

თ/კ $\frac{550}{3}$

ივ. ჯავახიშვილი.

ი ს ტ რ ი ი ს
მ ი უ ნ ა ნ ი, წყაროები და მეთოდები
წინათ და ეხლს.

№ 850 I

კველი პართული
საისტორიო მწერლობა

(V—XVIII ს.ს.)

„ტილ არს ძალი სიყვარულისაა რომელი მოჩილ
ჭყაღს გონებასა შვეადრებად შეუადრებელთაი“. (არსენი აზარკოლი ქგზი II, 109).

წიგნ. გამოც. ქართული. ამანკობის გამოცემა № 41.

ტფილისი. ელექტრონი მანქანით. 1910 წ.

901 + 902 (47.922)

ივ. ჯავახიშვილი.

შ. 2014-2624
მ. 2021-345611

თ. 1550
3

იხტკიის მიზანი, წყაროები და მითდწები წინათ და ესწა.

წიგნი I

კვილი ქართული საისტორიო მწერლობა

(V—XVIII ს.ს.)

„დიდ არს ძალი სიყვარულისაჲ რომელი მარჩილ
ჰყავს გონებისა შეკადრებად შეუკადრებელთაჲსა“.
(არსენი აზარკლი ქეზი II. 109).

კველი პართული

საისტორიო გეოგრაფია

(V—XVIII ს.ს.)

„ყოველი წერილი ძეგლი არს მეტყუელი, გამომართინებელი აღმწერელისაჲ საუკუნოდ, რომელისაჲმე საქებელ ყოფად, ხოლო სხვა განქიქებად“.

(არსენი ამარცოლი ქკბი II, 109).

ჩემს კვირვასს მასწავლებელს

პროფესორს აკადემიკოსს ნიკო მბრს

ვუძღვნი ამ წიგნს.

წინასიტყვაობა.

წინამდებარე თხზულება „ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები წინათ და ეხლა“, რომლისაში პირველი წიგნი ძველ ქართულ საისტორიო მწერლობის მიმოხილვას შეეხება, სამ წიგნად არის განზრახული და საისტორიო მეცნიერების შესავალად განკუთვნილი. ეს პირველი წიგნი მის ავტორს ამასთანავე „ქართველ ერის ისტორიის“ შესავალადც მიაჩნია.

მეორე წიგნი ორ ნაწილად იქმნება. პირველს ნაწილში საქართველოს და ქართველთა ისტორიის დანარჩენი წყაროები იქმნება განხილული, ხოლო მეორე ნაწილში-ეი უცხოეთის საისტორიო მწერლობის განკუთვნილების მიმოხილვა მოთავსდება. ამ მიმოხილვაში ჩვენი მეზობლების ბერძენ-ბიზანტიელთა, რომლებსა და სხვართა საისტორიო მწერლობის განხილვას განსაკუთრებული ადგილი ექმნება დათმობილი.

მესამე წიგნში გამოკრეკული იქმნება „ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები“ თანამედროვე მეცნიერებისა და მიხედვით.

პირველი წიგნი, ძველ ქართულ საისტორიო მწერლობის მიმოხილვის შემდეგ, იწერებოდა თანდათანობით და „უამითი-უამად“. ჯერ ცალცალკე მონოგრაფიული გამოკვლევები მქონდა დაწერილი ამა-თუ იმ ქართულ საისტორიო წყაროების შესახებ, მერე როდესაც „ქართველ ერის ისტორიის“ დაწერა განვიზრახე, მაშინვე შეკრდეგი მთელ ქართულ საისტორიო მწერლობის დასავლეთურ შესწავლას მიზანს, წყაროებისა და მეთოდების მხრივ. მკვლამ მას შემდეგაც, როდესაც წინამდებარე გამოკვლევის დედაზრი და ოვეთ კვლამ სრულებით ნათლად წარმომიდგა, მისი განსორცხილება რასაკვირველია ერთბაშად არ შეიძლებოდა და არამდინრედი ხანი და ვაში იყო საჭირო, სანამ ეს დიდი განზრახული გამოკვლევა დამთავრებული იქმნებოდა.

პირველი გამოკვლევა, რომელიც ამ წიგნში ნაწილად და მოთავსებულია, დაწერილია ჯერ კიდევ სტუდენტობის დროს 1898 წ. ქ. კონსტანტინოპოლში და ეხება წა. ნინოს შატბერდისეულს ცა-ს. 1901 წ. ბერლინშია დაწერილი გამოკვლევა ევსტათი მეტეხელისა და აბო ტვილელის მარტულბათა შესახებ. 1902—1903 წ. პეტერბურგში შეკრდეგი ციორგი მთაწმიდელის, ციორგი ხუტეს-მონაზონის და არსენი კათოლიკოსის საისტორიო თხზულებათა შესწავლას. სტუდენტობის დროსვე დაწერიული კვლევა დავით აღმაშენ-

ბედისა და თამარ მეფის ისტორიკოსის თხზულებათა შესასწავლელად კვლავ გაგრძელებული იყო 1904 წ., როდესაც საქართველოს მეფის უფლებას გამოკრეფევას შეუვადბო.

როდესაც ამ თხზულების პირველ ნაწილის უმთავრესი უკვე დამთავრებული შქონდა, ბეტრებურგის საარქივოლოგია საზოგადოებაში ქართველ XI—XII სს. ისტორიკოსების შესახებ მოხსენება წავიკითხე. შემდეგ, 1908 წელს 14 ივნისის ქართულ საისტორიო საზოგადოებაში წავითხუეს მოხსენებაში (უპროვულ ისტორიკოსთა ფილოსოფიურ და მეთოდოლოგიურ შეხედულობის განვითარება მე-VIII—XII-ე საუკუნეთა განმავლობაში“) ეს სკანის უფრო ვრცლად იყო განხილული.

დასასრულ 1910 წელს თანვარში ტფილისში სამს საჯარო ლექციაში უკვე შთელი ქართული საისტორიო მწერლობა იყო განხილული უძველეს დროითგან მოყოლებული მე-XVIII-ე საუკუნის დასასრულამდე. ამ დროისთვის ეს გამოკვლევა თითქმის მთლად დამთავრებული იყო და შემდეგში თუმცა ბევრი დარდაფერი შეკმატებია, მაგრამ 1915 წლამდე წინამდებარე თხზულება მანც იხრდებოდა და დრმავდებოდა.

უგელა ამ ცნობებით მკითხველი იმითმ შეგაწუსე რომ ეს კარკმოება გათვალისწინებული ქონდა და მამინ თითონც მიუხვდება ერთ იმ მიზეზთაგანს, რომლის გამოც ამ წიგნში უგელა ისტორიკოსების თხზულებები ერთგვარის სიყრდით და ხედმიწეწით არ არის განხილული. რაკ ამ წიგნის შემადგენელი ნაწილები 1898 წლითგან მოყოლებული 1915 წლამდე სხვადასხვა დროს და სხვადასხვა კარკმოებაში იწერებოდა, თვით განზრახულ საქმის მიზანად დროთა განმავლობაში თანდათან უფრო და უფრო დრმავდებოდა და მისი სახდრებიც ფართოვდებოდა; შეუძლებელია ეს მთელს გამოკვლევას არ დატყობოდა. თუმცა სდაც-გი აუცილებლად სკნრო იყო წინათ დაწერილი მონოგრაფიები შეგავსე და გერადე ახლად აღძრული საკითხების შესწავლით გამოდრმავებინა.

ეს წიგნი სახელმძღვანელოს მსგავსად არის დაწერილი იმ პირთათვის, რომელთაც მსურთ ქართული ისტორია საფუძვლიანად შეითვისონ და თვით წუართების შესწავლას დაეწიონ, ან რომელთაც სწავლიათ საისტორიო მეცნიერებას ემსახურონ და ქართველ ერის მრავალსაუკუნოვან ისტორიის კვლევაობებისათვის მოემზადნენ.

სასამოგრო მოვალეობადა ვთვლი სეში გულითადი მადლობა ვუძღვან ბ. ა. გ. ჯაბაძრის, რომელიც ამ დიდ გუგირებისა და უქაღალდობის დროს, როცა სხეებმა, მათ შორის ქ. შ. წ. კ. გამურტელებულ საზოგადოების გამოკრამამა, ამ წიგნის გამოცემა ვერ იკისრეს, საქმის სიძნელეს არ შეუშინდა და მისი გამოცემა თავს იცავს.

წიგნი 1915 წ. დმლევს უნდა გამოსულიყო, მაგრამ მოულოდნელმა დაბრკოლებამ მისი გამოცემა ერთი თვით დაგვიანა.

ივ. ჯავახიშვილი.

ქარაგვიან და უემოკლებულ სიტყვების განმარტება.

ათონის კრებული = ათონის ივერიის მონასტრის 1074 წლის სელთანაწერს
დახვებით. სიახუბილით (sic) გამოტემა სიეკლესიო მუსეუმი-
სა 1901 წ.

ანა დ'ფლი ქცა = ანა დედოფლისეული ქართლის ცხოვრება.

Арх. экскурси = Археологическія экскурси.

ახალი ვარიანტი = ე. თაყაიშვილი. ახალი ვარიანტი წმინდა ნინოს ცხოვრები-
სა. 1891 წ.

ბაქ. = დ. ბაქრძის გამოტემა.

ბრას. = მ. ბრასეს გამოტემა.

გვრფა = გეოგრაფია.

დამატ. = ქართლის ცხოვრება. მარამ დედოფლის ვარიანტი დამატება II. გამ.
ე. თაყაიშვილისა.

ეფრ. = ეფრემ მცირე.

ეფრ. ქსიფ. = ეფრემ მცირე, იხ. დკ. ე. გუგელიძის გამოკვლევა: Иоаннъ Кси-
филинъ, продолжатель Симеона Метафраста. Христіанскій
Востокъ II.

ეფრ. ფს. = ეფრემ მცირე. თარგმანება ფსალმუნთაჲ, დაბეჭდილია ე. თაყაი-
შვილის „არსეოლოგიურ მოგზაურობანი“-ს II წიგნში, გვ.
242—269.

ЗВОАО = Записки Восточнаго отдѣленія Императорскаго Русскаго Ар-
хеологическаго Общества.

Изв. = Известія.

ისტნი და აზმნი = ისტორიანი და აზმანი, თამარ მეფის ისტორიკოსის
თხზულება.

ლავტიშვი = В. Лавтшевъ Свѣдѣнія греческихъ и римскихъ писателей о
Кавказѣ

მტნე ქე = მატანე ქართლისაჲ.

მშ დ'ფლისი ქცა = მარამ დედოფლისეული ქართლის ცხოვრება იხ. ქართლის
ცხოვრება. მარამ დედოფლის ვარიანტი. გამ. ე. თაყაიშვი-
ლის მიერ.

მოქცევაჲ ქე } = მოქცევაჲ ქართლისაჲ.
მქცე ქე }

Описание } = Е. Такаишвили. Описание рукописей Общ. распр. грам.
Опис. } = среди груз. населенія.

ხარიზ. ქრ. = ხარიზის ქრონიკა.

სამი ისტ. ხრ. }
სამი ხრ. } = ე. თაყაიშვილი. სამი ისტორიული ხრონიკა.
მ ქნა, ან ქკა }

საქ. სამთხე }
სქს სამთხე } = მ. საბინინი. საქართველოს სამთხე.

СМОМПК = Сборник материалов для описания мѣстностей и племень Кавказа.

ТР = Тексты и разысканія по армяно-грузинской филологіи.

ქცა = ქართლის ცხოვრება, ქართლის ცხოვრება.

ქბი, ქკბი = თ. ჟორდანიას ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიის და მწერლობის. წიგნი I და II.

ქკს = ქრონიკონსა.

ქლ ერის ისტორია = ივ. ჯავახიშვილი. ქართველ ერის ისტორია.

ჩუბ., ან ჩუბ. გამ. = დ. ჩუბინაშვილის გამოცემა.

ცა, ცა.ა = ცხოვრება, ცხოვრება.

ცა გა მთაწმდეგსა = ცხოვრება და მოქალაქობაა წმიდისა და ნეტარისა მამისა ჩუენისა გიორგი მთაწმიდელისა. იხ. ათონის ივერიის მონასტრის 1074 წ. ხელთნაწერი. ს.ა.გ. მუზეუმის გამოცემა, დამატება.

ცა გკლ ხნა თლსა = შრომა და მოდუგაწყოება ღირსად ცხოვრებისაა წმიდისა და ნეტარისა მამისა ჩუენისა გრიგოლისი არქიმანდრიტის ხანითისა... და სხვა. ნ. მარის გამოცემა ТР. წიგნი VII.

ცა იკ და ეთუშესი = ცხოვრება ნეტარის მამისა ჩუენისა იოანესი და ეთუშესი... და სხვა. იხ. ათონის ივერიის მონასტრის 1074 წ. ხელთნაწერი, ს.ა.გ. მუზეუმის გამოცემა.

ცა მფსა დთსი }
ცა მთ მფსა დთსი } = ცხოვრება მეფეთ მეფისა დაკითხისი.

ცა მფთა = ლუარტი მრთველი. ცხოვრება მეფეთა.

ცა სრზნ ზარზმსა = ცხოვრება და მოქალაქობაა დმურთშემოსილისა ნეტარისა მამისა ჩუენისა სერაზიმონისი, მ. ჯანაშვილის გამოცემა. იხ. მისი ქართული მწერლობა.

წა = წმიდა.

ჭიჭ., ან ჭიჭ. გამ. = ხ. ჭიჭინაძის გამოცემა.

ХВ. = Христіанскій Востокъ.

ჯან. = მ. ჯანაშვილის გამოცემა.

* რიცხვის ნიშნის წინ ხელთნაწერის გვერდსა ნიშნავს, ხოლო შემდეგ მიმდებნა „გგ.“ = მშ დწელს ქცის ე. თაყაიშვილის გამოცემას. როდესაც რიცხვის დიდს ნიშანს გვერდით ჰატარა ტანის რიცხვის ნიშნები უხის, მასინ დიდი ნიშნები ამა თუ იმ თხზულების გვერდს ჭინაშნავს, ხოლო ჰატარა ტანის სტრიქონს.

შესავალი.

„ალგვიწვრია... რაჲ იგი ვისწავეთ... თვთ მებრ მათ საქმეთაგან რომელნი იგი ღუმილით წამებენ და კამამალად ქადაგებენ ღვაწლთა და შრომათა მათთა“.

(გიორგი მთაწმიდელი).

ამ წიგნის მკითხველს უნდა ახსოვდეს, რომ ჩემი წადილი იყო, შეძლებინდა გვარად გამოერკვია, როგორც თვითოეულ შემსტიანისა და ისტორიკოსის პიროვნება, — თუ რა წრესა და მიმართულებას ეკუთვნოდა: სახელდობრ იგი, რა მსოფლმხედველობისა და თვალსაზრისის კაცი იყო, — ისე აგრეთვე შემეტყუო, რა მიზანი ჰქონდა და რა სწავდა მას, როდესაც თავის თხზულებების წერას შეუდგა. ამასთანავე უოველთაგან ვცდილობდი, გამეტო რადაზა და რამდენად სანდო წყაროები ჰქონდა თვითოეულს მათგანს და რა გზით და რა საშუალებით სურდათ და შესძლეს თავიანთ მიზნის განხორციელება?

ჩვენს ახალს საისტორიო მწერლობაში ქართულ საისტორიო წყაროების კრიტიკულს შესწავლას ჟეროვანს უურადღებას არ აქცევენ. ერთად-ერთი საკითხი, რომელიც საჭირობოტოდ ითვლებოდა, ქრის საკითხისა და აქაც ამ კრებულის შესწავლას უცხოელ მკვლევართა უსაფუძვლო კრიტიკა შეუწყობდა: ხოლმე ხელს და ქართველ ისტორიკოსთა მიძინებულს აზრს ადვიტებდა. მაგრამ ამ საკითხის კვლევატ კარკა ხანია უკვე მიუქნდა. ალბად ან საკანი საკმაოდ გამორკვეულად მიანხიათ, ან მოშურნებოტ ამ საკითხისადმიც განხელდა და მკვლევართა ცოდნისმოყვარებოტს ადარ იწიდაყს. ქვემოთ მკითხველი თვითადარწმუნდება, რამდენი რამ იყო გამოსარკვევი და ჟერაც გამოსარკვევია ქრის საკითხში.

ამასგარდა ქრის განხილვის დროსაც უფრო გარკვეანი კრიტიკა იყო გამოყვებული, ვიდრე წყაროების ანსებოტით და უოველმხრივი შესწავლა. მკვლევართ განსაკუთრებოტ ის აწუხებდათ, თუ ვინ და რადის შეადგინა თვით კრებული და უცხოელ კრიტიკოსთა აზრისდა საწინააღმდეგოდ უნდოდათ დემოტკიცებინათ, რომ ქრის თვითოეული ნაწილი თანამედროვეს მიერ არის დამტკიცებული.

სამწუხაროა, რომ ჩვენში სრულებით შეგნებული არა აქვთ და არცა ჰქონდათ, რომ ავითარებულ ძველ საისტორიო თხზულებების განხილვის დროს შევლევდნენ მარტო ავტორის თანამედროვეობა-კი არ უნდა ჰქონდნენ გათვალისწინებული, არამედ მისი პიროვნებაც, განათლება, აზროვნება და მედასკობა, მის წყაროების თვისება, ჟამთააღმწერელის წერის წესი და მეთოდები. საისტორიო ნაწარმოების ქრონოლოგიური განხილვა, მხოლოდ თანამედროვეობის მხრივ შეტად მარტოვე საშუალებაა იმიტომ, რომ შემატანე და ჟამთააღმწერელი შეიძლება თანამედროვეც იყოს, მაგრამ თუ ამასთანავე მოთხრობილის თანადამხუდარი არ არის, ან თუ მისი მოამბე საწმენო თანადამხუდარი და თვითმხილველი არ იყო, მის მოთხრობას დიდი ფასი და მნიშვნელობა არ აქვს.

თანამედროვე შევლევარმა ისიც უნდა იცოდეს, რომ აღმწერელის თვალთახსრისი წოდება და შედასკობა საისტორიო მოთხრობაზე თავისი ძლიერს დაღს ასვამს ხელში და ნება-უნებლიედ მიუდგამელობაზე მოქმედობს, რომ „მტყუარ სოფელის“ მოძულე ბერი-შემატინე თავისუფალ აზროვნობის და უოთა-ცხოვრების მიმდევარ საზოგადოებისა და სახელმწიფო მოღვაწეთა დახსნათების დროს პირუთწილობას ვერ გამოიხრდა, მეფეთა პოლიტიკის მოამხრე და კარის შემატანეც შეეფათა საძრახისის საქციელს, ან სათავილო ამბების აღწერილობას თავის ნაწარმოებში არ შეიტანდა, ხოლო მეფეთა მოწინააღმდეგე აზნურთადმი საძულელია ვერ შეიკავებდა და სხვა.

დამახსიათებელია, რომ ჩვენს მწერლობაში ესლაც წყაროების დასახელების დროს წინანდებურად მარტოვად „ქართლის ცხოვრება“-ს იხსენიებენ. ეს მანვ და შეუწინარებელი ჩვეულება უნდა მოისპოს: ქცა სხვადასხვა დროისა და ღირსებისა, სხვადასხვა ავტორის საისტორიო თხზულებათა კრებულთა და მკითხველმაც უნდა იცოდეს, რომელს შემატანეს აქვს სახელდობრ ესა-თუ-ის ცნობა მოყვანილი, რომ ამისდა მისეღვით გაითვალისწინოს თანამედროვეს ეკუთვნის ის ცნობა თუ არა, შემატანეა მისი ავტორი, ისტორიკოსი, თუ უბრალო კომპილატორი? ამერიოვან მანც უთველ ამონაწერისა, ან მოყვანილი ცნობის შესასებ უნდა აღნიშნული იყოს, რომელ ქართულს ისტორიკოსს თუ ჟამთააღმწერელს ეკუთვნის სახელდობრ აგი და რომელ თხზულებითაც არის ამოღებული. მარტოვად ქცის დასახელება მხოლოდ მამინ შეიძლება, თუ რომ ესა-თუ-ის ცნობა მარტო შეგნებულ-გადაკეთებულს ქცა-ში მოიპოვება, ან ქცის გავრძელებაში, ან კიდევ ქცის გადაკეთებულ-შეგნებულს გავრძელებაში, მაგრამ ამისთანა შემთხვევაშიაც წინანდებურად ქცა-კი არ უნდა იყოს მარტოვად მოსხენებული; არამედ ნამანდობლივ აღნიშნულა უნდა იყოს, სახელდობრ რომლითაც არის ცნობა ამოღებული.

თანამედროვე ქართულ საისტორიო მწერლობის ერთ-ერთ ნაკლად ეს გრემოებაც უნდა ჩითვალდეს, რომ ქცისა და სიგელ-გუჯრებით იყო და აწის

განსაკუთრებით გატაცებული და ქართულ საისტორიო წყაროების სხვა დარგებს ნაკლებ ყურადღებას აქცევს: ამის გამო რომ აქამდის თითქმის სრულყოფილ ხელუხლებელი დევის, მაინტრაინტ სრულიად შეუსწავლელი იყო ისეთი საყურადღებო, შინაარსიანი და დიდმნიშვნელოვანი დარგი, როგორც არის ქართულ მერტულთა და წმიდათა ცხოვრებანი. ამის გამოვე სრულიდით უყურადღებოდ იყო მიტოვებულა ქართული საეკლესიო ისტორია და საქართველოში სამოქალაქო ისტორიისათვის და ქართულ საზოგადოებრივ აზრის განვითარების შესასწავლადც კამოსადეგი მრავალი ძვირფასი და საკულისხმიერო ცნობები.

ჟერ ერთი რომ ამგვარი ცალმხრივობა ქართულ საისტორიო მეცნიერებისათვის მავნებელია, ქართულ საისტორიო მწერლობის მთელი განვითარებაც ხომ არავითარ უფლებას არ გვაძლევს, მარტულობანი და წმიდათა ცხოვრებანი ქართულ საისტორიო მწერლობის განვითარების შესწავლის და განხილვის დროს სრულდით უგულებელ ვყოთ და მარტო სამოქალაქო საისტორიო დარგის გვევა-ძიებას შევლით ჩვენი მთელი დრო და ძალა. წინამდებარე წიგნში საკმაო მაგალითებია, რომელნიც ცხადჭყოფენ, რომ ქართული სამოქალაქო საისტორიო დარგი ქართულ საეკლესიო მწერლობისაგან განვითარდა და წარმოიშვა. ამას სხვათა შორის ის კარგებუბაც ხმაძალდა ჭედადებს, რომ ძველ ქართულ მწერლობაში სამოქალაქო საისტორიო დარგის თხზულებების აღმნიშვნელ სახელად და ტერმინად საეკლესიო საისტორიო დარგსავით იგივე „ცხოვრება“ იხმარებოდა.

ამის გამო, ვისაც ქართული საისტორიო მწერლობის განვითარების შესწავლა ესურს, არც შეუძლიან და არც უფლება აქვს ქართულ საეკლესიო საისტორიო ძეგლებს, ქართველ მარტულთა და წმიდათა ცხოვრებებს გვერდო აუხვიოს და განუხილველი დასტოვოს.

სწორედ ამიტომ არის, რომ ამ წიგნში ქართულ საისტორიო მწერლობის შესწავლა მარტულობათა და წმიდათა ცხოვრებათა განხილვით იწყობა და თვითოეული წამება, ან ცხოვრება იმგვარისავე გულმოდგინეობით და ზედმიწევნით არის გამოვლენილი, როგორც სამოქალაქო ისტორიის დარგის რომელიმე ნაწარმოები. მკითხველი თვით დაინახავს, თუ ქართულ საისტორიო მწერლობის რადიკალი ძვირფასი მარტალიტი და შენება აქამდის შეუმჩნეველი რეზობოდა და თვით დარწმუნდება, რომ ქართულ სამოქალაქო ისტორიის ასეთ ძეგლების როგორც დავით აღმაშენებლის და თამარ მეფის ისტორიკოსების თხზულებებია ნამდვილ დირსება-მნიშვნელობის გათვალისწინება შეუძლებელია, თუკი თავდაზირველად ბასილ ზარზმელის, მეტადრეკი გიორგი მთაწმიდელის, გიორგი ხუცეს-მონაზონისა და ეგრემ მდირეს საეკლესიო საისტორიო თხზულებები გულდასმით შესწავლილი არ გვეჩმება.

ამს გარდა ასეთ საეკრადღებო და საკულისშიერო საკითხების შესახებ, როგორც არის ქართულ საისტორიო თხრობის წესი, მეთოდები და ტერმინები, თითქმის არა გვეცოდინებოდა რა, ქართულ საეკლესიო საისტორიო მწერლობისათვის რომ ზურგი შეგვექცია და მხოლოდ სამოქალაქო მატანეები და საისტორიო თხზულებები შეგვესწავლა. სასურველია, რომ ამიერიდან მაინც ჩვენმა თანამედროვე საისტორიო მეცნიერებამ ეს ნაკლებ თავითგან იცილონ და მარტულთა და წმიდათა ცხორებებს შესაფერისი ყურადღება მიჰქციონ.

ამ წიგნში გახილულია მთელი ქართული საისტორიო მწერლობა უძველეს დროითგან, მე-V-ე საუკუნემდე მოყოლებული, მე-XVIII-ე საუკუნის დასასრულამდე. უძველესი თხზულებები წაშუშანიკის მარტულთაა, ხოლო უკანასკნელი ომან მდევანბეგ ხერხეულიძის ნაწარმოებია. თეიმურაზ ბატონიშვილის, ნიკოლოზ დღაინის და სხვათა ნაშრომების განხილვა ამ წიგნში იმიტომ არ არის შეტანილი, რომ ისინი მე-XIX-ე საუკუნეს ეკუთვნიან და უკვე რუსული ცალენა ექმნევათ. ამის გამო უკეთესი იყო მათი განხილვა იქ შემეტანა, სადაც თანამედროვე ქართულ საისტორიო მწერლობაზე იქმნება საუბარი.

ქართულ მრავალსაუკუნოვან საისტორიო მწერლობას მოეზოვება საისტორიო მწერლობის ყოველი დარგის ნაწარმოები უმარტოვეს: დიოტონად აღწერილ თხზულებათაგან მოყოლებული, რომლებშიც მხოლოდ ამბავია მოთხრობილი; ისეთ ურთულეს და უწარხუნებულეს საისტორიო ნაწარმოებთაზე როგორც არის გიორგი მეჩხედის, ბასილ ზარხმელის, გიორგი მთაწმიდელის, გიორგი ხუცეს-მონაზონის, ეფრემ მცირეს, დავით აღმაშენებელის და თამარ მეფის ისტორიკოსებისა და ფახუშტ ბატონიშვილის ქმნილებანი.*)

ქართულ საისტორიო მწერლობაში სხვადასხვა სახის საისტორიო თხზულებები მოიპოვებოდა და თვითოეულისათვის შესაფერისი სახელი არსებობდა. უძველეს სახედ იყო „მარტულობა“ (იოანე საბანისძე 35, 1213), რომელიც ბერძნულ სიტყვითგან (მარტუროს) არის ნაწარმოები. მისი ქართული შესატყვისი სახელია „წამება“ (ცა კოხტ.-კახახსი, აქვე 1923, 2039, სტ. მტბეგარი 4327, ეფრემ მცირე 1052).

თითქმის იმავე დროითგან მოყოლებული, როდესაც შემოვიდა წამება-მარტულობა, იხმარება ტერმინი „ცხორება“ (კოხტ.-კახახსი, აქვე 2036, 38, ბ. ზარხმელი 6110, გ. მთაწმიდელი 733, გ. ხუცეს-მონაზონი 8420, ეფრემ მცირე 105). შემდეგ ცხორება (ცხორება და ცხოვრება) ძველ ქართულ მწერლობაში საისტორიო თხზულებათა საზოგადო სახელად იქცა და სა-

*) სადაც ამ შესავალში სავანებოდ აღნიშნული არ არის, რომ ამათუიმ გამოცემის გვერდი დასახლებული, და ატორების სახელები და რიცხვი ამოყვანილი ან მხოლოდ რიცხვია, ამისთანა შემთხვევებში ღიდი ტანის რიცხვი ამ წიგნის გვერდებს აღნიშნავს, ხოლო პატარა ტანისა სტრიქონს.

მექსელაქო ისტორიის ძეგლების აღსანიშნავადც იხმარებოდა, როგორც მ.გ. ლეონტი მროველის ნაწარმოებს ჭკვიან „ცხორება ქართუელთა მეფეთა და ნარველთაგანა მამთა და ნათესავთა“ (11222—23). სუმბატმა თავის ნაწარმოებს დაარქვა „ცხორება... ბაგრატიონიანთა“ (13428). დავით აღმაშენებელის ისტორიას სათაურად აქვს „ცხორება მეფეთ მეფისა დავითისი“ (15210). ცნობილს ქართულ საისტორიო კრებულს ჯერ „ქართველთა ცხორება“ ეწოდებოდა, მერე „ცხორება ქართლისა“ (26320—21, 36), შემდეგ „ქართლის ცხოვრება“. ს. ჩხეიძემაც თავის ნაშრომს უწოდა „ცხოვრება მეფეთა“ (32313, 20). სიტყვა „ცხორება“ ანუ „ცხოვრება“ რომ ქართულში ერთ დროს საისტორიო თხზულებათა საზოგადო სახელი იყო და ისტორიასა ჰნიშნავდა იქითგანაც სჩანს, რომ ბერძნული საისტორიო წყარო ჩვეულებრივ მარტოვად აწოდებოდა „ცხორება ბერძენთა“ (დ. მროველი 12537; სწავლული კანონი 27835), სომხური საისტორიო წყარო — „ცხორება სომხთისა“—ად (დ. მროველი 12533, 27533, 2783, ქცის გადაკეთებული გადკველება; აქვე 3127), ხოლო სხარსულ საისტორიო წყაროებს ეძახდენ „ცხორება სპარსთა“—ს (დ. მროველი 1261—2; ჟუსენური 13112—22, სწავლული კანონი 27533, 2763, 27814; 22—23).

საისტორიო ნაწარმოებების ერთ-ერთ სახელად იხმარებოდა აგრეთვე ტერმინი „მატიანე“. დავით აღმაშენებელის ისტორიკოსს მ.გ. თავის თხზულებაში მოხსენებული აქვს „ძველი მატიანე ქართლისა“ (1402). ეფრემ შვირე იხსენიებს ამ ტერმინს „მატიანე“, „წმიდათა მატიაჩეების“ (1053—5). სწორედ ეფრემის სიტყვებითგან სჩანს, რომ ძველად ამ სახელით დაბალხარისხოვანი, მხოლოდ მოვლენათა მარტივად აღმწახველი საისტორიო თხზულებები იწოდებოდა. ხოლო ასეთი სახელები, როგორც „მატიანე მოსკესენებელი სულთა“, „მატიანეი სადავნი“ გვაფიქრებინებენ, რომ „მატიანე“—ს ნუსხის მგავსად შედგენილს, საისტორიო ცნობების მარტივად აღმწერს ნაწარმოებს ეძახდენ.

მარტო ბატონიშვილს ვახუშტს აქვს მატიანე საზოგადო შემკრებელობითი მნიშვნელობით ნახმარი ისტორიისა და ეპითაღმწერელობის შიგვირ. მეტიერი ბატონიშვილი მ.გ. ამბობს: „მატიანე“ ერთის მხრით „განიყოფების ორად: საეკლესიოდ და სამოქალაქოდ“—ო (28415—16), მეორეს მხრით „მატიანე განყოფების... ადგილის აღწერად, ნათესავთა მეტყველებად, წლის მრიცხველობად და მოქმედების აღწერად“—ო (28415—21); „ჩვენ ქართველთა მატიანე შეიპრობს სამსა ამს ნაწილსა მატიანისსა“, ხოლო „ეკლესიის მატიანეს შეიპოვებს“—ო (2851—23). ამ შემთხვევებში მატიანეს საზოგადო მნიშვნელობა აქვს და ტერმინ „ისტორია“—ს მაგიერ არის ნახმარი.

ეფრემ შვირეს დასახელებული აქვს „ხრონოლოგია“—ც, მაგრამ მას სახელდობრ ბერძნული, ანტიოქიის აღწერილი ხრონოლოგია აქვს მოხსენებული

და სხვაგან ეს სიტყვა არსდა გვხვდება. ამის გამო არა სჩანს მიღებული იყო ეს ტერმინი ქართულს მწერლობაში, თუ მართო შესაფერის ბერძნულ თხზულებათა აღსანიშნავად იხმარებოდა.

აგუბულობასდა მიხედვით ბერძნულს სრონოდრ:ფიას უნდა უდრიდეს ქართული „ჟამთააღმწერლობა“, რომელიც მე-XIV-ე საუკ. ერთ ქართველ ისტორიკოსის თხზულებაში იხსენიება (1977). თითქმის სრონოდრ:ფის შემდგენელს უნდა ნიშნავდეს ტერმინი „ჟამთააღმწერელი“-ც (1978, 2076), მაგრამ ამ ორსავე ტერმინს, წარსულში, როგორც ეტყობა, უფრო ფართო მნიშვნელობაც ჰქონია და ჟამთააღმწერლობა ისტორიკოსობას ჰნიშნავდა, ჟამთააღმწერელი-კი ისტორიკოსსაც: იოსებოს ფლავიოსი ქართულს მწერლობაში მაგ. ჟამთააღმწერელად იწოდება (2076).

ზეგვით უკვე აღნიშნული იყო, რომ ნამდვილ საისტორიო თხზულებებს სახელად „ცხოვრება“ იხმარებოდა. თამარ მეფის ისტორიკოსმა ქართულ მწერლობაში ამის მაგიერ ტერმინი „ისტორია“ შემოიღო (1666, 13). მას ამას გარდა „ისტორიათა-აღმწერლობა“-ც აქვს ნახმარი (1858—59); რაც მნიშვნელობით ისტორიოგრაფიას უნდა უდრიდეს. ახლად შემოდებული ტერმინი ძველს ქართულს მწერლობაში, როგორც სჩანს, ვერ შეუთვისებიათ და შემდეგ აღარსდა გვხვდება.

სემომოგვანდის ტერმინებს გარდა მიღებული იყო აგრეთვე სიტყვა „ჰამბი-ვი“, რომელიც სხვათა შორის სეფრემ მცირეს აქვს საისტორიო თხზულებათა სახელების ნუსხაში შეტანილი (1052, 22). არსენი კათალიკოზიც ლეონტი მროველის თხზულებას უწოდებს „ჰამბივი მეფეთა“-ს (10723). თვით ლეონტი მროველს საგვის შრომის მხოლოდ ერთი თავისათვის დაურქმევია სახელად „ამბივი ქართლისა“ (11223). ეს ტერმინიც შედარებით იშვიათად გვხვდება და მხოლოდ ქართულ საისტორიო მწერლობის განახლების და აღორძინების ხანაში მოიპოვება კიდევ; სახელდობრ ჰამბუნა ორბელიანმა თავის საისტორიო თხზულებას სათაურად გაუკეთა „ამბიენი ქართლისანი“ (1283, 6—7).

საისტორიო თხზულებათა ნუსხაში ეფრემ მცირეს დასასრულ მოხსენიებული აქვს „მოთხრობა“ (1052—3). იმავე ქართველს მცნებერს შენახული აქვს სახელი „საკაკლისო მოთხრობა“ (1059, 10918—19, 20). ხოლო თამარ მეფის ისტორიკოსს დამიტრი I მეფობისათვის წყაროდ ჰქონია „იოანე ფილოსოფოსისა ჭიშკამელისა“ ერთი ნაწარმოები, რომელსაც თურმე „შესხამითხრობა“ ეწოდებოდა (18111). არსებობდა ამას გარდა ტერმინი „თხრობა“ (10512). უკანასკნელი სახელი ეწოდება ამა თუ იმ ამბავის მარტივს მოკლე აღწერილობას, ხოლო ზირველი-კი უფრო რთულისა და გრძელ აღწერილობის ტერმინად იხმარებოდა. მაგალითად მარტულთა და წმიდათა უძველესი, მარტივად შედგენილი ცხოვრებანი „თხრობის სახედ აღენ აღიწერნეს“-ო, ამბობს ეფრემი (10512). ბატონიშვილს ვახუშტს აღნიშნული აქვს, რომ სა-

ქართველთა ისტორიის შესწავლელადა და გამოსარკვევად საისტორიო წიგნ-
რთდ სხვათა შორის „ხსოვნა-მოთხრობანი“-ც გამოდგება (29216).

მაგრამ უფრო ხშირად „თხრობა“ და „მოთხრობა“ ქართულ საი-
სტორიო მწერლობაში თვით აღწერას, ამბავის გარდმოცემას ეძახდნენ
და ამის გამო „თხრობანი“ და „მოთხრობანი“ ყოველ საისტორიო თხსულებ-
ის შინაგანს შემადგენელბას ეკუთვნოდნენ. დავით აღმაშენებლის ისტორი-
კოსი შავ. ამბობს: „ამად რა თხრობად მოვიწიე“ თვით ელვინთა გამოხე-
ნილი მწერლები ვაების ღირსად წავთვალეთ (1599—10), ან კიდევ: უმირსმა
„ტრადელთა და აქიდველთანი შეამკვნა თხრობანი, თუ ვითარ აღამებნონ
და ზრამოს, ანუ აქიდველი და ეპტორ, მერმეცა ოდისეოს და ორესტი ეკუთ-
ნეს“-ო.. (1599—10). იმავე ისტორიკოსის თავის თხზულებბის პირველბსა და
უდიდეს ნაწილის ბოლოში დამნილი აქვს: აი ამგვარა შეფუ დავითარ „მი-
მოსელთა .. და დგაწელთა და ძლეუთა... ზურბათა და ახუმათა... მრავალთა
სამეფოთა და სამთავროთა მოთხრობანი“-ო (16015—17).

K550
3

დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი ერთგან ამტკიცებს, საისტორიო ამ-
ბავის მოთხრობის რიტორული ხელფრებით შემკობა მხოლოდ მამინ შიძ-
ლებსა, თუ ისტორიკოსის „ნიუთნი საქმეთანი“ აქვს „კმად მისათხრობლოდ“-ო
(15913—14). თამარ მეფის ისტორიკოსიც ამბობს, თუ დამიანის ენამ თამა-
რის მეფობისა „თვითთულისა კელეოს მოთხრობად“-ო, თხზულება: ფრიადი
სიკრძისა გამო მოსაწყეენი იქმნებაო (1884).

ბატონიშვილს ვახუშტს თავის ისტორიის წყაროებს შორის მოხსენებუ-
ლი აქვს „ქორონიკონები... პოენილნი წიგნებთა შინა“ (3089—10),
„სიკელესიობთა (sic) წიგნთა შინა ქორონიკონები“ რომ არის შენახულია
(29214—15). აქ ცხადია ეგრეთწოდებული მატინეები, კვკლოსები და
ქრონოლოგიური მინაწერებია ნავულისხმევი.

საფიქრებელია, რომ მთელ საისტორიო მწერლობას ორ მთავარ ღარკად
დაყოფვა: საქართველოში უკვე ძველს დროს, მანინდამანინტ გიორგი მთაწმი-
დელსა და ეფრემ მტინეს უნდა სცადნოდათ, მაგრამ ამის შესახებ ჯერ ცნო-
ბები დამოხენილი არ არის. მხოლოდ ვახუშტს მოუპოვება გარკვეული აზ-
რი საისტორიო მწერლობის მთავარ დარგების შესახებ, რომ საისტორიო
მწერლობა ჯერ ეს ერთი „განიყოფების ორად: საეკლესიოდ და სამოქა-
ლაქოდ“, ხოლო ამასთანავე „განიყოფების ოთხ ნაწილად: ადგილის აღ-
წერად, ნათესავთა მტეველებად, წლის მრინხველებად და მოქმედების აღწერად“
(28415—16, 19—21).

ქართული საისტორიო მწერლობის მონაგრაფიულმა შესწავლებამ ბევრი
საყურადღებო და საკულისხმიერო საკითხი ადგვიდა და წამოგვიყენა, მაგრამ
ამ წიგნის ასედაც მოჭარბებული სისქე ნებას არ გვაძლევს ყველა საკითხად

განვიხილოთ: უნებლიედ უნდა შესავალი შევამოკლოთ და მარტო უმთავრეს სიაკითხვებს შევესოთ, იმასთან მხოლოდ საზოგადოდ და სულ მოკლედ.

მონოგრაფიულმა შესავალმა დაგვარწმუნა, რომ ქართველი ისტორიკები სისტორიო მწერლობის მოწიწებით და თავიანთ მოვალეობას ჰასუსისმეტელობის სრული შეტანებით ეზურობდნენ. ისინი დაწმუნებულნი იყვნენ, რომ საისტორიო თხზულებაში ყველაფერის და ყოველგვარ ცნობების შეტანა-ვა არ შეიძლებოდა, ყველაფერი არ იყო „ლირს კსენებისა“ (გ. ხუტეს-მონაზონი 874), არამედ მხოლოდ ისეთ ამბების აღწერა მისწინადად სასურველად, რომელიც შემტინეს „მოსაკსენებლად არა უჯერო“-დ ეხვეებოდა (გიორგი ხუტესმონი. 8712) თანაც იყო „დიდის კსენებისა და შეუიერებაჲ აღწერისა“ (გ. ხუტეს-მონაზონი 874).

სხვათა შორის დამასსიათებელია, რომ ხალხური სავგარეულო თქულებებზეც ძველ ისტორიკოსთა შეხედულებით საისტორიო მწერლობის დიხსად არ ითვლებოდენ: „არიან ზღაპარ და ცუდ, ამისთვის უჯერო არს“ მათ ცნობებით სარკებლობა (ჟამთააღმწერელი 2092ი—21). თვით განათლებული დაგვით აღმაშენებლის ისტორიკოსიც-ვა აღტაცებული იყო, რომ დიდებულმა მიუფემ „საქშაჰონი (თუ საჰიკონი?) სიმღერანი და სახიობანი და განცხრომანი... მოსპობილყო დაჰქართა შინა მისთა“ (გ. შუფსა დ'ფთისი 553, გვ. 321).

ქართველ ისტორიკოსებს შეგნებული ჰქონათ, რომ საისტორიო ნაწარმოებში „არა საკადრებელ არს თბრობა... უშუერისა რასმე“ (ჟამთააღმწერელი 1984).

მაგრამ ამგვარი მოგონებების და მორიდებისდა მიუხედავად ქართველ ისტორიკოსებს საისტორიო თხზულების უმთავრესი დანიშნულება არ დაჰგონებოდათ და ნათლად შეგნებული ჰქონდათ, რომ „ჟამთააღმწერელობა კეუმარიტების მეტყუელება არს, არა თვალანმა ვისიმე“ (ჟამთააღმწერელი 1988—9) და მოთხრობილის სრული სიმართლე და მიუდგომელობა ისტორიის უუკეთესობილესი და ძვირფასი თვისება არის. ამიტომ მათ ასსოფდათ, რომ ყოველი საისტორიო „წიგნი... შუამდებარე არს კეთილის მოქმედთა და ბოროტის მოქმედთა“ (იქვე 1988—7) და თვითოველ მოღვაწეს ჰბრუთუნელი ზურათი უნდა ყოფილიყო დასტუელი.

ძველ ქართულ საისტორიო თხზულებების კერძობობიობა, დაწვრილებითმა შესწავლამ და განხილვამ დაგვარწმუნა, რომ როგორც პოეზიაში საგანგებოდ არკვი არსებობდა და არსებობს, რომელშიაც პოეტურ შემოქმედების შინაგანი და გარეგანი მხარე და კანონები, პოეტური ხატოვანებათა, მიმსგავსება-შედარებათა, ლექსოწობისა და რიტმ-რითმის წესებია გამოარკვეული, რომელთაც მისაღვიდენ და ხელმძღვანელობდენ, ისე ქართულ საისტორიო მწერლობაშიც ისტორიკოსს ყველაფერის მოთხრობა-ვა არ შეიძლო, რაც იცოდა და ენახე მთა-

დგებოდა, არც თუ ისე შექმლო იგიითოეულს მათგანს აღწერა ისტორიული თხზულება, ვის როგორც მოუწოდებოდა, არამედ ქართულ საისტორიო მწერლობაშიაც გარკვეული, მტიკიცე თეორიული მოძღვრება ყოფილა, თუ როგორ და რა გზით უნდა დაწერილიყო კარგი და სამაგალითო საისტორიო თხზულება.

ყოველი განათლებული ისტორიკოსი მრავალე იყო, რომ მოთხრობის უეჭველობაზე ეზრუნა და სანდო წყაროებით ესარგებლა, შესაფერისადაც ჰქონოდა დასაბუთებული. ამ ჩვენს წარსის სიმართლე იმკვია ცხადი იქმნება ევლასათვის, ვინც ამ წიგნში ბასილ ზარზმელისა, განსაკუთრებით-კი გიორგი მთაწმიდელისა, ეფრემ მტრეს და სხვათა შესასებ მონოგრაფიულს გამოკვლევას გადავიტხავს (შეტადრე გვ. 64—67, 76—79, 108—110 და სხვას).

ამ მხრივ საყურადღებოა, რომ ქართულ საისტორიო მწერლობაში განსაკუთრებული ყურადღება იყო მიქცეული და ნათლად გამოვლინებული, თუ რა მნიშვნელობა აქვს საისტორიო მოთხრობის უეჭველობისთვის, როდესაც მოთხრობილი თვით აღმწერელის „თულთა-ხილული“ (ცა კახაშვი, იქვე 2029), ან „თვალთხილული“ (ს. ჩხეიძე 32315, 32418), „ხილული“ (ბ. ზარზმელი 6632) იყო, როცა ისტორიკოსი ან მისი მოამბე ნაშრომის „თვალთ მხილველი“ (გ. სუცი-მონაზანი 8735—37), „თვალთ მხილველნი“ (სწავლულნი კანნი 2766, 2774—5), „თვთ-მხილველი“ იყო (ბასილი ზარზმელი 672, გიორგი მთაწმ. 7634, შეად. დავით აღმ. ისტორ. 15321—23, თამარ მეფის ისტ. 17924—33), ქცის გაგრძელება აქვე 28034—35, მ. ორბელიანი 32913) ანუ „მნახავი“ (ს. ჩხეიძე 32315, 32425) და სწორედ იმ აღწერილ შემთხვევის „თანადახუთომილი“, „თანადახლომილი“ (ეფრემ მტრე 10524, 25) ანუ „თანადამხუდარი“ (ქაშთადაღმწერელი 20514 და ქცის გაგრძელება აქვე 2766-7, 2775, 28035—2811) გამოდგებოდა.

ამის გარდა ქართულმა საისტორიო მწერლობამ თვითმხილველ და თანდასხუდარ მოამბეების პირად თვისებებსაც ჯგოროვანი ყურადღება მიჰქცია და ისე იყო მიდებული, რომ თვითოეული ამ მომთხრობელთაგანი უეჭველად „პირი უტყუელი“ (ბ. ზარზმელი 675) და ევლასანი „სარწმუნონი კაცნი“ (იქვე 675, გიორგი მერხული 5329, 535, ბას. ზარზმელი 6628; 676, 10, გიორგი მთაწმ. 7633—34, გიორგი სუციმონ. 8720, მ. ორბელიანი 33031-32, 3319, ოპან სერსელიძე 33639) ყოფილა იყვნენ, რომელნიც „უცხო იყვნეს ყოვლითურთ ტყუელისაგან“ (გიორგი მთაწმ. 7635, 7717—18), თანაც „ბრძენთა და გონიერთა კაცნთა“ სახელი სამართლიანად მოხედავლი ჰქონდათ (თამარ მეფის ისტორიკოსი 18015—16) და თავიანთ ნაშრომის სიმართლეს ისტორიკოსს ფიცით დაწმუნებდნენ (ბარ. ზარზმელი 6711—15, გ. მთაწმ. 7731—34).

ქართულ მწერლობის დაწერილებში შესწავლამ დაგვანახა, რომ ჩვენ საისტორიო მწერლობას უკვე მე-VIII-ე ს. დიდი წარმატება ეტყობა, ხოლო მე-X—XII-ე სს.-ში უკვე მაღალხარისხოვან განვითარებაზე მიადწია. ამ აზრის სიმართლეს ის გარემოებაც ნათელ ჭყოფს, რომ ძველ ქართულ საისტორიო მწერლობაში, როგორც მონაგრაფიულ შესწავლითა მტკიცდება, სამწერლობო ტენიკა დიდად განვითარებული ყოფილა და უეტყულია ამისთვისაც შესაფერისი თეორიული მოძღვრება უნდა ყოფილიყო შემუშავებული.

საქართველოში რომ საისტორიო სამწერლობო ტენიკის შესწავლაც თეორიული მოძღვრება უნდა ყოფილიყო, ამას ქართული კარგად შემუშავებული საისტორიო-სამწერლობო ტერმინოლოგია ამტკიცებს. ზეგით უკვე აღნიშნული იყო, რომ საისტორიო ნაწარმოების თვითოეული სახისთვის თავისი სასული არსებობდა. ეს მაინცდამაინც არც გასაკვირველია. უფრო საყურადღებოა, რომ საისტორიო ნაწარმოების სხეულის თვითოეული ნაწილისათვისა და საისტორიო-სამწერლობო შემოქმედების თითქმის თვითოეულ საფეხურისათვის განსაკუთრებული ტერმინები მოიპოვებოდა. საისტორიო ძეგლების მონაგრაფიულმა შესწავლამ სხვათა შორის ის საკეთილ გვაყო, რომ ქართული საისტორიო ტერმინოლოგია შეგვიძინა.

საკულისშიმერთა, რომ ყველა ქართული ცოტად-თუ-ივერად თავდასხინო საისტორიო თხზულებები წინდაწინვე შემუშავებულ გეგმისდა მიხედვით ყოფილა დაწერილი. უკვე იოანე სპანის ძის შრომა აბო ტფიფელის მატყვლობა ამგვარად არის შედგენილი და თვით ავტორს თავის თხზულებებისათვის, როგორც ესადაც სასკოლო თხზულებებშიაც მიღებულია, ჯერ გეგმა წარუძღვანებია, ხოლო შემდეგ თვით ნაწარმოები მისდევს. თავისი ნაშრომი ავტორს თავებადაც-გი დაუგია და თვითოეულ თავს ამ გეგმაშიაც საკუთარი სათაური აქვს გაკეთებული. მთელი მატყვლობა ოთხ „თავად“ ანუ „საკითხვად“ აქვს გაყოფილი. ჯერ სწერია: „საკითხვანი წმიდისა ჭაბახსნი თანრი ოთხნი (დ)“ და ამგვარად აღნიშნულია, რომ მთელი თხზულება ოთხ ნაწილად სავან შესდგება. მერე ზის: „ა (პირველი) თავი“ და ამ თავის სათაურია მოყვანილი, შემდეგ აშხარადვე დანარჩენი თავების აღნიშნული (120—14).

იოანე სპანის ძის თხზულების ჰირველი თავი შესავლია, უკანასკნელი დასვენა, მორე და მესამე თავები თვით ამავისა-და მატყვლობის დაწერილობას შეიცავს. ამ გვარად აქაც ავტორის წინასწარი გეგმა მოსჩანს. იოანე სპანის ძის სამკვლითო ნაწარმოები ამტკიცებს, რომ ქართულ საისტორიო მწერლობას უკვე მე-VIII-ე საუკუნეში ტენიკის მხრივ თვალსაჩინო წარმატება ეტყობა და მართაც, დაწერილობითი კილოთი მოთხრობილ ნაწარმოებებს გარდა წინასწარ შედგენილ გეგმაზე აკებული და შეთხზული შრომებიც მოიპოვებოდა.

იოანე საბანის ძის შესანიშნავს თხზულებაში უკვე ემხნევა იმის ჩანასახსი, რასაც შეიძლება ეწოდებოდა „წესი თბრობისა“ (ბ. წარწმელი 683—4, 705), ის სამწერლობო გეგმა და თბრობის წესრიგი, რომელიც მეჩე, IX—XIV სს. დაწინაურებული საისტორიო ნაწარმოებებს, თუმც იოანე საბანის ძის თხზულებაში გულუბრყვილოდ გეგმა წინ აღდგ უდგოდა, მაგრამ რომლის არსებობა უკვე თხზულებაში ცხადად სავსებით და სხვადასხვა იყო და ამის წყალობით თვითთველს თავსაზრისო ისტორიულს ამბავს წინადაწინვე თავისი ადგილი და „რიგი“ ქმნიდა განუთვნილი ისე, რომ ავტორს შეეძლო ეთქვა ეს და ეს ცნობა „სემორ“, ან „ქემორე რიგსა მისსა ზედა დაგვიწერიდა“—ო (სწავ. კატნი 27537).

გეგმით, თბრობის წესრიგით იღებოდა ის „საზღვარი სიტყუსაჲ“ (ბ. წარწმელი 683) და „სიტყუთა სარბიელი“ (გ. ხუცეს-მონაზონი 867, 29; 8913), რომელიც საისტორიო ნაწარმს გარკვეულს შინაარსს აძლევდა და მოთხრობადის სწავრუს შემოუფარვლავად ხელმე. თბრობის წესი ამსთანავე საისტორიო თხზულების შინაარსის თვით მიმდინარეობასაც არკვევდა. ამ წესით იყო განსაზღვრული „გზა სიტყუსა“ (გ. ხუცეს-მონაზონი 895, 4), რომლისაგან გადასვენება, „წილისღეჲ“ (ბ. წარწმელი 695) და „მცირედ გარდაბიჯება“-ც-ი (ყამათაღმწერელი 2113ი—31, 33—34) მხოლოდ განსაკუთრებულ, სხვათა მიხედვით გამო შეიძლება. კარგს და დახლოებულს ისტორიკოსს განზრახულ გეგმისაებრ უნდა განეხორციელებინა დაწოილი საქმე. უნდა ყოფილიყო „უმარჯულო და უმარცხულო მავალი გზებისა“ (თამარ მეფ. ისტორიკოსი 1872ა—30) იმეტომ, რომ სშირი და უმიზნო „გზისა გარდაქცეულობაჲ“ (თამარ მეფ. ისტორიკოსი 18730) ისტორიკოსისათვის საუკოდ ითვლებოდა (18730): მას მტკიცედ უნდა „ეპურა წესი თბრობისა“, ძანდამანდ ბასილ წარწმელის სიტყვებ „ძალისაებრ ვიპყრათ წესი თბრობისა“—ო (705) მუდამ უნდა სსომებოდა.

ხოლო თუ რომელიმე აზრის ცხოველყოფილობისათვის, რომ რომელიმე აზრი ან გარემოება „უმეტეს გამოცხადდეს“ (ბ. წარწმელი 6927—29), საისტორიო მოთხრობის პირდაპირ მიმდინარეობის ცოტადეხად შეცვლავ, „გზისა მცირედ გარდაბიჯება“ და „წილისღეჲ“ აუცილებლად საჭირო იყო ხელმე, მაშინ ისტორიკოსი მოვლევ იყო ეს გარემოება შეიძლება არც თითონ დაეწეებოდა და შესაფერ ადგილას მეთხველისათვისაც გახსენებინა. ამიტომაც არის, რომ ბ. წარწმელი ამგვარს შემთხვევებში ამბობდა ხელმე: „ხოლო აწ კულადა აღვედინ სიტყუაჲ ჩუენი პირველდაწყებულთა სიტყუთა“, ან არა და „ეგუჯვების.. კულადა ქცევად საზღვართავე თვსთა სიტყუსა“—ო (6935—38). გ. ხუცეს-მონაზონიც უკველთვის უმატებდა ხელმე, ესლავი „მე სარბიელსავე სიტყუთა ჩემთას ვილოდი“—ო (8627—21). რაკი შეწვევტილს მოთხრობას „ზემოდატევებული ამბავი“ ეწოდებოდა, ხო-

დო ის, რაც ისტორიკოსს კიდევ მოსთხოვრებად დარჩა, იყო „ნეშტი თბრობისაჲ“, ამიტომ როდესაც შეწყვეტილს მოთხოვრებას განახლებდნენ ხოლმე, ასე ამბობდნენ: ესელა-გი „ზემოდატევებული ამბავი აღმართმაბიჯებელთა კვალად ვიწყეთ“-ო (ჟამთააღმწერელი 21125—26), „ამერ კუალად ვიპყრაო ნეშტი იგი თბრობისაჲ და შირველსაჲე სიტყუასა ადვიდეთ“-ო (ბ. ზარზმელი 6935—36, 6932).

მე-XIV-ე საუკუნის ქართველს ჟამთააღმწერელსაც-გი ეს სიმეთოდოლოგიო მითხრობილება შტეტიცად აქვს დაცული და შეისტუვისს შემთხვევებში ამბობდა ხოლმე: „ხოლო ჩუენ, გვისა მცირედ გარდამაბიჯებელნი, კვალად მოგზაურ ვიქმენით“, „ხოლო ჩუენ პირველი გზა აღვლოთ მცირედ კერძო გადამაბიჯებელთა“-ო (21130—31, 33—14 აგრეთვე 25—30).

ზემომოყვანილ მაგალითობისა და ტერმინების შინაარსს და მნიშვნელობას რომ სრულად სისწორით შეკვირვით, უნდა ვიცოდეთ, თუ რა მნიშვნელობით იხმარებოდა ძველად ტერმინი „სიტყუაჲ“. ძველ ქართულში მას უფრო ფართო მნიშვნელობა ჰქონდა: ვიდრე მას შემდეგში, დროთა განმავლობაში მიენიჭა. „სიტყუაჲ“ ეწოდებოდა ღაზარაკს, თხრობას, გამოთქმულს ზვს, საუბარს. ხოლო იმას, რასაც ჩვენ ესელა სიტყუას ვუწოდებთ, მასში „ლექსი“ ეწოდებოდა, „ლექსი სიტყუსაჲ“ (ბ. ზარზმელი 695). წა ნინოზე შატბერდი-სეულს ცხროებაში მაგ. ნათქვამია, „იწყო სიტყუად (ე. ი. ღაზარაკი) წმიდამან ნინო და ივინი წერდეს“-ო (3321). ბ. ზარზმელი თავის თხრობებში ამბობს: „იწყებს სიტყუად (ე. ი. მოთხრობა) დასაბამსა ცხროებისა“ სერაპხონისსო (6737). იოანე სებასტის ძეც აბო ტფილელის დღესასწაულზე ეკლესიაში მეფე მღვრცელებს ასე სთხროდა, გულდასმით მოისმინეთ ჩემი ნაღაზარაკევი, „რათა არა ცუდად დაუშურეთ—მე სიტყუათ (ე. ი. ღაზარაკით), ხოლო თქვენ სმენითა“-ო (316—17).

ამისდა გვარად „საზღვარი სიტყუსაჲ“ — მოთხრობის საზღვარს, „სიტყუათა სარბიელი“ — მოთხრობის სზარზს, „გზა სიტყუის“ მოთხრობის გზას, ან მიმართულებას ნაშნავდა. როდესაც ბ. ზარზმელი ამბობს: „სხუად იცვლებიან ლექსი სიტყუსაჲ“ (6939), ამათ მას უნდაოდა ეთქვა, რომ ჩემ მოთხრობის სიტყვას ესელა შეიცვლება და სხვა საგანს შეეხებაო. აგრეთვე როდესაც თამარ მეფის ისტორიკოსი აცხადებს, რა წამს თამარის დიდებულ საქმეთა აღწერაში მთავრად, მაშინვე „უკმოს და უკონებოსა მრავლის ვიპოვი უმერბობათა ლექსთა მტყუებობად“-ო (185), ეს იმას ნიშნავს, რომ ჩემს თავს ისე ვგრძნობ, თითქოს უმერბობით მხოლოდ სიტყვებს ვამბობდეთ.

მაგრამ ეფერე მდარეს თხრობებიდან სჩანს, რომ ამ ტერმინს „სიტყუაჲ“ XI ს. უკვე ის მნიშვნელობაც მინიჭებული ჰქონია, როგორცაც იგი თანამედროვე საუბარსა და შვერლობაში ჩვეულებრივ იხმარება. როდესაც მაგ. ეფერე მდარე სიწინასწარმეტყველო წიგნთა თარგმანს იწონებს და აქებს, იქ

„სიტყუაჲ სიტყუას ჩაცვალ შედარებულიჲ ბერძნულიას“—ო (944), ამ შექმნილებაში „სიტყუაჲ“ იმზიარადვე უნდა გავიგოთ, როგორც ესლ: გვესმის: იმდენად ზედმიწევნით არის ჩათარგმნი რომ დედნის თვითოეული ბერძნული სიტყუა არის ქართულად გარდმოცემული.

გარკად არის შეჩასული აგრედვე სისტორიო თხზულებათა ნაწილებას აღმნიშვნელი ტერმინებით. ეოგუას სისტორიო ნაწარმოებს აქვს სათაური „ზედწარწერილი“ (ეგრემ შტინე 9322); „შესავალი თხრობისა“ (არსენი კათოლიკოზი 10814), რომელიც ლათინურს „exordium“-ს უდრის, „დასაბამი“, „დასაბამი თხრობისა“ (ბ. ზარზმელი 6831) ან ცხოვრებისა, „თხრობაჲ“ (=narratio-ს) და „დასასრული“, „დასასრული თხრობისა“ (ბ. ზარზმელი 6836, 6920).

სისტორიო თხზულების შინაარსი შესდგებოდა ან თხრობათა, ან მოთხრობისა, ან სიტყუათაგან ან სხვადასხვა „ამბავი“-საგან (ქართა: აღმწერელი 21125—26). გიორგი სუცეს-მონაზონი ამბობს: „სანატრელ იყო უკეთუშტა მას შინას ზედა დასრულდებოდა მოთხრობაჲ ჩემი“—ო (8910—11).

თვით შინაარსისა და მოთხრობის უკვე აღწერილს ნაწილს ეწოდებოდა „პირველდწებული სიტყუაჲ“ (ბ. ზარზმელი 6932—33, 36), ან მარტივად „პირველი სიტყუაჲ“ (გ. შერსული 582; გ. სუცეს-მონაზონი 8628). ხოლო ჯერ მოსათხრობს ნაწილს „წინამდებარე სიტყუაჲ“ (მტლე ქ. 14413, დავით აღმ. ისტორიკოსი 15613, თამარ მეფ. ისტორიკოსი 1689, 12), ან კიდევ „ქუემორე სიტყუა“ (ქართა: აღმწერელი 1949, 19—20, 26—27, 19523—24) ერქვა. „ქვემოთე სიტყუა“-ს გარდა რასაკვირველია არსებობდა ტერმინი „ზემოთე სიტყუაჲ“ და „ზემოკენებული“-ც (ქართა: აღმწერელი 21132).

რაკი ისტორიკოსებს თავიანთ თხზულების გეგმას წინდაწინვე შედგენილი და გთვალისწინებული ჭქონდათ, ამიტომ სათანადო ადგილას მათ შეეძლოთ ეთქვათ: ესადაეს გარემოება, ესადაეს ამბები თავის დროს „წინამდებარემან სიტყუამან ცხად-ეოს“-ო (დავით აღმ. ისტორიკოსი 15613); „ქვემოთე სიტყუამან ცხადეოს“-ო (ქართა: აღმწერელი 1949—20, 26—27, 19519); „ქვემოთე სიტყუამან საცნაურ ეოს“-ო (იგივე 1940), „ზემოთე (ესადაეს) ადგაწერია და შედგომად (ესადაეს) ვაცნოთ“-ო (იგივე 21120).

ბეგრე სხვადასხვა სიტყუა ზიზარებოდა ძველ ქართულ მწერლობასში სისტორიო თხზულების შემოქმედებოს გამოსახატავად და აღსანიშნავად. ჩვეულებრივ და სხვაგვარე უფრო სშირად მიდებული იყო ტერმინი „აღწერაჲ“, „აღწერა“. მაგ. კონსტანტინე-ვასაჲს მარტულბის ავტორი თავის თავზე ამბობს: „აღწერე ცხოვრებაჲ და წამებაჲ წმიდისა და ნეტარისა მოწამისა კონსტანტინეს“-ო (2039—40). არსენი კათოლიკოზიც ცხადებს, რომ „განეოთაჲ სომეხთა ქართლისაგან... აღწერე წიგნსა ამის შინას“-ო (2619).

არსებობდა „წიგნი ქართლის მოქცევისაჲ გრიგოლ დიკონის მიერ აღწერილი“ (397). გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრების ავტორი კიორგი მერსული იყო „აღმწერილი“ (483) „წიგნისა“. კიორგი მთაწმიდელიც თავის თავზე ამბობს: „აღღვწერია... რაჲ იგი ვისწავეთ კაცთა სარწმუნოთაჲს“—ო (7633—34), იოანე და ეფთჳმეს „ცხოვრებაჲ“ იყო „აღწერილი კიორგის მიერ სუცეს-მონაზონისა“ (735—7). ზოგჯერ „აღწერა“-ს მაკერ ამბობდნენ: „მისცა აღწერასა“—ო (დავით აღმ. ისტორიკოსი 15913).

ამისდა გვარდა არის წარმომდგარი ტერმინი „აღმწერილი ჰამბავისა“ (ეფთჳმე მცირე 10522) და თვით საისტორიო მწერლობის მოდგაწვობის აღმნიშვნელი „ისტორიათა აღმწერელობა“ (თამარ მეფ. ისტორიკოსი 18528—29). ტერმინი „აღწერა“ ჩვეულებრივია საისტორიო-სამწერლობო შემოქმედების აღსანიშნავად და უკუდა ისტორიკოსები ხმარობდნენ (ის. კადეგ. გ. სუცეს-მონაზონი 861, დავით აღმ. ისტორიკოსი 1592, ვამთაღმწერელი 21120; სწავლულნი კაცნი 27533, 28035).

მაჲე მნიშვნელობით იხმარებოდა სიტყვა „მოთხრობა“—ც. თამარ მეფის ისტორიკოსი მაგ. თავის თავზე ამბობს: დიდებულ მეფის „უდიდესთა საქმეთა... მომთხრობელად მოწვეწული“ (17027—28) ჩემს თავს უძღუნად გვამბობო. იგივე ისტორიკოსი ამტკიცებს, რომ კიორგი III-ის მეუბობის უკუდა ამბები რომ ისტორიკოსმა დაწვრილებით „კელყოს მოთხრობად, სწავინობტა იქმნას აღწერილი (მისი) განგრობითა“—ო (1884—5). სავულის-ხმიეროა, რომ დავით აღმშენებელის ისტორიკოსი „დავწყით მოთხრობაჲ“—ს მაკერ ამბობს „მივსცეთ თხრობასა“—ო (16127).

მოთხრობის გარდა „მოთხრობა“—საც ხმარობდნენ სოღმე, მაგ. გ. სუცეს-მონაზონი ამბობს, კიორგი მთაწმიდელის სასულში მოსვლის, სწავლისა და განათლების შესახებ „სულ მცირედ და მოკლედ მიგითხრა“—ო (8611—12).

მაგრამ უფრო ხშირად ტერმინს „მოთხრობა“—ს მამინ ხმარობდნენ სოღმე, როდესაც ამა-თუ-იმ საისტორიო ნაწარმოების შესახებ სხვები მსჯელობდნენ სოღმე. არსენ კათალიკოზს მატბერდისეულ წასწარმოების შესახებ და ლ. მრთუყელის თხზულების დაფასების დროს აღნიშნული აქვს, რომ ამ ორ შრომაში ქართლის მოქცევისა და წასწარმოების თავგადასავლის ამბები „რომელიმე თჳთ მის წმიდასაჲს (ე. ი. ნინოსაჲს) მოთხრობილად, სხუა იაკობ მღვდლისაჲს, სხუა იაკობისაჲს, სხუა კუალად სიღონისაჲსაჲს“ არის გამოყენებული (3715—16). ვანტანგ მეფის „სწავლულნი კაცნი“ ამბობენ: კონსტანტინე მეფე ბაგრატის ძე იყო და კუთაღად იმეფა, „გითარცა ცხოვრება მისი მოგვითხრობს“—ო (2796—7).

აღწერისა და მოთხრობის გარდა საისტორიო-სამწერლობო შემოქმედების აღსანიშნავად ხმარობდნენ სოღმე აგრეთვე ტერმინების „წარმოთქმა“, „წარმოჩენა“, „უწყებაჲ“ და „კენება“. თვითთუჲს მათგანს საზოგადო საქ-

რომ მნიშვნელოვანებას უკრძალავდა თავის კერძო და განსაკუთრებული ელიფანტის
ქვეს და განსაკუთრებულ ყურადღებას უკრძალავდა.

„წარმოთქმა“-ს ამბავის გარდა მთელი მნიშვნელობა აქვს. მაგ. გ. ხუ-
ტეს-მონაზონის იქ. სადაც თავად გიორგი მთაწმიდელის შავკრობის ამბავი
ანტიოქიის სამღვდლოებასთან, ნათქვამი აქვს: „აქამომდე არს უბატონარქსა
მიმართ სიტყვებებისა და სიყვარულისა მისისა მიმართ წარმოთქმა“-თ (86
14—16). სხვაგანაც იმავე ავტორის არა ერთხელ აღნიშნული აქვს: მონათრო-
ბი ამბავი „წარმოეთქუ ფრანდ მოკლედ და სულ მცირედ“-თ (8710—11).
დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსიც ამტკიცებს, არანტოტილმა „ლექსანდ-
რესნი (მაკედონელისა). წარმოთქუნა მტრეგატებისა და ძლევისა“ (15910—11).
თუ შვითხველი დავით აღმაშენებლის „სადმართთა და სულოერთა სათნობა-
თა“ სიდავდეს გაითვალისწინებს, მან ექმნებ დიდებულ მეფის „კორცელისი
საქმენი წარმოთქმულნი... არადა ჰოვრეს“-თ, ამბობს მისივე ისტორიკო-
სი (16114—15).

„წარმოჩენა“ ისტორიულ ამბავის შექცევისაგან შავიფილად გარდმოცე-
მის უნდა იმსახუროს. დავით აღმაშენებლის ცხოვრების აღმწერს ერთგან ნა-
თქვამი აქვს: ზემოთქმული „მცირედითა... სიტყვათა წარმოგვიჩენია დიდთა
და მონათრობად შექცეულთა საქმეთაგან“-თ (16123—25). ნიკოლოზ კა-
თალიკოსიც ამბობს: „ოჯთეულადცა უკვე წარმოვიჩინე შემსაგანებულებად
ნათესავ-ტომობისა თათოკულისა“-თ (15824—25).

ეს სიტყვა ბატონიშვილს ვახუშტსაც აქვს ნახმარა, მაგრამ განსაკუთრე-
ბულ ტერმინად. ის სახელადობს თარღების „წარმოჩენა“-ზე (28725, 2882)
გამორკვევს ღვაწლს.

„უწყებამ“ შედარებით იშვიათად იხმარება. გიორგი მთაწმიდელს თა-
ვის თხზულების სათაურში აღნიშნული აქვს, რომ მის საისტორიო შრომაში
აღწერილია იოანე და ეფთჳმის ცხოვრება და ამასთანავე მოიხილება: „უწყე-
ბამ ღირსისა მის მტკიცობისა მათისა“ (736). ხეველებრივ ამ ტერმინს
თავით ისტორიკოსები ხმარობდნენ, როდესაც ისინი შვითხველს მიჰმართავ-
დნენ სოლმე. გიორგი ხუტეს-მონაზონი მაგ. ამბობს: გიორგი მთაწმიდელი
ერთგვრთით ქართველი იყო, მამით მესხი, სოლო „თუთ აღმოცნდა იგი ქუე-
ყანასა: ორადღეთისსა, ვითარცა ზირმან საქმისმან გაუწყოს“-თ (8630—31).
სახოჯადოდ გიორგი ხუტეს-მონაზონი ცდილობდა მოკლედ დაწერა თავის
ნაწარმოები და ამიტომ ხშირად ამბების მხოლოდ „მცირედი. უწყებამ“ მო-
ხუჯად (8713). თამარ მეფის ისტორიკოსიც აცხადებს, თამარის „მჯრცხლ-
მთქმელებისა“ და სამკედრო გამჭრავსობა „წინამდებარისაგან ეუწყენ მსმე-
ნელთა“-თ (1689).

ტერმინს „სენება“-ს უწყებასავით უფრო თავით ისტორიკოსები ხმარობ-
დნენ და ამა თუ იმ საისტორიო ცნობის აღნიშვნას, აღწერას ეწოდებოდა. გ.

სუტეს-მონაზონი მკვ. ამბობს: „ესე ამისოჯს ვაკსენთ რათა სცნათ“ შემდე-
გი გარემოება (8620). თამარ მეფის მძალე ზნეობისა და სათხოვის დასამ-
ტვიცებლად „ერთი ოდენ (მავალითი) ვაკსენოთ“-თ, ამბობს მისი ის-
ტორიკოსი (18912). ჟამთააღმწერელისაც ერთჯან ნათქვამი აქვს: „ზემორ“
სარგისის მოღვაწეობა გვეჩინდა აღწერილი, ხოლო „შემდეგომად ვაკსენოთ“
მისი შვილი ბექაო (21120).

დასასრულ უნდა აღვნიშნოთ, რომ მხოლოდ თამარ მეფის ისტორიკოსის,
ისიც ერთიელ, ნახმარი აქვს საისტორიო მითხრობის აღწერის აღსანიშნავად
„გარდაცსე ისტორიისა“-თ (17929). თავის თავზე მას ნათქვამი აქვს: „წ
მე, რომელი გინა თე მიხიდავს, გინა თუ... მასმიან, გარდაცსე ისტორიას“-თ.

იმ საზოგადოდ მიღებული და სვეულებრივ ტერმინს („აღმწერელი“)
გარდა, რომელიც ძველად ისტორიკოსისა და შემატანიუს სახელად იხმარებო-
და, კიდევ შემდეგი ტერმინები გვხვდება:

იოანე საბანის ძეს ნახმარი აქვს „გამომთქმელი“ (121).

თამარ მეფის ისტორიკოსის სიტყვით ტერმინი „მომთხრობელი“-ც
(17028) ისტორიკოსს უნდა ნიშნავდეს და ამას ერთი ქვემომოყვანილი ორ-
ნაწილი რთული ტერმინიც ცხად-ჭეოფს.

მე-XIV-ე საუკ. ისტორიკოსის ისტორიკოსის აღსანიშნავად „ჟამთააღმწე-
რელი“ (1978) აქვს მოხსენებული.

იმვეკ აუტორს კიდევ ორი ტერმინები მოეპოვება: ერთია „მრავალ-
მომთხრობელი“ (19730), რომელიც ბერძნულს ზოლჯისტორს უდრის. მამა-
სადამე აქვს, ამ ორნაწილიდს სიტყვამიც, „მომთხრობელი“ ბერძნულს „ჰის-
ტორ“-ს ეთანასწორება. მეორეა „ყოველთააღმწერელი“ (19730—31), რომ-
ელიც აქვს ბერძნულს „ზოლჯკრფოს“-ს უდრიდეს.

თამარ მეფის ისტორიკოსის თხზულებაში მოხსენებულია ტერმინი „სი-
ტყვს-მოქმედი“ (17032,—1711, 18232—18314). ეს სიტყვა ბერძნულ „ლო-
კომოფოს“-ის თარგმანი და შესატყვისობა უნდა იყოს, რაც ისტორიკოსს
ნიშნავდა.

დასასრულ ბატონიშვილ ვახუშტის თხზულება ამტკიცებს, რომ მის დროს
იხმარებოდა აგრეთვე ტერმინი „მემატიანი“ (28928), როგორც საზოგადო
სახელი ისტორიკოსებისა და ჟამთააღმწერელთა აღსანიშნავად.

რაკი უთველი საისტორიო ნაწარმოები იყო „სიტყვს-მთერი გამოხატ-
ვაჲ ვრცელისა... ცხორებისაჲ“ (ბ. ზარნიშელი 6723—24) ერთ რომელი-
სამე მოღვაწისა, ან „მოქალაქეთა“ ერთ რომელისამე ჯგუფისა, ან და მთელ
ქვეყნისა და სამეფოსა, ამიტომ ისტორიის დაწერას სხვადასხვა გვარად შეი-
ძლებოდა: ვრცელადც ისე, რომ საისტორიო თხზულებაში „ყოველივე სახე
ცხორებისა“ (ბ. სუტეს-მონაზონი 8525—30) სრულად აღწერილი ყოფილი-
ყო, ან მოკლედ ისე, რომ მხოლოდ ცხოვრების უმთავრესი მოვლენა ყოფი-

დიუო წარმოჩენილი. ამისდა მიხედვით საისტორიო და სხვა ძეგლები სხვა-
დასხვა თვისებისა და ზომისა იყვნენ. თეორიულად ეს საკითხი გამოჩენილს
ქართულს მეტრიკეს ეფრემ მტერეს აქვს გასართვარის ზედმიწევნითა და სა-
მაგალითო „გამოწველიდგომით“ განხილული და თვითთუელი მოვლენისათვისაც
შესატყვისი ტერმინი აქვს მოყვანილი. ეფრემ მტერეს შესახებ ქვემოთმოყვანილს
მანოგრაფიულს გამოკვლევასი მისი დიდი დავალი ამ მხრივ და ყველა მისი
ტერმინებიც შედლებისაგან ვრცლად არის განხილული და ამიტომ აქ ამასვე
შეტს აღარას ვუტყვი: უკეთესია თვით მეთხველამ გუელდსმით გადაკითხოს
შესატყვისი ფუნდლები და ეფრემ მტერეს დიდ სამეტრიკო ნიჭით დასტე-
ბეს (იხ. 9710—23, 10327—1048, 10436—10819).

ყოველ საისტორიო ნაწარმოების უმთავრესი მიზანი ის იყო, რომ
„ცხროების“ ამბავი და მოღვაწის „საქმენი“ სინამდვილით აღწერილი უფი-
დიუო. ამიტომ თვითთუელბ ისტორიკოსის თავიდათავე სასწრუნავი „საქმენი“
იყო. მას „ნივთნი საქმეთანი“ უნდა ჰქონოდა: (დავით აღმაშენებელის ის-
ტორიკოსი 1591a) ანუ, უფრო უკეთ რომ ვსთქვათ, მას „ნივთად თხრობათს
საქმენი“ (იგივე 15920) უნდა ჰქონოდა „კმად მისათხრობლად“ (იგივე 15914).

რადგანაც ისტორიის აღმწერელს სწინდო და საკმარისი მასალა და „ნივთი
თხრობათს“ შეკრებილი ჰქონდა იმ გზით და მეთოდებით, რომლის შესახებ
ზევიბ იყო უკვე სავაზარი, მას შეეძლო თვისი მოთხრობის აღწერა დაგ-
წყო: ყოველი ცნობა რომელიც მას მოეპოვებოდა და „უწყებული“ (ბ. ხუ-
ცეს-მონასტის 8720—21) გათვალისწინებინა, ყველა ცნობები და მასალები
„ეთარტა ჯაქვ ოქროსა ერთობით შეთხზული“ (იგივე 8722) ერთი ერთ-
მანერტსე ვადაბა და ასე „ერთობით“ შეერთებინა „თხრობად“ (იგივე 8721).

საისტორიო თხზულების მოთხრობა უნდა რასაკვირველია „შემდგომითი
შემდგომად“ (ც. კოსტანტინე კახისი, აქვე 2030, ბ. სარწმელი 1827—28, 38),
დალაგებით უფიდიუო აღწერილი, რომ ვეტრის „მრავალკეცი თანაარე-
ულობა ჰამბაჯსა“ (არსენი კაოლოგიოზი 10733, —1081) არ შექმნარდა და
„იგივე-და-ერთი ზირი“ ერთი და იგივე ამბავი ან ცნობა სხვადასხვა ადგილას
„შეუწყობლად და განზნეულად“ (იგივე 10722) გამოტრებული არ უფიდიუო.

საკულისხმიერთა რომ ქართული ისტორიკოსები საისტორიო ნაწარმოე-
ბის გარეგან მხარესაც ვერტრუნს ურადლებას აქვედნენ.

ეფრემ მტერეს და დავით აღმაშენებელის ისტორიკოსის თხზულებათა
განხილვამ დაგვაწმინა სახელდობრ, რომ ქართულ საისტორიო მწერლო-
ბის მოძღვრებისდა თანახმად ნამდვილ ლირსულ ისტორიკოსისათვის
საუფო იყო, თუ რომ მისი თხზულება „სოფლურიითა“ და „ლიტონი-
თა სიტყვთა აღწერილი“ იქმნებოდა. მას არ შეეძლო თავისი ნაწარმოების
გარეგან მხარესთვის არავითარი ურადლება არ მიეჭტა, „სიტყუათათს არა-
მოდუწე-ქმნილი“ უფიდიუო, ამბავი „სიმარტევისა შინა“ აწერა. არა,

ყოველს ისტორიკოსს შესაფერისი ხელოვნება უნდა გამოჰჩინა (ეფრემ მცირე (105—106). როგორც საისტორიო თხზულებაში „უშკერისა რასმე“ მოთხრობა: „ანა სკადრებელ“ იყო (უმთაადმწერელი 1984), ისევე განათლებულმა ქართველმა ისტორიკოსმა კარგად იცოდა, რომ სამაგალითო საისტორიო ნაწარმოების „სოფელურითა და უშუერითა სიტყვათა“ (ეფრემ მცირე 10515) აღწერა არ შეიძლება.

სამაგალითოდ მიხნეული ყოფილა, თუ ისტორიკოსი თავის თხზულებას დასწერდა „კელოვნებითა რიტორობისათა“ და „ჯეროვანად რიტორობისა“. მცრამ მოთხრობის ამგვარი შეფერვადა სათანადოდ მხოლოდ მაშინ ითვლებოდა, როდესაც ისტორიკოსს „ნიჟონი საქმეთანი“ ჰქონდა: „იმად მისათხრობელად“ (დავით აღმაშენებელის ისტორიკოსი 159—160 და ეფრემ მცირე, 105—107, ასრენი კათალიკოზი 107—108) და მხოლოდ „საქმისა შესატყვისა აღმკულობას“ (თამარ მეფის ისტორიკოსი 17927—28) კადრულობდა. ტუეიდ-უბრალოდ სატყუების რასა-რუნი და გაზვიანებული, ტლანქი მოქარგულბობა ქართულ მწერლობაში დაკომბალი ყოფილა და არცე გასვლება.

გარკვეული შეხედულება განბტონებული ყოფილა თურმე ქართულ მწერლობაში ავრედვე სამაგალითო საისტორიო თხზულების სიგრძე-რადღინობის შესახებ. უკვე კონსტინე-კახაღს ცისა და წაშების აღმწერელის სიტყუებით-განა სხანს, რამდენად ამ მხრეჲ ძნელი და რთული მოთხრინდება ყოფილა წამოუგნებულად. ყოველი კარგი საისტორიო ნაწარმოები ავტორს ისე უნდა დაეწერა, რომ საისტორიო მოთხრობა „არა იყოს შემაწუხებელ ნაკლულევანებითა, არცა ნამეტნავ განგრძობითა“ (215—ი). რათგან ქართველ ისტორიკოსებს მუდამ სსამებიათ, რომ თუ ისტორიკოსმა „თვითოველისა კელყო მოთხრობად, საწყინომცა იქმნას აღწერილი განგრძობითა“ (თამარ მეფ. ისტ. 1884—ი), ამიტომ ქართველ ისტორიკოსებს თავიანთ თხზულებას „წიგნისა განგრძობისა“. განსაკუთრებით „ფრიალი განგრძობისა“. ჰმინებიათ (გიორგი მერხული 5426—5511) და ცდილობდნენ, რომ მათი ნწრობი ადგილი წასაკითხვი ყოფილიყო და „ნამეტნავ სასმენელსა მსმენელთასა“ არ გამსდარიყო (გიორგი მერს. 5510). წერის დროს იმაზეც ფიქრობდნენ „რათა არა ფრიალი სიმრავლე წერილისაჲ იქმნას და საწყინო ვიქმნეთ მკითხველთა და მსმენელთა“—ო (გ. მოაწმიდელი 8019—20).

ამის გამოა, რომ ქართველს მემატიანეებს და ისტორიკოსებს მუდამ აღნიშნული აქეთ, ჩვენს თხზულებაში ეველაფერი-გი არ არის დაწვრილებით აღხუსული, არამედ „მრავლისაგან მცირელი აღიწერა“—ო (ცე კონსტ. კახაღსი 215). მატანე ქართლისაჲს შემდგენელი აცხადებს, რომ თვითოველად აღწერის მკავერ „მცირედ წარმოგაქჲ“—ო (14827), ხოლო დავით აღმაშენებელის ისტორიკოსი ამბობს: „მცირედი მრავლისაგან... მიესტეთ თხრობასა“—ო, „მცირედი მრავლისაგან გვათქუას“—ო (დავით აღმ. ისტ. 16126—27, 16216),

„მცირედითა, ყოვლად კნინითა სიტყვთა წარმოგვიჩენია“ ჩვენი აზრით (იქვე 16133—24). ისეთი ისტორიკოსებიც კი, რომელთაც საქმად მოზრდილი თხზულება აქვთ დაწერილი, იმათაც ნათქვამი აქვთ, რომ „შეუძლებელ არს მოთხრობად თუთუელისა“ (ქართაღმწერელი 2135) იმიტომ, რომ „თუთუელად წარმოთქმა გრძელ არს“, სავსითად კი „არა არს ქამი მოთხრობად“ (იგივე 21235, 37).

თუშტა ეველა ქართველი ისტორიკოსები, მათ შორის ქრისტიანულში შეტანილნიც, როგორც ნათლად დაგრწმუნდით, ცდილან, რომ მათი თხზულება შეტად გრძელი და მოსაწვენი არ გამოსულიყო, მაგრამ ბატონიშვილმა ვახუშტმა სოკი მათგანი მანც დაწუნა: მოქმედების აღწერილობა „გავრცელებული“ა და მოთხრობა შეკამოკლე, რომ ისტორია „მკითხველთა არა საწყინოდ და აღრე საცნობელად იყოს“-ო (28714—15).

ცოტაოდენი ცნობები თხზულებათა წერის გარეგან ტექსტიკის შესახებაც მოიპოვება. გარეგნულად უოველი საისტორიო თხზულებაც უპირველესად „წიგნი“ იყო. მაგ. მატიაზე მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ მატურდისეულს ხელთნაწერში წიგნად იწოდება, ანდერძში სსსელდობრ სწერის: „წიგნი ქართლისა მოქცევისა ესე“-ო (3416—17). იაკობ დიაკონის მიერ შედგენილ თხზულების შესახებ ნათქვამია: მცირე, მოკლედ აღწერილი წიგნი ქართლისა მოქცევისა“-ო (3917—18). გიორგი მერჩულის ნაწარმოებიც „წიგნად“ იწოდება (484) და თვით ავტორიც ერთგან ამბობს კრიტიკის იერქსლიმელ მოწაფეების ეპისტოლე „შთაწერე წიგნსა ამას შინა... შეუცვალეებლად“-ო (544—5), ხოლო მეორეგან გვამცნებს, რომ დიდ იაკობ მიჯნაძორთელის შესახებ ჩემს თხზულებაში ცნობები იმიტომ ვერ შევიტანე, რაეი, „წიგნისა ამის განკრძობისა“ შეშინდაო (554—5). ქცაში შეტანილ ქართულ საისტორიო თხზულებათა შესახებაც ანა დოფლს ხელთნაწერშიაც და მშ დოფლს ხელთნაწერშიაც ნათქვამია: „გუებრძანა ...მათ წიგნთა აღწერა“-ო (26630), „იწერებიახ... ესე წიგნნი“-ო¹⁾ (26632).

თვითუელს „წიგნს“ ჩვეულებრივ თაყისი „ანდერძი“ უნდა ჰქონოდა სოლმე, რომელშიაც ცნობები იყო მოთავსებული თხზულების და ავტორის შესახებ. გიორგი მთაწმიდელის სიტყვებითგან მაგ. მტკიცდება, რომ ვისაც სჭირდებოდა ცნობები იოანე მთაწმიდელის განსაკუთრებული დავლის შესახებ შვილის წინაშე, მას უნდა გადაეკითხა თვით უფთუშეს „მიერ თარგმნილთა წიგნთა შინა აღწერილნი ანდერძნი“ (8111—12). გიორგი ხუცესმონაზონის თხზულებითგანც სსანს, რომ გიორგი მთაწმიდელის უოველს შრომას თაყისი „ანდერძი“ ჰქონია (ც.ე.კ. მთწმდელისა 311).

დასასრულ საგულისხმიერთა, რომ სოკს სმტკიცდითოდ დაწერილს ქართულს წიგნებში უკვე მე-XI-ე საუკ-ში „წიგნის ბოლოსა“ დათული ეო-

¹⁾ „წიგნი“ ბევრ სხვა მნიშვნელობითაც იხმარებოდა, მაგრამ ამის შესახებ ამ თხზულების მეორე წიგნში იქმნება ლაპარაკი.

ფილა „თითოეულისა წიგნისა ზანდუკი“. ვინც-გი მოინდომებდა, რომ წინასწარ გაეგო „ძალი თითოეულისა წიგნისაჲ, თუ რაჲ სწერია“ მასში, ადგებდა გადაიხსნებდა „ზანდუკს“ და იქ „პოოს აღრიცხულად და განმარტებულად“ თვითოეული თხზულების შინაარსით (იქვე). მასთანდაშე სიტყვას „ზანდუკი“ ეხლანდელს სარჩევს უდრის.

რაც იმ საკითხების გამოარკვევას მოვრჩით, რომელნიც ძველ ქართულ ისტორიასადმწერელობის მეოთხელოცეუროს, ტერმინოლოგიურსა და ტექნიკურს დაკვებს ესება, ესლან მოკლე საზოგადო მიმახილვად დაგვჩნას ქართულ საისტორიო მწერლობის დასახისათებლად.

როგორც საეკლესიო საისტორიო დარგიოვან, ისე სამოქალაქოთვან სვენამდის რასაკვირველია მსილოდ მტირედმა ნაწილმა მოადწია. უეჭველია მომავალში, როდესაც კერძო ზირთა ხელში მეოთხე სელონაწერები ქართულ მუზეუმებსა და წიგნსაცავებში იქმნება შეგროვებულნი და ეველა ხელთნაწერები დაწვრილებით შესწავლილი და აღწერილი იქმნება, არა ერთი და ორი სახლი ძველი აღმოსდება, მაგრამ მომეტებული მათგანი დროთა განმავლობაში მანც საშუალოდ დაქარვულად უნდა ჩაითვალას.

სამწუხაროა, რომ იმათგანც რაც შეგვჩნას და მუზეუმებში ინახება, ჯერ კიდევ ცოტა არის გამოცემული. ზრ. ნ. მარჩის სამაგალითოდ გამოცემულ გრიგოლ ხანძოელის ცხოვრებას გარდა სხვა არც ერთ მარტვლობისა და ცხოვრების დირსეული საშეცნიერო გამოცემა ჯერ არ მოგვეპოვება. სირცხვილი ქართულ თანამედროვე საისტორიო მეცნიერებას რომ მ. საბინინის უგარვის გამოცემისა („საქარ. სამოთხე“) და ორიოდე სხვა მდარე დირსების გამოცემის გარდა ქართველ მარტვლთა და მწიდათა ცხოვრებათა ერთი სერიანნი მეცნიერული გამოცემა არ მოგვეპოვება.

სამოქალაქო საისტორიო ძეგლების გამოცემა შედარებით უკეთეს მდგომარეობაშია წინათ მ. ბროსის, დ. სუბინაშვილის და ესლან ე. თაყაიშვილის გამოცემათა წყალობით. განსაკუთრებით შრ დ'ფელ ქცისა, შატბერდისეულ და ჭელიშისეულ წა ნინოს ცხოვრებათა, სუმბატის თხზულებისა, შესხურ დავითნის მატანისა და ქცის გადაკეთებულ გავრძელების ტექსტების გამოცემით ე. თაყაიშვილმა თანამედროვე ქართულ საისტორიო მეცნიერებას დიდი სამახური გაუწია და ეოველს მკითხველს და მგვლევარს საშუალება მისცა ქართულ საისტორიო წყაროების შესწავლას შესდგომოდა.

მაგრამ ეველა ეს გამოცემებიც შეიძლება მხოლოდ წინასწარ გამოცემად ჩაითვალას და აუცილებლად საჭიროა ქართველ ისტორიკოსთა თხზულებების მეცნიერულად აღდგენილი ტექსტები გამოიცეს.

როდესაც მკითხველი ისტორიკოსთა თხზულებების ქვემოთოყვანილს განხილვას ჩაუვირდება, შეამჩნევს, რომ ეველა ისტორიკოსები, რომელთა ნაშრომებიც-გი ქცის კრებულშია შეტანილი, მეფეთა პოლიტიკის მომხრენი და დიდ-

ბულ აზნაურთა მოძულენი იყვნენ. ძიელი დასაჯერებულა, რამ შეფეთა შოწინადმ-
დგენი ზგუფში ერთი-ორი. ისტორიკოსი მაინც არა ვოფილიყო, ძიელი დასაჯე-
რებულა, რომ ძლიერს ერისთავთ-ერისთავს ლიპარიტს, შეფე ბაგრატიის მძლავრ
უმასა და შეტოქეს (იხ. ქვ. ერის ისტორია II, 436—446) თავისი შემტანს
არა ჰყოლოდა. საფიქრებელია მხოლოდ, რომ ამგვარი საისტორიო თსუელე-
ბები ქვას გრებულში იმიტომ არ იყო შეტანილი, რაკი მიმართულა და
შინაარსი ქვას სკერთო მიმართულა არ უდგებოდა. ამგვარად ვგონებ დიდი
შეცდომა არ მოგვივა თუ ვიფიქრეთ, რომ ქვას წყალბით ქართულ საისტო-
რიო წყაროები ცოტა არ იყოს ცალმხრივად არის შერჩეული და შენახული.
ამისგანთ ჩვენი მართო შეფეთა ზოლიტივის მომხრე ისტორიკოსების ცნობები
გვაქვს, მათ შოწინადმდგეუთა შოთხრობა და საბუთიანობა-კი შენახული არ არის.
სრულ საისტორიო ჰეშმარიტობის გამოსარკვევად კი რასაკვირველია ემჯობინე-
ბოდა, რომ ორთავე მხარეს შოთხრობა, მსჯელობა და საბუთიანობა გვცოდ-
ნოდა. ძველ ხანსოვის მე-IX—XI-ე სს.—სთავის ამ დასაკლისს ცოტად თუ
იგერად წყალ ცნობებანი იყნებენ.

მონოგრაფიულ განხილვითგან სხანს აგრევევ, რომ ქართული საისტორიო
მწერლობა მას შემდგომ, რაც მე-VIII-ე საუკუნეში წარმატება დაეტყო, ადრ
შეჩერებულა და იოანე საბანის ძისგან მოყოლებული თანდათან შეუფერხებლივ
წინაურდებოდა. უკვე მე-X-ე საუკუნეში ქართულად საუცხოოდ დაწერილი საეკ-
ლესიო—საისტორიო თსუელები მოიპოვებოდა, ხოლო მე-XI—XII-ე ს. ს.
სრეთი სამკალთო ძეგლები იყო შექმნილი, როგორცაა მაც. გიორგი მთაწ-
მიდელის, ეფრემ მტრეს. დავით აღმაშენებლისა და თამარ მეფის ისტორიკო-
სების შრომანი. მე-XIII-ე საუკუნის ძეგლები ცოტაა შენახული, მაგრამ რამაც
ჩვენამდის მოაღწია ქართულ საისტორიო მწერლობის უკვე ჩამოქვეითების მო-
მასწავებელია. მაინც მე-XIV-ე საუკ.-ში ქართული კამიასამწერლობა ჯერ კიდევ
საკმაო ძალა შესწევდა რომ წინაპრების ტრადიციისათვის არ ედალანტა და ქარ-
თულ საისტორიო მწერლობის ძველი წესი და მეთოდები ზირნათლად დაეცვა.

მე-XV—XVI-ე საუკუნეების მწერლობა-კი საქართველოს დაქვეითების
უტყუარი სურათია: დახელოვნებულ საისტორიო თსუელებების მაცვიერ ყოფ-
ლად უმწყო მატანიები იყო, რომლის მსგავსი ძველად სრულებით არ მოი-
პოვება. იქნებ ამგვარი მატანიები ძველადაც ვოფილიყო, მაგრამ რაკი მამინ
ამსთახანე სხვაც, საუცხოოდ დაწერილი საისტორიო ნაწარმოებინც საკმაოდ
მოიძებნებოდა, ამიტომ მატანიებს უურადღებას არ აქნევდენ და არც შენახუ-
ლას. მე-XV—XVI-ე ს. ს.—ში-კი, როგორც სხანს, ეს ტყულობრივილ მატანიე-
ბი ერთად-ერთი ძეგლი-და იყო. ქართულ საისტორიო მწერლობის ამაზე სა-
შინელი დაცვა და ჩამოქვეითება წარმოუდგენელია.

მე-XVII-ე საუკუნის მეორე ნახევრითგან ქართულ ისტორიოთაღმწერლობა
კვლავ გამოცდებლად და თანდათან ისე აღორძინდა, რომ მე-XVIII-ე საუკუნ-

ნეში მან თუმცა იმ უადრეს განვითარებას ვეღარ მიაღწია, როგორც მე-VI—VII-ე ს.ს.-ის ქართველი გამოჩინულ მეცნიერი ისტორიკოსები ბრწყინვალედ, მაგრამ მანც ისეთი დიდი საქმის განსორცელება შესძლო, როგორც ქტის შეგროვება და გადაკეთებულ გაბრძელების შედგენა, ისეთი შინაარსიანი ძეგლიც დაგვიტოვა. როგორცაა მაგ. ნ. ორბელიანის „მხატვრი ქართლისანი“ და ევოლუციონური მეცნიერი ისტორიკოსი, ბატონიშვილი ვახუშტი წარმოშვა, რომელსაც ძველს დროს მხოლოდ ეფრემ მცირე თუ შეეძლება.

მეოთხეული, რომელიც ქვემოთაღვანილს მონოგრაფიულად გამოგვლევებს გულდასმით გადაიკითხავს, შეამჩნევს, რომ შირველ ხანაში მე-XIV-ე საუკუნე-მდე ქართულ საისტორიო მწერლობაში სამაგალითოდ ძველი ბერძნული და ელლინური საისტორიო მწერლობა უოთილად მიხნეული და ელლინურ მწერლობის ცოდნა ქართველ ისტორიკოსებს ცხადად ეტყობათ. ქართველ ისტორიკოსთა თხზულებებში ელლინურ მწერლობათგან მოყვანილი ცნობები უფრო მეტია, ამათთანავე უფრო ზედმიწევნითა და უფრო დეტალურებითაც არის გამოტყვეული, ვიდრე მოსალოდნელი იყო, და ეს გარემოება გვაფიქრებინებს, რომ ელლინური მწერლობის ცოდნა საქართველოში სწრაფად და სავსებით დასრულდა უნდა ყოფილიყო. მანც და მანც სავსებით დასრულდა და მეტად დამახასიათებელია, რომ ელლინურ საისტორიო მწერლობის ცოდნა ქართველებს გარდა ძველს მახლობელ აღმოსავლეთში თითქმის არავის გიშნევა და არც არაბულმა, არც სპარსულმა, არც რომაულმა ძველმა საისტორიო მწერლობამ თითქმის არაფერი ბოლოდა ელლინურ ისტორიათაღმწერლობისა. უკუყვლია ქართულ საისტორიო მწერლობისა და ბერძნულ-ელლინურ მწერლობის მჭიდრო გაჭიმოი აქაც იმ ცხოველ-მოუფრულ ელლინობის ანუ ელლინიზმის შედეგი უნდა იყოს, რომლის შესახებაც „ქართველ ერის ისტორია“-ში გვექნა დასაზრაკი (II, 647—648). რაკე ქართულად ბერძნულითგან ნათარგმნი საისტორიო თხზულებებიც აღმოხნდა, ამიტომ ეს სავითი უფრო ვრცლად ამ შრომის მე-II-ე წიგნში იქნები განხილული.

მე-XVII—XVIII-ე საუკუნის ქართულ საისტორიო მწერლობაში სპარსულ საისტორიო წყაროებთანც სარკებლობდნენ, მაგრამ მხოლოდ საქართველოს შესახებ ცნობების ამოსაკრებად. სპარსულ უმთავრეს მწერლობის გავლენა ქართულს თითქმის სრულიად არა ეტყევა.

სავსებით სრულია, რომ ქართულ საისტორიო მწერლობის განახლებასა და აღორძინებას წინამორბედსავეთ ქართული ისტორიული ზოგებები უძღოდნენ წინ და საქართველოში ისტორიული ცნობისმოყვარეობის გამოღვიძებას მოაწვადებდნენ.

ვინც გ. მერხულის, ბ. ზარზულის, გ. მთაწმიდელის, გ. ხუციან-მონასხონის, ეფრემ მცირის, დავით აღმაშენებლისა და თამარ მეფის ისტორიკოსების თხზულებებს კარგად წაუკვირდება, იმისთვის ძველ ქართულ საისტორიო მწერლობის მადახსარისხოვანი განვითარება და დიკსებანი ცხადი

იქმნება. ზევით ცხატველ-ყოფელ ელდინურობის (ანუ ელდინიზმის) აჩვენების შესახებ გვიქმნება საუბარი და უკვე აღნიშნული მასაც ქართულ საისტორიო მწერლობის წარმომადგენლის და დაწინაურებისათვის უნდა შეიქმნა ხელი. მაგრამ ეს ელდინურობა საქართველოში მე-XII-ე საუკუნეში გაძლიერდა, როდესაც ქართულ მწერლობაში განვითარების უკვე მდლად საფესურსადვე მიღწეა და მისი გავლენაც მართლ დაგით აღმაშენებელისა და თამარ მეფის ისტორიკოსებს და უამთაღმწერელს ეტობა.

საისტორიო მწერლობის მდლახარისხიდან განვითარებას საქართველოში იმ ფილოლოგიურმა სკოლამ და გავრთინამ შეუქმნა ხელი, რომელიც მთარგმნელობითი, შემსწორებლობითი და მთარგმნელობითი მოღვაწეობამ შექმნა, როდესაც ბერძნულთა ცილობის და ბრძლის ხანაში ქართველმა მეცნიერმა ბერებმა თავიანთი დიადი შრომის განახორციელება შესძლეს.

ამ მუშაობაში, სადმერთა წერილის ქართულ თარგმანების ბერძნულ დედნულთა შედარებისა და შეცდომების შესწორების დროს, ამ ქართულ ძველ საგლეხიო დღესასწაულებისა და ჩვეულებათა სხვაობის მიხეზების გამოჩვეულის დროს და იმ ხანაში, როდესაც ქართველ მეცნიერ-ისტორიკოსებს სამშობლოს ეგლეხის დამოუკიდებლობისა და უოგელგვარ უფლებათა განხიერ საბუთებისა და საფუძვლის ეგლეხ-ძიება მოუხდათ, სწორედ ამ ფილოლოგიურ-საისტორიო მუშაობაში და ამ ხანაში მიჩნეიან ქართველი მეცნიერი იმ მეთოდოლოგიურ სიუაქისხას და სიმეცრეს, რომელიც ასე განმაცვიფრებელია ქართულ X—XII სს. -ის საისტორიო მწერლობისათვის.

შემთხვევითი მოვლენა-ია არ არის, რომ თრავე საუკეთესო ქართველი მთარგმნელი-ფილოლოგოსები იმეე დროს საუკეთესო ქართველი მეცნიერი ისტორიკოსები და მეთოდოლოგიურ სკოლისების უბრო მოვლევარნი იყვნენ. არა, ქართული საისტორიო მწერლობის განსოცარი განვითარება იმ საუცხოო ფილოლოგიურ სკოლისა და გავრთინის შედეგი იყო, რომელიც მის ქურუმებს წინასწარ შესწავლილი და შეთვისებული ქმნდათ. ეთრემ მცირეს შესახებ ქვემოთმოყვანილ გამოვლევაში (9230—10811) მეთხველი საგმა ცნობებს იზოგის, რომელიც ეთრემ მცირეს განსოცარს მეცნიერულ — ფილოლოგიურს ნიჭსა და დავიერებას ცხად-ჭეოფენ. მისი მსჯელობა დედნებისა, ხელნაწერებისა და გადამწერთა შესახებ, სალიტერატურო და საისტორიო ნაწარმოებების სხვადასხვა დარგებზე, მთარგმნელობითი, შემსწორებლობითი და მთარგმნელობითი მუშაობისა და მოღვაწეობის მეთოდების შესახებ, დასარულ მისი ნიშანდობლივი, ნამდვილ მეცნიერული ტერმინოლოგია სწორედ რომ განმაცვიფრებელია. შეუძლებელია თანამედროვე მეცნიერმცე-ვი გულის სსსამოწნო ძვერით არ გადაკითხოს ეთრემ მცირეს დრმა-როგანის მსჯელობა ზემოთმოთვლილ საკითხების შესახებ, რომლის თვითოეულს წინადადებაში სწორუზოვარი მეცნიერი მოსჩანს.

ქართულ საისტორიო მწერლობისა და აზრის განვითარებაში განსაკუთრებული დვაწლი მიუძღვით: თანე საბანის ძეს, რომელიც თავისი შრომა გა-

რკვეულ გიგმასე ააგო და ცხოვრების კერძო მოვლენაში საზოგადო მნიშვნე-
ლოვანი გარემოება შენიშნა და თავის თანამედროვეებსაც დაწახვია (13—19),
ბასილ ზარზმელს, რომელსაც თხრობის წესისა და მეთოდების შესახებ საყუ-
რადლებო ცნობები მოკვლევა (67—70), განსაკუთრებითა-კი გიორგი მთაწმი-
დელს რომელმაც საისტორიო მწერლობის მეოთხედი ჩვენში უდრესად განავი-
თარა და მისაბაძავი მაგალითი შექმნა (76—80), გიორგი ხუცეს-მონაზონს,
რომელმაც ღვაწლის შედარებითი დაფასება პირველად შემოიღო ქართული მწერ-
ლობა (88) და რასაკვირველია ეფერებ მცირეს ვითარცა საისტორიო მწერლობის
მეთოდებისა და ტექნიკის საუკეთესო თეორეტიკოსს (104—111) და ჩვენში ან-
ლოგიის მეთოდის შემომტანს (1113—32), აგრეთვე დაკითხვით აღმაშენებლის
შესანიშნავს ისტორიკოსსაც, რომელმაც ისტორიული შედარება სამთხრობო
მეთოდად აქცია (163—16425) და ხათლად შეიგნო, რომ საკვლამწიფო მთ-
ღვაწის მოქმედების ნაყოფიერება მარტო მის პირადს ნიჭსა და მკვებობაზე-კი
არ იყო დამოკიდებული, არამედ მის ქვეყნისა და ერის კულტურულ მდგომ-
რობასა და პირობებზე (16427—16510), დასასრულ ქართველს დიდებულს
მეცნიერს ისტორიკოსს ბატონიშვილს ვახუშტს, რომლის კონტიკული და
ისტორიული მეთოდები და თეორიული მსჯელობა საქართველოს საკვლამწიფო
და სოციალურ ცხოვრების უმთავრეს ხანებისა და დამახასიათებელ თვისებების
შესახებ სწორედ რომ განმარტებულა.

გერავითარი მოკლე მიმოხილვა ვერ აგრძნობინებს დადამანს ვახუშტის
დაიდა ღვაწლს ქართულ ისტორიასადმწერლობისა და საისტორიო მეცნიე-
რების წინაშე: მკითხველი თვით უნდა ჩაუკვირდეს მის ღრმასზრტოვანს მსჯე-
ლობას, გულდასმით კადაკეთსოს ქვემომოყვანილი მონოგრაფიული კამოკვლე-
ვა ბატონიშვილ ვახუშტის შესახებ და მის კასატარ, ნამდვილ მეცნიერულ
აზროვნობით დასტკებს. ქართულ მწერლობას საკმარ ჰყავს დეთაური ნიჭით
აღბუჭდილი ისტორიკოსები, მაგრამ მათ შორის შეუდარებელი ბრწყინვალე-
ბით მოსილია გიორგი მთაწმიდელის, დაგით აღმაშენებლის ისტორიკოსისა და
განსაკუთრებით ეფერებ მცირეს და ბატონიშვილ ვახუშტის სახელები.

ვისაც ჰსურს ქართულ საისტორიო მწერლობის მადალხარისისოვანი გან-
ვითარება ხათლად წარმოადგინოს, ის უნდა დააკვირდეს ქართველ ისტორი-
კოსთა შეხედულობას დადამანისა და კაცთა ნათქავეს სუდიერ-გონებრივ ბუნე-
ბისა და თვისებებზე. ეს შეხედულება უოველთვის ერთგვარი არ ყოფილა; არა-
მედ დროთა განმავლობაში განვითარებულა და გარდამავებულა კადეც.

საკულისხმიერთა, რომ გიორგი ხუცეს-მონაზონი საშუალო საუკუნეობში
კარგად ცნობილს აზრს იმეორებდა და ფიქრობდა, რომ დადამანის „ბუნება
იგი უბილი და ჩხლი... ვითარცა ცული საბექდავსა ეგრეთ მიიღებს
სწავლულებასა“ (ცა გი მთწმდლსა 327) და ამის წყალობით დამზრ-
დელს და მასწავლებელს შეეძლო უმაწვილი ვითარცა „ორლანოდ შემწყნა-

რბელად სწავლათა თვსთა მოებოვა“ და სურვილისებრ საითკენაც უნდოდა იქით მიემართა მისი გონება-მისწრაფება (იქვე 328).

თუ ვითრე სურვილ-მონახოსი რაკორც ეტეობა აღზრდის უოვლად-შემძლებლობა სწამდა და დარწმუნებული იყო, რომ აღმზრდელი ადამიანის გონებას ნებისებრ ადვილად მიჭქმნიდა და სურვილისებრ მოარჯულებდა, და ვით აღმშენებელისა და მეტადრე თამარ მეფის ისტორიკოსებში უკვე იტოლნენ: რომ ადამიანს თან სდევს შემკვიდრებით თანდაყოლილი თვისებები, რომელიც მას „გუარისაგან მოაქუნდა გონებითა“ (ქლ ერის ისტორია II, 50811—12), „გუარისაგან მოაქუნდა“ (იქვე 17410, 20—21).

ეს თანდაყოლილი საგვარეულო მიდრეკილება და თვისებანი, რომელსაც თამარ მეფის ისტორიკოსი „თანაშთამომავლობა“-ს ეძახის (1749-10, 15—16), კეთილ ან ბოროტ ზნის სახით ადამიანის ბუნებას გარკვეულს მიმართულებას აძლევდა და აიძულებდა „მაშულ-პაპურ კუალთა სლია“-დ (დავით აღმაშ. ისტორიკოსი, ქლ ერის ისტორია II, 5089).

დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსისაც და თამარ მეფისმაც კარგად იტოლნენ, რომ „თანაშთამომავლობას“ და თანდაყოლილ მიდრეკილების შეტვლას და გასწორებას ხშირად ვერას გზით ვერა სერხდებოდა იმიტომ, რომ „ხოგჯერ თანაშთამომავლობა არავითარ საშუალებას არ ემორჩილებოდა და უოველებარ საწინააღმდეგო აღმზრდელობითსა და გამასწორებელს ღონისძიებაზე უძლიერესი იყო. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის მაგ. აღნიშნული აქვს, რომ თუმცა დიდებულმა მეფემ სცადა ღიპარიტ ამირა მოერჯულებინა და მეფის საწინააღმდეგო მოქმედება მოეშლინებინა, ამისთვის „ინება გაწურთა მისი“, თანაც შეძლებისებრ განურისხველობით ცდილობდა მის ფიცხელ გულის მოხიბლვას, მაგრამ ეველფერი, უოველებარი ცდა ამო იყო და ფუჭად ჩაურაო. მას „ორგულობა და სიძულილი პატრონთა გუარისაგან მოაქუნდა გონებითა“ და ამიტომ, რაკორც „კუდა ძაღლისა არა განმართების“ და „არცა კირჩხიბი (კიბო) მართლად ვალს“ ისე ღიპარიტიც ვერ გასწორდებოდა (ქლ ერის ისტორია II, 508). თამარ მეფის ისტორიკოსიც ღემსას განდგომილებას თანაშთამომავლობის შედეგად სთვლიდა (17414—19), ხოლო ამირსპასალარ ზაქარია მკარგრძელის განთქმული გულადობა და სამკედრო საქველე „გუარისაგანცა მოაქუნდა, რამეთუ იყო ნათესავი არტაქსერქსი მკარგრძელი“-ს“ (17419—21).

ზემოაღნიშნულ ორ ქართველ ისტორიკოსის აზრი თანაშთამომავლობის შესახებ იმ მხრედაც არის საუურადებო, რომ ცოტა არ იყოს ეწინააღმდეგება საეკლესიო-სარწმუნოებრივს შესხედულებას ადამიანის ნების სრელს თავისუფლებას. ქრისტიანთა ეკლესია ითანე რქრამდრის პირით უარჯუოფდა „წინააღმ-განჩინებულება“-ს და ამტკიცებდა, რომ „მრავალნი კაცთაგანნი იტყუნ ვითარმედ არს კაცსა ზედა წინააღმდეგ განჩინებული დმრთისაგან კეთილი და ბოროტი და თუთ ვერას შემძლებელ არს საქმედ თუნიერ რომელი დმერთ-

მან უბრძანა სო პირველი თავი და განაჩინოს“-ო, მაგრამ ეს აზრი სრულე-
ბით შემცდარია და თანაც ღვთის უგუნურს გამოხას შეიტყავსო (იხ. თქუმილი
იოანე ბქროშინისაჲ X.B. წ. II, ნაწ. III, 276). უოველი ადამიანის
ნება სრულებით თავისუფალია და თავისუფლადვე ირჩევს იგი კეთილს და
ბოროტს გზასო (იქვე გვ. 276—277).

„თანაშთამომავლობა“ ადამიანის ნების სრულს თავისუფლებას სავსო-
ბელად ზედუდა და „წინათგანჩინებულები“-საცენ ჭირდა სავსოგადეკ-
რის აზრს.

ადამიანის ნების და მოქმედების თავისუფლების გარდა დავით ადამ-
შენებელის ისტორიკოსის მსჯელობა შორე დღემნიშვნელოვან საკითხს, საკლ-
მწიფო მოღვაწის ძლიერებისა და ნაყოფიერების აზრს დასტრიალებდა, როდ-
საც ისტორიკოსი ამტკიცებდა, რომ თვითოეული საკლმწიფო მოღვაწე, თვით
უძლიერესი გვირგვინოსანიც-გი, უოვლად შემძლებელი არ არის და მისა მო-
ქმედების ნაყოფიერება ქვეჩინის და ხალხის თანამედროვე მდგომარეობითა და
სავსოგადეკბრივ პირობებით არის შეზღუდული (16430—16510).

თუ დავით ადამშენებელისა და თამარ მეფის ისტორიკოსები თვითოეული
ადამიანის თანდაყოლილს თავისებებს და „თანაშთამომავლობას“ ეხებოდნენ,
ნიკოლოზ კატოლიკოსი უფრო შორს მიდიოდა და უფრო რთული საკითხის
გამორკვევას ცდილობდა: მას უნდოდა ცხად-ეყო „საზღუდარი ტომობისა“
(15823) და „შემსავსებულებაჲ ნათესავ-ტომობისა“ (15824—25), ერო-
ვნებათა თანდაყოლილი თავისებები და „ბუნება“. ნიკოლოზ კათოლიკოსი ამტ-
კიცებდა, რომ როგორც კაცთა შორის თვითოეულს დაბადებითანვე რომელიმე
კანსაკუთრებული ნიჭი და „გვლავნებისა“ აქვს თანდაყოლილი, „ესრცხანე-
დვე უკვე იხილვების ნათესავთაჲ (ე. ი. ეროვნებათა) შორის“ და „რო-
მელიმე ნათესავნი ესევეთარნი არიან ბუნებით, სოლო რომელნიმე ეგე-
ვითარნი“-ო (1589—11), თვითოეულს ეროვნებას „ბუნებით“ თანდაყოლილი
აქვს „ესევეთარი“, ან „ეკვიეთარი“ მდრეკილება და ნიჭიო და ამ ბუნებით
შემოფარგულია „სავსდვარი ტომობისა“ და მისი სამოქმედო ასპარეზიო.
საკულისხმიერთა, რომ ეს ფრიად საყურადღებო საკითხი თანამედროვე მეტ-
ნიერებაშიც საბოლოოდ გადაწყვეტილი არ არის და მისი უარისმოთფლენიც
მოიპოვებან, მაგრამ მომხრეიც ჯერ არ გამოლეკვან

ბეგრი სხვაც დღემნიშვნელოვანი და საკულისხმიერთა საკითხი იბადება კი-
დეგ ქართულ საისტორიო მწერლობის მონოგრაფიულ განხილვის შემდგომ,
მაგრამ გიორგი ხუციან-მონაზონისავით მეტ „ნათესადეურსა დუმილისასა მე-
ტულების შესდვა“: გვანებ დროცკია ქართვლ ისტორიკოსთა საუცხოო გ-
მაფრთხილებელი მტნება გავისხენით, რომ თუკი ისტორიკოსმა „თვითოეულისა
კელეოს მათხრობად, სავწინომტა იქმნას აღწერილი განგრობითა“.

მარტვლოზანი და წმილათა სმოკიზანი.

მთელი ქართული საისტორიო მწერლობა, რომელმაც-გი ჩვენამდის მოაღწია, წარმოიშობა მარტვლობათა და წმილათა ცხორებათაგან; არც კვინკლასებს, არც მარტიანებს ამ მხრივ მნიშვნელობა არა ჰქონიათ. სამოქალაქო და სამხედრო ისტორიაც რომ საქართველოში ზემოაღნიშნულ მწერლობის ნიადაგზე აღმოცენდა, ამას ქვემოდა დაფინასყო. ხოლო ამის დამამტკიცებელ უცხადეს საბუთად თვით ის სიტყვა „ცხორებაჲ“, „ცხორება“ არის, რომელიც ძველ ქართულ მწერლობაში ჩვეულებრივ იხმარებოდა ხოლმე სამოქალაქო საისტორიო ნაწარმოებების საზოგადო სახელად.

ვევლგან საქრისტიანო ქვეყნებში საეკლესიო საისტორიო მწერლობის უუძველეს დარკად მარტვლობა შეიქმნა, ხოლო შემდეგ წმილათა ცხორებათა წერასაც მიჰყვეს ხელი. ეს გარემოება იმით აიხსნება, რომ ქრისტიანობა თავდაპირველად აკრძალულ და დევნულ სარწმუნოებად ითვლებოდა და ამ სანაში ქრისტიანეთა განსაკუთრებულ ყურადღებას და ჰატივისტეზას ის თავგანწირული ჰირები იხერობდნენ, რომელთაც თავის რწმენის სიმტკიცე სისხლის დანთხევითა და სიკვდილით აღბეჭდეს. იმთავითვე თვითთუელი ეკლესია სტდილობდა დანარჩენ ეკლესიების მრევლისათვის შეეტუობინებინა, თუ რამ საყურადღებო მარტვლობა მოხდებოდა მის სამრევლოში; ეს ცხადდა სხანს ჰოლიკარბეს († 15 წ.) და ღიონელ აღმსარებელთა მარტვლობათაგან († 177): ერთიცა და მეორე ოხზულებაც ეპისტოლეს სახით არის ნაწერი, ჰირველი სმირნის ეკლესიის მიერ ფელამელიის სამწყსოს მიმართ, ხოლო უკანასკნელი—გალლითგან ქ. ვიენით და ლუგდუნით (ღიონთა) გაგზავნილია სიისა და ფრიგიის ქრისტიანეთა მიმართ, და ამ ორსავე წერილში მოთხრობილია მარტვლობის ამბავი (იხ. R. Kuopf-ის გამოცემა *Ausgewählte Märtyreracten*, 1901 წ., გვ. 1 და 20).

წა ჰოლიკარბეს მარტვლობითგან და ეპისკოპოს კვზრიანეს მე-XII ეპისტოლითგან სხანს, რომ ქრისტიანთა ეკლესიაში წესად ყოფილა მიღებული და სსოგნა მარტვლთა შთ აღსასრულის დღეს დიდებით უდღესასწაულნიათ (S. Thasci Caecili Cypriani opera, Epistulae, Vindobonae, გვ. 503). იმ დღეს ეკლესია-

ში კითხულობდნენ ხოლმე მარტულის თავგადასავალს. ამით აიხსნება, რომ ბევრი მარტულთა ქადაგების სახით არის დაწერილი და ეკლესიაში მდგომ მსმენელთაღმა არის მიმართული.

როდესაც ქრისტიანობის ღეფის მოსაზრ და ეს აღსარება ჯერ ნებადართულ, ხოლო შემდეგ სახელმწიფო სარწმუნოებადაც-კი გამოცხადებულ იქმნა, მარტულთაც მოსაზრ და იშვიათ შემთხვევად კარდაიქცა. სამაგიეროდ მე-V-ე საუკუნითგან მოყოლებული წმიდათა თავგანისცემა იკიდებს თანდათან ფეხსა და ამისდა მისეღვით მარტულობის მაგიერ წათა ცხორებათა ამღწერელთა აღორძინდა.

შემდეგ, როცა საქრისტიანო მოძღვრების დოგმატიკა დასრულდა და ერთი, გაზრდილი, ეკლესიათვის საჯალღებულო აღსარება შემუშავებულ იქმნა, რომელიც მართოდერ მართადადებულ აღსარებად იყო მიჩნეული, მასინ ვეგლად ძველი, წინადროინდელი საეკლესიო ყოფა-ცხოვრების გამოცხადებული საბუთებია უნდა გადაეკეთებინათ, რომ იქითგან ისეთი ადგილებს, რომელნიც კარგეული „მართლმადიდებლობის“ მოძღვრებას, ან შემდეგ დროს დამყარებულ საეკლესიო იერარქიულ წესწყობილებას არ ეთანხმებოდა, ან ზოგჯერ ეწინააღმდეგებოდა კიდევ, ამოეშალათ. ძველდროინდელი თხზულებები მერმინდელ საეკლესიო მოღვაწეებს ქრისტიანობის უტყუარ ისტორიის უცოდინარობის გამო ან მწყალბებულთა მიერ დამასინჯებულად, ან არა და უფინად დაწყრილად მიანდათ. ამის გამო შემდეგდროინდელმა მწერლებმა უძველეს თხზულებების „ღვარდლისაგან“ განმწინდასა და თვით ნაწარმოების გადაკეთებასაც მიჰყვეს ხელი. ასე განდა ხელმოკრედ დაწერილი და გადაწორებული მარტულთა და წმიდათა ცხორებანი. გადაკეთების დროს ავტორები თანამედროვე საეკლესიო მოთხოვნილებებისა მისეღვით უმთავრეს ყურადღებას ისტორიულს ამბავს კი არ აქცევდნენ, არამედ სასწაულთმოქმედების მოთხრობას. ამგვარ ცნობებით ავსებდნენ ახლად „შესწორებულს“ თხზულებებს. ბიზანტიაში ამისარ გადამკეთებლობის მოღვაწეობით განთქმული იყო ვინმე სემეონი, მეტაფრასტად სახელდებული და ითანე ქსიფოლინოსი, რომელნიც ცხოვრობდნენ მე-XI-ე საუკუნეში (ამის შესახებ უფრო ვრცლად იხ. ქვევით „იფრემ მტერი“).

წათა შემანიგის მარტულობითგანა სსანს, რომ ქართულ ეკლესიასაც ჰყულებდა ჰქონია და მათ-თუ-იმ საყურადღებო მარტულობის შესახებ თავის სამწერლოსა და შეზობლებისათვის ცნობები უგზავნია. შემანიგის მარტულობას წერილის სახე აქვს და ამგვარად აწყობა: „მერვესა წელსა ურმ(ხ)დ*) მიევისსა (III, პეროხად წოდებული, მასსადამე 464—5 წ.) კარად სამეფოდ წარემარ-

*) იმ ხელთნაწერში, რომლითაც მ. საბინინს ეს მარტულთა გამოუცია, ეს ადგილი დამახინჯებული ყოფილა და ამ სახელის მაგიერ „საქართველოს სამოთხე“-ში დამბეჭდილი აქვს „მიერ“. ასეა ჩვეულებრივ დამახინჯებული ეს სიტყვა სხვა ხელთნაწერებშიაც. მაგრამ აქ თვალდაპირველს დედანში სპარსთა მეფის „ურმიზდ“-ის სახელი წერებულა. ამის ამტკიცებს ჯუანშერის თხზულება „ცა მეფისა ვახტანგ გურგასარისა“, ხალაც ამ ადგილას „ურმიზდი“ არის აღნიშნული (*404—405, გვ. 188).

თა ვასქენ ჰატიაში ძე ანუშასია: პირველ იგიცა ქრისტიანე იყო და ნაშობი მამისა და დედისა ქრისტიანეთა და ცოლად იყო ასული ვარდანისა სომეხთა სწასტეტისა. რომელისათვისცა ესე მივსწერ თქუენდა“ (საქარ. სამართხე გვ. 182). შემდეგ მიმწერი თავის ვინაობას ამაყვანებს და ამბობს „მე სუცესი დელოფლისა“ ვარო (იქვე 183).

ხალხ საშუელ ქართლისა კათალიკოზის წერილთგან სხანს, რომ საქართველოს ეკლესიასაც წესდა ჰქონია მარტულთა დგაწლის აღწერილობის დადება და მოხსენება. თავის წერილში იგი სხვათა შორის ამბობს: „მნებაეს, რათა დიწეროს სანატრელისა ამისცა (აბო ტფილელის) მარტულთა ვითარცა პირველთა მათ ქრისტეს მოწამეთა და აღიღვას იგიცა წმიდასა კათალიკე ეკლესიას შინა მოსახსენებელად უოველთა, ვინ იუფენ შემდგომად ჩვენს“ (აბოს 67 4). დაწერილს მარტულობას წლისთავის წირვაზე კითხულობდნენ ხალხე. ამიტომ ბევრი ქართული მარტულობა ქადაგების სხით არის დაწერილი და სუფარში მდგომ მლოცველთაღმი არის მიმართული. მკვლითად აბო ტფილელის მარტვილობის ავტორი ამბობს: „საყუარელთ, ნუ გეწეინებინ სმენად სიტყუათა ამით, რათა არა ცუდად დავსურეთ—მე სიტყუთა და თქვენ სმენათ“ (იქვე, 7). „აწ მოვედით ქრისტეს მარწმუნებო და ვდღესასწაულობდეთ კსენებასა ახლისა ამის წმიდისა მოწამისასა“—ო (იქვე 35). არხილის მარტულობაც ეკლესიაში წასაკითხავად უოფილა დაწერილა: „მოდით მორწმუნენო, ამბობს ავტორი, განვაწყით ხორო შემასხმელთა და მდღესასწაულეთა“ (საქართველოს სამართხე 255), არხილი „ჩუენთეს ჰყოფეს მეოხებასა წინაჲ შეუფისა, რომელნი ადვანსრულებო სურვილით დღესასწაულსა ამას“ (იქვე 289). დავით და კონსტანტინეს მარტულობაც ეკლესიაში უოფილა წაკითხული, რაც მტკიცდება ავტორის შემდეგ სიტყუებით: „თქუენ სამწყსონო ქრისტესნო და მოსურნენო აღსრულებად წმიდისა ამის დღესასწაულისა წმიდათა მოწამეთასა, წადიერად მოსრულნი გულსმოდგინედ მიუპყრენით გონებანი და სსმენელნი თქუენნი, რათა არა ცაღიერნი, არამედ სათნობითა ტვირთულთა აღტვირთულნი წარხვიდეთ სხილთქუენდა“ (იქვე 324). ამგვარივე ხასიათისა დასასრულ რაჟდენის მარტულობაც: „იხილეთ რასა ვიტყვი, მორწმუნენო, ანუ რა არს დღეს მიზეზი სიტყუსა ჩემისა და თქუენისა აჲა შემოკრებისა, არამედ საჩინო იგი მნათობი, თუალი და დასაბამი მოწამეთა, წმიდა იგი სსმგზის სსნატრელი მოწამე რაჟდენ“ (იქვე 170).*)

ქართულ მარტვილობის უძველეს ძეგლად, ჯერ-ჯერობით მანტ, უნდა შუშანიაისა და ევსტათე მცხეთელის მარტულობა ჩათვალოს. შუშანიის მარტულობა

*) რაქდენის სხვა მარტულობა ერთ მე-XVIII-ე საუკ. სენაქსარისდა მიხედვით (საეკლ. მუხ. № 903) შემოკლებით დაბეჭდილია მ. ჯანაშვილის მიერ (Опис. рукоп. церковн. Музея, III წ. გვ. 152—156).

მე-V-ე საუკ. მეორე ნახევარშია დაწერილი, ევსტათე მცხეთელის-კი მე-VI-ე საუკ. მეორე-ნახევარში,—მასწავლებელი იმ დროის თხზულებები, როცა ქრისტიანობა საქართველოში უკვე სახელმწიფო სარწმუნოებად იყო აღიარებული და მართოდ მასწავლებლობითა და სწავლათა მძღვანელობით იჯანბნებოდა. სდევნიდნენ თუ არა საქართველოშიც ქრისტიანებს მაშინ, როცა ეს აღსარება ჯერ ნებადართული არ იყო, ამის შესახებ პირდაპირი ცნობები არ მოგვეპოვება. მხოლოდ სინას მთის ხელნაწერში № 4 წმიდა ნინოს შემოკლებულ ცხორებაში შემდეგი ფრიად საყურადღებო წინადადება შემხვდა: (გვ. 98,ხ) თუესა: ანგარსა*) ილ (14)... (გვ. 99,ა) „ამასვე დღესა მიცვალებამა წმიდისა ნინო მონაქულისაჲ და ქართველთა განმანათლებლისაჲ: რომელმან ფრიადნი მოღვაწეობანი და ურცხუნი სასწაულნი აღასრულნა და მრავალგზის წამებანი მირიან უღმრთოთაჲსა კელმწიფისაგან“... ამ ცნობით ისე გამოდის, ვითარცა მირიანს ვიდრე გაქრისტიანდებოდა წა ნინო დიდხანს ეწამებინოს; მაგრამ რაკი უძველესს, შატბერდისეულ წა ნინოს ცხორებაში და რუფინუსსაც ამის შესახებ არავითარი ცნობები არ მოეპოვება, ხოლო იმ შემოკლებულ ცხორებას, რომელითგანაც სემომთავენილი ნაწიგეტის ამოღებული, სხვათრევე ძველი სახე არა აქვს, არამედ მერმინდელ გადაკეთების კვალი ატოვავს, ამიტომ სავითხი საეჭვოდა სდებთა შეიძლება ამ სახის ძეგლად მიგვეჩნია აგრეთვე „წამებაჲ ცხრათა ერმათა კოლაელთაჲ“ (TP. V. V) თხზულებაში რომ რამე, მცირეოდენი მაინც, ქრთნოლოგიური ცნობა მოიპოვებოდეს, მაგრამ სამწუხაროდ იგი ეოველვეკარ ქრთნოლოგიური ცნობას მოკლებულია. ამ მხრევე უფრო მდიდარია შუშანიკისა და ევსტათე მცხეთელის მარტვლობანი, რომელთა დროს შესახებ თვით თხზულებაში გარკვეული ცნობები მოიპოვება. სამწუხაროდ ეს ორი ნაწარმოები არც ერთს ძველს ხელთნაწერში შენახული არ არის, განსაკუთრებით ევსტათე მცხეთელის მარტვლობა, რომლის უძველესი პირი მოიპოვება მხოლოდ მე-XVIII-ე საუკ. ხელთნაწერში და საკუთარი სახელები ისეა დამახინჯებული, რომ მათი ადგენა ძლიერ-ძლირბითა შეიძლება. „წამებაჲ წა შუშანიკისა“ შენახულია უფრო ძველს ხელთნაწერში, რომელიც XIII-ს. ეკუთვნის (საკე. მუზ. ხელთნ. № 94 გვ. 735—748, ის. თ. ყორდანიას *Опис. рук. Церк. Музея I, 107*), მაგრამ საუბედუროდ სწორედ ამ თხზულებას ამ ხელთნაწერში მეორე ნახევარი აკლია. ამიტომ რაკი წა შუშანიკისა და ევსტათე მცხეთელის მარტვლობას ისტორიისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს, ხოლო საბინინის გამოცემა შეტდომებით არის სახსე, ეს ორთა თხზულება უეჭვოდად ხელმოთრედ უნდა გამოიტყოს, მაგრამ ისე რომ დამახინჯებული დედანი მეცნიერულად ადგენილი იყოს.**).

*) ქარაგმებსა ვხსნი.

**) ევსტათი მცხეთელის მარტვლობა ამგვარად აღდგენილი გამოცემად დამზადებული მაქვს.

უძველეს-დროინდელ მარტულობათა და წათა ცხოვრებათა უმეტეს ნაწილს საქართველოშიაც იგივე ხეივანი არცუნა ბედმა, რა ბედით ეწია მათ ბიზანტიისა და დანარჩენ საქრისტიანო ქვეყნებში: შერშინდელ განათლებულ საკლესიო მწერლების მოთხოვნილებასა და გემოვნებას ვერ აკმაყოფილებდნენ და ამის გამო შესაფერისად გადაკეთებულ და შესწორებულ იქმნენ, ზოგიერთი ნაწარმოები არა ერთსელ, არამედ მრავალჯერ. ესეც — კია რომ ზოგიერთ მარტულსა და წმინდანის „ცხოვრების“ ხელმეორედ დაწერა იმიტომ იყო საჭირო, რომ ძველი უკვე დაგარკულად ითვლებოდა; მაგ. არჩილ მეფის მარტულობის უცნობი ავტორი აცხადებს: არჩილის „ღირსებისთა ქებათა ვერგინ შკადრე ქმნილ არს, თვნიერ მის ჟამისა წმიდისა ეპისკოპოსისა ლეონტი მროველისა, რომელსაცა მისი სწავტრელი ცხორებაჲ და დუაწლი ვრცლად აღწერათ, ვითარცა მოგვიითხრობს მსტინე ქართველთა ცხოვრებისა, არამედ იგი უამთა მომყოფრებითა ვიდრე ჩუენამდე არა მოწვეწულა, არცა გვბილავს“ — (მ. ჯანაშვილის ქართული მწერლობის გვ. 258). იოსებ ამაზაზღვრდელის ცხოვრების ხელმეორედ დაწერითაც აცხადებს, საქართველოს მრავალჯერ ახსრების დროს „მიფარულ იქმნა ცხორებაცა ამის ნეტარისა და არლარა სადა იპოვა უამთა ჩუენთა“ და იმიტომ მიფუფუ ხელი წერასათ (საქ. სამოთხე 218).

უმეტეს შემთხვევებში მანც „ცხოვრება“, ან მარტულობა საქართველოში ხელმეორედ დაწერილია ჯერ კიდევ იმ დროს, როცა ბირველი; უძველესი დედანი არსებობდა, როგორც მაგალითად ათსამშეტ ასურელ მამათა ცხოვრებანი. ამ თხზულებათა ავტორებს როგორც სწავნი ძველი ცხოვრება, ან მარტულობა აღარ აკმაყოფილებდა. ასეთს ხელმეორედ დაწერისა და გადაკეთებულ ცხოვრებანთა ჯგუფს ქართულს მწერლობაში ეკუთვნის ათსამშეტ ასურელ მამათა თითქმის ყველა ცხოვრებანი. თვით ავტორები არა მალავენ, რომ როცა ისინი თავ-თავიანთ თხზულებას სწერდნენ მათ ხელთა ჰქონდათ ძველად დაწერილი ცხოვრებანი, მაგ. შიო მღვიმელის ცხოვრების ხელმეორედ დაწერის დროს (იხ. საქრ. სამოთხე, 227); აგრედვე ამაზაზღვრდელის (იხ. იქვე 216), დავით გარეჯელის (იქვე 266) და სხვათა მცხოვრებათა და მარტულობათა გადაკეთების დროს.

რა მიზეზი უნდა ეოფილიყო, რამ აიძულა საკლესიო მწერლები ზემოაღნიშნულ მამათა ცხოვრებანი ხელმეორედ დაწერათ? ამის შესახებ თუშტა თვით თხზულებებში ზირდაზირ არაფერია ნათქვამი, მაგრამ ზოგიერთ ცნობებისდა მიხედვით ამ საკითხის დასხლოებით გადაწყვეტა მანც შეიძლება. უმთავრეს მიზეზად ის უნდა ჩათვალს, რომ თავდაზირველი და ძველი მარტულობანი და ცხოვრებანი თავის მარტივისა და ბუნებრივ ენითა და გულუბრველო მოთხრობის კილოთი რიტორულ მტკერმეტკველებასა და ფილოსოფიურ მსჯელობას მიხვეულის მკითხველებს აღარ მოსწონდათ. როგორც ითანე ზედა-

ზნეღის არსენი კათალიკოზის მიერ გადაკეობული ცხოვრებითგანა სხანს, ამ დროს სწორედ საღვთისმეტყველო ფილოსოფიით უფიქროსი კატაქუმენი და ზოგჯერ თვით მონასტრის წინამძღვარი ცდილობდნენ, რომ მათი მონასტრის დამარსებელთა ცხოვრება სულაზად და სულთნებით რომელისაში იმდროინდელი გამოჩენილი საეკლესიო ისტორიკოსის მიერ უფიქროსად აღწერილი. სწორედ ამგვარად და ამ მიზეზის გამო „განახლავ“ და განაგრძო წმიდამან [მამამან] ჩუენმან ქრისტეს მიერ არსენი კათალიკოზმან“ (იხ. ანა დაფსი ქრისტიანული წიგნის დამატება, რეუელი ალა“ (31), გვ. 3). თვით „ცნა“-ს წინუძღვის შესავალი, რომელშიაც ავტორს თავისი შემდეგი საპასუხო წერილი ჩაურთავს: „წიგნი**“ ვედრების შენისა აღმოვიკითხე ძმაო მიქაელ და თხოვისა შენისა წადიერება კულისკმა [კუიკა] და ფრად მინდა სწავლის-მოყვარება შენი რამეთუ გენება რათამცა დიდისა იოვანე ზედანქელისა (sic) ცხოვრება აღწერე და მიუძღუენე თქუენს მას უდაბნოსა. ზირველად რათა არა სიღრმესა შინა დაფსრული იუენეს სანთობანი და [ღვარწნი] წმიდისა მის მამისა და მოძღურისანი და მერმე მათ გამო რათა სარგებელი ვბოთ: და ქართა იგი წულილი რომელ წარმოკედუენა ჩუენდა [წარვიკითხეთ] რომელთაგანა საქმეთა მამისა ჩუენისა ზედანქელისანი და ზოგრამე (sic) გამოვიკითხეთ მისთვის და მისათა მათ მოწაფეთა მათა (sic) მათ შინა აღვილთა თუის[თა?]. ვითარცა ვინ მარცხულენი ოქრო წარსტვის ვინმე კელოვანთა რათა შექმნი ივინი ჭურჭლად შეუენიერად ერთად შეკრებილთა... ხოლო მე ვითარ გიხილე კეთილი იგი სტუმარი. რომელი მოვიდა ჩემდა. მივრბიოდე (sic) და აღვიკანე იგი ქორსა ჩემსა და მინდა კანდემად შემშობი მისი რომელსა ეძიებდ: და ვითარ აღვიხილე საუნჯე ჩემი. ვბოვე იგი ნაკლულეგანად. მტირედ შეცნიერებისა ჩემისა: გან და რამეთუ ენა ბრკუიენად (sic) ვარ და ვერ-მეტყუელ ვინათ ვიწე წმიდისა მისთვის ახრობად სათნობათა მისთა: არამედ განვიხრახე რათა ვემსგავსო ფუტკარსა შრომის მოყვარესა და სამოთხეთა მშეენიერთა. წიგნთა მიერ. მოვიწოდენე ყუაგილნი რათა განუმხადო ჭამადი ტკბილი წადიერთათ.“ (იქვე, 31 რეუელის გვერდი 4—5). არსენი კათალიკოზის ამ საპასუხო წერილითგან სხანს, რომ იოანე ზედანქელის „უდაბნოს“ წინამძღვარს მიქაელს არენისათვის უთხოვნია მათი მონასტრის დამარსებელის იოანე ზედანქელის ახალი „ცნა“ დაწერას, თანაც მიქაელს „ქართა წულილიც“, რომელშიაც აღწერილი უფიქროსად „საქმენი მამისა ჩუენისა ზედანქელისანი“,

*) ხელთნაწერში შევლომით სწერია „განახლავ“.

**) ყოველ სიტყვის შემდგომ ხელთნაწერში: . ხის, მაგრამ ჩვენ არ ვიცავთ. თ. ეორდანიას სიტყვით არსენი კათალიკოზის მიერ დაწერილი იგი ზედანქელის ცნა საეკლესიო მუზეუმის №160 ხელთნაწერშია შენახული (ქ-ბი I, 79 შენ.159), მაგრამ არ ვიცო, ამ ანა დაფს. ხელთნაწერისას უდგება თუ არა.

მიერთმევიას, რომ იმ მასაღით ესარგებლა. როგორც თვით ცნის სათაურშიც ამტკიცების ანსენი კათალიკოსის თხზულება ზირველი ცნის „განახლება“ და „განგრელება“ უნდა ეთფილიყო, მაშასადამე იმ დროს იქ ზედაზნელის ძველად დაწერილი ცნა ჯერ კიდევ არსებობდა. ყურადღების დიროსია, რომ ანსენი კათალიკოსის ნაწარმოებს წინუძღვის შემდეგი სავულისხმიერო ცნობას: „შემდგომად ოთხას ოცის წლისა გამოიკითხა და გამოიძია წმიდამან მამამან სუენმან არსენი ქართლისა კათალიკოზმან. რომელიმე წიგნთაგან აღმოვიკითხეთ და რომელიმე მათგან სმენილ იყო სავქითაგან მათათ: და აღუწერეთ ცხორება და მოქალაქობა წმიდათა მათ მამათა სანწობელად ჩვენ მორწმუნეთა“-ო (იქვე, 31 რვეულის 2 გვ.). სმწუხაროდ იოანე ზედაზნელის ცნას ამ ხელაანწერში ბოლო აკლია და არ ვიცით, თუ რა წელს არის იგი დაწერილი, რომ ამგვარად ათსამეტ ასურელ მამათა მოღვაწეობის თარიღი გამოავლერვია. ამის გამო უკუაესი იქნებოდა იოანე ზედაზნელის საქართველოში მოსვლის თარიღზე დაგვემყარებინა გამოანგარიშება, მაგრამ აქაც ერთი დიდი დაბრკალება არსებობს. შტებერდისეულსა და ჭელიძისეულს „მქცდ ქდ“-ში იოანე ზედაზნელის მოსვლა მოხსენებულთა ფარსმან მეფის დროს, ხოლო ჭელიძისეული ამსოთხავე უმატებს: „ქართლისა მოქცევითგან მეორასესა წელსა“-ო (ე. თაჟიშვილის *Описание II, вып. 4, გვ. 723*), ესე იგი მე-VI-ე სუუკ. ზირველს ნახევარში. მაგრამ რამდენად შეიძლება ამ შემთხვევაში მგვლეგარი ენდოს მატიაეს? „მქცდ ქდ“-ში ბევრი ქრონოლოგიური შეცდომა მოიპოვება და აქაც სხვა-და-სხვა ეჭვი იბადება: 1) თუ იოანე ზედაზნელი მართლაც მე-VI-ე სუუკ. ნახევარში მოვიდა საქართველოში, მაშინ ქართლის მეფედ, თუ ეს ზირველს შეოთხედში მოხდა, გურგენი იყო და არა ფარსმანი (იხილე ქდ ერის ისტორია I, 194), ხოლო თუ მეორე შეოთხედში იმ დროს მეფობა უკვე მოსზობილი იყო (იქვე 196). 2) იგივე „მქცდ ქდ“ ვასქენ ზიტიახშს და შუშანიკს ბაკურ მეფის დროს ასახელებს (*Описание II, вып. 4, გვ. 723*), რომელიც ამ მატიაეს ცნობისდა მიხედვით მეოთხე მეფე იყო ვასტანგ გორგასარის შემდგომ; ხოლო შუშანიკსა და ვასქენს იოანე ზედაზნელის საქართველოში მოსვლის შემდგომაც-ი იხსენიებს, ესე იგი მე-VI-ე სუუკ. მეორე ნახევარში. მაგრამ შუშანიკის მარტულბოთოგანაც და სხვა წყაროებოთგანაც დანამდვილებით ვიცით, რომ ვასქენი და შუშანიკი ვასტანგ გორგასარის დროს ცხოვრობდენ და ვასქენი სზარსთა მეფესთან 464—5 წელს წავიდა (იხილე აქვე გვ. 2 და ქდ ერის ისტორია I, 188). ამ შემთხვევაში მაშასადამე „მქცდ ქდ“ ერთი სუუკუნით სდდება. შესაძლებელია რასაკვირველია იოანე ზედაზნელის მოღვაწეობის ხანას განსზღვრის დროსაც შეცდომა მოსვლოდეს. ყურადღების დიროსია, რომ ჯუანშერიც ამ შემთხვევაში „მქცდ ქდ“-ს მისდევს და იოანე ზედაზნელის მოღვაწეობას ფარსმან მეორის მეფობას უკავშირებს, რომლის შესახებ

ჟუანშერსაც ნათქვამი აქვს: „მეფობითგან მიჩინან მეფისა ვიდრე მეფობა: დედე მეორისა ფარსმანისა გარდაკდის წელ[ნ]ი“ ორას[ნ]ი*“—ო (ანა ღწესი ქცა, 19 (17) რეკულის 2 გვ.).

ზემოაღნიშნულ ყველა მასაზრებათა გამო ცხადია, რომ არც „მქცდ ქე“—ს, არც ჟუანშერს უკვე დანამდვილებით აღარა სტოდნიათ იოანე ზედაზნელისა და შუშანიკის მიდგაწიების, დრო. თუ რომ იოანე ზედაზნელის ქართლად მოსვლის თარიღი თვით ძველს „ცნობრებაში“ არ იყო აღნიშნული, შესაძლებელია თვით არსენი კათალიკოზსაც, რომელიც თურმე იოანე ზედაზნელის 420 წლის შემდგომ შესდგომია თავის თხზულებების წერას, დანამდვილებით არა სტოდნობდა, არამედ მასაც იმგვარივე ცნობა ჰქონდა ამის შესახებ, რაწარიც „მქცდ ქე“—ში არის. მაინც—და—მაინც ცხადია, რომ არსენი კათალიკოზს ან მე-IX-ე საუკ. მეორე ნახევარში, ან მე-X-ე პირველს ნახევარში უნდა ეცხოვრა. ხოლო თუ შიგ მღვიმელის „განახლებული“ ცრის ცნობა, რომ იოანე ზედაზნელი სუმონ მესვეტის მოწაფე იყო და არსენი კათალიკოზს იოანე ზედაზნელის ცა 420 წ. შემდგომ „განახლებულია“, მართალი გამოდგა, მაშინ უეჭველია არსენს მე-X-ე საუკ. შუა რიცხვებში უნდა დაეწერა თავისი თხზულებბა.

ამის გამო ძმ ზეპირს ცნობებს, რომელიც 420. წ. შემდგომ ავტორს „სმენილი“ ჰქონია ათსამეცტ ასურელ მამათა შესახებ, რასაკვირველია ისტორიისთვის თითქმის არაფითარი ფასი არა აქვს.

ძველ ცრათა და მარტულობათა გადამკეთებულნი, „გამახლებულნი“ და „გამავრცელებულნი“ უმეტეს შემთხვევაში იმდენად ისტორიულს ამბებს არ აქცევენ უურადლებს, რამდენადაც ფილოსოფიურსა და საღვთისმეტყველო აზრებსა და მტკერმეტყველებას. აი მაგ. როგორ იწუებს თავის თხზულებას არსენი კათალიკოზი: „მიზეზნი არიან აღმოსრული**“) სიტყუსა და სიტყუა არს მიმთხრობელ მიზეზთა. რომლისათჳს პირველ მოვლენას საგონობელთა და მართონ მიმღებულსა და მიმღებულმან მისცის განმკითხველსა და განმკითხველმან დამამარხველსა და ესრეთ გამოსახული მოქცევის და დაეუზრს***) (?დაეპურის?) ნესტუსა ენისა თვისისა და განგებულ ოხრინ. რათა კუალად სასმენელთა სსუთა მისცემდეს თჳთ თანაზიარებითა სმენისათა“ და სხვა (ანა ღწელ ქცის დამატება, 31 რეკულის 3 გვ.). რაკი ამგვარს „განახლებულს“ თხზულებებში ფილოსოფიური და საღვთისმეტყველო მტკერმეტყველება ხშირად მოქარბებულნი არის ხოლომე, ამიტომ ძველს ისტორიულს ცნობებს მცირედი ადვილი-და

*) მემ ღწეს ქცა-შია „წელი:—სწ:—“(*463, გვ. 188), თავდაპირველად უმეცელია დედანში ასე იქმნებოდა: „სნი“ ესე იგი „წელი ორასნი“.

**) ხელთნაწერში—აღმრეველი სწერია.

***) ხელთ დაებერა.

უკავია. ამასთანავე ეოველ ამზაირ „განგრცელეპულ“ ნაწარმოების ეუთვინილება-სა და აუცილებელ სამკაულს სასწაულთ-მოქმედებაც შეადგენს.

მაგრამ მართო მჭერმეტყველების გულისათვის არ შეუდგებოდნენ ხოლ-მე ძველ ცრისა და მარტულობის „განახლებასა“ და „გადაკაცმას“. ხშირად ძველი თხზულების დედანი შეიტავდა ისეთს უტყუარს ცნობებს იმდროინდელ საეკლესიო და დოგმატიურ საკითხების შესახებ, რომელნიც შემდგდროინდელ მკაცრ მართლმადიდებლობას ეწინააღმდეგებოდა და ამის გამო არ მოსწონდათ. ამგვარს შეითხვევაში ეოველთვის „მწვადებლობის დგარძლი“ ელანდებოდათ ხოლ-მე და ამ „ღვარძლის“ მოსახლობად საჭიროდ მიანდათ ძველი თხზულების „განახლება“, რომ „განახლებულს“ წინანდელი ნაწარმოები მოესპო. ეუტყე-ლია ათსამმეტ ასურელ მამათა თავდაპირველს „ცხორება“—შიც ისეთი რადაც უნდა ეოფიდიეო, რის კვალის წარხოცა შემდგეში აუცილებელ საჭიროებად ეყო ცნობილი. ათსამმეტ ასურელ მამათა „განახლებულ“ ცხორებებშიც-გი ნათდად არის აღნიშნული ის მიზანი, რომლის განსახორციელებდაც ისინი საქართველოში მოსულან. მკალითად აი რას ეუბნება იოანე ზედაწნელი თავის მოწაფეებს: „ახალ-ნერგ არს ქუეყანა ესე (საქართველო) და მოქენე არს მოწაფეუსა სწავლათა მიერ და გაზობებსა საწმუნობისა ძირთსა ქადაგებისა მიერ და მოდერებისა .. ამისთვისა ჯერ არს რათა წარვიდეს თვთოეული თქვენ[გან]ი და განამტკიცენს საწმუნობითა მართლითა რომელთა მიუღებთ ნათლისაღება, ხოლო რომელნი მერმეცა უმეცრებასა და ურწმუნობასა შინა არიან“—ო (საქართ. სამოთხე 199). მაშასადამე ათსამ-მეტ ასურელ მამების სამოქმედო მიზანი ქართველთა შორის საწმუნობების განმტკიცება ეყო და წარმართ ქართველთა შორის ქრისტიანობის ქადაგება და გავრცელება. იგივე ახრი გამოერებულთა შო მღვიმელის ცრშიც (იქვე 223). ამ ცხად და გარკვეულ მიზნისდა მიუხედავად კასოცარია, რომ „განახლებულ“ ცხორებათა მიხედვით ათსამმეტი ასურელი მამები ქადაგებისა და მოციქულე-ბრივ მოღვაწეობის მკვიერ უდაბნობეს აარსებენ. და იქ მარტომეოფელობას მისდევენ. შათ ქადაგებრივ და განმამტკიცებელ მოღვაწეობის შესახებ ან სრუ-ლებით არაფერია ნათქვამი ან ძალიან ცოტა რამ. ამის გამო საფიქრებელია რომ „განახლებული“ ამ შემთხვევაში ძველ ცხოვრებათაგან ასეთი ცნობები გამოუტოვებიათ იმიტომ, რომ აღბად იქ მკაცრ მართლმადიდებლობის დამცველ მერმინდელ ქართველ საეკლესიო წრებისათვის სასიამოვნო არა ეყო რა. ამ მხრივ ერთი საგულისხმიერო ცნობა მოიპოვება აბმა აღაფერდელის მერმინ-დელს მოკლე ცხოვრებაშიაც-გი. იქ ნათქვამია: როდესაც ასურელი მამები მო-ვიდნენ აღმოსავლეთ საქართველოში, „ჯერეთ ურწმუნობაჲ არასადა დაცხ-რომელ ეყო, არამედ კნინლა და სძლევდაცა“ (საქართ. სამოთხე 217) და სწორედ იმიტომაც მოვიდნენ ისინი, რომ „ესმოდათ სიკნინე საწმუნო-ბისა ჩუენისა და სრულიადი მიდრეკილება“—ო (იქვე). ამგვარი ცნობები

აღბად სათავილოდ მაინდათ ქართულ საეკლესიო მოღვაწეებს და „განახლებულ“ ცხოვრებებში იქნებ იმიტომ იყოს ასურულ მამათა მოციქულებრივი და განმამტკიცებლობითი მოღვაწეობა დაწინდებული. ამის გამო ამედათ რომ ასურულ მამათა ძველს ცხოვრებებში, თუ რდესმე აღმოჩნდა კადვე, ქართული საეკლესიო ისტორიისათვის საყურადღებო ცნობებს ვაძიავთ:

რასაკვირველია ხელმეორედ დაწერილი, „განახლებული“ და „განგრცელბული“ მარტვლობანი და ცხოვრებანი ისტორიკოსისათვის ძვირფასი წყაროა ქართულ საზოგადოებრივ აზრისა და სალიტერატურო გემოვნების ისტორიის შესასწავლელად. მიიყვან ამ აზრის დამამტკიცებელს ერთს საგულისხმიერო მკვლელის. თავდაპირველად ბერ-მონაზონნი საეკლესიო-სამონასტრო ცხოვრებაში დემოკრატიულ აზრების მიმდევარნი და განმასხორციელებელნი იყვნენ: ჩამომავლობას და წოდებრივობას უარჰყოფდნენ. ამ მხრივ დამახასიათებელია, რომ დავით გარესჯელის ხელმეორედ დაწერილს წაშაიგ-ვი ავტორი ამტკიცებს, ვითომც ძველ ცნის დამწერელს იმიტომ არ მოესხენებინოს დავით გარესჯელის შიშობელთა ვინაობა, რამეთუ პირველნი იგი მოღუაწენი, უცხოობათა აღმარჩვევლნი უფროს ყოვლისა პატივისა, განაშორებლიან თავთა თვსთა ყოველთავე მსოფლიოთა დიდებთათგან“. ხოლო რათგან „საკუჭულ არს დემოტ-შემოსილიცა ამის მამაკაცისა თვს საჩინოთა და პატიოსანთა შიშობელთაგან ყოფაჲ და ამის ძლით სადამე ვითარ ჰკავს არა ენება ცხად ქმნა შიშობელთა თვსთა სიმიდდრისა თვს გარდამატებულისა, არამედ უფროსდა ჯერ იჩინა ყოვლითურთ დათარვა საჩინოებისა მათისა და არა გამოცხადება“-ო (საქართ. სამოთხე 267). მამასადამე ავტორის სამართლიანის აზრით*) თავდაპირველად მონაზონები არამტყუ თავიანთ გვარიშვილობითა და წოდებრივობით არ ამჯობდნენ, არამედ პირიქით თავიანთ ჩამომავლობას და წოდებრივობას მალაყდნენ იმიტომ, რომ ეს გარემოება არავითარ დირსებად არ მაინდათ. თანდათან წოდებრივმა და საპატრიარქო აზროვნობამ მონასტრებშიაიგ-ვი გზა გაიკვლია და ეკლესიაშიც გაბატონდა. ამის საუცხოვო დამამტკიცებელია ის არჩილ მეუის ხელმეორედ დაწერილი „ცა“, რომელიც გამოცხა ბ. მ. ჯანაშვილმა (ახ. ქართული მწერლობა, ტფილისი 1900 წ., წ. I, გვ. 253—292). ამ ცნის დამწერი სხვათა შორის ამბობს:.. „განმეგოს ყოველსა ქვეყანასა შინა დიდნი იგი წმიდანნი. მოწამეთა საჩინონი ბრწყინვალეანნი. ვითარ იგი დიდბულ არიან და ქებულს ანგელოზთა და კაცთა მიერ. არამედ მე ესრეთ ვპრონებ ვითარმედ ესე (არჩილი) მათ ყოველთა შორის უმეტესითა საჩინოებითა ბრწყინავს: რამეთუ არა საღმსმენილ არს თვთმპყრობელთა მე-

*) რასაკვირველია მე იმის თქმა-კი არა მსურს, რომ კერძოდ ამ შემთხვევაში, დავით გარესჯელის შიშობელთა მოუხსენებლობის მიზეზის განმარტების დროს, ავტორი მართალი იყოს, არამედ მის საზოგადო აზრის შესახებ ვამბობ.

ფეთა მოწამეობაჲ ვითარ ზუენი ესე მოწამე სამგზის-სანატრელი არ-
ჩილი: დაღაცათუ დიდნი არიან და სანინონი სხუანი მოწამენი სასწაულთა და
საკვრელებათა მიერ, .. არამედ სხუაჲ არს სისხლი მეფისა და სხუაჲ მკედ-
რისა, სხუაჲ მთავრისა და სხუაჲ მონისა: არამედ რომელი იგი არს
აღმწონელი და ყოვლისა გამომეძიებელი თუალ-უზუფითა მით განკითხ-
ვათა მსჯავრითა. მან უწყის ესე ყოველი“-თი (გვ. 260—261).

ამგვარი მასალები ქართული საზოგადოებრივ და საეკლესიო აზრების
ისტორიის შესასწავლელად „განახლებულ“ ცხორებებში საკმაოდ
მოიპოვება და მათი ჯეროვანი გამოცემა და შესწავლა აუცილებლად საჭიროა.
მაგრამ მაინც სრულებით ცხადია, რომ ისინი ვერას დროს თავდაპირველი
დენდების მაგიერებას ვერ გაგვიწვევენ; ვერც იმ დანაკლისს აგინაზღაურ-
ებენ, რომელიც საისტორიო მეცნიერებას ძველ მარტულობათა და ცხოვრებათა
დაკარგვით მოუვიდა, იმიტომ რომ უძველეს ხანის ისტორიის აღსადგენად ჩვენ-
თვის სწორედ თავდაპირველს საისტორიო ცნობებსა და მოთხრობას, იმდროინ-
დელს რწმენასა და აზროვნებასა აქვს უნიშვნელობა. თავდაპირველ, თანამედ-
როვეთა მიერ დაწერილ ცხოვრება-მარტულობათა და გადაკეთებულ, „გარდა-
კაზმულ“ ცხოვრება-მარტულობათა ერთიერთმანერთთან შედარება ნათლად
აბტკიცებს, რომ თანამედროვენი ჩვეულებრივ სასწაულთ მოქმედების მოთხრო-
ბასაც ისე არ ეტანებიან, როგორც მერმინდელი გადაკეთებული „გარდაკაზ-
მენი“. სამწუხაროდ ქართველ წმიდათა და მარტულთა ცხოვრებანი არც თავ-
დაპირველი, არც გადაკეთებული ჯერ არც ხელნაწერებშია შესწავლილი, არც
გამოცემულია სერიიანად, რომ მათი ჯეროვანი სამეცნიერო კვლევა შესაძლე-
ბელი იყოს. ესლაც წინანდებურად ძველ ცხოვრება-მარტულობათა ერთად-ერთ
გამოცემად საბინინის „საქართველს სამოთხე“ არის.

იოანე კე საბანისი.

ქართულ საეკლესიო-საისტორიო მწერლობაში განსაკუთრებული და
თვალსაზრისით ადგილი იოანე საბანის ძეს უკავია. მან გარკვეული მიმართულება
შეჭქმნა მწერლობასა და ცხოვრებაში და თვით თხზულებაც ჩვეულებრივი მო-
თხრობის სახით-ვა. არა აქვს დაწერილი, არამედ გარკვეულს, წინდაწინვე აღ-
ნიშნულს გეგმასზე არის აგებული. მარტო ეს გარემოებაც-გი, სხვა რომ არა
იყოს რა, გვიჩვენებს, რომ იოანე ძე საბანისი ჩვეულებრივი მწერალი არ ყო-
ფილა და თავის დროს მისებაძავ, სამაგალითო ისტორიკოსად უნდა ეთიფილიყო
და იყო კიდევ.

მართლაც აბო ტფილელის მარტვლობის „გამომთქმელი“ იოანე ძე საბანისი მე-VIII-ე საუკ. ცნობილი მწერალი ყოფილა: მისი „ღმრთივი-მიმად-ლებული მეცნიერებაჲ საღმრთოთა წიგნთაჲ“*) და „წადიერებაჲ ღმრთის მსახურებისათჳს“ კარგად სცოდნია თვით საშოელ ქარილისა კათალიკოსსაც. მისი თხზულებაც საკმაოდ ამტკიცებს, რამდენად ნიჭიერი და საეკლესიო მწერ-ლობაში დასელთგნებული ისტორიკოსი ყოფილა იგი. იოანე საბანის ძეს „მარ-ტვლობა“ გარკვეულს გემზასე აქვს ატებული, თავებად დაუყვია და თვი-თოეულს თავში განსადგურელი ღვიძაზრი გამოუთქვამს.

„საკითხავნი წმიდისა ჭაბოღისნი თავნი დ (4).

ა (1) თავი. ღმრთის მსახურთა და მარტვლთა-მოყუარეთა კრებულისა-თჳს თხრობაჲ და მოძღურებაჲ და ახლისა ამის მოწამისა კსენებაჲ.

ბ (2) თავი. ქარილად შემოსლგაჲ და ნათლის ღებაჲ ნეტარისა ჭაბოღისი.

გ (3) თავი. მარტვლობაჲ წმიდისა ჭაბოღისი.

დ (4) თავი. ქებაჲ სანატრელისა წმიდისა. ჭაბოღისი“ („წმიდა მოწამე აბო ტფილელი“, საეკლ. მუზ. გამოცემა № 3, გვ. 6).

ზირველი თავი შესავალია, რომელშიაც მიმართავს მკითხველისა და მსმე-ნელისადმი, განსაკუთრებით-გი ავტორის საზოგადო მსახურება და გულის-ნადებია მოთაგნებული. მეორე და მესამე თავში აბო ტფილელის თავგადსა-ვალია მოთხრობილი. მეოთხე აბოს ქებას შეიცავს. ეტუობა, ვიდრე თხზუ-ლების წერას შეუდგებოდა ავტორს უველაფერი წინდაწინვე მოუფიქრნია და გამოურკვევია. ამიტომაც არის რომ იოანე საბანის ძის აზრთა მიმდინარეობა და მოთხრობა დალაგებული და მკაფიოა.

თავის აზრის ცხოველყოფილობისათვის იგი აქა-იქ ზოეტურ შედარებას და სურათს მიჭმართავს ხოლმე, მაგრამ, როგორც განსაკუთრებულ უნართა და გემოვნებით აღჭურვილს მწერალს შეჭმეენის, იგი თავის შედარებას არ აზვიადებს, არამედ მარტივად და გულწრფელად აფერადებს ხოლმე თავის მოთხრო-ბას. ამგვარი თვისება საეკლესიო მწერლებს მინცა-და-მინც. ხშირად არ მოე-ზოგებოდათ ხოლმე: საღმრთო წერილის მონური თავყანისცემა და მიმბაძვე-ლობა, უფელგვარ ზოეტურ სილამაზის უარყოფა და საეკლესიო მწერლობის ზემირად ცოდნის გამოჩენის სურვილი საეკლესიო მწერალს ხშირად ზირად ნიჭს უხშავდა, მის შემოქმედებას ჭბორკავდა და მის ნაწარმოებს უფერულო-ბისა და უზირადობის ელფერს სდებდა ხოლმე. მხოლოდ განსაკუთრებულ დვთაებრივ ნიჭით დაჯილდოვებული მწერალი თუ შესძლებდა ამგვარ შემზღუ-დეველ ზირობათა ძლევას და თავის ადამიანურ გრძიობას-აზროვნობის გამოყდაჲ

*) უგვევლია იოანე საბანის ძეს აბო ტფილელის მარტვლობას გარდა სხვა თხზულებებიც ექმნებოდა. როდესაც ქართული ხელთნაწერები საფუძვლიანად იქმნება შესწავლილი, მაშინ იმედია ეს საკითხიც ცოტადაც მაინც გამოირკვევა.

ნებას. ამ იშვიათ ზიროვნებათა გუნდს ეკუთვნოდა სწორედ აბო ტფილელის მარტვლობის გამომთქმელიც ოთანე ძე საბანისი.

მაგრამ მას ერთი სხვა თვისებაც აშშენებს, რომელიც მის ცხოველს, ზოტურს სურათებს მომსიბლავ ძალას ანიჭებს და აღრმავებს: ავტორი ჭკვით უხვად დაჯილდოვებული იშქრალაა. ცხოვრებაში ღრმად ჩასედული აკვირდება იგი და ითვალისწინებს იმდროინდელ საზოგადოებრივ ცხოვრების თვითთუელს მოფელენას. მას მშვენიერად ესმის ამ მოფლენათა აზრი და მნიშვნელობა და კარგადაც უხსნის და უთვალისწინებს თანამომეთ თავის ღრმა დაკვირვებასა და აზრს. ითანე საბანის ძეს განუეებულ მსჯელობის უნარიც შესწევს და ცდილობს თანაც თავისი მსმენელი და მკითხველიც გაიტაცოს, დააფიქროს და თვითშემეცნებისა და დაკვირვების სურვილი აღუძრას: „აწ... მომიპერენით, ამბობს ავტორი, სხინბანი ეგე სასმენელი თქუენნი და უფროაძსდა საცნობელნი ეგე უუენი გულისა თქუენისანი და გონებათა თქუენთანი განჭმარტენით სმენად და მასმინძელ ექმენით სიტუუათა: ამას ჩემთა“ (იქვე 6). ამგვარი გულდასმითი უურადლება იმიტომ არის საჭიროთ, რომ „არა თუ ხოლო ჩემდა მარტოაძსა საძიებელი არს სმენად საწადელი ესე მარტვლობაჲ წმიდისა ამის მოწამისაჲ, არამედ ყოველთაჲ ჯერ არს თქუენდა დაკვრებდა ჩემთანა“ (იქვე 7)!

რა მოხდა შერე ისეთი განსაკუთრებული, რომ ითანე ძე საბანისი ასე გულმოდგინედ არქმუნებს უველას, თქვენ მოვალენი ხართ ჩემთან ერთად აბო ტფილელის მარტვლობას ჩუკვირდეთო? იმდროინდელ საქართველოში მარტვლობა იშვიათი შემთხვევა არ იყო. თვით ავტორიც ამბობს, რომ აბოს უწინარესაც ჩვენი ეკლესია, რომელიც „წოდებულ არს დედად წმიდათა“, არა ერთხელ მოსწრება ადგილობრივ მკვდრთა და უცხოელთა მარტვლობას (იქვე 14). ამისდა მიუხედავად ავტორი მაინც ამტკიცებს, რომ ამ აბოს მარტვლობას განსაკუთრებული მნიშვნელობა და აზრი აქვს. სწორედ აქა სჩანს ითანე საბანის ძის ნიჭი და ჭკუა, რომ მან შესძლო ის, რაც ვერ შესძლეს ევსტათე მცხეთელის, რაქდენისა და სხვთა მარტვლობათა გამომთქმელებმა: ცხოვრების კერძო მოვლენაში მან საზოგადო მნიშვნელოვანი გარემოება შენიშნა და დაინახა. მან შეიძლო ამის შეგნება პირადიდ და თანაც სხვებსაც დაინახვა და შეაგნებინა!..

აბო ტფილელი ჩვენი ავტორის გულითადი მეგობარი ეოფილა. ეს ცხადად სჩანს „ქების“ იმ ადგილითგან, სადაც ითანე საბანის ძე ამბობს: „მუბავს ქებად შენდა უოფლად-ქებულა ქრისტის მორწმუნეო... რამეთუ სანატრულითა მით ქრისტის-მიერთთა სიყვარულითა შემოიყარე მე ვიდრე იყვანა სოფელსა მას ჩუენსა“ (იქვე 36). ამიტომ მოსალაღნელი იყო, რომ ავტორი, ვითარცა მარტვლის დასლავებული ზირი და მეგობარი, აბოს წარსულ ცხოვრებას და მოწამის ზირადს თვისებებს და სთხოებას დაკვირვებდა, აბო ტფილელის ზირადს თვისებებს განსაკუთრებულს უურადლებას მიაქცევდა. მაც-

რამ წამდგომად-კი იოანე საბანის ძე აბოს ცხოვრებაზე ძალიან ცოტას ღაპან-
რაკობს: იქნ-კი, სადაც აბოს „ქართლად შემოსვლად“ აღწერილი, ავტორს გან-
საკუთრებით ქართლის მაშინდელ ზოლიტიკურ მდგომარეობაზე აქვს საუბარი.

მოსალოდნელი იყო, რომ იოანე საბანის ძე სხვებისაგან აბოს აღმსარებ-
ლობითი მოღვაწეობით იქმნებოდა გატაცებული. ევსტათე მცხეთელის მარტ-
ლობის გამოთქმელს ევსტათეს აღმსარებლობითი სიტყვისთვის თავის თხსუ-
ლების თრი შესამედი დაუთმია, თუმცა ეს სიტყვა შინაარსის მხრივ არაიუერს
განსაკუთრებულს და ახალს არ შეიცავს*): იგი ამასვე იმეორებს, რასაც სა-
ზოგადოდ ყველა მარტულნი ამბობდნენ ხოლმე ამისთანა შემთხვევებში. აბოს
მარტულობის გამოთქმელს-კი მოწამის მხოლოდ ორიოდე წინადადება მიჰყავს
იმიტომ, რომ მისთვის აბოს სიტყვა არც საჭირო იყო.

იოანე საბანის ძე სულ სხვა აზრითა და წადილით იყო გატაცებული; მთელს
თავის ყურადღებას იგი იმ გარემოებას აქცევდა, რომ მე-VIII-ე საუ-
კუნეში, სარკინოზთა და მათ სარწმუნოების, მაჰმადიანობის, ბატონო-
ბისა და ქართველ ქრისტიანეთა მონობისა და უძლურების დროს, ტო-
მით სარკინოზმავე აბომ თავისი სარწმუნოება უარჰყო და ქრისტიანო-
ბას თავი შესწირა. იოანე საბანის ძე სწორედ ამ შემთხვევასა და გარე-
მოებას აკვირდებოდა და მხოლოდ იმას არკვევდა, თუ რა მნიშვნელო-
ბა უნდა ჰქონოდა ამ გარემოებას ქართული ეკლესიისა და ერისათვის.

არაბთა ბატონობა მძიმე ტვირთი იყო საქართველოს მკვიდრთათვის სა-
ზოგადოდ და განსაკუთრებით-კი ეკლესიისათვის. იოანე საბანის ძეს საუცხო-
ვოდ აქვს დასურათებული ხევს წინაპართა მაშინდელი გაჭირვებული მდგომარე-
ობა: „რომელ ეს ვართ ყურეს: ამას ქვეყანისსა, სასტიკებისგან და სი-
ვერკის მანქანებითა მით საცთურისაჲთა ზედამდგომელთა მათ ჩუენთა, მფლო-
ბელთა (ე. ი. არაბთა) ამის ვამისათა, ზაკულებითა მოძღურებისა თუთ თავით
თჳსით შუჳლისდებისაჲთა განდგომილთა ქრისტესგან, მრავალნი შეცთუნენს
და გადადრეკეს გზისგან სიმათლისა და ჭეშმარიტებასა ქრისტეს სახარები-
სსა შეეცოდნეს: რომელნი ხუთას წლისა ვამთა და უწინარესდა შუჳლ-ყოფილ
წმიდითა მადლითა ნათლისდებისაჲთა, მიერთგან და ვიდრე აქამომდე ნაშობნი
ქრისტეანეთანი, გარდაგულარძნეს—რომელნიმე მძლავრებათ, რომელნიმე შეტ-
ეუვიდით, რომელნიმე სიურმეს შინა უმეტრებით, რომელნიმე მზაკუარე-
ბით: და სხუანი, რომელ ეს ვართ მორწმუნენი, მძლავრებასა ქუეშე დამო-
ნებულნი და ნაკლუეკანებითა და სიკლასკითა შეკრულნი ვითარცა რკინითა,
ხარკსა ქუეშე მათსა გუეშულნი და ქენჯნილნი, ძურ-ძურად ზღვეუენი, შაშითა
განილევიან და ირეუვიან ვითარცა ღერწამნი ქართაგან ძლიერთა“—ო (იქვე 7—8).

*) ევსტათე მცხეთელის მარტულობაში მეტად საყურადღებო ცნობებია სახა-
რებიოგანა და ძველ აღთქმითგან, მაგრამ რასაკვირველია ეს ევსტათეს ღვაწლად
ვერ ჩათვლება.

მასსადაც ბრძოლა ქართველთა წინააღმდეგ არაბებს ერთსა-და-იმევე დროს სხვა-და-სხვა მხრით დაუწყევიათ: ეკონომიურად ქართველნი მათ შიძიმე ხარკის დადებით დაუძღვრებიათ, ხლო სსსუქრებთათა და მოტყუებით მათ ქართულ ეკლესიის მრევლი გადაბირებიათ და მსჭმადანობა გაუფრცვლებიათ. სდაც ეს სერსი არ გაუდიოდათ, იქ ტანჯვა და სპურობლე მოქმედობდა (იქვე 29, 37). მორწმუნენიც-გი ჩვენი ატორის მოსწრებული და მოტყურ სიტყვით ირეოდენ „ვითარცა ლერწაში ქართაგან ძლიერთა“. ქართული ეკლესია-და ჩვენი ეროვნული თვითშემეტნება დიდს განსაცდელში ჩავარდა. მსჭმადანთა ზნე-ჩვეულება თანდათან ფეხს იკიდებდა და ურცვლდებოდა ჩვენს სსზოგადობაში: „აღვერინით“-ო, ამბობს აღმოთებით იოანე საბანის ძე, ერსა უტხოსა, შჯულისა განდგომილსა ქრისტესსაგან, ნათესავსა საწუთრომსა ამის მოყვარესა, თესლსა ურწმუნოსა ძისა ღმრთისსა, სარწმუნოებისა ჩუენისა მაგრებელთა რომელთაგან ვისწავენით საქმენი მათნი და ვმონებდით გულის თქუმასა გულთა ჩუენთასა მიბაძვებითა მათითა“-ო (იქვე 38).

ასეთს დროს და გარემოებაში მიიღო ქრისტეანობა აბო ტფილეღმა, ასეთს დროს, „ესე ვითარსა უამსა“ (იქვე 8) მან შუბლი მარტყოლის გვირგვინით დაიმშვენა! უოველგან ქართლში უოქმანი და რევეს იყო და აბოს სომ, ვითარცა მებატონე ხელხის შვილს, ჟფროს მეტი საფუძველიცა და ზნეობრივი უოვლებაც ჭქონდა ქრისტეანობისათვის თავი დაქებებინა: უტყველია მას, მამეული სჯულის წიაღში რომ დაბრუნებულიყო, მოძმენი დიდ სსსეიდლითა და წყალობით დაჯილდოვებდნენ. მაგრამ აბო ტფილეღმა ეველიაფერი უარ-ჭყო და თავის ხსელ რწმენის სიმტკიცე საკუთარ სისხლით აღებჭდა. ამიტომ არც გასაგვირველია, რომ გულწრფელად განცვიფრებულნი იოანე საბანის ძე მოწამეს ეუბნება: „შენ-თვს ფრიად დამიკვრდების ჩუენ წმიდაო მოწამეო, რამეთუ ჟამსა ამას ოდენ მეფობისა ისმაიტელთა დიდებ[ის]სა შენ ნეთესით სიამღღს ქრისტეს თვს აღირჩიე და მახვლითა ჰპრობილი იგი შჯული განაგდე და ქეშმარიტი იგი აღირაე“-ო (იქვე 37).

აბოს მატულობის გამომოქმელს აღნიშნული აქვს, რომ ტფილეღ მოწამესთან ერთად ქრისტეანობისათვის შეპურობილი იყო ერთი სხვა კაციც, რომელმაც,—თუმცა მას მშობლებიც ქრისტეანები ჭყავდნენ,—მანც ვერ გაუძლო ტანჯვას და დაეტა, რამეთუ შიშისაგან სიკუდილისა საწუთრომ ესე შეიუუარა და საუკუნო იგი წარწემიდა! (იქვე 37).- ან შემთხვევის გასწავებაზე იოანე საბანის ძე კითხულობს: „ვინაჲ, ანუ ვისგან ისწავე ქრისტეს თვს ესე-ოდენი ცნობა? რომელმან სკვრველებამან აღვიყვანა შენ დიდებას სასუფოვლისასა?.. კაქვნდეს შენცა ერთი თანაპურობილთაგანი, ნაშობი ქრისტეანეთაჲ, რომელი განდრეკილ იყო ქრისტესსაგან და მიდევნებულ შჯულსა უცხოსა!“ (იქვე 37). ან ამ კზით აბო ტფილეღის მარტულობა, რომელიც ერთის შეხედვით აღამანს ათთქოს ჩვეულებრივ შემთხვევად ქვეყნებოდა, იოანე საბანის

ქემ თავის ცხოველი ნიჭისა და ღრმა ჭკუის წყალობით იმდროინდელს ქართულს საზოგადოებას ცოცხლად დაუსურათა და არა-ჩვეულებრივ, განსაკუთრებულ მოფლენად წარმოუდგინა.

მაგრამ ჩვენმა მწერალმა ეს არ იკმაზა. მან თავის თანამოძმეებს დანახება, რა მნიშვნელობა და აზრი ჰქონდა ქართულ ეკლესიისა და საზოგადოებისათვის აზოს მარტულობას. მან, როგორც უკვე ნათქვამი იყო, ცნობრების ეფელადიურს, კერძო მოფლენაში საზოგადო მნიშვნელობისაგან აღსავსე თვისება და გარემოება შეჭნიშნა. თავის „ქება“-ში იოანე საბანის ძე აბოთ ეუბნება: „შენ „მხვლითა ჰერობილი შჯული განაგდე და ჭკუშიარტი იგი აღიარე“-ო (იქვე 37). მერე განა ეს გარემოება სარკინოზთა „მხვლით ჰერობილ შჯულის“-სა უცხოფო დამარდვეევი სანუთი არ იყო? თვით სარკინოზმავე აბო სარკინოზთა სარწმუნოების ბატონობის დროს თავის მამულის „მხვლით ჰერობილს ჯუღს“ უარჰყოფდა და განა ამას მაინც ქართველ ქრისტიანეთათვის, რომელთა წინაპარნი „ხუთას წლის ჟამთა და უწინარესცა წმიდითა მადლითა ნათლის დებოდათა“ აღბეჭდილ იყვნენ და ამისდა მიუხედავად მაინც „მხვლითა ჰერობილის შჯულის“ უმხრობოდნენ, თვალები არ უნდა აქსილდა? განა ამას მაინც არ უნდა დაენახებინა ქრისტიანობის უარსმოფელთათვის მათი შეცდომა, ხოლო არაბთა შიშით თავსარდაცემულნი გაემხვევინა? თვით სარკინოზივე, „უმეტარი სარწმუნოებისა ჩუენისა, უცხოთ უცხოთა შჯულისთა მოსულის“ ქრისტიან ქართველებს ამის მაკალითს აძლედა! ასე თქობდა იოანე ძე საბანისი.

ჩვენი ავტორი ამბობს: „შენ (აბო) აღმსარებელთა მათ თანა განეწესე“-ო (იქვე 37). იოანე საბანის ძის აზრით აბო ტფილელს ქართულ ეკლესიისაგან აღმსარებელის სახელი ეკუთვინის იმიტომ, რომ მისმა მარტულობამ ქრთველებს ქრისტიანები კამოაფინებდა, ანუ როგორც ავტორი ამბობს, ამის გამო „სიყუარული იგი ქრისტესი ჩუენდამო და სარწმუნობაჲ ჩუენი მისა მიმართ კუალად განახლდა“-ო (იქვე 38). თავის „ქება“-ში ჩვენს ავტორს ამგვარი მიმართება აქვს აბოსადმი: „შენ, ახალი იგი ქრისტეს მორწმუნებ, მოძღუარ ჩუენდა იქმენ: სწავლოლნი უფროჲს გულისხმიერ ჰყვენ, შერყეულნი უფროჲს განამტკიცენ, განმტკიცებულნი განამზიარულენ“-ო! (იქვე 40). მაშასადამე აბო ტფილელის მარტულობა, რომელიც იოანე საბანის ძის მადლიანმა კალამმა ქართველ საზოგადოებას განსაკუთრებულ, საგულისხმიერო შემთხვევად წარმოუდგინა, ამასთანავე ისტორიულ და სამარადისო-მნიშვნელოვან მოვლენად უნდა ქცეულიყო: ეს მოფლენა ქართველთა შიძინებულ სარწმუნოებრივ გრძნობის გამოფხიზლებისა და გაცხოველების მიზეზად უნდა გამხდარიყო.

მაგრამ ამ განახლებულ გრძნობას მარტო სარწმუნოებრივი ხასიათი არ უნდა ჰქონდა: მას ეროვნული თვითშემეცნებაც უნდა თანდაჰყოლოდა!

აი რა მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა იოანე სპანის ძის აზრით ჩვენ მშობიდელ სასოგანდოებისათვის აბო ტფილელის მარტულობას. მართლაც, „აქა ესე რა ქართლისაცა მკვდრთა აქუს სარწმუნოებაჲ და წოდებულ არს დედად წმიდათა რომელთაჲ ავთ აქა მკვდრთა და რომელთაჲ უცხოთა, სხვთ მოსრულთა, ჩუენ შორის უმად-უმად მოწამედ გამოხინებულთა“ (იქვე 14) და თვით ქრისტისობასაც საქართველოში უკვე ხსენებული წარსული და ხუთასი წლის ისტორია ჰქონდა, მაგრამ ქართული ეკლესიის მოწამეებისა და მარტულთ სამშობლოში მამინ ჯერ თურმე ძალიან შედარედი მნიშვნელობა და პატივისცემა ჰქონათ, თანამოძმე მოწამე ჯერ კიდევ მოკლებული ყოფილა ისეთს დიდებულსა და პატიუს, როგორც კარგა სხნა მსოფლიო ეკლესიის მარტულებსა და წმინდანებს ქართველთა შორის მოხეუკილი ჰქონდათ. ერთი სიტყვით მამის საქართველოში ეროვნულს გრძნობას სარწმუნოებაში ჯერ კიდევ ფეხი მტკიცედ მოკიდებული არა ჰქონდა. წინაღ მიძინებულმა და მიხნივლიმა ეროვნულმა მიმართულებამ ის-ის იყო კვლავ გამოცოცხლება დაიწყო. ყვანებ სულ ერთი საუკუნის ამბავი იყო ეს. ვითარცა ნორჩ მცენარესათვის ამ მიმართულების გამატრებისა და გაფუჭებისათვის ჯერ კიდევ კარგი ხელისშეწყობა იყო საჭირო. იოანე სპანის ძემ სწორედ ამას მიაქცია ყურადღება და ეცადა აბო ტფილელის მარტულობით ესარგებონა, რომ საქართველოში საეკლესიო—ეროვნული გრძნობა და მიმართულება გაეძლიერებინა. „აწ საყუარელნო, ემუდარებოდა და აგონებდა იოანე სპანის ძე თავის თანამოძმეებს, „ჯერ არს ჩუენდაცა ამიერითგან უმეტესადლა შეწყწინარებად პირველთა მათ სწატრელთა მოწამეთა, რათა ხილულისა ამისგან ახლისა მოწამისა პირველთაცა მათი გურწმენდა“ო (იქვე 35). ჩვენს ავტორს ადინიული აქვს ის სასწაულები, რომელნიც აბოს მოწამებრივ სიკვდილის დროს მოხდა და ცდილობს დაარწმუნოს ყველანი, რომ აბო ნამდვილი, მსოფლიო ეკლესიის სხვა მარტულების თანასწორი მოწამეა. უფალმა აბოს სიკვდილის შემდგომ იმატომ „ასუენა სსწაული საკრველი, რათა უწყოდანს ყოველთა, რამეთუ ჴემარტად ქრისტეს მოწამე არს“ო (იქვე 33) და „რათა ყოველთა ჴრწმენეს, რამეთუ (აბო) ჴემმარტად იესუ ქრისტეს ძისა დმრთისა მარტული არს“ო (იქვე 34).

ესლა „სარწმუნოებითა შეთხუელი იგი გვრკვნი მარტულთა თსოთაჲ და დგა თავსა ზედა ეკლესიისასა“ (იქვე 8). ქართული ეკლესია ჩვენი ავტორის აზრით მარტო აღარ იყო: სხვა ერებსაც მასაც ჰქვანდნენ ძლიერი მფარველები, რომელნიც ზეციერ მამის წინაშე თავის მშობელ ეკლესიისათვის მარად მუხს და შეკდრებელ იყვნენ; თვით განკებამ ქართველთა ეკლესიას კიდევ ერთი ამგვარი მფარველი მიანიჭა: „აწ მოყვლითა ქრისტეს მორწმურენო, ამბობს იოანე სპანის ძე, და ვდღესსწაულობდეთ კსენებსას ახლისა ამის წმიდისა მოწამისა, რომელი ყოველსა ამას სოფელსა ჩუენსა ქართლისასა მეობ ჩუენდა ქრისტემან მოგუანიჭა“ო (იქვე 35).

ქართველებს ესლა მაინც უნდა შეეგნოთო, რომ „ჯერ არს... ამიერი-
გან უმეტესადალა შეწყნარებად პირველთა მათ სანატრელთა მოწამეთა“,
თანამომე მარტყლებსათვის შესაფერისი ზატივი ეცათ. ესლა მაინც უნდა
გამსჭვალულიყვნენ იმ აზრით, რომ „არა ხოლო აუ ბერძენთა სარწმუ-
ნოებაჲ ესე ღრმითსა მიერ მოიპოვეს, არამედ ჩუენცა შორიელთა ამათ
მკვდრთა, ვითარცა წაშუბს უფალი და იტყუს: «მოვიდოდან აღმოსავალით
და დასავალით და ინაკიდ დგმიდენ წიაღთა აზრაჴამისათა, ისაკისათა და იკო-
ბისათა» (იქვე 14). ჩვენს ავტორს შეეძლო ლუკა მახარებლითგანც მოეყვანა
იგივე სიტყვები და აზრი ბოლომდის განეკრძო, სვდც ნათქვამია: „აჴა ესე
რა არიან უკანასკნელნი რომელნი იუენეს ზირველ და არიან ზირველნი რო-
მელნი იუენენ უკანასკნელ“ (ლუკა XIII, 30). მაგრამ ითანე საბანის ძემ ისიც
იგმარა, რომ ქართულ ეკლესიას თვით ქართველთა თვალში ბერძენთა ეკლე-
სიის თანასწორი მნიშვნელობა და ზატივი ჴქნოდა. მეტის თქმა და ნატყრას
მას აზრადაც არ მოსვლია იმიტომ, რომ მეტისათვის ამაზე უკეთესი საბუ-
თები და ქულტურულ-სახელმწიფოებრივი მდგომარეობა იყო საჭირო. ის, რის
თქმაც თქმად არ მოსვლია ჩვენს ავტორს, ორი საუკუნის შემდგომ სახელ-
კანმა გიორგი მთაწმინდელმა საქვეყნოდ გამოაცხადა და დროის შესაფერისად
დასაბუთა კიდევ.

როგორც ვხედავთ იოანე საბანის ძე ჩვენ იმდროინდელ საზოგადოე-
ბაში ნორჩ ეროვნულ-საეკლესიო მიმართულების პირველი ნიჭით აღ-
სავსე შოტიქული და მქადაგებელი იყო.

ეურადლების ღირსია, რომ რაჴდენისა და ევსტათე მცხეთელის თვით
მოწამებრივი ღვაწლი აბოს აშვგარისავე ღვაწლისაგან არაფრით განსხვავება:
აბოსავით რაჴდენიცა და ევსტათეც უცხოელები იუენენ და ქართლში გაბატო-
ნებულ ქრენებას ეკუთვნოდაენ. ამასთანავე ისინიც თავდაზირველად უცხო რუ-
ლის აღმსარებელნი იუენენ და ქართულ ეკლესიის წევრებად ისეთს დროს
იქტნენ, როდესაც მათი გაბატონებულნი თანამომენი საქართველოში ქრისტი-
ანობას სდგენიდაენ. დასასრულ, აბოსავით იმათაც რწმენის სიმტკიცე გამოიჩი-
ნეს და მარტყლობის გვირგვინი ისეთს დროს დაიდგეს, როდესაც თვით ქარ-
თველ ქრისტიანეთა შორისაც-კი რეეა იყო. მაგრამ ვერც რაჴდენის მარტყ-
ლობის ავტორმა, ვერც ევსტათე მცხეთელის ცნის აღმწერმა ვერ შენიშნეს ის
კარემობა, რაც ითანე საბანის ძემ შენიშნა. მათ თავიანთ თხზულებაში აღწე-
რილი აჴყა მხოლოდ თვით შემთხვევა ისე, როგორც იგი მოხდა. არც საქარ-
თველთს იმდროინდელი ზოლიტიკური მდგომარეობა, არც საზოგადოებრივი
ვითარება მათ არ აუწყრათ. მათი ნაწარმოებო მხოლოდ თვით ამზავის მარ-
ტივი მოთხრობას. ითანე საბანის ძის თხზულება-კი უკვე საისტორიო ნაწარ-
მოება. მისი „გამომთქმელი“ ავტორი რთულ საისტორიო მეთოდით სარ-
გებლობს: მას ჴერ იმდროინდელი ზოლიტიკური, საზოგადოებრივი-ეკონომიური

და სარწმუნოებრივი მდგომარეობა აქვს აღწერილი, შემდეგ თვით ამბავია მოთხრობილი და ამ მოვლენის მნიშვნელობა არის გამოჩვეული მაშინდელ პირობებისდა მიხედვით. ხოლო ამგვარი საისტორიო თხრობის წესი ქართული მაშინდელ საისტორიო მწერლობის დიდ მეთოდოლოგიურ წარმართებად უნდა ჩაითვალოს.

თავისდა თავად ცხადია, რომ ის ვარემოება, რაკი რაქუდებისა და ეგსტათქ მცნეაელის მარტულობათა ავტორებმა თავიანთ თხზულების დაწერა იოანე საბანისძისათჳით ვერ შეძლეს, მათ ნაკლად ვერ ჩათვლება. ჩვენ იმისიც მადლიერნი უნდა ვიუვნეთ, რომ მათ თჳით ისტორიული შემხსენება კარგად და უტყუარად აქვთ აღწერილი. ხოლო უოველდღიურ ცხოვრებაში საზოგადო-მნიშვნელოვან ვარემოების შემხსენება ადვილი საქმე არ არის: ესლაც-კი უმეტესობას ამისი ძალა და უნარი არ შესწევს, მით უმეტეს ეს თვისება VI—VII-ს. მწერლებს ვერ მოეთხოვებათ. მსურამ სამაგიეროდ ამით უფრო ნათლად სჩანს, რამდენად ნიჭიერნი ყოფილან თჳით იოანე საბანის ძე, ან რა ღვაწლი მიუძღვის მას ქართულ ეროვნულ ავითმეყენებისა და საისტორიო მწერლობის წინაშე.

პირველად ზოო ტფილელის მარტულობა მ. საბინისმა დაბეჭდა „საქართ. სამოთხე“-ში, მეორედ მ. კარბელაშვილმა „წმიდა მოწამე აბო ტფილელი“ 1899 წ. (საეკლესიო მუზეუმის გამოცემა № 3). გერმანული თარგმანი ეკუთვნის K. Schultze-ს Das Martyrium des heiligen Abo von Tiflis (Texte und Untersuchungen, N. Folge XIII, 4).

სსოკობაჲ და წაგებაჲ კონსტანტინა—პახაღსი.

„ცხოვრება[ა] და წამება[ა] წმიდისა მოწამისა კონსტანტინე ქართუელისა[ა] რომელი იწამა ბაბილოვნელთა მეფისა ჯაფარის მიერ“, — აგმვარ სათაურით არის ცნობილი ერთი თხზულება, რომლის დაწყების ვინაობის შესახებ არაფერი მოაპოვება. თვით ავტორის სიტყვებითგან სჩანს მხოლოდ, რომ იგი კონსტანტინეს თანამედროვე ყოფილან. აი რას ამბობს იგი სახელდობრ: კონსტანტინე იყო დღეთა ჩუენთა მეფობას დროთაის-მსახურისა თეოდორა დედოფლისა რომელი იგი მეფობდა სამეფოსა ბერძენ-თასა, ვიდრე იგი ურმა-და იყო ძე მასი მიხაილ“ (სწქს სამოთხე 364). თეოდორა დედოფალი მართლაც 842 წ. შემდგომ თავის მცირეწლოვან შვილის მიხაელის თანამედროვე და მზრუნველი იყო (იხ. A. A. Васильевъ. Византия и Арабы, Политическія отношенія... за время Аморійской династїи; С.-П.-Б. 1900 წ. გვ. 153). ავტორს ამასთანავე აღნიშნული აქვს,

რომ თეოდორამ „განწმიდა საბერძნეთი ეოვკელი სიტყურისა მისგან, რომელი იყო დღეთა ქმრისა მისისათა სეტის ურწმუნოებისა და განამტკიცა ღუჲწლი ბერძენთა და მრავალი ჭლაცანი აღაშენა რომელნი მოთხრობულ იყუნეს აგარინათა მიერ“ (საქ. სამთხე 364). ხეტების თავგანისცემა 843 წ. საეკლესიო კრებამ აღადგინა. ხოლო რაკი „ცხოვრებისა და წამებისა“ დაშვრს აღნიშნული აქვს, რომ მის მიერ მოთხრობილი ამბები მხეველ კეისარის მცირეწლოვანობის დროს მოხდა, ამიტომ ცხადია, რომ მას, ამ ამბების თანამედროვეს, თავისი თხზულება დახლოებით 853—856 წ.-ში (H. Gelzer. *Abriss der Byzantinischen Kaisergeschichte*, კ. კრუმბახერის *Geschichte d. Byzant. Litteratur*, 2 გამოცემა, გვ. 971) უნდა დაეწერა.

საყურადღებოა, რომ ავტორს თავისი დრო ქართველ მთავართა მეფობისდა მხედველი კი არა აქვს განსაზღვრული როგორც მოსალოდნელი იყო, არამედ ბიზანტიის დედოფლის მეფობისდა გვარად. თუმცა ესეც-კია, რომ კონსტანტინეს მოწამებრავ სიკვდილის თარიღად მის შემდეგი ცნობაც აქვს: ეს მოხდა „ზანსკევის ი (10) ნოემბერსა მეფობასა ბაგრატ კურაპალატისს[ა]ო“ (საქს სამთხე 368). რაკი ავტორს მინცა-და-მანც ისედაც არ ეტეობა რომ კონსტანტინე ქართველის შეპყრობისა და წამების გარემოება ზედმიწევნით სცოდნოდა და მის მოთხრობის ენას იმ გვარად ცხოველი კილო არ ატევა, როგორც საქმის მცოდნე თანამედროვეს შეეფერება, ამიტომ უნებლიედ კვჭვი გვებადება, ამ თხზულების დაშვერი საბერძნეთში მყოფი რომელიმე ბერი ხომ არ იყო? მაგრამ ამ საკითხის გამოსარკვევად ჭერჯერობით საჭირო ცნობები არ მოკვეთილებია.

„ის“ ავტორს თავის ნაწარმოების შესავალში აღნიშნული აქვს, როგორ გახნდა სასულიერო საისტორიო მწერლობა და როგორ შეიცვალა სახე. ეველამ იცისო, ამბობს იგი, „განცხადებულ არს ეოველათაჲს ვითარმედ არაიენ ჰყო აღწერა იგი წიგნთა, გარნა მადლითა სულითა წმიდისათა; რამეთუ დიდმან მან მოსე პირუელად იწყო აღწერად შესაქმისა ცისა და ქუეყანისა რომელ არა სადა ეხილა, არამედ უწყებითა სულითა წმიდისათა აღწერა იგი ვითარცა თულოთა-ხილული და ამისა შემდგომად აღწერნა სხუანიცა წიგნნი... შემდგომითი შემდგომად ვიდრე აღსრულებადმდე მისისდა“ (იქვე 363). მოსეს შემდგომ „აღიწერნეს საქუშელნი იგი წინა[ა]სწარმეტეუელთანი“, მერე „აღწერნეს ოთხნი ესე ევანგელნი... და ამისა შემდგომად საქმენი მოციქულთანი“—ო (იქვე). რაკი ქრისტიანობის პირველ ქადაგების დროს „მეფენი მის კამისანი“ (იქვე 364) წინამდებობის უწევდნენ, სდავინდნენ და აწამებდნენ, „მაშინ აღვიხმე-დგეს კანნი მორწმუნეთაგანნი, იწყეს აღწერად ცხოვრებაჲ წმიდათა მოწამეთა“ (იქვე 364). ჩვენნი ავტორიც ამ უკანასკნელთა მსჯავსად იქცევა და „ამისვე მიზეზისათჲს მეცა არა-ლირს-მან ვინებუ მიბაძუებად (sic) პირუელთა მათ და აღესწერე ცხოვრებაჲ და წამებაჲ წმიდისა და ნეტარისა მოწამისა კონსტანტინისი“—ო (იქვე).

თვით თხზულება „ცა და წამებაჲ“ პატარა ნაწარმოებია და არც ცნობებით არის მდიდარი. ამას თითქოს თვით ავტორიც გრძნობდა და შკაითხველს ამცნებს, რომ მან თავისი თხზულება განზრახ დასწერა ესე მოკლეად: „ესე მრავლისაგან მცირედლი აღიწერა სიამისხეაგან წმიდისა კონსტანტინისა რათა იყოს თქუქმული ესე შემოკლებულ და სრულ, რათა არა იყოს შემაწუხებელ ნაკულუფენებათა, არცა ნამეტნავ განგრძობბითა“—ო (იქვე 368). მისასადაჲ მას სდომნია რომ მისი ნაწარმოებთ ადგილი და სისიამოვნო საკითხვი ეოფილიყო და ამისდა გვარად თვით თხზულების რადღერობაც განსაზღვრა. მაგრამ ამით ავტორმა მარტო ერთს თავის წადილს მიადწია და მისი ნაწარმოები მართლაც რომ „შემოკლებული“ გამოვიდა და აწამტყო იგი არ არის „ნამეტნავი განგრძობბითა“, აწამედ სწორედ რომ „ნაკულუფენებითა“ მკლევარისათვის „შემაწუხებელია“, მიანტდა—მანტ „სრულ“—ად იგი რასაკვირვებლია ვერ საითფლება.

„ცა“ და უწევების მთავარი მოქმედი პირი კონსტანტინე ქართველია: იგი იყო „ქუეეანასა ქართლისასა, სანახებსა ზენა-სოფლისასა“, მას „ეწოდა კახაჲ“) მშქქელსა მისსა ქუეეანასა“ (იქვე 364). მართლაც მიქელ მოდრეკილის განთქმულს საგალობელთა კრებულშიც „კონსტანტი“ (შემოკლებული სახელია) „კახაჲ“ იწოდება (მ. ინგოროყვას ძველ-ქართული სასულიერო პოეზია, წ. I, გვ. რბთ). მისასადაჲ მას ნათლობის სახელად საქრისტიანო კონსტანტინე რქმევი, ხოლო შინაურობაში და სვეულებბიე მის ალბად ძველს ქართულს, წარმართულს სახელს კახს ეძახდნენ.

კახა თურმე „იყო წარბინებული ფრიად დიდად ეოველსა ქუეეანასა ქართლისას, ფრიადი სიმდიდრე აქუნდა და მრავალი საშუებელი ამის სოფლისა

*) მ. საბინინის გამოცემაში (იქნებ თვით ხელთნაწერებშიაც) დედანი დამბინჯებულია და დამეტილია: „ეწოდა კაცი მამულისა მის ქუეეანისო“, მაგრამ ხუცურად დაწერილს დედანში თავდაპირველად იქნებოდა— „**იუიუი**“. რაკი ხუცურში „ი“ და „ხ“ (სა და) ერთიერთმანერთს მიადგვანან, ამის გამო შეცდომა წარმოსდგა და „კახაჲ“ „კაკა“—დ იქცა. ვსარგებლობ შემთხვევით რომ შევასწორო ზემი შეცდომა, რომელიც უწებლიედ ჩავიდინე ჩემს წერილში „Къ вопросу о времени построения груз. храма въ Атени“ და სხვა (Христ. Востокъ Т. I, В, IИ, გვ. 283 შენ. I), სადაც მე უარყვავი გერმანელ მეცნიერის მარკვარტის მიერ გაკერით ნაოქვაში, დაუსაბუთებელი სიტყვა, რომ წა კონსტანტინე და კახა ერთიანიივე პირი არის. რაკი საბინინის გამოცემაში კონსტანტინეს ცა—ში ამგვარი ცნობა არ მოიპოვებოდა, ამიტომ მარკვარტის აზრი უარყვავი, მაგრამ ერთი წლის შემდგომ გამოსულმა ბ. პ. ინგოროყვას შრომაჲ „ძველ-ქართული სასულიერო პოეზია“ (წ. I, გვ. რბთ), სადაც ერთი საგალობელი მოთავსებული „კონსტანტი კახაჲსაჲ ქართველისა მოწამისაჲ“, დამარწმუნა, რომ საბინინის „სქს სამოთხე“—ში დედანი ვარყენილია და იქაც „კაკის“ მაგიერ „კახაჲ“ უნდა იყოს დამეტილი. ამგვარად რქვევა, რომ კონსტანტინე იგივე „კახაჲ“ არის

და განთქმული იყო სახელი მისი ქუეყანათ შორეულთა ვადრემდის შეფეცა (ე. ი. ბიზანტიისა) მისმელ იყო მისთჳს“ო (იქვე 364). ამასთახვე კახად თავის კეთილმორწმუნობით, მონაზონთა და ეკლესიის მოწყესებადმო სიყვარულით და სტუმართ-მოყვარობით ყოფილა ცნობილი. დიდდღს ქანებას და შეძლებას მისი კეთილი გული არ გაუცვივებია და გაჭირვებულთა და ტყარით-მძიმეთა დახმარება სწამამოფნო მოვალეობად ჭქანდა მიხეული. ამიტომაც იყო რომ „მრავალნი მოივლტადეს მისა შორით ქუეყანით. ლტოლვილნი თანამადებთა თჳსთავან, ხოლო ნეტარებითა დიდითა გარდახადის თანანადები იგი მათი“ო, ამბობს მისი ც“ის აღმწერი (იქვე 364). კახად იერუსალიმსა და ჰალესტინის სხვა ადგილებშიცა გამოგზავრებულა წ“ს ადგილთა მოლოცვისათვის (იქვე 365). იქ მან „სათჳსე დიდდალი მისცა ეკლესიათა, გლახკათა და მკვდრთა იერუსალიმისათა და შერმე გამოვიდა იერუსალიმით და მოვლნა ყოველნი მონასტერნი უდაბნოსანი და მკვდრნი იორდანისანი და მრავალი განსუენებად და ნუგეშინისცემად მიმდღა მათ“ (იქვე): საქართველოში დაბრუნების შემდგომაც მას იმ ადგილებისათვის შესაწყვარი არ მოუსპია და „წარსდის ერთსა მსახურსა მისთაკახსა სამი ბევრი (=30000) ეცხდი; რომელიმე მისგანი წმიდათა ადგილთათჳს და რომელიმე უდაბნოთათჳს და რომელიმე გლახკათათჳს რომელიმე მკვდრ იუენეს იერუსალიმს“ (იქვე 365). ამის მეტი ზეენმა ავტორმა არა იცინრა კახად შესახებ; ან იქნებ აცოდა; მაგრამ მოთხრობა სტოროდ არ მაინდა. ამის გამო კახად დახასიათება მეტად მკრთალი და სუსტია. კახადს ხანგრძლივს, 85 წლის სიცოცხლეში მცოდნე ზიარს და დახელოვნებულს ისტორიკოსს ბევრი რამ საგულისხმიერო შეეძლო შეენიშნა და ეამბნა შთამომავლობისთვის.

როდესაც კახად უკვე მოხუცებული იყო და „იქმნა ნეტარი იგი ოთხმეოცდასხუთისა წლისა... აღდგა დევნულებად დიდი ქრისტიანეთა ზედა ყოველსა ქუეყანასა ქართლისასა და იუენეს წებობანი დიდნი და მრავალნი ქრისტეანეთაგანი... იღუწიდას სჯულისათჳს ქრისტესისა“ (იქვე 365). ეს ის დრო იყო, როდესაც ბუღა თურქნი არაბთა ძლიერ ღაშქრითურთ ურჩ ტფილისის ამირას დასამორჩილებულად და დასასჯულად წამოვიდა და სომხეთი და ქართლი ააოხრა (იხ. ქვ ერის ისტორია II, 374 — 377).

სხვათა შორის მამინ კახაც „შეიბურეს კელად ვითარცა წინამძღვარი და წარჩინებული ყოვლისა ქუეყანისა ქართლისადა ზარ[გელ]ი ნათესავთა მისთა და შებორკილეს იგი და ეგრეთ წარიუენეს ქალაქად ტფილისად და შეუენეს იგი საზერობილესა“ (ს“ქს სომოხე 365). დტუეეეებული კახად ტფილისში წარადგინეს „წინაშე მძღავრისა მის, რომელსა სახელი ერქუა ბუდა. აუუედრებად იგი მას და ეტუოდა: „ახუ არა უწყოდი შენ, რამეთუ [გერ] განჩინებად იუავ სივლტოლითა შენითა კელთავან ზემთა, რამეთუ არავინ არს განდგომილთაგანი, რომელსაცა არა ვსძლევ, და არცა რომელი განემზადების

წყობად ჩემდა და არა გეროდით. რამეთუ ახვ ესე რა მტკუნას თქვენ ღმერთ-
მან დღეს ამას მოსსსრველად კელთა ჩუენთა“ო (იქვე 366).

მოსუცებელი კახაჲ ტფილისში დიდხანს არ გაჰყერებიათ, არამედ „შემ-
დგომად მცირელთა დღეაჲ შეკრეს იგი ფიციხელთა სარგველითა რკინისითა
და წარსტეს იგი ქუეყანად ბაბილოფინის ქალაქის რომელსა ვრჰვეჯან სმარანაჲ.
მიტკურეს იგი მეფეს მას ისმაიტელთასა რომელსა სსხელი ერქუა ჭაფარ ძე
ანრანჰამისი“ (იქვე 366). ეს ჭაფარ ხალიფა ტასტუკი სსფლისთანავე მუტუვა-
კილად იწოდებოდა და ხალიფობდა 847—861 წ. (A. Müller Der Jslam im
Morgen-und Abendland, 1885 წ. წ., I, გვ. 523). სმარანაჲ არაბთა მთ-
ვარი კახის გამაჰმადიანების ცდილობდა და ეუბნებოდა: „უარ ჰყავ ცოთმა
იგი შენი ქრისტეს ღმერთისაჲს. რამეთუ გონიერად გხედავ შენ [და]
ვითარ იგი აწ ლიტონსა კაცსა, დედაკაცისაგან შობილსა, ღმერთად
ალიარებ? დასცხერ ამიერიოვან, რამეთუ ვერ შემძლებელ არს სიტყუად
ვითარმცა ძე ესუა ღმერთსა“—ო (იქვე).

როდესაც ამგვარმა სახუთებმაც კახად მტვიცე რწმენა ვერ შეარგია,
ხალიფამ იგი სსპრობილეში დააბრუნა და იქ მიუგზავნა „ორნი იგი ერის-
თაგნი, რომელნი ტუეუობითვე მიეუყანეს სომხითთ და უარისყოფითა ქრის-
ტწისითა ჰატეგტემულ იუენეს“ არაბთა მთავრის მიერ. ეს ორი მიგზავნილი
კამაჰმადიანებული ქრისტიანიც ცდილობდნენ მოხუცი კახაჲ თავანთ ბატონის
სურვილზე დაეყოლიებინათ: „ჩუენცა ქრისტიანნი ვიუეენით“ო, ამბობდნენ
იგინი, „არამედ ვერ შეუძლო წინაღმდგომად ბრძანებასა მეფისასა, ამისთვსაც
მოვიგეთ ჰატეგი. ხოლო სსუკურეს მას ცხორებისაჲ ვინ უწყის რაჲ უმჯო-
ბეს არს“ო (იქვე 367). რაჲი ეოფელგვარმა ცდამ ამოდ ჩაიარა და კახაჲ
ქრისტიანობაზე უარის თქმას არ აპირებდა, ამიტომ არაბთა მეფის ბრძანებ-
საებრ მას თავი მოჰკვეთეს. ეს მომხდარა „თთუესა ნოემბერსა ჟოსს... დღე
იყო ჰარსკევი, დასაბამითვანნი წელიწადნი იუენეს ექუს ათას ოთხას ორ-
მეოცდა ათშუდმეტნი*), ხოლო ზედაწერილს ისმაიტელთას ორას ოცდა-
თორმეტს“ (იქვე 363, შად. დ. ბაქრაძის ს.ქ. ისტორია 218).

6457 დასაბამითვანნი წელნი ქართულ წელთაღრიცხვით 853 წ. ქ. შ.
(6457—5604) უდრის. კახად შეპერობის შესახებ სსხვა ცნობებიც მოიპო-
ვება, ქართულიცა და სომხურიც (იხ. ქდ ერის ისტორია II, 376). ატენის
სიონის კედლის წარწერაში აღნიშნულია, რომ კახაჲ და ძს მისი თარკუ-
ჯი დაიჭირა ბული თურქის კელქევითმა სარდალმა 853 წელს 26 აგ-
ვისტოს (იქვე). ესლ კახადს ცრისა და წამების აღმწერი გვამცნებს, რომ

*) ახე აქვს შიომღვიმის მონასტრის ხელთნაწერისდა მიხედვით. დაბეჭდილი დ.
ბაქრაძეს (ს.ქ. ისტორია 218). საბინინს აქ ან დაბეჭდვის დროს შეცდომა უნდა მოს-
ვლოდეს, ან მის ხელთნაწერში ყოფილა შეცდომა. მას დაბეჭდილი აქვს: 6357 და-
საბამითვანი და 227 მაჰმადიანთა წელთაღრიცხვით (ს“ქ სამოთხე 368).

კახს მოუკლავთ 10 ნოემბერს 853 წელს. ეს ორი თარიღი საუცხოვოდ უდგება ერთიერთმანურთს: 26 აგვისტოთაჲს 10 ნოემბრამდის სწორედ ის დრო არის, რაც მოუხდებოდა ჯერ შეპერობილ კახაჲს ქართლიოკან ტფილისში მიუგანას, შემდეგ სამარამდე მკზავრობას და აქ მის საქმის გამოძიებასა და გარჩევას. მკვმადანთა წელთაღრიცხვით ზემოთყვანილი თარიღში-კი ცხადი შედგომას იმიტომ, რომ არც 232 და არც 227 წ. ჭიჯრ. 853 წ. ქ. შ. არ უდრის და უმკველია თავლაპირვნელს ღედანში ამ ადგილას 239 წ. ეწერებოდა იმგვარადვე, როგორც ატენის სიონის წარწერაშია, (იხ. ქალერის ისტორია II, 376).

„ც“ს“ ქრონოლოგიურმა და კრიტიკულმა განხილვამ მაშასადამე დაგვარწმუნა, რომ ეს თხზულება უტყუარს ცნობებს შვიცავს და ნდობის ღირსია. მაგრამ მის დამწერს თავისი სამოქმედო ასპარეზი მეტად ვიწროდ შემოუფარგლავს: არც კახაჲს ხანგრძლივი ცხოვრება და მოღვაწეობა, არც არაბთა ამირას ბუღა თურქის საშინელი შემოსევა, არც ის ბრძოლა, რომელიც მზნდა არაბებსა და ქართველებს შორის, დასასრულ არც ის გარემოება, რომელმაც კახაჲ არაბებს ხელში ჩაუგდო და ის ბრალი, რომელსაც არაბები მას სდებდნენ,—მას ოდნავაც აღწერილი არა აქვს. ვითარცა თანამედროვეს მას ბევრი რამ საგულისხმიერო უნდა სცოდნოდა და სწორედ სამწუხარაბა, რომ ავტორი ეგოდენ სიტუვაციური გამოდგა. ამისდა მთუხედავად მისი ნაწარმოები ჩვენთვის უმნიშვნელთ არ არის და იმიტომ სასურველია რომ იგი ხელმეორედ ჯეროგანად გამოიცეს.

ქართულ საეკლესიო ისტორიის ორი პოპულარი საპითხი.

მას შემდგომ რაც ქართულ და სომხურ ეკლესიებს შორის უსამოვნობა ჩამოგარდა და განხეთქილება მოხდა, იმთავითვანვე მოყოლებული მე-XIII-ე საუკ. დამდეგამდე სომხებსა და ქართველებს შორის ზაქჩრობა არ შეწევტილა. ორივე მოპირდაპირი ცდილობდნენ დაემტკიცებინათ, რომ ისინი და მათი თანამოაზრენი მართალნი არიან, ტეშმარიტი მართლმადიდებელნი და ძველ მოძღვრების უფელელად შემნახველნი. სშირად მომხდარა კადეც, რომ მეფეებს ქართველ-სომხთა სამღვდელთებისა და სჯულის-მეტნიერთა კრებები მოუწევიათ საკამათო საგანზე მოსალაპარაკებლად, იქნებ დმერთმა ქმნას და შეთანხმება მოხერხდესო. მაგრამ თვითოეული მხარე თავისას გაიძხოდდა, თავისს აქებდა და ადიდებდა, ხოლო ეოველ დონესა ხმარობდა, რომ მოწინააღმ-

დეკე გაუმტეუნიებისა და საჯაროდ შეერცხვისა. ბრძოლა მეტად გამწვანებელი იყო და ორივე მხარე ჭეროვანად უნდა უოფილიყო საჭირო ცნობებით აღჭურვილი, რომ თავის თავისთვისა და მშობელ ეკლესიისათვის სირცხვილი არ ეკმეინა. პაექრობამ ორი უმთავრესი საკითხი წამოაყენა: ერთი იყო ქართულ-სომხურ ეკლესიების განხეთქილების შესახებ, თუ როგორ მოხდა ეს ამბავი და ვინ იყო დამნაშავე და მტეუნი; მეორე საკითხი საქართველოში ქრისტიანობის პირველს ქადაგებასა და გავრცელებას შეეხებოდა, თუ პირველად ვინ აქადაგა სახარება საქართველოში, საითგან იყო ის მქადაგებელი, მასთანამე რა მიმართულების აღსარება უნდა უოფილიყო იმ თავითვე დამწვადრებულნი? ეს ისეთი საკითხებია, რომლის ცოდნა ერთხანად ესაჭიროებოდა სამღვდლოებსაც და ხალხსაც, იმიტომ რომ ეს საკითხები სკამათოდ იქნა თვით სომხურ-ქართულ საზოგადოებაშიც. რაკი ამ ორსავე ამბის შემდგომ დიდი ხანი იყო გასული, ამიტომ თუ აღმანანი განსაკუთრებინთ არ შეისწავლიდა ქრისტიანობის გავრცელებისა და ეკლესიათა განხეთქილების შესახებ ცნობებს, სხვათნებ შეუძლებელი იყო ვისმე დანამდვილებით რამე სტადნოდა. სწორედ ამ მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად იყო დაწერილი არსენი კათალიკოსის თხზულება „განყოფისათვის ქართლისა და სომხეთისა“ და წინინოს ცხობრება.

არსენი კათალიკოზი.

მის შემდგომ რაც ქართველთა და სომეხთა ეკლესიებს შორის მტრობა ჩამოვარდა და განხეთქილება მოხდა, მოპირდაპირე სამღვდლოებისათვის განსაკუთრებით საჭირო იყო სტადნოდა, როგორ გაიფენენ ეკლესიები, რომელს მხარეს ედგა დანაშაულობა და ვინ იყო მართალი და ვინ არის ჭეშმარიტ მართლმადიდებლობის შეუძლეულად შემნახავი? თუმცა ავით განხეთქილება ორისავე ერის ეკლესიის მიერ უკვე მეშვიდე საუკუნის დამდეგითგან მოყოლებული იყო დაკანონებული, მაგრამ მაინც თამარ მეფის უკანასკნელ წლებამდის, როგორც უკვე აღნიშნული იყო, კამათი და პაექრობა ქართველ-სომეხ სამღვდლოებს შორის არ შეწყვეტილა, ამ ეკლესიათა შეთანხმების მსურველნი არ გამოდგულან და მათი თაოსნობით დრო-გამომწევით ღვთისმეტყველებისა და სკეკესიო ისტორიის მეცნიერი პირები აკრებობდნენ, რომ მოპირდაპირე მხარესათვის თავისი სიმართლე დაემტკიცებინათ და შეთანხმებაზე დაეყოლიებინათ. ხალხი ამ გვარ პაექრობისათვის ორისავე ერის წარმომადგენელნი დირსეულად უნდა უოფილი-ფენენ მომზადებულნი.

რაც უფრო მეტი დრო გადიოდა, მით უფრო იხელი უნდა ეოფილიყო სამღვდელთაგანისათვის ზეპირად ზედმიწევნით სტოღნოდა უგეგმაფერი, რაც კი წინ უძღოდა ეგლეისათა განხეთქილებას, დაეხსოვებინა, თუ როგორ და რა მიზეზით ჩამოყარდა ქართველ-სომეხთა შორის სარწმუნოებრივი უთანხმოება, რომელიც სრულის დაშორებით და განცალკევებით დაბოლოვდა? ორივე მხარედაპირე მხარე რომ შესაფერისად მომზადებული მისულიყო საპაქტოდ, ამისთვის უნდა ეოფილიყო დაწერილი ერთი თხზულება მაინც, სადაც კამათისათვის საჭირო და გამოსადეგი უგეგმა ცნობები იქნებოდა შეკრებილი, რომ მსურველს წაკითხას და დაესწავლას. სწორედ ასეთს მოთხოვნილებას უნდა გამოეწვიოს სომეხურს მწერლობაში უხტანისის ისტორია: «*Պատմութիւն բաժանման վրայ ի Հայոց*», ხოლო ქართულს მწერლობაში არსენი, კათალიკოზის «*განყოფისათვის ქართლისა და სომხითისა*» (ქაბი I, დამატება I). რომელი არსენი კათალიკოზის ამ თხზულების დაწერილი პირველი, მეორე, თუ მესამე ამის შესახებ თვით თხზულებაში პირდაპირი ცნობა არ მოიპოვება, მაგრამ გვინებ რომ უფრო პირველი უნდა იყოს.

თავის თხზულებას არსენი კათალიკოზი «*მრწამს*»-ით იწყობს და ეს დასაწყისი საუცხოვოდ ახასიათებს მის მკაცრს მართლმადიდებლობითს, ქალკილონისებურს მიმართულებას. მრწამსს ზედმისდევს შემდეგი საგულისხმიერო წინადადება: «*გულისკმა უავთ, განყოფაჲ სომეხთა ქართლისაგან უძვეველად აღვწერე წიგნსა ამას შინა*» (ქაბი I, 314). ავტორი მაშასადამე ამტკებს თავის მკითხველებს, რომ მისი ნაწარმოები კეშმარიტ ცნობებზე დაშუაებული, «*უძვეველად*» არის დაწერილი. სამწუხაროდ ავტორი არ ასახელებს თავის წყაროებს, რომ გავგეგო, მართლაც ასეთის ნდობის დირსი იყო თუ არა?

ზემოთთქვანილი წინადადება სხვაფრივაც უურადლების დირსია: ავტორი აცხადებს, რომ მას თავის წიგნში აუწერია «*განყოფაჲ სომეხთა ქართლისაგან*». მაშასადამე ავტორს იმთავითვე გადაწყვეტილი აქვს, თუ ვინ გადლუხვია გზას: სომეხები განშორდნენ, ჩამოეცალდნენ ქართველებს*). უურადლების დირსია, რომ მე-VI-ე საუკ. დასასრულს და მე-VII-ე საუკ. დამდეგს, როცა კარიონ ქართლისა კათალიკოზისა და აბნამ სომხეთის კათალიკოზს შორის გამწვავებული კამათი იყო სარწმუნოებაზე, აბნამი რიხით ამტკიცებდა, ქართველებმა უდალატის კეშმარიტს სარწმუნოებას, ქართველები განშორდნენ სომეხებს და მართლმადიდებლობასაო. ერთი სიტყვით სომეხთა მღვდელმთავარს იერიში მოჰქონდა. ქართლის კათალიკოზი მხოლოდ თავს იცავდა, ბრალს უარსყოფდა. არსენი კათალიკოზის დროს-კი,

*) დამახასიათებელია, რომ თავის მხრივ უხტანესმაც თავის თხზულებას უწოდდა სახელად «*ისტორია განყოფისა ქართველთა სომეხთაგან*».

როგორცა სწინს, ქართველთა ეკლესიის მიმართულება შეუცვლია: ქართველები-კი არ განშორდნენ სომხებს, პირიქით მაშინ მოხდა „განყოფილება სომეხთა ქართლისაგან.“, სწორედ სომხებმა უღალატეს მართლმადიდებლობასო. არსენს ეს მტკიცება სწავს იმიტომ, რომ შეოთხე საუკუნითგან მოყოლებული „იყვნენ სომეხნი ნაწილად გერძენთა სჯულსა ზედა მათსა მტკიცედ, ვითარცა ასწავა მათ. წმიდამან გრიგოლი პართელმან“ (ქაბი I, 314). გრიგოლ ზნაუელმა სომხეთში ქრისტიანობა კესარიითგან შემოიტანა და მან თავის სამწყოსს უანდერძა, კესარიასთან კავშირი არას დროს არ შესწყვიტოთო (იქვე 319). არსენი კათალიკოსის სიტყვით გრიგოლმა „ბერძული“ სჯული იქადაგა სომხეთში, ის ჭეშმარიტი სჯულია, რომელიც „გთარცა ერთითა პირითა“ ექვსისავე მსოფლიო საეკლესიო კრების მიერ იყო აღიარებული (იქვე 313). საბერძნეთი ისევ იმავე „რჯულებს“ სდგას; ამავე რჯულს განყოფილების სომხებიც იტყვიან; მაგრამ სპარსეთის მეფეებმა გადასწყვიტეს სომხები და ბერძნები ერთიერთმანერთს დაემორბინათ, რომ პოლიტიკურად სომხებს საბერძნეთისადმი მიდრეკილება არა ჰქონოდათ. თავის წადილს განსახორციელებლად შერობმა (458—484) არსენი კათალიკოსის სიტყვით სომხებს შეუთვალა „ანუ გამოირჩიეთ ყოველთა ასურთაგან სჯული, თხიერ მეღქიასას, რომელნი არიან სჯულითა ბერძენ, ანუ დაუტევეთ ქუყანაჲ“—ო (იქვე 315). მაშასადამე სომხებს შეეძლოთ თვითოთუელი აღსარება მიეღოთ იმ აღსარებას გარდა, რომელსაც ბერძნები მისდევდნენ, რომ ამგვარად სომხებსა და ბიზანტიელებს შორის სულიერი და საწმუნოებრივი ერთობა და კავშირი შეწყვეტილიყო და ამრიგად სომხეთი პოლიტიკურადაც ბიზანტიის მომხრე და შემაუკრებელი არა ყოფილიყო.

ხანგრძლივ თაბიძის შემდგომ სომეხთა სამღვდელთაგან „ითხოვეს სჯული იაკობთა... და მათ გარყუნეს სომხითისა შრომილი წმიდისა გრიგოლისი მრავლითა ღვაწლითა და ცრემლითა მისითა მორწმული“ო (იქვე 316). ხოლო რაკი სომხებმა მიიღეს „ასურთა სჯული“, „სჯული იაკობთა“, ამით მათ რასაკვირველია თითონვე „განდგეს მართლისა და ჭეშმარიტისა საწმუნოებისა“, „განემორჩეს სჯულითა ბერძენთა და იერუსალიმისა“ (იქვე 317), რათგან გრიგოლ განმანათლებელმა სომხებს ბერძენთა სჯული „უქადაგა და არა „ასურთაო.“ რომ სწორ გზას ქართველებმა-კი არა, არამედ სომხებმა გადაუხვიეს, ეს იმითაც მტკიცდება, რომ მართლ ქართველები კი არა, „ქართლი ყოველი და მერთხელი სომხითისა განეყენეს კელდასხმასა მღვდლობისასა სამეხთაგან; არამედ ჭერნი და სივნიანნი ჭამ ერთ განეყენეს და კუადა შეერინნეს“ო (იქვე 323). საქმე ამდენად გამჭკავდა, რომ შიგ სომხეთის ეკლესიამიც-კი განხეთქილება მოხდა და თვითოთუელი ნაწილი თავისთავის ცალკე კათალიკოსი იჩვენებოდა (იქვე 328).

ან კი რა გასაკვირველია? რომ სომხები მართლმადიდებლობას უღალატებდნენ, ეს წინდაწინვე უკვე გრიგოლ განმანათლებელმა იწინასწარმეტყველა და ზაქა უკუშ ადისრულა ჩუენება იგი წმიდასა გრიგოლისი, რომელი აუწყა მას სულმან წმიდამან, ვითარმედ რომელნიმე ცხოვრათაგანნი იკუნებდნენ და მკელ იქმნეს და ზედამოეტყვიეს ცხოვრათა, და ბძანეს უწყალოდ. ეგრეთვე ადისრულა ჩუენება წმიდასა სავაკისი... რამეთუ აკაცას თანა მეუბობის არმკათასა აიღოს მდგდებობაჲცა წმიდასა გრიგოლის ნათესავისა“ (იქვე 322). ამგვარად ჩვენი ისტორიკოსი სომეხ-ქართველთა განხეთქილების მიზეზად სპარსეთის მფეეების პოლიტიკასა სთვლის. ამ მხრე მისი შეხედულება ყურადღების ღირსია. საგულისხმეოროა, რომ სომეხ ისტორიკოსის დაზარე ფარპელის სიტუეითაც სპარსეთის მეხეები წინადაც თურმე პოლიტიკურ მოსაზრებით აღბანებებს, სომეხებს და ქართველებს ძალას ატანდენ ბერძნულ ქრისტიანობისათვის ეღალატნათ (ვენეტუკის 1891 წ. გამ., გვ. 149—158).

არსენი კათალიკოზის სიტყვით სომხებს მართო სარწმუნოების მოძღვრების შეზღავანება ანა ედვად ცოდვად, ანამედ მათ ვითომც ეკლესიის დამოუკიდებლობა, აეტოკეთალიაც უკანონოდა ჰქონდათ მითვისებული და ამით გრიგოლ განმანათლებელის ანდერძი დაარდვიესო: „გარდაჰტვიეს ალთუქმაჲ იგი რომელი დაუდვა წმინდამან გრიგოლი კესარია ეკლესიისა უკუნი-სადმედ არა განზორებად მისგან კელდასხმაჲ ებისკოპოზისა სომხითისაჲ და რამეთუ სომხითმან ბძანება მოილო სპარსთა მეფისაგან კელდასხმაჲ ებისკოპოზებისა თავით თვისით“ (ქეზი I, 319 შეად. გვ. 324). მაშასადამე სომეხთა უკლესიის დამოუკიდებლობა, ვითარცა სომეხეთის განმანათლებელის ანდერძის წინააღმდეგი, უკანონო იყო.

უფრო მძიმე და მიუტევებელ ცოდვად არსენი კათალიკოზი მანაზკერტის სომეხთა საეკლესიო კრების დადგენილებასა სთვლიდა, რომელმაც ზიარებაში წყალწარევი ღვინის ხმარება დააკანონა (იქვე 323).

სასოგადოდ არსენი კათალიკოზი დარწმუნებულია, რომ სწორედ სომეხებმა უღალატეს „ბერძენთა სჯულს“, მართლმადიდებლობას, რომელიც „ასწავლა მათ წმიდამან გრიგოლ მართლმან“ და მწველებლობას, „ასურთა სჯულს“ მიემხრნენ. ჩვენი ისტორიკოსის სიტყვები იმდროინდელ სარწმუნოებრივ-ეროვნულ მიმართულებას საუცხოვოდ ახასიათებენ: მართლმადიდებლობას იგი „ბერძენთა“ სჯულს ვძახის, მწველებლობა „ასურთა“ სჯულად მიაჩნია; მაშასადამე სარწმუნოების დოგმატიურ განსხვავებას უკვე ეროვნება სდებდა ელფერსა და სახელს; ქრონულ გრძობას ქრისტიანობაშიც თავი წამოყოფილი ჰქონდა.

ამას გარდა შესანიშნავი ისიც არის, რომ არსენი კათალიკოზი თავის თხზულებაში საქართველოს განმანათლებელს წა ნინოს არსად იხსენიებს, სდუმს იგი აგრეთვე გრიგოლ პართელის საქართველოში

ქადაგების შესახებ, რაც მე-VII-ე საუკ. დამდეგს ახრამ სომეხთა კათალიკოსის და კირაონის ქართლისა კათალიკოსის უტყუარ ამაღლ მიანიჭდათ. გრიგოლ შარაული მხოლოდ ერთგან არის გაკვირით მოხსენებული და ეს ადგილიც ქართველების ამდროინდელ სომხებისადმი სპასისუნა წერადითგან არის ამოღებული (ქება I, 319); სხვაგან არსენი კათალიკოზი გრიგოლ პარტეოს მხოლოდ სომხეთის განმანათლებლად სთვლის (იქვე I, 314, 316, 319 და სხვაგან). უურადღების ღირსია, რომ თავის დროზე კვირიან კათალიკოზიც დარწმუნებული ყოფილა, ვითომც გრიგოლი საქართველოს განმანათლებელიც ყოფილიყოს და ამ ცნობით ცდილობდა სომეხთა სამღვდელთების იერიში უკუეკდო (ის ჩემი „Исторія церковнаго разрыва между Грузією и Арменией въ началѣ VIII-в. Изв. Акад. Наукъ 1908 წ., გვ. 520—521). არსენი კათალიკოზის დროს უკვე ეს ცნობა უარყოფილი ყოფილა და საქართველოს საკუთარი განმანათლებელი გამოისჩენია.

არსენი კათალიკოზის თხზულება მას შემდგომ, რაც „გაზუაფის“ დროინდელი მიწერ-მოწერა აღმოჩნდა, განყოფის ისტორიის შესასწავლად მცირედი მნიშვნელობა-ლა აქვს. მხოლოდ განყოფის შემდეგ-დროინდელ ხანის შესახებ ბევრი ცნობები მოიპოვება არსენის ნაწარმოებში. მაგრამ ამ ნაწილის ღირსების გამოსარკვევად განსაკუთრებული შესწავლა სავალდებულოა. ხალა ამ თხზულებას ჩვენთვის ცხლაც დიდი მნიშვნელობა აქვს, როგორც ქართველთა თვალთსაზრისის გამომხატველს ნაწარმოებს. არსენი კათალიკოზის ამ თხზულების ქართული ტექსტი გამოსცა თ. უორდახიამ (ქება I, დამატება I).

წ-ა ნინოს ცხორება.

წ-ა ნინოს უსველესი ცხორება, რომელზედაც ეხლა მსჯელობა გვექმნება, შატბერდისეულს კრებულშია შენახული. ხოლო რაკი ამ თხზულებას აღმწერი თვით ხელთნაწერში მოხსენებული არ არის, ამიტომ მას შატბერდისეულს წ-ა ნინოს ცხორებას ვუძახი. რასაკვირველია საქართველოს განმანათლებლის ცხორება იმ დროს (X-ს). არ არის დაწერილი, რადესაც შატბერდისეული კრებული შეუდგენიათ: ამ დროს იგი მხოლოდ კვდაკეთებული უნდა იყოს.

რომ ცნობები წ-ა ნინოს შესახებ საქართველოში (ბიზანტიაში უკვე თანამედროვე ისტორიკოსს რუფინუსს აქვს აღწერილი) წინადაც ქრონიით, ამას სინას მთის მონასტრის ორს სჯაქსარში შენახული წ-ა ნინოს ცხორება ამ-

ტვიცებს: ერთში საქართველო ბართლომე მოციქულის წილხდომილად ითვლება, — მაშასადამე ასურულ-სომხურ საეკლესიო კარდმოცემას ემხრობოდა, — ხოლო მეორეში კრიგოლ განმანათლებელის სამოციქულო ასპარეზად არის აღიარებული, — მაშასადამე ბერძნულ-სომხურ საეკლესიო კარდმოცემას მისდევს. ამას გარდა, რომ შატბერდისეულ წა ნინოს ცხოვრებაზე უწინარეს ქართველთა განმანათლებლის უფრო ძველი ცხოვრება არსებობდა, ამის „მოქცევაჲ ქართლისაჲს მატრიანეც ამტიკეცებს: იქ შეტანილი ცნობები წა ნინოს შესახებ შატბერდისეულ ცნობას განსხვავდება და უფრო ზირვანდელი ხასიათიც აქვს.

ქართველ-სომეხთა მერმინდელ გაცხარებულ საეკლესიო მჯერობისა და მტრობის დროს არც ერთი (ბართლომეს წილხდომილობის შესახებ) კარდმოცემა და არც მეორე (კრიგოლ განმანათლებელზე) აღარ გამოდგებოდა, ზირიქით მანებელი და სომეხარც იყო, ამიტომ რომ სომეხთა სამდვდელოებას ეს ცნობები ქართველ სამდვდელოებისა და ეკლესიის საწინააღმდეგოდ შექდლო გამოეჩენებინა. სხვაფეროვაც ქართული საეკლესიო წრეებისათვის მანც-და-მანც სასურველი არ უნდა ყოფილიყო, რომ საქართველოს მოქცევის ისტორიაში შემოდისახელებულ კარდმოცემათა კვალი შერჩენილიყო: ასურელებიც და სომეხებიც უკვე მწვალებლებად ითვლებოდნენ და რაც უნდა იყოს ქართველ სამდვდელოებისათვის სასამოფნო არ იყო, საისტორიო თხზულებებში ცნობები შენახული ყოფილიყო, რომ მწვალებელ სომეხებს და ქართველებს ერთისა და იმავე მქადაგებლის მოძღვრება მოუსმენიათ, ერთისა-და-იმავე მქადაგებლის მიერ არის ამ ორისავე ეკლესიის საფუძველი დადებული.

შატბერდისეული წა ნინოს ცა აღბად სწორედ ამ ნაკლს ასწორებდა და აესებდა, სწორედ ამ მიზნით იყო დაწერილი. იქაც დაწერილებით არის მოთხრობილი საქართველოს გაქრისტიანების ამბავი, მაგრამ მთავარ მოქმედ მოღვაწედ ბართლომე მოციქული-კი არ არის, არც კრიგოლ განმანათლებელა მოხსენებული, — თითქოს აცტორმა ამ ორის შესახებ არც-კი იცოდეს რამე, — არამედ მართოდენ წა ნინო. „მოქცევაჲ ქართლისაჲს მატრიანეს ზირიქით ერთი ისეთი ცნობა მოქყავს, რომლითაც იგი ქართულ ეკლესიის სამოციქულო წილხდომილობას ზარდაზირ უარჭყოფს. ახლად გაქრისტიანებულს სამწყოსო იგი ნინოსთან აშვარად აღაზარებებს: „გვისწავებეს შენ მიერ ვითარმედ ყოფიად არიან წინასწარმეტყუელნი ზირველ მოსდვადმდ მის: ღმრთისა ქუეყანად და მერმე მოციქულნი ათორმეტნი და კულად სმეოცდათორმეტნი. და ჩუენდა არაიენ მოაელინა ღმერმან ვარნა შენ“ (ე. თაუაშვილის გამოც. „წა ნინოს ახალი ვარანტი, გვ. 2; Опис. II, გვ. 734 შატბერდისეული და ჭელიშისეული ხედონ.). ცხადია, რომ ამ სტრიქონების დამწერს ან ბართლომე და ანდრია მოციქულის შესახებ არაფერი უნდა სტოდნოდა, ან არა და ცნობა ყალბად მაჩნდა და უარჭყოფდა. ერთი სიტყვით

ქართული ეკლესიის დამფუძნებელად ავტორს მოციქული-კი არა, არამედ მოციქულთა სწორი მიანიხია.

საუკუნადღებოა, რომ მე-VII-ე საუკუნის დამდეგს ქართულ ეკლესიის მხნე დაწესებულები კირონ კათოლიკოსსაც რუფინუსის მოთხოვნა იბერიის გაქრისტიანების შესახებ არა სკოდნია და ამის გამო ისიც სამშობლო ქვეყნისა და ეკლესიის განმანათლებლად მოციქულს-კი არა სთვლიდა, არც წა ნინოს, არამედ მარტო წა გრიგოლს იხსენიებდა. საუკუნის-ხშირდა, რომ თავის მხრივ იოანე საბანის ძე ამტკიცებს, 500 წელიწადზე მეტი ხანცაა რაც ქართველთა შორის ქრისტიანობა გავრცელდა. მაშას-დაძე მისი აზრით საქართველო მეორე საუკუნეში გაქრისტიანებულია:

„მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ და შატბერდისეულ-ქელიშისეული წა ნინოს ცანი-კი გრიგოლ განმანათლებელზე არას ამბობენ, ალბად მათი ავტორები კრიგოლს მხოლოდ სომხეთის მოციქულად სთვლიდნენ და მის ღვაწლს ქართულ ეკლესიის წინაშე უარჰყოფდნენ. შატბერდისეული წა ნინოს ცის აზრით საქართველოს თავისი საკუთარი მოციქული ჰყავდა, რომელსაც კრიგოლ განმანათლებელთან არავითარი კავშირი არა ჰქონდა. წა ნინო თუ სომხეთში იყო, ისიც მხოლოდ შემთხვევით, იმიტომ რომ თავის ამხანაგები თურთ რომის მთავრობის დევნულებას გამოჰქცა და საქართველოს-კენ გზაც სომხეთსაზე მიდიოდა! დმერთს გარდა წა ნინო არვისგან ყოფილა დმოკიდებული და თვით საქართველოშიც იგი „მოაფლინა ღმერთმან“—ო (იქვე 2 და Опис. II, 734).

ჩამომავლობით ქართველთა განმანათლებელი ჰაზადეკაელია, მისი მშობ-ლები ალბად ბერძნებად არიან ნაკულისხმევი: მამა ვითომც სხელთყანო ბრო-მაელი. სარდალი იყო, დედა—იერუსაღემის პატრიარქის და ბრძანდებოდა. განათლება ნინომ იერუსაღემშივე მიიღო და შემდეგ ქრისტიანობა ელენე დედოფალსაც უქადაგა. ერთი სიტყვით წა ნინო განთქმული და დიდებული ადამიანია, თვით კონსტანტინე კეისარი და მასი დედა მთლტყვის წერილებსაც-კი უგზავნიან. რაკი იგი იერუსალიმში აღიზარდა და იქვე განისწავლა და გაიწრეთნა, მაშასადამე მას სახარების მოძღვრება საქართველოში იერუსალიმით მოუტანია. ხოლო სამღვდლოება, რომელსაც უნდა ხალხი მოენათლა, კონსტანტინებოლით მოიწვია. ასე აქვს მთხრობილი და ამგვარად კვიამომს. შატბერდისეულ-ქელიშისეული წა ნინოს ცვა. მაშას-დაძე კრიგოლ განმანათლებელს და სომხეთს საქართველოს გაქრისტიანებაში წილი არ უდევს, ისე იერუსაღემს და კონსტანტინებოლს აუ, თორემ სხვაფრთვ დგონის და წა ნინოს გარდა ამ მოქცევაში და საქმეში სხვის არავის მიუძღვის რაიმე დგაწა. ეს დედა აზრი აქვს მთელს ნაწარმოებს.

მაგრამ მეპიტანე მანც იმდენად დახელთყნებულია არა ყოფილა, რომ ზოგაერთი ისეთი ცნობები, რომელიც წინანდელს წა ნინოს ცა-ში ყოფი-

და და მის ახალ ჯარებს ცოტა არ იყოს ეწინააღმდეგებოდა. შეუმჩნეველი არ გამოჰქანოდა და ამოუშლელი არ დაჩნდებოდა. წა ნინოს ცნობის განხილვისას სასწრაფო და სერიოზულად ვერ მოუხერხებია. მაგ. თუმცა შატბერდისეულს და ჭკელიშაისეულს ცნობა ნათქვამია, რომ მოციქულთა-სწორი ქალწული კამადრეული იყო, მაგრამ ცხოვრებაში იგი ყოველთვის უცხო ენას ლაპარაკობს. შემდეგ ცნობაში შეჩვენებულია ცნობა; რომ ნინოს დედა-კი არა ზრდიდა, არამედ ვიღაც დვინელი სომეხი: დედაკაცი, თუმცა ნინოს დედა იმავე ქალაქში ცხოვრობდა. სწორედ ამ დვინელმა სომეხმა უამბო ახალგაზრდა ნინოს, ვითომც იესოს კვართი ჩრდილოეთ ქვეყანაშია შეჩახული. იმისგანვე შეისწავლა ნინომ სომხური ენა. საკვირველი ის არის, რომ არამც თუ თითონ ქალწული, მცხეთელი და სხვა ქართველი მეცხვარეებიც-კი ერთმანეთს ვითომც სომხურად ელაპარაკებოდნენ: „მწიქმსინცა იუგნეს ადგილსა მასვე და გმიდაყდეს რამ საკმიდაყსა დამისსა სამწესოსა ზედა მათსა და ხალოდეს იგინი შემწედ და მფარველად თჳსად დათა მათთა... და აღუთქმიდეს მათ შესწირავთა... და ამას იტყოდეს იგინი ენითა სომხურითა... ვითაჲ ერთსა მწიქმსა მათაჯანსა, ამბობს ნინო, და ვთქუ ენითა სომხურითა ვითარმუდ «რომლისა სოფლისანი ხართ? ხოლო მან მომიგო და მრქუა მე ვითარმუდ «ვართ ჩუენ დაბით ვლარბით და სოფურცლით და ქინძარენი, რასტელნი და დიდის ქალაქის მცხეთისანი“ო (ახალი ვარაზტი 15—16; შუად. ლიტონი მრთველი, ცნ მრთა *211—212, გვ. 67).

ამას გარდა თუმცა შატბერდისეულს წა ნინოს ცნობაში კრიტიკულ განმანათლებელზე ერთი სიტყვაც არ არის ნათქვამი, მაგრამ იქ მანც ისეთი ცნობებია შეჩვენებული, რომელიც კვათაქვებინებს, რომ წა ნინოს წინანდელს ცნობაში იმაზეც უნდა ყოფილიყო საუბარი. შატბერდისეულს ცნობაში მაგ. საქართველოს განმანათლებელი რიფსიმესა და გაიანეს მეგობრად ითვლება, მათთან ერთად იგივე სომხეთში მიიღებენ და სომეხთა მეფის თრდატის ზვარში იმალეპა, სადაც რიფსიმე და გაიანე დაიჭირეს, ნინო-კი მტარვალეებს ხელითაგან გაუსხლტათ და საქართველოში გაიქცა. ერთი სიტყვით აქ ისეთი ცნობებია, რომელიც კრიტიკულ განმანათლებელის ცხოვრებაშია შეჩახული. მასთანავე შატბერდისეულ წა ნინოს ცნობაში შემთხვევით შენახულია ისეთი ცნობები, რომელიც ნინოს იმდროინდელს ცნობაში იყო, როდესაც ქართულ-სომხურ ეკლესიათა შორის ერთობა და სიყვარული სუფევდა. მემბტიანე ეტიკოსი იმდენად დახელოვნებული ვერა ყოფილა, რომ ნინოს ცნობაში თავითგან ბოლომდის გაეწმინდა ყველა ამგვარ ცნობებთან.

როდესაც შატბერდისეულ წა ნინოს ცნობის შემთხვეული თავის მუშაობას შეუდგა და ნინო საქართველოს ერთადერთ მოციქულად და ქრისტიანობის მქადაგებლად გამოიყვანა, კრიტიკულ განმანათლებელზე-კი ცალი სიტყვაც-კი არ წამოსცდენია, მას თავის მოქმედებისა და სიტყვების სიმახალისა და ჭკუ-

მართების დასამტკიცებლად ჰქრომაელი ისტორიკოსის რუფინუსის (ან მის ბერძენ მთარგმნელ ისტორიკოსის) აღწერილობა შეეძლო მოეყვანა: იგი ქართლის მოქცევის თანამედროვე იყო, მიუხედავად იმდროინდელ შეფასებებთან ჰქონდა გაცნობილი და სწორედ რუფინუსის მოთხრობაში არც ერთგულ განმანათლებელზე, არც რიფინიმე-გაიანესზე, არც საზოგადოდ რომელიმე რამიმე ნათქვამი. ცხადია შასასადამე, რომ წა ნინო საქართველოს შიშველი, მართოდენ ღვთის განცხადებით მოყვებალი მოციქულთა-სწორი მქადაგებელი ყოფილა. ამის გამო ყველა ცნობები, რომელიც-კი წა ნინოს წინანდელ ცაში მოიხვეობდა კრივალ განმანათლებლისა და რიფინიმე-გაიანეს შესახებ, ყალბი და შეთხზულია, სე შეეძლო და უნდა ეფიქრა ჩვენს შემატანეს.

მაგრამ ქართველი იმდროინდელი საზოგადოება, რომელსაც თავის სამშობლოს გაქრისტიანების შესახებ წინანდელი ცნობები ჰქონდა შეთავისუფლი, ახალს ცნობებს ნინოს მოღვაწეობის შესახებ ისე ადვილად ვერ დაიჯერებდა, ამისთვის საჭირო იყო შეურყეველი საბუთები. სწორედ ამგვარი დაურღვეველი საბუთები მოჰყავს მემეტრიანეს თავის თხზულების კვლე-მოუტანელობისა და ჰეშმარტების დასამტკიცებლად. წა ნინოს ცა უსახელო ნაწარმოებია: შემოხვევლის სხელა აღნიშნული არ არის. შეუძლებელია იყო რომ ავტორი დასახელებული ყოფილიყო, რათა თვით თხზულება წა ნინოს ანდერძა, მისივე ნაშობი სიტყვა-სიტყვით ჩაწერილია: მაშინ „მოიხუნეს საწერილნი სალომე უჟარმელმან და სივნიერმან ჰეროკავრი და რყო სიტყუად წმიდამან ნინო და იგინი წერდეს“ (ახალი ვარაიტი 3 და Опис. II, 735). მართლაც წა ნინოს ცა ისეა დაწერილი, რომ მოსაუბრედ და მოამბედ თვითვე ნინოა გამოყვანილი (იქვე 4—28 და Опис. II, 735—759). დანარჩენი ცნობებიც ქართველთა გაქრისტიანების შესახებ თანამედროვეთა და ნინოს თანამშრომელთა აღწერილად არის გამოყვანილი. ერთი სიტყვით ამ თხზულების შემდგენელის წაილია მკითხველი დაწვწმუნდი, რომ ქართლის მოქცევის ამბავი და წა ნინოს ცა ჰეშმარტ და შეურყეველ ცნობებს შეიცავს და თვით მოწაწილეთა მიერ აღწერილ თხზულებათა კრებულა მხოლოდ. ასეთ წყაროებისა და ცნობებისთვის-კი შეუძლებელია ქართველ იმდროინდელს საზოგადოებას არ დაეჯერებინა, ან შეურადლებოდ დატოვებინა.

1898 წელს ჩემს შიშველს სამეცნიერო შრომაში დაწვწმუნებთი კრიტიკული განხილვის შემდგომ დაწვწმუნდი, რომ ყველა ეს ვითომცდა თვით ნინოს და მის თანამშრომელების მიერ ნაშობი და ჩაწერილი მოთხრობები მართა ყალბ-სათურაან ანუ ფსევდოპოგრაფიულ თხზულებებად-კი არ უნდა ჩაიფიქროს; არამედ თვით შინაარსიც, რამდენადაც იქ ახალი ცნობები მოპოვება ნინოს დედამამისა, მის აღზრდისა და უმეტეს ნაწილად მოღვაწეობის შესახებ, ნილობის ღირსი არ არის, რათავე ყველა ეს ცნო-

ბები მერვა შეთხზული და უაღბოა. (ის. ივ. ჯავახიშვილი: ანდრია მოციქულისა და წა ნინოს მოღვაწეობა საქართველოში“, მთაბე 1900 წ. № V და VI). უურადღების დირსია, რომ ახალ აზრების გასავრცელებლად ასეთს ხერხს სძირად ხმარობდნენ ხოლმე: ვიცით მაგ, რომ მართლმადიდებელნი და მწვალებელნი განსაკუთრებით სხვა-და-სხვა მოციქულების „მიმოსულისა და ქადაგების წიგნებს“ ადგენდნენ, თავიანთ სახელს შემდეგნაირად განზრახ მალაყდნენ და ამ თხზულებების აღმწერელად მოციქულთა მოწაფეებს ასახელებდნენ. ვიცით აგრედვე, რომ გრიგოლ სომეხთა განმანათლებელის ცხარების შემდგენელიც ამავე მიზნით განზრახ აცხადებს, ვითომც მას გრიგოლი თავის თვალთ ენახოს და თავის უერთი მოქმედის მისი ქადაგება, ვითომც იგი თრატ მეფის მდივანი ყოფილიყოს და ყველაფერი დაწერილებით აღწეროს.

ქვეყანის და ურწმუნო მკითხველს შეეძლო უნებლიედ ეკათხხა, თუ ეს ყველაფერი მართალია და ტექნიკით, მაშ აქამდისინ სდ-და იყო ასეთი ძვირფასი განძი, რატომ აქამდისინ არ ვიცოდით რა ამის მსგავსი წა ნინოს და ქართლის მოქცევის შესახებო. მაგრამ ასეთ კითხვისათვისაც პასუხი მზად იყო, ძველის ბოლოს ხელთახვერში შემდეგი ცნობა. მთაბეებს: „წიგნი ქართლისა მოქცევისაჲ ესე რომლითა დმერამან ნათელა გამოაბრწყინჴა დასაბამი წმიდათა ეკლესიათა გამობრწყინებებისაჲ... ვითარცა ტალანტი წინამძღუართაგან დაფარული შემდგომად მრავალთა ეამთა და წელთა ვბოვეთ“—ო (ახალა ვარანტი 74 და Опис. II, 805).

ეს წინადადება ცოტა არ იყოს ბუნდოვანია, ამიტომ არც გასაგვირველია: რომ მეგლეკართა შორის მის შინაარსის შესახებ თანხმობა არ სუყვეს. ე. თაყაიშვილის ისე ესმის, „რომ ის სხვა-და-სხვა თქმულებანი თანამედროვე პირთა, რომელთაგანაც შესდგებოდა ქართლის მოქცევა... უცნობი და განუყოფი ყოფილა აქა-იქ და კარგი ხნის შემდეგ ერთად შეუკრებიანთ და ის სხე მიუციათ, რომელიც ესლა ქართლს მოქცევისა აქეს“—ო (სამი ისტ. წიგნი, გვ. XIII). თ. ჟორდანიამ ამ აზრს უარყოფს და ამტკიცებს: „ყოფილად უსაბუთო იქმნება ვიფიქროთ, ვითომ „ქართლის მოქცევა“, ანუ წა ნინოს ცხოვრება ქართველებს დაჰქარგოდათ და მხოლოდ მათე საუკუნეში ეპოვნათ; ქართველები დიდად აფასებდნენ ქართველთა წმიდათა ცხოვრებას და წა ნინოს ცხოვრებას ხომ უშეტეს. ამისთანა სასიქადლო სხვა რაღა მოეპოვებოდათ, რომ ეს დაეკარგათ?.. წა ნინოს ცხოვრება, შატბერდის კრებულში დაცული, საქითხავი არ არის, არამედ თვით მატანება, რომელშიაც აღწერილია მოკლე საქართველოს ისტორია... თვით წა ნინოს ცხოვრება აღწერილია პირველის პირით. რასაკვირველია ამგვარად დაწერილს წიგნს საეკლესიო ამბიონიდან ხალხს ვერ წაუკითხავდნენ... და ამის გამო მისი ცალები ბეჭი არ იქმნებოდა; ამავე მიზეზით მისივე სრულიად დაკარგვაც შესაძლებელი იქმნებოდა და მართლაც შატბერდის კრებული ზემო აღნიშნულ წარწერაში მოგვითხრობს, რომ მატანე,

ანუ „წიგნი ქართლის მოქტევისა... ვზოვეთ“ (ქები I, 117—118). მასაჲ სიდაჲ მანტ-ღა-მანტ ისეჲ ის გამოვიდა, რასც ბ. ჟორდანიას სიეთის გულის წყრომით უარყოფდა: „მოქტევაჲ ქართლისაჲ“ დაკარგული ყოფილა და „ამის-თანაჲ სსსიქადულა“ თხზულებების დაკარგვაც საქართველოში თურმე შესაძლებელი ყოფილა.

როგორც ზემოდ იყო მოყვანილი, ბ. თაყაიშვილს ისე ესმის, ვითომც ავტორს უნდოდა ეთქვა, ცალკე-ცალკე ნაწერები ვიზოვნე და ერთად შევაგროვეო. იქნებ სწორედ ასეც მოხდა, მაგრამ ზემომოყვანილ წინადადებაში ასეთი არაფერია ნათქვამი. იქ ნათლად არის აღნიშნული მთელი თხზულება და არა მისი რომელიმე ნაწილი: „წიგნი ქართლისა მოქტევისაჲ ესე... ვზოვეთ“, სწორედ ეს წიგნიო. ცხადია, თუ რა მიზნით არის ეს ზღაპარი შეთხზული, ან რა ფასი აქვს ასეთს განცხადებას: დაიჭერეთ, ეგვლაფერი თვითწაინხოს ნაამბობა; ჩვენ ხელიც არ გვიხლია, მთელი ეს თხზულება სწორედ ასე ვიზოვეო. ეს ყოველა ელბ-მქელის ჩვეულებრივგ ხერხა ხოლმე. ხოლო რომ ცა ნინოს შტებერდისეული ცა უწინარეს „მრავალთა ჟამთა“, ე. ძ. ს. უკუნეთა შედგენილი არ არის, არამედ მე IX-ე საუკ-ზე არა-უადრეს, ეს დიდი ხანია უკვე გამოჩეკულია (იხ. ივ. ჯავახიშვილი. ანდრია მოციქ. და წა ნინოს მოღვაწეობა, მოამბე 1900 წ. № V გვ. 69). ამიტომ ამ ნაწარმოების პოვნა არც საჭირო იქმნებოდა, იგი თანამედროვე თხზულება იყო.

მაგრამ ეს წინადადება შეიძლება იჯავითაც აიხსნას და იქნებ იჯავით გამოთქმული ამბავი ცოტად მანტ ზნეობრივად ავტორს ნებას აძლევდა ეთქვა „ვზოვეთ“. თუ თვით წა ნინოს ცხოვრებას, მისი ღვაწლი ისე ვიკულისხმეო როგორც ამ თხზულებაშია დასურათებული, ვითარცა საქართველოს ერთადერთი ნებისა დგომისათა მოვლენილის მოციქულისა, მაშინ ამ ბუნდოვან წინადადებაში შეიძლება გადავიჩინო გამოთქმული იუოს წა ნინოს მოღვაწეობის ხსოვნისა და თაყვანისცემის ნამდვილი ბედ-იღბალი. იგი იყო „ვითარცა ტალანტი წა ნამდვარაჯან დაფარული“. აქ იგივე შედარება მოყვანილი, რომელიც სხარებაშია ნახმარი მონებისა და ტალანტის შესახებ (მათე XXV, 14—29). როგორც იქ ერთმა მონამ დაჭმარა, „დაფლა ქუეყანას ვეცხლი იგი უფლისა“ (§ 18) და არ გამოიყენა, ისე ქართველთა წინანდელმა „წინამძღვრებმა“ ვერ გამოიყენეს ცნობები წა ნინოს შესახებ, რომ იგი საქართველოს ერთადერთი მოციქული, სომხეთის განმანათლებელისაგან სრულებით დამოუკიდებელი ქრისტიანობის მქადაგებელი იყო. ამიტომაც წა ნინოს ცა იყო ვითარცა ტალანტი დაფარული. როდესაც ქართულ და სომხურ ეკლესიებს შორის ერთობა და სიყვარული სუფევდა, როდესაც ამ ორ ეკლესიაში ეროვნული მიმართულება ჯერ ვაბატონებული არ იყო, წა ნინოს აღბად ქართველ სხვა წმინდანებსავე, როგორც იოანე საბანის ძისაგან ვიცით, ჯეროვან ყურადღებას არ აქცევდნენ და შესაფერისად თაყვანს არ სცემ-

დნენ. წახინოს შატბერდსეულს ცნსაც ეტყობა, რომ ქართველთა განმანათლებელის წახინოს განსაკუთრებული ზატიფი და თავჯანსიერება მამინაც-კი ჯერ კიდევ მტკიცედ გაბატონებული არა ყოფილა და ამ ცხორების ავტორი მირიან მეფის ვალებს ანდერძში შეიფეს შემდეგს აღთქმას აღებინებს: „მიიღე“-ო, ანდერძად უტოვებს მირიანს თავის თანამეცხედრეს, სამარხვოსა წინა ნინოაქსისა ჟამთა შეცვლაებისათვის, რადთა არა შეირყიოს ჟუკუნისადმე აღგილი იგი, რამეთუ არა მეფეთა-საჯლომი არს, მწირ არს აღგილი იგი. ვერავე ვჰვედრებ მთავარებისკოპოსსა, რადთა დადვას დიდებამ მის აღგილისაჲ, რამეთუ ღირს არს პატივისცემისაჲ“-ო (ახალი ვარაიტი 73 და Опис. II, 804).

რომ ცნობები წახინოს მოღვაწეობის შესახებ ქართველ ძველ წინამძღვართათვის მარალად „ვითარცა ტალანტი დაფარული“ იყო თქნდაც იქითაგან სჩანს, რომ კირიან კათოლიკოსსაც-კი სომხთა კათალიკოსთან გაცხარებულ პაქრობის დროს წახინო ერთხელაც არ მოჰგონებია და თავის მოწინააღმდეგეთათვის არ უთქვამს: ჩვენ საკუთარი განმანათლებელი გვეყვება, რომელმაც ნებითა ღვთისათა სახარების ქადაგება იერუსალიმით და საბერძნეთითაგან მოგვიტანაო. ზირიქით კირიანი აბრამ კათალიკოსს თითონ უკრავს კვერს და ადასტურებს: მართალია ჩვენ, ქართველებსა და სომხებს, ერთი განმანათლებელი, კრიგოლ მართელი, გვეყვება, მაგრამ მის მოძღვრების ნამდვილი დასტურებელი თქვენ-კი არა, ჩვენა ვართო. ამ გაცხარებულ მწერ-მოწერის დროს ერთხელაც-კი წახინოს მოციქულებრივი მოღვაწეობა საქართველოში არ გახსენებია! ვითამც კირიანმა წახინოს შესახებ არა იცოდა რა? არა მგონია. საფიქრებელია უფრო იმიტომ, რომ წახინო მაშინდელს გადაკეთებულ ცნაში, როგორც ეტყობა, მხოლოდ რიფსიმე და ცაიანეს ამხსნავად უთქვამს გამოყვანილი, მისი დამოუკიდებელი მოღვაწეობა-კი სრულებით დაჩრდილული ყოფილა. ამასთანავე იმიტომ, რომ მაშინ კირიანს ფიქრდაც არ მოუფიქრდა მშობელ ეკლესიისათვის საკუთარი, დამოუკიდებელი მოციქული მოქმედება: კრიგოლ განმანათლებელის საწინააღმდეგოდ არაფერი ჰქონდა, კრიგოლი მაშინდელ შეხედულობისდა მიხედვით კირიანს სომხეთის წმინდანად-კი არ მიანდა, არამედ მხოლოდ მსოფლიო, განსაკუთრებით კესარიის წმინდანად და მქადაგებლად სთვლიდა.

ხოლო სამუდამო განხეთქილებიან შემდგომ, როდესაც ქართულმა და სომხურმა ეკლესიებმა ეროვნული მიმართულება შეისისხლხორცეს და მეტოქეობა უფრო-და-უფრო გამწვავდა, მაშინ ქართველმა სამღვდელთა-ბამ და შეცნიერებამ თავის ეკლესიის დაარსებისა და ქართველთა მოქცევის ისტორიის გამოძიება და შესწავლა დაიწყო. სწორედ ასეთს დროს მიაკციეს მათ წახინოს მოციქულებრივი მოღვაწეობის და მაშინ დარწმუნდნენ, რომ ქართულ ეკლესიას თავისი საკუთარი მოციქული ჰყავდა. ეს აუფ

„წითარც ტალანტი წინამძღუარონტან ღარგარული“ შემდგომად მრავალთა „ჴამთა და წელთა“ ნახობინა.

აი რა მიზანი ჰქონდა, როგორ და რა შეთადრებით არის დაწერილი წა ნინოს შატბერდისეული ცა. რასაკვირველია მკირეოდენ ცნობებს გარდა (იხ. ივ. ჯავახიშვილი. ანდრია მთციქელისა და წა ნინოს მოღვაწეობა საქართველში), ამ ნაწარმოებს საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელების ისტორიის გამოკვებისათვის თითქმის არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს. იგი მხოლოდ იმ ხანას აზროვნებისა და სულიერ მისწრაფებათა მიმართულებას გვისურათებს, როდესაც იგი იყო შეთხზული.

ხელოვნების მხრივაც იგი მდარე ღირსების ნაწარმოებია. უკვე არსენ კათალიკოზმა (XII ს.) შენიშნა, რომ წა ნინოს შატბერდისეული ცაში მრავალმეტყველება მოჭარბებულია, ანუ როგორც იგი სამართლიანად ამბობს, იქ მკითხველი მხედვება „მრავალკეცსა და მსვე თანაღრეულობასა ჰამბავსასა“, მოთხრობა არეულია და ერთი-და-იგივე შემთხვევა გამოჴყვანილია „რომელნიმე თვთ მის წმიდისაგან (ნინოს) მოთხრობილად სხუად აკობმდდლისაგან, სხუად აბათარისაგან, სხუად კვლად სიღონადასაგან, გარნა წინა უკანა და უკანა წინ იგივე და ერთპირი“—ო (ცა წა ნინოსი არსენი კათალიკოზისა, სეკლ. მუსეუმის გამ. № 10, გვ. 51—52). ერთი სიტყვით არსენი კათალიკოზის აზრით წა ნინოს შატბერდისეული ცა ძვე უწინოდ და უხიროდ არის დაწერილი, რომ „მკითხველთათვის ფრიად საწყინო იყო და მსმენელთათვის უკარ. ამის ჰირისათვის დაფარულად მდებარე იყო“—ო (იქვე). მკაცრი, მკაცრმ სრულებით სამართლიანი მოხულობა და სავსებით მისაღების ეხლაც, კითარცა ამ თხზულების საისტორიო და სამწერლობო თვისებათა ღამახსიათებელია.

რასაკვირველია წა ნინოს შატბერდისეულს ცაის შემდგენელს სხვა-და-სხვა წერილობითი წყაროები უნდა ჰქონოდა, ეს თვით ცა-შიც არის აღნიშნული. უმთავრესი წყაროები სამწუხაროდ ჯერაც ცნობილი არ არის. ერთ-ერთ წერილ წყაროებად, როგორც სამართლიანად აღნიშნა დეკ. კ. ბებელიძემ; უნდა ეთილიყო: 1) თხრობა აღმართვისათვის ჰატოხნისა ჯვარისა კოსტანტინე კეისრის დროს და 2) კვრილე ალექსანდრიელის ეპისტოლე კონსტანტინე კეისრის მიმართ გამოცხადებისათვის ჰატოხნისა ჯვარისა იერუსალიმის (იხ. *Jerusalemский Канонарь VII кн. Труды* 1912, გვ. 239—245). წა ნინოს შატბერდისეული ცა ამ X ს. ხელთნაწერის მიხედვით ჰირველად ე. თაყაიშვილმა გამოისცა (წა ნინოს ახალი კარანტი, ტფილისი). არქ. ამბროსი ხელადამ აღმოჩინა ამავე თხზულების მეორე XVII ს. ხელთნაწერი ჰელიშის მონასტერში (იხ. ძველი საქართველო, ტ. I, ტფილისი 1909 წ.). ე. თაყაიშვილმა ორივე ტექსტი (შატბ. ხელმეორედ, შელიშ. ჰირველად) ერთად გამოისცა თავის *Описание-ს II ტ.* (გვ. 727—813). ამ თხზულების რუსული

თარგმანი ეკუთვნის ე. თაყაიშვილს (СМОНПБ, Опис. XVIII, გვ. 1—116), ინგლისური ვორდროზი.

შატბ-ჭელიშისეული ხელთნაწერების ცნის ტექსტები ბევრგან თვალსაჩინოდ განსხვავდება ერთი მეორისაგან და მათი შედარებითი შესწავლა და თავდაპირველ დედნის მეცნიერულად აღდგენა მეტად საყურადღებოა და ამის შესახებ ლაშარაძე იქმნება „ისტორიის მიზანისა და მეთოდების“ იმ წიგნში, რომელიც თანამედროვე სისიტორიის სამეცნიერო მეთოდოლოგიას შეეხება.

მოქცევაჲ ქართლისაჲს მასიანაჲ.

უძველესი სამოქალაქო სისიტორიო ნაწარმოად ჯერ-ჯერობით ის მატია-ნე უნდა ჩათვალოს, რომელიც შატბერდისეულს ხელთნაწერში წა ნინოს ცნას წინუბდგის და სათაურად აქვს „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“. ამის გამო მას ჩვენ მოქცევაჲ ქართლისაჲს მატიანეს ვუწოდებთ. რასაკვირველია ეს თხზულება პირველი ქართული მატიანე არ უნდა უოფილიყო და უძველესად იგი მხოლოდ იმიტომ ითვლება, რომ ამაზე უწინარესი ამგვარი თხზულებები ჯერ აღმოჩენილი არ არის, ან იქნებ ჩვენამდის არ მოუღწევია.

არც დრო, როდესაც უნდა შედგენილი იყოს იგი, არც შემდგენელის სახელი თვით თხზულებაში აღნიშნული არ არის და არც სხვა რომელსამე თხზულებაში მოიხსენიება ამის შესახებ ცნობები. ვიცით მხოლოდ რომ იგი შეტანილია მე-IX-ე საუკ. განთქმულს შატბერდისეულს კრებულში და ეს გარემოება ამტკიცებს, რომ თვით მატიანე მეთაე საუკუნეზე ცოტა ადრე მაინც უნდა ყოფილიყო შედგენილი. ამ დასკვნას ის გარემოება უფრო ადასტურებს, რომ მე-IX-ე საუკ. შატბერდისეულ კრებულის მწერლებსაც ამ მატიანეს შემდგენელის სახელი აღარ სცოდნიათ. ამასთანავე ამ აზრის სიმართლეს ისიც ამტკიცებს, რომ ჩვენს უცნობს მემატიანეს ჯერ კიდევ წა ნინოს ძველ ცხოვრებით უსარგებლია და შატბერდისეული ცნითგან არც ერთი ცნობა არა აქვს ამოღებული (იხ. ივ. ჯავახიშვილი. ანდრია მოციქულისა და წა ნინოს მოღვაწეობა საქართველოში, მოამბე, 1900 წ. № V, გვ. 19 და 21).

არქ. ამბროსი ზელაძას მიერ აღმოჩენილი ჭელიშისეული ხელთნაწერი, რომელშიაც ეს მატიანეც აღმოჩნდა, საშუალებას გვაძლევს ამ ნაწარმოების განხილვა უფრო მკვიდრს ნიადაგზე დავაყაროთ. წინაჲ ჭელიშისეული ხელთნაწერის შესახებ მხოლოდ არქ. ზელაძას მოკლე მოხსენება მოიხსენებოდა, რომელიც „ძველ საქართველო“-ში (I ტ. 1909 წ.) არის დაბეჭდილი. ეს ზელა

ბ. ე. თაყაიშვილის მიერ „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ს „შატბერდისეულიცა და ჭელიშისეული ტექსტიც ერთად არის გამოცემული (Опис. II, 708 -- 727). შატბერდისეულთან. შედარებით ჭელიშისეულა დედანი უფრო სრულია და ძვირფასი ცნობებსაც შეიცავს ზეის მატიახის წყაროების შესახებ, რაც შატბერდისეულს ხელთნაწერში სრულებით გამოტოვებულია.

ამ მხრე კანსაკუთრებით საუურადღებოა შემდეგი ცნობა: მცხეთის სსში ჭყარის შესახებ ასე „სწერია მცირესა. მას მოკლედ აღწერილსა მას წიგნსა ქართლისა მოქცევისასა გრიგოლ დიაკონისა მიერ აღწერილსა“-ა (ძველი საქართველო I, გვ. 7 და Опис. II, 714). მაშასადამე უთქვამია „მცირე, მოკლედ აღწერილია წიგნი ქართლისა მოქცევისაჲ“, რომლის ავტორადაც თურმე ვიღაც გრიგოლ დიაკონი ითვლებოდა. ეხლა არც ამგვარი თხსულებს, არც ამგვარი მემატიაზე ცნობილია არ არიან. წაინხონ შატბერდისეულსა და ჭელიშისეულს ცნაში თხრობა მცხეთის მატიახისა და ცხოველმყოფელის ჭყარის შესახებ თუმცა მოიხსობება, მაგრამ იგა სულ სხვაა, ამასთანავე იგი არის „აღწერილი თავბ მღვდლისა და იოანე მთავარ-ეპისკოპოსისა“ მიერ (Опис. II, 787) და არა გრიგოლ დიაკონის მიერ. როგორც ეტყობა გრიგოლ დიაკონის შედგენილი „მცირე, მოკლედ აღწერილი წიგნი ქართლისა მოქცევისა“-ა შატბერდისეულ და ჭელიშისეულ ხელთნაწერებში შესახებ ვრცლად აღწერილ ქართლის მოქცევის წიგნის შემთხვევებს წყაროდ უნდა ჰქონოდა. ამიტომ გრიგოლ დიაკონის ნაწარმოები შატბერდისეული მატიახეზე უძველესი ყოფილა.

საუურადღებოა აგრევე ჭელიშისეულს ხელთნაწერში შენახული მეორე ცნობაც. იქ, სიდაც მატიახეს მოთხრობა ეკვასიაში სმარსთა გაბატონებისა და ქართლში მეფობის გაუქმების ამბებს შეიცავს, ჭელიშისეულს ხელთნაწერში უფრო მეტი ცნობები მოიხსობება და, როგორც აღნიშნულია, მემატიახეს ამისთვის შესაფერისი წყაროებიც ჰქონია, იქ სასეღდაბრ ნათქვამია: „ესე აღწერილი გამოკრებულად არს“-ა (ძველი საქართველო I, 12 და Опис. II, 724). მაშასადამე იმ წყაროებში, საითგანაც მემატიახეს თავისი ცნობები „გამოკრებულად“ ამოუღია, უფრო მეტი და ვრცელი ცნობები უთქვამია, ამასთანავე საგულისხმოა. მაშასადამე ზეის მემატიახეს ისეთ მცირე და შემოკლებულ წყაროს გარდა, როგორც გრიგოლ დიაკონის ნაწარმოები უთქვამია, რომლის ცნობები მას უნდა შეეკონ და გაეგრელებინა, ხელთა ჰქონია სხვა ვრცელი და შინაარსიანი წყაროებიც, რომელთაგან მას შემოკლებით ამოუღია და ამოუკრეფია საჭირო მასალები. ეს ორივე გარემოება ამტკიცებს, რომ „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ს მატიახე საქართველოს სამოქალაქო ისტორიის ერთადერთი და უძველესი ძეგლი არ არის, და უფლებას გაძლევს ვიმედოვნებდეთ, რომ ოდესმე ეს ძვირფასი და საგულისხმო წყაროებიც აღმოჩნდება და ზეის უფრო კარგსა და საუურადღებო ცნობებს შევძენთ, ვიდრე ეხლა გაქვს „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ს მატიახეს წყალობით.

თუმცა მატიაში აღნიშნული არა არის, მაგრამ ცხადია, რომ მატიაში ერთ-ერთ წყაროდ აღეკმსნდრე მკვედონელის ღაშქრობის. ამოკრთიული ისტორიაც უნდა ქქონდდა. არა სხანს მხოლოდ რა წყაროების მისედეით აქვს მას შედგენილი ქართველ შეფეთა ნუსხა.

ჰერ ვიდევ თვით ამ მატიაზე ზირველმა გამომტეველმა ე. თაქაიშვილმა შენიშნა, „რომ ხრონიკის ხსიათო თავიდან ბოლომდის ერთგვარი არ არის;... ხრონიკა... აღნიშნავს რა რომელიმე ზირის მეფობას თუ ერისობას უოველთვის უხვენებს ერთ ორ უმთავრესს ისტორიულ ფაქტს მის მეფობაში მომხდარს და იხსენიებს ვინ იყო მთავარ-ეპისკოპოსი ანუ კათალიკოსი; ეს სისტიმა მტკიცედ არის გატარებული თავიდან დაწიებული სტეფანოს II დრომდის (639—663), ხოლო სტეფანოს II შემდეგ ეს წესი უცებ იცვლება და შემოკლებულ ცნობების მაგად ერისთავების შესახებ მხოლოდ სია არის მოყვანილი ცამეტთა დიდთ ერისთავთა; არც ერთი დირსისხსოვარი ფაქტი მათი ერისთავობის დროისა აღნიშნული არ არის; არ არის აგრედევი ხახეებები, თუ რომელი კათალიკოსი რომელ ერისთავის დროს იყო, არამედ ერისთავების სიის შემდეგ სითვე არის წარმოდგენილი 27 კათალიკოსი“ (ე. თაქაიშვილი. სამი ისტორიული ხრონიკა) გვ. XCIII—XCIV).

ამ დავიორვებამ ე. თაქაიშვილი ამ დასკვნამდე შიიყვანა, „რომ ეს სია მერმეა მიმატებული და წინეთ-კო ქართლის მოქცევის ხრონიკა სტეფანოს II დრომდის უოთილა მოყვანილი“ (აქვე გვ. XCIV და XCV); ესე იგი მე-VII-ე საუკუნეში შედგენილად მიანხია.

რომ ეს მატიაში მე-X-ე საუკუნეზე უწინარეს უნდა იყოს შედგენილი ამასზე უკვე გვეჩონდა ღაშარაკი, მაგრამ ე. თაქაიშვილი სცდება, როდესაც ამ მატიაშის შეთხზვის თარხლად მე-VII-ე საუკუნეს ადარებს, თუმცა-კი სრულებით ცხადია, რომ ერისთავებისა და კათალიკოზების სია ბოლოში შემდეგ უნდა იყოს მიმატებული.

ეს მატიაში შეუძლებელია მე-IX-ე საუკუნეზე უწინარეს იყოს შედგენილი იმიტომ, რომ, როგორც განსვენებულმა ზროფ. ბოლოტოვამ სამართლიანად აღნიშნა, იქ ერთი მისეილი ქრონოლოგიური შეცდომა მოიპოვება და სანახელთა მეფეების დედაქალაქად ბაღდადი დასახელებული (სამი ისტ. ხრ. გვ. 26 და Опис. II, 725), რომელიც იმ დროს ჰერ არ არსებობდა, რათა მის აგებას მხოლოდ 762 წელს შეუდგენ (იხ. Христианское Чтение, 1898 წ. № 4, გვ. 255). ეს გარემოება მატიაშის აღარა სცოდნია, ხოლო მას რომ მე-VIII-ე საუკუნეშიაც-კი ეცხოვრა, უნდა სცოდნოდა, როდის ააქეს ქ. ბაღდადი, როგორც ეს იცის მაგალითად იოანე საბანის ძემ (წმიდა მოწამე აბო ტფილელი, გვ. 15). ამის გამო ჰკუხზე უფრო ახლო იქმნება ვითქროთ რომ მოქცევაჲ ქართლისაჲს მატიაში მე-IX-ე საუკუნეშია შედგენილი. ამ ჩვენს დასკვნას ის გარემოებაც ადასტურებს, რომ მატიაშის, როგორც

ეპიკე აღნიშნული იყო, შუშანიკისა და ვასიქისა (გვინებ ჯერედვე ათსამეტ ასურელ მამათა, შესახებ მძიმე ქრონოლოგიური შეცდომა მოსვლია (იხ. აქვე გვ. 7). ასეთი შეცდომა მე-VII—მე-VIII საუკ. მწერალს არ მოუვიდოდა.

რს მიზანი ჰქონდა შემატანეს, როდესაც თავის თხზულებასა სწერდა სოფთ ნაწარმოებში არ არის აღნიშნული, მაგრამ როგორც ეტეობა მას განზრახვა ჰქონია საქართველოს სამეფოს საზოგადო მატინე დაეწერა უძველეს დროითგან, წარმართობის ხანითგან, მოყოლობული. ამასთანავე მას მსურდა აეწერა „ქართლის მოქცევა“-ც, ქართველთა გაქრისტიანება და ქრისტიანობის ხანის უმთავრესი მოვლენანი აღენუსხა. შემატანეს უმთავრესი ეურადდება უძველეს და ძველ ხანისათვის მიუქცევია. იქნებ ამ შემთხვევაში ჩვენს ავტორს თავისნაბა გამოუჩენია?

საუურადდება, რომ თავის თხზულებას შემატინე აღექსანდრე მაკედონელის შემოსევით იწყობს. ვითომც როდესაც ალექსანდრე მაკედონელი კავკასიაში შემოსულა; ქართველებს იქ ჯერ კიდევ ბიზანდობა არ ჰქონიათ. ძველამოსილმა მაკედონელმა მეფემ „იკილნა ნათესავნი სსსტიანი ბუნთურქნი, მსხდომარენი მდინარესა ზედა მტკუარსა მისუგვით ოთხ ქალაქად და დაბნუბი მათი: სარკინე ქალაქო, კასში, ურბნხსი და ოძრაკლ და ციხენი მათნი ციხს დიდი სარკინისაჲ, უფლის ციხს, კასხისა, ურბნისისა და ოძრაკისაჲ“ (სამი ზრ. 1-2 და Опис. II, 708). მკვიდრ მოსახლე ბუნთურქებს მატინეს სიტყვით კიდევ ერთი ტომი მიჰმატებია: „მოვიდეს ნათესავნი მბრძოლნი ქალდეველთაგან გამოსხმულნი ჰონნი და ითხოვეს ბუნთურქთა უფლისკან ქუეყანაჲ ხარეთაჲ და დასდეს თგინი ზანავს“-ო (იქვე 3 და Опис. II, 708).

სწორედ ეს ორი ერი, ბუნთურქნი და ჰონნი მოსახლეობდნენო მერმინდელ საქარაველთს მიწა-წყალზე, როდესაც ალექსანდრე მაკედონელი ვითომც კავკასიაში შემოსულა და მტკვრის მიდამოები დაუშორნილებია. მას თანწყობლია „აზოჲ ძმ არან ქართლისა მეფისაჲ“ (იქვე 4 და Опис. II, 709) და როდესაც ალექსანდრემ წასვლა დააბირა, „მას მიუბოძა მცხეთაჲ საჯდომად და სამზღვარი დაუდგა მას ჰქრეთი და გერის წყალი და სომხითი და მთაჲ ცხოლისა“-ო (იქვე).

ერთი სიტყვით შემატინეს აზრით ქართველები იმ დროს კავკასიაში ჯერ არა ყოფილან. ქართლსი შეთვის ძქ-აზოჲ ვითომც ალექსანდრე მაკედონელს მოჰქვია. ალექსანდრემ მისცა აზოჲ დასამკვიდრებლად მცხეთა და მერმინდელ ქართლის მთელი მიწა-წყალი. ამის შემდგომ „ესე აზოჲ წარვიდა არან ქართლად მამისა თვისისა და წარმოიყვანა რვაჲ სახლი და ათნი სახლინი მამამძღუეთანი და დაჯდა ძუელ მცხეთას... და ესე იყო პირველი მეფე მცხეთას შინა აზოჲ ძმ არან ქართველთა შეთვისაჲ“-ო (იქვე 4—ნ, Опис. II, 709). ამ გვიარად ვაჩნდა კავკასიაში პირველად ქართველთა

მოსახლეობაო. მაშასადამე ჩვენს მემატინეს თავდაპირველი ქართლი სად-
ლაც სამხრეთით ვგულებო, იქა ყოფილა. ქართველ ერის სამშობლო.
რაკი ჩვენი ავტორის სიტყვით აზოაჲს ახალ სამფლობელს სამხრეთით სომ-
ხითი ჭსაზღვრავდა, ქართველთა თავდაპირველი სამშობლო ქართლი სომ-
ხითზე უფრო სამხრეთით უნდა ყოფილიყო. ამნაირი წარმოდგენა ჭქონია
ჩვენს მემატინეს ქართველთა უძველეს ისტორიის შესახებ.

რაკი იყო ამგვარი შეხედულება და ეს ცნობები დამყარებული, მოქცევაჲ
ქართლისაჲს მატინითგან არა სჩანს. არც საზოგადოდ ქართველთა ჩამომავ-
ლობისა და უძველეს ისტორიის შესახებ, არც აზოაჲს წინაღობის ქართვე-
ლებზე, არც იმის შესახებ, თუ რა დამართათ თავდაპირველ „ქართლში“
მცხოვრებ დანარჩენ ქართველებს, რომელნიც აზოაჲს არ გამოჭეუენ და მეფე
არანთან დარჩენენ, — უეჭვად ამბების შესახებ მატინეში არაფერია ნათქვამი, ერთი
სიტყვაჲც არ მოაბოვება. მაგრამ მეტად საკუთსისმაჲრთ და საყურადღებოა
ერთი გარემოება: მემატინეს სკოდნია, რომ ეხლანდელი საქართველო და
ამიერ-კავკასია ჩვენი ერის თავდაპირველი სამშობლო არ არის, რომ
ქართველები წინაჲ კავკასიის სამხრეთით მოსახლეობდნენ და მხოლოდ შემდეგ
წამოვიდნენ და დასახლდნენ ამიერ-კავკასიაში. თანამედროვე მეცნიერებაში
ეს აზრი განმტკიცებულია (იხ. ქლ ერის ისტორია I, 66—69) და თუ ეს
გარემოება ჩვენს ისტორიკოსს სცოდნია, უეჭველია მას რაღაც ძველი
საყურადღებო საისტორიო წყაროები უნდა ჰქონოდა, რომელშიაც ალბად
გაცილებით მეტი ცნობები იქნებოდა, ვიდრე მოძვედაჲ ქართლისაჲს მატია-
ნეშია შენახულია. ჩვენს მემატინეს როგორც ეტეობა განზრახვა ჭქონია დაე-
წერა ქართველთა ისტორია მხოლოდ კავკასიაში დასახლების ხანითგან. მოყო-
ლებული.

უურადღების დირსია ჯგერდეკი, რომ ჩვენ ისტორიკოსის მატინე მე-
ტად ვიწროდ არის შემოფარგლული და მისი საისტორიო მოთხრობა
მხოლოდ ქართლს ეხება: არც მთელ დისავლეთ. საქართველოს შე-
სახებ, არც კახეთის შესახებ იქ არა არის რა ნათქვამი.

„მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ — ს მატინე შინაარსის მხრივ მეტად ღარიბი
და ერთფეროვანი საისტორიო ნაწარმოებია: წარმართობის ხანისათვის
მემატინეს მეფეთა და ღვთაებათა სახელებს მეტი თითქმის არაფერი აქვს
მოყვანილი, ქრისტიანობის დროისათვის მსუფოეებისაჲც და კათალიკოზე-
ბის სახელებია ჩამოთვლილი; იშვიათად თუ ჰქვს იქ რომელისაჲც ეკლესიის. აგება
ან სხვა რამე შესანიშნავი ამბავია მოთხრობილი. თვით ცნობებშიაც მემა-
ტინეს მსხვილი შეცდომები შეჰპარვია: აღექვანდრე მკეკლანელის დაშ-
ქრობა კავკასიაში მას უტეუარ ამბად მიანია, რომეფობა ბავშეურად აქვს
წარმოდგენილი (იხილე ქლ ერის ისტორიის I, 182—183); შუშანიკისა
და ვასქენ ქართლსა ჰატიანის დროის განსაზღვრაში ერთი საუკუნით

სცდება (იქვე I, 188 და ამავე წიგნში გვ. 6—7), ქართლში სწარსთა მიერ შეფობის მოსხობის დროს შესახებ შეცდომა მოსვლია (იხ. ქალ ერის ისტორია, 196), ქ. ბაღდადიც შეცდომით ისეთ დროს აქვს მოხსენიებული, როდესაც იგი ჯერ არ არსებობდა, შეფუთა ნუსხაც, როგორც უცხოელ ისტორიკოსთა ცნობებითაცნა სსანს, სრული და სწორე არ არის და სხვა. ამიტომ მკვლევარი მოქცევაა ქართლისაჲს მატიანეს ცნობებს დიდის სიფრთხილით უნდა მოეპყრას და მხოლოდ თვითაიუელ ცნობის ღირსება-ნაკლებეანებათა აწონ-დაწონის შემდგომ ისარგებლოს. ასეთ მკაცრ კრიტიკულ განხილვის შემდგომაც ამ მატიანეში აღმოჩნდა და შემდეგშიც აღმოჩნდება ზოგიერთი ძვირფასი საისტორიო ცნობები, როგორც მაგ. ქართველთა სამხრეთით მოსვლა და კადმოსახლება ამიერკავკასიაში, ცნობები წა ნინოსა (ივ. ჟავახიშვილი. ანდრია მონციქულისა და წა ნინოს მოლავაჲთაჲს საქართველოში, მოამბე 1900 წ. № V) და ქართველთა გაქრისტიანებაზე (ქალ ერის ისტორია I, 241), შეფობის მოსხობის შესახებ აღმოსავლეთს საქართველოში და სწარსთა ბატონობის დახასიათება (იქვე I, 197), ჭერაკლე კეისარისა და კობლე ხაკანის დაშქრობის შესახებ კავკასიაში და ტფილისის აღება (იქვე I, 216—218) და სხვა. მოქცევაა ქართლისაჲს მატიანე შირველად გამოცდა ე. თაყაიშვილმა 1890 წ. თავის წიგნში „სამი ისტორიული ხრონიკა“ (გვ. 1—39), რომელმაც ამ თხზულებას ვრცელი წინასიტყვაობა უძღვნა (გვ. I—CII). ნაწიგეტ-ნაწიგეტ შენაშენებითურთ სხვა-და-სხვა ადგილას დაბეჭდილი აქვს თ. ჟორდანიასაც ქრონიკების I წ., იმავე ე. თაყაიშვილმა ეს მატიანე ხელმოკრედ გამოცდა, ორისავე ხელთნაწერის ტექსტები, შატბერდისეულისა და ჭელიშისეულისაც (Опис. II, 708—727). ამ მატიანეს რუსული თარგმანი ეკუთვნის ე. თაყაიშვილსევე და დაბეჭდილია СМОМПК (Вып. XV III).

სტეფანე მტკეფარის ეკუთვნის ეპისკოპოსი.

სტეფანე მტკეფარის ეკუთვნის ერთი თხზულება, რომელსაც ეწოდება: „წამება წმიდისა მოწამისა გობრონისა, რომელი განაჩუენეს ყუელის ციხით.“ თვით ავტორი აცხადებს: ეს ნაწარმოები „მე სტეფანე მტკეფარ ეპისკოპოსისან დაჯსწერე ბრძანებითა აშოტ ერისთავთ-ერისთავისათა“-თ (საქ. სამოთხე 393). ეს „წამება“ მ. საბინინის მიერ არის გამოცემული, რომელმაც გობრონის მოწამებრივ სიფიდილის თარგმად 920 წ. დასდო (იქვე 400, შენ. 1). მასხასადამე ამის ახლო ხანებში უნდა ყოფილიყო ვითომც ეს თხზულება დაწერილი. მაგრამ აქ ბ. საბინინს ცხადი შეცდომა მოსვლია, ამიტომ

რომ გობრონი შეიძურა და აწამა 914 წ. სომხეთში და საქართველოში მოსულმა არაბთა ამირამ აბულ კასიმმა იუსუფმა აბუსაფის ძემ (იხ. ქალ ერის ისტორია II, 384—385).

ხალხი რომ თვით თხზულებაც შეუძლებელია 920 წელსაც-ი ეოფილიყო შედგენილი იმითაც მტკიცდება, რომ თავით ავტორი სტეფანე მტბევარი გვამცნებს, ეს წამება დაწვერე „ბრძანებითა აშოტ ერისთავთ-ერისთავისათა“-ო (საქ. სამოთხე 393). ცნობილია, რომ აშოტ ერისთავთ-ერისთავი მეტიასხელად კუხი, რომელმაც ტბეთის საქმისგონისო საუღარი დააარსა და ბირველ ეპისკოპოსად სწორედ ეს სტეფანე დანიშნა, გარდაიცვალა 918 წელს (სუმბატ 69 და უწვება 61 და ქალ ერის ისტორია II, ბაკრატიონიანის შთამომავლობითი შტო). ამგვარად სრულებით ცხადია, რომ სტეფანე მტბევარს თავისი თხზულება 914—918 წლებში უნდა დაეწერა. სტეფანე მტბევარს თავის თხზულებაში აღწერილი აქვს ამირა აბულკასიმის სომხეთში შემოსევა, სომხეთის ახსრება და აღმოსავლეთ საქართველოს დაბრუნება, რომლის დროსაც გობრონი შეპყრობილ იქმნა და აწამეს.

შესავალში ავტორი ამბობს, რომ „ჩუეულემა აქვს განგებნასა ღმრთისა[სა]... სწავლად დაბადებულთა მისთასა“-ო, როგორც მაგ. „იოსებ და ეოფელი მამათმთავარი თუთუელად გამოიცადნეს“-ო (საქ. სამოთხე 393). მაგრამ შემდეგ ღვთაებამ საწურთნელი და ჭკუის მასწავლებელი საშუალება შესცვალა და მის შემდგომ რაც „წელით-რლუნა აღიბეჭდა და ცეცხლით-მოწუა ზეკარდამო დაეცა“, „მიერითგან მახული განეწესა ღმრთისა მიერ შურის საგებელად უკეთურებათა კაცთასა, ვითარცა ისაა იტუქს ჩუკეთუ ისმინო ჩემო, კეთილსა ქუეყანასა სწამდეთ, ხოლო უკეთუ არა ისინათ, მახულმან შეკვამენ თქუენ“-ო (იქვე 394). მაშასადამე უცხო და გარეშე მტრის შემოსევა, ომიანობა და ქვეყნის დაწოკება სტეფანე მტბევარის (და სხვა საშუალო საუკუნეების საქალესიო და სერო მემტრია-ნიოა*) აზრით ღვთის რისხვა იყო ხოლომე და შურის გება კაცთა უკეთურების გამო.

ამგვარ შემთხვევათა მოთხრობა სტეფანეს საქიროდ მიანიხა, რომ ამ გზით „ორივე სახე კეთილისა და ბოროტისა ნათესავთა მომავალთა მიეთხრას“. რაკი წარსული ეცოდინებოდათ „მოსხენებითა ბირველთა მათ საქმეთათა“, მაშინ „მოსრული და მომავალი სამართალი ღმრთისა მეტრიერათათჳს კრძალულა“ იქმნებოდა და ამის წყალობით „სხუთა შემთხვევათა გამოცდილ იბოვენ“-ო (იქვე 394). ამასთანავე როდესაც „ქეშმარიტნი თაყუანისმცემენი“ დაინახავდნენ, თუ რა არის ღვთის რისხვა, „ნაყოფი

*) ამგვარივე აზრია გამოთქმული კონსტანტინე-კახაბს ცა-ში (საქ. სამოთხე 366).

იგი სიმართლისა“ მასინ ისინი განსაცდელშიც მოთმინებით „წყალობისა ღმრთისა მოსავ“ იქმნებანო. ხოლო „ოდეს ესმის ცრუთა სიმართლისა სასაჯელი“, მათაც „შეკმინოს და დაუტეოს უკეთურება და სინანულად მოისწრაფოს“-ო (იქვე 394). ამგვარს კეთილს ნაყოფს გამოიღებდა სტეფანეს აზრით „მოხსენებო ჰორუელთა მათ საქმეთა“.

ამდროინდელი ისტორიული სურათი სტეფანე მტბევარს თუმა მოკლედ, მაგრამ მანც ცხოვლად და მკაფიოდ აქვს დახატული. სომხეთს და შემდეგ აღმოსავლეთ საქართველოსაც შემოქმის „მეფე სარკინოზი სახელით აბუღასიმ ძე აბუსაჰისი ამირისა და უფალი სმარსეთისა, რომელსა ქმონებდა სამქოცი ქალაქი დიდ-დიდი და შჯნი მეფენი მრჩნილებდეს ძლიერნი“ (იქვე 395). მტრის შემოსევა ყოველთვის სიზარდალს, მაგრამ განრისხებულ არა ამირებისა ხომ სამდევნი ღვთის რისხვა იყო ამიტომ, რომ როცა ისინი მოვიდოდნენ, „არს ჩუქულებს მათი შირველად ხარკნი იგი თანხადენი ძებნეს, ძღუენი და ნიჭნი კაცთა*) მათთა თჳს, რამეთუ მოხარკე მისსა იუენეს, მერე წინა-ჴამისა ბეკარანი სოხოფენს... და ესრეთ მანქანებითა დააცადიერებენ სიფასეთა მათთაგან, რათა აღვიდოდ მძლე ექმნის“-ო (იქვე 395).

დად ლაშქითურთ ამირ მიადგა ქ. ღვინ „და ოხრს გულისწყრომისა მისისა მოსწავებდა ოხრებსა სომხითისასა“-ო (იქვე). სომეხთა მეფე სმბატი აფხაზეთის მთებში შეიხიზნა. არაბთა ლაშქარიც დაიძრა, ესლა-კი საქართველოში გადმოვიდა და მიადგა რცხესა მას უუელისასა გურგენ ერისთავთა-ერისთავსა“ (იქვე). მსწრაფლ ციხის კარმოდგმა დაიწყო: „მოადგენ ციხესა მას უუელისასა, გარეშე ადგენ კარგები იგი მათი ვითარცა თოფლი, რომელნი ხუთისა სოფლისა საზღუართა და ოდენ ეტიფენს ოწროებითა. და საბელი იგი კარგებისა მათისა განეთხზა ურთიერთას, რამეთუ ესე იყო ჩუქულებსა დადგრომისა მათისა“-ო (იქვე 396).

უუელის ციხეში შეიხიზნულები „იუენეს აზნაურნი წარჩინებულნი“, რომელნიც მოადგულს მტრის ებრძოდნენ. ხოლო დანარჩენი მცხოვრები იელტოდნენ მტრისაგან და „ურციხეხუნი იგი ერნი მართლმადიდებელთასა აჭარას და შავშეთს შეწუდებულ იუენეს, რომელნი ვითარცა მკალნი მოსჭამდეს ფურცელსა ხეთასა და მწუხნილოვანსა ქუეყანისასა“ (იქვე), მხოლოდ არტაშისის საზღვარზე „თაფისა შერებულნი და მსხუერტელნი ყანობიროსა მათისანი... შიმშილისაგან შიშის სიკუდილისასა შეურაცხებუფდეს“ და სიმუშაოდ გადაიდნენ ხოლმე. მაგრამ არაბთა ლაშქარი, თუ მოახელთებდა მათ, იჭერდა და მხოცავდა (იქვე). სასტიკი და გამწვავებული ბრძოლა იყო უუელის „ციხოვანთა“ და არაბთა კარმოდგმულ ლაშქარს შორის.

*) წინამძღოლთა.

არაბებს დიდძალი სომარი იარაღი და მასალა ქჭონდათ თანმოტანილი: „აქუნდა ასეული ტურთი ქაღალდისა ისარი ოღენ და ეკრეფეუ ჭორლი“, მასთანავე იხრძოდნენ აგრედუე „ოილეკაგებითა მრავლითა“ (იქვე).

ოღდა რვა დღის გასტანა უუელის ციხის გარემოცვამ, რომელიც ისე დამოაგრდა, რომ კობრონი და 200-მდე მეციხოვნე კაცი შეიპყრეს არაბებმა (იქვე). ამირამ კობრონს გამაჰმადიანება ურჩია, რომ ამ გზით სიკვდილს გადაწხოდა, მაგრამ სტეფანე მტბევეარის სიტყვით კობრონს შემდეგი საგულანსმეორო ზასუხი მიუცია: „გევედრებო, კელშწიფეო, ნუ შაძულეო მე დატევებად ქრისტიანობისა, რომლითა აღმზარდეს მე მშობელთა ჩემთა... მრავალ არიან შენ ქუეშე ქრისტიანენი და მეცა არა დავილიო მონებაჲ კელმწიფებასა შენსა ყოვლითა სახითა რომლითა გენებოს შენ“—ო, იძულეობთ—ეო, იცოდე, მე ქრისტიანობის დამტევებელი არა ვარო (იქვე 399). რაკი კობრონმა თავის სიტყვას არ უღალატა და ვერას გზით მას ქრისტიანობაზე უარი ვერ ათქმინეს, ამირას ბრძანებისაებრ კობრონს „წარკუეეთეს თავი მისი“ 914 წელს „თთუესა ნოემბერსა იზ (17) დღესა“ (იქვე 400).

აბულქასიმს ვერც სომეხთა მეფე სმბატი გადაურჩა: რადგესაც იგი „შემდგომად შარტულობისა წმიდისა კობრონისა“ თავის სამეფოში დაბრუნდა და კანაქტის ციხეში შეიხიზნა, ამირა იმ ციხეს მიადგა, აიღო და „მეფე იგი მრავლისა ტანჯუსა შემდგომად მოკლად და თავმოკუეთილი ჩამოჰკვიდა ძელსა სსუელსა ქალაქსა ღვინისსა“ (იქვე 397).

ჩვენ განვებ გადაუშალეთ მეითხელს იმდროინდელ მოლიტიკურ ვითარებებს საზარელი სურათით, რომელმაც ამისგერძლა მრავალი სული ქართველი და სომეხი. მეტად დამახასიათებელია სტეფანე მტბევეარის აზროვნობისათვის, რომ იგი სულ სხვა-და-სხვა გვარად მსჯელობს ამ ორ კაცის (კობრონისა და სმბათის) სიკვდილის შესახებ. თუ კობრონი მისთვის მიწამე და ქრისტეს სატყუარობის მამაცი, თავგანწირული აღმსარებელია, სომეხთა მეფის სიკვდილი და სომეხთა ერის დაწოკება და ხოცვა-ჟლეტა მისი სიტყვით მოხდა „მიზუებიოთა ღმრთისათა“ (იქვე 395) ვითარცა ღვთაების სამართლიანი შურისკება და მსჯავრი. ამგვარი ღვთის რისხვა სტეფანე მტბევეარის აზრით სომეხებს იმიტომ დაატედათ, რომ „მიწა იგი სომხთისა ამზარტავან და მკვდრნი მისნი ცუდად მზუაობარ, ანგარ, ლად და ცოდვისმოუარე, ამზარტავან უწყალო, უუარულ და ვოვლითა უკეთურებათა სავსე, რომელსა შინა არა იბოკა თავისა მისადრეკელი ქრისტისა, რომელიათს ქრისტე ცუდად მოკუდაჲ“ (იქვე 394). ამ სიძულვილითა და მრისხნებითა აღსავსე სიტყვებს წინაშედვის და მისდევს ის დედაზარი, რომელიც სტეფანე მტბევეარის მსჯელობასა და გრძობას საფუძვლად უდევს. სომეხთს ასეთი საშინელი უბედურება იმიტომ დაატედა თავს, რომ სომეხებმა „მოციქულ-

თა მიერ ქადაგებული მართლმადიდებლობისა სარწმუნოებაჲ. წმიდისა კათო-
ლიკე ეპლქისიისა განაგდეს და მოძღუართა მიერ წმიდათა, კრებათა ღმრთი-
ესულიერათა, განწყობიული, კანონი საეპლქიო შეურაცხვეუის“—თ (იქვე). თუ
ახუდასამის შემოსევის დროს სომხეთში „ოთხმეტრდაშვი კევი მოხსნდა
პირისკან უფლისა.. ამისთვის, რამეთუ არა იზოგა ამით (ე. ი. სომეხთა)
სელთა შინა საყდარბ მართლმადიდებელთა ეპისკოპოსთა, არცა მონასტერი
მართლმადიდებელთა მორწმუნეთა მონასხონთა“—თ (იქვე 394—395). ამგვარად
ცხდა, რომ სტეფანე მტბევარს სარწმუნოებრივი სიძულვილი ალაპარა-
კებდა ასე, თუმცა მარტო ამით არ უნდა იყოს მისი გრძნობა გამო-
წვეული.

სტეფანე მტბევარი გრძნობდა, რომ მის მსჯელობას, ვითომც არაბ-
მაჰმადიანთა შემოსევა მოხდა „მიშეებითა ღმრთისათა“, შეიძლება ექვე დაე-
ბადნა მათ შორის, „რომელთა არ იციან სწავლა წიგნისა, არცა ძალი ღმრთი-
სა“, იმის შესახებ, „თუ ვითარ ამით ნათესავთა უქრისტოთა (მაჰმადიან
არაბებს), უსჯულოთა ესეოდენი მძლავრობაჲ მძლავრობისა და ფართო-
ბაჲ შეუბისა დაუპყრის“, ან როგორ მოხდა რომ არაბ-მაჰმადიანთა
მძლეობა ქრისტიანებზე „სულგრძელებასა ღმრთისა[სა] თავს უღებიეს
დათმენად“? (იქვე 297).

მაგრამ ამგვარ ეჭვს იგი თავის აზრით იმ მონასხრებით აქარწყლებს,
რომ სომხები მწვალებელნი იყვნენ (იქვე 397—398). მას ავიწყებოდა,
რომ იმავე ამირას შემოსევისგან მარტო სომხები-ეი არ დაზარებულან, არა-
მედ ქართველნიც, რომელნიც მართლმადიდებელნი იყვნენ.

სტეფანე მტბევარის თხზულება იმ ხანას ეხება, როდესაც საქართველოში
დაუცხრომელბ ბძოლა იყო გაერთიანებისათვის. ამ დროს ქართველთა და
სომეხთა შორის მეტოქეობა და მტრობაც ჩამოვარდა (ახ. ქლ ერის ისტორია
II, 383—385). ამიტომც არას, რომ სტეფანე მტბევარის წებათადელ-
ვით აღსავსე გრძნობას სომეხებისადმი და სარწმუნოებრივის სიძულვილსაც
ცოტა არ იყოს ეროვნულ-პოლიტიკური ელფერიც ადევს.

იმას გარდა რომ ჩვენს ისტორიკოსს საქართველოს და სომხეთის
პოლიტიკურ ვითარებისა და აბულყასიმის შემოსევის ცხოველი და
უტყუარი სურათი აქვს დახატული, მისთ თხზულება საყურადღებოა
აგრედვე ვითარცა ქართველ სამღვდელოებისა და მესხეთის მმართველი
წრების გრძნობების დამახასიათებელი ძეგლი. სტეფანე მტბევარის ნა-
წარმოები უხეიროდ დაბეჭდილთა მხოლოდ ერთხელ მ. საბინანის „საქ. სამო-
თხე“-ში (გვ. 393—400).

გიორგი მერჩული.

გიორგი მერჩულის კალამს ეკუთვნის ერთი ფრიად სუჟურადღებო და ძვირფასი საისტორიო თხზულება. იგი უოფილა „აღმწერელი“ (ც. მ. გ. კლ ხნ. მ. ხ.) „წიგნისა“, რომელსაც სათაურად აქვს „შრომაჲ და მოღვაწეობაჲ ლირსად ცხოვრებისაჲ წმიდისა და ნეტარისა მამისა ჩვენისა გრიგოლისი არქიმანდრიტისაჲ ხანძთისა და შატბერდისა აღმაშენებელისაჲ და მისთანა მრავალთა მამათა ნეტართაჲ“. თვით ავტორი გრიგოლ ხანძთელის თანამედროვე არ იყო და, როგორც მას თითონაც აღნიშნული აქვს, მას თავისი ნაწარმოები „ცხოვრებაჲ“ დაუწერია გრიგოლის „გარდაცვალებითგან“ „შემდგომად ოთხმოცდა ათისა წლისა“ (იქვე 3). ხოლო რაკი გიორგი მერჩულისავე ცნობით ხანძთელი მამა 861 წელს მომავდარა „ქრონიკონსა ოთხმოცდა ერთსა“ (იქვე); ჩვენს ავტორს მამასადამე თავისბ შრომა უნდა დაეთავრებინა 951 წელს. მამინ გრიგოლ ხანძთელის უმთავრესი თანამედროვენი და თანამოღვაწენი „დიდი სერაპიონი“, „შატბერდისა ეკლესიისა კანახლეებით აღმაშენებელი“ ილარიონ ზარეხელი, გიორგი მწვეურელი და სტეფანე მტბევალი და „სსხუანი მსგავსი მათნი“ გარდაცვლილი იუვენე, „მათ ნეტართა დაიძინეს“ (იქვე 6). მაგრამ ავტორი მოსწრებია მათ და მათი უმცროსი თანამედროვე უოფილაჲ. წინად იმედიც ჰქონია კიდევ, რომ გრიგოლ ხანძთელის „ცხოვრებას“ ერთ-ერთი მათგანი მაინც დაუტოვებდა შთამომავლობას: „ვგონებდ ცხოვრებისა ამისჲ დაწეებად ბრძენთაგან და სრულთა მამთა, რომელნიცა იუვენეს ჟამთა ჩვენთა“ (იქვე). მხოლოდ როცა გიორგი მერჩული დაწმუნდა, რომ გრიგოლის უმახლობელესი თანამოღვაწენი ისე გადაიცვალნენ, რომ თავიანთ დიდებულ მოძღვრის თავგადასავალი და „მოქალაქობა“ არ აღწერეს, „მამინდა“ გადაუწვევტია „კელეოთად და აღწერად ცხოვრებაჲ და სსწაულისა“ (იქვე). გიორგი მერჩულს ესმარებოდნენ ხანძთის იმდროინდელი წინამძღვარი და მისი ძმა იოვანე (იქვე 3). ზირველა ალბად როგორც სულიერი მამა და გამამხრევებელი, მეორე იქნებ ცნობების შეკრებითაც.

გიორგი მერჩულს მიზნად ჰქონდა აწერა „შრომაჲ და მოღვაწეობაჲ მარტო გრიგოლ ხანძთელისა კი არა, არამედ „მისთანა მრავალთა მამათა ნეტართაჲ“-ცა, რომელნიც იყვნენ „მოყუასნი და მოწაფენი მისნი“ (იქვე 6). ამის გამო ამ თხზულებაში ჩვენ ხელთა გვაქვს კლარჯეთის თითქმის უველა მონასტრების, დასეუძნებელთა და აღმაშენებელთა, წინამძღვართა და მოღვაწეთა თავგადასავალი და ცხოვრება. ხოლო რაკი სამონასტრო „მოქალაქობა“ ამ მხარეში ზირველად გრიგოლმა დაამყარა და მონას-

ტერთა დაფუძნების კლარჯეთისა, შავშეთისა და ტაოს დასახლება და აქინება მოჭყვავა, ამიტომ გიორგი მერჩულის თხზულებაში ჩვენ შეგვიძლიან ამ სამონასტრო მოძრაობის ისტორია, თვისება და რაოდენობა; მისი ღირსება და შედეგი შევისწავლოთ დასაწყისითგან მოყოლებული.

ჩვენი ავტორი შეტად მარტივს დანიშნულებას აძლევს თავის თხზულებაზე და ალბად სჩგა ამგვარ თხზულებებსაც. „ცხორება“-ს დანიშნულება უნდა იყოფილიყო „ნათესავით ნათესავადმდღე უკუნისადმდე მითხრობად ყოველთა, რაჟთამცა ერი დაბედებადი აქებდა უფალსა კსენებისა მათისა დღესასწაულსა“ (იქვე ბ). მაშასადამე „ცხორება“ დღესასწაულის დროს ქველესიში სკიათხვე წიგნად უოფილა კანკუთფილი, რომ ქველესიაში მყოფ მომავალ თაბას მოსმენის დროს ქება ალველინა უფლისადმი.

მერჩულს თავის ნაწარმოებისათვის შესავალიც შეტად მოკლე და მარტივი უძღვინა, რომელშიაც ნათქვამია: თუმცა აღმინაი მოწადინებული უნდა იყვეს; რომ „ბრძენთაგან სრულთა კრძალულებით სიბრძნისა-მეტუველება“ მთისმინოს, ხოლო „სულელთა“ მოკთხოვება „დუმილით ბრძენთა სმენა,“ მაგრამ ესლად ისეთი დრო დაგვიდგა; რომ „აწ სულელნი სიბრძნის-მეტუველებენ“ (იქვე ბ), ბრძენნი-ვი სდუმანო (იქვე ა). შეც „ვერ ძალმიც მოუკლებლად ლოცვაჲ და სულელთა ყოველთა უდარწეს ყარ“ (იქვე ა), ამბობს გიორგი მერჩული, „ნაკლუდეგანებაჲ ჩემი არა შიფლობს დუმილად“ (იქვე ა) და „უიჭობესად შემირაცხიეს; რაჟთა ვიტოვდი დირსად ცხორებასა დმერთშემოსილთა კაცთასა“-ო (იქვე ბ). ამგვარად აქვს დასაბუთებული თავისი შესავალი ჩვენს ავტორს, ასეთი მცირე-შინაშენდლოვან მოსახრებით იცავს ცხორებათა წერის კანონიერებას. იგი სწუხს ამასანაკვე, რომ მრავალ ქართველ მეუდაბნოეთა მოღვაწეობა „აღუწერილობით“ (იქვე ბ 7) და სასწაულთ-მოქმედებანი მათი „ჟამთა სიმრავლისაგან მიეცნეს სიღრმესა დავიწყებისასა“ (იქვე ბ 11—12).

ჩვენ კარვად ვიცით, რომ მონაზონთა შორის ბუგრნი იუნენ ისეთანი, რომელთაც სამწერლობო მოღვაწეობა, განსაკუთრებით დვასიმეტუველებასა და ასკეტიკას გარეშე, ბერ-მონაზონისათვის შეუფერებელ ხელობად მიაჩნდათ: ამისთანა მწერლებს დიდების-მოყვარეობა და სახელის მოხუტვის სურველი აქვთ აშლილი. სხვათა შორის ამიტომაც არის, რომ ბერს თავისით, მოძღვრისა და მამასახლისის დაუკითხავად და ნება-დაურთველად, იშვიათად თუ რაიმე საკვლეისო-საისტორიო თხზულება დაეწეროს. მაგრამ გიორგი მერჩული მაინც შეტად სუსტ მოსახრებით ამარალებს თავის „დმწერილობის“ მოღვაწეობას და ამ მხრივ მისი მოსახრება და საბუთიანობა წინაღობინდელ და შემდეგდროინდელ ქართველ ისტორიკოსთა შეხედულებისაგან (იხ. აქვე გვ. 20, 44—45, 63—64, და 75—76) არსებითად განსხვავდება და ძალიანაც ჩამოუვარდება.

გიორგი მერჩულის თხზულება თავითგან ბოლომდის მონაზონურის ცხოვრების ალტაცებითა და ამაყ გრძობით არის გამსჭვალული.

ჩვენის ისტორიკოსისათვის, როგორც სხვა მის თანამედროვე სკეპტისთ მწერალათათვის, ეჭვმიუტანელი ჭეშმარიტება იყო, რომ ქვეყანასე მღვდელ-ლობა ყველაფერზე მაღლა სდგას, „უფროა ან უოველთა დიდებათა სუ-ლიერთა და კორციელთა“ (ც^ა გ^ლ ხანძთსა დ). მღვდელი შუამავა-ლია ჩვეულებრივ მომავლადე ადამიანთა და ღვთაებას შორის, იმიტომ რომ მღვდელობა „ქრისტის ნაცვლობაა არს“ (იქვე). მხოლოდ მის ხელმძღვა-ნელობით შეუძლიანთ ადამიანებს ზეციერ მამის ჟიდლო დამსახურონ, და სხვა-ფრთვე „აწ არაჲ ვინაჲ არს კაცთა ცხორებაჲ თუნიერ მღვდელობისა“ (იქვე დ). ამას გარდა რაც უნდა „ახალი რამე კეთილი წესი ერის-კაცმან“ მოიგონოს (იქვე, მწ), ან „იხილოს რაჲ-მე კეთილი წესი“ იერუსალიმსა და სხვა წმიდა ადგილებში, ისეთი წესიც-გი „რომელ ქრისტისანობასა შეუწოდის და ჩვენ შორის არა იუოს“ ან არა და „წიგნთაჲნი წმიდათა გუფისხმა ეოს“ (იქვე), მანც აგი „თავით თვისით ერსა უსწავლელსა“ არ უნდა „აუწიებდეს“ (იქვე), არამედ უნდა განუშებელი ყოფილიყო, „უმჯობეს დუმილი არს“ (იქვე), უკეთესი იყო რომ თავის ქერქში მჯდარიყო. მაგრამ თუ მანც-და-მანც არ დაიშლიდა და თავს ვერ შეიკავებდა, „დუმილი ვერ ძალ ედვას“, მაშინ „აუწიოს თვისსა ეპისკოპოსსა და თუ ვერ იუოს, მან ასწაოს, თვისთ ქადაგე-ბისა“ (იქვე). ხლო ვინც თითონ, ეპისკოპოსოდ თანამომქმთ აუწიებდა და შემოიღებდა ახალს რასმეს, თუნდაც კუაილს, იგი უფლის „წინააღმდეგობათა თანა“ დაისჯაოს (იქვე, მწ—მთ). ამგვარად პირადი ცხოველი გრძობა და თაონობა მრევლს უნდა დახმული ჭქონოდა, იგი მარტო ეკლესიის მსახურთა ხელმძღვანელობის მიმღვარი, მათ ბრძანებათა მორჩილი ადმანრულებელი უნ-და ყოფილიყო. ისინი იყვნენ „თავისმდებნი“ რომ „შჯული და წესი“, რო-მელიც მათის წინამდგრობით „აწ ქვეყანასა სუენსა უმკრეის, ვკრიალ კეთილ არს და ღმერთი დაჯერებულ არს“ (იქვე, მწ), რომ ამ გზით მორწმუნეს შეეძლო საუკუნო ცხოვებაში მის მიღწეა.

ამ გვარად ციორგი მერხულის შესეღვლობით კაცთა ცხოვების სიადუმი-ლოება ეკლესიას და მის მსახურთ ებარა. თვით ეკლესია, რომელიც თავდა-პირველად ცხოველი იყო და მორწმუნეთა კრებულისაგან შესდგებოდა, ციორგი მერხულისა და მის თანამედროვე თანამოაზრეთა შესეღვლებით გაქვავდა და შენობად იქცა; ხლო ის, რაც იესოს შიერ ეკლესია-კრებულის შესახებ იყო ნათქვამი, ეკლესიას-შენობას მიაკუთნეს. ამ მხრივ უკრადღების დონსია და დამახასიათებელი ერთი ღოცვა, რომელიც ჩვენი ავტორის აზრით გრიგოლს ხანძთელს უნდა ეთქვას: „ქრისტე ღმერთო... შენ თვით... იშენე თავისა თვისსა სახლი სიწმიდისაჲ შესავედრებელად ერთა მორწმუნეთა და რამე-თუ წმიდასა ეკლესიასა სახელსდევ გუამად შენად და წმიდასა შენსა სახელსა ზედა და სახელსა წმიდათა შენთასა... და მშენ და დამტკიცენ წმიდანი ეკლესიანი. ამისთვის უწოდე ეკლესიად წმიდათა ყოველთა, რაჲთა

შემდგომად სიკუდილისა მათისა ნაცვლად მათა ეკლესიანი აქუნდენ სიმტკიცედ და სიქადულად შენთა სამწყსოთა“-ო (იქვე იე).

გიორგი მერჩულის თხუსულებას ამასთანავე ნათლად ეტყობა, თუ როგორ მედიდურად უტკებოდა იგი „მსოფლიოთა“ ეკლესიის მსახურებს და მხოლოდ მონასტრებში მცხოვრები ბერები მიანდა განსაკუთრებულ თავჯანსიციუმის დირსად. ამ მხრივ მეტად საუკუნადღებოა, რომ ჩვენი ისტორიკოსი და მისი სიტყვით თვით გრიგოლ ხანძთელიც-გი ეპისკოპოსობას „კორციელ დიდებდა“ სთვლიდენ (იქვე ე). ავტორი გვამცნებს, რომ გრიგოლს ორჯერ ეხვეწებოდნენ ეპისკოპოსად გურთხეულიყო, მაგრამ მან არც მთინდომო და თანაც განუშარტა ვეგლას, „ვითარმედ მსოფლიოთა მათ წმიდათა საყდართა არა უმარწყმეს არიან წმიდანი უდაბნოთა ეკლესიანი“-ო (იქვე მ), არამედ ჰირიქით მადღის ძლიერებით მონასტრები ჰირგელს აღეშტებანო.

გიორგი მერჩულსაც დიდის გულმოდგინეობითა და სისხრულით მოთხრობილი აქვს, თუ რამდენად გავლენიანი იყო ხანძთელი არქიმანდრიტი, თუ როგორ ემორჩილებოდნენ მას ვეგლანი, ეპისკოპოსებიცა და მთავრებიც-გი. მაგრამ მართო გრიგოლიც-გი არა, გიორგი მერჩული მოგვითხრობს განსაკუთრებულ ადტაციებით, რა თავისუფლად გრძნობდენ თავს და დამოუკიდებლად იქცოდნენ სასულმწიფო მთავრობის წინაშე მაშინდელი ბერ-მონაზონები. „ქეშმარიტნი მონაზონნი ქუეყანასა ზედა არა ვისსა კელმწიფებთა ქუეშე არიან“-ო, ამბობდა გრიგოლი (იქვე კე). და საბან იწინელიც ხომ ამ მტეხას მტეხედ იცავდა, იმდენად მტეხედ, რომ როცა გურამალატმა იგი წერილით თავისთან მიიწვია, არც თითონ წავიდა, არც ჰასუხს აღირსა. გაკახანის შიქელ გურამალატისათვის მოესხენებინა მხოლოდ: „არა ჰნებავს კაცსა მას... მოსლვად აქა“-ო (იქვე კთ-დ). ხოლო როდესაც გრიგოლის დახმარებით გურამალატმა უჩი ბერი თავის სურვილზე დაიყოლია და მოსულს საბანს უსუგედურა: „ჯერ არს კელმწიფეთა მორჩილებად“-ო, ბერმა ჰირში მიასხადა: „დღებულთ მეფეო, შენ ქუეყანისა კელმწიფე ხარ, ხოლო ქრისტე ზეცისა და ქუეყანისა და ქუეყნელთაჲ. შენ ნათესავთა ამთ მეფე ხარ, ხოლო ქრისტე ყოველთა დაბადებულთაჲ. შენ წარმევალთა ამთ ჟამთა მეფე ხარ, ხოლო ქრისტე საუკუნოჲ მეფე... უფროს შენსა ჯერ არს სმენად სიტყუათა მისთაჲ, რომელმანცა ზრძანა, ვითარმედ «ვერვის კელმწიფების მონებად ორთა უფალთაჲ“-ო (იქვე ლ). ამასვე შორს წასვდა შეუძლებელია. გიორგი მერჩული ადტაციული შეჭხანის ამ სუკათს, მას მოსწონს მონაზონის სრული თავისუფლება ქვეყნის ბატონ-მატრონებისაგან, მისი მამაცი, დამოუკიდებელი და უმწიკლო ქცევა, ძლიერი სიტყვა და გავლენა. ჩვენი ავტორი გვისურათებს სწორედ ამგვარ მონაზონთა ბატონობის ხანას საქართველოში.

ხანძთელ მამის სიკვდილის 90 წლის შემდგომ, თათქმის ორასის წლის წინად მომხდარ ამბების მომთხრობელს გიორგი მერჩულს, ამასთანავე ვითარ-

ცა მონაზონების ბატონობის აღფრთოვანებულს მოტრფიალეს; რასაკვირველია ადვილად შეეძლო გადაეკარბებინა და გაეზვიადებინა, ხოლო მონაზონთა სურათისათვის იდეალური შუქი მიეფინა.

ეურადღების დიწისა, რომ გიორგი მერჩული, გრიგოლ ხანძთელი და მისი მოწაფეები სხვებსავეთ გონება-დასშულს, მხოლოდ წირვა-ლოცვით გართულსა და სხვა არაფრისათვის მზრუნველ მონაზონთა წრეს არ ეკუთნოდა. იგი სულ სსჯა შიმართლეების კაცია იყო: მას გულში უღვიოდა ბუნების მშვენიერების ტრფიალება, იგი აღტაცებით შეჰხაროდა ბუნების ლამაზს და მომხიბლავს სურათებს. ამ მხრევე გიორგი მერჩულსა და ეველა გრიგოლ ხანძთელის მიმდევრებს საუცხოვოდ ასსიათებს ის ფსელმუნი, რომელიც ჩვენი ავტორის ცნობით კლარჯეთის განთქმულს არქიმანდრიტს ხანძთის აშენების დროს ლოცვისს მავიერ უნდა წარმოეთქვას: უფალთ ვეღლი შენნი აღივსნენ სიპობითა, განჰპობო შენ შეუენიერებად უდაბნოხსად და სიხარული ბორცვთა შეიმოსონ და დელეთა განმრავლან ითქლი ღმრთის-მისსურებისსა, ლაღებდენ და გალობდენ“-ო (იქვე ი).

საქმარისა ადამიანს გადაიეთხოს ჩვენის ისტორიკოსის თსხულების ის დელიები, სდაც მას მსტერდისა, ხანძთისა და დანარჩენ მონასტრების მადამოები აქის აღწერილი; რომ შეიტკოს, რამდენად ჭყვარებია მას ბუნება, რამდენად ფაქიზი და ნაზი ესტეტიურის კომოვნებს ჰატრონი უოფილა იგი. მისი აღწერა ბუნებას „ქება“ და შესსმა, აი მავალითად თუხდ „ქებად ხანძთისსად“ გრიგოლის მიერ წარმოთქმული ხანძთის აღწერა: „კეთიდ არს უდაბნოხ იგი მზისა მცხინეარებითა და ჰაერის შეზავებითა ყოვლით კერძო და აქუს მას წყაროხ მდიდრად გამომდინარს, შუენირი, გრილი და ჰამოხ და მლნართა სიმრავლს ურიცხუ“... (იქვე იხ). ან კიდევ კლარჯეთის უდაბნოთა აღწერა: „დაღაცათუ ფრიად განვამრავლო სიტყუად ვერვე მისწუთების გონებად ჩემი ყოველსა უდაბნოთა სიკეთესა უწყებად შენდა“ო, ეუბნებოდა მერჩულის სიტყვით გრიგოლ ხანძთელი დემეტრე აფხაზთა მეფეს, „ბუნებით ერთეუამ არს ქუეყანად უდაბნოთად მათ და კეთილად შეზავებულ მზისსგან და ჭყარისა, რამეთუ არცა ფრიადა სიცხსს შესწყავს მათ და არც გარდარეული სიციფტ შეაურგებს მეოფთა მისთა, არამედ განწესებით დვას თსსსა სსხდვარსა უნოტო, უსორშავო, უშიწო, მსყარს, რამეთუ კაცთა ნახჭნი ფერკვანის არაოდეს თიკიან ექმნებან სდვას მათსა. ხოლო წყალი კეთილი და შეშად ნებისაებრ უნაკლულოდ აქუს აღმოცენებული ჭჭათა მათ შინა, ურიცხვ მლნარი და სიმრავლს წყალთა ჰამოთად, ბუნების მხიარულებად მიცემულ არს ღმრთისაგან“ო. (იქვე კდ).

თუ ბუნების სამშვენიერის სიყვარული გიორგი მერჩულისათვის შეეძლო ჩაენერგა იმ მამართლებას, რომელიც თვით გრიგოლ ხანძთელისგან მომდი-

ნარეობდა; მაინც უეჭველია რომ ჩვენი ისტორიკოსი პირადადაც დიდ პოეტურ ნიჭით იყო დაჯილდოვებული, სხეებსავეთ მას მარტო საეკლესიო და სამონასტრო ცხოვრებით არა აქვს დახშული მხედველობა. რაც უნდა აგვიწეროს მან, ეველათფერი ზორცქესსიშული გამოდის, სურათი ცხოველი და მრავალ-ფეროვანია, როგორც ავით ცხოვრება იყო. ამ მხრე იგი ნამდვილი მხატვარია. მისი აღწერილობა თვალ-წარმტაც სიმკვირცხლით, მშვენიერის ხატოვანობითა და ფერადებით არის აღსავსე, მოთხრობა ბუნებრივად მიმდინარეობს და მკითხველის ყურადღებას მინაარსიანობით ჰხიბლავს. მარტივი შკაფით და ცხოველის ენით დაწერილი, მშვენიერის, კეთილშობილურის კილოთი გამსჭვალული მთლად პოეტურ თხზულების შთაბეჭდილებას ახდენს.

სწორედ გასათვარია რა გვანის ხელოვნებით ჰყავს მას მრავალი იმდროინდელი საეკლესიო მოღვაწე დასურათებული, სხვა-და-სხვა თვისებისა და სწავლისა ჰატრინი თვითაულის შესახებ მას სიტყვა მეტად მოკლედ აქვს მოკრილი და მათის მოღვაწეობის მხოლოდ არსებითი და დამახასიათებელი მხარე აქვს აღნიშნული გიორგი მერხული ამ მხრე სწორედ რომ ხელოვანია და ვერც ერთი სხვა ქართველი ისტორიკოსი ვერ შეედრება.

რასაკვირველია გიორგი მერხულს, რომელსაც მისივე სიტყვით „ცხოვრებაჲ“ ხანძოელ მამის გარდაცვალების 90 წლის შემდგომ შეუდგენია, არ შეეძლო თავისი თხზულება დაწერა ვითარცა თანამედროვესა და თვითმხილველს „თანდამხდურს“. იგი ამ გარემოებას არცა მალავს და თითონვე აღნიშნული აქვს, რომ მის ნაწარმოებში „შეტანილია მხოლოდ „თხრობილი მოწაფეთაგან და მოწაფის მოწაფეთაგან“ გრიგოლ ხანძოელისა (იქვე ბ). მაგრამ ჩვენის ისტორიკოსის ალბად ესმოდა, რომ მოწაფეთა მარტო საკმარისი არ იყო, რომ ნაამბობი სწორედ და უტყუარი ყოფილიყო, ამიტომ იგი განსაკუთრებით აცხადებს, რომ თავის ნაწარმოებში მას მოთავსებული აქვს „ქეშმარიტად თხრობილი“ (იქვე). ხოლო როცა მერხული გრიგოლ ხანძოელის სასწავლთ მოქმედების აღწერას იწყებს, იგი იქვე დასძენს, ცნობები ამის შესახებ „გისწავნენ სარწმუნოთაგან კაცთა“ (იქვე ნ).

ზეპირ და თანამედროვეთა ნაამბოს გარდა გიორგი მერხულს უსარგებლნია წერილობითი საბუთებითაც, მაგ. უეჭველია, რომ ხანძოელი მამის მიერ დადებულ საეკლესიო და სამონასტრო წესის შესახებ ცნობები მას ამოღებული აქვს გრიგოლის შედგენილ „განგებისაგან“, ტიბიკონითგან. აგრეთვე აღნიშნული აქვს, რომ უადგილობის გამო „განგებთა ყოველი ვერ დაიწერა წიგნსა ამას, არამედ თითო სიტყუაჲ ყოველისაგან“ (იქვე კ). ერთს აღაგას მერხულს მოხსენებული აქვს, რომ „აწ არს ხანძოას კელითა მისითა დაწერილი სულისა მიერ წმიდისა საწელიწდომ იადგარი“ (იქვე ლ). მას მსყვანელი აქვს გრიგოლის იერუსალიმელ მოწაფეთა წერილიც, მოძღვრის-

სადმი გამოვზავნილი, თავით ბოლომდის დედნოვან სიტუა-სიტუვით ვადმო-
დებუდი: „იუენეს ვინამე“-თ, ამბობს გიორგი შერხული, „იერუსალმის მო-
წაფენი ნეტარისა გრიგოლისნი... რომელთაგან მოწერილი იყო ესტ ეპისტოლელ
მამისა გრიგოლის წინამე... ხოლო მე აწ შთაწვერე წიგნსა ამას შინა მო-
წერილი ესც მათი შეუცვალეებელად ყოველი ესრათ“-თ (იქვე ლ).

გიორგი შერხული უმთავრესად გრიგოლ ხანძთელზე მოგვიხსრობს, ხო-
ლო მის მოწაფეთა და თანამშრომელთა შესახებ ცნობებს რასაკვირველია უმ-
ფრო მცირედი ადგილი უკავია: საკუთრივ მოწაფეთა მოდვაცობა აწერილია
მხოლოდ 8 გვერდზე, მე (45) გვერდითგან მოყოლებული ნგ (53) მდე; მაგ-
რამ ამაზე წინადაც ავტორს მრავალი ცნობები აქვს შექსოვილი თვით გრი-
გოლ ხანძთელის თავგადასავლისა და მოქალაქობის აღწერილობაში, დაახლო-
ვებით კიდევ ცხრა გვერდზედ (გვ. ივ, ის, კბ, კე, ლე, მა-მდ). ამგვარად
თვით ხანძთელ მამის მთელ ცხორებას უკავია 82 გვერდი, ხოლო აქე-
თგან მარტო 17 გვერდი ენება მის მოწაფეებსა და თანამოღეაწეებს.
ამისდა მიუხედავად ამ 17 გვერდზედ ავტორმა მოათავსა მრავალი ძვირ-
ფასი ცნობა იმდროინდელ შესანიშნავ ქართველ საეკლესიო მოღე-
წეებსა და სასულიერო მწერლებზე. ჩვენის ავტორის დიდს და დაუფასე-
ბელ დირსებას ის თვისება შეადგენს, რომ მრავალმეტყველებას კრიდება და
თვითყოული პიროვნების დამახსიათებელ თვისების დასახელება და მათი უფრო
საუკრადებო და თვალსაჩინო ნამოქმედარის ნათლად და მკაფიოდ ჩამოთვლა
შეუძლიან; მან სიტუვის თუმცა მოკლეა, მაგრამ ამასთანავე მეტად მკაფიოდ
მოჭრა იცის ამ მხრეე გიორგი შერხული უბრო მწერლია.

რასაკვირველია ჩვენს „აღმწერელს“ გრიგოლ ხანძთელის მოწაფეთა
შესახებ გაცილებით უფრო მეტის მოთხრობა შეეძლო, ვიდრე მას აქვს
ნაამბი. რათგან უმეტესი ნაწილი მათგანი მისი თანამედროფენი იუენეს, ბეგრს
იგი უმტყვლია პირადაც იცნობდა. მაგრამ იგი მათ შესახებ ცნობებს გან-
ზრახ ამოკლებდა, თხზულება ისედაც ვრცელი გამოუვიდა და შამობდა
მეტის მეტად არ გამოიქვლდესო. ჯი მაგ. რას ამბობს გიორგი შერხული ერთ-
გან: „ესც მცირედი ვაკსენე საშთა მათ წმიდათა, თელორწისი და ქრისტი-
ფორაწისი და სახან იმხნელისა ცხორებაჲ. ამით რამეთუ ფრიად განგრძო-
ბაჲ იქნებოდა საქმეთა მათთა სრულიად აღწერითა ქეშმარიტად“-თ
(იქვე ლზ). ჩვენს ისტორიკოსს მოთხრობის გაჭინურებისა ეშინოდა და რიტა-
კი შეიძლებოდა ამბავს ამოკლებდა; „არამედ რაჲსადა განვაგრძობ სიტყუათა“-თ
(იქვე ლ), საქმე ასე გათავდაო. იმით გარდა, რომელთა შესახებაც ჩვენს ის-
ტორიკოსს თავის ნაწარმოებში მოკლე ცხორებანი აქვს შეტანილი, მას ბეგრ
სხვა მოდვაცზე და განთქმულ კაცის შესახებ შეეძლო საკულისმიერო რამე ეამბნა
შთამომავლობისათვის, მაგრამ იმავე მიზეზით იძულებული ყოფილა თავის
თხზულებებისათვის უფრო ყიწრო ფარგალი შემოეგლო. ხანძთელ მამის ბიო-

გრადი მოწმობს, რომ „სატბერდიის მამათა შორის ფრად იუყნეს შემდგომითი შემდგომად მონახონებისა სიძქითა რჩეული და რომელნიმე წინააღმართმეტყულებებისა მადლიათ ბრწყინვალე... რომელთა შორის უამთა ჩუენთა ბრწყინვალე კეესა მას მიძინაძრომასას დიდი აკობ... არამელ წიგნისა ამის განგრძობისათჳს მათ ყოველთა თანაწარვედ“-ო (იქვე ნკ, ამგვარივე ცნობა ის. იქვე მდ, თავი შ). მაგრამ უუურადღების დირსია, რომ გიორგი მერჩული მარტო მოწაფეთა ცსოვრების აღწერის დროს-კი არა, არამედ თვით გრიგოლის მოღვაწეობის დასურათების დროსაც სცდილობს რაც შეიძლება მოკლელა სწეროს; ამგვარი სურვილი მას იმიტომაც ჭქონდა, რომ მისი თსსულებაც ადვილი მოსასმენი ყოფილიყო; სწორედ იმიტომაც უძინოდა მას „წიგნის განგრძობისა“, რომ მოთხრობა მეტის მეტად არ გაჭანურებულყოფოდა ამისა გამო მოსაწვენი არ გამხდარიყო. ესტრეტიურის მოსახრებით ხელმძღვანელობდა მამასადამე წვენი ისტორიკოსი ამისთანა შემთხვევებში. გრიგოლ სანძიელის სამონასტრო ტიბიკონის შესახებ იგი მაგ. ამობს, „არა არს აწ თითოეულად ყოვლისათჳს სიტყუაჲ, რაშეაუ შემოკლებულ არს უამი ესწ და განებაჲ ისწრაფის რაჲთა არა იყოს ნამეტნავ სასმენელსა მსმენელთასა“-ო (იქვე კ).

გიორგი მერჩული გრიგოლ სანძიელის ცხორებაში „სასწაულთა აღწერაც“ შეუტანია. იმ დროს სსსწაულთაქმედება წმიდანობის აუცილებელ და დამასხასათებელ ფიგურებდა თვლებოდა. ჩვენი ავტორსაც ეკონა, რომ „ქრისტემან შეამკენა სასწაულთა... ვითარცა მამაჲ გრიგოლ ეგრწათვე მოწაფენი მისნი“ (იქვე ნბ). ამიტომაც არის, რომ მერჩული 53 (ნკ) ვერდიტან მოყოლებული 69 (დთ)-მდე 16 გვერდს მხოლოდ სასწაულთ-მოქმედებას ანდობებს. მაგრამ, ჩვეულებრივ, გამოჩენილ მოღვაწის განათლებულ თანამედროვეთა ყურადღებას მისი ნაშრომისა და ნამოქმედარის სიდიადე იპყრობდა ხოლმე და არა საწყალთმოქმედება. გრიგოლსაც იმდენად სიყვარულით დღავწლი მიუძღოდა ქართველ ეკლესიის წინაშე საზოგადოდ და განსაკუთრებით მავშეთ-კლარჯეთის ცხოვრებას მისმა დაუღალავმა შრომამ და მოქმედებამ ისეთი დრმა კვალი დასწინა, რომ ამაზე მეტი რაღა იყო საჭირო, რომ განცვიფრებული თანამედროვენი თაყვანის მცემლებად ექცია. ხანძთელ მამის სულიერს სიდიადეს ძლიერი აღმაშენებლობითი და შემოქმედებითი ნიჭი შეადგენდა და არა სასწაულთმოქმედება. მხოლოდ შეიძლება თარბანი, რომელთაც არ შეეძლოთ გაეთვალისწინებათ, თუ რაღა ჭქონდა ამ თუ იმ მოღვაწის სახელს ეგოდენი პატივისცემა მოხვედრილი, მეტ უურადღებას უფრო სასწაულთმოქმედების ამბებს აქცევდენ. ამით აისისება, რომ თანამედროვეს და ნიჭიერ ქართველ ისტორიკოსის მიერ დაწერილს „ცხოვრებაში“ სასწაულთა შესახებ ცნობები ჩვეულებრივ ძალიან იშვიათად მოახლოვება ხოლმე და მხოლოდ შემდეგში მერმინდელი მწერლები ქველად აღწერილს ცხორების

სასწაულთმოქმედების შესახებ მოთხრობებს უმატებდნენ ხოლმე. როგორც ეტყობა თავის დროზე არც გიორგი მერჩულს მიუქნევია გრიგოლ ხანძთელის სასწაულთმოქმედებისათვის დიდი უურაღებია. იგი თითონაც აღსადგეს: „მივედ სასწაულთა ნეტარისა მამისა ჩუენისა გრიგოლისთა, რომელნიცა ვისწავგნ სასწაულთათჳს კაცთა. ყოველი ვერ შეუძლიე აღწერად უმეტერებისა გზითა“ (იქვე ნკ); ეველა სასწაულები ვერ ჩაურთა, იმატომ რომ არ ვიცოდით. რომ სდომნოდა, სასწაულების შესახებ ცნობების შეკრება მისთვის უფრო ადვილი იქნებოდა, ვიდრე გრიგოლ ხანძთელის ცნობების შესახებ.

როგორც ზემოდ აღნიშნული იყო 53-ე გვერდიდან 50 თავითაგან მოყოლებული იწუება სასწაულების აღწერა და 69 გვერდამდე განუწყვეტლივ მოთხრობა სულ ამ სჯგანს ესება. მაგრამ ამ 16 გვერდზე მოთავსებულ სასწაულთაგანის უმეტესი ნაწილი უცვკელია გიორგი მერჩულის აღწერილი არ უნდა იყოს, არამედ შემოუტანია გრიგოლ ხანძთელის „ცნობების“ შემავსებელს ბაგრატ ერისთავთა ერისთავს, აღარნერსე კურაპალატის ძეს, „რომელმან ნეტარისა მამისა გრიგოლის ცნობებად ესტ განაახლა სასწაულთა მათ გამოკუთხულოთა შერთვიოთა“— (იქვე ძთ). სიტყვა „შერთვა“ ამტკიცებს, რომ „განმახლებელს“ ცნობები გიორგი მერჩულის მიერ გამოტოვებულ სასწაულებზე ბოლოში-კი არ მიუკერებია, არამედ შეუტანია. შიგ იქ, სადაც თვით „ცნობების“ ავტორს სასწაულთა შესახებ ჰქონია ლაპარაკი. გიორგი მერჩულს სასწაულები ბოლოში არა ჰქონდა მოქცეული, სასწაულებზე ღამრავის შემდგომ მას 70—80 გვერდ. ხანძთელ მამის უკანასკნელი დღენი აქვს დაწერილებით აწერილი.

თვით გიორგი მერჩულისაგან ვიცით, რომ მისი შრომა დათავრებული იყო 951 წელს. როდის-ღა უნდა „განეახლებინა“ ეს ნაწარმოები ბაგრატ ერისთავთა ერისთავს, ნერსე კურაპალატის ძეს? ამის განსაზღვრატ შეიძლება, მხოლოდ დაახლოებთ. სუმბატის ისტორიითგან ჩვენ ვიცით, რომ ბაგრატ ერისთავთა ერისთავი გარდაიცვალა 966 წელს (3 ქრკა 63). მაშასადამე შეუძლებელა ეს „განახლება“ ამ წლის შემდგომ მომხდარიყო, ეს არის უკანასკნელი სამხლვარი *terminus post quem non* ხოლო რაკი ბაგრატის მამა აღარნერსე წოდებულია კურაპალატად, ამ ცნობის სშეაღებით შეგვიძლიან ვიწველი სამხლვარიც *terminus ante quem non* გამოვარკვეით. ბაგრატთანაა შემატანეს სუმბატის თხზულებაში სახელდობრ ნათქვამია, რომ აღარნერსე მხოლოდ „შემდგომად მამისა ძმათა კურაპალატ იქმნა“— (ცა და უწყება 62). სოლო იმავე ისტორიაში აღარნერსეს „მამის ძის“ სუმბატ კურაპალატის სიკვდილი ნახეუბთა 958 წელს (იქვე 63). მაშასადამე მხოლოდ 958 წლის შემდგომ შეიძლო აღარნერსეს კურაპალატობა მიეღო. ამ რიგად აღარნერსე კურაპალატის ძეს ბაგრატ კურაპალატს გიორგი მერჩულის თხზულება შეეძლო მხოლოდ 958—966 წლებში „განეახლებია“. იქნებ ამ დროს ხანძთელ

მამის ცხორების „ადმწერი“ ჯერ ცოცხალი უოფილიყო კიდევ. სიტყვა „განახლა“ მეტად დიდმნიშვნელოვანია და ბაგრატი ერისთავთ-ერისთავის შვირედს ნამოქმედარს სრულებით არ შეკმევინს: მას მხოლოდ გამოტყვებულ სასწაულთა აღწერა „შურთავს“. თვით ავტორი გიორგი შერხული, თითონაც არ მალავდა, რომ მან უგებდა სასწაულებების აღწერა ვერ შეიტანა თავის თხზულებაში „უმიტრების გზითა“-ო. იქნება ეს წინადადება მას სწორედ მაშინ ჩაერთვას, როცა ბაგრატმა „გამოკუთვულთა“ სასწაულთა ჩართვა განისრას და იქნებ თვით შერხულისავე დახმარებით განხორციელა კიდევ. უურადღების დინსია, რომ გიორგი შერხულს ცნობა თავის „ადმწერელობა“-ზე „ცხორების“ ბოლოში, 80 გვერდზე მოუქცევია (გვ. 3), ცნობა ბაგრატ ერისთავთ-ერისთავის „განახლების“ შესახებ-გი შესამე ჰბრით ნაამბობია 69 (20) გვერდზე.

ერთი სიტყვით მოთხრობილ სასწაულთა შორის ერთი წილი ბაგრატ ერისთავთ-ერისთავისა უოფილა. მაგრამ მათი გამოყოფა გიორგი შერხულის შეკრებულ სასწაულთაგან ესლა რასაკვირველია ძნელია, მეტადრე, თუ ზემოაღნიშნულმა „განახლებელმა“ თავისი წვლილი მართლაც ავტორისავე დახმარებით შეიტანა „ცხორება“-ში: მანინა-და-მანინ ცხადია, რომ თვით გიორგი შერხულის თხზულება თავდება 81 გვერდზე, 84 თავით და თავი 85 და 86 შერძინდელ გადაწერათა დამატება უნდა იყოს.

ჩვენის ისტორიკოსის მიხინდა ჰქონდა აქწერა კრივალ ხანძთელისა და მის მოწაიკათა ცხორება და მოქალაქობა. რომ მოთხრობის მიმდინარეობა არ დარდვეულიყო, ერთად-ერთი საშუალება იყო ავტორს თვითთაეულ მათგანის თავკადსაგანო ცალკ-ცალკე გამხნა. მაგრამ მაშინ „ადმწერელს“ ერთისა და იმავე შემთხვევის, სოლო განსაკუთრებით კრივალ ხანძთელის მოღვაწეობის აღწერა რამდენჯერმე მოუხდებოდა: ამას გარდა მაშინ თვით სამონასტრო ცხორების დაფუძინებისა და აღმდინების სურათი გათხრობულ ტაო-კლარჯეთ-მაჟეთში იმდენად ცხოველი და ფართო არ გამოვიდოდა, როგორც იყო ნამდვილად. ამ მხრივ გიორგი შერხულის სურვილი, რომ ხანძთელ მამისა და მის აღზრდილთა ცხორება ერთად აქწერა, ბერის მხრით არის საქებური. თუმცა ესეც-კია, რომ ამ გვარ გვემისა და უადგილობის გამო ჩვენის ისტორიკოსი იძულებული იყო კრივალ ხანძთელს გარდა სხვებზე მოკლეად მოეჭრა სიტყვა, ან არა და სრულებითაც არა ეთქვა-რა.

რასაკვირველია რაკი ავტორს ქსურდა თვითთაეული მოწაიკის ეგვალს საუურადღობო თვისება და დავალი მოკლეად მანინ უეჭვლად ერთგან აღენიშნა, იგი იძულებული უნდა უოფილიყო მოთხრობის ჰირდაჰირი მიმდინარეობა დრო-გამოშვებით შეეწყვიტა სოლომე, სწორ გზისაგან გადაეხვია, რომ ამა-თუ-იმ კრივალის მოწაიკის შესახებ გამხნა და, როცა ამავს დათავრებდა, ისევე შეჩერებულ მოთხრობას დაჭბურებოდა. ამისთანა შემთხვევაში როცა ჩვენის

ტორიკოსი შეწვევტილ თხზულების მოაწერ სკანის უბრუნდება ხოლმე, იგი სწერს: „ანამედ აწ კუალად პირველსავე სიტყუასა მივიღეთ“-ო (იქვე, ლა), ან არადა „ანამედ აწ კუალად ნეშტი იგი პირველი განვაახლოთ“-ო (იქვე, ლდ).

კიორგი მერსულის თავის თხზულებაში თითქმის ორას, მინც-და-მინც ას ოთხმოცდა ათა წლის წინად მომხდარა ამბები აქვს მოსიხრობილი და რას-კვირეულია ამგვარს არათანამედროფესკან დაწერილ საისტორიო წყაროს თვითთ-ეული ცნობა შელევარმა ყოველ მსრივ უნდა სსწონ-დასწონოს, რომ ამ რიგად მისი ეჭვიმოტანელობა და სიმართლე გამოარკვეოს. ასეთმა გუელდსმითმა გან-ხილვამ დამარწმუნა, რომ მერსულის ნაწარმოები, რამდენადაც სხვა წყარო-ებთგან ცნობილს ზირებს და მოღვეწეებს შეეხება, საზოგადოდ სანდო თხზუ-ლებაა და ნამდვილს უტყუარს ცნობებს შეიცავს.

ჩუენს ისტორიკოსს მხოლოდ ერთს აღგას, თხზულების დასასრულში აქვს მოყვანილი თარიღი, მაგრამ სამაგიეროდ იგი უმთავრესს ცნობას ეხება და ამასთანავე შინაგლი თანამედროფე როგორც სასელმწიფო მთავრობის, ისე სეკულერიო გამკობის მდღენი ზირნი არიან ჩამოთვლილნი. მართლაც ექვლა-ნი სწორედ იმ დროს ცხოვრობდენ და ამით მოყვანილს თარიღს შეურყევე-ლი სიმტკიცე ენიჭება. ამ თარიღის საშუალებით შეიძლება დანახენ ზოგიერ ქრონოლოგიერ ცნობების გამორკვევაც:

ექვლა მაგალითების მოყვანა, როდესაც კიორგი მერსულის თხზულება ჭეშმარიტს ცნობებს კვადლეფს, რასაკვირეულია, შორს წავგიყვანდა და არც შეიძლება. დავასხელებ მხოლოდ ორიადე ამგვარს შემოსევეს: ჩუენი ისტო-რიკოსი ამტკიცებს, რომ გრაველი „სახლსა შინა სამეფეფოს დიდისა ნერ-სი ერისთვისა აღზრდილ იყო კელითა კეთილად-მსხურისა დედოფლისა ნერსის ცოლისა მათა რომელსაცა ეშვილა, რამეთუ იყოცა ძმისწული მისი“-ო (იქვე, ბ). იოანე სპანის ძის თხზულებითგან ჩუენ გიცით, რომ ქართლში მართლაც იყო ნერსე ერისთავი, რომელიც სსინს 772—786 წლებში (6— აბო ტულსა 15). ხოლო მერსული აღნიშნული აქვს, რომ 861 წელს, როდესაც ხანთელი მამა კარდაიცვალა, იგი 101 წლის ყოფილა, ას მეორეში მდგარა, მამსაღამე კრიგელი 759—760 წ დაბადებულა. ამგვარად კიორგი მერსუ-ლის ცნობა ქრონოლოგიურად სუეტსოვოდ უდგება იოანე სპანის ძის ცნო-ბებს და ნერსე ერისთავს 772—786 წ. კანმავლობაში შეეძლო აღესარდა 759—760 წ. დაბადებული ცოლის ძმისწული.*)

კიორგი მერსული ამტკიცებს აგრედვე, რომ როცა კრიგელ სანთელი კლავთში და ტაოში სიმონასტრო აღმაშენებლობა დაიწყო, „ანცა მოთვლით-

*) გი მერსული სცდება მხოლოდ, როდესაც ამბობს, ვითომც ნერსე უშვილრ ყოფილიყოს; მას, როგორც სხანს აბო ტფილელის მარტვილობითგან, შვილები ჰყო-ლია (გვ. 18).

ნი ერის-კაცნი ახლვიდეს ახლად უწინებისათჳს მათ ქუეყანათადაც, რამეთუ კლარჯეთს და ტაოთა შინა და შავშეთს და ყოველთა მათ მახლობელთა ქუეყანათა მცირედნი იპოვებოდეს დაშენებულ ტყეთა შინა აღდილ-აღდილ“-ო (იქვე, ია). ეს ცნობა მტკიცდება მეორე ქართველ ასტორიკოსის სუმბატ დავითის ძის მოწმობითაც, რომელსაც მოახლობილი აქვს, რომ აშოტ კურაპალატის შავშეთ-კლარჯეთში დასახლებისას, დაახლოებით იმავე დროს როდესაც კრივოლი თავის მოღვაწეობას შეუდგა, „ევეი შავშეთისა უშენებელ იყო მაშინ ვარეშე მცირედთა სოფელთასა, რამეთუ ჟამთა სხარისთა უფლებისასა აოკრდა... და კუადად შემდგომად მისსა სფავამან საქალბობისამან მოაოკრა შავშეთი, კლარჯეთი და მცირედლა დაშთეს კაცნი აღდილ-აღდილ“-ო (პ ქკა, 52).

მემდეგ „ცხოვრება“-ში ნათქვამია, რომ „აშოტ კურაპალატმან... ადამისა ცისსე არტანუჯისაჲ (გვ. ნე). სუმბატიც დასტურებს ამ ცნობას, რომ აშოტმა „ზოგა კლარჯეთის ტყეთა შინა კლდე ერთი, რომელი ზირველ კორკასარს ვასტანეს ცისედ აღუშენა, სსხელთი არტანუჯი, და ახრებულ იყო... იგი განასახლა აშოტ და აღაშენა აგრეთვე ცისედ და წინა-გერძო მისსა ქუეშეთ ადამისა ქალაქი“-ო (პ ქკა 53).

გიორგი მერხულს შპ (აღკ) გვერდზე დასახელებული ჭეჯის ბევრი იმდროინდელი კლარჯეთისა და შავშეთის მონასტრების „მაშენებელი“ და მთარველი. ეველა დასახელებული ზირები როგორც ეს სხანს სუმბატ დავითის ძის თხზულებითაცან მართლაც იმ ხანებში ცხოვრობდნენ (ცა და უწებ 56—60). ზეგის ავტორს აგრადვე მრავალი საეკლესიო მოღვაწე ჭეჯის მოხსენებელი, უმეტესი მათგანი აქამდისინ სხვა წყაროებითგან ცნობილი არ იყვნენ; საყურადღებოა მხოლოდ, რომ გიორგი მერხულს მოჭეჯის იერუსალიმელ ქართველ მონასტონთა ეპისტოლე კრივოლისადმი, რომელშიაც მოხსენებულია „მაკარი“ ბერი (ცა გვ. აგ); რომელიც მართლაც მოღვაწეობდა იმ დროს იერუსალიმში და მისი 864 წელს სინას მთის ქართველთა მონასტრისათვის დაწერილი უშუალებელი საუცხოო და ჯერ-ჯერობით უძველესი თარღიანი ხელთნაწერი ესლაც ინახება სინას მთის წა ეკატერინეს მონასტრის წიგნსაცაში (ის. ნ. მარის Григорій Мерчуръ გვ. XVIII. TP. წიგნი VII).

მკლევარი უფრო ფრთხილად უნდა მოვყარას „სასწაულთა“ აღწერილობას, რაკი იქ გულუბრყვილობა „შეთხუზულის“ აუცილებელი შემადგენელი ნაწილი უნდა იყოს და ექვს იქ აღდილი არ ჰქონდა ხოლმე. თუმცა აკეთ გიორგი მერხული როგორც სხანს ცდიდა, რომ „სასწაულები“-ს შესახებ ცნობები ნდობის დირს მომთხრობელთაცან „სარწმუნოთაგან კაცთა“ შეეკრება. ზოგი ერთი მათგანი მართლაც სრულებით უტყუარი ამბავი უნდა იყოს და არაფერს სასწაულებრივს, კაცმა რომ სთქვას, არ შეიცავს. ისეთას მაგ. მოთხრობა აშოტ კურაპალატის საყვარლის შესა-

სებ (გვ. ნგ-ნზ, § ნე) და შვირდის გამოხატვისით და არსებითად ჯერედვე ამბავი აღარნერსეს აშოტის ძის საყვარლის შესახებ (იქვე ნზ-ა § ნე). მაგრამ „განმანსლებელი“ ბავრთ კურაზალატი აღბად ასეთის სიფრთხილით არ ეკიდებოდა თავის მოვალეობას და ცდილა ბევრი „სასწაულები“ შეეტანა გიორგი შერწყლის თხზულებაში. საბედნიეროდ სასწაულოა უმეტესი ნაწილი, რომელიც გადაშტეტულის ცრუმორწმუნებით არის გამსჭვალული, მანტ-და მანტ ისტორიისათვის არაფერს საყურადღებოს არ წარმოადგენს, როგორც მაგალითად „მჯდომის“ შესახებ (იქვე ავ; დედაკაცის შესახებ, „რომლის კელნი და ფერანი მტერისაგან მისუმილ იუენეს“ (იქვე, ნდ § ნბ), „სისხლის დინებითა კუეიული“ დედაკაცის შესახებ (იქვე ნდ—ნი, § ნვ), „საშინელ ვეშაპის“ შესახებ (იქვე აე—აგ, § ავ) და სხვები.

ყურადღების ღირსია მხოლოდ ტქირის თავზე კადამსღარი „სასწაული“ (იქვე აგ—ათ, § აზ და ათ), რომელიც არაფერს სასწაულებრივს არ შეიცავს და ისტორიისთვის საგულისხმეო ცნობებით არის სუსტი, მაგრამ მხოლოდ ერთი ქრონოლოგიური დაბრკოლება არსებობს. „ცხოვრება“—ში ნათქვამია, რომ ტქირი იყო „ტფილისის აღსრდილი სჯაკ ამირისა ისმაელის ძისაგან და მოციქულად მავალი აშოტ კურაზალატსა წინაშე“ (იქვე აგ). რომელი აშოტი კურაზალატი აქ საგულისხმევი? რაკი ტქირი ვრავოლ ხანძთელის დროს ყოფილა, მაშასადამე შთელი ეს ამბავი შეიძლება მომხდარიყო 861 წლამდე, როდესაც კლარჯეთის განთქმული არქიმანდრიტი კარდაიცვალა. ხოლო ამ ხნის განმავლობაში ცხოვრობდა მხოლოდ ერთი აშოტ კურაზალატი დიდად სასულდებული. მაგრამ ის მოკლე იქნა 826 წელს. ამ გვარად ტქირის ამბავი შესაძლებელი იყო მომხდარიყო 826 წლამდე. სწორედ აქ იბადება დაბრკოლება: ტფილისის ამირას, რომელსაც ვიტომიტ უნდა აღეზარდა ტქირი, ერქვა სჯაკ ისმაელის ძე. იგი ცნობილია სსვა წყაროებითაგანაც: „მატიანზ ქართლისა“—თვან, სდაც ნათქვამია, რომ იგი „დაჯდა ამირად ტფილისისა“ ხალიდ იახიდის ძის შემდგომ. ამ დროს კი აშოტ დიდი კურაზალატი უკვე დიდის ხნის მკვდარი იყო (*443, გვ. 220). არაბულ წყაროებშიც იგი, ისხაკ იბნ ისმაილად წოდებული, მოხსენებულია ხალიფა ვასიფის (842—47) დროს (Ghazarian. Armenien unter der arabischen Herrschaft 50). მკვდარი-მთავარმა ბუე დამ მოქალა იგი ხალიფას უჩრბობისთვის 852—3 წ. (ქედ ერის ისტორია II, 374—377). ისხაკ იბნ ისმაილის წინ ამირად ყოფილა ხალიდ იახიდის ძე, ხალიდ იბნ იახიდი (იქვე 372), რომელიც შირველად დაუნიშნავთ ხალიფა აღ-მაჟუნის (813—833 წ.), ხოლო მეორედ მუტასიმის (833—842 წ.) დროს (Ghazarian. op. c. 50 და იქვე 373). მაშასადამე შეუძლებელია, რომ ამირას სჯაკ ისმაელის ძეს აშოტ კურაზალატისათვის მოციქულები ეგზავნა. გვლ ხანძთელის ცხობებაში უეპველია შეცდომა უნდა იყოს. ან ამირას სახელია არეული, ან კურაზალატისა. თუ ამირას სახელი სწორედ

არის მოყვანილი, მაშინ კურამხალადად ბაკრატი იყო († 876). ამოტის ძე (ქლ ერის ისტორია II, 373). სოლო თუ ცქირის ამხაგი მართლაც ამოტ კურამხალატის დროს მოხდა მაშინ ამირან სსხელია არეული და სსჯე ისმეაღის ძის მაგიერ უნდა უოდილიყო დასახელებული ან ალი შუაბის ძე (იქვე II, 369), ან ხალიდ იახიდის ძე (იქვე 373). სსჯეფრეე მთელი მოთხრობა ცქირის შესახებ ნამდვილ უტყუარ ამბის შთაბეჭდილებას ასდენს.

გიორგი მეჩხელის თხზულება სელმეორედ იბოჟან და დედანი პირველად და სსუტსოფოდ გამოსცა ნ. მარამა (TP. წ. V II).

ბასილი ზარზმელი წინამძღვარი.

ბასილ ზარზმელს დაუწერია „ცხოვრება და მოქალაქობა ღმერთ-შემოსილისა ნეტარისა მამისა ჩუენისა და სერაპიონისი“ (ც^ა გვ. 43). ავტორი ყოფილა „ძმისწული სერაპიონისი“ და ზარზმის მონასტერში მისულა „შედგომად ჟამთა მიცვალებისა“ ბიძისსა (იქვე). მაშინ უნახავს ბასილს სერაპიონ ზარზმელის „ყოველივე ნაშუქავე“, რომელიც „ყოფლად ბრწყინვალედ და კეთილად“ ყოფილა მოწუბილი (იქვე). ბასილი ზარზმში დარჩენილა და „ბრძნებითა უფალთათა“ თავის ბიძის გვამი ძველ სფულავითგან ამოუღია, ახალ შემზადებულ ქვის ღარსკში ჩასუყენებია „საწინისა ქტოსსა ხლისა ეკლესიისსა“ და ზედ ჟუარი აუმართავს (იქვე 44). შემდეგ ბასილს მიუღია ზარზმის მონასტრის წინამძღვრობა (იქვე 44—45) და ალბად იგი არის მოხსენებული ზარზმის ეკლესიის ჩრდალოეთის კედლის წარწერაში (E. Такайшвили. Археологическія экскурсіи, вып. I, 16—17).

ამგვარად ცხადია, რომ ბასილი სერაპიონის უმცროსი თანამედროვე ყოფილა. ჩვენ ავტორის თხზულებითგან არა სხანს, რომ იგი სერაპიონის სიცოცხლის დროს ზარზმში ყოფილიყოს და თავის ბიძის მოღვაწეობისა და მოქმედების თვითმხილველი ყოფილიყოს. ამიტომაც არის, რომ თუთ ბასილს სიტყვით იგი მოგვითხრობს ამბებს „შეკრებულთა ცხოვრების მისისსა“ (იქვე 3). რამდენად ნაკლებად სტოღნია ბასილს თავის ბიძის სერაპიონის შთამომავლობა თუნდაც იმთა მტკიცდება, რომ მას სერაპიონის დედის, სოლო აფის ბიძის ცოლის, სსხელიც-კი დააწიქებელი ჰქონია: „სსხელსა დედისა მისისსა უმეტარ ვართ... ჟამთა დაფარვისათს“—ო (იქვე 4). სერაპიონის მამა ადრე დაქვრივებულია; თითონაც მალე კარდაცვლილა და სერაპიონი და მასი ორი მღირწლოვანი ძმა თბლად დარჩენილან. ალბად ამით თუ აისნება ამგვარი კუდმავიწყობა.

ბასილი ზარზმელი არსად ამბობს თავის თხზულებაში, თუ როდის დასწერა მან სერაპიონის „ცხოვრება“. არსად არის აღნიშნული რაიმე თარიღი. ამიტომ ამ საკითხის გამოარკვევა მხოლოდ დაასლოვებით შეიძლება. ჩვენი ავტორი ასევე იმ ბიძის, რომელსაც მისთვის სერაპიონის სსსწავლამოქმედება აუწერა: „მოგუთხრა ესე არა თუ უსინთა ვეითმე მიერ კაცთა, არამედ ფრადცა სსინთა და ბრწინვალეთა, ვიტყუთ უკუწ გიორგის ეპისკოპოსსა მანუეტერელსა, რომელი აღიზარდა... კანთქუელსა მან უდაბნოსა ობისას“—ო (იქვე 27). „ყოველნი ესე სასწაულნი და საქმენი, რომელნი იგი ბირველ ეპისკოპოსობისა და უკანასკნელ კიდეგნეს, მომიტხრეს პირმან მან უტყუველმან, გიორგის ვიტყუ მანუეტერელსა“—ო, კვლავ ამბობს მეორეგან ჩვენი ავტორი (იქვე 41). ეს გიორგი მანუეტერელი ეპისკოპოსი მონასტრული ზეგის გიორგი მერსულსაც: გრიგოლ ხანძაელის სხვა მახლობელ მოწაფეთა და მამათა შორის, რომელთაც შეეძლოთ ხანძიელი არქიმანდრიტის ცნობება ღირსეულად აღეწერათ, იგი გიორგი მანუეტერელსაც სთავიდა (ც^ა გ^კლ ხმ^ათს^ა ნ^გ). ხოლო როცა გიორგი მერსული თავისი თხზულების წერას შესდგომია, მაშინ გიორგი მანუეტერელი უკვე შვედარი ეოფილა.

ჩვენ ვიცით, როდის დაამთავრა გიორგი მერსულმა თავისი თხზულება— 951 წელს. ხოლო როდის დაწერა წერა, ეს გამოარკვეული არ არის. ცხადია, მხოლოდ რომ ამოღენა „ცხოვრების“ დაწერა ადვილი საქმე არ იყო და ერთბაშად არ შეიძლებოდა. მაინც-და-მაინც 951 წელს გიორგი მანუეტერელი ეპისკოპოსი უკვე შვედარი ეოფილა. მაშასადამე ბასილ ზარზმელს ცნობები სერაპიონ ზარზმელის შესახებ 951 წ. კარგა ხნით ადრე უნდა ჰქონდეს შეკრებილი. ხოლო თვით „ცხოვრება“ მაშასადამე უნდა დაახლოვებით იმავე დროს ყოფილიყო დაწერილი, როდესაც გიორგი მერსულს დაუშთავრებია თავისი შესანიშნავი ნაწარმოები, —მეათე საუკუნის პირველ ნახევრის დამლევს.

თუ ოდესმე აღმოჩნდა მიქელ ზარზელის „ცხოვრება და მოქალაქობა“, და სსსწავლანი, რომელიც ბასილის სიტყვით „შემდგომად სიკვდილისა მისისა აღწერეს მოწაფეთა მისთა“ (ც^ა სრ^აზნ^ასი ნ), მაშინ უფრო დაასლოვებით შეიძლება განისაზღვროს სერაპიონ ზარზმელის „ცხოვრების“ შედგენის თარიღი იმიტომ, რომ როცა ავტორი ამ „ცხოვრება“-ს სწერდა, მიქელ ზარზელის „ცხოვრება“ უკვე დაწერილი ეოფილა.

მაგრამ სერაპიონის „ცხოვრება“ ხელუხლებელი იმ სახით არ არის შენახული, როგორც იგი დაუწერია ავტორს. ამ თხზულების გამოქვეყნებულს ტექსტს ცხადად ეტობა, რომ ვიღაც უცნობს ბასილის ნაწარმოებისათვის ხელი შეუხია. 43-ე (*275-ე) გვერდზე სხედლობრ ნათქვამია: „ესე მქამომდე იეაგნ. ხოლო ჩუენ შემდგომად ამისა სსსუადცა მოვიკსენით და ეგრეთ დაგობუქლოთ სიტყუასა (sic), რამეთუ თვთ დასწერს ბა-

სილი, რომელმან ცხორებაჲ ესე წმიდისა აღწერა, და იტყვს, ვითარ-
მედ „შე ბასილი, ძმისწული წმიდისა სერაპიონისი, უნარჩევანი ყოველთა მ-
წესეთა, შემდგომად ჟამთა მიტვალებისა მისასათად მოვიწიე ზედა წმიდასა ს-
მარსიონის მისსა“—ო და სხვა (იქვე 43). სიტყვები „უთ დასწერს ბასილი, რ-
მელმან ცხორებაჲ ესე წმიდისა აღწერა“ უეტველია ეკუთვნის ვილაც უცნობს,
რომელიც შეიძლება უბრალო გადაწყვიტიც იყოს,—და მაშინ იქნება ამ ადგილს
კარდა წარწმელ ისტორიკოსის თხზულებაჲში სხვაგან არსად. იქოს შეტანი-
ლი ცუდილება,—ან არადა ეგებ აქ გადაწყვეთელი დაზარაკობდეს, რომელსაც
შეიძლება ბასილის წაწარმოები აქა-იქ შეეპოვლებინოს. რაკი ეს უცნობი თავის
ვინაობას არ ამუდვანებს და „ცხორების“ აღმწერელად მარტო ბასილსა სთვლი-
და, ამიტომ საფიქრებელია, რომ მას თხზულებისათვის მხოლოდ ოდნავ „შეუ-
ხია ხელი. თუმცა ამ საუურადდებო და დიდ-მნიშვნელოვან საქითხას საბო-
ლოდოდ გამოკრევეს მხოლოდ მაშინ შეიძლება, თუ რომ ბასილის თხზულების
სრული დედანი აღმოჩნდა. რაკი საქითის ჭერ-ჭერობით სათუოდ რჩება, ამ-
იტომ ჩვენ მხედველობაში უნდა ვიქონიოთ, რომ სოკიერთი მოსაზრებათაგანი,
რომელიც ქვემოდ ბასილის შესახებ, ვითარცა ისტორიკოსზე, არის გამოთ-
ქმული, შემდეგში, თუ რომ სერაპიონის „ცხორების“ თავდაპირველი დედანი
აღმოჩნდა და ბასილის თხზულების გადაკეთებულობა დამტკიცდა. შეიძლება იმ
უცნობს გადაკეთებულს ესებოდეს.

ბასილ წარწმელისათვის ცხადია, რომ გამოჩენილ საეკლესიო მოღვა-
წეთა ცხორების აღწერა სათანადო საქმეა: „ქებისა და ბრწყინვალე შესისმისა
დირს არან მოუყარენი ღუთასანი და აღმასრულებელნი სჯღუთთა მტნებათა
მისთანა“—ო, ამბობს იგი (ც^ა 1); იმიტომ რომ იგივე ღმერთი „სას-
ყილლად შრომათა“ დაწმირდა მათ, „სახელები თქუენი აღწერილ არს
ცათა შინა“—ო (იქვე). მით უმეტეს, როგორც სჩანს, ჩვენს ავტორს საჭი-
რად მიანდა, რომ მათი სახელი და ცხორება აღწერილი ყოფილიყო „ქვეყ-
ნასა ზედა“. ბასილი ამასთანავე დარწმუნებულია, რომ თვითოეულს ხა-
ნას თავისი მოღვაწეები ჰყავდა: „ზირველად იყენენ „მოციქულნი“, შემდეგ
„მწყემსნი და მოძღვარნი და მამანი დაეწესეს“ და „შემდგომითი შემდგო-
მად“ მათ მსგავსთა, „აღმოშვა“—ს განკუება აღმართისა ნათესავს „არა დააკლებს“—ო
(იქვე 2).

მაგრამ ამ შეხედულებას მაშინ თურმე ყველა არ ეთანხმებოდა. პირ-
იქით ისეთებიც იყვნენ, რომელნიც პირდაპირ ამტკიცებდნენ: „ჟამთა
ამათ ჩუენთა არღორა ვის კელეწიფების მსგავსებაჲ პირველთა მამათა, რა-
მეთუ განგებთა რაჲთმე საღმრთოჲთა მიფარულ არს“ (იქვე 3) პირ-
ვანდელი მაღლიო. ბასილი წარწმელს ამგვარი აზრი შემდგომად მიანდა:
არა, „ჟამთაცა ჩუენთა იხილენეს ახალნი მნათობნი და მოძღუარნი და
მსწავლებელნი, ვითარცა ძუელსა შინა ეღია და იოანე და შემდგომად

ზაგლე თებელი და დიდი ანტონი, მკარი, ეთუზმი, სპა და გერასიმე და, რად გუპის თათაკუელად წარმოთქემა, ეთველნი მსცესნი და მობაძენი მათნი, რამელთა ვლეს მისწრაფებით იწროა და სჯირველი გზაა, მიმუქანებელი სეცისა ქალაქად, რომლისა სურათ-მოდღვარ და შემოქმედ ღმერთი არს“-ა (იქვე 2—3).

სხვათა შორის პირველ წმიდა მამათა „ყოველითურთ მსგავს იქმნა ზეცისა ჩინებისა ღირსი ყოვლად-წმიდა მამა და მოძღუარი ნეტარი სერაპიონ“-ა (იქვე 3). მისენელა, „შენ ისმინე გულმოდგინედ“ და დარწმუნდები, რომ ჩემი აზრი სწორე არის (იქვე). შემდეგში მართლაც ავტორი ცდილობს დაუმტკიცოს მსმენელს, რომ სერაპიონი წმინდანია, სასწაულებრივის მადლით დაჯილდოებული. ამით აისსება იქნებ აგრედვე, რომ ბასილს ასეთის გულმოდგინებით მოახრობილი აქვს თავის ბიძის სასწაულო-მოქმედებაც.

ბასილი ზარზმელის აზრით სერაპიონის „ცხორებისა“ და მოქალაქობის, საქმეთა, შრომათა და სწავლათა აღწერილობის მოსმენას მიბაძვის სურვილი, „ძალისაებრი ბაძვა“ უნდა აღეძრა (იქვე 3).

სერაპიონ ზარზმელის ცხორებაც ეკლესიაში წასაკითხავად ყოფილა დაწერილი. ავტორს თავის მოახრობასა და „მოკსენება“-ში ჩაურთავს ავგასარი ეკლესიაში მდგამი მონასტრისადმი მიმართვა: „მ ზატიოსანო და სიმღაო კრებულა. . მდღელსო და მამანო უდაბნო[ა]სა დიდისა ზარზმისანო... გუეს-მოდინ სწავლანი და საღუთანი საქმენი და შრომანი მისინი... აწ გულის მოდგინედ ვისმინათ... კამოსტვად .. ცხორების მისისა და აწინდელისა აქა შემოკრებისა“-ა (იქვე 3 ის. აგრედვე 33). ეს თხზულება მაშასადამე საყდარში წასაკითხავად არის დაწერილი სერაპიონის ხსენების დღეს 29 ოქტომბერს.

როგორც ზემოდ იყო აღნიშნული, ბასილი ზარზმისა სერაპიონის სიკვდილის შემდგომ მოსულა. მასასადამე თავის ბიძის ცხორებასა და მოღვაწეობას არ შესწრება და მის თავგადასავლისა და მოქალაქობის აღსაწერად თავდაზირველად უკვებელია მასლები და ცნობები უნდა შეეკრება. თვით თხზულებითგანა სჩანს, რომ მას ავტორს მომთხრობელიც ჰყოლია და მასალაც ჰქონია ხელთა.

მართლაც ისეთი ადგილებიც არის, სადაც ბასილი შეიძლება ნახულსა და გაგონილს თვით მოგვითხრობდეს. საკუთრივ ბასილს, ვითარცა მმისწულს, შეიძლება ეკუთვნოდეს ცნობები სერაპიონის ჩამომავლობაზე, მის მშობლებსა, ძმებზე, მის პატარაობასა და ქაბუკობაზე (ანუ 4—5 გვ.) ეს ამბები ჩვენს ავტორს იქნებ მამისგან ჭქონდეს გაცანილი. მასვე შეეძლო აეწერა ყველაფერი, რაც სერაპიონის გარდაცვალების შემდგომ მოხდა ზარზმის მონასტერში, ის რაც 41—43

გვერდებზე ნაამბობი. დასასრულ პირადად მას ეკუთვნის ცნობები სერაპიონის ნეშთის ახალ ეკლესიაში გადასვენების შესახებ (გვ. 43—44). აქ ავტორი თავის თავს თითონ ასახელებს და მოსაუბრესავეთ დასაბუთებს: „მე ბასილი, ძმისწული წმიდის სერაპიონისი, ... შემდგომად ჟამთა მიტყალებისა მისისაჲა მოვიწიე. ზედა წმიდას სარწმუნოს მისსა და ვინილე ეოვლად ბრწყინვალედ და კეთილად ეოვლავე ნაშუშაკვეი მათი და განვიშუ და განვიხარე... კელეკავ და შევკმზადე ღარსაკი ქვისა და აღვადე საფლავსა მისსა... დავსხენით ღარსაკსა შინა ასლსა და აღვმართენით მას ზედა ჟურა“—ო... (იქვე, 43—44).

ყოველგვარი ღირსია, რომ იქ სწავლავს ბასილს ახალ ეკლესიას აშენების ამბავი აქვს მოთხრობილი; მას თავის ცნობების დამამტკიცებელი წარწერა მოჰყავს და ქნდაკებასაც ასახელებს, რომელიც ეკლესიის კედელზე ყოფილა გამოყვანილი (იქვე 43).

ცნობები მიქელ პარცხელის შესახებ (გვ. 5—6) ბასილ ზარწმუნეს უეჭველია მიქელის ცხორებითგან ექნება ამოღებული, რომელიც უკვე დამთავრებული უფაფილა, რადესაც ხვენი ავტორი თავის თხზულების წერას შესდგომა (იქვე 6). შესაძლებელია იქითგანვე იქონი ამოკრეფილი ზოგიერთი ცნობები მაინც სერაპიონის მოწაფეობისა და მის ზარწმუნოს ზარწმუნად წარგზავნის ხასის შესახებ (ესე იგი გვ. 6—9).

სოლო ამ ადგილითგან, სადაც სამონასტრო ადგილის ძებნაზეა ლაპარაკი, ბასილს, როგორც სჩანს, თვით მონაწილეს პირით აქვს ნაამბობი, სერაპიონის თანამსახურე ერთ-ერთ ძმათგანის მოთხრობილია. ეს ცხადად ეტეობა თვით მოთხრობასაც. ამ მხრივ უურადღების დირსია, რომ სამონასტრო ადგილის ძებნის აღწერილობა ჯერ სანაუბრო კილოთი იწეობა, როგორც მაგ.: „ადღა წმიდა იგი და ძმა მისი იოანე და ერთი ძმათა მათგანი, რომელთა რიცხვ ექუს იყო და წარემართნეს ჭაბუკსა მას თანა სმნი იგი და სმნი დაჟეტეუნეს ადგილსა მას. სოლო იწეეს სფავად და ვითარ ვლეს, მიიწინეს შესაგრებელსა ერთა მათ წყაღასა“ (იქვე 16). მხოლოდ იმ ადგილითგან მოყოლებული, სადაც ნათქვამია, თუ როგორ მოვიდნენ „სამომოდე“, მოთხრობა უცებ პირველი პირით არის აღწერილი, —მაგალითად მოვიყვანო ზოგიერთს ადგილებს: „ვითარცა მოვიწინეთ ადგილსა მას (სამოს)... ჩუენ გუენება, რამეთუ გარეშემოწერთ შემოვლათ სიმტკველე მათ ადგილთა“—ო (იქვე 16)... „ადგვევით ზირსა მის მდინარისასა და მოვიწიეთ ნათ კეფსა“ (იქვე)... „განსმენილიყო მოსულა ჩუენი... და გუეთხვიდა კაცი კაცი იგი“... (იქვე 17)... გვევიდრა ჩუენ ფრად და ვითხეთ კაცსა მის... ვითარცა შთავედით ზირსა მას ტბისასა, ვკითხეთ კაცსა ჟამი დდისა... სოლომან მომიგო“—ო... (იქვე 18). ერთი სიტყვით აქ ბასილი ზარწმუნელი სერაპიონის ერთ-ერთ თანამგზავარ-ბერის ნაამბობს სწერს. როგორც სჩანს

იმდროს იგი ქაბუკი იქმნებოდა და ბასილის დროსაც ცოცხალი უფიქვად. ამგვარი ხასიათი აქვს მოთხრობის მე-15-ე გვერდიდან მოყოლებული მე-24-ე გვერდამდე, სადაც ბასილ ზარზმელს კვლავ შესუბრე კილოთი აქვს უველაფერი აწერილი.

მე-24-ე გვერდზე იწვება ზარზმის ზირველ ეკლესიის აკების ამბავი და 27 გვერდამდე მხოლოდ ამ საგანზეა ლაზარაკი, ამასთანავე ისე დაწვრილებით და ზედმიწევნით არის უველაფერი მოთხრობილი, რომ აქაც უშუალოდ ბასილს დამსწრე და მონაწილე მამისაგან ექმნება გავონილი, მაგრამ არა სხანს ვიცან?

ცნობები გიორგი ჩარჩანელისა და მის დიად მოღვაწეობის შესახებ, რომელმაც ზარზმის მონასტრის აკებას და აუფუგბას სედი შეუწყო, განსაკუთრებით-კი სერაპიონის სასწაულთმოქმედებაზე ბასილ ზარზმელისათვის მოუთხრია გიორგი ეპისკოპოსისა მაწყურელისა (იქვე 27): აქ ზარზმელი ისტორიკოსი კვლავ თვით მომთხრობელს ლაზარაკებს და ზირველის ზირითა სწერს: „იტყოდა დმერთ-შემოსილი იგი (გიორგი მაწყურელი), ვითარმედ „ვიყავ რად უდაბნოსა რაზისისა... და მიერ ადვედ დიდისა მამისა მიქელისა და ვიყავ რად წინაშე მისსა, მაშინ წარაფინა მიქელისა მამისა მამისა მამისა“ -ო (იქვე 27—28). მე-27-ე გვერდიდან მოყოლებული 41 გვერდამდის გიორგი მაწყურელის ნაამბობია და ბასილი ზარზმელისაც აქ თვითონ აღნიშნული აქვს: „უფიქვნი ესე სასწაულნი და საქმნი, რომელნი იგი ზირველ ეპისკოპოსობისა და უკანასკნელ ეხილვისეს, მომიფხინეს ზირმან მან უტყუელმან, გიორგის მიტყვ მაწყურელისა“ -ო (იქვე 41).

გიორგი მაწყურელს გარდა ბასილ ზარზმელისათვის ბერს სხეებსაც უამბობთ სერაპიონის სასწაულთ-მოქმედება, მაგრამ ავტორს ეკლესიის ნათქვამი და გავონილი არ შეუტანია თავის თხზულებაში იმიტომ, რომ „კარობრივისა უნისა მიერ შეუძლებელ არს წარმოთქუმა და აღწერა ეოველთა მათ სასწაულთა, რომელნი იგი სარწმუნთა კაცთა მიერ ფიცით მოგვეთხრეს“ -ო (იქვე 36).

დასასრულ სერაპიონის ზოგიერთს სასწაულ-მოქმედების აღწერა ისტორიკოსის შექმნა ვითარცა თანამედროვეს და მხილველს: ეს იყო „ჩუენთა მათ უამთა ხილული და სმენელი“ -ო (იქვე), —ის, რაც ზარზმის დიდებულ აღმაშენებელს სიკვდილის შემდგომ, მის საფლავთან მომხდარა.

ბასილის თხზულების შემომოყვანილ განხილვითგან მტკიცდება, რომ ავტორს უსარგებლნია 1) თანამედროვე წერილობითი ნაშთებით, 2) სერაპიონის თანამგზავრთა, თანამშრომელთა და მახლობელ ჰირთა გარდმოცემითა და ნაამბობით და 3) იმ ცნობებით, რომელიც ავტორმა ვითარცა თანამედროვემ იცოდა.

ეურადღების დიქსია, რომ მას აღნიშნული აქვე; ჩემი მომახრობელი გიორგი მაწვერელი „ყოველთავე თვთხილველ ქმნილ იყო“-ო (იქვე 41). აღბად ბასილ ზარზმელს ესმოდა, რომ სასიტროთი თსზულებიხათვის „თვთ-ხილველი“ მოამბე იყო საჭირო. ამასთანავე ავტორი ამტკიცებს, რომ ეს „თვთხილველი“ ყოფილა „პირი უტყუელი“ (იქვე 41) და დანარსნი მომთხრობელთაც „სარწმუნოთა კაცთა“ სახელი ჰქონათ დამსახურებული (იქვე 36). მასთანავე ზარზმელს შემატყანეს სტოდნია, რომ მართო „თვთხილველობა“ საკმარისი არ იყო, რომ თვთხილველსაც შეეძლო თაფისი მისქელი შეეცდინა, და ამის თაფითგან ასცილებლად საჭირო იყო მოამბე „უტყუელი“ და „სარწმუნო კაცი“ ყოფილიყო მკვამ, როგორც სრასნს, ბასილ ზარზმელს ზოგვერ არც ეს მისანდა საკმარისად, მეტადრე როცა მოთხრობა არა-ჩვეულებრივს რასმეს, სსწაულებრივს ამბავს, შეიცავდა, ამისთანა შემთხვევაში მას მომთხრობელთათვის უთხოვნი თაფიანთი ნათქვამი ფიცით დამტკიცებინათ და ამასაც ეს თსოგან აუსრულე-ბიათ: „ფიცით მოგვეთხრნეს“-ო (იქვე 36).

ერთი სიტყვით, ბასილ ზარზმელს თავის თხზულებიხათვის კარგი და სანდო წყაროები შეუკრებია და მეთოდების მხრივაც მას როგორც ისტორიკოსს თავისი მოვალეობა ჩინებულადა ჰქონია ვათვალისწინე-ბული.

ბასილ ზარზმელს გარკვეული თხრობის გეგმა ჰქონია. მას ამბავი ქრონოლოგიურად-კი არა აქვს დალაგებული, არამედ მხოლოდ შინაარსისდა მიხედვით. ავტორს მისნად არ დაუსახნია სერაპიონის მთელი თაგვადსახალი და მოღვაწეობა აღენუსს. მას აზრადა ჰქონდა მხოლოდ „მცირე... სიტყუს-მიერი გამოხატვაჲ ვრცელისა... ცხოვრებისა მისისა“ (იქვე 3). „ვიტყო-დით ზოგს რასმე შეკრებულთა ცხოვრებისა მისისაჲ“-ო (იქვე 3). მასთან-დავე ბასილის შრომა შეიცავს მხოლოდ დიდ სურათის ზატარა მონახსს, დიდის მოვლენის მოკლე აღწერას. ამიტომ ავტორს უნდა სერაპიონის მოქა-ლასების მხოლოდ ზოგიერთ თვისებისათვის მიეძცა ეურადღება და დაესურა-თებინა. ბასილა ზარზმელი სწორედ ასეც მოქცეულა. მისი თხზულება ეხება რამდენსამე საკითხს და ავტორი ყოველთვის ჯერ აცხადებს, რის გამოკრევეა, დაწერა და დამტკიცება ჰსურს, ხოლო შემდეგ მოჰყავს ხოლმე აღნიშნულ აზრის დამასურათებელი და დამამტკიცებელი ცნო-ბები და ამბები.

თვით თხზულება ამის გამო შეიძლება დაიყოს რამდენადმე ნაწი-ლად; რომელსაც თვითოეულს სათაურის მაგვარად წინ უძღვის დედა-აზრის მაუწყებელი წინადადება. მაგალითად, შესავლის შემდგომ ბასილი აცხადებს: „იწყებს სიტყუაჲ დასაბამსა ცხოვრებისა მისისაჲ“-ო (იქვე 4), მოთხრობა ზარზმელ მამის ცხოვრების ბრველ წლების აღწერილობას შეეხე-

ბ.ო. მართლაც ქვემოთ ავტორს სერაპიონის დელამინისა და მის ზატარაობის ამბავი აქვს მოთხრობილი (გვ. 4—5). შემდეგ ბასილს კიდევ აღნიშნული აქვს: „აწ ჯერ არს ჩუენდა, რათა დიდთა შათოთჳს უდაბნოთა და მონასტროთა მოფიქსენოთ, თუ ვინა იქნა შენება მათი, ანუ ვინ იუყეს მასენებელნი იგი“-ო (იქვე 5) და ამ წინადადებას მართლაც მოსდევს მოთხრობა სერაპიონის გამგზავრებისა, სამონასტრო ადგილის საძებნელად და წარწმეში მისვლის შესახებ (იქვე 5—9). მერე ავტორი ამბობს: „ხოლო აქა წარემართოთ სიტყუთა და განცხადებულად წარმოუჩინოთ სიფუარულსა თქუენსა, თუ ვითარ იყო აღგილისა მის წარმართებაჲ, ანუ ვინ იყო კაცი იგი, რომელმან ყოველივე... კეთილად წარუმართა მათ“-ო? ამის შემდგომ ნათქვამია, ვინ იყო გიორგი ღირსიანი, და ვრცელად არის მოთხრობილი, თუ როგორ შეუწყო მან ხელი სერაპიონს და ყოველ მხრივ დაესმან სამონასტრო ადგილის დამობითაჲ და შენობის აგების დროსაც (იქვე 9—27). მერე ბასილ წარწმელს კვლავ აღნიშნული აქვს: „აქა სხულ[დ] იცვალეობის ლექსი სიტყუსა უსაკუთრესად თქუმად სასწაულთა წმიდისა ამის კაცისათა და რათა ცხორებაჲცა ლუთის-მსახურისა გიორგისი უმეტეს გამოცხადდეს“-ო (იქვე 27). მართლაც ავტორის ქვემოთმოთხრობილი სერაპიონის სასწაულთ-მოქმედების აღწერილობასა და გიორგი ღირსიანელის შესახებ ამბავს შეიცავს (იქვე 27—33). შემდეგ ბასილი აცხადებს: „აწ ჯერ არს, რაჲთა... გქმოდის... დასაბამი და აღსასრული ნეტარისა ამის ცხორებისა“-ო (იქვე 33) და მერე აღწერილია სერაპიონის უკანასკნელი დღეები და წამები, სიკვდილი და დასაფლავება (იქვე 33—36). ამის შემდგომ ნათქვამია: „სიმრავლე სასწაულთა მისთა (ე. ი. სერაპიონისა) ვერცა თუ განებოთაჲცან მისაწაომელ არს, განა კერძო რაჲმე და მცირელი მოვიკენოთ“-ო (იქვე 36). ამ განცხადებას წარწმელი მამის სასწაულთ-მოქმედების აღწერილობა მოსდევს (გვ. 36—41). დასასრულ ბასილი ისევ ეკლესიის აშენებას უბრუნდება: „აწ კუალად აღვედინ სიტყუთა ჩუენი პირველ-დაწყებულთა სიტყუთა შემდგომითი შემდგომად ეკლესიად“-ო (იქვე 41). მართლაც ავტორს მოთხრობილი აქვს, თუ როგორ დაამთავრეს ხალი ტაძრის აგება (იქვე 41—43); და ამით აბოლოვებს იმ ამბავს, რომლის აღწერა მან 27 გვერდზე შესწუგობა.

ამ რიგად ცხადია, რომ ბასილ ზარზმელს „ცხოვრების“ გარკვეული გეგმა ჰქონდა, რომელსაც იგი წერის დროს მისდევდა. მას ეს გარამოება თვითონაც აღნიშნული აქვს. საღმწერლო გეგმას ჰრქმევია „წესი თხრობისა“ (იქვე 16). ხოლო მოთხრობის გეგმით განსაზღვრულს მიმდინარეობას „საზღვარი სიტყუთაჲ“, ანუ თხრობისა (იქვე 29). ყოველ მოთხრობას აქვს „დასაბამი“ (იქვე 4) და „დასასრული თხრობისა“ (იქვე 5). ისტორიკოსი სტდილობს რომ განზრახულ გეგმას ანუ „წესს“ არ გადაუხვიოს და მკითხველს ყველაფერი დასაგებთ, „შემდგომითი შემდგომად“ (იქვე 41).

უამბოს. ხოლო როდესაც სსრკ-ის შუამდგომლობა და ავტორი უძულე-
ბული ხდებოდა თბრობის პირდაპირი მიმდინარეობა შეეწყვიტა და გა-
დაეხვია, ამისთანა შემთხვევა მას თითონ განსაკუთრებით აღნიშნული
აქვს ხოლმე. თბრობის საგნის შეცვლას, როდესაც „სხუ[ლ] იცვალის
ლექსი სიტყვას“ (იქვე 27), ასილთ „წიაღსღვა“-ს უწოდებს (იქვე 5).
ზარზმელი ისტორიკოსი ამისთანა შემთხვევაში ეოვლევის „წიაღსღვის“ მი-
სეზის და მიზანსაც ასახელებს ხოლმე. სოგვერ ავტორი თვით მოთხრობას
გაუტანია; სიტყვას მოუტანია: „შეუღდა სასწაული სასწაული“-ო (იქვე
29), ერთ სასწაულის მოთხრობაში უნებლიედ შეერეც მომავლანთა ან კიდევ
„შეზავა სიტყუა სიტყუასა და ვერღარა გავგავი აღშენებამ იგი მონა-
სტრისა“-ო (იქვე 39).

ჩვეულებრივად ამისი უფრო სპეციფიკური მიზეზი აქვს ხოლმე, როცა იგი
თავის „თბრობის წესს და სარწმუნოებას“ აღვუვლიდა: ამ სარწმუნოებით მას მსურ-
და მსიძველისა და მკითხველისათვის რომელიმე გარემოება უფრო მკაფიოდ
და ცხადვად დაეხატა. მაგალითად, როცა იგი სერაპიონის მტრულად განიხილავს
ამბავს ერთბაშად თავს ანებებს და ზარზმის აშენების ისტორიას იწყობს, იგი
აღსვლიანად: „აქ ეგულების სიტყვას მცირედ წიაღსღვა სხუად-მომართ, რა-
თა უმეტეს გამოჩნდეს კეთილთა მათ სერაპიონის ნათესავთა მტრულად და ამისსა
შეშავებამ რტო-განთხრობით გარდაყენილებამ ოცდაათეულად, სამოცეულად და
ასეულად: რათა დასასრულსა თბრობისასა გულისკმა-პყროთ, თუ ვითარი
ტეხილი და შეეჩივი და მწყობრად ტეხანო მათის მის მოძველებისა ნაშუაგვე-
თად“-ო (იქვე 5). ამასთანავე ავტორს „მცირედ წიაღსღვათ“, მონასტრის
ავტორს ამბავის მოთხრობით, ზარზმად მტრულად უფრო ნათლად დაეშტევიანა,
რამდენად ნათესავთა იყო სერაპიონის მოღვაწეობა და რამდენად უსვი ჭირ-
ნასული მოსვლია ზარზმელ მსწავლელების მოძველებას. ამგვარადვე, როცა
ბასილი ზარზმელი ეკლესიის ავტორს ამბავს თავს ანებებს და გაორგი
მონასტრის პირთავების დახასიათებას იწყობს იგი ამბობს: აქ სხუ[ლ] იც-
ვალის ლექსი სიტყვას... რათა ცხობრებამცა ღუთის-მისხუარისა გიორ-
გისი უმეტეს გამოცხადდეს“-ო (იქვე 27). ეურადღების დიხსია, რომ ზარ-
ზმელის ისტორიკოსის „წიაღსღვა“-ს ანა დროს თბრობის მოთხრობა სავანს ან
ავიწვებინებს: მას მუდამ ახსოვს, რომ წინად მთავარი მოთხრობა შესწვეიტა,
რომ მას „ნეშტი თბრობისა[მ]“ (იქვე, 6, 32, 39), „პირველ დაწყებუ-
ლი სიტყუა[მ]“ (იქვე 41), ამბავის გავრძელება დაუმთავრებელი დარჩა, და რო-
ცა ავტორი „წიაღსღვის“ მიზანს მიადწევდა: შეწყვეტილ მოთხრო-
ბას კვლავ უბრუნებოდა: „ამიერ კუალად ეიპყრათ ნეშტი იგი თბრობი-
სა და პირველსავე სიტყუასა აღვიდეთ“-ო (იქვე 32), ხოლო აწ კუა-
ლად აღვიდინ სიტყუამ ჩუენი პირველ-დაწყებულთა სიტყუათა“-ო (იქ-
ვე 41), „ეგულების... კუალად ქცევად საზღვართავე თვსთა სიტყვას“-ო

(იქვე 29), ამბობდა ხოლმე ამისთანა შემთხვევაში ბასილი ზარზმელი. თვით ავტორი მოწადინებული უოფილა, რომ თავის გეგმა და მოთხრობის პირდაპირი მიმდინარეობა არ დაერღვია. ერთ ლაჯას იგი ზიარდშირ ამბობს: „ხოლო ჩუენ კუაღად ადვიდეთ ზირეელსევე სიტუუსა და ძალისებერ ვიპურათ წესი თხრობისა“ (იქვე 16); ვეცდებით შეძლებისდაგვარად შემდეგში დავიცვათ წესი თხრობისა.

რამდენად სწავდა ისტორიულად ბასილ ზარზმელის თხზულებები? სერაპიონის ცხორება“-ში უმეტეს შემთხვევაში აწერია ისეთი ხანა და საქართველოს ისეთი მხარე, რომლის შესახებაც წინადათქმის არავითარი ცნობები არ მოგვეპოვებოდა. ესაა მეტყველება უკეთესის მდგომარეობაშია ამ მხრივ, მაგრამ საკუთრივ ზარზმის მოხასტრის დაფუძნების და აკუბის ამბავი სხვაგვარადაა აღწერილი. ამიტომ ჯერ-ჯერობით სერაპიონის „ცხორების“ მხოლოდ ზოგიერთ ცნობების განხილვა შეიძლება კრიტიკულად. ეს განხილვა და სხვა წყაროებთან შედარება გვიჩვენებს, რომ „ცხორება“-ში მოყვანილი ცნობები სწორა და ნდობის ღირსი. ზემოდ თავის ადგილას იყო აღნიშნული, რომ სერაპიონის მოძღვარი და სულიერი მამა მიქელ ზარზმელი მართლაც იმ დროს მოღვაწეობდა, ზარზმის დამაარსებელი იყო და მართლაც დიდი სასულიერო საქმეებს მსახურებდა. ზემოდვე გამოვკვეთილი იყო, რომ ბასილ ზარზმელის უმთავრესი და „თავმჯდომარე“ მამამე გიორგი მწვერელი სხვა წყაროებითგან, სხედლობრ გრივად ხანძოელის ცხორებითგან, ცნობილია, რომ იმ დროინდელ სასულიერო ზიარა შორის იგი მართლაც გამოჩენილ მოღვაწედ ითვლებოდა. კურადღების დირსია, რომ სერაპიონის ცხორების აღმწერილი ბასილი, რომელმაც „მითვალა წინამძღურობადა“, მონაგუნებულა: იმავე სახელწოდებით „წინამძღუარი ბასილი“ ზარზმის ეკლესიის ჩრდილოეთის კედელზე (ე. თაყაიშვილის Arch. ЭККУРСИИ ВЪН. I, 16).

შემდეგ სერაპიონის „ცხორება“-ში მოთხრობილია, რომ მიქელ მამასხლისის „შემდგომად დაიდგინა მონაცვალედ მისსა ჰაელე ვინმე ხუტესი. ამან ზირეელევი სრულყო ეკლესია და შეამყო ეოფლითა სამკაულთა და აღმართეს მას შინა ხატი ფერისცვალეობისა და აკურთხეს ეოფლითა კურთხევითა მამობასა შინა ჰაელესისა“-ო (ც. 43). მართლაც ჩვენამდის მოაღწია ზარზმის ამ ფერისცვალების სატმა, რომელიც შემოქმედში ინახება, და მას აწერია... „შეიმოსა ხატი ესე... მამასახლისობასა ჰაელესსა ქრონიკონი იყო რე“ (ე. თაყაიშვილის ზემოდასახელებული თხზულება Arch. ЭККУРСИИ I, 67—68); მამასადმე ეკლესიაში „ადმართვა“-მდე ხატი 886 წელს ჰაელეს წინამძღურობის დროს მოუჭედნიათ.

დასასრულ კიდევ ერთს მკვლევარს შევიყვანო. სერაპიონის „ცხორება“-ში მოთხრობილია, რომ დადებულმა გიორგი ჩორჩანელმა „უოველიოვი რადცა აქუნდა და მამული და ეოველინი ეკლესიანი და მონაგუბი მისი, დასა მისსა შევედ-

დრა და შვილთა მისთა სკკუთრებით განუთჳსა, რომელთა ეწოდან, სუდა, ბექქენ და ლაკოაკი“ (ცფ. 40). შემდეგ აწერილია, რომ ამ მამულის შემკვიდრების უფლების გამო „იქმნა უწყსო ამბოსი“ და ისეთი უსიამოვნება წამოყარდა ნათესავობაში, რომ დიდი ცოდვაც-კი დატრიალდა, „რამეთუ მოკლა ლაკოაკემან დისი ძე თვისი“-ა (იქვე 40). ამგვარად ლაკოაკს, რომელსაც გიორგი წორსანელის-გან შემკვიდრებით სხვათა შორის ზარზმაც ერგო მამულად, დასწულის სისხლი დასდებია ცოდვად. სერაპიონის ცხორების სრულს სიმართლეს ერთი ზარზმის გერცხლის ოქროთ-დაფერილი სამწერობელი*) ამტკიცებს; რომელიც ესლა შემოქმედში ინახება და რომელსაც ხუცურად აწერია: „მე ფარსმან ერისთავმან, ძემან გურთხეულისა ცოდვილისა ივანე-ლაკაკისმან, შექქემენ ესე სამწერობელნი... და დაუსხენ საუდარს ზარზმას, მამულსა ჩემსა, წინაშე ხატისა ფერისცვალებისა“-ა (ე. თაყაიშვილი Arch. Экскурсий I, 35). ლაკაკის შვილი იაყის მამას „ცოდვილს“ ეძახის რასაკვირველია ამიტომ, რომ მან იაყის დასწულის სისხლი დაწახსია მამულის გამო.

ზემომოყვანილი მაგალითები უფლებას გვაძლევენ იმედი ვიქონიოთ, რომ სერაპიონის „ცხორება“-ში აღწერილი სხვა ისტორიული ამბებიც მომავალში უტყუარი გამოდგება ეს-კია რომ ამ „ცხორება“-შიც ორიოდე უოვლად დაუჯერებელი სასწაულთმოქმედება“-ა აწერილი, როგორც მაკალითად დიდის ხნის კამსმარ „ბადაას“, ბასის ტოტის დანერგვა და აღმოცენება (ცფ. 28—29). უყრადღების დირსია, რომ ეს ამბავი, თუ „უთარ იგი ბადაას რტოა განედდა და ვითარ ექმანისა ბირებითა ცოუქნებული იგი სუაფი და ამმარტაკანი ესა განკურნა“, ბასილ ზარზმელისათვის უამბნია თვით „უტყუელს“ გიორგი მაწყვერელს, რომელმაც თავის თვლით ნახა ორივე „სასწაული“-ა (იქვე 41). ეს გარემოება საუცხოოდ ამტკიცებს, თუ რამდენად უძღურია ხოლმე „თვთმხილველობა“, რომ ნახული ქეშმარიტებად გადმოგვცეს, როდესაც ამბავი ისეთს სფეროს შეეხება, რომელიც თვითმხილველის ისეთ რწმენას შეადგენს, სადაც მისი ექვის თვალი დახუჭულია და გონიერება არა ფხიზლობს. სხვაფორფე სწუტ-სოფო ცნობები გადაუცია გიორგი მაწყვერელს ბასილ ზარზმელის-ათვის, მაგრამ სკამარსის იყო მას „სასწაული-მოქმედება“ ეხილა, რომლის აწსებობა მას რასაკვირველია, როგორც თვითთვეულს იმდროინდელს სამღვდელო ბირს, შეურეველად სწამდა, რომ გარემოებას არ ჩაჭვეირებოდა და ბუნებრივი მოვლენა სკმოაბუნებრივ ძლიერებით მოცულად სწვერებოდა. საბედნიეროდ ორიოდე ამგვარი „სასწაული-მოქმედების“ ამბავი ისტორიულს მოვლენას არ ეხება.

სერაპიონის „ცხორების“ დიდ ნაკლად უნდა უთარილობა ჩაითვალოს. ბასილ ზარზმელს იაყის თხზულებაში ერთგანაც არა აქვს მოუყვანილი

*) სამწერობელი მღვდელთმთავართა წირვის დროს სახმარებელს ლითონის საგრილებელს ანუ მარათსა ჰქვიან.

თარიღი. იგი იმასაც-გი არ ამბობს, თუ როდის დაიბადა, და ან როდის გარდაიცვალა სერაპიონი, მაგრამ მას აღნიშნული აქვს, რომ სერაპიონი მიქელის მოწაფედ ითვლებოდა, მის „დასსა მოწაფეთასა“ „თანადრცხილ“-ი უთვლიდა (ც^ა 5). ეს ის მიქელი იყო თურმე, რომელმაც „დაშენა... ეკუტერი და შესაკრებელი მცირეთა ძმათაჲ ადვილსა კლადანსა და უფასსა კანთავან, რომელსა პარეხ უწოდან“ (იქვე). სწორედ ეს მიქელია მისისწებული: გრიგოლ ხანძთელის ცხორებაშიც, სადაც ნათქვამია, რომ „სანძოად მოვიდა დიდი მუჟდაზნოწ მიქელ მამაჲ, რომელიცა დაემკვდრა ზარეხთა, რაჟეთუ იყო იგი მეგობარ ნეტარისა მამისა გრიგოლისა და კდიებდა მარტოად-მყოფობასა და ზოგა თვისსა სამკვდრებელი ბერთისა პარეხთა და... დაემკვდრა მათ შინა“-ო (ც^ა გვ^ლ სნ^ძთსა. ლხ-ლწ)*). რავი მიქელ ზარეხელი გრიგოლ ხანძთელის მეგობარი უთვლიდა, მაშასადამე მისი მოწაფე სერაპიონი ხანძთელ არქიმანდრიტის უმცროს თანამედროვედ უნდა ჩათვალოს.

ეკვლევა, რომ ქრონოლოგიური ცნობები სერაპიონის ცხოვრების შესახებ არც თითონ ავტორსა სკოდნია და იმ ორიოდე შემთხვევაშიაც, როდესაც მას დროის განსაზღვრა ქსურს, მაშინაც მხოლოდ ასეთს ცნობებს გვაწვდის, როგორც მაგალითად: „შუა წარკდა სიმრავლე წელთა და სიბერთა კეთილთა განზოხნეს“-ო (იქვე 32), ან არადა „ხოლო ვითარცა წაქედეს წელნი მრავალნი და წინამძღუარი გიორგი გარდაიცვალა“... (იქვე 41).

სხვაფორივ სერაპიონის „ცხოვრებაჲ“ საუცხოვო საისტორიო თხზულებათა, იმდროინდელ ყოფა-ცხოვრების მკაფიოდ გამომხატველი. მშვენივრად არის აღწერილი შავადითად ზარზმის შიდამოკების ბუნება და მთასხლეობა, ზარზმის ეკლესიის აგების ამბავი, გიორგი ჩორჩანელის სამოღობულო და სანადირო დაწესებულებანი, მისი სთნობანი ხსიათი და სომიწელი მტრობა მამულის თაობაზე, ჩამოვარდნილი გიორგი ჩორჩანელის შემკვიდრეთა შორის. ამის გარდა ბასილ ზარზმელის თისულებათა ძვირფასი ცნობები მოიპოვება ქართულ ეკლესიის, ქართულ სამართლისა და ქართულ ხელოვნების ისტორიისათვის.

სერაპიონ ზარზმელის „ცხოვრებაჲ“ ზიგველად აღმოაჩინა და გამოცადა ბ. მ. ჯანაშვილმა („ქართული მწერლობა“ წიგნი II, 1909). დედანი სთაზადო სითაქისით ვერ არის გამოტყუელი, წინასიტყვაობაც რომელშიაც „ც^ა“ განხილული, სუსტად.

*) მ. ჯანაშვილი (გვ. IV) ამტკიცებს (აღბათ რავი მის აზრს, რომ მიქელი, შიო მღვმელის მოწაფე უნდა ყოფილიყო, არ უდგება), ვითომც „ეს სხვა მიქელი უნდა იყოს.“ მაშინ გ^ი მაწვეერელიც სხვა უნდა ყოფილიყო, რაც სრულებით უსაფუძვლო იქნებოდა.

გიორგი მთაწმიდელი.

გიორგი მთაწმიდელს ქართულ მწერლობაში მარტო შესანიშნავი მთარგმნელის სასიკეთო საქმის მოსეკუტილი, მაგრამ მას არა ნაკლები ღვაწლი მიუძღვის ისტორიის წინაშეც, იგი იმავე დროს გამოჩენილი ისტორიკოსიც იყო*). მას ეკუთვნის: „ცხორებაჲ ნეტარისა მამისა ჩუენისა იოანესი და ეფთჳმესი და უწყებაჲ ღირსისა მის მოქალაქობისა მათისაჲ, აღწერილი გლახაკისა გიორგის მიერ ხუცეს-მონაზონისა.“

როგორც სთაურობოვანს სწახს ავტორს განზრახვა ჭქონდა აეწერა იქს და ეფთჳმეს „ცხორება“ და „ღირსი მოქალაქება“ მათი, ე. ი. მათი თავგადასავალი და ღირს-შესანიშნავი მოღვაწეობა. ჩვენ ვიცით, რომ ამ თხზულების დამწერმა გიორგი მთაწმიდელმა იქს და ეფთჳმეს მოქალაქობის შესწავლას თათონ მიაქცია განსაკუთრებული ყურადღება. მივიდა თუ არა იგი ათონის ივერთა მონასტერში, მან „შირველითოჯანვე... მისწრაფებით და წადიერებით და გულისმოდგინებით გამოწულილივით გამოიკითხა და გამოიძია მწაფეთაგან და მეკობართა წმიდაისა შამისა სუებისა დიდისა ეფთჳმესთა უსჩულოთა შიმსგავსებული და კაცთა ბუნებისა აღმატებული ცხორებაჲ და მოქალაქობაჲ მისი და ნეტარისა მამისა მათისა იოანესი და სხუთა წმიდათა ბერთა და დიდებულისა ამის ლავრისა შენებაჲ და განგებანი, რომელნი წმიდასა შამისა ეფთჳმეს დაქისეს“ (ცა გიორგი მთაწმინდელისა, ათონის კრებული, სექსტ. მუხ. კამ. გვ. 299). ათონის მონასტრის დამაარსებელთა და განსაკუთრებით ეფთჳმის მწერლობითი მოღვაწეობის შესწავლა ივეთ გიორგი მთაწმიდელისათვის პირადად საჭირო იყო იმიტომ, რომ მას უნდა განეკრო ეფთჳმის მიერ დაწობილი ქართულ სექსტესიო მწერლობის შეკრება, გამდიდრება და შესწორება. ხოლო ამისათვის მას რასაკვირველია უმსკეადად უნდა სტოდნოდა, თუ რის ცაკეთება მოასწრო ეფთჳმემ და რა დარხა კიდევ განუსორციელებელი. როცა გიორგი მთაწმინდელის მოძღვარმა დაარწმუნა, რომ ნეტრი, დარხომილი (ე. ი. ეფთჳმესი) სრულეყო“ მას, მან თავისი მწაფეუ „მთაწმიდას ათონს წარგზავნა... რათა, ვინა იგი წყაროს-თუალი სიბძნისა აღმოეცენა შომრწყველად ნათესავისა ჩუენისა მიერვე აღმოიღესნეს ნეტარი გულის-კმის-ყოფისანი და კაცმან ამან ღუთისამან მდიდრად დაათოროს საზარო ეკლესიათა ჩუენთა“ (იქვე 294); ათონის მონასტერში იმიტომ

*) გიორგი მთაწმიდელის დიადი ღვაწლის შესახებ ქართულ ეკლესიის განახლებაში და ქართულ საზოგადოებრივ და სოციალურ ცხოვრების წარმატებაში ის ქალ ერის ისტორია II, 483—504.

ყო სწორი გიორგი გადასასღებუელიო, რომ იქ ინახებოდა ყველა ეფთხის ნამუშავეი თხზულები.

გიორგი მთაწმიდელი ერთი სიტყვით თავის მოღვაწეობის ნაყოფიერების გულისთვის ბევრთად შესდგომი თავის წინამორბედის ცხოვრებისა და მოქალაქეობის შესწავლას.

მკრამ ამისდა მიუხედავად ამ თხზულების დაწერის მიზენი ერთი სხვა გარამოებაც იყო. შინც-და-შინც ზონის ივერთა მონასტრის დამაარსებელთა ცხოვრების აღწერა თვით გიორგის განზრახული არ არის. იმ განსაკუთრებულმა გარემოებამ, რომელმაც აიძულა ავტორი ეს თხზულება შეედგინა, თვით „ცხოვრების“ სივრცესა და შინაარსზეც არსებითი გავლენა იქონია.

თვით გიორგი თავის თხზულების შესავალში ამბობს, რომ რაჟი „ესე ნეტარნი მამანი ჩუენნი არა რაჟთ უნაკლულო ივენეს ზირველ-გამოჩინებულთა წმიდათასა... არა ჯერ ვიჩინეთ მოუკსენებელად დატოებაჲ ცხოვრებისა მათისაჲ და მამათაცა ჩემთა სულიერთა მიბრძანეს ამისი კელყოფაჲ“—ო (იქვე გვ. 2—3).

სოლო მისივე თხზულების ბოლოში მოთხრობილია ის შემთხვევა, რომელმაც ათონის ქართველი ბერები აიძულა, რომ ათონის ქართველთა მონასტრების დამაარსებელთა ცხოვრების აღწერისთვის ეზრუნათ. ეფთხის მოადგილის დროს, რომელსაც ბიზანტიის კეისრის წინააღმდეგ შეთქმულებაში მონაწილეობის შადება დასწამეს, ბერძენმა ბერებმა ყოველი ღონისძიება ახმარეს, რომ ქართველები დაემცირებინათ, ათონითგან განსეგენათ და მათი დიდებული ღაფრა-მამულები სეღში ჩაეგდათ. როდესაც პრალდებული წინამძღვარი მთავრობამ მონასტრითგან განაძეგა, „ბერძენთა ესეგითარნი ყამი პოვეს, გელევეს ყოვლითა ღონისძიებათა, რათამცა ქართუელინი ამის მონასტრისაგან აღმოფხურნეს, და ამის ზირისათჳს დიდი მოსწრაჲებაჲ ჩუენის და მთა ყოველი თანა-შეიწიეს და სებერძენისა დიდებულნი და ზალატისა წარჩინებულნი ყოველნი მიდრეიწეს და მრავალი შრომაჲ და ჭირი და რუდუნებაჲ ჩუენზედა მოაწიეს და, რათა მოკლედ ვთქუა, რამეთუ არა თუმცა უფალი შეწულ იყო ჩუენდა... დღეს არცა ერთი ქართუელი არა ეპოების ესევეთარსა ამას ვრცელსა და დიდებულსა ლავრასა შინა, რომელი ესე ფრიადითა წარსაგებელითა და მრავლითა ოფლითა მათ წმიდათა მამათს ჩუენთათჳს ჩუენ ქართუელითათჳს აღშენებულ იყო და აღმართებულ“ (იქვე 61). გამჭინვარებულმა სარბმა ბერძენმა ბერებმა თავისი გაიტანეს კიდევ: მათ რამდენჯერმე დაწიოკეს ქართველები და მონასტრნი უსირრეგებლოდ სამჯერ ზედიზედ გაჭქურდეს და განადგურეს.

მკრამ ეს არ იკმარეს. ბერები მოგვითხრობენ, რომ ბერძენებს „ესეცა ენებათ, რათამცა სახელიცა მაშენებელთაჲ აღმოპკოცეს“—ო (იქვე 63).

ეტყობათ იოანეს, თორნიკეს და ეფთჳმის სასწინებელი სურდათ მოეწიხათ. ამ გარემოებაში, ასეთმა გამწვანებულმა მტრებმა დიდს სავანეებში საგდო ქართული ბერები და „რათა ესევეთარი ბოროტი, რომელი მოაწიეს ჩვენ ზედა ბერძენთა არა დავიწყებულ იქმნას და კუალად შემდგომად ჩუენსა მომავალნი ესევეთარსავე ქირსა შთაცვენ, ამისთვის ზოგადითა განზრახვითა ყოველნი ძმანი ერთად შევკრებით და ერთითა განზრახვითა... წერილი მოსასენებელი დავწერეთ“-ო, ამბობენ ისინი (იქვე 61). „ამ წერილ-მოსასენებელ“-ის ბოლოს ისინი სელმორედ სწერენ: „ამის ყოველისაგან შეგუეშინა და მოსასენებელი ესე დავწერეთ და დავდეით შემდგომად ჩუენსა მომავალთა ნათესავთაგან, რათა არა დავიწყებულ იქმნას და გარეწარ ესევეთარი ესე მრავალიფერი ღელვაჲ“-ო (იქვე 66).

ამავე მიზეზის გამო უნდა „ებძანებინათ სულიერ მამებს“ გიორგი მთაწმიდელისათვის, როცა იგი ათონის მონასტრებში დაქარხნდა იყო (იქვე 299), აწერა ათონის ქართველთა მონასტრების დამაარსებელთა ირესი და ეფთჳმის ცხორება და მოქალაქობა. რაკი ამგვარ თხზულების საჭიროება ზემოაღწერილ ბერძენ-ქართველთა გამწვანებულმა მტრებმა და მისმა შიშმა გამოიწვია, ამის გამო იგი მარტო იქნა და ეფთჳმის მოღვაწეობას კი არ შეიცავს, არამედ აგრედვე ათონის ივერთა მონასტრის თავგადსავალსაც დაარსებითგან დაწყობილი ბერძენ-ქართველთა შუღლის დამთავრებამდე.

აი რა იყო ამ თხზულების დაწერის მიზეზი

გიორგი მთაწმიდელი „ცხოვრებას“ ხატარა შესავლით აწიებს და იქ შეგვიძლიან შევისწავლოთ მისი საზოგადო შეხედულება როგორც კაცობრიობის ცხოვრების მიმდინარეობის შესახებ, ისე ისტორიის მიზნისა და მეთოდების შესახებ. ეს შესავალი ავტორის თეორიულ შეხედულებას კვირუბრებს.

„კურთხეულ არს ღმერთი, ამბობს გიორგი მთაწმიდელი, რომელსა ყოველთა კაცთაჲ ჰნებავს ცხორებაჲ და მეცნიერებასა ჰეშმარტებისასა მოსლოაჲ, რამელი იგი... უმჯობესსა ყოველთასა განაწესებს და მიუწითმელთა სასიერებითა თვისითა თვთოულთა ემთა შინა ღირსთა და სათნოთა თვსთა გამოაჩინებს სარგებელად კაცთა ნათესავისა და სადღეპეულად ლუთებისა თვისისა“-ო (იქვე 1). ამ წინადადებათაგან სწინს, რომ ავტორის შეხედულებით დგთაჲეს კაცობრიობის ცხოვრება და ჰეშმარტების ძაგნებას სურს და მარად „უშჯობესსა ყოველთასა განაწესებს“: ერთი სიტყვით იგი მტრის შეხედულების და მოძღვრების მიმდევარია. კაცთა ნათესავისათვის „უშჯობესისა“ დამყარებისათვის და „სარგებელად“ განებას „თქითოეულად კამთა შინა დირსთა და სათნოთა თვსთა გამოაჩინებს“. მაშასადამე კაცობრიობის ისტორიის ყოველ ხანაში, ყოველ დროს თავისი ღირსი მოღ-

ვაწე მოველინება ხოლმე, არც ერთი ამ გვარ წყალობას გიორგი თმა-
წმიდელის შეხედულებით მოკლებული არ არის ხოლმე*) ავა იგი ამბობს
კიდევ, რომ „ჩუენთაცა ამით ჟამთა შინა გამოაჩინნა ნეტარნი მამანი
ჩუენნი იოანე და ეფთჳმე და იოანე და არსენი ეპისკოპოსი ნინოწმიდელი
და იოანე კრძელისძე და შემდგომიანი შემდგომად სსხანი იგინი მოწაფენი
მათნი და შობაძვნი სათნოებისა მათისანიო“ (იქვე 1). ამ გვარად რახან თვი-
თოჳლ ხანას თავისი მოღვაწეები მოეყვინება სოფლე განგების მიერ, მოღვა-
წეთა მოქმედება ჰუწუწვევითივ მიმდინარეობს. ღვთაების მიერ ქვეყნად მოვლუ-
ნადი კაცები მოღვაწეობდნენ კატობრიობისსაჳვის: „სარგებელად კაცთა ნა-
თესავისა“ და „სადიდებულად ღუთეებისა.“

ამ მოღვაწეთა ცხოვრებისა და მოქალაქობის და სსხაგვარ დირს-ჰე-
სანიშნავ მოვლენათა აღწერის სსჭირთება თვით ღვთაებამ ასწავლა კატობრიო-
ბას: თუმცა ღმერთმა ეგვლაფერი უწეის დასაბამიც და აღსასრულიც, მაგრამ
„სიგრძე ჟამთაჲ“, მუსთალი დრო „უთჳუესავე დავიწყებად მოიღებს“ და
ამიტომ „ესრეთ განაწერა ყოვლად ბრძენმან მან განგებულებამან მისმა-
ნო, რათა წიგნთაცა შინა აღიწერნენ სამღრთონი იგი და უოჳლად ჰუე-
ნაერნი საქმენი სოფლისა შესაქმისანი და საუფლონი იგი მცნებანი და
ბრძანებანი მისნი და დირსთა მათ და ნეტართა მონათა მისთა ყოვლად
ქებულთა ცხოვრებანი და მოქალაქობანი, რომელნი თვითოჳუელთა ჟამთა
შინა ჯერ იმისნა კამოხანებუად სსხიერებამან მისმან სარგებულად კაცთა ნათე-
სავისა“ (იქვე 1—2). „ესე ცხად არს დასაბამითან სოფლისაჲთ და უიდრე
აქამომდე აღწერბლთა წიგნთაგან“—ო (იქვე, 3), დასძენს გიორგი მთაწმიდელი.
ამ გვარად წარსულ ცხოვრების და თანამედროვე მოღვაწეთა ცხოვრე-
ბისა და მოღვაწეობის აღწერა ღვთისნიერ, თათქმის სავალდებულო საქმე-
დაა აღიარებული გიორგი მთაწმიდელის მიერ.

შემდეგ მოვლედ, მაგრამ ძალიან მკაფიოდ ავტორი საისტორიო თხზუ-
ლებათა შეთადლების შესახებ ცნობებს გვაძლევს. თუმცა იქ იგი თავის დაწე-
რილ ცხოვრების თაობასე ღამარკობს, მაგრამ ამისდა მიხედვით ჩვენ შეგვი-
ძლიან წარმოვიდგინოთ ავტორის სსზოგადო შეხედულება ამ სსგნის თაფო-
ბასე: „დალაკათუ ჩუენ, ამბობს გიორგი, შემდგომად მრავლისა ჟამისა
ღუთისა მიმართ მისვლისა მათისა კელეყავთ მცირედთა ამით სიტყუათა
აღწერად, გარნა ურწმუნობცა ნუ ვინ არს, რამეთუ ჩუენ თავით
თვსით არა რაჲ აღგუწერია, არამედ რაჲ იგი ვისწაფეთ კაცთა სარწმუ-
ნოთაგან და სულიერთა მამათა, რომელთა იგი ეხილენეს და ემსახურა
მათდა, რომელნი იგი უცხო იყენეს ყოვლითურთ ტყუეილისაგან“—ო

*) როგორც ვნახეთ, თითქმის ამგვარივე შეხედულობისა იყო ბასილი ზარზმე-
ლიც (იხ. აქვე გვ. 63—64).

(იქვე გვ. 3). ამ საუკრადღებო ნაწივეტიზგან სხანს, რომ თუ მწერალი რამე აღიბე მოდვასის, ან შემთსვევის ამბის აღწერას შეუდგებოდა „შემდგომად მრავლისა ჟამისა“, მისინ გიორგი მთაწმიდელის შესედულებით მკითხველს შეეძლო „ურწმუნო“ ყოფილიყო, ეჭვის თვალთ შეეხედნა ამგვარ თხზულებიისათვის. მაგრამ თუ ისტორიკოსი განსაზღვრულ პირობებს აასრულებდა თავის თხზულების აღწერის დროს, მისინ მკითხველი ურწმუნო არ უნდა ყოფილიყო. ჯერ ერთი რომ მას „თავით თვსით ანა რაა“ უნდა დაეწერა, ე. ი. როცა ავტორი მოთხრობილ ამბის, ან მოდვასის თანამედროვე არ იყო, მას არც შეეძლო თითონ პირადად, როგორც თავთმხილველსა და მცნობელს დაეწყო ამბის აღწერა და მოთხრობა. თუ-კი მას სურდა, რომ მკითხველი მიჰნდობოდა, იმას უნდა აღეჩინა, როგორ და ვისგან გავიო მან მოთხრობილი ამბავი, იმიტომ რომ ცარიელი წყაროს აღნიშვნა სომ ისტორიის დირსებას არ ამტკიცებს. იმ კაცს, რომელიც ისტორიკოსს რომელსავე მოდვასწესე ან შემთხვევასე უამბობდა, ეს მოღვაწე ან ეს შემთხვევა უემპელოლ თავის თვლით უნდა ენახა, მისი დაახლოვებული კაცი უნდა ყოფილიყო („ემსახურა მათდა“). მაგრამ არც ესა კმაროდა: იგი თითონაც ნდობის დირსი უნდა ყოფილიყო, „სარწმუნო“, „რომელნი იგი უცხო იყვნენ ყოველითურთ ტყუელიისაგან“. აორემ თვითმხილველსაც სომ შეეძლო ბევრი სირრუე და ტყუილი ეამნა ისტორიკოსისათვის.

ამხარი პირობების აღსრულება იყო საჭირო ზეპირი წყაროებით სარგებლობის დროს.

საუკრადღებოც, რომ ავტორს, როგორც უტეობა, ზოგიერთს შემთხვევასი სანდო პირების ყოველგვარ ცნობებისათვისაც ტყუილ-უბრალოდ არ დაუჯერებია: თავდაპირველად იგი ეჭვის თვალთ შეეხედავდა და თუ განსაკუთრებით არ დარწმუნდებოდა, ნამბობს არ დაიჯერებდა სოლმე. როცა მაგალითად გიორგი მთაწმიდელს „სულდებამ ძმებმა“ მოუასრეს, რომ კაბრიელ ქართველი და ლეონი ჭრომი, რომელთაც არც ერთს „თვსისა ენისგან კიდე“ სხვა ენა არ სცოდნითა, ამისდა მიუხედავად მანც ვითამც ერთიერთმანეთს მოელ დღეობით ელამარაკეობდნენ, „დასხდიან და ვიდრე ცისკრისა რეკადმდე უნობდიან სიტყუათა სდმროთათა და ვიდრე წარსლავდმდე ამას ესრეთ ჭეოფდიან ყოველთა მწერთათა“—ო (იქვე, 31). მას უტეობა არ დაუჯერებია და თუ თავის თხზულებასი ეს ამბავი ჩაურთავს, მხოლოდ მას შემდეგ, როცა იმ სულდებამ ძმებმა, რომელნიც „გარემოას მათისა იყვნენ“, სკენ „ფიციოთ დავუარწმუნენ“... „და წამებდეს, ვითარმედ, მათისა სიწმიდისაგან ყოველივე შესაძლებელ იყო და სარწმუნო, რამეთუ დიდ იყვნენ ივინი წინაშე ღუთისა და სრულა“—ო (იქვე, 32). უკრადღება მიაქციეთ, რამდენად ეჭვით უნდა ყოფილიყო გამსჭვალული ავტორი, თუ-კი კაბრიელისა და ლეონის თვით-მხილველ სულდებამ ძმებს

თუ არა ფიციით სხვაფერი არ დაუჯერა. რუ დაგვაყიწუდება, რომ ეს საქმე წმინ-
დასებს შეეხებოდა და ამისთანა საქმეებში ეკლესიის საშუალო საუკუნოებში, მეტად-
რე მე-XI საუკუნე, დიდ თავისუფლებად და გამბედაობად უნდა ჩაითვალოს. მს-
შასადლე ავტორი ყოველგვარს თუნდაც თავით მნახველის ნამბოს და თუნ-
დაც წმინდანის შესახებ მოთხრობილს ისე ადვილად არ დაიჯერებს. რასაკვი-
რველია ეხლა ეს ამბავი ჩვენ სულ სხვა გვარად შეგვიძლიან ავხსნათ, მაგრამ
ამის გამო გიორგი მთაწმიდელს ვერ ვუსყუებდურებთ, იმიტომ რომ ჩვენსა
და მის შორის რვა საუკუნეზე მეტი მანძილი ძვეს და შეუძლებელია მე-XI
საუკუნის მეტწიერი მე-XIX—XX-ს. მეტწიერების ახრისა იყოს.

ყურადღების ღირსია, რომ გიორგი მთაწმიდელს მარტო ზეპირ წყა-
როებით სარტებლობა არ ამაყობდა. „ჩუენ თავით იჯსით ზრა რაჲ დ-
კვწერია, არამედ რაჲ იგი ვისწავეთ*“... თუთ მეტრ მათ საქმეთაგან, რო-
მელნი იგინი დუმილით წამებენ და კმაძლოად ქადაგებენ დუწლოთა
და შრომათა მათთა: ლავრაჲ ესე დიდებული... რომელსა შინა დღმართხეს
ეკლესიანი ცათა შობაძენი და აღაღსნეს იგინი წიგნთა მიერ დუთიე-სუ-
ლიერთა და განაბრწყინენეს იგინი ხატთა მიერ პატროსანთა და მოუგნეს
დაბანი და სოფელნი და მონასტერნი და საყუდებულონი და განუ-
წესნეს წესნი და კანონნი დიდებულინი და ყოვლად შეუნიერნი და დუთხ-
ნეს სიმტკიცენი და კელითწერილნი და ოქრობეკენი დუთის-მსა-
ხურთა მეფეთანი... შეამკვეს და აღაყუავეს ენაჲ ჩუენი და ქუეყანაჲ
თარგმანებითა წმადთა წერილთაჲ“-ო (იქვე, გვ. 3).

მაშასადლე სანდო ზეპირ წყაროებს გარდა ჩუენის ისტორიკოსის სანდოდ
მანდა თავის თხზულება დაწერა „თუთ მეტრ მათ (ესე იგი იონანეს და ეთაჲმეს)
საქმეთაგან, რომელნი იგი დუმილით წამებენ და კმაძლოად ქადაგებენ
დუწლოთა და შრომათა მათთა“, ესე იგი ისეთ ნივთიერ საბუთებით, რომელ-
ნიც დუმილითაც-გი მოღვაწეთა დიდ საქმეებს ამტკიცებდენ. საყურადღებოა,
რომ ავტორი ნივთიერ წყაროებად ყოველგვარ მასალებსა სთვლიდა,
როგორც სამყურნო ქონებას, რომელიც მათ იგერთა მონასტერს შესძინეს,
მაგ. ლავრა, ეკლესიანი, დაბანი, სოფელნი, მონასტერნი და დასაყუდებულონი,
ისე სხვა-და-სხვა სამწერლობო ძეგლებსა და იურიდიულ საბუთებს, მაგ. წიგ-
ნები, რომლებითაც მათ ლავრა აწესეს, მათ თარგმანებით შემუყუდი და აყვავ-
ებული ქართული ენა, მათ მიერ დადგენილნი სიმონასტრო წესნი და კანონნი,
მფლობელობის სიმტკიცენი, კელწერილნი და ბისანტიის კეისართა ოქრო-
ბეკენი, ანუ ხრიზობულნი. ერთი სიტყვით გიორგი მთაწმიდელს უსარ-
გებელია მათი მოღვაწეობის დამახასიათებელ ყოველგვარ ნაშთებითა და საბუ-
თებით. თხზულების დაწერის დროს არც ერთი მტერელი და წერილმანი მას-

*) შემდეგი ზემოდ იქო მოყვანილი.

ლაცხვი არ გამოჰმარჯვია ავტორის უურადღებას: შეწირულ სამკაულისა და ხატების ნუსხაც-გი არ დაჰქვიწყებია მას. გიორგი მთაწმიდელი მარათლაცხუხვად სარგებლობს ყოველგვარ წერილობითი საბუთებით (ის. მაგალითად გვ. 4; 18, 24, 35).

როგორც ეტყობა გიორგი მთაწმიდელი მხოლოდ „ხელითა-ნუსხა“-ს სთვლიდა „ქეშმარიტ“, „უტყუველ“, და გამოსადგე მსხლად, ე. ი. ისეთს საბუთებს, რომელიც თვით იმ მოღვაწის საკუთარ ხელით იყო ნაწერი. იგი მაგალითად ერთ ალაცხვს მკაფიოდ ამბობს: „ესე ყოველი თვთ წმინდისა მამისა ეფთვმესა ხელითა ნუსხისაგან დაგვიწერია, ვინაჲცა ქეშმარიტ არს და უტყუველ“-ო (იქვე, 18). ცოტა ქვემოთ იგივე ავტორი ამბობს: „ესეცა ყოველი მამათავე ჩუენთა დაწერილისაგან დაგვიწერია“-ო (იქვე, 18). ერთი სიტყვით გიორგი მთაწმიდელის თხზულებითგან ნათლად სჩანს, რომ მას კარგად ესმოდა, რა დიდი განსხვავება საბუთის დედანსა და მის პირს შორის, კარგად სტოდნია, რომ ეჭვიმოუტანელ, საუკეთესო საბუთად შეიძლება ჩათვალოს მხოლოდ საბუთის დედანი, რომელიც თვით მოღვაწის საკუთარ ხელით არის ნაწერი. ესლად ვერც-გი დავაფასებთ დირსეულად, თუ რა დიდი მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა გიორგი მთაწმიდელის ამ შეხედულებას ისტორიის მეთოდების წარმატებისათვის.

ამგვარად ცხლად, რომ გიორგი მთაწმიდელის მეთოდოლოგიურ შეხედულებიდან თანახმად ისტორიკოსს, თუ-გი სურდა რომ მისი თხზულება სარწმუნო ყოფილიყო, „თავით თუსით“ არაფერი უნდა დაეწერა, არამედ უნდა ზეპირ წყაროებითა და ხეითიერ საბუთებით ესარგებლას. ზეპირი ცნობები უკლებლად „კაცთა სარწმუნოთაგან“ და თვით-მიხლეულთაგან უნდა ყოფილიყო შეკრებილი. ხოლო ნავითიერ საბუთებდ ყოველგვარი ნაშთი და ძველი ჩათვლებოდა. ერთი სიტყვით მოღვაწეთა ყოველი „საქმენი, რომელიც იგი დუმილით წამებენ და ქადაგებენ დუაწლთა და შრომთა მათთა“. თანამედროვე საისტორიო მეთოდოლოგია ამ მხრივ ასეთისვე წყაროებითა და ამგვარისვე საშუალებებით სარგებლობს. ქართულ მწერლობაში მასმსადამე მეთაერთმეტე საუკუნეში გიორგი მთაწმიდელის წყარობით საისტორიო თხზულებათა მეთოდოლოგიური მსარე იმდენად განვითარებული და დამთავრებული იყო უკვე, რომ თანამედროვე მკაცრ სამეცნიერო მოთხოვნილებასაც-გი დააკმაყოფილებს.

გიორგი მთაწმიდელის სიტყვებითგან სჩანს, რომ ვიდრე იგი თხზულების წერას შეუდგებოდა, მას უკვე გეგმა მოთქმებული ჰქონია, მაგრამ წერის დროს იძულებული ყოფილა შეეცვალა მოთხრობის წეს-რიგი. და დროებით, გეგმისათვის თაფი დაეწებებინა. გიორგი ამბობს: „კარნა, რომლისა იგი ზემორე მეგულობოდა თქუმად, იგი ხოლო ვქუა პირველად და მერმე.ე.

მოკლითა სიტყვითა მიგითხრა, რამეთუ ვინაჲთაგან დღეთა ამათ უკუანა-
სკნელთა მოვიწიეთა და, ვითარცა სედავთ, ფრიადი სიგრილე იხილევების
ჩუენ შორის, ნუ უკუე ვინმე ჭტონებდეს და ატოუნებდეს თავსა თვისსა
თუ პირველითგან ესრეთ იყენეს ძმანი ჩუენნი, ნუ იყოფინო“ (იქვე 5).
მაგრამ შემდეგ, როცა ავტორს თავის დამამტიცებელი საბუთები მოჭყავს, იგი
ესევე მოთხრობის დედასწრს უბრუნდება და ამბობს: „ხოლო ჩუენ პირველ-
სავე სიტყუასა მოვიდეთ“—ო (იქვე 5).

რასაკვირველია გიორგი მთავშიდელს უფრო მეტი ცნობები ჭქონდა,
ვიდრე თვის თხზულებაში მოყვანილი აქვს. ბევრგან იგი თავით ამოკლებს მოთხ-
რობას: „აქა უკუე დავაცადოთ ესევეთარისა ამის პირისთუხს სიტყუაჲ,
ამბობს იგი, რამეთუ ვითარცა ვთქეთ, არცა თუ შესძლებულ არს ყოველთა
მათ ქველის-საქმეთა მათთა თითოეულად წარმოთქმემა“ (იქვე, 19).

„ცხორება“ რასაკვირველია წასაკითხავად იყო დაწერილი (იქვე 17) და ავტო-
რი ცდილობდა მისი თხზულება ადვილი და სსსაიმოვნო წასაკითხავი და მოსასმენი
ყოფილიყო და მეტის მეტად გაჭანურებული, გრძელი არ გამოსულიყო. ამიტომ
გიორგი მთავშიდელს იქ და ეფთხუმის შესახებ ყველაფერი-კი არა აქვს მოთხ-
რობილი, გამოწულილივით კი არ აღწერს“ ხოლმე (იქვე 15), არამედ მოლოდ
ზოგაერთი. ერთს ალაგს იგი თავით ამბობს: „რომელთაგანი რაოდენიმე მო-
ვიკისნოთ და სხუად იგი დავაცადოთ, რათა არა ფრიადი სიმრავლე წე-
რილისაჲ იქმნას და საწყინო ვიქმნეთ მკითხველთა და მსმენელთა“—ო
(იქვე, 16—17). უუჭველია, ავტორს კარგეული შესედელება უნდა ჭქონდა
იმასე თუ, როგორ უნდა ყოფილიყო თხზულება დაწერილი. „ცხორების“ წე-
რის გარეგანი, ტენიკური მხარისთვისაც განსაკუთრებული კანონი არსებობდა.
სემომოყვანილ ნაწევრთგან სწასს, რომ კარვს ავტორს, რომელსაც არ სურდა
მკითხველთათვის „საწყინო“ ყოფილიყო, უნდა რაც შეიძლება მოკლედ მწე-
რს, „რათა არა ფრიადი სიმრავლე წერილისაჲ იქმნას“. ამისთვის ავტორს
თავითაყოფ აზრის დასამტიცებლად მოლოდ ორიადე მკვლითი: უნდა მოე-
ყვანა ხოლმე, დანახინი-კი გამოეტოვებინა („სხუად იგი დავაცადოთ“).
მაგრამ ზოგაერთს შემთხვევაში გიორგი მთავშიდელი ამ-თუ-იმ მოღყვის
სათნობებაჲ „გამოწულილივით აღწერასა“ „ნეტსით თანაწარკდებოდა“
ხოლმე (იქვე 15). ცნადა, რომ ავტორი დაწერილებით მაშინ მოკვათხრობდა
ხოლმე, როცა ეს მკითხველის სულისთვის მარგებელი იქნებოდა.

რასაკვირველია ხშირად მოხდება ხოლმე, რომ აღმანი არ ასრულებს
თავისსავე თეორიულს მისწრაფებას. ჩუენს ისტორიკოსსაც შეიძლო საუტხო-
ვა აზრები გამოეთქვა საისტორიო მეთოდების შესახებ, მაგრამ თავითონ შირ-
ნათლად ვერ აქსრულებინა თავის მოვლეთა. მაშინაც, უუჭველია, მის ღყაწლს
დირსება არ მოკლდებოდა. მაგრამ ასევედ უფრო მეტი მნიშვნელობა აქვს.
და ფასიც უმაღლესი ედება იმ ისტორიკოსს და მეცნიერს, რომელიც

თავის მაღალ მეთოდოლოგიურ იდეალს თითონაც ნამუსიანად იცავს და ბრწყინვალედ ახორციელებს. სწორედ ამის გამო გიორგი მთაწმიდელი ქართულ საისტორიო მწერლობაში შესანიშნავ მეცნიერ ისტორიკოსად უნდა ჩაითვალოს: იგი სინიდიისერად მისდევს თავის ზემოაღნიშნულ მეთოდების კვლამს და ერთს სტრიქონშიც-კი ჭკუშმარიტებას არა ჭლადატობს. თვითოეული მისი ცნობა დამყარებულია მართლაც უტყუარ საბუთებზე და ესლაც მათი ჭკუშმარიტების დამტკიცება შეიძლება. აზნაირ მაკალითების ბლომად მოყვანა ადვილია. მაგრამ მხოლოდ რამდენსამეს მოყოყვან:

გიორგი მთაწმიდელს მოახსრობილი აქვს, რომ ეფთჳმე, „რომელი იგი გამონჩნდა სამკაულად ნათესავისა ჩუენისა და მობაძაკად წმიდათა მოციქულთა განსახალა ქართველთა ენაჲ და ქვეყანაჲ.. ვითარცა წამებენ მის მიერ თარგმნილთა წიგნთა შინა აღწერილნი ანდერძნი, ამის ღირსისა (ე. ი. ეფთჳმის) მამის იოანეს მოღვაწებითა განსწავლულ იქნა ყოყლითა სიბრძნითა განმანათლებლად და შემამკობებლად ეკლესიათა ჩუენთა“—რ (იქვე, 4). ზატარობით-კანვე მოყოლებულით, ამბობს გიორგი მთაწმიდელი, იოანე თავის შვილს მუდმივ აკრებდა: „შვილო ჩემო! ქართლისა ქვეყანაჲ დიდად ნაკლულევან არს წიგნთაგან და მრავალნი წიგნნი აკლიან და ვსებაჲ, რომელ ღმერთისა მოყუადლებია შენდა. აწ ილაჳწი, რათა განამრავლო სასუიდელო შენი ღუთისაგან“—რ (იქვე 26). მამასდამე იოანეს საგანგებოდ გაუწვრთნია და მოუშვადებია თავისი შვილი, რომ მთარგმნელობა შესძლებოდა. ჩუენი ავტორის ეს ცნობა სრული ჭკუშმარიტებაა. ეფთჳმის მამას იოანეს მართლაც მათეს თავის სახარების თარგმანში „ანდერძი“ აქვს დაცერილი, სლაც ამბობს: „ენასა ამას ჩუენსა ქართულსა არაგინ სლად ზოგნილ იყო აქამომდე, რათამცა გამოეზუნენ წმიდანი ესე წიგნნი, თარგმანებანი წმიდისა სახარებისანი, არამედ საბერძნუთისა ესე ეკლესიანი და ჭრომისანი სავსე იფუნეს ამათგან, სოლო ჩუენისა ამის ქვეყანისანი ნაკლულევან და არა ესეოდენ წიგნნი აკლდეს ენასა ჩუენსა; არამედ სსუხანცა მრავალნი. ამისთჳს მე გლახაკი ესე და ნარჩევი ყოველთა მონაზონთაჲ იოანე მწუხარე ვიყავ ამის საქმისათჳს, რომელ ესრეთ ნაკლულევიან იყო ქუეყანაჲ ქართლისაჲ წიგნთაგან და დიდი ხარკებაჲ და მოლუაწებაჲ ვაჩუენე და შვილი ჩემი ეფთჳმე განვსწავლე სწავლითა ბერძულითა სრულად და გამოთარგმანებად წარვჰმართე წიგნთა ბერძულისაგან ქართულად და აღიწერნეს ჩუენ მიერ“—რ (წუაროსთავის მე-XI-ე ს. სელანსწერი, იხ. თ. უორდანი, ქკები II, 240—1).

გიორგი მთაწმიდელს „ცსორება“—ში ეფთჳმის ეველა ნათარგმნ წიგნების ნუსხა მოჭყავს. ამ ნუსხის სიმართლის დამტკიცებაც ადვილად შეიძლება. იმავე მათეს თავის თარგმანების „ანდერძში“ იოანეს ჩამოთვლილი აქვს თავის შვილის ნათარგმნი წიგნები, აი ორივე ნუსხა:

ან დერძით:

„ბირველად თარგმანებად იოხანეს
თავის სხარებისად

მერმე სწავლანი წის მამისა ჩნი-
სა ბასილისნი თავი: ღ:

მისივე თარგმანებად უსაღმუნთად
თავი: იბ:

წიგნი იჩესი რღ არს კლემქ-
სი: ღ:

წიგნი მკარისი სრულიად

მიმოსლვად და ქადაგებანი წის
ანდრია მოციქულისანი

წიგნი წის ისაკისი და სხუათა მ-
მათა გამორჩეულნი სწავლანი

წიგნი წის დროთესი

წამებად და სასწაულნი წის მო-
წამის დიმიტრისნი

ცხორებად და წამებად წის სტე-
ფანე ახლისად

ცხორებად და წამებად წის კლი-
მენტოს ჭრომთა ზაზისად

წამებად წის კლიმი ანკვრეფი-
სად

ცხორებად წის გრიგოლი დთისმე-
ტუეელისად და თქმულნი მისნი

ცხორებად წის ბასილი კესარიე-
ლისად

ცხორებად წის ბაგრატისი

წამებად წითა სამთა ყრმათად: აღ-
ფიოს, ფილადელფიოს და კვრინესი

ცხორებად წის ონოფრესი

ცხორებად მარიამ მეგვბტელისად
სრულიად

სწავლანი წის ზოსიმესნი და
წის ეფრემისნი

სჯნაქსარი ბერძულად რომელ არიან
კრებანი

ცხორებით:

თარგმანებად იოხანეს თავის სხარ-
ებისად.

სწავლანი წმიდისა მამისა ხუნენისა
დიდისა ბასილისნი

მისივე თარგმანებად უსაღმუნთად
წიგნი წმიდისა კლემქისისი

წიგნი წმიდისა მკარისი

მკქსიმეს სწავლანი

წიგნი წმიდისა ისაკისი, რომელსა
შინა არიან სხუათაცა მამათა გამორ-
ჩეულნი სწავლანი.

წიგნი წმიდისა დროთესი

წამებად და სასწაულნი წმიდისა
მთავარმოწამის დიმიტრისნი.

ცხორებად და წამებად წის სტე-
ფანე ახლისად

ცხორებად და წამებად წმიდისა
კლემენტოს ჭრომთა ზაზისად

წამებად წმიდისა კლიმი ანკვრე-
ლისად

ცხორებად წმიდისა და დიდისა ბა-
სილი კესარიელისად

ცხორებად წმიდისა გრიგოლ დუთის-
მეტუეელისად და თქმულნი მისნი

წამებად წმიდისა აკეთსონმადისი

ცხორებად წმიდისა ბაგრატისი

.....
წამებად წმიდათა სამთა ყრმათა
აღფიოს, ფილადელფიოს და კვრინესი
ცხორებად წმიდისა ონოფრი მძოგ-
რისად

ცხორებად წმიდისა მარიამ მეგვ-
ბტელისად

სწავლანი წმიდისა ზოსიმესნი

.....

მიმოსვლანი და ქადაგებანი წესის
იოანე მახრებლისანი

თარგმანებაჲ გალატელთა და თეს-
ლანიკელთა და ჭრომაელთა კვისიტო-
ლისაჲ.

დასდებელნი მარხვათანი სრულიად
და სხუათა წათა გალაბები

წამებაჲ წესა მოწამისა ზროკო-
ვისი

თარგმანებაჲ მათეს თავის სხს-
რებისაჲ

(წყაროსთავის XI-ს. ხელთნაწერი,
ქტები I, 141—142. შედარე ავრე-
დგე იქვე, გვ. 164, 168, 169, 170,
171, 172, 179)

სენაქსარი სსწელიწდოჲ უმცროხსი
მიმოსვლანი და ქადაგებანი წმი-
ლისა იოანე მახრებლისანი

თარგმანებაჲ გალატელთა და თე-
სალანიკელთა და ჭრომაელთა კვისი-
ტოლისაჲ

დასდებელნი მარხვათანი სრულიად
და მრავალთა წმიდათა გალაბები (sic)

წამებაჲ წმიდისა მოწამისა ზროკო-
ვისი.

თარგმანებაჲ მათეს თავის სხს-
რებისაჲ

მიმოსვლანი და ქადაგებანი წმი-
ლისა ანდრია მტკიქლისანი (იქვე,
27—9).

ამ ორ ნუსხის შედარება საუცხოოდ გვიჩვენებს, რამდენად სენდისი-
ანდ სარგებლობდა გიორგი მთაწმიდელი თავის წყაროებით: ნუსხა სიტ-
ყუა სიტყვით არის გადმოწერილი. რაც იოანეს ანდრეში ვერ გვერე-
ბოდა იმიტომ რომ მის სიკვდილის შემდეგ ეფთავეს კიდევ ბევრი უთარგმ-
ნია, იმ წიგნების შესახებ ცნობები ავტორს ღედნებითგან აქვს ამოღებუ-
ლი. სასოგადოდ თვითოეული ცნობა, რომელიც-კი მოჰყავს გიორგი
მთაწმიდელს იოანესა და განსაკუთრებით ამის შვილის ეფთავისა, ან
ივერთა მონასტრის შესახებ, თუ უტყუელ ზეპირ გადმოცემაზე არა,
უგებველად ამა-თუ-იმ წერილობითსა და ნივთიერს საბუთებზე აქვს დამყა-
რებული.

ამ თხზულების დაუფასებელს თვისებას სწორედ ის კარგადაა შეა-
გენს, რომ „ცხოვრება“-ში ასე უხვად შეტანილი ცნობები უმეტეს ნაწილად
საბუთებითგან არის ამოღებული. გიორგი მთაწმიდელი თავის წინამორ-
ბედს გამოჩინილს ქართველს მთარგმნელს ეფთავეს თავგანწირულ მუშაკად
და მოღვაწედ წესხავს: თავის თავს არა ჭზოკავდა და დაშეებს თუორად
ათენებდა სოლმე, ოღონდ კი თარგმნისთვის მეტი დრო ჭქონოდაო. მონასტ-
რის წინამძღვრობის დროსაც ეფთავე, თუმცა დრო და მოცალეობა ძალიან
ცოტა რჩებოდა, მაგრამ „მის ყოფლისა თანა კეთილისა მს შრომისა თარგმ-
ნებისასა არ დაწყებდა, არცა სცემდა განსუენებასა თავსა თვსსა, არამედ
ყოვლადვე იტირინ და ლამეთა ათენენ: რამეთუ უფროხსნი წიგნი ლ-
მით სანთლითა უთარგმნიან, ვითარცა ვთქუთ, ფრიადისა უცალოებისაგან

და საურავთა“-ო (იქვე 30). სრული ტექნიკობა, ეს ცნობებიც ნამდვილ საბუთებსა და დამყარებული. თითონ ეფთაჟე თავის ნათარგმნ გრიგოლის ცხობების ბოლოში სწერს: „ლოცვა ჰქაუთ კლასიკის ეფთაჟეს: თვს მთარგმნე-ლისა და შემინდეკით: მრავალთა ზრუნვათაგან დიდითა შრომითა და ქირითა დამინწერია“-ო (ქკები I, 164). სოლო მათეს თავის სსხრების აარგ-მანების ბოლოს ეფთაჟე ზინდანი აბობს: „გინტა იკითხვიდეო შრომისათვის ღოცვა ყავთ და ზომად წერისათვს შემინდეკით: უცალო ვიყავ და უფროდსი დამით მიწერია“-ო (ქკები I, 139).

ერთი სიტუციოთ, გიორგი მთაწმიდეკის თხზულებს უადრეს ნდობის დირსია, მრავალ მსრვიად შინაასინისა დრმა და მადალ სხობადობებოვ და ეროვნულ ახრებით გამსგვალუდა. საუცხოოთ ქართულით და მომხილავ გულ-წრველ კილოთი ნაწერი იგი სსმართიანად ძველ ქართულ სსიტორიო მწე-ღობის საუკეთესო ძეგლად უნდა ჩათვალოს. გამოცემულია ორჯერ, ზინგე-ღად სსბინინის მიერ (საქ. სსმთახე), მიერედ 1072 წ. სელთაწერისდა მისე-დეოთ სეკელ. მუსეუმის მიერ 1901 წ., გიორგი მთაწმიდეკს ამდენად დიადი დვაწლი მიუძღვის სსქართვლოთს და ქართულ სსიტორიო მწერლობის წინაშე, რომ მისი თხზულებს უკეთეს გამოცემის დირსია, ეს სეენი მოვალეობაც არის.

გიორგი ხუცეს-მონაზონი.

გიორგი ხუცეს-მონაზონმა, როგორც იგი თავის თავს უწოდებს*) (ქკები II, 231), დასწერს „ცხოვრება და მოქალაქობა ვმიდისა და ნეტარისა მამისა ჩუენისა გიორგი მთაწმიდეკისა“, რომლის მოწაფედაც იყო იგი მრავალ ხნის განმავლობაში.

გარდაიცვალა თუ არა გიორგი მთაწმიდეკი, ქართულ მოწინავე წრეებში მაშინვე სურვილი ადობს. რომ განსვენებულ შესაშინავ მოღვაწის დაუდალავ მოქალაქობის შესახებ ცნობებო. შეკრებილიყო და აქწერათ. რასაკვირველია უველახე კარგად და დწვრილებოთ მისი თავგადასავალი უნდა იმისვე საყვარელს და ერთგულს მოწაფეს სტოდნოდა, რომელიც თავის მოძღვარს სსმარის კარმდის ეველგან თან ახლდა სოღმე. ამიტომ, ვისცე-ტი სურვილი გამოუ-თქვამს, სწორედ ამ გამოხენილი კაცის შეგირდისათვის მიუძართნია, რომ ამ სსქმის განსორციელებს თავს ედვა. სურვილი მრავალმხრავ იყო გამოთქმული

*) თუმცა გიორგი მთაწმიდეკი ხუცეს-მონაზონი იყო, მაგრამ, რაკი იგი განსაკუთრებით მთაწმიდეკად არის ცნობილი, მის მოწაფეს ხუცეს-მონაზონს ვუწოდებთ.

და თვითოეულს, რასაკვირველია, ამ საკნისათვის თავისი საკუთარი გეგმა ჭქონდა. თავდაპირველად მას გიორგი დაუფლებულმა ამოიღო, რომელიც გიორგი მთავრადელის მოძღვრად და სულიერ მამად ითვლებოდა, და ორჯერ მოსწერა ეპისტოლე ავტორს. რაკი იგი თვით არ იყო „უმიტყარ... ცხორებასა განაქმულისა ამის კაცისა სიჭაბუკითგან მისით ვიდრე სიბერედმდე“ (საკელ. მუხ. კან. გვ. 280), ამიტომ მას სურდა მხლოდა, „რათა ყოველი სახე აღსრულებინა და სოფლით განსლვისა წმიდის ამის მამის ჩუენისა უნაკლოლოდ“ მოეთხრო (იქვე 281). ამგვარავე სურვილი გამოუქვა მს ბერატ მეფის კონსტანტინეზოლში. გავსახილ მოციქულს, მთავარ-ეპისკოპოსს იოანე ჭქონდიდელს (იქვე 281). მაგრამ სხუები, რომელნიც „დღითი დღე“ აიძულებდნენ საქმეს შესდგომოდა, სმართლიანად ამტკიცებდნენ, რომ „არა თუ მიცვალებისთჳს, არამედ სრულად ცხორებისაცა და მოქალაქობისა მისისა აღწერისათჳს“ მიექცია ყურადღება და საესებით აქწერა (იქვე 281).

გიორგი მთავრადელის ცხორების აღწერას ავტორი თითხზტ მოწადინებული ყოფილა, „რათა ჩუენ მოკსენებითა შრომათა და ღუაწლთა მათათა დღითი დღე ფრთოვან ვიქნებოდეთ ბაძვად სათნოებათა“ და „არა დავიწყებულ იქმნეს მომავალთაგან შემდგომითი შემდგომთა ნათესავთა“ ცანას (იქვე, 281). მას ჭსურდა, რომ საქართველოს სსხელთგან მოღვაწის თავგადასავალი და მოქალაქობა „ცნას თესლმან სსხუმან და შვილნი რომელ იშვებოდინან, აღდგენ და მიუთხრობდენ მამანი მათნი შვილთა თჳსთა“-ო (იქვე 280). გიორგი მთავრადელის ცხორებისა და მოღვაწეობის ისტორიას მამასდაძე ავტორის აზრით ქართველთა თანამედროვე და მომავალი თაბანი უნდა აღეფრთოვანებინა და მიბაძვის სურვილი აღეძრა, სხეობრივი გაფლენა ჭქონდა და მოღვაწეთათვის სამკალოთოდ გამსდარიყო. „ესე არიან მიზენნი ჩემისა მეტყუელებისანი, რომელთა მიერ ვიძულემი და ვითარცა დეზითა... გრუნება ჩემი შინაგან იწერტების და აღმძრავს სიტყუად“-ო, ამბობს ავტორი (იქვე 282).

სენი ისტორიკოსი იმთა აზრს მიემხრო, რომელთაც გიორგი მთავრადელის შოელი თავგადასავლის გაკება სურდათ, და გადასწვიტა დაქწერა „ყოველივე სახე ცხორებისა მისისა შობით მისითგან და ვიდრე აღსრულებადმდე (იქვე 285). თავისი მოთხრობა ავტორს ორ უმთავრეს ნაწილად აქვს გაყოფილი: თვითოეული ნაწილი ცალკე, გარკვეულ სავითხის ზსუხისა: თითქმის ყველა ეს სავითხები იმ ზირების წამოყენებულია, როელთაც მას გიორგი მთავრადელის ცხორების აღწერა სთხრავს. ერთ ალაგას მას მკალოთად აღნიშნული აქვს: „უწყი, ვითარმედ მრავალთა გსურის. სმენად, თუ ვინა ისწავა ბერძელი სწავლაჲ, გინა ვინა დაგვუნჯა სოფსე ესე მოუკლებილთა“-ო (იქვე, 290). შორე ალაგას კიდევ შემდეგ სიტუებას ეუბნება: გიორგი დაუფლებულს: „აქამომდე არს სიტყუაჲ ჩუენი ზემოკსენებულთა ძმათა მიმართ,

რომელთა გვაიძულეს შობითგანვე აღწერა ცხორებისა მისისა, ჟ ნეტარო, რამეთუ თქუენ აქამდე ეოველსავე თვთ შეცნაირ ხართ... ხოლო ამიერიტგან წარსლვისა ჩუენისათვს აღმოსავლეთად და ვიდრე სამეუფოდ მოსლვიდმდე და ამიერ სოფლით მიცვალებადმდე ყოველივე ვაუწყო სიწმიდესა თქუენსა“-ო (იქვე 318).

მაგრამ ავტორს თვითოეულ ამ ორ ნაწილისთვისაც გეგმა შეუქმნაგები და ამისდა მიხედვით მოქწევია თავის „სიტყუათა სარბიელი“-ც (იქვე 288) ანუ მოთხრობის მიმდინარეობა. ერთგან მაგალითად იგი თვით ამბობს: „აქა სრულ ვჰყო სამცხეს ზრდილობისა მისისათვს სიტყუაჲ და მერმე მოვიცვალო გონებითა და ხასუღის მისლვისა და სწავლის მისისა და ვთქუათუ სრულად განაღლების მისისათვს, ყოველივე სულმცირედ და მოკლედ მიგითხრა“-ო (იქვე, 288). როცა ჩუენი ისტორიკოსი გიორგის ძლევა-მოსილ ჰაექრობის შესახებ მოგვითხრობს, რომელიც ანტიოქელ სამღვდელოებასთან ჰქონია ქართულ ეგლესიის დამოუკიდებლობის გამო, მას დამკვიდრებელი აქვს: აქამომდე არს პატრიარქისა მიმართ სიტყვსებებისა და სიყვარულისა მისისა მიმართ წარმოთქმა“-ო (იქვე, 316). ერთი სიტყვით, როცა გიორგი სწერდა, გეგმა დაწერილებით გამორკვეული ჰქონია და გაუოგანდისწინებია, სად რა უნდა მოეთხრო და ეთქვა: „იუო ნეტარი ესე... ნათესავით ქართველი, ხოლო მამუელად... მისგან... ქუეყანისა, რომელსა სამცხე ეწოდების. ხოლო თვთ აღმორტანდა იგი ქუეყანასა თრიალეთისასა, ვითარცა პირმან საქმისამან გაუწყოს“-ო (იქვე 285)

თვითოეულ თავის აზრის დასამტკიცებლად და დასასურათებლად ავტორს ეოველთვის თავის მოძღვრის ცხოვრებითგან და დაუღადავ მოღვაწეობითგან მაგალითები მოჰყავს სოლმე. სოლო რომ მოთხრობის მიმდინარეობა და უმთავრესი მიზანი მკითხველს არ დაჰკარგვოდეს, იგი ამისთანა შემთხვევაში მაგალითების შემდეგ მოაგანებდა სოლმე მკითხველს: „ესე ამისათვს ვაკენეთო რათა სინათ“ ესა და ესო (იქვე 297, 303, 322), ესლავა „მე სარბიელსავე სიტყუათა ჩემთასა ვიდოდი“-ო (იქვე 288), ან არა და „ხოლო ჩუენ პირველსავე სიტყუასა მოვედით“-ო (იქვე, 286, 296, 297, 300, 309).

რასაკვირველია გიორგი მოაწმიდელის შესახებ ავტორს ყველაფერი არ მოუთხრია. მან კაცილებით უფრო მეტი იცის და მხოლოდ ზოგაერთი გვაიმბობს. „დავიდუმოთ სიძრავლისაგან ზოგად მადლთა მათ ღუაწლთა მისთა, რომელნი დუთისა ეგლესიისითვის მან თავს ისინა, გარნა ვაკენოთცა, რომელთა იგი კსენებაჲ წმიდაჲ არს და სარგებელ და სათნოებათა და მოღვაწებათა მიმართ მანუეველ“-ო, აცხადებს ავტორი (იქვე 283). მრავალ მაგალითებითგან მასსადამე მხოლოდ ორიოდვე განსაკუთრებით უფრო აყვალსჩინო, აღმაფრთოვანებელი მაგალითი მოჰყავდა გიორგი მოაწმიდელის ცხოვრებითგან, ასეთი მაგალითები, რომელნიც ადამიანს მიბაძვის სურ-

გიდს ადუქრავდა და სწავლობდა ამაღლებდა. მართლაც თავის ოსწუ-
ლებასში მას რამდენჯერმე აღნიშნული აქვს, ესა და ეს გარემოება განსაკუთ-
რებულ ურყედების დიქსია, იმიტომ მოვიხსენიო, „რომელი იგი არა დიქს
არს დუმილი, არამედ ღირს კსენებისა და შუენიერება ალწერისა“-ო (იქვე
303) და შემდეგ თვით დამამტკიცებელი მაგალითად მოჭყვინალი აქვს. ერთ
აღაგას კიდევ ავტორი ამბობს: „მდიდართა კულა სავსეთა განხევისათჳს და
თუ ვითარ უმეტეს ყოფლისა გლახეთა წყალობასა ამცნებდა, ძალიან სი-
ტყვისამან გამოაცხადოს, რათა გეუწყოთ მოწყალებამ იგი სულისა მისისა“-ო
და იქვე მაგალითთა მოთხრობილი (იქვე 323).

ავტორს მრავალჯერ აღნიშნული აქვს: ჩემს აზრს „წარმოვთქუ ფრიად
მოკლედ და სულ მცირედ“-ო (იქვე 318). იმ შემთხვევაშიაც, როცა მას დიდ-
მნიშვნელოვან სავანე ჭქონდა საუბარი და „მოსაკსენებელად არა უჯერო“
მიანდა, მაინც „მცირედი უწყებაჲ“ მოჭყავდა (იქვე, 322).

გიორგი. ხუტეს-მონაზონი სინიღისიერად სახელებს სოფელს, რასე ჭქონ-
და დამყარებული თავისი მოთხრობა. თავის წყაროებს იგი თსწულების შესავალ-
შივე ასახელებს: „შე ვიწყო სიტყუად... და რაჲ ოდენ უძლო მარტივად
და სულმცირედ აღესწერო არა თუ სხუათავან სმენილი, არამედ უმეტეს
ყოფლისა წმიდისა და უტყუელისა პირისა მისისაგან მოთხრობილი სიყრ-
მისა და სიტაბუკისა მისისა, რომელსა იგი ვითარცა ერთგულსა შვილსა არა
დამიფარვია... ხოლო შემდგომი სარწმუნოთა და წმიდათა უწყე-
ბული, რათა ესრეთ ერთობით შევეკრიბოთ სწავლელი ესე და სსწრვე-
ლი თხრობაჲ... ვითარცა ჯაჭვ ოქროსა ერთობით შეთხზული“-ო (იქ-
ვე. 282).

ავტორი მასწავლამე თავის მოძღვარს ჭბაძავს, ამის მეთოდებს მისდევს
და მხოლოდ „უტყუელ“ წყაროებითა სარგებლობს: ერთის მხრით. თვით გიორ-
გის ნაამბობით, —ამასე ყოფილა დამყარებული თვით ავტორის ეგვლა ცნობები
გიორგის მძობლებსა და უმწველობასე. მეორეს მხრით „თუალით-მხილ-
ველ“, მხოლოდ „სარწმუნო“ თანამედროვეთა მოთხრობით. —ამ წყაროსე
დამყარებულია მისი თსწულების დანახეინი ნაწილები. მართლაც ავტორი რამ-
დენჯერმე ამბობს თავის თსწულებაში: კვთხრობდა თუთ წმიდაჲ“-ო (იქვე
287), „იტყოდა თუთ წმიდაჲ იგი“-ო (იქვე 292, 295). ამას გარდა თუმცა
ზემომოყვანილ ნაწილებში ისტორიკოსი მესამესა და უმთავრეს წყაროს არ
ასახელებს, მაგრამ ჩვენ ვიცით, რომ ამ წყაროდ თათონ ავტორი იყო, რო-
გორც გიორგი მთაწმიდელის საყვარელი მოწაფე და ერთგული თავიანთსმე-
მელი. თსწულების ბოლოში იგი თითონაც ლაპარაკობს ამასე და აღნიშნული
აქვს: „ესე იყო ყოველსავე შინა საღიხინებელი ჩემი, რათა თუალით
მხილველ და კელით მსახურ ყოფილ ვიყავ და ყურით მსმენელ სიტყუა-
თა წმიდისა პირისა მისისათა“-ო (იქვე. 349).

მანც გიორგის საქართველოსკენ გამგზავრების ამბიავან მოყოლებული, რაც ავტორს მოთხრობილად აქვს, ყველაფერი თავის თვალთ ნანახი და უურიო გავიონილი ჭქონია, იგი თითონაც მოქმედი პირია (იხ. იქვე, 318. მოყოლებული ბოლომდის, ავრადვე იქვე, 322).

ამ გვარად, რაც თხზულების მიზანსა და მოთხრობის წესისა და წყაროებს შეეხება, გიორგი ხუნტეს-მონაზონი თითქმის ყველაფერში თავის მასწავლებელს ჭბადვს და მის მიმართულებას და შეთოდებს მასდევს. ამ მხრით მას სხელი თითქმის არაფერი არ შეუქმნია. მას მოლოდ ერთი შეთოდი აქვს ნახმარი, რომლისათვისაც მის წინამორბედს ისტორიკოსებს უურადდება არ მიუცტევიათ. მე შედარების მეთოდზე მოგასსენებთ: ავტორი მარტო იმ მეთოდით კი არ ემაყოფილდება, რომ თანამედროვე საზოგადო პირობათა მიხედვით მოლუაწის მოქალაქობა დაათასოს, არამედ ზოგიერთ შემთხვევებში წარსულსა და უცხო ქვეყნების მაგალითებსაც ადარებს განსახილველ მოვლენას ანუ თვისებას და ამისდა მიხედვით ანახიათებს, შედარებითი მეთოდით სარგებლობს. როცა იგი მაგალითად მოგვითხრობს, თუ რა ნაირად შეკრება გიორგიმ 80 სული მცირეწლოვანი ბავშვი საქართველოში სმინელ სიმშალობის დროს, გომოჭკვება, შემოსა, ასწავლა და არამც თუ აღამიანებად, არამედ სსოვადობის მარგებელ წევრებად აქცია, ამ დიად დავწდის დასათესებლად ისტორიკოსი ყველა მაგალითებს იხსენიებს, რომელნიც-ცა ძველსა და სხალს აღიქმაში, წმიდათ ცსორებებაში და სეკლესიო ისტორიაში მოყვანილია და შედარების შემდეგ დასძენს, რომ ასეთს საქმეს ეგონებ თუ დასაბამითგან სოფლისათ და ვიდრე აქამომდე ვერვის კელუყოფივის და ვერცავინ კელყოფის და შეკადრებს, დალაკათუ ვინ სად კელჰყოს ესე, ანუ ქალაქთა შინა გინა სოფელთა, მცირეთგანმან ვინმე წარმართა, კულადა ათნი ვინმე, გინა ათ-ხუთმეტნი, გინა თუ ოცნი შეიწყნარან და ესეცა ჰასაკად მოსრულნი“-ო (იქვე, 324).

ამავე შედარებითი მეთოდით სარგებლობს ავტორი, როცა გიორგი მთაწმიდელის მთარგმნელობითი მოდგაწყობის დასასრიატება ჭსურს: თავდაპირველად იგი არკვევს, თუ რა იყო იმის წინ გაკეთებული, შემდეგ ჩამოთვლილი და განხილული აქვს, რაც გიორგი მთაწმიდელს უმუშაინია, აღარებს და ამისდა მიხედვით აფასებს მის მოქმედებას. (იქვე, 294—295, 300).

მართლაც, ჩვენი ავტორი იშვიათად იუ მიპმართავს ხოლომე შედარებითს მეთოდს და მაგალითებიც საეკლესიო ისტორიითგან აქვს ხოლომე მოყვანილი, მაგრამ ქართულ საისტორიო მწერლობაში ამ ახალ მეთოდის შემოღების ღვაწლი მინც მას მიუძღვის.

მთელი თხზულება მშვენიერის, გულწრფელის კილოთი არის დაწერილი და ღრმა გრძნობითა და სიყვარულით არის გამსჭვალული. ავტორის პირადი გრძნობა რასაკვირველად განსაკუთრებით იქ ძლიერდება, სადაც

იგი თავის დიდებულ მოძღვრის და საქართველოს დაუღალავ მოღვაწის გიორგი მთაწმიდელის უკანასკნელ წუთებსა და მიცვალებას გვიხატავს. ღრმა მწუხარებით ეგსება გულთ ისტორიკოსს, როცა იგი მოთხრობის დასასრულს უსაღიფადობს: „შეძრწუნებულ ვარ და შეშინებულ, ამბობს იგი, რამეთუ აქამომდე გზად სიტყვისა ჩუენისა წრფილ იყო და ადვილ სიყვარად, ხოლო აწ იწრო და სჭირთ და უღონო ჩუენი სიღვისა, რამეთუ ნათესადგურსა ღუმილისასა შეგულებს შესლოვა, რამეთუ კელი ჩემი ძრწვის და სული შეიწრდების, ხოლო ვინებამა განცუფრდების“-ო (იქვე, 334). ავტორი გულწრფილად ამბობს: „ეჭა, რამამ კეთილ იყო ვიდრე აქამომდე გზად სიტყვისა ჩუენისა და, ეჭა, რამამ სხანტრელ იყო, უკეთუმდა ამას პირსა ზედა დასრულდებოდა მოთხრობამა ჩუენი“-ო (იქვე 340). რაღა გიორგი დაუუდებულისაგან ნაბძანები მქონდა ამის მოთხრობა, მხოლოდ ამიტომ უკუალად ადვილად უძღურო ენამ ჩემი და სარბიელსა სიტყვას ჩემისას კუალად ვიწყო სლავად“-ო (იქვე, 334).

მომხიბლავია და მშვენიერი თავის ზოგჯერ და ღრმა სამართავით გიორგი მთაწმიდელის სიკვდილის აღწერილობა. როცა მომაკვდავმა „დიდად რამე აღმოაფიქვნს ერთგვის მხოლოდ“ (იქვე, 337) და სული ისე წყნარად და დამშვიდებით განუტევა თითქოს ღრმად ამოიხსნათ, „მოსუცებულნი იგი... ერთს ვისმე მდებლთაგანს; თავით კერძო ნეტარისა მის მდებარესა, ეტუოდეს, რათა დასსნეს კელნი თუაღთა მისთა წმიდათა, განმანათლებულთა ჩუენისა“ (იქვე 337) და მიცვალებულისათვის თვალები დაეხუჭნა: მას-კი ფიქრადღა არ მოსულია, რომ დიდებულმა მოძღვარმა უკანასკნელი სულთქმა განუტევა და ამის გამო „იგი განცუფრებული და ვითარცა გონებამდებული, აქა და იქი იხედვიდა და მკსინვარედ ეტუოდა ბერთა მათ ვითარმედა: «სძინავს მამას ჩუენსა»! ხოლო მას, დასძენს ისტორიკოსი, უკვე „რავისი მსახურებამა ემარებოდა“-ო (იქვე, 337).

თავის თხზულების ამ ნაწილში ავტორი თავს ველარ ავაგებს: მის სიტყვებში ზარადი მწუხარება და გრძნობა სჩქებს, იგი სსაოწარვეთილია და გულახდილად გაიძახის: „ეჭა, ეჭა, მარადის სსურველნო, რამა არს ჩუენი ესე; გლახეთა ამათ, საიღუმლო! რამა არს სიბრძნე ესე ღუთისა გამოუთქმელი“-ო (იქვე 338).

ისტორიკოსი გიორგი მთაწმიდელის პიროვნების მომხიბლავ სულიერ თვისებებსა და ღვაწლს მშვენიერად ახსიათებს: „ყაამე ძინო ჩემო, ამბობს იგი, აწ დაგუეკმა პირი იგი; რომელი გუწურთიდა დღე და დამე სჯულსა უფლისასა, წარვიდა გონებისა განზრახვა ჭეშმარიტად ღმრთის მიერ აღძრული, დაწუნა თუაონი იგი მართლიად მხედველნი და განმრჩეველნი კეთილისა ბორტისაგან და უმჯობისა უდარესთაგან; დაღუბნეს ბაგენი იგი მცველნი სჯულისა უფლისასა, შეიკრა ენა იგი ოქროსიტყუად და სადმრ-

თოთა ბრძანებათა კმაშალოდ მალაღებელი და ბრწყინვალედ მთარგმნელი დუთიფ-სულეითა წიგნთა, დაყუნდა კელი იგი შეუნიერად მწერალი, რომლითა განანთლხა ეკლესიანი სუენნი... დაყუნდა გონება იგი მხილველი და სიღრმეთა სულისათა გამომეძიებელი, დიფარა მიწასა შინა გუამი წმიდაჲ, მოღვაწებისა შრომითა განლეული“! „ხედავთ, თუ ვითარ არიან საქმენი ჩუენნი? მუნებაჲ, ამბობს ისტორიკოსი, უკეთუცა შესაძლებელ იყო, კანძლიერებად უძღურებაჲ ჩემი და ამაღლებად გმისა რაჲსამე, ვნებისა ამის შემსგავსებულისა... არამედ რაჲმე ყუო, კინათუ ვითარ ვაიძულო ენასა მსახურებად სიტყუსა, რამეთუ განსცდელისა ამის მიერ, ვითარცა მძიმეთა რათაჲ სარგველითა რკინისათა შეკრულ არს“—ო (იქვე, 339). ავტორი მართლაც ერთგან ამბობს „ენაჲ ჩუენი ვერ შეძლებელ არს მითხრობად“—ო (იქვე 337) და ამ შემთხვევაში ისტორიკოსის სიტყუები მართო რიტორიკა არ უნდა იყოს.

ძვირთჲს და სავარელ ადამიანის დაკარგვა და სიკვდილი იმდენად თავზარდაშეში კარემოება არის, რომ ამისთანა შემთხვევაში ყველანი თანასწორნი არიან: ამგვარი უბედურება ცივ აზროვნების მიმდევარს ფილოსოფოსსაც, სიკვდილის ნახვასაც მიწვეულსა და სიკვდილის ცხონებად დამსახველს სასულიერო პირსაც სულიერს სიმშვიდეს ურეკვს და ბუნებრივი გრძობა კონების დამცხრობელ აზროვნობას სძლევეს ხოლმე. სწორედ ამისთანა შემთხვევაში გამოაშკარავდება ხოლმე უოველკვარ სიკვდილის შესახები ოპტიმისტური რწმენის სასუსტე და უძღურება. ჩუენი ისტორიკოსიც, ბერი და სოფლის ცხოვრებას განშორებული, რომელსაც მუდამ საიქიო ცხობრებაჲ უნდა ეოცნება, რომელსაც სიკვდილი მხოლოდ ქვეყნიურ საცთურებისა და ბორბოტებისაკან განმთავისუფლებელ ბედნიერებად უნდა ჩათვალა, თავს ვერ იკავებს და თავის დიდებულ მოძღვრის დაკარგვას ჭკობებს და სწუსს ჩუეულეებრივ ერის კაცსა და მომავლდასავით! ამას ავით ავტორიცა ჭკობობს და ამბობს: „გუეედრებითა, შემაშრენით მე ცრემლნი ჩემნი, დააცხერთ გონებაჲ ჩემი, რამეთუ ვგრძობ, ვითარმედ უფროს ჯერისა ვანელო საზღვართაგან გლოვისათა და ვნებისა ამის სიმძიმითა დედათა მივემსგავსები“—ო (იქვე, 342). მხოლოდ აქ აკონდება ავტორს, რომ თავი ვერ შეიკავა, თავისი გულითადი მწუხარება ვერ დათრგუნა და სავარელ მასწავლებლის სიკვდილს საქალესო მოძღვრებისდა თანახმად სულიერის სიმშვიდით ვერ დაუხვდა. ესლაკი „ვერ არს, ამბობს ავტორი, რათა ამიერითგან მოვაქციო აფრა სიტყუსა ჩემისა და სავალესო სიტყუანი აღმოფთქუნე“—ო (იქვე, 342) და აქვე ამგვარად ახუგეშებს თანამედროვეებს: ჩუენ მოძღვარი არ დავიკარგავს, „არცა წარვიდა ჩუენგან, არამედ შორის ჩუენსა მდგომარე არს, დაღაცათუ ჩუენ არ ვხედავთ მას“—ო (იქვე, 342). აქ სიკვდილის შესახებაც ავტორი დამშვიდებული მსჯელობს და აშტკიცებს: „ჭეშმარიტად, ესეგითარისა კაცისა სიკვდილი

შატოხის ან წინაშე ღუთისა და უფროსდა არცადა თუ სიკუდილი არს, არამედ განხეთქს საკრეველთა“-ო (იქვე. 342).

მასწავლაძე გიორგი ხუცეს-მონაზონის თხზულება ძვირფასი და შინა-არსიანი, ამასთანავე სრულებით სანდო საისტორიო წყაროა და სწორედ სამწიგნობრო, რომ იგი აქამდისინ ერთხელაც-ვი სერიანად გამოცემული არ არის: ვერც საბინისის გამოცემა „საქ. სამთხვ“-ში, ვერც საეკლესიო მუხეუ-მის გამოცემა „საინის კრებულ“-ში ან მხრივ სამეცნიერო მთხზონიელებს ვერ აკმაყოფილებს.

ეგრემ მცირე.

ეგრემ მცირეს შესახებ მეტად ცოტა ცნობები მოიპოვებ. ერეკლე მე-ოთხის ნამოძღვრალი ზაქარია ამბობს რომ ძველ წიგნებში მას სხვათა შორის შემდეგი ცნობები უხიანია: „გამოსილეს სამცხეთი დირსნი მონაზონნი სანა თუხარელი და ეგრემ მცირე, მოწავე ითანე ზეტრეწისა. ესე ეგრემ ფრიად აძიულა სანა თუხარელმან თარგმანებად რადენთანე წიგნთა, რომელნი არა თარგმნიდ იუენეს ენასა ჩუენსა და კადმოსთარგმნა 1) წიგნი დიონისოს არე-ობაგელისა, 2) კრიგოლ დ'თისმეტეუელიის „ღაფსაიკონი“, 3) დავითის თარგმანი ორ წიგნად, 4) სეჟელის კანონი დიდი, 5) და რომელნიმე ცხო-რებანი და წამებანი წმიდათანი, 6) თეოფილონ ისტორია და 7) თქმული კა-სიანე მონაზონისანი. ხოლო ეგრემ იყო შავსა მოასა და ოდესმე იერუსა-ლიმსაცა“-ო (თ. ჟორდანი, ქ. გი I, 225).

რაკი ეგრების თხზულებათა ნუსხა, როგორც ბ. თ. ჟორდანიანს მიერ დი-დის ეკლემოდგინებით შეკრებილ და ხელნაწერებითან ამოწერილ ცნობებით-განა სხანს, სწორეა, ამიტომ ზაქარია ნამოძღვრალის ცნობები ნდობის დირსია.

ეგრემ მცირე მასწავლაძე სამცხეში დაბადებულა. სად გაუტარებია თა-ვისი ბავშვობისა და ქაბუკობის ხანა, ან ვისგან უსწავლია თაუდაზირველად, არა სხანს.

გიცით მხოლოდ, რომ ეგრემ მცირეს მთარგმნელობას ბერი საბა ასწავლიდა. თავით ეგრემს აღნიშნული აქვს, რომ იგი „იყო შემდეგომად ღუთისა მიზეზი და მომცემელი ჩემდა თარგმანებისა“-ო (იხილე „გარდა-მოცემის“ თარგმანის ანდერძი, ქ. გი I, 218—219). საბას გარდა მის მასწავ-ლებლად ანტონი ტბელიცა ყოფილა: თეოფილონ ისტორიის თარგმანის ან-დერძში ეგრემი თავის თავს ანტონი ტბელის „უნარჩვევლეს მოწავეს“ უწოდებს (ქ. გი I, 220 და II, 43).

საბა და ანტონი ტბელი ორივე ერთად ეფრემ მცირეს სამწყვდობო მონღაწიობას გუშომდებნიედ თვალეურს ადევნიებდნენ. (ის. ლავრაიკონის თარგმანი. ქვები I, 220). როცა ეფრემ მცირეს გრივალ საკვირველთ-მოქმედის ცხორების თარგმანი დაუმთავრებია, მაშინ საბა უკვე გარდაცვლილი ყოფილა: ეფრემს ანდრძში მისთვის „საუკუნო საცენებელი“ უსურვია (ქვები I, 224).

ეფრემ მცირე იოანე ზეტრიწის მოწაფე არ უნდა ყოფილიყო, თუ არა განა ეფრემ მცირეს შეეძლო ეთქვა, რომ იოანე დამასკელის „გარდმოცემა“ს გარდა ქართულად „სხუა არა რაჲ ოდეს თარგმნილა საფილოსოფოთა წიგნთაგანი“-ო (ქვები I, 215—216).

1080 წელს, როცა ეფრემ მცირეს ღვთისის ახალი თარგმანი დაუმთავრებია, ანტონი ტბელი გარდაცვლილი ყოფილა. იგი ამ შრომაში ეფრემს ეხმარებოდა, მაგრამ წიგნის დამთავრებას ველარ მოსწრებია (ქვები I, 214—215).

ეფრემ მცირეს თანამგრძობელნი და თანამეძმენი იყვნენ კვრიკე ბერი (ქვები I, 215, აერუსადიმის ხელთნაწერი № 34 ზრ. ნ. მარტის გადმონაწერითგან; „უწვებამ შიხეხისა... ქვები I, 33), ასსენი იყალთოელი, გაბრიელი და სტეფანე ჭულაველი (ქვები I, 219, 221, 224).

1103 წელს ეფრემ მცირე უკვე მეცდარი ყოფილა. ეს ცხადად სხანს რუის-ურზნისის ძეგლის წერიტგან, სადაც ნათქვამია „დაუსრულეპელის ნეტარებისა მკვდრთა ბერთა ჩუენთა... ეფრემ მცირეჲსა და ასსენი იყალთოელისაჲ საუკუნო“ (ქვები II, 71—72) აქოს ხსენება“-ო. *)

ეფრემ მცირე შესანიშნავი მეცნიერი იყო და მისი ღრმა სწავლულობა თანასწორადა სხანს ყოველ დარგში, რომლისათვისაც-კი მას ხელი მოუკიდნია. თავისი უმთავრესი ძალ-ღონე როგორც სხანს მარტ მთარგმნელობისა და მთარგმანებლობისათვის შეუღლეია და ამ მხრივ რასაკვირველია მისი შემოქმედებითი ნიჭი და ცოდნა შეზღუდული უნდა ყოფილიყო. ჩვენთვისაც ზიარდად მის მოღვაწეობის ამ დარგს ისეთი მნიშვნელობა არ უნდა ჰქონოდა, მაგრამ ამისდა მიუხედავად აქაც მისი ნამუშევარი იმდენად საეუარადღებოა და თვალსაჩინო, რომ ძვირფას ცნობებს გვაძლევს იმდროინდელ მეცნიერების მდგომარეობის შესახებ.

ეფრემ მცირე ხან უბრალო მთარგმნელი არ არის, ისეთი მთარგმნელი, რომელიც არც იმაზე ჭეიქრობს, თუ რასა სთარგმნის, არც იმაზე იწუხებს თავს; თუ რა ნაირად განსაორციელას თავისი მოვალეობა, რომ მისი ნადგაწი ყოველ მხრივ სრული და უხადო გამოჰიდეს. იგი მეცნიერი მთარგმნელია, იგი სწავლული ფილოსოფოსია.

*) სწორედ საკვირველია: თ. კორდინიას არსენი იყალთოელი და ეფრემ მცირე ამ დროს ცოცხალი ჰგონია და საქართველოში ყოფილანო. მით უმეტეს არის საკვირველი, რომ მას თავის აზრს დასამტკიცებლად „ძეგლის წერა“ (ქვები I, 225) აქვს მოყვანილი, სადაც საუკუნო ხსენებაზეა ლაპარაკი.

უმეტეს შემთხვევაში მთარგმნელებისთვის სულ ერთად ხოლმე სათარგმნო სარგმნისას თხზულებას, ეფერემ მცირემ-კი კარგად იცოდა, რომ მთარგმნელი ყოველთვის უნდა ეცადოს თხზულება დედნითგან გადმოსთარგმნოს, სწორედ იმ ენითგან, რა ენითაც იგი თავით აცტორის დაუწერია. არანოხთა მიმართ სიტყვის სელმეორე თარგმანის შესავალში ეფერემ მცირე მაგალითად ზირდაზირ ამბობს: *ჩემ ეფერემის მიერ „მეორედ თარგმნა ესე საკითხავი, რამეთუ ნეტარისა გრიგორი უშკეელისა მიერ სომხურისაგან ესე ოდენ ვჭზოვე, ხოლო მე სომხურის წილ ბერძულისაგან კვალად მეორედ ვიძმულე თარგმნად, რამეთუ სომეხისა [შვილსა], შვილსა ბერძნისა და შვილი-შვილსაღა, ნუ უკვე და არა-უეკველსა თვთ უეკვი და საკუთარი შვილი აღვირჩინე“*—ო (ქაბი I, 227). ეფერემმა იცოდა, რომ ზირველ სომეხ მთარგმნელს შეეძლო აქა-იქ, აქნებ ბერძნისა, სწორედ არ გადმოეთარგმნა, შეცდომები მოსვლოდა, მისი ნათარგმნი დედანზე დაშორებული ყოფილიყო, ამ კვარ ნაკლს კადევ ქართულ მთარგმნელის ცოდვები მიემატებოდა და ამხიარად ნამდვილი დედნის თანხაწორი თარგმანი-კი არ გამოვიდოდა, არამედ სექცვა დირსების ნაწარმოები, ნაბიჭვარი. ამ შეხედულობით ხელმძღვანელობდა იგი უკვლავ თავის სალიტერატურო ნაწარმოებებში.

შემდეგ, სათარგმნელი თხზულება ეფერემის სიტყვით: იმ სახით უნდა ყოფილიყო გარდმოცემული, როგორც იგი დედნშია. მთლად: წიგნის *„რდაქრა და განბძარვა“*, ესე იგი დანაწილება და შემოკლება (ქაბი I, 216, იხილეთ ითანე დამსკეელის „გარდმოცემის“ თარგმანის ანდერძი) არ შეიძლება. თხზულების *„ზედაწარწერილი“*—სა ანუ სათაურის შეცვლაც არ უნდა ეკისრა მთარგმნელს (იქვე, 218). ევლათერი ისე უნდა დაეტოვებინა, როგორც თავით დედანში იყო. დედანს მამის „დელაჲ“ ეწოდებოდა: უკვე შატბერდისეულს კრებულში გრიგორ ნოსელის „კატისა შესაქმნ“—ს ბალოში ნათქვამია, რომ ეს თარგმანი გადაწერილი ყოფილა. *„დედთჳ იშხნისაღათა“* (მ. ჟანაშვილის ქართ. მწერლობა IX—X-ს.), იშხნის მონასტრის სელთაწერითგან. ხოლო თავით ეფერემ მცირეც თავის სეყურადღებო თხზულებაში *„თარგმანებაჲ ფსალმუნთა წიგნისაღ“* (ე. თაყაიშვილის გამოცემა, ან. არს. მოგზაურობანი 1914 წ. II წ., გვ. 243—269) გვამცნებს: ამ შრომის შედგენის დროს *„როდენინჯჳ იუფეს წიგნის-საცაესა სჯმარ. წმიდისს თარგმანებაჲნი დავითისნი, ყოველინოვე დელად მქონდეს“* და ვისარგებლეო (იქვე გვ. 247-279—281). იმავე თხზულებაში ეფერემი ამბობს: *„განგრელებითთა“* თარგმანებებით სრულად ვერ ვისარგებლე, არამედ *„ეკსუქისი და სტერისი დელი-ადგილი ოდენ, რამეთუ მათნი დედანი სრულებით ვერ ვიპოვენი“*—ო (იქვე გვ. 249-412—413).

თარგმანი სწორე და რამდენადაც შეიძლება დედანზე ასლო უნდა ყოფილიყო. თავით ეფერემ მცირეც ვთამბობს, რომ ჩემი მოძღვარი სულ იმას მამც-

ნებდა, „რათა... სიტყუად მარტივად და შეუზავებლად ვსთარგმნო“-ო (ქპბი. I, 217). თითონ ეფერებ მცირეს მისწონდა და „აქებს“ იმ თარგმნის „წესს“, რომელსაც საწინასწარმეტყუელთა წიგნთა მთარგმნელი მისდევდა. ამ ნაწარმოებში სიტყუად სიტყუსა ნაცვალ შედარებულია ბერძულისა“ (იქვე I, 216). სწორედ ასეთსავე წესს მისდევდა ჩვენი მეცნიერიც, მხოლოდ ერთი არსებითი განსხვავებით: მის ნაწარმოებში „სიტყუად შედარებულია ბერძულისა და მართებითი არა აკლს“ (იქვე I, 216. შუად. ე. თაყაიშვილის თხზ. I, 713). მაშასადამე ეფერებ მცირეს სიტყვა სიტყვით-კი არ უთარგმნია,—ასეთი თარგმანი მეტის-მეტე მოუხეშავი და უხამსი გამოვიდოდა, იმითომ რომ ქართული ენის თვისება და კანონები შელახული იქმნებოდა,—არამედ „სიტყუად“ იმდენად დაუახლოვებია დედანთან, რომ „მართებითი“, ანუ რაც საჭირო იყო, და არსებითი არა ჰკლებია. ერთი სიტყვით, მთარგმნელს უნდა სცოდნოდა „ხედამიწეგნით რაბამობაჲ ბერძენთა და ქართველთა ენებისაჲ“ (იერუს. ხელთნაწ. № 34, ეფერებ მცირეს წერილი). მხოლოდ ამისთანა წესით მთარგმნი რასაკვირველია დედანზედაც ახლო იქმნებოდა და ენაც დაუმახინჯებელი დარჩებოდა. სწორედ ასეთ მოახსენილებას უნდა გამოყოფილებდეს კარგი მთარგმნი თხზულებაც.

დაახლოვებით, მთარგმნელობა ადვილი საქმე არ არის, თუ მწიკაღი თაგის მთარგმნის პირნათლად აასრულებს. ხშირად, მეტადრე როცა კაცი მთარგმნელად ძველ ნაწარმოებს აიღებდა, დედანში ისეთი სიტყვები იყო ხოლმე ნახმარი, რომელნიც უკვე ან სრულებით არ იმარტებოდა, ან არა და სულ სხვა მნიშვნელობა ჰქონდათ. სინდისიერსა და სწავლულს მთარგმნელს ეს უნდა მხედველობაში ჰქონოდა, თვითთუელს სიტყვას ნაკვირვებოდა და ჯერ პირვანდელი მნიშვნელობა ადგენდა, ხოლო შემდეგ შესაფერისი ქართული სიტყვა გამოიყენებდა. სწორედ ასე იქცეოდა ეფერებ მცირეც: ისეთი სიტყვები იყო, ამბობს იგი ერთს თაგის თხზულების ანდერძში, „რომელნი მაშინდა ძლით გულისგმა იყოფებოდის, ოდეს სამნი გინათხნი მთარგმანსაქუაქნი ზავლისანი და ეგოდენნივე ლექსიკონნი, რომელ არიან დრმათა წიგნურთა სიტყუათა ანბანსა ზედა გაწეობილნი სიტყუანი, ერთად შემოკრებიანი: მაშინდა ძლით მოუხამა ქართული შემსგავსებული სიტყუა“-ო (იერუს. ხელთნ. № 25, ამოღებულია ნ. მარტის გადმოწერილთა). მაშასადამე ძველ ტექსტების თარგმნის დროს ეფერებ მცირეს დედნის ძველ სიტყვების აზრისა და იმდროინდელ მნიშვნელობის გასაგებად შემდეგი სახელმძღვანელოები ჰქონია ხელთა: სხვა-და-სხვა „თარგმანებანი“ და „ლექსიკონნი“.

სახელოგანი მეცნიერი ქართველს მაშინდელს შეითხუელს უსისის, თუ რა იყო ლექსიკონი: „ლექსიკონნი... არიან ღრმათა, წიგნურთა სიტყუათა ანბანთა ზედ განწყობილნი სიტყუანი“-ო (იერუს. ხელთნ. № 25). იმ დროს თვითთუელს ძველს შესანიშნავს და დრმა-აზროფანს ახსულებას ცაღვე

დექსიკონი ქქინდა და ზოგჯერ ავით იმ ნაწარმოებზე ვინყდობდა ზოლმე, ან დარ-
თული ქქინდა. თითონ ეფერემ მცირესაც ქართულად რამდენიმე ამგვარი შრომა
შედგენილი აქვს და აი როგორ ახსიათეს იგი ერთს. ამხიარს თავისს ნაწარ-
მოებს, რომელიც ფსალმუნთა თარგმანებითი დექსიკონია: სხვა თარგმანებელ-
თა თხზულებებში ფსალმუნების განმარტებული სიტყვები „ადგილ-ადგილ მი-
მოგანფენილ არს წიგნსა ამას (ფსალმუნთას) შინა და ძნელ საპოვნელად“-ო.
ხოლო ეს ნაკლი რომ ასავითგან ამეცილებინა, „ამისთვსცა მცირედი მრავ-
ლისაგან ერთად შემოკრებულ იქმნა გამოქმედელებათს და წინა შესა-
ვალსა ამის წიგნისასა ჩუენისა დაეწერა არა დიტონად, არცა ურთიერთას
ადრეულად, არამედ ასოთა ზედა ანბანისათა განწყობილად და განკარგუ-
ლად, რაჟთა მარჯულს და ადვილ იყენენ საპოვნელად მეძიებელათს“-ო
(ეფრ. ფს. 251526--540). მასწავლამე იმდროინდელი დექსიკონი მხოლოდ
„ღრმათა, წიგნურთა სიტყუათა“ განმარტებას შეიცავდა, ხვეულებრივი
სიტყვები იქ აღნიშნული არა ყოფილა. მთელი სადექსიკონო მასალა, — სიტ-
ყვები და მათი ახსნა, — „ასოთა ზედა ანბანისათა განწყობილი და გან-
კარგული“ იყო, რომ ამ გზით დექსიკონი სახმარებადც „მარჯულს ყო-
ფილიყო და მემძიებელთა თს“ საჭირო ცნობები „ადვილ იყენენ საპო-
ვნელად“.

რაკი ეფერემ მცირემ ქართულ ენის თვისება, „რაბამობაჲ“ და დამსხ-
სიათებელი თავისებურება კარგად იცოდა, ამიტომ მისი თარგმანი რთულ
გონებრივ მუშაობის ნაყოფი იყო: ჯერ სხვა-და-სხვა თარგმანებათა და
დექსიკონების საშუალებით მას დედნის ძველ და ძნელ გასაკებ სიტყვებისა და
ადგილების ნამდვილი შინაარსი გამოურკვევია, შემდეგ დედნის ამისთანა სიტ-
ყვებისათვის მას „მოუპოვია ქართული შემსგავსებელი სიტყუაჲ“ და მხო-
ლოდ მაშინ დაუწერია მთელი თარგმანი. ამიტომ არც გასაკვირვებია, თუ
რომ მისი ნაშუქავარი იმდენად სრული და უნაკლო გამოვიდოდა, რომ „სიტ-
ყუაჲ სიტყუსა ნაცვალ შედარებული“ იქმნებოდა დედანთან, მაგრამ ქარ-
თული ენის კანონებიც საუცხოოდ დაცული იყო.

ეფრემ მცირე უფრო ხშირად ძველ ნათარგმნების ვადაშინჯვასა და
შესწორებას ანდომებდა დროს. საზოგადოდ რედაქტორება რთული და ძნე-
ლი მოვალეობაა და გაცილებით უფრო ძნელი იყო ეფერემის დროს, მეტად-
რე საეკლესიო სასულიერო მწიგნობრებაში. აქ თვითრთულ სიტყვის შესწორე-
ბაცა და ჩამატება-ამოშლაც რედაქტორს ფრთხილად უნდა მოესინა ამიტომ,
რომ ამგვარ მუშაობას ეგვალნი თვალყურს ადევნებდნენ და ეტვის თვალთ
უცქეროდნენ.

როცა გამსწორებელი თავის საქმეს შეუდგებოდა, და ძველ თარგმანის შე-
სახება ახრი უნდა გამოეთქვა, დიდი სიფრთხილე იყო საჭირო, რომ მას
მსხვილი შეცდომა არ მოსულიდა. მის წინ იღო თარგმანი, რომელიც დე-

დანს ან უდგებოდა და შემოკლებული იყო, სთაურთც გამოცვლილი ჭქონდა. რა უნდა ეთქვინა რედაქტორს ანაირ თხზულების შესახებ? მკაცრი ანქარებული და შეტნიერულად მოუძახდებელი გამსწორებელი თარგმანს უფარგისად სტნობდა, თხზულების მთარგმნელის მიერ შემოკლებულადმასხინჯებულად ჰდარებდა და დედნის სთაურთის გამოცვლასაც იმასვე თავსე მთასევედა. სულ სხვანაირად იქცევა ეფრემ მცირე. მან კარგად იცის, რომ ძველის თარგმანის ნაკლოვანება ბევრ სხვა-და-სხვა მიზეზზე იყო დამოკიდებული: „ანუ სისწრაფისაგან, ანუ დედისა და თარგმანთა ვერ პოვნისაგან, ანუ შემდგომთა გარდამწერალთა განყუნისა“ (ეფრემის წერილი კვირიკეს მიმართ, ის. იერუსალიმის სელნაწ. № 34, ნ. მარრის ამონაწერთაგან). რადესაც თარგმანის ნაკლულებების მიზეზი ძველ მთარგმნელის „სისწრაფე“ ანუ ანქარება იყო, მასის დანაშაულობა სწორედ მას მიუძღოდა. ზოლო თუ თარგმანის ნაკლი იმის შედეგი იყო, რომ ძველს მთარგმნელს თვით დედანი ვერ ეპოვა, და დედნის თარგმანთ უსარგებლნია და იგი აქვდა დედნად ისე, რომ მისი ნაწარმოები მხოლოდ თარგმანის თარგმანი გამოდიოდა, მასის შეიძლებოდა დედნად აღებულ თარგმანის შექმნეწელს ეფრემ დანაშაულობა დასდებოდა, ვიდრე თარგმანის თარგმანის ავტორს. დასასწულ, რადესაც თვით თავდაზირველი თარგმანი უნაკლო იყო და მხოლოდ შერმინდელ გადაშწროთ („შემდგომნი უადამწერალნი“, „გადამწერალნი“, „გადამწერლნი“, ეფრ. ფს. 245122). ისეთი შეცდომება მოუვიდათ გადაწერის დროს, რომ ტექსტი დამახინჯდებოდა („გარყუნაჲ“), მასის რასკვირველია მთელი ბრალი გადაშწროთ ედებოდათ*).

ეფრემ მცირემ კარგად იცის აგრედვე, რომ მწერლობაში ერთი დამიგივე თხზულება ხშირად ორნაირად არსებობს ზოლმე: სრულად და შემოკლებულად, ანუ „გამოკრებულად“, იცოდა, რომ ასე იყო ბერძნულიშაც. ამიტომ ეფთუმეს ეველა იმ თარგმანების შესახებ, რომელნიც „გამოკრებული“ და არა სრული აღმოჩნდა, მას დაწვრილებით გამოუკვლევი და დარწმუნებულია, რომ ზოგჯერ ეფთუმის ნათარგმნი „წიგნნი გამოკრებულნი, ვითარ იგი არს «მარგალიტი» და «ყუავილ-კრებული» და სსუხანი მსგავსნი მათნი ბერძულად აგრეთვე გამოკრებულნი არიან“ (იოანე დამასკელის „გარდმტემის“ თარგმანის ანდერძი, ქკები, 1, 218).

რაკი ეფთუმეს თარგმანებისა და ბერძულ დედნების შედარებამ ამ დასკვნამდე მიიყვანა, ეფრემ მცირე სხვა შემთხვევებშიაც, როცა მაგალითად „გამოკრებულ“ თარგმანის დედანი ბერძულ მწერლობაში არ აღმოჩნ-

* ეფრემის აზრით ზოგიერთი ძველი თხზულებები საბერძნეთში „განიკუნესცა კაცთა მიერ ზაროტთა და მწვალბებელთა, რომელთა... სიტყუანი მათნი თანაშენწირინეს ლიტონობასა თხრობსასა“-ო (ეფრ. ქსიფ. 332).

დებოდა ხოლმე, საბოლოოდ თავის აზრს არ გამოხატავდა ხოლმე და, როგორც ფრთხილს მეცნიერს შეეფერება, საკითხს გადაუწყვეტელადა სტოვებდა. ასე მოიქცა ეფრემ მცირე შავ. როცა „წინამძღვარი“-ს ღედანი ვერ ამოვა: „ესე არ უწყი, თუ თვთ მამისა ეფთემეს გამოუკრებია, ანუ ბერძულად ესრედ უბოენია“-ო (ქება I, 218). ამნაირადვე მოჰქვამდა იგი გრიგოლ დუთისმეტყველის სიტყვების თარგმანის შესახებ: „სიკრძისაგან ქართასა არ ვიცით თუ მწერალთაგან შეხუდა, ანუ თვთ წინსა მამისა ჩუენისა ეფთემის დედაჲ ესე გუარ მიხუდა ანუ თვთ რაჲმე განგებულობით ყო“-ო (ქება I, 226).

მასსადამე თხზულებები და თარგმანები ან „გამოკრებული“ იყო ხოლმე, როდესაც კარგეულ მიზნით ვრცელ ნაწარმოებთაგან სხვა-და-სხვა ადგილებია ხოლმე ამოკრებილი; ან „შემოკლებული“ (ეფრ. ფს. 246:177), „შემოკლებითი“ (იქვე 247:289) თუ მოელი ნაწარმოები შემოკლებულია და მხოლოდ უმთავრესი ადგილებია ამოღებული; ან „სრულებითი“ (იქვე 247:288—289, 294) როდესაც მთელი თხზულება სრულიად არის ნათარგმნი ან აღებული; ან დასასრულად „რაოდენთაშე წიგნთაგან ერთად შეკრებული“ (ეფრ. ფს. 245:135—137) ეგრედ წოდებული კომპილაციის იყო, როდესაც შავ, „ადგილადგილ თარგმანებულნი“ შეგროვებულია და „ერთ წიგნად შეკრებულნი“-ა (იქვე 245:159—161), ან ცნობები „მრავალთა დედათაგან ერთად შეკრებულ არს“ (იქვე 248:351—353), და ავტორს ეფრემ მცირესავით შეეძლო ეთქვა: „რაოდენნიცა იყვნეს წიგნის-საცავსა სუჟონ წმიდისა თარგმანებანი დავითისნი, ყოველნივე დედად მქონდეს და ფრიადითა შრომითა მათ ყოველთაგან ერთად შევაერთე“-ო (იქვე 247:279—284).

ხელნაწერების შედარებამ და შესწავლამ ეფრემ მცირე დაარწმუნა, რომ „გამოკრებულ“ და სრულ დედნებს გარდა, ხშირად ერთი და იგივე ჯგუფის დედნებს შორისაც ზოგიერთში განსხვავება, „სხუებრობაჲ“ არსებობდა ხოლმე. ამნაირი განსხვავების ბრალს უსწავლელი მწერალი ქართველს მთარგმნელს მოახვედდა თავს. ეფრემ მცირემ-კი კარგად იცოდა რომ ხშირად იგი თვით დედნების „სხუებრობა“-ისაგან იყო დამოკიდებული. „სხუებრობაჲ ნუჲე გიკვრსო“, ამბობს ეფრემი, „რამეაჲ თუთ ბერძულნიცა წიგნი ვითარცა ვინ დედაჲ ჭზოფოს ეგრე კარდაიწერებანი. და თუთ ირთა წიგნის-საცავთა სუჟონ წმინდისათა ასკიტიკონნი სხათა და სხათა ჭმატდეს ურთიერთას“-ო (ბასილი დიდის ასკეტიკონის თარგმანის ანდერძი, ქება II, 39—40).

ეფრემ მცირემ იცოდა აგრედვე, რომ იმ შემთხვევაშიც, როცა მეორედ მთარგმნელი პირდაპირ ამბობდა ამა-და-ამ დედანიდან ვთარგმნეო, ხოლო თარგმანის დედანთან შედარება-კი აქა იქ „სხუებრობას“ აღმოაჩენდა, მაშინაც დიდი შეცდომა იქნებოდა ეფიქრა მკვლევარს, ვითომც ეს „სხუებრობა“-ნი მთარგმნელის ან უფიცობის, ან

განზრახ დამახინჯების სურვილის შედეგი ყოფილიყოს. აი რას სწერს მკაცლათად ჩვენი მეცნიერი გიორგი მთაწმიდელის სამოტიქულოს მეორედ თარგმანის „სსუებრობათა“ შესახებ: ისინი „მამას ჩუენის გიორგის, არა ეგოდენ სხვას რამსაჲ მიზეზისაგან, რადენ ძუელისავე ზავლისა წაყოლისაგან დაუტეობია: რამეთუ ზირველნი დავითინცა, რომელ ასლად ეთარგმნეს, მრავალი სიტუჲა ძუელისა ჩუელებისადა მიეყვანა, — ვიდრემდის უკანასკნელ დიდისა მის მოღვაწისა, გიორგი დაუდებულისა, იძულებით ბრძანებითა კუალად უსრულესად და უწმიდესად ეთარგმნეს. ამით მიზეზითა ეგვონებ. სამოტიქულომასცა ამის წიგნისასა, ვითარმედ რომელი მრავალსა პირსა აღიარებდა, იგი ძუელისავე თარგმნილისადა მიუყენებია“ (იერუსალიმის ხელთნაწერი № 25, ნ. მარტის ამონაწერთიგან). სრული ტექსტითა გავსავსებთ და ეფერებ მცირეს ამ გვარი მსჯელობა მის დრმად ჩამხედველ ახროვნობას, სავგირველს სდს სამეცნიერო დაკვირვებასა და ამ დროისათვის განმაცვიფრებელ საბუძღვლიან ფილოლოგიურს სწავლულებას ამტკიცებს.

ეფთხმესა და გიორგი მთაწმიდელის თარგმანების შესწავლა დიასაც გვარწმუნებს, რომ ისინი მონუჲად-გი არა სთარგმნიდნენ და ასწორებდნენ სადმთო სჯულის ქართულ წიგნებს ბერძნულ ღედნების მიხედვით, არამედ ძველ თარგმანს მხოლოდ მაშინ სცვლიდნენ, როცა ეს აუცილებლად საჭიროდ მიაჩნდათ. თორემ ჩვეულებრივ ხელუხლებლად სტოგებდნენ, ძველს თარგმანს მისდევდნენ, და როგორც სამართლიანად ამბობს ეფრემ მცირე, „ძულისავე წაყოლისაგან დაუტეობია“ — თო. ძველ თარგმანის აკრეფე ისეთ ადგილებსა სტოგებდნენ ხოლმე, როცა თვით ბერძნულ ხელთნაწერებშიც „მრავალსა პირსა აღიარდა“, ესე იგი როდესაც აქაც ერთხანთი წინადადება არ იყო და „სსუებრობაჲ“ ეტეობოდა. ამისთანა შემთხვევებში მათ ძველი თარგმანი შეუცვლელად დაუტოვებიათ ხოლმე, „ძულისავე თარგმნილისადა მიუყვანებია“ — თ, აღზად იმიტომ რომ სხვა-და-სხვა საეჭვო შემთხვევებში უფრო სწორედ ისევ უძველეს ღედნითგან ხათარგმნი მიანდათ. როცა ეფრემი ასწორებდა, გასწორებულს სხვის თარგმანში არა რეგდა, არამედ არმაზე სწერდა ხოლმე.

სმინად მოხლებოდა ხოლმე, რომ ძველ თხზულებასში ასლის და ძველის აღოქმის წიგნებითგან სხვა-და-სხვა აზრები, სხვა-და-სხვა წინადადება იყო ხოლმე ამოდებული და მოყვანილი. მერმინდელი მეღვკარი-გი, რომელიც ამისთანა წინადადებას ღედანში ძებნას დაუწყებდა, სოგჳერ რწმუნდებოდა ხოლმე, რომ იქ ისეთი ადგილები ან სრულებით არ მოიპოვებოდა, ან არა და აზრი სხვანაირად იყო გამოთქმული. გამოუცდელი და უსწავლელი მეღვკარი მისინვე იფიქრებდა მთარგმნელის შეთხზულებათ. ეფრემ მცირემ-კვ, როგორც მეცნიერმა, იცის, რომ ძველი და ახალი აღოქმის წიგნების ზოგიერთი ადგილები დროთა განმავლობაში ან შეასწორეს და გამოსცვალეს, ან არა და სრულებით გამოუშვეს. იმიტომ მან იცოდა, რომ

ამგვარ შემთხვევებში მკლევარმა უძველეს დედნებში და სელასწერებში უნდა ჩაიხედოს, ე. ი. ტექსტი ისტორიულად აღადგინოს და მხოლოდ ამის შემდეგ გამოხატვის თავისი მსჯავრი. ბასილი დიდის ასკეტიკის ტექსტში. მ.გ. იმ წინადადების პირდაპირ, სადაც ნათქვამია: „და განვიდეს მიგებებად სიძისა და სძლისა“-თ, ეფრემ მცირე სწერს: „შეისწავე რამეთუ ძუელთა სახარებათა ბერძულთაჲცა ყოფილა «სიძისა და სძლისა». ხოლო აწ არცაღა მათთა არს და არცა ჩუენსა ახალსა (სახარებასა)“-თ (ქ.კბი II, 40).

ერთი სიტყვით, ეფრემ მცირე თავის სამწერლობო მოღვაწეობას საყვირველის წინადახუფლობითა და ნამდვილ მცნებურულ სიფრთხილით ეკადებოდა. რამდენად სინიდასიერად ექცეოდა იგი თავის საქმეს, როცა ან თარგმნას, ან შესწორებას შეუდგებოდა ხოლმე, შემდეგ საუცხოო მკვლევართვანს სჩანს: ერთხელ ეფრემ მცირემ ბასილი დიდის ასკეტიკას თარგმნა დაიწყო, მკრამ შეუდგა თუ არა საქმეს საითვანდაც შეიტყო, ვითომც პრაქტიკაში მღვდელის მიერ უკვე გადმოთარგმნილი ყოფილიყოს. „მამინ შეწყო ოდენ და რამ შესამა დავირადი დღითა დღე წყურთელად მოლოდებითა მისათა“-თ (ქ.კბი II, 40), მოკვითხრობის იგი. თარგმანი საქართველოთვანდაც და კონსტანტინეპოლით „უმეტეს ათარგმნისა წლისა ყამთა მოგვლოდენით“-თ, ამბობს ეფრემი, „პატარასისა მღვდელისა პრაქტიკის მიერ თარგმნილსა ასკეტიკასა ამას წმიდასა ბასილისა და გინა თუ ყამთა საჭყითა, ანუ კაცთაჲცა სიგრილითა არავინ მოკვტანს, არცა ზემოთ, არცა სამეფოთ. ამისთვის ვითარცა სასოწარკვეთილი მისვან... აწ შიშითა ყამთა და გზათვან ვერ მოწვევისათა ვთარგმნე“-თ (ქ.კბი I, 40, იხ. აგრედგე ამგვარივე მკვლევითი ეფრემის ანდერძში, ქ.კბი I, 224).

ეფრემ მცირე დახელოვნებული მთარგმანებელიც ყოფილა. ჩვენ ძველ მწერლობაში ცოტა არ იყოს არეულად არის ნახმარი ორი სიტყვა— „თარგმანი“ და „თარგმანება“, მაგრამ მათ შორის მანც არსებითი განსხვავება და უნდობლად საჭიროა თვითოეულ ამ ტერმინისთვის განსაკუთრებულ მნიშვნელობის გამოჩვენება და ამისდა გვარად მათი ხმარება.

„თარგმნა“ ერთ რომელისაჲმე ენიტვან სხვა რომელსაჲმე ენაზე აზრის, ან მთელი ნაწარმოების გადაცემის, გადათარგმნის ნიშნავს. ამისდა მიხედვით „თარგმანი“ რომელისაჲმე ენიტვან სხვა ენაზე გადაღებულს, გადათარგმნილს ნაწარმოებს ეწოდებოდა. მ.გ. გიორგი მთაწმიდელს ეფთხუმის შესახებ ნათქვამი აქვს: ეფთხუმე „ბაღაჭვარი და აბუკურაჲ და სხუანცა რაოდენნიმე წერილნი ქართლისაგან თარგმნნა ბერძულად“-თ (ც.დ. ი. და ეფთხუმის 424—25). როდესაც ეფთხუმს მშვენიერი თარგმანები დავით კურანძალატს საქართველოში მიუგია, იგი მეტად გახარებული იყო და ეფთხუმს „ზუგაღს-ზუგად მოუწერნ, რათა თარგმნიდეს“ და მის უგზავნიდესო. ხოლო „იგი სანატრელი შეუსვენებლივ თარგმნილი“ (იქვე 277—8).

„თარგმანებზე“ — კი განმარტებს და ხსნისა ჭინჭავს მ.გ. „თარგმანებზე იოანეს თავის სახარებისა“, „თარგმანებზე ფსალმუნთა“ (იქვე 27 20, 22), „თარგმანებზე წმიდისა მათეს თავის სახარებისა“ (იქვე 291, 6) „თარგმანებზე გალატელთა და თესვლანიკელთა და ჰრომაელთა ეპისტოლისა“ (იქვე 291, 6) იოანეს და მათეს სახარებთა განმარტებსა, ფსალმუნთა და ჰვლე მოტიქელის ეპისტოლეების ხსნისა და განმარტებსა ჭინჭავს. ეფრემ მცირეც ამბობს: „რადგინი არიან თარგმანებანი დაეითინი“, რაც-კი რამე ფსალმუნთა განმარტებ შობიბგებოდა, ეგელა ამებით ჩემს თხზულებასში ვისარგებლო (ეფრ. ფს. 245133—134). თავის ორიგინალურ ნაწარმოებსაც, ფსალმუნთა განმარტებს, ეფრემმა უწოდა „თარგმანებზე ფსალმუნთა“ (იქვე 2431).

სემოანდინოელის შემდგომ ცხადია, რომ „თარგმნილი“ ნათარგმნის ეწოდება, მ.გ. გიორგი მთაწმიდელი ეფთუმის მთარგმნელობითს დეწვლს ასე ხსნისაიებს: „თარგმნილთა მისთა წიგნთა სიტკობებზე, ვითარცა ნესტუ რქროდასა ემა-მღალი ობრის ყოველსა ქუეყანას, არა ხოლო ქართლისას, არამედ საბერძნეთისაცა“ — ო (ცდ 17 და ეფთუმესი 120). ამგვარადვე „თარგმანებული“ (ეფრ. ფს. 244276—277) განმარტებულსა და ხსნილს უნდა ჭინჭინაუდეს. მ.გ. ეფრემ მცირე თავის თხზულების „თარგმანებზე ფსალმუნთა“ — ს შესახებ ამბობს: დაეითის ფსალმუნნი, „ჩემ მიერ თარგმანებული ენასა ქართულთასა“, დაწერილია სხვა თუხარელის ბრძანებითა (ეფრ. ფს. 24438—87). ჩემი შრომა ისეა შედგენილი, რომ სხვათა თარგმანებზე სშირად „სუენთა ამთა მიერ თარგმანებულსა მიემტკავსებინა“ — ო (იქვე 250451—453). ეფრემ მცირე ამსთანავე შეითხველს ამტნებს: ათანასეს განთქმული „შესავალი“ (იქვე 244112), რომელიც გიორგი მთაწმიდელს ფსალმუნთათვის თავში დამატებინა, ჩემ თხზულებასში აღარ შემიტანია, „რათა არა ორ გზის თარგმანებულად საგონებელ იქნეს (იქვე 245119—117, აგრედვე 245166), რომ ფსალმუნნი ორჯერ განმარტებული არ გამოვიდეს.

ამიტომ სრულებით ბუნებრივი იქმნებოდა დავკესკვანა, რომ „მთარგმნილი“ გადამთარგმნელს ჭინჭავდა, „მთარგმნილობაზე მთარგმნელობითს მოღვაწეობას, ხოლო „მთარგმანებელი“ განმარტებულს, „მთარგმანებლობა“ — კი განმარტებლობითს მოღვაწეობას.

მაგრამ, როგორც აღნიშნული გეჟონდა, ძველ ქართულ მწერლობაში ამ ორ ტერმინის მნიშვნელობას რეევა ეტყობა და არეულია, თუ რომ ეველა ამგვარს შემთხვევაში რამე შეცდომა არ არის შეზარული და ბრალი გადაწერით არ ედებათ. მ.გ. „თარგმანი“ მთარგმნელის მნიშვნელობითაც იხმარება. ეფთუმეს შესახებ გიორგი მთაწმიდელი ამბობს: თავის საუცხოონათარგმნი თხზულებებით „ყოველინივე განაკვრნა, რამეთუ ეგვიითარი თარგმანი გარეშე მათ ზარველთასა არღარა გამოჩინებულ არს ენასა სუენსა და ვჭგონებ თუ არღარა გამოჩინებდა არს — ო (ცდ 17 და ეფთუმესი

2628—272). თავის მხრივ გიორგი ხუტეს-მნაცხონიც გიორგი მთაწმიდელის შესახებ ცაძახის: „ყოფელთა უწყით, ვითარმედ ეგვიითარი თარგმანი თვნიერ. . მამისა... ეფთუმესსა სხუად არა გამოჩინილს ესისა სუენსა და ვგონებ თუ არცა გამოჩინებად არს“-ო (ც^მ კ^ი მთწმ^დლს^მ 30930—35). სიტყვა „თარგმანება“-ც სოფკვერ თავის ნამდვილ მნიშვნელობით-კი არ არის ნახშიარი, ვითარცა რომელიმე ნაწარმოების განმარტება, არამედ თარგმანბს მაგიერ: ეფთუმეს „თარგმანებაჲ წიგნთაჲ (ესე იგი წიგნების თარგმნა) აქუნდა ნამეტნავად ეფთვლთა საონოებათა“-ო (ც^მ ი^ე და ეფთუმესი 5527—28). ხოლო, როდესაც ეფთუმემ წინამძღვრობას თავი დასება, ისევე „წიგნთა სადმროთთა თარგმანებასა შეუდგა და ფრიაღნი წიგნი თარგმნს, რომელთაცანნი რაოდენიმე ზემო გვკსენებან“-ო (იქვე 5610—12), ისევე მთარგმნელობა დაიწყო.

ეფრემ მცირეს ნაწარმოებშიც აქა-იქ ამ ორ ტერმინის მნიშვნელობა არეულია და თარგმანი (ეფრ. ფს. 247258—280, 297—299) თარგმანების მაგიერ სწერია*), „მთარგმნელი“ (ეფრ. ფს. 245172 და 246183) მთარგმანებელის მაგიერ და „მთარგმნელობაჲ (იქვე 247252) მთარგმანებლობის მაგიერ.

ქვემოდ თვითოეულს ამ ორ ტერმინთაგანს ჩვენ თავის განსაკუთრებულ მნიშვნელობით ვხმარობთ: თარგმანი—ნათარგმნს, თარგმანება—განმარტებას ვხმარებთ, ხოლო მათგან ნაწარმოებ სიტყვების,—მთარგმნელი, მთარგმანებელი, მთარგმნელობა და მთარგმანებლობის მნიშვნელობაც ამისდა გვირად განსხვავდება.

როგორც უკვე აღნიშნული იყო, ეფრემ მცირე სახელოვანი მთარგმანებელიც ყოფილა, საკუთარ თარგმანებათა შემთხვევად. ერთი მისი აშხარ შრომათაგანი „თარგმანებაჲ ფსალმუნთაჲ“ უკვე გამოცემულია ე. თაყაიშვილის მიერ ნ. ინგოროვას აღდგენილ ტექსტის მიხედვით (არს. მოგზაურობანი II, 242—269). დანარჩენი მისი უფრო საყურადღებო და დიდმნიშვნელოვანი თარგმანებანბ ვერ არც შესწავლილია და არც გამოცემულია.

თხზულებათა თარგმანება იმაში მდგომარეობდა, რომ მთარგმანებელს თავის ნაწარმოებში რომელისაზე დრმა-აზროფან ქმნილებას დედა-აზრი „განმარტებული“ (ეფრ. ფს. 249370—377) ჭქონდა; რომ მეთხველისათვის „ძალი სიტყვას“ (ეფრ., ქ^ები I, 216), შინაარსი წინადადებისა, ან თვით „ძალი... წიგნთაჲ“ (ც^მ გ^გ ზ^სნ^მთ^ლს^ჲ; დ¹) მთელ ნაწარმოების დედა-აზრი ნათელი ყოფილიყო. მთარგმანებელნი „განმარტებდენ ძალსა და სიღრმესა“ არჩეულ ქმნილებისას (ც^მ მ^ფს^ა ღ^სთ^ი *548, გვ. 315), „წერილთ სიღრ-

*1 თუ აქ და ამგვარს შემთხვევებში გადამწერო შეცდომა არ მოხვლიათ: იქნებ დედანში ქარავმით ეწერა „თარგმანნი“ = თარგმანებანი, გადაწერის დროს-კი ქარავმა გამოსტოვეს და ამ გზით ორი სიტყვის აღრეულობა წარმოიშვა.

მესა“ უხსნიდნენ ხოლმე (აბდუღმესია, ნ. მარტის გამოც. TP. №. 1V, გვ. 37, 63). „თარგმანება სიტყუათა ღმრთისათა და განმარტება მათი“ (6-ე იე ურჯაელისა, კ. კეკელიძეს გამ. XR. II, 3265-7) ერთი-და-იგივე არის. მათ შორის მხოლოდ ის განსხვავებაა, რომ პირველი უცხო სიტყვაა და განსაკუთრებით საღმრთო წერილის შესახებ იხმარება, მეორე კი ქართულია და უფრო ფართო, ზოგადი. მნიშვნელობა აქვს. ამ სწრის სიმატელს ქვემოთოყვანილი უფრო ცხად-ჭეოფს.

ორგვარი თარგმანება არსებობდა: „რომელიმე განმარტებით“ ათარგმანებად არსებულს ქმნილებას, „რომელიმე სახის-მეტყულებით“ (ეფრ. ფს. 250479—481). ეფრემ მცირეს ერთი მაგალითი აქვს მოყვანილი, რომლისგანაც ნათლად სჩანს, თუ რა იყო „სახისმეტყულებითი თარგმანება“. იგი ამბობს: „ადგილსა ღმრთისასა ოდესმე ცაჲ ითქმის“—ო (იქვე 252560) იმიტომ, „რამეთუ არა რაჲ ეპოების სხუაჲ გონებასა კაცთასა უმადლესი ადგილი უფროჲს ცათა: ამისთვისცა ცასა სიყდარ მისა უწოდან და ქუეყანასა კუარცხლებე: და ესე უოველი მოპოვნებით და სახის-მეტყულებით, რათა გამოაჩინონ სიმაღლე ღმრთაებისა მისისაჲ“—ო (იქვე 252522—252). ამ სიტყვებისაგან ცხადია, რომ „სახისმეტყულებება“ ეფრემ მცირეს ხატოვნებად და ალღევგორიად აქვს ნაგულისხმევი.

მასასაღმე „სახისმეტყულებითი თარგმანება“ იგივე ალღევგორიული განმარტება და ახსნა, ხოლო „განმარტებითი თარგმანება“ ნაწარმოების რეალური ახსნა-განმარტება უნდა იყოს. მეტად საუკუნისმიეროა, რომ თვით ეფრემს რეალური განმარტება ალღევგორიულზე სუჟეკტისოდ მიანდა და ამბობს კიდევ: „ცხად არს, ვითარმედ უხეშთათს არს განმარტებით თარგმანებებაჲ სახის-მეტყულებით თარგმანებებისა: რამეთუ უოველისაჲ მუკლსა (ფსალმუნისა, ან სხვა რომელიმე სათარგმანებელად აღებულ ქმნილებისა) სახის-მეტყულებება შესაძლებელ არს არა ერთ-სახედ ოდენ, არამედ მრავალ-სახედცა“—ო (იქვე 250495—502). მაგრამ ეფრემ მცირემ იტის, რომ ზოგჯერ ისეთი შემთხვევა არის ხოლმე, როდესაც მხოლოდ „სახის-მეტყულებითი“ ანუ ალღევგორიული თარგმანებაჲ გამოსდევნი და არა განმარტებითი. მაგ. აბესმოდინ რაჲ კელი და ფერკანი ღრმთისანი გინა თუალნი, და გული უწოდებ ვითარმედ ამისსაცა გულისკმის ეოფასა სახის-მეტყულებებაჲ უკმს და არა განმარტებაჲ: ვინაჲთვან არა რაჲ გორციელთა და ზრქელთაგანი იპოების უკორცოთა მას (ღმერთსა) თანა და უხილავსა“—ო (იქვე 251515—524). იმიტომაც არის, რომ თუმცა პირადად ეფრემს განმარტებითი თარგმანება სუჟეკტისოდ მიანდა, მაგრამ თავის ფსალმუნთა თარგმანებაში იგი ისმირად სწორედ სახის-მეტყულებითი თარგმანებათს მეთოდს სმარტის.

თარგმანებლობის მოდგაწებებაში იმ გარემოებისა ჭქმნდა დიდი მნიშვნელობა, ერთისა-და-იმევე სექმის ან მოვლენის შესახებ სხვა-და-სხვა აგ-

ტორთა ცნობებს შორის „მსგავსებად“ (ეფრ. ფს. 249426) სუფევდა; თუ „არა-მსგავსებად“ (იქვე 249427). ხოლო „მსგავსება“ — „არა-მსგავსება“ ირგვევა ხოლმე ცნობათა „თანაშეტუებისაგან“ (იქვე 249428), ანუ თან-სმობისაგან, როდესაც ცნობათა შედარება ამტიკებებს მკვ., რომ „მისივე-და-ერთისა ქრისტეს სჯმეთა წარმოთქუმის თვს ოდესმე შეიერთების და ოდესმე მცირედ რეტა განიყოფების სიტყუაა წმიდათა მახარებელთა“ (იქვე 249430—434). თუ ერთი-და-იგივე ამბავი სხვა-და-სხვა მახარებელს ერთ-ნაირად აქვს აღწერილი და მათი „სიტყუაა შეიერთების“, ეს რასაკვირვე-ლია ცნობათა „მსგავსება“-ა. ხოლო როდესაც თვითოეულს მათგანს, ან ზოგს მათგანს განსხვავებულად აქვს მოთხრობილი, მაშინ „სიტყუაა განიყოფების“ და მოთხრობელთა შორის „არა-მსგავსებად“ სუფევს.

მაგრამ ზოგჯერ ცნობათა შედარება გამოარკვევს ხოლმე, რომ ერთგვარი სასუფლო მდგომარეობაა, როდესაც ცნობები არც ისეთია, რომ „წინააღმდეგე-ბოდეს ურთიერთას“ (იქვე 249436—250437) და მათი განსხვავება სრულს განცალკევებას და შეუთანხმებლობას მოასწავებდეს, ისე რომ „არცა განყოფ-და იგი მათი განწვალებასა იქმს“ (იქვე 249438—439). შორეს მხრით „არცა (ამ შესაღარებელ ცნობათა) „შეერთება“ მათ „შერწყუმასა ჰყოფს“ (იქვე 250439); ვერც ისეთს შეზავება — შეთანხმებას გვიხატავს, როდესაც ორივე ცნობა თითქოს „ურთიერთას ივასხებდეს სიტყუათა მათ“ (იქვე 250439—450).

ყოველგვარ წინასწარ მუშაობის შემდგომ, წყაროების „შეწყნარებულე-ბისა“ (იქვე 248322), „ღირსება“ (იქვე 247273)—ნაკლის, „უეკველო-ბა“ (იქვე 247272—273) „საეკველობა“-ს (იქვე 250441—442) გამო-რკვევის შემდგომ, როდესაც მეცნიერმა უკვე იცოდა, თუ რა იყო მის წყარო-ბში „უეკველი“ (იქვე 246197—198) და რა კიდევ „საეკველი“ (იქვე 246198), მთარგმანებელს შეეძლო თავის პირდაპირს მიზანს შესდგომოდა.

როგორც ყოველგვარი საქმე ადამიანს შეუძლიან „ზედამიწვენიო*“) ცნას“ (ც^ე ს^რზ^ნ ზ^რზ^ლს^ე 28) ზედამიწვენიო შესიწავლოს, დაწვრილებით; „გა-მოწულილივით... გამოიძი“-ის (ც^ე გ^ე მთწმდლს^ე 29912) და შემდეგ სურვილისაგან ან „გამოწულილივით აღწერასა“ (ც^ე ი^ე და ეფთაჰმესი 152) შეუდგეს, ან მოკლედ აღწეროს თავისი დასვენა და დაკვირვება, — იმგვარადვე თარგმანებაც ორ ნაირად შეიძლებოდა დაწვრილიყოფილიყო: ან „შემოკლე-ბულად და ლიტონად“ (ეფრ. ფს. 246178—179), „მოკლედ და ლიტონ-ად“ (იქვე 249396) მარტივად და მოკლედ; ან არადა „უვრცელესად და უღრმესად“ (იქვე 246180—181), კრცლად და ღრმა-აზროვანად. ამნაირს „უვრცელეს“ (იქვე 247297) ნაწარმოებს ქართულად „სრულგებინი და

*) სიტყვა „ზედამიწვენიო“ ეფრემ მცირესაც აქვს ნახმარი (იერუს ხელმწ. № 34).

განვრცელებითნი თარგმანებასნი“ (იქვე 247294—295), ან არადა „განვრცელებითნი“ თარგმანებასნი (იქვე 249412—413) ეწოდებოდა. ხოლო მოკლე და მრტივს ნაწარმოებებს „შემოკლებითნი თარგმანებასნი“ (იქვე 247239—290) ერქვა. „შემოკლებითი“ (იქვე 249399 და 400) და მრტივი განმარტება რასკვირწყლავა „მარტივთათს და ლიტონთა“ (იქვე 246179—180), მოუშვა დებულ შვითხელისათვის იყო განკუთვნილი; ვრტელი და „სრულებითა“-კი განვითარებულ და ცოდნის-მოუყვარე შვითხელისათვის, „გამომეძიებელთათს და გულისკმის-მოუყვლთა“ (იქვე 246181—182).

როგორც ზემოდ გამოვკვეული იყო, ეფერემ მცირემ ზედმიწევნით იცნობდა როგორც დედნისა ისე ძველ სიტყვებს სხვისა ადგილისა და მათ თავდაპირველ მნიშვნელობის გამოვკვევის სემეცნიერო მეთოდები, ერთი სიტყვით ყველა ის სემუადებანი, რომელნიც მთარგმანებელისათვის საჭირო იყო. ამიტომ, რაკი მას ეგადენი თეორიული მომზადება ჰქონია ამ დარგშიც, ეს უფლებას გვაძლევს ვითვქროთ, რომ ეფერემ მცირეს მთარგმანებლობითი მოღვაწეობისა და „ნაშრომი“-ს (ეფრ. ქსიფ. 34126) მომზადელი შესწავლა დამტკიცებს, რომ მას ამ სიყვროშიც ქართულ მწერლობის წინაშე თავსდასწინო დგაწლი მიუძღვის. ახსნა, ანუ თარგმანება საჭიროდ მიაჩნდა ჩვენს მეცნიერს იმიტომ, რომ „ყოველსა თარგმანსა უკმს შემეტებაჲ სიტყუსაჲ რტა: განმაცხადებელად ძალისა“-ო, (ქკბი I, 217), დედა აზრისა და მნიშვნელობის შეთვისების განსადვილებად. თითონ ეფერემი თავის ამგვარ თხზულებებს როგორც ეტობა დიდად აფასებდა. ერთს თავის ანდერძში შტადითად იგი პირდაპირ ამბობს: „უკადრებ და ვიტყვ“-ო, „ესე დამარხენ... უკეთუ ამას დავწერდე, ესე იდგაწენ, რათა არა რაჲ დააკლო, არა სოლო ან ორმეთცდათთა ამთ ავთაჯანი პირველთ ებისტალითურთ, არამედ არაკალა ჩემი ესე კადრებული და მოზრახული, არა ხოლო შესავალსა ამას ვიტყვ, არამედ კიდეთა წარწერილსა თარგმანებათაჲთა, რომელთაჯანნი რომელნიმე ზემირით დავწერიდნია და რომელნიმე დედისაჯან“-ო (თ. ურდანია, ქკბი I, 216—217; ე. თაყაიშვილისი Опис. I, 714).

თავის ახსნას, ანუ თარგმანებას არშეიბზე სწერდა ხოლმე იმ წინადადებას, ანუ სიტყვის პირდაპირ, რომელსაც შეეხებოდა მისი ახსნა. ასეთი წესი გადმოვიდა მას თეოდორე პატრიარქის მიერ სვიმონ-წმიდას შეწირულ 420 ბერძნულ წიგნებოჯან. ამხანადადე უწერიათ სხვა საუკეთესო ბერძნულ თხზულებებშიც, „რათა რაჲმს სამეცნიეროსა რასამე სიტყუსა ეძიებდეს ვინმე, ადვილად პოვოს და არა უკმდეს მიმყოფრებული ჟამი, ანუ ყოველისავე გარდაკითხვაჲ“-ო, ამბობს ეფერემ მცირე (ქკბი I, 217 და Опис. I, 714).

ეფერემ მცირეს ერთი სამეცნიერო საისტორიო გამოკვლევაცაქვს დავწერილი, მაგრამ ვიდრე ამ თხზულების განხილვას შეუდგებოდეთ, ურიგო არ იქმნება მისი საზოგადო შეხედულება და აზრები შევისწავლოთ საისტორიო ნაწარმოებების

შესახებ. ეფრემი საისტორიო თხზულებებს ოთხ უმთავრეს ჯგუფად ახაწილებდა: „ცხორებად, ანუ წამებად, ანუ რაძცა რაძ ჰამბავი, გინა მოთბრობად“ („გარდამოცემის“ თარგმანის შესავალი, ქაბი I, 217). აქ მხოლოდ „მატიანე“ და „ხრონოლოგია“ არ არის ჩამოთვლილი. მაგრამ „მატიანენი“, „წმიდათა მათიანები“ მის მოსწენებულს აქვს ერთს სხვა თხზულებასში (ეფრ. ქსიფ. 34421), ხოლო „ხრონოლოგია“-ს შესახებაც რომ ცნობები ჰქონდა, ეს მის საკუთარ საისტორიო გამოკვლევითგანაც ჩანს, სადაც იგი თვით სარკებლობს „ხრონოლოგით“. როცა მოთხრობა ეკლესიის თავგადასავლას გვიამბობდა, ეფრემ მტირე მას „საეკლესიო მოთბრობა“-ს ეძახდა (იხ. მისი „უწყებად“, ქაბი I, 53). უფელი ისტორიული შოვლენა შეიძლება, „თბრობის სახედ“ უოფილიყო აღწერილი, მაგ. ძველ წმიდათა და მარტულთა ცხოვრებანი და სიმხნე „თბრობის სახედ ოდენ აღიწერნეს“ (გ. გიგელიძე. ეფრ. ქსიფ. 332).

უფელა ზემო-ჩამოთვლილ დაზგის საისტორიო ნაწარმოებნი შეიძლება ავტორის მიერ ან „სოფლურიითა და უშუერიითა, სიტყუთა“, „ლიტონითა სიტყუთა აღწერილი“ უოფილიყო (გარდამოცემი“-ს თარგმანის შესავალი, ქაბი I, 217), ან არადა შესაფერის სარწერლობო ენათა, ხელოვნურად. მასსა-სადაჟე ისტორიკოსისათვის საკმარისი არ იყო, თუ იგი ამბავს, ან ცნობას სწორედ გადმოგვცემდა, მას უნდა ღირსეულადაც აეწერა, შესაფერისი ხელოვნება გამოეჩინა.

„სოფლურიითა და უშუერიითა სიტყუთა“ საისტორიო თხზულებებს მხოლოდ მასინ სწერდნენ, „ოდეს აღმწერელი ჰამბავისა მის ლიტონი კაცი“ (იქვე I, 217) უსწავლელი იყო, როგორც მაგალითად „უმრავლესთა წმიდათა წამებანი“, ეფრემ მტირეს აზრით, „თანადახლომილთა მონათა ვიეთგანზე აღწერილი იყენენ“ (იქვე I, 217). ასე იწერებოდნენ ხოლმე თავდაპირველად მარტულთა და წმიდათა უუძველესი ცხოვრებანი, რომელნიც, როგორც უკვე აღნიშნული იყო, „თბრობის სახედ ოდენ აღიწერნეს თითოეულისა წმიდათაგანისა თან-დახუთომილისა ვისგანზე“ (ეფრ. ქსიფ. 332). ამგვარ ნაწარმოების დაშასწავებელი თვისება „ლიტონობასა და სიმარტივესა შინა“ (იქვე) მდგომარეობდა: უფელი გამოცდილი მკითხველი შეინახავდა რა „ლიტონობასა მას თბრობისასა“ (იქვე), მასინვე მისვლებოდა, რა გვარი თხზულებაც ჰქონდა ხელთა. ახნაირს „პირველ ლიტონად აღწერილსა წიგნსა მოწამეთასა“ ეფრემ მტირეს სიტყუთა „კიმიენი... ეწოდების“ (იქვე 333). კიმიენი ბერძნული სიტყუაა და როგორც ეფრემი ამბობს მართლაც „მდებარე“-სა შინაშე (იქვე). მასსადაჟე „კიმიენად“ ძველ მარტულთა-ცხოვრებათა ხელშეუხლებლად მდებარე, შეუსწორებელი ტექსტი იწოდებოდა, რომელიც „შემოკლებით და ლიტონად აღწერილი“ იყო (იქვე 34336) თუმცა „მატიანისთა“ და „ღირსთა კაცთაგან“, მაგრამ „სხუებრ სიტყუთათვის არა მო-

ლუწე-ქმნილთა“ (იქვე 34328—29) შიერ, რომელებიც თხრობის კარგებანს სხესი არავითარს ეურადლებას არ აქტევედენ და თხზულებებს „ენითა მსოფ-
ლელთაჲთა“ სწერდენ სოღმე (იქვე 34329—30).

მერმინდელს განათლებულსა და მწერლობაში დასკოფნებულ ისტორი-
კოსებს არ მოსწონდათ ეს „უშუერად“ დაწერილი მოთხრობები და მაშინდელ
გემოვნებისა და შეხედულობისდა მიხედვით მათ შესწორებისა და გადაკეთების
შუედგენ: მოთხრობას „სიტყვთ განაშუნებენ, გარდაჰკაზმენ“-ო, ამბობს ეფ-
რემი და ამისთანა გადაკეთებულ ნაწარმოებს „მეტაფრას უწოდენ, რომელ არს
გარდაკაზმული“-ო (იქვე 1, 217).

საისტორიო მწერლობის ეს დარგი განსაკუთრებით ბიზანტიაში იყო
განვითარებული, მაგრამ სხვა ქვეყნებშიაც არსებობდა. დეკ. კ. კეკელიძემ თა-
ვის ორ ნატარა, მაგრამ საუცხოფო და მრავალ საღურადლებო ცნობებით საფ-
სე გამოაველეკაში დამტკიცა, რომ ამ დარგის საუკეთესო წარმომადგენელად
ბიზანტიაში იუენენ სემეონ ლაღოთეტისი, რომელმაც თავისი კანქმული
შრომა 982 წ. დაიწყო, და მის შრომის განმავრტელებელი, ფიღოსოფოსი
იოანე ქსიფილიანოსი, რომელიც მუშაობას 1081 წ. შეუდგა (კ. კეკელიძე
Юаннъ Ксифилитъ, продолжатель Симеона Метафраста, XV. II, 335).

ამასხადამე, როდესაც ძველ საეკლესიო-საისტორიო თხზულებას „სიტ-
ყვთ განაშუნებენ, გარდაჰკაზმენ“, ასეთს გადაკეთებულს ნაწარმოებს ქარ-
თულად „გარდაკაზმული“, სოღო ბერძნულად „მეტაფრასი“ ეწოდებოდა.
ეს ბერძნული სიტყვა ქართულმა ძველმა საისტორიო მწერლობამც შეათვისა.

გარდაკაზმულ თხზულებების შემდგენელთა უმთავრესი მიზანი ერთმის
მსრით ის უნდა ყოფილიყო, რომ ძველ საისტორიო-საეკლესიო თხზულებე-
ბათა თხრობის ლატინობა და სიმარტივე მოეხზოთ და მხატვრულ-რიტო-
რულ ენაწყაღაზნობითა შეემკოთ, მეორეს მხრით „მწვალებელთა“ მიერ „დარგუ“
სიტყვათა „თანაშერეგით“ დამახინჯებული და „გარეგნილი“ ძველი თხზულებე-
ბემა „მწვალებლობის დვარდლისკან“ განეწმინდათ. ამკვარად ცხადა, რომ
ყოფელს საეკლესიო ისტორიკოსს შეეძლო „წინადაედვა“ რომელიმე „ძველი
იგი [წიგნი] მოწამეთაჲ და „შეეცვალა მეტაფრასად“ (ეფრ. ქსიფ. 333).
თხზულების გადაშეთებელი, „გადამეტაფრასქმელი... ესე იგი არს გან-
მავრცელებელი და შემამკობელი“ (იქვე 341) იქმნებოდა, სოღო მის
ნაშრომს ერქმეოდა „განვრცელებულნი საკითხავნი“ (იქვე 341), ანუ „გარ-
დაკაზმულნი“ და „მეტაფრასქმნილნი“ (იქვე 431).

ეფრემ მტირეს მაინც საგანგებოდ განმარტებული აქვს, რომ სხვის
თხზულების ამნირად გადაკეთება მხოლოდ მაშინ შეიძლება, როცა მოთხრო-
ბის ავტორი მართლაც უყიცი კაცი იყო. მაინცა-და-მაინც თხზულების გადამ-
კეთებელის მოქმედება ერთ უმთავრეს მეთოდოლოგიურ კანონით უნდა
ყოფილიყო შეზღუდვილი: მის ეველაფრის ჩაწერა-კი არ შეეძლო, რაც ახ-

რად მოუვიდოდა და მოეწონებოდა, არამედ უნდა მხოლოდ გაემშვენებინა, „შეეკაზმა“, ან გადაეკეთებინა „ესე ვითარითა სიტყვითა, რომელი მასვე პირსა იტყოდეს, არა შეჰმატებდეს და არცა დააკლებდეს საქმეთა“-თ (იქვე I, 217). გადასკეობელი შინაარსს მასხასდაჲ ვერ შეეხებოდა. ჭეშმარიტად რომ ასე უნდა ყოფილიყო, როგორც ჩვენი მეცნიერი ამბობდა, და რა დიდი ბედნიერება იქნებოდა მეცნიერებისათვის; რომ ეს მარტივი, მაგრამ არსებითად ჭეშმარიტი შეთადი რიცხვმრავალ გადასკეობებს სტოდ-ნოდით და შეეთვისებინათ..

ვისაც სურს ნათლად წარმოადგინოს, თუ რა დიდი მნიშვნელობა აქვს ისტორიის სამეცნიერო მეთოდების განვითარებაში ეფრემის აზრს, მას გურ-ჩევეტ ჩვეულებრივ გადაკეთებული ცხორება და მარტულობანი დედნებს შეაღ-როს და მასინ ადვილად შეამჩნევს, რომ გადასკეობელი უმეტეს შემთხვევებ-ში უფრო თავის ენაწყლიანობისა და სწავლულობის გამოჩენასჲ ჰფიქრობდა, ვიდრე დედნის ცნობების შეუცვლელად კადმოცემასჲ.

ეფრემ მცირეს სემოადინშნული მეთოდოლოგიური მოთხოვნისაჲ ძველ თხზულებათა გადაკეთების შესახებ ქართულ საისტორიო მწერლობას, როგორც ეტყობა, შეუთავისებია და მუშაობის დროს ქართველ „გარდამკაზმელებს“ ამ მეთოდით უხელმძღვანელებათ ვიდრე. ამ აზრის სიმართლეს დემეტრე მეფის დროინდელ გამოჩენილ საეკლესიო „ადმწერლის“ ანსენ კათალიკოსის თხზუ-ლებაც საუბნობოდ ამტკიცებს, რომელიც აი რას ამბობს თავის მიერ წა-ნი-ნოაჲს გარდაკაზმულ ცა-ში: „წმიდანო მამანო და ძმანო! ესე ნეტარისა ნი-ნოაჲს ცხორებაჲ შეუწყობელიად და განზნეულიად ქართლისა მოქცევისა-თანა და ჰამბავსა მეფეთასა-თანა აღრეულიად სწერია, ვითარცა თქვენ უქვით: რომელიმე თუთ მის წმიდისაჲს მოთხრობილად, რომელიმე მეფისა მირანისაჲს, სხუად იაკობ მდღლისაჲს, სხუად აბიათარისაჲს, სხუად გუგლად სიდონასაჲს, გარნა წინა უკუანა და უკუანა წინ იგივე-და-ერთი პირი. და ამისთვის საეკლესიოდ მკითხველთათვის ფრიად საწყინო იყო და მსმე-ნელთათვის უკმარ. ამის პირისათვის დაფარულად მდებარე იყო და თანა წარჰკვდებოდიო მოთხრობასა დვაწლისა მისინა. დღესა ესენებისა მისისასა.. ამისთვის ვიკადრე თუთ მის წმიდისა მეოხებეთა თანა-შეწევისათა და თქვენთა ბრძანებათა მრავლებითა მე უნდოაჲს მტკერმან იფრეთა თქვენთამან ყოვლად უდებმან ცხოვრებულმან უდიდსმან არ[სე]ნი აღწერად მეფობასა დიმიტრი-სასა.. [წმიდისა და ნეტარისა დედისა ჩუქისა ნინოაჲსა ცხორებისაჲ ა]დ-ზრდიო სულიერ[ით მოქალაქება]თა, დვაწლთა და ქადაგება[თა და] სისწავლთა შემდგომითი შემდგომად. მიწყია ლიტონითა სიტყვითა იგი პირი, რომელი ძუელსა შინა სწერია: არცა შემიმატებია, არცა დამიკლია, არამედ ძალი სიტყვასა და გამოცხადებაჲ საქმისაჲ მოკლედ და მარ-ტივად გამოითქუამს, და მრავალკეცსა და მასვე თანააღრეულობასა

ჰანბაჰსასა თანაწარკლიღვარ და უკეთუ რაჲმე შესავალად თხრობისა, ანუ ადგილ-ადგილ შესაკრავად სიტყუსა სიტყუაჲ გვხმარებია, იგი-ცა საღმრთოთა წიგნთაგან ზა წმიდათა მიერ თქმულისაგან არს და ყოველი კემმარიტი და კემმარტივით აღწერილი და წამებული მათ მიერ, აჰა, წინაშე თქუნსა არს“-თ. (ცა წა ნინოსი არსენი კახისა, სკელჲ მწმის გამტმა № 10; გვ. 51—52). მასსადაჲმე არსენი კათალიკოზი ამბობს: მოთხრობის შინაარსისათვის „არცა შემთავებია, არცა დამიკლია“-თ. მას მსალოდ წა ნინოსი ძველ ცა-ში არსებული მრავალკეცი თანაღრეულობაჲ ჰამბაჰსაჲ“, რაჲი „იგივე-ღა-ერთი პირი“, ერთი-ღა-იგივე ცაის სხვა-ღა-სხვა ადგილას, „წინა-უკან და უკანა-წინ“ რამდენჯერმეჲ მოთხრობილი, მოუსშია და იმის ცდაში ეოფილა, რომ „ძალი სიტყუსა“, დედა-ასრი და „გამოცხადებჲა საქმისაჲ“, საქმის ნამდვილი ვითარებჲა მკაფიოდ და ცხადად გამოეთქვა, „მოკლედ და მარტივად“. თავისთ არსენს მსალოდ „შესავალი თხრობისა“ დაუწერია და აქა-იქ, „ადგილ-ადგილ“ კიდევ „შესაკრავად სიტყუსა სიტყუაჲ გვხმარებია“-თ, მოთხრობის სხვა-ღა-სხვა ნაწილის ერთიერთმანერთთან გადასაბმელად სსჭირთ სიტყეები საუკთავს. შოელი ეს ზემომოყვანილი ამონაწერი ნათლად ამტკიცებს, რომ არსენი კათალიკოზი ეფრემ მცირეს შეთაღლოგიურ მოძღვრების მიმდევარი და განმსხორციელებელი ეოფილა.

როგორც ზემოთ აღნიშნული იყო ეფრემ მცირეს ერთი ზატარა სისტორიო გამოკვლევაჲ აქეს დაწერილი, რომლის სათაური არის: უწყებაჲ მიზეზისა ქართველთა მოქცევისაჲ თუ რომელთა წიგნთა შინა მოიკცენების“. ეს გამოკვლევაჲ დაწერილია ეფრემის მიერ „ეკლესიარსისა ქართველთასა, მღვდელისა უფლისა იოანეს კვრიკის“ ბრძანების გამო. იმავე აღუნიშნავს, თუ რა მიზანი უნდა ჰქონდჲა ეფრემის ნაწარმოებს და რა გვარ წყაროებით შექმლო ესარგებუნა. იოანე კვრიკეს უბრძანებია, „რათა წერით დაიდვას მას შინა მოსახსენებელი, ოდეს მოქცევისა ჩუენისაჲ და თუ რომელთა წიგნთა შინა ბერძენთასა კსენებულ არს“ (ქაბი, I, 34). მკვლე-ვარს მასსადაჲმე უნდა გამოერკვია: „ოდეს“, ე. შ. როდის და სად არის მოკსენებული მოქცევაჲ ქართლისაჲ, მაგრამ წყაროდ მხოლოდ ბერძნული წიგნები უნდა აეღო. ამგვარი უცნაური მოთხრობილება თვით ცხოვრებაში წამოაყენა, სხელდობრ იმ გამწყავებულმა ბრძანებამ და ქართველებს შორის, რადესაც ზარველად სჯაროდ აღიძრა სეკიბსა, აქეს თუ არა კანონიერი უფლება სქართველანს ეკლესიას დამოუკიდებელი იყოს (იხ. ქლ ერის ისტორია II, 490—494). რასაკვირველია, თუ ქართველები თავის უფლების დასამტკიცებლად სანუთებს ქართულ საისტორიო წყაროებთგან მოეუგანდნენ, ბერძნები არავითარ ეურადლებას არ მიაქცევდნენ და არც დაიჭერებდნენ. რომ არავითარი სანუთი არა ჰქონდათ ქართველების სანუთებისათვის

ექვსის თვალით შეეხედნათ და უარყოთ, ამისათვის სასწირო იყო ქართველებს უველა ცნობები მსოფლად ბერძნულ საისტორიო წიგნებოთჯნ ამოკერბათ. რაკი ჰაქრობა ამ დროს სშირა იყო ხოლმე, ქართველები ჰანკისისათვის ყოველთვის მხათ უნდა ყოფილიყვნენ, ხოლო ამისათვის სწორედ ისეთი გამოკველევის დაწერა იყო სასწირო, როგორც ირანემ ეფრემ შტირეს შიანდო, რომ „უშედეს თუ ვისმე გამომედიებელთაგანსა ცნობად“ (ქკბი, I, 34), გამოსადეგი ცნობები მხათა ჭქროდა.

ეფრემმა შინდობილი სქქმე სსუცხოვოდ აასრულა: მან უველა ის წყარობი, სადაც-გი ქართველების გაქრისტიანებისა და ეკლესიის შესახებ ცნობები მოაძვეებოდა, შეკრბა და თავის შიხნისათვის გამოიყენა. ამასე მეტი არც ხვენ ვიცით ესდა*). ეფრემ შტირეს შემდეგ ოთს უმთავრეს თხზულებითჯნა აქეს აზოლებული მასლები: მოციქულთა შიმოსლგითჯნ, „თეოდორიტეს საეკლესიო მოთხრობის წიგნთაგან“, ანტიოქიაში აღწერილ სონდრდაფითჯნ და ევგერე ეპიფანეს „საეკლესიო მოთხრობითჯნ“, წვრილმანი წყარობი კიდევ სხვა იყო.

როგორც მოსლოდნელი იყო, ეფრემ მტირეს ყოველთვის მკაფიოდ და დაწვრილებით აქეს აღნიშნული; თავის წყაროს სახელდობრ რომელ აღილითჯან იღებს ცნობებს: მკ. „მოიკსენებს თეოდორიტე საეკლესიო-ოდასა მოთხრობისა წიგნსა შინა თჯსსა ოცდამეოთხესა თავსა“ (ქკბი I, 34), ან კიდევ „ევგერე ეპიფანესი საეკლესიოსა მოთხრობისა შინა თჯსსა აღწერის ოცდამეორესა თავსა შინა“ (იქვე, I, 53). ამსთანავე თეოდორიტეს თხზულებითჯან მოყვანილი მისი თარჯმანი იმდენად სწორე და დედანზე დახლოებულა, რომ მეტი შეუძლებელა*) მსოფლად ერთ ადგილას განზრახ დაჭმორება ბერძნულს ტექსტს: თეოდორიტეს ქართველების შესახებ ნახმარი აქეს სიტყვა „მάρμαρι“ „ბარბარსნი“, ეფრემს-გი გამოყოთარგმნისა სიტყვით ნათესავნი“ (ქკბი I, 35=Migne Patr. graec. v. 82, historia eccl. lib. I, cap. 23). რასაკვირველია იმიტომ, რომ მას თავისი ეროვნება ამ სათავილო სასულწოდების დირსად არ შიანდა.

სამწუხაროდ „სონდრდაფის“ სვენსმიდ არ მოუღწეუა. მკრამ რომ ეს საბუთად ეფრემ შტირეს მოგონილი და შეთხზული არ არის, ეს ცხდადა სხანს ერთ

*) რუფინუსის ცნობას გარდა, მკრამ იგი ვითარცა რომელი ეფრემისაფვის გამოსადეგარი არ იყო.

*) სამ პატარა წინადადებს გარდა (καὶ προσέφηεν ἃς ἐντὺ τῶν θείων παρρησιαῶν, ἀπελάχθη τὸν ἴδιον და τὰντὸν μὲν ὄν· τῆς προσημείας τοῦ; ἠκούστας ἤξιωσε) (Migne, Part. graeca, vol. 82, historia eccl. lib. I, cap. 23), რომელიც ქართულ თარგმანს აკლია, სხვა ყველაფერი სიტყვა სიტყვით არის გაზომეული; რაკი თარგმნის დროს ეფრემი საზოგადოდ დედანს კვლადაკალ მისდევს ხოლმე, ამიტომ ალბად ის სამი წინადადება ბერძნულ ტექსტსაც უნდა ჰკლებოდა.

ბერძენ მეცნიერის ნიკონ შავთელის 1072—1088 წლებს შორის დაწერილ წიგნითგან, რომელსაც „ტატაკონი“ ეწოდება. მას ამ თხზულებაში სწორედ იგივე ნაწილები აქვს მოყვანილი, რომელიც ეფრემ მცირეს ცადმოუთარგმნია და რამდენადაც ამ ნაწარმოების დაბეჭდილ სლავურ თარგმანითგან სხანს (ბერძნული დედანი ჯერ გამოქვეყნებული არ არის) ხვანს მეცნიერს დედანი სიტყვა სიტყვით უთარგმნია (იხ. Правосл. Палест. Сборникъ, вып. 16, გვ. 40, 47 და 48).

მას შემდგომ რაც ქართულ საეკლესიო მწერლობაში ანდრია მოციქულის საქართველოში ქადაგების შესახებ ცნობას განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცის და სამშობლო ეკლესიის დამფუძნებლად ზირველ-წოდებული მოციქული აღიარეს, უნებლიეთ სავითხი იმალება: თუ ქრისტიანობა საქართველოში მართლაც ზირველ საუკუნეშივე გავრცელდა, მაშინ წმინდა ნინოს რაღა ემოციულებოდა, ან-კი ვინა უნდა მოექციათ? ამის გამო სიმართლის მოყვარულსა და გულ-წრფელ ადამიანს ან ერთი ცნობა უნდა უარ-ეყო, ან მეორე. ეფრემ მცირეს მკაცრს ლოლიკურს მსჯელობასაც ეს გარემოება არ გამოჰპარვია და ცდილია ეს ორივე ცნობა ერთიერთმანეთში ისე შეეთანხმებინა, რომ ორივეს შესაფერისი მნიშვნელობა ჰქონოდა. მას როგორც საეკლესიო მწერალს და მონაზონს არ შეეძლო არც ერთი ამ ცნობათაგანი უარეყო იმიტომ, რომ ორივე ისეთს წყაროებზე იყო დაფუძნებული, რომელთა სიმართლე მამინ ეგვლას სწამდა. წა ნინოს შესახებ ცნობის უარყოფა არც ესლა შეიძლება, იმიტომ რომ მისი მოღვაწეობა თანამედროვე ისტორიკოსსაც აქვს აწერილი. „მომოსლავად მოციქულთაჲ“-ც მამინ უეჭველ წყაროდ იყო მიხსენილი. რაკი ორივე ცნობა ნამდვილად ითვლებოდა, ეფრემმა დაასკვნა: წა ნინოს ქადაგება უეჭველია იმიტომ იქნებოდა სწორი, რომ აღბადა „ამათ წმიდათა სამოციქულონი მოძღურებისა თესლთა ანუელნი მრავალჲმ დაიპყრნა დუარდმან მეკერპეთამან, არა ხოლო ჩუენ შორის, არამედ თვთ მათ ბერძენთაცა შორის“-ო (ქტბი I, 34). ამგვარი მაგალითები, რომ ახალი მოძღვრება შემდეგ დასავრუდნო და საბოლოოდ გამქრადიყო, ბევრი იტოლნენ მამინ. ამ შემთხვევაში ჩვენი მეცნიერი სამშობლო ქვეყნის წარსულის შესახებ სხვა ქვეყნების ისტორიის საზოგადო მოვლენათა მიხედვით მსჯელობს, ანალოგიით სარგებლობს და დასკვნის, რომ როგორც სხვა ქვეყნებში „სამოციქულონი მოძღურებისა თესლთა ანუელნი მრავალჲმ დაიპყრნა დუარდმან მეკერპეთამან“, ისევე საქართველოშიც უნდა მომხდარიყო და სწორედ ამის გამო სწორი იქნებოდა ქრისტიანობის ხელმოქრე ქადაგება საქართველოში. ყურადღების დიხსია, რომ ეფრემ მცირეს ამ თეორიამ გაიმარჯვა და საყოველთაოდ გავრცელდა. ეფრემის თეორია მე-XIX საუკუნის დამლევაძე შიურეველი იყო. ამიერიდან საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელების შესახებ ორივე ცნობა შეთანხმებული და ლოდიკერად სრულებით დასაბუთებული იყო. რასავერეულია

ესდა ამ საკითხის შესახებ ჩვენ სხვა აზრს მივდევთ, მაგრამ მაინც უნდა აღვიბროთ, რომ მაშინ ამხე უკეთესად ამ საკითხის გადაწყვეტა შეუძლებელი იყო.

მხოლოდ ერთს შემთხვევაში, როდესაც იგი მირანის კუროსევის უფლებების ამბავს არგვევდა, ეფერებოდა მტრის შეტევაში მოუვიდა. საკვირველი ის არის, რომ ეს საკითხი ყოფილა „საძებელი მრავალთაჲ, თუ ოდეს მიიღეს ქართველთა კურთხევაჲ მიჭრონისაჲ“ (ქ.ები I, 47). ჩვენს შეკვლევარს ბევრი უძებნია, მაგრამ საჭირო ცნობები ვერ უზოვნია და ამის გამო მიუღო ჩემი გამოკვლევის „მრავალთაჲ ვლროებდ აღწერად“—აჲ (იქვე I, 47). რაკი არაფერი აღმოჩენილა, იგი თავდაზირველად არკვევს თუ როგორ გადაწყვეტილა ეს საკითხი სხვაგან და ამისდა მისეღვიო, ანალოგიით მსჯელობს, საქართველოშიაჲ ანაირად უნდა მომხდარიყო: რაკი ქალკედონის კრებას ესმა, რომ სიძვირის გამო მირანს ჭყიდდეს, ამიტომ დაადგინეს, მართო ანტიოქიაში შესაგებული მირანი-გი არ არის წმინდა, არამედ უკუგან სხვაგანცაჲ. ეს ცნობა იყო „საზოგადოდ ყოველთათჳს“, მაშასდაღვი ქართველებსაც უფლება ეძლეოდათ ქალკედონის კრების ამ დადგენილების შემდეგ. მირანი საქრაველოშივე ეკურთხათ. მაგრამ ამას გარდა ეფერებოდა საქრაველოში განსაკუთრებულ მახეხსაც ასახელებს, ამიტომაც კიდევ შეიძლება და მიენიჭებინათ უფლება: „საგონებელ არს, ყათამედ სიშორისათჳს გზისა და რომედ ფრიად საშიშ არს უცხო თესლთა შორის კმელით ანტიოქიით ქართლს წადებაჲ წის მიჭრონისაჲ, ამისთჳს თუთ ადგილსა დაწესებულ არს მათდა კურთხევაჲ მიჭრონისაჲ“—აჲ (იქვე I, 47).

საკვირველი ის-კი არ არის, რომ ეფერებოდა მტრის ამხანაღ მსჯელობს, მისი აზრების მიმდინარეობა ღოღიკურად სრულებით სწორაკ და ჩვენც რომ საბუთები არ გვქონდა იმავე ანალოგიის მეთოდს მივმარათავდიოთ და „საგონებელს“ მივეტეოდით, —ამ მსრფ იგი უძლეეღია, —საკვირველი ის არის, რომ მას და მრავალ სხვა ზირთ თითქოს არა სცოდნათ, რომ ამ საკითხის შესახებ საუცხოო, თანამედროვეს მიერ აღწერილი ცნობები მოიზოგება გრიგოლ ხანძოელის ცხორებაში (ქდ ერის ისტორია II, 405) და თვით საბუთის დანაღ იერუსალიმის მონასტერში ინახებოდა. მაგრამ ესეც-კია, რომ შესაძლებელია, რაკი ეფერემს ნაზრძინები ჭქონდა ყველა ცნობები უკჭველად ბერძნულ წყაროებითაჲნ ამოკერბა, სწორედ ამის გამო გრიგოლ ხანძოელის ცხორების ცნობაც არა აქვს მოყვანილი.

ზემომოყვანილითაჲნ ვგონებ სრულებით ცხადი იქმნება, რომ ეფერემ მტრე შესანიშნავი, სწორუზოგარი ქართველი მტენიერი ფილოლოგოსი, ფილოსოფოსი და ისტორიკოსი იყო და ჩვენი უნკობრივი მოყალეობაჲ მისი ნადეაწი და ყველა ნაშრომი ისე გამოყრეთ და შევისწავლოთ, როგორც მის დიადს სულს, მადალს გონებას და ღრმა სამეცნიერო ცოდნას და ნიჭს შეეფერება.

ლომსი გროველი.

მ-მ დ'ფესეულსა და ანა დ'ფელს ქცა-ში ერთს ადვილას აღნიშნულია: „არჩილის წამება და შეუეთა ცხორება და ნინოს[მიერ] ქართლის მოქცევა ლეონტი მროველმან აღწერა“—ო (*432, გვ. 211). როგორც ამ შენიშვნით-განა სჩანს, ქცის ძველს დედანში „შეუეთა ცხორება“, „ქართლის მოქცევა“ და „არჩილის წამება“ ლეონტი მროველის თხზულებად იყო ცნობილი. უმჯობესია, როგორც ქვემოდ ქცა-ში (* 437, გვ. 215) ჟუანშერი ავტორის სახელია და არა გადაშწერისა, ამ გვაზადვე აქაც ლეონტი მროველი ავტორის სახელია. ამას თვით ზმნა „აღწერა“—ც ამტკიცებს, რომელიც ძველ ქართულში შეთხ-ზევას გნიშნავდა. რომ ლეონტი მროველი მწერლად და ისტორიკოსად ითვ-ლებოდა წინადაც, ეს წა არჩილის ახალ ცხორებთაგანაც სჩანს, რომლის ავტო-რი ამბობს: არჩილის „ღირსებისთა ქებათა ვერგინ მკადრე ქმნილ არს, თუ-ნიერ მის ჟამისა წმიდისა ეპისკოპოსისა ლეონტი მროველისა, რომელსაცა მისი სანატრელი ცხორებაჲ და ლუაწლი ვრცელად აღუწერია, ვითარცა მოკუთხნობს მატინანე ქართველთა ცხოვრებისა“—ო (ცა არჩილი II-ისა, დაბეჭ-დილი მ. ჟანაშვილის „ქართ. მწერლობა“—ში I წიგნი, 258). „შეუეთა ცხორება“ ამ წინადადებაში რასაკვირვებელია უნდა უდრიდეს ქართლის ცხოვრების დას-წყისს, რათავე მხოლოდ ამ ნაწილს მ-მ დ'ფესეულს ქცის ხელთაწერში ამგვარი სათაური აქვს: „სახელითა მამისათა, ძისათა და სულისა წმიდისათა ვიწყო-მოთხრობად ცხორება ქართუელთა მეფეთა და პირველთაგანთა მამათა და ნათესავთა“ (* 95, გვ. 1), მასთანადვე ლეონტი მროველის თხზულების სრული სათაური ეოფილა „ცხორება ქართუელთა მეფეთა და პირველთა-განთა მამათა და ნათესავთა“ . ყურადღების ღირსია, რომ წა ნინოს ცხო-რების გადაჭკეთებელი არსენი კათალიკოსი ამ თხზულებას „ცა“ ს. გი არ ეძი-ხის, არამედ „ჰამბავი მეფეთა“ს (საეკ. მუხეუმ. გამოც. № 10, გვ. 51). თვით ლეონტი მროველიც თავის თხზულებას ერთ აღგას „ამბავს“ უწოდებს: „აქა-მომდე დაწესწერეთ ამბავი ესე რგათა ძმთა, ხოლო აქეთაგან ვიწყეთ და წარ-მოვთქუათ ამბავი ქართლისა“ . (გვ. 5).

ვინ იყო ლეონტი მროველი და რადის ცხოვრობდა იგი, ამის შესახებ ჩვენ ცნობები არ მოგვეპოვება. საუურადღებოა, რომ ათონის ივერთა მონას-ტრის ერთს ხელთაწერში № 61 ნ. მარნის სიტყვითა მოხსენებული ეოფილა „ლეონტი მროველი მთავარ-ეპისკოპოსი“ (Агиографическіе матеріалы по груз. рукоп. Ивера I, 84; ЗВОО. XIII), მაგრამ ამ უკანასკნელის შესახებაც მეტი ცნობები არ არსებობს, რომ გამოგვეჩვენოს, ისტორიკოსი და

ათონის სელთნაწერში აღნიშნული ლეონტი მროველი ერთი და იგივე ზირია, თუ არა. მხოლოდ დაახლოებით შეგვიძლიან განვსაზღვროთ აგრედვე დრო, როდესაც მოდგაწიობდა ჩვენი ისტორიკოსი. ლეონტი სარკებლბას „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-თ და შატბერდისეულ წა ნინოს ცხრობით, მოხსენიებული აქვს (გვ. 30) ანდრია და სვიმონ კანანელის ქადგება ს:ქართველოში (თუ ეს მერმინდელ გადაშქერის შეტანილი არ არის). ამის გამო შეუძლებელია ლეონტი მროველი მე-XI-ე საუკ. ადრე ეცხოვრა.

ლეონტი მროველის თხზულებას „ცხროება ქართუელთა მეფეთა და ზირ-ველთაგანთა შამათა და ნათესაუთა“ ჩვენამდის იმ სახით არ მოუღწევია, როგორც თვით ავტორს უნდა დაეწერა და დაუწერია. „ცხროება“ გადაშქერთა-გან დროთა განმავლობაში თვალსაჩინოდ დასიანებულია. როგორც მშ დწული-სეულის ქცითიგან სჩანს ვგონებ იქ უნდა თავდებოდეს, სდაც იწუობა ვახტანგ მეფის ცხროება: მხოლოდ ამ ნაწარმოებს აქვს სრულებით ახალი სათაური.

თვით ლეონტი მროველის ნაწარმოები აყოფება ორ დიდ ნაწილად: ზირ-ველი შეიცავს ქართველთა „ზირველთაგანთა შამათა და ნათესაუთა და მე-ფეთა“ ცხროებას წარმართობის დროს (*95—191, გვ. 1—55), ხოლო მეორე—შირიანიოგან მოყოლებული ვახტანგ მეფემდე (*191—293, გვ. 55—116). რომ შინცა-და-შინც ლეონტი მროველს მართლ წა ნინოს ცა-კი არ დაუწერია, როგორც ეს ალბად შედგომით აღნიშნულია ქცის მერმინდელ გადაშქერი-საგან, ანამედ საქართველოს გაქრისტიანებაც, ეს ცხდად იმ: სათაურითა: ნაცა სჩანს, რომელიც ამ ნაწილისათვის ავტორს გაუკეთებია: „მოქცევა შირიანი მეფისა და მისთაჲს ყოვლისა ქართლისა წმიდისა და ნეტარისა დედისა ჩუენისა ნინო მტციქელისა მიერ (*191, გვ. 55 და ანა დწულს ქცა). შამასდადე ავტორს უმთავრესად ყოვლისა „ქართლის“ გაქრისტიანებაზე მსურდა ელამარაკა და წა ნინოს ცა ამ მოთხრობის მხოლოდ ერთს ნაწილს შეადგენდა. მართლაც ამ სათაურს ზედვე მიწვეება: „ზირველად უაჲუ. ეაკსენოთ ცხროება წმიდისა და ნეტარისა დედისა ჩუენისა... ნინო მტციქელისა“-ო (*191, გვ. 55).

ლეონტი მროველის თხზულების ორივე ნაწილი ერთი-და-იმავე სიტყვი-ბით იწუობა: „ზირველად ვაკსენოთ“ (*95 და 191, გვ. 1 და 55). ზირველი ნაწილი თავის მხრივ თავებად ყოფილა დაყოფილი. ესლავთების სთვალავი მხოლოდ ერთგან-და არის შეჩენილი: „თავი მეოთხე. ქართლისა (sic) შე-სულა სზარსთა და მეფობა შირიანისი“ (*171, გვ. 44). რომ მროველის თხზულება მართლ თავებად ყოფილა დანაწილებული, ეს ნათლად თვით ავ-ტორის სიტყვიბითაც მტციცდება. ლეონტი მროველი ერთს ადგილს ამბობს: „ფეროზს, სიძესა შირიანისსა, აქუნდა ქუეენა, რომელი ზემო თავსა ვაკსენეთ“-ო (*190, გვ. 55).

რაკი დანარჩენ თავების პირველი სტრიქონები წითურად არის ნაწერი, ამიტომ იმის გამოკრევევა, თუ სად იწყობა: ხალი თავი, ძნელი არ არის. სათავაღავის და მიხედვით ლეონტი მრაველის ნაწარმოები მე-^{*}171 (გვ. 44)-ე გვერდამდე სულ ს:მ თავად უნდა ყოფილიყო დაყოფილი, რათგან მე-^{*}171 (გვ. 44)-ე გვერდით უკვე მეოთხე თავი იწყობა. ამის გამო „თავი პირველი“ უნდა პირველი გვერდითგანვე იწყობოდეს სიტყვებით „პირველად ვაქსენოთ ესე რამეთუ სომეხთა და ქართულთა; რანთა და მოვანკელთა, ჰქერთა და ლექთა და მეგრელთა ამითჲსთა ერთი იყო მამ: სხელით თარგამოს“ (*95, გვ. 1). „თავი მეორე“ უნდა იწყობოდეს შემდეგი წინადადებით— „აქამოდინ დასწყერეთ ამბავი ესე რვათა ძმათა, ხოლო აქათგან ვიწყეთ და წარმოვთქვათ ამბავი ქართლისა და ნათესავისა მათისა“-ო (*102, გვ. 5). „თავი [მესამე]-ს სათაური უნდა იყოს „შემოსულა ალექსანდრესი“ (*128, გვ. 13). „თავი მეხუთე“ იწყობა იქ, სადაც სწერია: „ხოლო აწ ვაქსენოთ ცხორება მირაინის ძის ქასრე არადაშირისი“ (*179, გვ. 48). ამით თავდება პირველი ნაწილი, რომელიც მამსადავით, სუთს თავს შეიცავს.

რაკი ლეონტი მრაველის თხზულების მეორე ნაწილი, ბოლო ფურცლებს გარდა; თითქმის მთლად შეტბერდისეულ წა ნინოს ცუთგან არის ნასესხები, ამიტომ აქ მოთხრობა განსაკუთრებულ თავებად დაყოფილი არ არის; არამედ აქა-იქ შერჩენილია იგივე სათავაღავები და სათაურები, რომლებიც შეტბერდისეულ წა ნინოს ცუთში მოიპოვება.

რაკი მიზანი ჰქონდა ლეონტი მრაველის; როცა თავის თხზულებას წერას შეუდგა? ქართულ საისტორიო მწერლობაში ლეონტი მრაველამდე არსებობდა „მოქცევაჲ ქართლისა“-ს მატინე, — ნაწარმოები, სადაც ქართველების ძველი ისტორია იყო მოთხრობილი. მაგრამ იქ უუძველესი ხანა აღწერილი არ არის და მხოლოდ ალექსანდრე მაკედონელის კავკასიაში გალაშქრებით იწყობა. შეიძლება მამსადავით ლეონტი მრაველს განზრახვა ჰქონოდა ქართველი ერის უუძველესი დროის ისტორია დაეწერა. მაგრამ ლეონტი მრაველის ნაწარმოების მიზნის ამგვარად განმარტება სრული არ იქმნებოდა.

ლეონტი მრაველს თუმცა სათაურში თითქოს ერთ-ერთ მიზნად დასახული ჰქონია „ცხოვრება ქართულთა მეფეთა და პირველთაგანთ მამათა და ნათესავთა“, მაგრამ, როგორც თავით თხზულებათგანას სჩანს, მას მარტო მეფეთა, მამათა და ნათესავთა ცხორება არა ჰქონია სახეში, არამედ ბევრი სხვა დამნიშვნელოვანი საკითხიც. ჩვენი ისტორიკოსის პირველი და უმთავრესი მიზანი იყო, გამოერკვია კავკასიაში მცხოვრებ ერთა საზოგადოდ და განსაკუთრებით-კი ქართველების ჩამომავლობა და ნათესაობა. „პირველიად ვაქსენოთ ესე, რამეთუ სომეხთა და ქართულთა; რანთა და მოვანკელთა, ჰქერთა და ლექთა, [კავკასიანთა] და მეგრელთა; ამითჲსთა ერთი იყო

მამა სახელით თარგამოს. ესე თარგამოს იყო ძე თარგამოსი, ძის სწული იაფე-
ტისი ნოეს ძისა“ (*95, გვ. 1). ამ გვარად ჩვენ საისტორიო მწერლობაში
ქართულთა შთამომავლობითი შტო დაბადების მამათმთავართა შთამომავლობითს
შტოს პირველად ვგონებ ლეონტი მროველმა დაუგვიძიარა. წინაღ, მაგალითად
„მოქცევაჲ ქედ“-ის მატრიანეში; ქართველ ერის არც ნათესაობაზე, არც შთამო-
მავლობაზე იყო რამე ნათქვამი. ჩვენ კარგად ვიცით, რომ ეს საკითხი სხვა-
და-სხვა ერთა მონათესაობის შესახებ ძველ ბერძნებსაც აწუხებდა და ისინიც
თავისებურად სტდილობდნენ ეს საუფრადდებო „საძიებელი“, როგორც გ-
დაეწევიტათ. ქართველთა სხვა-და-სხვა ტომებს ზოგი თესვლიელთა ხამ-
მავლად სთვლიდა; ზოგი, როგორც მაგ ჰეროდოტი, ეგვიპტელთა ახალ-
შენად. მაგრამ ძველ საბერძნეთის მწერლებს აზრადღ-ვი არ მოსვლიათ,
რომ სხვა-და-სხვა ქართველი ტომები ერთეერთმანეთის მონათესავენი არიან.
მით უმეტეს მათ ფიქრადაც არ გაუტარებიათ; რომ ყველა კავკასიაში მობი-
ნადრე ერები ერთს შთამომავლობის ეოფილიყენენ: ამ დროს აზრი კაცო-
ბრიობის ერთობლივ ხამომავლობაზე ჯერ არ არსებობდა. მხოლოდ მას შემ-
დგომ, როცა ქრისტიანობა გავრცელდა და მასთან ერთად შამინდელმა განთ-
ლებულმა ხალხებმა „დაბადება“ შეითვისეს, თვითოველ ერის მეტნიერი მწერ-
ლები ცდილობდნენ, რომ „დაბადების“ მამათმთავართა შტოში, რომელიც ნკეს
სამ შვადისა—სემ, ქამ და იაფეტისაგან იყო გამოყვანილი; ან თავის ერის, ან
ანა და სხვა ცნობილ ერთა მამათმთავრის სახელი მოეძებნა,—ან სემის, ან ქა-
მის, ან ანა და იაფეტის შთამომავლობად აღეარებინა. განსაკუთრებით ბერ-
ძენი მწერლები ცდილობდნენ ამ საკითხის გამოკვლევას. მაგალითად; ევსევი
კესარიელი ჰქვთა, კოლხებს, ტიბარენებს, მოსხნიკებს იაფეტის შთამომავლო-
ბად სთვლიდა, ხოლო ბაბილონის ენათა აღრევის შემდგომ სხვათა შორის
მოსხენებულთა იბერთა, კოლხთა და ტანების ენა (ხრონოგრაფი, ის. ლა-
ტიშვი I, 667). ეპიფანეს-ვი ლახები, ხალდეები, მოსხნიკები, იბერნი და
ქაფესილები სემის შთამომავლობად მიანია (ლატიშვი, I, 707), თუმცა შემ-
დგომ მოსხნიკებს, კოლხებს და ხალიბებს დგი ამასთანავე იაფეტისებდაც
ასხელებს (იქვე I, 708). ევსტათე ანტიოქელსაც ნოეს სამის შვილის შთა-
მომავლთა შორის მოსხენებულთა ჰყავს „[თ]ობულ“ თობალების „ქსლანდელ
იბერების“ მამათმთავარი და „ოსონი“ „მესხთა, ქსლანდელ კანადუკიელთა“
მამათმთავარი (ლატიშვი, I, 700). ერთი სიტყვით, ქრისტიანე ბერძენი შემ-
ტანენი დაბადების შთამომავლობითი შტოში სხვათა შორის ქართველ ტო-
მებსაც წინაპრებს უძებნიდნენ და ეს; თუ გნებავთ, ერთა მონათესაობის გა-
მარკვევის პირველი ცდაა.

„ქცად მქედ“-ის მატრიანეს ავტორის დროს, როგორც ეტყობა, ქართველ
საზოგადოებაში ჯერ კიდევ სურვილი არ ჰქონათ, რომ თავისი უუძველესი
ისტორია ნოეს ერთ-ერთ შვილის დროთაგან დაეწეოთ და დაბადების მამათ-

მთავართა შტოში თავიანთთვის ადგილი ეპოვათ. მხოლოდ ლეონტი მროველის დროს, როგორც სწინს, მიუქცევიათ ამ საკითხისათვის ეურადღება, სწორედ ამ მხრით არის სატუდისშიერთო, რომ „წა ქართუელთა შიგნითა“ ქართველების ისტორიას იწუბოს „თარგმოს“-ითგან, რომელიც „ყოთ ძე თარგმოსი, ძისწული იაფეთისი, ნოეს ძისა“. ლეონტი მროველმა ქართველები მაშასადამე იაფეთის შტოს მიაკუთვნა.

საეურადღებთა, რომ სწენი ისტორიკოსი ამტკიცებდა: „სომეხთა და ქართუელთა, რანთა და მოვაკანელთა, ჭერთა და ლეკთა, [კავკასიანთა] და მეგრელთა—ერთი იყო მამა“-ო (95, გვ. 1), ყველა კავკასიის ერები ერთი ჩამომავლობისა იყვნენო. ამ შემთხვევაში ჩვენს მემბტიანებს, რასაკვირველია, რაიმე საფუძვლიან მოსაზრებით არ უხელმძღვანელებს, მის აზრს დაკვირვება და სიღრმე აკლია და ნამდვილი ქართველი ტომები და კავკასიის სხვა ერები ერთმანერთში არიან არეულნი. ამასთანავე მას, როგორც ეტყობა, არ ესმოდა, რომ ქართველები, მეგრელები და ჭერნი ერთიერთმანერთის ძმები არიან, ხოლო რანთა, ლეკთა და მოვაკანელთა ქართველების მონათესაეობა თუ საეჭვო არ არის, მაინც უფრო შორეულია. ქართველებისა და სომეხთა ძმობაც ავტორს რასაკვირველია ამ ორ ერის ნათესაეობაზე არა აქვს დაზარალებული. მაინც-და-მაინც ლეონტი მროველს უფლება არა ჰქონდა ეთქვა, რანნი, ლეკები, მოვაკანელები და სომეხები ქართველების დეიდელი ძმები არიან იმნარადღეო, როგორც ქართველები, ჭერნი და მეგრელებიო. ამ შემთხვევაში, მგონია, ზემოჩამოთვლილ ერთა ერთ-თვისლოვანი ჩამომავლობისა და ძმობის აზრი უფრო პოლიტიკურ მეგობრობისა და ერთობის განმტკიცების სურვილითა და მოსაზრებით უნდა იყოს შეტანილი. თუმცა იქნებ ხალხში გარდამოცემით მაინც რაიმე ბუნდოვანი თქმულება არსებობდა ქართველთა და ზემოჩამოთვლილ ტომთა მონათესაობაზე.

ლეონტი მროველი თავის მიზნის განსახორციელებლად მეტად მარტივს, მაგრამ იმ დროს უკვლავს საერთოდ გაგრძელებულს საშუალებას ხმარობს. უკვე „დაბადებაში“ ეჭვმიუტანელ რწმენად იყო მიღებული, ვითარცა თვითთქველ ხალხს და ქვეყანას, ან ქალაქს რომელიმე მამათმავარი ანიჭებდა ხოლმე სახელს, რომელიც იმ ერის წინაპრად და მამად ითვლებოდა, რომლისაგანაც მომდინარეობდა მთელი ერი, ისე როგორც ადამისა და ევასგან „დაბადების“ წარმადგენით წარმოიშობა მთელი კაცობრიობა. ამ საზოგადო რწმენის გამო „დაბადების“ დამწერნი და შემდეგ ქრისტიანე მეცნიერი მიმტკიცებდა უკველათვის, როცა ჰსურდათ გამოერკვიათ რომელისაში ერის, ან ქვეყნის მამათმავრის სახელი, ამავე საშუალებას მიჭმართავდნენ ხოლმე: აიღებდნენ იმ ხალხისა, ან ქვეყნის სახელს, მაგ. მესხებისს მეშეს, ან რომელისაში ქალაქისს და დარწმუნებული იყვნენ, რომ ეს ხალხი წარმოიშობა, ან არა და ეს ქალაქი და ქვეყანა დაარსდა და ბინადრო გახდა ერთ კაცისაგან, რომელსაც ერქვა მეშეს.

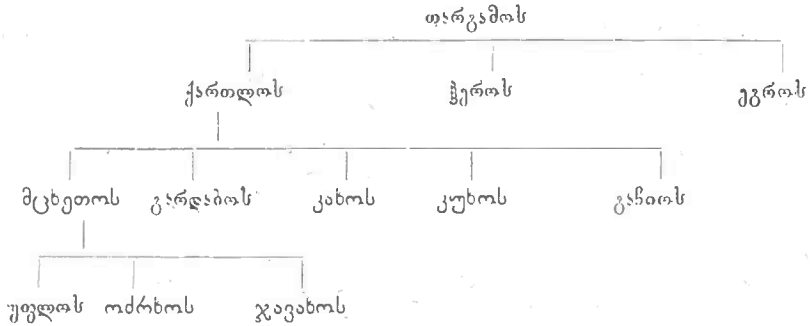
ერების წარმოშობის და მონათესაობის მთელი ეს იმდროინდელი თეორია დაშვარებული იყო იმ დროს და სწორად რწმუნებულნი, რომ მთელი კაცობრიობა ერთ ცოლქმრისაგან წარმოადგა, ვითომც თავდაპირველად ერთი შეუღლებნი იყვნენ, ხოლო შემდგომ თანდათანობით გამრავლების წყალობით ჯერ გვარნი გაჩნდა, მერე ტომი, შემდეგ ერი და მთელი კაცობრიობაც. თანამედროვე მეცნიერება ასეთ შეხედულებას უარყოფს. ესლ სოციოლოგიური კვლევა-ძიებისა და მიხედვით შეურყეველ ტექნიკობად არის მიხეუელი, რომ ერთ-ცოლქმრობაზე დაფუძნებული სახლობა თავდაპირველი მოვლენა არ იყო, რომ გვარი და ერი თუახისაგან არ არის წარმოშადგარი, ზირიქით თვით თუახი გვარისაგან გამოიყო, რომ აღნიშნა სასოკადტობრივ ცხოვრებაში ჯერ მხოლოდ გვარობისა და არსებობდა, ხოლო შემდგომ. როცა საგვარეულო წესწყობილება სხვადასხვა მიხეუების გამო დაიწყო, გაჩნდა ერთ-ცოლქმრობაზე დაშვარებული თუახი.

ლეონტი მროველსაც რასაკვირველია კაცობრიობის ერთ-ცხოვრების განვითარების მიმდინარეობა იმ გვარადვე გაჩნდა წარმოდგენილი, როგორც სხვა ერთა იმდროინდელ შემოტარებებს. მასაც ქართველები და კავკასიის სხვა ხალხები ნოეს შვილის აფუტისაგან წარმოშობილი ჰგონია. კავკასიაში მცხოვრებს თვითოეულს ერს თავისი მამათმავარი ჰქვავდა, — მათს ქართო მამის ერქვა თარგამოს, ხოლო მის შვილების — ჭიას, ქართლოს, ბარდოს, მოგაკან, ლეკ, ჭეროს, კავკას და ეგრას (*96, ტვ. 2).

რასაკვირველია, ყველა ეს მამათმავროს სახელები, — ან ამ ერთა, ან მათ ხელში მყოფ მიწა-წყლის სახელებისაგან არის ნაწარმოები. მტ: ქართველების მამათმავრის სახელი ლეონტი მროველს შეუქმნია: ქვეყნის სახელისაგან „ქართლო“. ამ სიტუაციისათვის სახელობითის ბრუნვის ნიშანი „ი“. მოუკვცია და „ქართლო“ — ისთვის მიუმატებია სახელობით ბრუნვის ბერძნული დაბოლოება „ოს“. ამ გვარადვე ნაწარმოები მეგრელებისა და შირვანელთა მამათმავრების სახელები — ეგრისი = ეგრ + ოს, ქალაქი ბარდავი — ბარდა = ბარდა + ოს. ამგვარადვე წარმოდგარია სომხების და კასთა მამათმავრის სახელი, მხოლოდ თვით ხალხის სახელისაგან არის შექმნილი: ჭად (სომეხი) = ჭა + ოს, კახ — ი კახ = ოს, ეუს — ი = ეუს — ოს. რანთა, ჭერთა და ლეკთა მამათმავრის სახელები — კი ნაწარმოებია მხოლოდ ქვეყნის შეკვრეულ სახელისაგან, დაბოლოების მოკვრით „ოს“ — ის მიუმატებლივ: ქ. მოგაკან — ეთი = მოგაკან, ჭურეთი = ჭერ + ოს ლეკეთი = ლეკ.

ქართლოსის შვილების სახელები ამგვარისავე წესით არის ნაწარმოები: ქ. მცხეთისაგან მცხეთა — ოს, ქ. ვარდანისაგან — ვარდან + ოს. ამ „მოთადის“ საშუალებით შეუქმნია ლეონტი მროველს მცხეთოსის შვილების სახელებიც: ქ. უფლის ციხესგან (ესე იგი მეუვის ციხე) უფელ + ოს; ქ. ოძრხისგან = ოძრხ + ოს და ჯავახ + ოს (ჯავახი + ი).

როგორც შემოთავაზებულ ცნობებითგანა სხანს, ლეონტი მროველს ქართველ ტომთა და ქალაქების სახელები ერთიერთმანეთში აურევია. ამიტომ მამათმთავართა სახელები ზოგჯერ ისეთ ქალაქების სახელებისდა მისეფლით შეუქმნი, რომელთა არსებობა ქართველ ერის ტომობრივ ნათესაობის განსაგებად იმდენად საჭირო არ არის. მართო ქართველი ტომები რომ მივიღოთ მსეფელითაში და ამისდა გვარად გამოვარკვიოთ, თუ როგორა ჰქონდა წარმოდგენილი ლეონტი მროველს ამ ტომთა ერთიერთმანეთ-შორისი ნათესაობრივი დაშორებულება, შემიძღვი გვაროვნობის შტო წარმოგვიდგება:

ამასხადაჲე იმ დროს, როდესაც ავტორის აზრით მეგრელებსა, ჰერთო და „ქართუელთა“ შორის ძმური ნათესაობა იყო, იმდენადვე შორეული, როგორც მისი შეხედულებით „ქართუელებსა“, სომეხთა და რანთა, შირვანელთა და ლეკთა შორის არსებობდა, ამავე დროს ქართლოსის ჩამომავლობად მას მართო ქართლელნი (მცხეთოს და უფლოს), კახელნი (კახოს, კუხოს, გაჩიოს) და მესხნი (ოდრხოს და ჯავახოს) მიანნია. სხვა ტომების შესახებ ავტორს არავითარი ცნობები არ მოუპოვება. ყურადღების ღირსია, რომ ლეონტი მროველმა არა აცის რა ეგროსისა და ჰერთოსის ჩამომავლობის შესახებ. როგორც სხანს, მეგრულ და ჰერთა ტომების შესახებ საჭირო ცნობები არა ჰქონია. ამასთანავე არაფერია ნათქვამი აზნაზებსა და სენებზეც.

ამასხადაჲე ლეონტი მროველმა იმ საკითხს, რომლის გამოარკვევაც ივისრა, ვერ სძლია, ვერც საკმაო ცოდნა გამოიჩინა, რომ ნათესაგნი უცხოთაგან განერჩია და ქართველი ტომები (ქართლელი, კახელი, მესხები, მეგრელები და სხვანი) კავკასიის სხვა ერებისაგან განცალკევებულისა, თვით ისინი-ვი ერთის ჩამომავლობისად აღვარჩა. ქართველ ყველა ტომების შესახებ საჭირო ცნობები არა ჰქონია. ერთი სიტყვით, მან იმგვარადვე განახორციელა თავისი განზრახვა, როგორც განახორციელებდა სხვა იმდროინდელი

ისტორიკოსი. ლეონტი მროველის ცნობების ქართველების ჩამომავლობის შესახებ ჩვენთვის ესაა მხოლოდ იმდროინდელ საზოგადოებრივ აზრების შესახებ წავლელად აქვს მნიშვნელობა. ამ მხრივ ყურადღების ღირსია, რომ ლეონტი მროველი ქართველებისა და კავკასიის სხვა ერთა ჩამომავლობასა და ნათესაობას ყურადღებას აქცევდა და ეხებოდა. ეს უკუკვლევა იმის მომასწავებელი უნდა იყოს, რომ იმდროინდელ ქართველ საზოგადოებისათვისაც ამგვარი საკითხი საგულისხმიერო ყოფილა.

ყურადღების ღირსია, რომ ლეონტი მროველი მამათმავართა სახელების წარმოებისათვის სიტყვას ბერძნულ დაბოლოებას „ოს“-ს უმატებდა. როგორცაა სჩანს იგი ბერძნული საშეტნიერო მწერლობის მიმდევარი უნდა ეოფიდიყო და ბერძნულიც ვკონებ უნდა სცოდნობდა.

მეორე მთავარი საკითხი, რომელსაც ლეონტი მროველი თავის თხზულებაში ეხება, ქართული ენის გაჩენის თეორიაა. ჩვენი ისტორიკოსის შესუდულობისდა მიხედვით ისე გამოდის, ვითომც თვით ქართველი მამათმავარი და იმის ჩამომავლობა თავდაპირველად ქართულად არა ლაპარაკობდა. ამგვარად თუმიტა ქართველები უკვე არსებობდნენ, მაგრამ ქართული ენა-გი ჯერ გაჩენილი არ იყო. ლეონტი მროველი მოგვითხრობს, რომ ვიდრე ნახუქოდონოსორ მეფე იერუსალიმს აიღებდა, „აქამოდის ქართლოსიანთა ენა სომხური იყო, რომელსა ზრახვიდეს, ხოლო ოდეს შემოკრბეს ესე ურიცხუნის ნათესავნი ქართლსა შინა, მაშინ ქართულთაც დაუტევეს ენა სომხური და ამათ ყოველთა ნათესავთაგანი შეიქმნა ენა ქართული“-ო (*126, გვ. 12—13).

მაშასადამე ჩვენს ისტორიკოსს ჭკონებია, რომ ქართული ენათა შერევისაგან წარმოსდგა, ბაბილონის ენათა აღრევისაგან-გი არა, არამედ იმ ერების ენათა შერევისაგან, რომელნიც მის ცნობებისდა მიხედვით ამ დროს საქართველოში ცხოვრობდნენ. „ქართლოსიანთა“ თავდაპირველი ენა-გი ლეონტი მროველის აზრით სომხური იყო. ეს ცნობა ბეგრ ჩვენ-დროინდელ ქართველს იმდენად სთავილად მიანდა, რომ ზოგიერთნი ამტკიცებდნენ, ვითომც ეს ადგილი ვიდაცას განზრახ დაემახინჯებინოს.

ამ დედნის გამოცემისათვისაც-გი ბ. მ. ჯანაშვილი მოურიდებლავ მ. ბრტოსკის სდებდა ბრალსა (ქართველთა მატანი, 110), იმ დამიანს, რომელმაც მთელი თავისი ძაღდონე და სიცოცხლე ქართულ მწერლობის შესწავლას შესწირა.

ბ. ე. თაყაიშვილმაც დამტკიცა, რომ ეს ცნობა უძველეს, ვანტანკის წინადროინდელს ქრესტიანულ მოთხრობას (Опис. წ. II, გვ. 93—96). რასავიერველია სიუაღბე აქ არავის ჩაუდგინა: ეს ცნობა უკუკვლევა თვით ლეონტი მროველს ეკუთვნის. საზოგადოდ იგი სომქსთა მამათმავარსა და სომხურს უბინარტესობას ანაჭებს. რატომ? იმიტომ, რომ ლეონტი მროველი თითქმის ყველაფერში ერთს თხზულებასა ჭბაძავს, რომელიც შეცდომით ეფერე ასურის ნწარმოებად

ითვლება და სახელად ქვიან „თქმული წმიდის მამის ჩუენის ეფრემისი თარგმანება“ დაბადებისთვის ცისა და ქუეენისა და აღმისთვის, ვითარ მისცუა-
ლეს გუამი მისი და დამახეს გოლგოთას და ცუალება ნათესავთა... ხოლო ესე
თარგმანსა წმიდამან მამამან ჩუენმან ეფრემ *«შობა მამათმთავართა აღმით-
გან ვიდრე ქრისტესდამდე»*. ეს თხზულება შუა დოფეს ქრისტის ხელნაწერში
ქართულ ისტორიკოსთა თხზულებებს წინ უძღვის და ე. თაყაიშვილის მიერ
გამოცემულია შუა დოფეს ქრისტის I დამატებად (გვ. 787—846). ქართული დედ-
ნის ასურულ თხზულების „განთა ქვაბი“-სა და ეთიოპურ „აღმის წიგნთა“-
*(Das christliche Adambuch des Morgenlandes aus dem Aethiopischen... über-
setzt von A. Dillman, Jahrbücher der Biblischen Wissenschaft V)* შედარებამ
დამარწმუნა, რომ ზემოაღნიშნული ქართული თარგმანი ასურულ „განთა ქვა-
ბის“ ერთ-ერთ რედაქციის თარგმანია (K. Bezold. Die Schatzhöhle). ასურულ
მწერლობაშიც ამ თხზულების ავტორად ეფრემი ითვლება (იქვე I, 1 და II წ.),
ბიზანტიურს მწერლობაშიც გიორგი სჯეკელი (VIII—IX სს.) და სიმეონ ხუ-
ციანი (XIII ს.) ეფრემისად სოფლიან (Gelzer. Julius Africanus und die byzant.
Chronographie II. 268, და Dillman. Das christliche Adambuch, 10). თუმცა
იგი ნამდვილად ეფრემ ასურს არ ეკუთვნის, მაგრამ მანც ერთ-ერთ მის მიმდევ-
ვარის დაწერილი უნდა იყოს (K. Bezold. Schatzhöhle I. გვ. X). ამ თხზუ-
ლებაში სახელადობრ ნათქვამია, რომ თავდაპირველად იყო სიტყუა მათი (ე. ი.
აღმთავრებისა) ერთ და ენასა ზნახვიდეს აღმისითგან ვიდრე მუნ დედამდე ენასა
ასურულსა ფრად ვრცელს ვიდრე სომხითადმდე და არს იგი მეფე ყოვ-
ლისა ენისა“-ო (შუა დოფე ქრ. 812). „ხოლო... რაჟამს აღმენეს გოდლო
ბაბილოვანს, მუნ შეირიენეს ენანი და განიბნავნეს ყოველნი ზარსა ქვეენისა-
სა“... და მიერთგან იქმნა ქუეენსა სამოცდაათ ენად და სამოცდაათ მთავრად
და ყოველსა ენასა დადგინეს (sic) შეფე“ (ე. თაყაიშვილი. შუა დოფე ქრ.,
813). ამ საშუალო საუკუნოების ისტორიკოსთათვის სამაგალითო თხზულებით-
გან ლეონტი მროველმა შეიტყო, რომ თავდაპირველად გაბატონებული იყო
ერთი ენა—ასურული, ვრცელს მანძილზე, რომელიც მიაწვიდა „ვიდრე სომხი-
თადმდე“. მაშასადამე სომხითაში ასურული არა ყოფილა გავრცელებული, არამედ
სომხური, ასე უნდა იფიქრნა, და სწორედ ასეც უფიქრნია ჩუენს ისტორიკოსს.
რაკი სომხითის მეტი ზემომოყვანილ თხზულებაში სხვა არც ერთი ქვეყანა
დასახელებული არ არის, ამიტომ სომხითი და სომხურა ენა დიდმნიშვნელოვ-
ნად მიუხედავად ამით იხსენება, რომ ლეონტი მროველი „ჭარსს“ და სომხურს
ენას ასეთს უბინარტესობას ანიჭებს. შემდეგ იმავე სამაგალითო წიგნში ახსნილია,
რომ ახალი ენები „შერევით“ გახდნენ. რაკი იმ 70 ახლად წარმოშობად
ენათა საიში, რომელიც იქ არის მოყვანილი, ქართულს ენას ან არა აქვს დათ-
მობილი ალაგვი, ან უფრო სწორედ რომ ვთქვათ მისი სახელი იმდენად და-
მახინჯებულია, რომ მისი ცნობა შეუძლებელი-და იყო, ამიტომ ლეონტი მრო-

ველს ქართულ ენის გახეხა როგორმე უნდა აეხსნა და მანაც ენათა შერევის
ახსნა: „ქართლოსიანნი“ თავდაზირველად სომხურს დაზარაობდნენ, მაგრამ
დროთა განმავლობაში საქართველოში ბევრი სხვა-და-სხვა ენისა და „ნათესავის“
ხალხი ჩამოსახლდა და „ამათ ყოველთა ნათესავთაგანი შეიქნა ენა ქართული“—ო,
—ასე მსჯელობს ლეონტი მროველი. მასსადაჟე ავტორს სიტყვები „ენტათა
შერევა“ თავის ნამდვილ და ძირითად მნიშვნელობათ გაუგოა და ამასე დაუმ-
ყარებია ქართულ ენის გახეხის თეორია. რასაკვირველია ქართულ ენის გახე-
ხის ამგვარი ახსნა ჩვენს დროში ბავშვსაც-გი არ ეპატიება, თუმცა თანამედ-
როვე მეტნიერებაც არ უარყოფს, რომ სოკოერთი ენები შერეულ ენათა ჯგუფს
გულისხმობენ, მაგრამ ამ შემთხვევაშიაც ჩვენთვის ლეონტი მროველის „თეო-
რიის“—კი არა აქვს ფასი და მნიშვნელობა, არამედ იმ გარემოებას, რომ
ჩვენს ისტორიკოსს და უმჯველია მის-დროინდელ განათლებულ ქარ-
თულს საზოგადოებასაც ჰსურდა გაეგო, თუ როდის, საითგან და როგორ
გაჩნდა ქართული ენა.

მესამე მთავარი საკითხი, რომელსაც ლეონტი მროველი ესება, საქარ-
თველოში მეფობის დამყარების დრო და ისტორია არის. რადის, რო-
გორ და საითგან დასრდა მეფის უფლება, ამის გამოკვლევისა ცდილობს
ჩვენი ავტორი. ამ საკითხს, როგორც ვიცით „იქცა ქა“—ს მატინანეს ავტო-
რიც შეეხო, მაგრამ ის თავის მოთხრობას ალექსანდრე მაკედონელის ხანით
იწყობს და იმის წინა დროის შესახებ სდუმს. რაკი ლეონტი მროველს „ქართლო-
სიანთა“ ისტორია ნათეს შეილება დროითგან აქვს მოკვანილი, რასაკვირველია
შეუძლებელია დამაყოფილებულიყო თავის წინამორბედ მემატინანეს თეორიით.
საქართველოში მეფობის გახეხის შესახებ ამ შემთხვევაშიაც ჩვენი ისტორიკოსი
სხვა მის-დროინდელ უცხო-ქვეყნელ მემატინანეებსაგვით გარკვეულს მაგალითსა ჰბა-
ძებს, ყალბ ეფრემ ანურის სემბლასსაგვებულ წიგნითა და შეკედულობით
სელმძღვანელობს. ყალბ ეფრემის თხზულებაში-კი ნათქვამია, რომ უკვე ზირ-
ველი კაცი ადამი მეფედ ნაკუთხნი იყო დმერთისაგან: „იქმნა ადამ მეფე,
მლურდელ (sic), წინასწარმეტყველ, მუნ დასსვა (sic) დმერთმან საყდარსა
პატრიოთა... და რქუა მას: „მ ადამ, აჭა ესე რა გვაჟ შენ მეფე, მლურდელ,
წინასწარმეტყველ და მთავარ და გამგებელ და ყოველნი დაბადებულნი დაკე-
მორჩინდეს შენ, რათა ხოლო მარტოსა დაგემორჩილნეს და მოგცე კელმწი-
ფება ყოვლისა, რომელი დავბადე“ (მშ დწელი ქცა 789). ადამის შემდგომ
მეფობისა და გამგებლობისა და წინამძღვრობის უფლება ყოველთვის უფროს
შვილს ჰქონდა ხოლმე, მაგალითად: „სეთი უძღორა ერსა თხსსა განგებითა
კეთილითა (იქვე 798). როცა სეთი კვდებოდა, „აკურსას სეთი ენუქ ძე
მისი... და დაადგინა გამგედ ერსა თხსსა ზედა, დააფუცა, რათა უძღორადეს
სიმართლითა (იქვე 799). თავის მხრივ იმანაც, რომ კვდებოდა, „შემოკრიბნა
მამამთავარნი და ძე თხსი კაინან და მალაღელ და იარედ და ენოქ და მათუ-

სლად და ძენი ჭიხნი და აკურთხეს ძე თვისი კაინან და ამცნო... შენ იყავ გამგედ ერისა (იქვე 800).

ერთი სიტყვიით, მეფისა და გამგის უფლება პირველ კაცსავე ჰქონდა მინიჭებული და შემდეგ მემკვიდრეობით გადადიოდა განსვენებულის უფროს შვილზეთ. ისე რომ მეფობა თითქო დაწესებული იყო მამის, როცა ჰქონდნენ ერთი-კი არ არსებობდა. მხოლოდ მას შემდგომ, როცა სუთის ჩამომავლობამ უმტყუნა აღიქმას და კენის თესლ-ტომს შეერია, „გამგეობა“-ც მოიხსო, „არცა-ღა იყო გამგე ერსა თვისსა ზუღს“ (იქვე 804). ამ მხრივ დასაყულო ეგრობაში საშუალო საუკუნეობებში საეკლესიო და საერო მწერლობაში, მეტადრე რომის ხანის მომხრეთა შორის, სულ სხვანაირი აზრი იყო გავრცელებული. წარდგინა მდინა-საერო და სახელმწიფო უფლებით მხოლოდ უღმრთონი იყვნენ მოსილნი და ბირველ გამგეობად და უფლად კენი იყო, ხოლო წარდგინის შემდგომ მეფობა წყუელ ქაშის ჩამომავლობას ჰქონდათ (v. Eicken. Geschichte und System der mittelalterlichen Weltanschauung, 1887 წ. გვ. 358) საქართველოში და საზოგადოდ აღმოსავლეთში ბირქით მეფობა ღვთაების მიერ დამყარებულ და უკვე ბირველ კაცისათვის, ადამისათვის ნაწყვალბეგად მიანდათ.

ღვთობა მროველსაც ქართველების უფლებესი ხანა ამგვარად აქვს აღწერილი. ქართლისის მამის თარჯამის 7 შვილი ჰყავდა, რომელთაც ისტორიკოსსა გმირებდა სთვლის. ღვთობა მროველი ამბობს, რომ „მათ შვიდათვე გმირთა ზნდა იყო გამგებელ და უფალ ჰქონს (მათი უფროსი ძმა) და ესე უფლები იყუნეს მორხილ ჰქონსა (*99, გვ. 3). ქართლისსაც სუთი შვილი ჰყავდა, რომელთა შორის მცხეთოსი უფროსი იყო და „ესე იყო განმგე და უფალ მათ თათხავე ძმათა ზედა და ესე თათხავე იყუნეს მორხილ მისა“ (*105, გვ. 6—7). მხოლოდ როცა მცხეთოსი გარდაიცვალა, „შთავარდა შუარი შორის შვილთა ქართლისისთა: იქუეს ბრძოლად და კდომად ურთიერთას, რამეთუ უფლას ძეს მცხეთოსსა არა ერნდეს, არცა სხადდეს უფლად, რომელი დატოვებულ იყო საყდართა ქართლოსისთა, მამისა მისისაგან მიცემულ იყო უფლება ქართლოსიანთა“ (*106, გვ. 7). ამ უფლთის დროს იმ გვარადვე, როგორც ეალბ გერემ ასურის თხზულებაში მოთხრობილი, ღვთობა მროველის სიტყვითაც ქართლში მეფისა და გამგეობის უფლება მოიხსო: „არა ვინ იყო მათ შორის უწარჩინებულეს და უსახელოვანეს, არამედ ადგილითი-ადგილად თავადნი იჩინიან: ხოლო რომელიცა იყვის მცხეთას, იგი იყვის ყოველთა მათ სხუთა ზედა და არცა სახელედებოდა მეფედ, არცა ერისთავად, არამედ მამასახლისი უწოდებოდათ და იგი იყვის მახავებელ და ბქე სხუთა ქართლოსიანთა, რამეთუ ქალაქი მცხეთა განდიდებულ იყო უმეტეს ყოველთასა და უწოდდეს დედა-ქალაქად“ (*107, გვ. 8 და ქცა 5. ჭიჭინაძის გამოცემა, 24).

ამ უმეფობის ხანაში ფარნავაზამდე გასტანა, რომელიც „იყო მამულად ქართული, ნათესავი უფლოს მცხეთოსის ძისა და დედულად სზარსი“ (*116, გვ. 16)... და იყო იგი დისწული სამარსი, რომელი მოსლუასა მას ალექსანდრესს მცხეთელ მამასახლისი ეოფილ იყო“ (*116, გვ. 17). მან, უფლოსის ჩამომავალმა, საქართველოში შეფობა აღადგინა. თვით ეგრისის მთავარმა ქუჯმაც აღიარა ფარნავაზის მემკვიდრეობითი უფლება:— „შენ ხარ უფალი ზუენი და მე ვარ მონა შენი“-ო (*120, გვ. 19), ფარნავაზი „მეფე იქმნა ყოველსა ქართლსა და ეგრისსა*“ ზედა“ (*128, გვ. 20). მისი სამფლობელო შეიცავდაო მთელ საქართველოს მიწა-წყალს (*229, გვ. 20—21).

ამ ფარნავაზმა შემოიღო სახელმწიფო წეს-წყობილება „მისგავსებულად სამეფოსა სზარსასა“ (*130, გვ. 21) და განაწესა ერისთავნი რგანი და სზსნეტი ერთი“ (*129, გვ. 20), „ხოლო ამთ ერისთავთა ქუეშე ადგილთა და ადგილთა განანინა სზსლარანი და ათასის-თავნი და მათ ყოველთაგან მთავიდაა ხარკი სამეფო და საერისთაო“-ო (*130, გვ. 21).

რაც წყაროებით სარკებლობდა ლეონტი მროველი, როდესაც იგი ფარნავაზის ცხოვრებასა და მოღვაწეობას გვიხატავს, არა სსანს, მაგრამ ესეც ცხადია, რომ მის ცნობებს ისტორიისათვის არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს, იმიტომ რომ სტრახონის ეპოგრაფიითგან ხვეწ გვცნობ, რომ უძველეს დროს ქართლში სავგარეულო წესწყობილება სსუფედა კერძო სავკუთრება ვერ არ ანსებობდა და სავგარეულო ქონების გამგედ მამასახლისი იყო. ერთი სზსტიო ვგარის მამასახლისი-ვი ქვეყნის მეუფე მამასახლისად ითვლებოდა. ეს უფლება იმაზე გადადიოდა, რომელიც მთელს სავგარეულოში უფროსად ითვლებოდა (ის. ქლ ერის ისტორია 1, 172—173).

ლეონტი მროველს ფარნავაზი სავგალითო მეფედა სსეეს დასურთაე-ბული: იგი „იყო ზირველი მეფე ქართლსა შინა ქართლოსის ნათესავთაგანი, ამან განავრცო ესა ქართლისა და არდარა იზრახებოდა სსუეს ესა ქართლსა შინა თუიბიერ ქართულისა და ამან შექმნა წიგნობრობა ქართული“-ო (*131—132, გვ. 22), ესე იგი მან ქართული ანბანი შემოიღო. რასავგირველია ეს ცნობები ბავშვური გულუბრველობის შედეგია.

სამაგიეროდ შემომოყვანილი ცნობა მამასახლისობის შესახებ საქართველოში, რომ ერთ დროს „არცა სხელ-ედებოდა მეფედა, არცა ერისთავადა, არამედ მამასახლისი ეწოდებოდათ“ მშვენივრად უდგება სტრახონის დწერალობას და რომელიდაც ძველ საუკეთესო ქართულ საისტორიო წყაროთგან უნდა იყოს ამოღებული.

ლეონტი მროველს აღნიშნული აქვს აგრძევე, თუ რა სარწმუნოებას მისდევნ თავდაპირველად „ქართლოსიანი“. ლეონტი მროველი ამ-

*) დედანში შეცდომით სწერია „გუზს“.

ბაზის, ვითომც უმეფობის დროს უეჭველეს სხანაში ქართველებმა „დაივიწყეს ღწი და მბაძებელი მათი და იქმნეს მისასურ მზისა და მთავარისა და ვარსკვლავთა ხუთთა“-ო (* 107, გვ. 8). თუმცა აქაც ქართველი ისტორიკოსი ყალბ ეფრემის თხზულების კავლების ქვეშ იმყოფება და ამით ახისრება სხვათა შორის, რომ მას ქართველების თავდაპირველ სარწმუნოებად ერთად ღმერთის თაყვანის ცემა მიიჩნია, მაგრამ მაინც ლეონტი მროველის ცნობა წარმართობის შესახებ საუარაღებოა. თუმცა აქაც მსვავსება ემჩნევა ზემოაღნიშნულ თხზულებასთან. მაგრამ თვალსაჩინო განსხვავებაც არის: ქართველი ისტორიკოსი ამტკიცებს, რომ ქართველთა წარმართობა მარტო მნათობთა თაყვანისცემა იყო, ყალბ ეფრემის-კი ნათქვამი აქვს: „რომელნიმე უბაძეს ცასა და სხუანი მზესა და რომელნიმე მთავარსა, რომელნიმე ვარსკვლავთა და რომელნიმე მფრინველთა და რომელნიმე ქუეყანასა და მკეცთა და ნადირთა და ხეთა“-ო (მშ დწესლი ქცა, გვ. 814). მაშასადამე აქ ყოველწარმო კერძოთაყვანისმცემლობა არის ჩამთვლილი, იქვე ლეონტი მროველი მარტო მნათობთა თაყვანისცემას სთვლის ქართველთა სარწმუნოებად. ამასთანავე ყალბი ეფრემი ამტკიცებს, ვითომც თვითოვენი ერს განსაკუთრებული არსება მიიჩნდა კერძოდ და თაყვანის სცემდაო, ზოგი ცას, ზოგი ერთ-ერთ მნათობს, ზოგი ღდა-მიწას, ან ცხოველებს, ან სესაო. ქართველი მემბტიანი-კი ქართველების საერთო სარწმუნოებად მხოლოდ მნათობთა თაყვანისცემას სთვლიდა. ამ მხრივ როგორც უკვე გამოიჩინა (იხ. ქალ ერის ისტორია I, თავი შესამე), ლეონტი მროველი მართალია. მაშასადამე მას ალბად ქართულ წარმართობის შესახებ რაღაც სანდო ცნობები უნდა ჰქონოდა, ან ცხოვრების გამსჭვრეტავ დაკვირვებაზე უნდა იყოს დამყარებული.

დასასრულ ლეონტი მროველი ქართველ ერის საზოგადოებრივ წესწყობილებასაც ეხება. იგი გვიხსნის, როდის, როგორ და საითგან გაჩნდა საქართველოში წოდებრივი უსწორ-მასწორობა. როგორც ლეონტი მროველის სიტყვებითგან სხანს, მას სტოდნია, რომ თავდაპირველად ქართველებში, „ქართლსაიანთა“ შორის წოდებრივი განსხვავება არ არსებობდა: ყველანი თანასწორნი იყვნენ. იმ 1000 ბერძენ მხედარს-ც-კი, რომელნიც ვითომც აღქმისნდრე მკედონებმა თვის მოადგილეს ზონის საქართველოში დაუტოვა, იმთაც-კი საზოგადოებრივ ცხოვრებაში თავდაპირველად განსაკრთრებული უპირატესობა არ ჰქონათ და მკვიდრ მცხოვრებთა მომხრე გამხდარან. რადესიც ფარნავაზი ზონის განუდგა, ის თასნი მკედონიც მაემსრო თავიანთ მბრძანებელის მოწინააღმდეგეს „და მოვიდეს წინაშე ფარნავაზისა“-ო (*121, გვ. 19). როცა ფარნავაზმა ზონი დაამარცხა, „იგი რომნი თასნი მკედონი, რომელნი ზონისგან მოერთნეს ფარნავაზს... განყურა კეთა და ქუეყანათა შინა, იპყრან იგინი კეთილად, რამეთუ ირძოლას მას ზონისისა მკედ დეუნეს და

უწოლა მათ სახელი აზნაურნი“—თ (*132, გვ. 22). ფარნავაზის მამასადაჲ მხდლოდ ზატეი უცა, ზაგრამ არავითარი უზარატესობა არ მიუნიჭებია. მხოლოდ როცა ქართლში ამ „აზნაურთა“ დასმარებით, სუწმთაჲ გჳ შეფდა, მამის „დაამდაბლნა ქართლოსიანნი და წარჩინებულყუნა აზნაურნი“ (*133, გვ. 23). მამასადაჲ ლეონტი მროველს სცოდნია, რომ „აზნაურობა“ და წოდებრივი უსწორმასწორობა თავდაპირველად არ არსებობდა ქართველობაში და მარტო შემდეგ გაჩნდა. ჩვენა ისტორიკოსი ამას გარდა ფიქრობდა, რომ აზნაურები ნამდვილი ქართველები „ქართლოსიანნი“—კი არ არიან, არამედ გაქართველებული უცხოელები. რომ თავანკარი ქართველები, მდაბო, უზარატესობას მოკლებული ხალხი იყო. ამ შემთხვევაშიაც, რასაკვირველია, ჩვენთვის ფასი და მნიშვნელობა ლეონტი მროველის ცნობებს—კი არა აქვს, თუ როგორ და როდის დაჲყარდა ჩვენ ქვეყანაში წოდებრივი უსწორმასწორობა,—მისი ასინა ამ მხრე რასაკვირველია ჩვენ გერ დაგვაკმაყოფილებს,—არამედ იმ გარემოებას, რომ ლეონტი მროველისათვის და ალბად მის-დროინდელ ქართველ განათლებულ წრისათვის წოდებრიობის წარმოშობის საკითხი საგულისხმეორო ყოფილა, რომ იგი ნამდვილ „ქართლოსიანად“ მარტო ქართველ ხალხსა სთვლიდა, ხოლო აზნაურები გაქართველებულ უცხოელებად მიაჩნდა. თუ გავიხსენებთ, რომ XI—XII-ს. საქართველოში აზნაურთა და შეფთა შორის ბრძოლა იყო უფლების გამო (ქვ. ერის ისტორია II, 468—470, 533—535 და სხვაგან), მამის ლეონტი მროველის თეორიას საქართველოში აზნაურობის წარმოშობის შესახებ იმ დროისათვის უფრო მეტი მნიშვნელობა მიენიჭება და უფრო საგულისხმეოროც გახდება.

ლეონტი მროველს რასაკვირველია ეველადურის თავისით დაწერა არ შეეძლო, უეჭველია საჭირო წყაროები უნდა ჰქონოდა. სოგიერთს წყაროს იგი თითონაც ასახელებს. ჩვენი ავტორის უმთავრესი წყარო იყო „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“. ერთ ალგას იგი ამბობს, „წერილ არს ესე განცხადებულად მოქცევაჲ შინა ქართლისასა“—თ (*146, გვ. 30). საქართველოს გაქრისტიანების ისტორია ლეონტი მროველს ამოღებული აქვს თითქმის სიტუვა-სიტუვით „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“—თგან და შატბერდისეულ წა ნინოს ცხორებითგან (იხ. მეტადრე *191, გვ. 55 და *280, გვ. 108). ამას გარდა ჩვენი ავტორი უხვად სარგებლობს თხზულებით „ცხორება სომხითისა“ (*187, გვ. 53). ეს „ცხორება სომხითისა“ გრიგოლ ჰართელის ცხორებაჲ, და ალბად იგივე წიგნი უნდა იყოს, რომელიც „მოქცევა სომეხთა“—დ (*209, გვ. 66) წოდებულია. ეველა ცნობები სომეხთა შესახებ (*171—175, გვ. 44—46) ლეონტი მროველს ამ ნაწარმოებთგან აქვს ამოღებული. ჩვენი ისტორიკოსი ასახელებს აგრევე ერთს თხზულებას, რომელსაც უძახის „ცხორებასა ბერძენთასა“ (*188, გვ. 54), მაგრამ რა სათაური ჰქონდა ნამდვილად, ან რა თხზულებაა საგულის-

ხმევი არა სჩანს. დასასრულ ლეონტი მროველს სელთა ჭქონია „ცხოვრება სპარსთა“ (*170, გვ. 43). იგი ამსენიებს ზგრედვე „ნებროთის წიგნს“ (*244, გვ. 86), მაგრამ იქნებ ეს იყოს ორი სათაური ერთისა და იმავე ნაწარმოებისა? უეჭველია ლეონტი მროველს ყალბ ეფრემის სამკაცლითო თხზულებას გარდა სხვა წყაროებიც უნდა ჰქონოდა თავის ისტორიის ჰირველ ნაწილისათვის, მაგრამ ამით შესასებ არაფერია აღნიშნული. წყაროები, რომელიც ლეონტი მროველს მოხსენებული აქვს და სარგებლობს, თითქმის უოველგვარ ისტორიულს ღირსებას არის მოკლებული. ამიტომ მისი თხზულება, როგორც სანდო მასალა ქართველ ერის უუძველეს ისტორიისათვის, ეხლა თითქმის სრულეობით გაგამოუღებარია. სამაგიეროდ იმ ხანისათვის, როდესაც ცხოვრობდა ლეონტი მროველი, მეტად დამახასიათებელია, რათგან ამ თხზულებაში აღნიშნულია ის სკიოთხები, რომელიც, როგორც სჩანს, ამდროინდელ ქართველ განათლებულ წრეების ყუდადებას იზერობდა. დიდი მნიშვნელობა აქვს ლეონტი მროველის თხზულებას ნაქართველოს საისტორიო გეოგრაფიის შესწავლისათვის: იქ ამისათვის ძვირფასი ცნობები მოიპოვება (იხ. ამის დაშმტკიცებელი საბუთები „ქალ ერის ისტორია“ ში, წ. II, თავი I). საქართველოს სხვა-და-სხვა თემისა და სამთავროს სამზღვრებისათვის ლეონტი მროველს უეჭველია რაღაც ძველი ქართული წყაროები ჰქონია. ეს იმითა მტკიცდება, რომ ზოგან სამზღვრების აღნიშვნის დროს მის ისეთი საგეოგრაფიო სახელი აქვს ხოლმე მოხსენიებული, რომელიც მის დროს აღარ არსებობდა და მკითხველებისათვის გაუგებარი იყო, ამიტომ იგი იძულებული იყო იქვე ამ სახელების განმარტება დაერთო.

ლეონტი მროველის მიერ დაწერილი ქართლის მოქცევა და წა ნინოს ცა თითქმის სიტყვა-სიტყვით გამოერებაა შატბერდისეულ წა ნინოს ცასა. არც ერთი იმ ნაკლთავანი, რომელიც იმას აქვს, ლეონტი მროველს თავითგან არ აუცილებია. თავის შრომის ამ ნაწილში ლეონტიმ გერავითარი თავისებურება და უნარი ვერ გამოიჩინა. ამიტომაც არსენი კათალიკოსს სრული უფლება ჰქონდა შატბერდისეულ წა ნინოს ცხარებისა და ლეონტის თხზულების ამ ნაწილის შესახებ ეთქვა: „მრავალგვცს და მასვე თანადრეულობსა ჭამბავისასა“ მკითხველი ვერ ასდის; ორივე ნაწარმოები „მკითხველთათვის ფრად სწეხი იყო და მსმენელთათვის უემარ“-ო (ცა წა ნინოსი არსენი კზასა, სეკელსიო მუხუემის გამოცემა № 10 გვ. 51—52).

ლეონტი მროველის თხზულება შენახულია მშ დფელს ქცაში მთლად, ანა დფელი თავში დაზანებულია და ამიტომ ლეონტის თხზულებასაც თავში ბლოშიდ ავლია. სასურველია, რომ „ცა ქართუელთა შეფეთა და ჰირველთავანთა მამათა და ნათესავთა“-ს აღდგენილი დედანი ცალკე წიგნად გამოიცეს.

ჯ უ ა ნ შ ე რ ი .

„ანა დ'ფლს“ და „მ'მ დ'ფლს ქ'ცა“-ში ერთი მინაწერა მოიპოვე-
ბა, რომელიც „ქ'ცა“-ში შეტანილ თხზულებათა შესახებ ცნობებს შეიცავს.
იქ ნათქვამია: „წიგნი ესე ქართველთა ცხორებისა ვიდრე ვახტანგისა დამდე
აღწერებოდა ჟამითი ჟამად, ხოლო ვახტანგ მეფისაგან ვიდრე აქამომდე
(ესე იგი *437—438 გვ. 215) აღწერა ჯუანშერ ჯუანშერიანის, ძმის
წულის ქმარმან წმიდისა არჩილისმან, ნათესავსან რევისმან, მირიანის ძის-
მან“-ო (*437—438 გვ. 215). ამ მინაწერთგანა სჩანს, რომ ვახტან-
გისა და მის მომდევნო მეფეთა ისტორია ერთი შემატანეს დაწერილი
ყოფილა.

მართლაც „ანა დ'ფლს“ და „მ'მ დ'ფლს ქ'ცა“-ში ვახტანგ მეფის ისტო-
რიას განსაკუთრებული სათაური აქვს: „ცხორება და მოქალაქობა ვახტანგ
გორგასარისა მეფისა მშობელთა და შემდგომად თვთ მის ღიღისა და
ღ'თის მოყუარისა მეფისა, რომელი უმეტესად სჩვენა სსხელგანთქმულად
გამოჩნდა ყოველთა მეფეთა ქართლისათა“ (*293.—294, გვ. 117 და „ანა
დ'ფლი ქ'ცა“).

როგორც ამ სათაურითგანა სჩანს ჯუანშერს თავის ისტორიაში ჯერ ვახ-
ტანგის მშობლების შესახებ მოუყვანია ცნობები, ხოლო „შემდგომად თვთ
მის ღიღისა და ღ'თის მსახურისა მეფის“ ცხოვრება და მოღვაწეობა აუწერია.
თვით თხზულებაშიაც მართლაც ასეა დალაგებული მოთხრობა.

ჯუანშერის „ისტორიას“ უეჭველია თავი და შესავალი უნდა აკლ-
დეს: ასე ერთბაშად, როგორც იგი ესლა. იწყობა სიტყვებით „ვითარ იგი შე-
იპურეს ქართველთა მეფე მირდატ“ (*294, გვ. 117), შეუძლებელია რომელ-
მამე შემატანებმ დაიწყოს თხზულების წერა. ამას გარდა, ის, რაც ეხლა ვახ-
ტანგ მეფის „ცხოვრება“-ს თავშია, ლეონტი მროველის ისტორიის ბოლოს გა-
შეორებაა. ამიტომ ან ერთს უნდა ეკუთვნოდეს ან მეორეს, უფრო-კი ვგონებ
რომ მეორესი უნდა იყოს, იმიტომ რომ ვახტანგის მშობელთა თავგადასავა-
ლი, როგორც სათაურითგანა სჩანს, ვახტანგის „ცხოვრების“ დაწერს უნდა
ეკუთვნოდეს.

ზემომოყვანილს მინაწერში ჯუანშერი იწოდება წა არჩილის ძმისწუ-
ლის ქმარად, მამასადაჟე დაახლოებით ვითომც მე-VIII-ე სუუ: უნდა ეცხოვ-
რა. რასაკვირველია ეს ცნობა მის ვინაობის შესახებ მერმინდელი გადაწერის
შემატებული უნდა იყოს და ამისდა მიხედვით ზემოდ განსაზღვრულს იმ ჯუან-
შერს, რომელსაც ვახტანგ გორგასარის ცა უნდა დაეწერა, სრულებით არ

შესაბამებ, რადგან „ცხოვრების“ ზღაპრული ელფერი აქვს და თვით თხზუ-
ლებშიც აქ-იქ იმგვარი ცნობები მოიპოვება, და ისეთი წყაროებია მოხსენი-
ბული, რომელიც მე-VIII-ე საუკ. ჟერ ან არსებობდნენ.

ჯუანშერის თხზულებაში მოთხრობილია ითანე ზედაზნელის შესახებ:
„ქმნა ნიშები და სასწაულები მრავალი მან და მოწაფეთა მისთა... დაიწერა
ცხოვრება და სასწაულები მათნი“-ო (*403, გვ. 187—188). ჩვენ ვიცით, რომ
შოა მღვდელის სასწაულები აწერილია ჰირველად ბასილი კათალიკოსის მიერ
მე-X—XI-ე ს. (თ. ჟორდანიას ქვაბი, I, 60—61), ხოლო ითანე ზედაზნელის
დასახელებულია არსენი კათალიკოსის მიერ მე-X-ე საუკ. (საქართველოს სამოთხე 208,
შენიშ.). მაშასადამე ჯუანშერსაც დაახლოვებით უნდა ეცხოვრა მე-X—XI-ე
საუკუნეში.

ჯუანშერის თხზულებაში მოიპოვება ერთი მეტად საკუთისმიერო ცნობა,
რომელიც ამტკიცებს, რომ ჯუანშერი გასტანგ ვარგასარის „შემოდგომად
ჟამთა მრავალთა“ ცნოვრობდა. ჩვენი ისტორიკოსი მოგვითხრობს, რომ ვახ-
ტანგის ლაშქარნი „გაჩვიდეს ჰაჭანიკეთსა (sic), რამეთუ მაშინ მუნ იყო ჰა-
ჭანიკეთი (sic) მოსზღუერედ ოსეთისა, მდინარესა მას ოსეთისასა წიად*)
და ჯიქეთი მუნჟე იყო, შემდგომად ჟამთა მრავალთა იოტნეს პაქანიგნი
და ჯიქნი თორქთაგან, წარვიდეს ჰაჭანიგნი დასავლით კერძო, ხოლო ჯიქნი
დაქიკვიდრნეს ბოლოსა აფსაზეთისასა“ (*322, გვ. 134—135 და ანა დ'ფლი
ქცა). ჩვენ ვიცით სახელდობრ, რომ პაქანიგნი მე-X-ე საუკუნეში ჯერ
კიდევ ვოლგისა დაიქს შორის ბინადრობდნენ. მეცხრე საუკუნის მეორე
ნახევარში ხოზარებისა და უზებისაგან ოტებულნი პაქანიგნი გადა-
სახლდნენ დონისა და დუნაის შუა, მაშასადამე „მოსაზღვრედ ოსე-
თისა“, როგორც ჯუანშერს აღწერილი აქვს მათ გითომდა მე-V-ე საუკუნის
დროინდელი ბინადრობის აღგალი. აქ ბინადრობდნენ ისინი დასავლეთით
1034 წლამდე, რომლის შემდგომ მართლაც „იოტნეს პაქანიგნი თურქ-
თაგან“ და იძულებულნი იყვნენ დასავლეთისაკენ მოექცნათ ბინადრობა, ანუ
როგორც სამართლიანად ამბობს ჯუანშერი „წარვიდეს პაქანიგნი იგი დასავ-
ლით კერძო“*).

ცხადია მაშასადამე, რომ რაკი ჯუანშერს სცოდნია პაქანიგთა ვადა-
სახლობის ამბავი დასავლეთით, მე-X-ე საუკ. პირველ ნახევრის გასულ-
სა და მეორე ნახევრის დამდეგს უნდა ეცხოვრა. რომ ჯუანშერს მართ-
ლად მე-XI-ე საუკუნეში უნდა ეცხოვრა, ეს სხვათა შორის შემდეგია, უფრო

*) ასეა „ანა დ'ფლის ქცა“-ში, „მმ დ'ფლის ქცა“-ში დამახინჯებულია — „წად“-ად.

*) პაქანიგთა შესახებ იხ. ბროკჰაუზის ენციკლოპედიური ლექსიკონში პროფ.
ბავალიის წერილი, და პროფ. П. В. Голубовский. Печенѣги, Торки и По-
ловцы. Киевъ 1884 г.

ცხადი საბუთოთაღ შტეიცდება. არაბების შემოსევის შესახებ ნათქვამია, კბთომც ბიზანტიის კეისარს აფხაზთა ერისთავისათვის შემოევაფალთ: „დაადგროთ ლიმაგრეთა შინა თქუენთა ვიდრემდის წარჯდეს წელიწადნი მათნი სამსანი, რამეთუ ორას და მეგრკასესა წელსა განიეთს“) შეუობა მათი და განსრულებასა შესამქსიისა წელიწადისსა მოეცეს ძალი მეფობასა ჩუენსა და შეეშესრნეთ აკარაინი“-ო (*425 გვ. 205). აქ ერთი სიტყუით ვითომდა წინასწარმეტყუელებას, რომ არაბთა ბატონობა საქართველოში 300 წელიწადს განტანს. ჩუეულებრივ აძგვარი წინასწარმეტყუელება ფხსება ხოლმე post factum და აქაც რასაკვირველია ცხადია, რომ როცა ჯუანშერს ეს ვითომც-და წინასწარმეტყუელება თავის ისტორიაში შემქონდა, 300 წელიწადი არაბთა შემოსევითვან უკვე აღსრულებული და არაბთა ბატონობაც შესუსტებული იყო, ესე იგი მე-XI-ე საუკ. ბირველ ნახევარში. ვგანებ მიინც, რომ ჯუანშერი დავით აღმაშენებლის მეფობას არ უნდა მოსწრებოდა, რათვან მას რომ დავით აღმაშენებლის ბრწუინვალე შეუობა თავის თვალით ნახაზი ქქონოდა, არა მგონია მასინ ვახტანგ კორკასანოცუ ეთქვა: იგი „უშმეტესად სხუათა სახულგანთქმულად გამოჩნდა ყოველთა მეფეთა ქართლისათა“-ო (*294 გვ. 117).

უურადლების დირსია, რომ ათონის ივერთა მონასტრის ერთ ხელთახწერში (№ 50) მოხსენიებულია მწერალი ილარიონ ჯუანშერი: „ოქყა მამამან ილარიონ ჯუანშერი: «შეუეკავს ყოველსა კაცსა, რათა ბირველად აღმოადოს დირე თვალისკან თვისისა და მერმელა ხედედეს წუელსა თვალსა შინა ქმისა თვისისა: ამისთვს არა კადნიერ ვიქმნები მხილებად მოყუასისა, ვინაჲოვან თვა უწქვო ვარ“ და სხვა (ნ. მარბი. Агиогр. материалы по груз. рукоп. Иверпа I, გვ. 15, ЗВОАО. XII). სამწუსაროდ ცნობა მეტად მოკლეა, რომ საკითხის გადაწყუეტა შეიძლებოდეს, ჩუენი ისტორიკოსი და ის ილარიონ ჯუანშერი ერთი და იგივე ზირი იყო თუ არა.

ჯუანშერის მიერ დაწერილი „ცხორება ვახტანგ კორკასრისა“ ისეთი კილოთი არის გამსქვალული და იმ გვარ დაუჯერებელ ცნობებით არის აღსაესე, რომ ზღაპარს უფრო მიაგავს, ვიდრე ნამდვილ ისტორიას. ამიტომ გასაოცარია როდესაც ბ. თ. ჟორდანიას ამბობს: „თვთ ვახტანგის ცხოვრება ისე დაწერილებით არის მოხსენიებული რომ მემატიანე თანამედროვე უნდა იყოს და თვით-მხიდეველი მოთხრობილისა“-ო (ქქები I, გვ. XXXIV). მან კარგად იცის, რომ „ცხორება“-ში რამდენიმე ქრონოლოგიური შეუსაბამობა და მათ შორის ცნობა ზაქანიგების შესახებ, მკვრამ იმას ქგონია რომ ეს ამბავი „ნაკურებულია შემდეგს დროებში“ (იქვე გვ. XXV), მხოლოდ როდის, ეს კი ვერ გამოურკვევია იმიტომ, რომ „უტყუარი საბუთი არა გვაქვს იმისი, თუ

1) ასეა „ანა დწლს ქცა“-ში, „მმ დწლს ქცა“-ში „განველთოს“.

როდის მოხდა გადასახლება ზაქანაიკთა ეუბანის მდინარეიდან დნებრის ხეობაში“-ო (იქვე). იმის საბუთად, რომ უკანასკნელი ცნობა მეტყუარაა ჩართული, ბ. ჟორდანიას ის მოსაზრება აქვს მოყვანილი, რომ ეს ცნობა ქვრის სომხურ თარგმანში არ მოიპოვებია (იქვე). მაგრამ ქვრის სომხური თარგმანი საბუთად არ გამოდგება იმიტომ, რომ იგი ქართული დედნის შემოკლებული თარგმანია და იქ ბევრი სხვა ცნობებიც არის შემოკლებული, ან მთავმნელისაგან უნდა იყოს გამოტოვებული.

ზემოდ ვნახეთ, რომ ზაქანაიკებს გარდა სხვა ანაქრონიზმებიც მოიპოვებოდა ჯუანშერის თხზულებაში. ამას გარდა ცხორების მთელი მოთხრობაც არსად არ შეიცავს იმდროინდელ აღმოსავლეთ საქართველოს უტყუარს სურათს და თვით-მთავრებისა ხომ ნიშანწყალიც არ ეტყობა. ზირაქით, რაც უფრო ავტორი თავის დროს უახლოვდება, მისი ცნობები თანდათან უფრო და უფრო შინაარსიანი ხდება, თუმცა-კი აქაც მოთხრობას ნათლად ემჩნევა, რომ ავტორი ჯუანშერი არც ამ ხანის თანამედროვე ეოფილს (იმის დამამტკიცებელი მკვლევარები იხ. ქვრის ისტორიაში წ. II გვ. 350—352).

ჯუანშერს როგორც სხანს სპარსული უნდა სცოდნოდა. მის თხზულებაში მოყვანილია ერთი სპარსული წინადადება და მისი ქართული თარგმანი: რაკი სპარსელებს ვასტანკ გორგასარის წინააღმდეგ ბრძოლა არ შეეძლოა, „ვითარცა ისლიან ვასტანკ, თქვან: «დუქ აზ გორგასარი» რომელ არს ესე «მიჰრიდეთ თავს მგლისასა» და მის მიერ სახელ ედვა ვასტანკ მეფესა გორგასარი (*362—363, გვ. 160).

ავტორი საზოგადოდ უხვად სარგებლობს სპარსულ-ასურული აზროვნებით გამსჭვალულ ზღაპრულ „ნებროთის წიგნი“-თ, რომელშიც მოთხრობილი ეოფილა, რომ მიქელ-ანგელოზი „ნებროთს ენითა სპარსულითა“ ელაზნარაკებოდა, ხოლო „შირველი ენა ასურები იყო“-ო (*333, გვ. 141).

1) ჩვენს აზრს ჯუანშერის დროის და „მქცა ქა“-ს შესახებაც, იმაზეც რომ „ცხორება ქართველთა მეფეთა“ ლეონტი მროველს ეკუთვნის ს. კაკაბაძე იმეორებს (О древне-грузинских летописцах XI-го столетия, 1912 წ., 19—36). მაგრამ ვასაოცარია, არსად ნათქვამი არა აქვს, რომ ეს აზრები და მათი დასაბუთება ამ წიგნის ავტორს ეკუთვნის, რომლის ლექციებიოვან უნივერსიტეტში და საჯარო ლექციებიოვან ტფილისში ისტორიკოსების შესახებ მას ეს შესწავლება შეთვისებული აქვს (იხ. ვრცელი ანგარიში „დროება“-ში 1910 წ. №№ 11—16 და აღმანახ „მოამბე“-ში 1910 წ. 31 იანვ.). ჩემი სახელისა და გვარის გულმავიწყობა მით უფრო ვასაოცარია, რომ ბროსე, ბაქრაძე, ყორღანია, მარტი, ჯანაშვილი და სხვები, ვისაც-კი იგი არ ეთანხმება, ყველანი მოხსენებულნი არიან.—შეუწყნარებელია ბ. ს. კაკაბაძეს საკუთარი აზრი, ვითომც ჯუანშერის თხზულება 1058 წლამდე ყოფილიყოს მოყვანილი (იქვე 25), იმიტომ რაკი ქვის ხემომოყვანლის ანდერძი მკაფიოდ არის ნათქვამი, რომ ჯუანშერის თხზულება თავდებოდა არჩილის ხანით და აქეთვან მოყოლებული მაშასადამე ჯუანშერს-კი არა, არამედ უკვე სხვას ეკუთვნის.

ჯუანშერის სპარსულს გარდა შეიძლება ცოტად მაინც ბერძნული ენაც სტრადნოდა, იმიტომ რომ იგი სარკინოზების სასკლს ბერძნულის საშუალებით სარას ძაღლად სთარკმნის: „უფალმან მისცა აღმოსავლეთი და სამხეთი სარკინოზთა, რომელ არს თარკმანი [მისი] სარას ძაღლი“-ო (*417 გვ. 198). თუსცა სარკინოზების სახელს აძგვარად მამინ ყველანი სთარკმნიდენ. ამიტომ შეიძლება ჯუანშერის ეს აზრი ზემირად შეთავსებული ჰქონოდა.

საუურადღებოა ჯუანშერის თხზულებასში მოყვანილი ცნობები მსოფლიოს, განსაკუთრებით ცის ატებულების შესახებ: ნებროთზე იქ ნათქვამია, რომ მას „ენება, რათა ადვიდეს ცად და იხილეს მყოფნი ცისანი, ზოლო ვითარცა განვლო საზღუარი ჰაერისა და შევიდა საზღუართა ვარსკულავთასა, ვერდარა უძლებდეს სქემედ მომქმენი, რამეთუ დადნებოდა ოქრო და ვეცხლი, რამეთუ მუნითგან ვინმე არს კელმწიფება ცეცხლისა ეთერისა¹⁾ მის, ვეზების მძაფრად სამყაროს ქცევისაგან“-ო (*331, გვ. 140).

ამ მცირედენ წყაროებს გარდა, რომელთა სათაურებიც თვით ჯუანშერსა აქვს დასახლებული, ჩვენ არ ვიცით რა, თუ რათი ხელმძღვანელობდა და სარგებლობდა იგი, როდესაც თავის თხზულებასს სწერდა. რატორც თვით თხზულებებითან სჩანს, ჩვენს ისტორიკოსს უსარგებოდა: „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ო (*406, გვ. 190), სუმბატის „ცა და უწყებოა“ (*430, გვ. 209), წაშუმანიის მარტვილობით (*404—405, გვ. 188), ბსილ კათალიკოსის მიერ შეკრებილ შიო მღვიმელის სასწაულთა აღწერილობით (*403, 411—412, 413; გვ. 188, 193—194, 195, შეად. ქაბი I, 59—61), „სპარსთა ცხოვრებაჲ“-ო (*408, გვ. 191), „ნებროთისანი“-ო (*330—333, გვ. 140—141) და რაღაც „იჯინტონის წიგნით“ (*417, გვ. 198).

რომ ჯუანშერა ვახტანგ მეფის მერმე „შემდგომად ჟამთა მრავლთა“ ცხოვრობდა და როცა თხზულებასს სწერდა, სანდო მასლად მის შესახებ ხელთ არა ჰქონდა, ეს საუცხოოდ მისი „ისტორია“-ცა მტკიცდებოდა: იგი ზღაპარს უფრო ჰგავს, ვიდრე ისტორიას, საგმირო სახელხო ნაწარმოებს უფრო, ვიდრე უტყუარს და სანდო საბუთს.

ჩვენ მოგვეპოვება ვახტანგის შესახებ სხვა ცნობებიც (იხ. დაზარე ფარაშელი და „ქლი ერის ისტორია“ I, 188—191) და ეს ცნობები გვიჩვენებენ, რომ ვახტანგი თვალსაჩინო მეფე იყო. მაგრამ, სად ის ვახტანგი და სად ჯუანშერის დასურათებული ვახტანგ გორგასარა. ჯუანშერის ისტორია იმდენად ზღაპრული პანგებით არის შემკული, რომ მკვლევარს უნებლიედ აზრი ებადება, შესაძლებელია ვახტანგ მეფის ისტორიაში შეცდომით შეტანილი იყოს ის სიმღერა-თქმულებები, რომელიც გრი-

¹⁾ ასეა ანა დ'ფლს ქცა-ში, მშ დ'ფლს ქცა-ში გადამწერს დაუმახინჯებია „ერთისა“-დ.

გოლ მიგისტროსის თქმით ერთ ღვთაება ბაჰრამ პაჰლავუნის შესახებ საქართველოში არსებობდა (H. Марр. Восточныя замѣтки. Груз. изводъ о трехъ остроумныхъ братьяхъ въ „Русудანი“ 1895, გვ. 228 და Вступительныя и заключительныя строфы Витязя въ Барсовоѣ кожѣ ТР., წიგნი XII, გვ. XXXII).

ჯუანშერის მოთხრობას მართლაც ბევრჯან ზღაპრული ხასიათი აქვს და ელფერი ადევს: ჯუანშერის სიტყვით შევესა ჰყავდა ერთი მეომარი, რომელსაც „მრავალი ღრმი კელითა შეეპყრა“ (*315, გვ. 130). ხოლო როცა ვახტანგი ოსებს ეომებოდა, „იხახდეს კმითა აღწევნულითა სხანი ორნივე ქრთაველთანი და ოკს[თა]ნი, რომლითა იძვროდეს მთანი და ბორცუნი“ (*320, გვ. 133). 22 წლის ჭაბუკი ვახტანგი „ქურვილი ქუეითი ირემსა მიეწიის, უბურის რქა და დაიჭირის და ცხენი ქურვილი-აღიღის მკართა ზედა და მცხეთით აღვიდის ციხესა არმაზისასა“ (*326, გვ. 137). სხსაცლთა სწორედ, რომ ვახტანგის სინდთა ქვეყანაში ღაშქრობის აღწერილობაში ჯუანშერი ბრძოლის დროს სინდთა მეფესა და ვახტანგს უშველებელს ზღაპრებსა და იგავებს ათქმევინებს (*337—384; გვ. 170—174).

ამასთანავე ჯუანშერის ისტორიაში რიცხვი სშირად ზღაპრულად არის, გაზვიადებული 748000, 248000-ით (გვ. 182), 200000-ით (გვ. 159 183), 100000 (გვ. 183), 56000, 30000 (გვ. 167) გადადის ხოლმე!...

თუმცა ჯუანშერის თხზულებაში ორიოდ საყურადღებო ცნობაც მოიპოვება, მკვლითად, რომ „წესი იყო რომელ ვიღონი მთავართანი წარჩინებულთა სახლსა აღ[ი]ზ[ა]რდნიან“ (*301, გვ. 121); ან კიდევ ვითომც იმდროინდელ დარბაზობის გულუბრყვილო აღწერილობა, რომ „განაზადა მეფემან სახლი ერთი და დაჯდა საყდართა ზედა მადლთა, ხოლო ჯუ[ან]შერ [და] ეპისკოპოსნი დასხდეს სელებითა და ათასის თაფნი [და] ეოველი ერთი წარმოადგეს ზე“ (*306; გვ. 125); მაგნიტეისა და ჭიქეთას გეოგრაფიული მდებარეობა (იხ. ზევით). მეტად საკულისხმიერთა აგრედგვის ცნობა, სადაც ჩამოთვლილია, თუ რა გააკეთა ვახტანგ მეფემ საეკლესიო სიფეროში, რომ „მცხეთას... აღაშენა ეკლესია მცხეთელთა, სუეტი ცხოველი... რომელი არს სიონი დიდი და მუნ შინა დასუეს ზეტრე კათალიკოსად და სამოელ ეპისკოპოზი მცხეთასავე საეპისკოპოზოსა და სსუა ერთი ეპისკოპოზად კლარჯეთს ეკლესიასა ახაზისა, ერთი არტანს, ერთი ერუშეთს, ერთი ჭავჭავთს წინდას, ერთი მაგლისს, ერთი ბოლნისს, ერთი რუსთავს, ერთი ნინოწმიდას უჯარმოს კარსა, რომელი ვახტანგ აღაშენა, ერთი ჭერემს მისვე აღშენებულს და მუნ ქმნა ქალაქი ერთი შორის ორთავე ეკლესიათა, რომელი იგი მანვე აღაშენა, ერთი ჩუღთს, რომელი სოფელსა შუა აღაშენა, ერთი ხორ-

ნაბუფის და ერთი აგარაკს, რომელი არს ხუნანის ცამართებით. შემდგომად ამისა აღაშენა ეკლესია ნიქოზისა, საგზებელსა თანა ცეცხლისისა და დასუა ეპისკოპოსი“-ო (*391—392, გვ. 179). საუურადღებთა და საერთოდ სიმართლეს უსლოვდებთ ჟუანშერის ცნობები ბაკრამ ხუბინისა, ქასრეს (ხოსროს) და მავრიკი კეისარს შორის დამოკიდებულებითა შესახებ (*408—410, გვ. 191—192), კუარამ კურამალატის უძღურება ერისთავებთან შედარებით, რომ მან „ერისთავნი ქართლისანი ვერ ცვაღანა საერისთავოთაგან მათთა, რამეთუ სპარსთა შეფისაგან და ბერძენთა შეფისაგან ჰქონდეს სიგელნი მკვლრობისანი“ (*410, გვ. 192); აგრედვე ქართლის სამზღვრების აღწერილობა, ცნობა ვითომც „უკუსტა კეისარმან საზღუარი ქართლისა ციხე თუხარისი და კლარჯეთი ზღვითაგან ვიდრე არსიანთამდის და კეენი, რომელნი მოსდგმენ დადოთა და გამოიგთხხ კეისარმან საზღუარი საბერძენთისა ქუეყანა ზღვის შირისა, რომელ არს აფსახეთი და ჰქუა, ერის წყლითგან ვიდრე მდინარემდე მტერისა ხაზარეთისა, ესე მზღუარი არს საბერძენთისა აღექასანდრობითგან“-ო (*358, გვ. 157). მაგრამ ეველა ამ მტერე-რცხოვან ცნობებსაც მკაცრი განხილვა და დაფასება უნდა, რომ მათი დირსება და მნიშვნელობა შესაფერისად გამოიჩვენოს.

ჟუანშერს თავის თხზულებაში მრავალდ ქრონოლოგიური ცნობები აქვს მოყვანილი. მას თავისი თარიღები დამყარებული აქვს ერთს რომელსამე საფუძველზე და შემდეგ იგი მხოლოდ აღნიშნავს ხოლომე, რამდენი წელიწადი იყო გასული ამის შემდგომ. თავის ზირველ თარიღისთავის ჩვენს ისტორიკოსს საფუძვლად მირდატ მეფის სპარსთაგან შეპერობის და სიკვდილის წელიწადი აქვს აღებული: „შემდგომად სამისა წლისა“, ამბობს ავტორი, „უცალო იქმნეს სპარსნი... მაშინ შეითქუნეს აზნაურნი ქართლისანი... და დასუეს მეფედ მცხეთასი ძე თარდატისი სახელათ არხაღ“ (*294, გვ. 117). დანარჩენი თარიღებიც ამგვარადვეა განსაზღვრული; მაგ.: „შემდგომად ოთხისა წლისა მიუდგა საკვლეტ და შუა ძე და უწოდა სახელი ხუასრო ვარანთარგ¹), ხოლო ქართლად ეწოდა ვახტანგ“ (*300, გვ. 121), „შემდგომად ამისა წელსა მეორესა მიჟუდა მეფე მირდატ და დარჩა ვახტანგ შეიღისა წლისა ყრმა (გვ. 122, ის. ამგვარივე მაგალ. 158, 168, 176). აქ აღნიშნულია რამდენი წლისა იყო ვახტანგი, როცა გარდაიცვალა მირდატი და შემდეგ თარიღები ვახტანგის წლოვანებით არის განსაზღვრული, მაგ.: „ვითარ იქმნა ვახტანგ წლისა ათისა გარდამოვიდეს ოგისნი“ (*304, გვ. 123). დარბაზობის წესის შემოდების თარიღიც ამნაირადვეა აღნიშნული: „ვითარ იქმნა ვახტანგ წლისა ათორმეტისაო“ (*306, გვ. 125). საბერძენთაშე გალაშქრების

1) „მშ დ'ფლს ხელთნაწერში დამახინჯებულია „ვარნა ხუასრო თარგ“-ად, ანა დ'ფლს ქც'ში „ვარან ხუასრო თანგი“-სწერია.

წელიწადიგ ამავე წესით არის ჩახეჩენები: „მას ეამსა რყო ვახტანგ წლისა ოცდარისა“-ო (*326, გვ. 137).

ორგან ჯუანშერის თარღის ნიადაგად მიიანის შეფობა აქვს მიღებული: „მირიან მეფისითგან ვიდრე ვახტანგისადმდე კარდაცვალებულ იყო ნათესავი რგა, შეფენი ათნი და წელიწადნი ორმოცდა ათშეიდმეტ[ნი]. ხოლო ებისკოპოსნი წესსა ზედა ჭეშმარიტსა კარდაცვალებულნი რგანი, ხოლო სსუანი შემწეულნი წესისანი“ (*326—327, გვ. 137—148). ეს ქრონოლოგიური ცნობა ამოღებული უნდა იყოს „მქცა ქა“-ს (შეად. OHC. II, 733) მსგავს წყაროთგან. ამგვარისვე თვისებისაა შეძვეტი ცნობაც: „მეფობითგან მირიან მეფისათა ვიდრე მეორისა ფარსმანისა კარდაკდეს წელნი სნი და შეფენი კარდაცვალენი ოდ და ვახტანგისათგან ქათალიკოზნი კარდაცვალენეს ცნი“ (*403, გვ. 188).

ერთს შემთხვევაში ჩვენი ისტორიკოსი აღექვანდრე მაკედონელის თარიღზე ამყარებს თავის ქრონოლოგიურ ცნობას: „მოჭმედის გამოჩინებადმდე ალექსანდრეს წელთაგან იყო ცხრა ან ოცდაშვიდი წელი აღექვანდრესი“-ო (*417, გვ. 198—199), ამობს ჯუანშერი. უმჯობესია ჩვენს ავტორს ეს ცნობა რომელიმე, იქნებ ბერძნულ, წყაროთგან უნდა ჰქონდეს ამოღებული.

ამგვარად შემთხვევითგან ცხადად სჩანს, რომ ჯუანშერის თხზულება ვახტანგის დროის ისტორიისათვის, ზოგიერთ მკირეოდენ ცნობას გარდა, თითქმის გამოუღებარია და საყურადღებოა მხოლოდ როგორც დამახასიათებელი იმისა, თუ რა ცნობები და წარმოდგენა ჰქონიათ მე-XI-ე საუკუნეში განათლებულ ქართველ წრეებს ვახტანგ გორგასარის ჰეროვნებასა და მეფობაზე. ხოლო მე-VII—VIII ს. ს. შესახებ უფრო საყურადღებო ცნობები მოიპოვება: მაინც-და-მაინც სსურველია, რომ ჯუანშერის თხზულების ადგიწილი დედანიც გამოიტეს ცალკე წიგნად.

საშვაბ ქე დავითისი.

მშ დწესი ქცა-ში ერთი თხზულებაა შესახული, რომელსაც სათაურად აქვს „ცხორება და უწყება ბაგრატიონიანთა, ჩუენ ქართველთა მეფეთასა, თუ სადათ მოიწინეს ამას ქუეყანასა ივინი, ანუ რომლით ეამითგან უპყრის მათ მეფობა ქართლისა, რომელი აღწერა სუმბატ ძემან დავითისამან“ (მშ დწესი ქცა *567, გვ. 336 და 3 ქნკა 41). ვინ იყო სუმბატ ძე დავითისი, ამის შესახებ არც თვით მის თხზულებაში სწერია რამე, არც სხვაგან მოიპოვება ცნობები. მაგრამ, როგორც უკვე ე. თაყაიშვილმა

სიქვია, იგი უკანკელოა ტაო-კლარჯეთის ბაგრატიონანთა გვარის შვილი უნდა ყოფილიყო და მე-XI-ე¹⁾ საუკუნეში უცხოვრია (საში ისტ. ხრონიკა, გვ. CIX).

როგორც თვით თხზულების სათაურითგანა ჩნანს, სუმბატი ბაგრატიონანთა სამეფო საგვარეულოს ისტორიკოსი არის. მის ნაწარმოებში მოთხრობა ადამით იწყება და მოულოდნელად ბაგრატ მე-IV-ის მეფობას ამბავზე ზედშეაყენ სწევდა. ამ უსარმზისარ ქრონოლოგიურ სამხედროებისდა მიუხედავად თხზულება შატარა და ერთფეროვანია.

რამიზანი ჭქონდა სუმბატს, როდესაც თავის თხზულების წერას შეუდგა, ეს სათაურშივეა შეაფიოდ გამოთქმული. მას ჭსურდა დაეწერა ჯერ ერთი — „უწყება ბაგრატიონანთა, სუენ ქართველთა შეფეთასა, თუ სადათ მოიწიფინეს ამას ქუეყანასა იგინი, ანუ რომლით ჟამითგან უხერეს მათ მეფობა ქართლისა“, — ესე იგი ავტორს ჯერ ბაგრატიონანთა გვარის ჩამომავლობისა და საქართველოში გადმოსახლებების ისტორიის გამოკვლევა უნდოდა, მერე იმის აღნიშვნას აპირებდა, თუ როდის დაიპყრა ბაგრატიონანთა საგვარეულო საქართველოში სამეფო ტახტი. სუმბატის მეორე მთავარი მიზანი იყო შეედგინა „ტსორება ბაგრატიონანთა სუენ ქართველთა შეფეთასა“, ანუ ბაგრატიონანთ გვარის ქართველთა მეფეების თავგადასავალის აღწერილობა და ისტორია. მართლაც, სწორედ ამისიერა სუმბატის თხზულების მოელი შინაჩნდებ.

თვით სუმბატ ძე დავითისი როგორც ეტყობა ქართველ აზნაურთა მოძულე და მოწინააღმდეგე ყოფილა. იქ, სადაც უმეფობის სანა აქვს აღწერილი ქართლში ბაგრატიონანთა გაძლიერებაზე, ისტორიკოსი თავის გრძნობას ვერ იკავებს და გულახდილად ამბობს: „ვინათგან მოაკლდა მეფობა შეილთა გორგარდისათა, მით ჟამითგან ეხერა უფლება ქართლისა აზნაურთა ვიდრე ამათამდე (ე. ი. ბაგრატიონანთა გაძლიერებაზე), არამედ დაესრულა უფლება ქართლის აზნაურთა ბოროტთა საქმეთა მათთაგანთა“ (*569 გვ. 338 და 3 ქნკა 44). მეფე გიორგისა და ბიზანტიის კეისარს შორის ატეხილ შკატრ ბრძოლასაც ბაგრატიონანთა შემატანე უმთავრეს ბრალს აზნაურებსა სდებს: „ორკერძოვე მზაკუარნი იგი აზნაურნი“ (*586, გვ. 356, 3 ქნკა 71)

1) დ. კარიჭაშვილი ფიქრობს, რომ ისტორიკოსი სუმბატ დავითის ძე შეიძლება იყოს ძე დავითისა, რომელიც იყო „ბაგრატ მესამის პაპის (ბაგრატ ზგვენის) ძმის (ადარნასე კურაპალატის) შვილი“, „რომელსაც შეეძლო ჰყოლოდა შვილი სუმბატი“ (ძველი საქართველო 41). ასეთ მსჯელობაზე სამეცნიერო გამოკვლევაში დამყარება შეუძლებელია: როდესაც მეკვლევარმა დანამდვილებით არ იცის, ჰყავდა თუ არა დასახელებულ პირს შვილი, რა ფასი აქვს ცალიერს შესაძლებლობას. ვიდრე თვით სუმბატის არსებობის შესახებ გარკვეული ცნობები არ გვექნება, ამგვარ სათუო საბუთებით რასაკვირველია. საკიოს ვერ გამოვარკვევთ.

იყენენ ღამნაშავენი: მეფეს ჰირადად მშვიდობიანობა ჰსურდა, მაგრამ ახნაუ-
რებმა მხარი არ დაუჭირესო.

ბაგრატიონანთა ისტორიკოსი ამასთანავე მხურვალე მამულიშვილურ
გრძნობით ყოფილა გამსჭვალული და ჭკონია, რომ დემეტრე კონსტანტინე
კეისარს რისხვა აწვია „მსგავსად ივლიანეს უწყულოსა უწყუალობისათჳს ბაგ-
რატი მეფისა ჩუენისა, მოტყუებისა თჳს მამულისა მისისა“—ო (3 ქნკა 78).

რასაკვირველია სუმბატს თავის მრავლსაუკუნოვან ამბების მომთხრობელ
თხზულებებისათვის სხვა-და-სხვა წყაროები უნდა ჰქონოდა და სუმბატის ისტო-
რიის მოთხრობის სხვა-და-სხვა ხასიათი სწორედ ამ წყაროების თვისებაზეა
დამოკიდებული. თავში მას მხოლოდ ბაგრატიონანთა შთამომავლობითი შტო
აქვს მოყვანილი, რომელიც მარტო სახელებს ნუსხსა, მაგრამ რომლითაც
ვითომც მტკიცდება ბაგრატიონანთა დაფით წინასწარმეტყველისა და მეფისაგან
ჩამომავლობა. ეს ნაწილი დაბადებაზე არის დამყარებული.

შემდეგი ცნობები საქართველოში შემოხიზნულ პირველ ბაგრატიონანთა
შესახებ სუმბატს, როგორც სამართლიანად უკვე ე. თაყაიშვილმა აღნიშნა
(3 ქნკა, გვ. CIX), „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ს მატანიოვანს უნდა ჰქონდეს
ამოღებული, მაგრამ უკვლევი სხვა წყაროებიც ჰქონია, რომელნიც კარგ და
სწორე ცნობებს შეიცავდნენ.

აშოტ კურაპალატისაგან მოყოლებული ვიდრე ბაგრატი I I-მდე სუმბატს
წყაროდ ჰქონია ტაო-კლარჯეთის ბაგრატიონანთა საგვარეულო მატანიე, მრავალ
და ძვირფას ქრონოლოგიურ ცნობებით სავსე. ამის გამო სუმბატის თხზულებ-
ის ამ ნაწილის თხრობის ენა მშრალი და მატანიისებურია (იხ. *576—583,
გვ. 345—352; 3 ქნკა 52—67).

მეფე გიორგი I-ითგან მოყოლებული თხზულების დასასრულამდე, რომე-
ლიც ბაგრატი IV-ის დედის კონსტანტინეპოლში გამგზავრების ამბავზე ერთ-
ბაშად სწეება, სუმბატი მოთხრობილის თანამედროვე უნდა ყოფილიყო (*583—
592, გვ. 353—361; 3 ქნკა 67—79).

სუმბატის საისტორიო შრომა „ცხოვრება და უწყება“ მეტად მშრალი და
ერთგვაროვანია. განსაკუთრებით იქ, სადაც ტაო-კლარჯეთის ბაგრატიონანთა
შთამომავლობითი საგვარეულო მატანიოვანს არის ცნობები ამოღებული, მკით-
ხველს თვალები უჭრელდება ცალიერ სახელებისა და თარღების გამო. ვინ
როდის ღაიბდა, როდის მიიღო ესა-თუ-ის მატონი და კელისუფლება, რამ-
დენი შვილი ჰყავდა და რა ერქვა სჯითოეულს მათგანს; დასასრულ როდის
გარდაიფცა, — აი სუმბატის თხზულების ამ ნაწილის ჩვეულებრივი შინაარსი.
აქა-იქ ამას კარდა ერისთავთა შორის ჩამოვარდნილი მტრობა და ბრძოლა არის
ხოლმე აღნიშნული და იშვიათად მოხსენიებულია ახალ საენისკოპოსო საყდრის
აგება და პირველ ეპისკოპოსის სახელიც.

ამისდა მიუხედავად „ცხოვრება და უწყება“ ძვირფასი საისტორიო ძეგლია: არსად სხვაგან, სხვა ქართულ ძველ დროის რომელიმე საისტორიო წყაროში ამოდენი ქრონოლოგიური ცნობები არ მოიპოვება. ამ მხრივ მას სწორი ანა ჭეკვის. ზიარქით, როგორც უკვე დავრწმუნდით და ქვემოდაც დავინახეთ, ქართველ ისტორიკოსებს ქრონოლოგიური ცნობებისათვის მანინც-დამანინც თავი ძალიან არ შეუწყულებიათ. სუმბატის თხზულებას სწორედ ამის გამო საქართველოს ისტორიის მკვლევართათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს და მუდამაც ექმნება. სუმბატის შრომას გარსაკუთრებულს მნიშვნელობას ის გარემოება ანიჭებს, რომ მის ცნობების სიმართლეს ქართველ და უცხოელთა ისტორიკოსებისა და წყაროების მოწმობაც საუცხოოდ ამტკიცებს.

რომ სუმბატის „ცხოვრება და უწყება“ სანდო და ჭეშმარიტს საისტორიო ცნობებს შეიცავს, ამას შემდეგი რამდენიმე ავადსახინო მაკალითაც ცხადვყოფს. სუმბატს მაგ. აღნიშნული აქვს, რომ გუარამ გუარამაძის დროს ჯვარის ეკლესიის აშენებაში მონაწილეობა მიუღიათ გუარამის შვილს სტეფანოსს და მის ძმას დემეტრეს (მ ქნკა 46), სტეფანოსის შვილს დარნასეს და მის ძეს სტეფანოსს, რომელსაც ჯვარის ეკლესია დაუსრულებია (იქვე 49). ამ ცნობების სიმართლეს ამ ეკლესიის კედლებზე შეჩახული სტეფანოსის, დემეტრეს, დარნასეს და სტეფანეს გამოქანდაკებული სურათები და წარწერები ამტკიცებენ. სიმართლეთა არის დასურათებული შავშეთ-ტაო-კლარჯეთის მონასტელების მდგომარეობა მე-VII—IX-ე ს. დამდეგს (მ ქნკა 52): გიორგი მერხული (იხ. აქვე; გვ. 58—59) და ბასილი ზარზმელიც (გვ. 8 სრ. ზნ ზარზმ., გვ. 8—9, 10—13, 16—19, 20—21 და სხვა) ამგვარადვე გვისატყვენ შესხეთის იმდროინდელს ახრებასა და უკაცრიელობას. ამატ დიდ გუარამაძის შოღვაწეობაც სუმბატს სწორედ აქვს დახასიათებული, რაც გიორგი მერხულის თხზულებითგანაც სწინს. სუმბატის ცნობები ტაო-კლარჯეთის დანარჩენ ბაგრატიანთა შოღვაწეობის შესახებ (მ ქნკა 55—64) ხშირად მტკიცდება გრიგოლ ხანძთელის ცხორებით, მატინან ქართლისადა და სამეხთას ისტორიკოსის იოანე კათალიკოსის თხზულებით (ამის დამამტკიცებელი საბუთები იხ. ქვე ერის ისტორიაში წ. II, თავი IV). დასასრულ, სუმბატის თხზულების ცნობებს ბაგრატ III, გიორგი I, და ბაგრატ IV მიეფობათა შესახებ ემოწმება მატინან ქართლისადა და ანაბ ისტორიკოსის ააგა ანტიოქიელის მატინა და სხვანი (ამის დამამტკიცებელი საბუთები იხ. ქვე ერის ისტორიაში წ. II, თავი V). ამგვარად „ცხოვრება და უწყების“ ცნობების კრიტიკული განხილვა სუმბატის შრომის მაღალს ღირსებას ცხადად ამტკიცებს. ზიარველად „ცხოვრება და უწყება“ ე. თაყაიშვილმა გამოსცა თავის ნაშრომში „სამი ისტორიული ხრონიკა“ (გვ. 41—79), მეორედ მ-მ დ-ფლს ქცაში (გვ. 363—361). რუსული თარგმანი ე. თაყაიშვილსავე ეკუთვნის და დაბეჭდილია СМОЛНѢ (вып. XVII).

მასიონანკ ქართლისად.

ანა დ'ფლსა და მშ დ'ფლს ქცაში იქ, სდაც „წა არხილის წამება“ თავ-
დება, ერთი მინაწერი მოიპოვება, რომელიც ქართლის ცხოვრებაში შეტანილ
მასიონანკთა შესახებ ცნობებს შეიცავს: „წიგნი ესე ქართუელთა ცხოვრებისა ვიდრე
ვასტანგისადმდე აღწერებოდა უამითი-უამად, ხოლო ვასტანგ მეფისითგან ვიდ-
რე აქამომდე აღწერა ჟუანშერ ჟუანშერისანმან... ამერიითგან შემდგომთა მო-
მავალთა ნათესავთა აღწერონ, ვითარცა იხილონ და წინამდებარემან უამინ
უწყებად მოსცეს გონებასა მათსა დ'თივ განბრძნობილსა“—ო (*437—438, გვ.
215—216). ამ მინაწერს ზედმისდევს ისტორიული მოთხრობა, რომელიც
შეუწყვეტილად მიმდინარეობს და თავდება იქ, სდაც იწყობა დავით აღმაშენ-
ებლის ისტორია: „ცხოვრება მეფეთა მეფისა [დავითისა]“ (*512, გვ. 281).

ეს მინაწერი გვიჩვენებს, რომ როცა მის დამწერს თავისი აზრი ქცაში
ხაურთავს, მაშინ ჯერ კიდევ ამ წიგნში ლეონტი მროველისა და ჟუანშერის
თხზულებათა გარდა სხვა არაფერი უოფილა შეტანილი, რომ ეს წიგნი მაშინ
წა არხილის წამებით თავდებოდა. მინაწერის ავტორს, როგორც ეტყობა,
არც-ცა სცოდნია, რომ არხილის შემდეგ-დროინდელი ამბები აწერილი იყო,
და მრმავალ თაობას ურჩევდა „ამერიითგან შემდგომთა ნათესავთა აღწე-
რონი“ და ხაურთათო. მასასდამე უხადია, რომ ზემომოყვანილი მინაწე-
რის შემდგომ იწყობა ახალი საისტორიო თხზულება, თუმცა მას ლეონ-
ტი მროველისა, ჟუანშერისა, დავით აღმაშენებელისა და თამარ მეფის ისტო-
რიკალების თხზულებებსავეთ, განსაკუთრებული სათაური ადარ შეჩენია.

თხზულება ამგვარად იწყობა: „შემდგომად ამისსა, რაჟამს იგი აღესრუ-
ლა წმიდა მოწამე არხილ, დარჩეს შვილი მისნი იოვანე და ჟუანშერ... წარ-
ვიდა იოვანე ეგრისად და წარიტანნა თუსსა¹⁾. დედა და ორნი დანი მათნი.
ხოლო ჟუანშერ და ორნი დანი მისნი დაშოეს ქუეყანასა ქართლისასა და კა-
ხეთისასა“—ო (*438, გვ. 216). ზირველი ორი სიტყვა „შემდგომად ამისსა“
რასაკვირველია მერმინდელი დანამატია, იმ დროისა, როცა ეს ახალი თხზულება
ქცაში შეუტანიათ, რომ ამით იგი წინამდებარე მოთხრობასზე გადაებათ. ამ
ორ სიტყვას თუ მოვამორებთ ზემომოყვანილი წინადადება შეიძლება ამ ახალ
საისტორიო თხზულების დასაწყისად ვიცნათ. უეჭველია მხოლოდ, რომ მას
მთელი შესავალი უნდა აკლდეს, სდაც ავტორს ნათქვამი ექნებოდა, რის
აღწერა სურდა და რა მიზნით. რაკი ამ შესავალში ზირდაზირი საისტორიო

1) მშ დ'ლს ქცაში შეტანილი სწერია „ლ'თისა“, ანა დფლს ქცაში „ლ'თისა
თანა“.

ცნობები არ იქნებოდა ამიტომ იმის, ვისაც იგი ქცაში შეუტანია, თხზულებებისათვის მაუშორებას.

როგორც ზემოდ ნათქვამი იყო, მოთხრობის მიმდინარეობა თავითგან (*438, გვ. 216) მოყოლებული დავით აღმაშენებლის ისტორიის დასაწყისამდე (*512, გვ. 281) შეუწყვეტილი მიდის: მას არსად არაფერი ჭეოფს, წინადადება წინადადებასკა გადაშრული და აზრი აზრს მიჰყვება. მოთხრობას ერთგვარი ხასიათი აქვს თავითგან დაწყობილი ბოლომდე: ყველგან მხოლოდ საქართველოს პოლიტიკურსა და სახელმწიფო ყოფა-ცხოვრებასა და ამბებზეა ლაპარაკი, თუ როგორ აღორძინდეს თანდათან ქართული სხვა-და-სხვა სამთავროები მე-VIII-ე საუკუნითგან მოყოლებული, როგორ იბრძოდნენ ისინი საქართველოს ზოლიტიკურ გაერთანებისა და განასლებისათვის და როგორ მიადექენ თანდათანობით თავიანთ მიზანს. პოლიტიკურ-სახელმწიფო ამბებს გარდა მთელ ამ უშეკლებელს თხზულებაში თითქმის სხვა არა მოიპოვება-რა. მოთხრობის ენაც თავითგან პოლომდე ერთგვარია. განსხვავება მხოლოდ იმაშია, რომ თავში მოთხრობა მოკლეა, ხოლო რაც უფრო და უფრო წინაურდება, შინაარსიც უფრო და უფრო გრცელი ხდება: მაგ. მე-VIII-ე საუკ. მოყოლებული ბაგრატ III-დე (977 წ.) 200-ზე მეტი წლის ამბავი 23 გვერდსკა (*438—461, გვ. 216—236) მოთავსებულია, ხოლო შემდეგ 160 წლისას 51 გვერდი (*461—512, გვ. 236—280) უკავია (ბაგრატ III მეფობას 36 წლის ისტორიას დათმობილი აქვს 12 გვერდი *461—473, გვ. 236—246. გიორგი I-ის 13 წლის მეფობას—7 გვერდი *473—480, გვ. 247—253. დასასრულ ბაგრატ მე-IV-ის 45 წლის მეფობას 28 გვერდი *480—508, გვ. 253—277). ეს გარემოება კვიტიკებს, რომ რაც უფრო მეტად უახლოვდებოდა ისტორიკოსი თავის დროს, უფრო მეტი ცნობები ჰქონდა და ამის გამო მისი ნაამბობიც უფრო გრცელი და შინაარსიანია. აქ რომ განსხვავება ავტორების სხვა-და-სხვაობისგან მომდინარეობდეს, მაშინ თვით მოთხრობის თვისება, ხასიათი და ელფერიც სხვა-და-სხვა უნდა ყოფილიყო თავსა, შუაში და ბოლოს. ამის გამო ჩვენ გვგონია რომ ქცის მთელი ეს ნაწილი *438 (გვ. 216) გვერდითგან მოყოლებული *512 (გვ. 281) გვერდამდე ერთ ისტორიკოსის კალამს ეკუთვნის.

ამ საისტორიო თხზულებას, როგორც აღნიშნული იყო, სათაურიც დაკარგული აქვს. რა სხელი უნდა რქმეოდა მას, ამის გადაწყვეტა საბოლოოდ ესლა რასაგვარეულია ჭერ ძნელია, მაგრამ რამდენისაშე იქნება ჭეშმარიტებისთან დაახლოვებული მოსაზრების გამოთქმა მაინც შეიძლება.

დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი თავის თხზულებაში ერთს აღადგას ქართველობას თავის მეფისადმი ორგულობასა სწამებს: „ნათესავი ქართველთა ორგულ ბუნება არს ზირველითგან თუსთა უფალთა, რამეთუ რა უამის განმდიდრ-

დენ, განსუქდენ, მშვიდობა: ზოგონ და განსუენება, იწყებენ განზრახვად ბოროტისა, ვითარც მოგვეთხრობს ძველი მატრიანე ქართლისა“-ო (*561, გვ. 329).

მაშასადამე დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსს სელთა ჭქონია ერთი ქართული საისტორიო თხზულება, რომელსაც სათაურადა ჭქონია (ან იქნებ იგი უწოდებს) „მატრიანე ქართლისა“. ამ ნაწარმოებში თურმე მოთხრობილი ყოფილა ქართველების ორგულება „თჳსთა უფაღთა“ და დალატი. მართლაც ჩვენი უსახელო ისტორიას „პირველთაგანვე“, იმ დროითგანვე მოყოლებული, როცა ქართველთა სამთავროებმა მე-VIII-ე ს. თანდათან ღონე მოიკრიბეს მეფე ვიორგი II-ემდე მრავალი შემთხვევა აქვს მოთხრობილი, როდესაც ქართველი დიდბული მოხელეები და აზნაურები „რა ჟამს განმდიდრდენ, განსუქდენ, მშვიდობა ზოგონ და განსუენება, იწყებენ განზრახვად ბოროტისა“ შეივითა წინადადებდნ და შეთქმულებით საქართველოს გაძლიერების საქმეს აფერხებდენ. ეს თხზულება სწორედ რომ სავსეა ამგვარ ცნობებით. მაშასადამე შინაარსის მხრივ ჩვენი უსახელო ისტორია შეიძლება სწორედ იმ ნაწარმოებად ვიცნათ, რომელსაც რქმევია „მატრიანე ქართლისა“, მით უმეტეს, რომ ამ უსახელო ისტორიაშიც ქართლს და ქართლის ამბებს მთავარი ადგილი უკავია და ამის გამოც სათაური „მატრიანე ქართლისა“ სრულებით შეჰშვენის.

მსოფოდ ერთი გარემოება ეღობება წინ, რომ ჩვენ ისტორიის დაკარგულ სათაურად „მატრიანე ქართლისა“ ვიცნათ: დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი მას უწოდებს „ძუელი მატრიანე ქართლისა“-ო, მას ძველად საფილად. შესაძლებელია, რომ თხზულებისათვის, რომელიც სულ ბეგრ-ბეგრი 40—50 წლის წინაჲ უნდა ყოფილიყო დაწერილი, „ძველი“ მატრიანე ეწოდებინათ?

თანამედროვე მეცნიერულ შეხედულობისა და მიხედვით აუ დავაფასებთ, მათინ რასაკვირველია ეს ხანი მეტად მოკლეა, რომ ამ წლოვანობის თხზულება ძველად ვიცნათ. მაგრამ ჩვეულებრივ, ცხოვრებაში ასე მკაცრად არა სჯიან და არა სჯიდენ, მეტადრე წინაჲ, და შეიძლება დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსისაჲ ამ გვარად განესჯა. ყოველ შემთხვევაში ეს გარემოება დაბრკოლებად უნდა მივიჩნიოთ და საკითხის გადაწყვეტისათვის საჭიროა თავდაპირველად დანამდიდეებით გამოვკვუე იყოს, რა ხნოვანობის ნაწარმოები ან ამბავი ითვლებოდა ხოლმე „ძველად“?

საბედნიეროდ ამის გამოსარკვევადც ცნობა მოგვეზოება: გიორგი მთაწმიდელი თავის თხზულებაში ამბობს: „შემდგომად ბრავლისა ჟამისა ღმრთისა მიმართ მისფილას (ეთთჳმე მთაწმიდელისა) კელეყავი მგირედთა ამით სიტყუათა აღწერად“-ო (ც^ე იე^სი და ეფ^სი 3). ეთთჳმე 1027 წელს გადაიწვალა, თუთ გიორგი-კი 1065 წ., ც^ა სულ ბეგრ-ბეგრი ეთთჳმის სიკვდილის 20—25 წლის შემდგომ უნდა იყოს დაწერილი. რაკი გიორგი მთა-

წმიდელი 20—25 წ-ზე ამობდა „შემდგომად მრავალსა ეამსა-ო“, ამისდა მიხედვით რასაკვირველია 50 წლის წინად დაწერილს თხზულებასზე იმ დროს შეეძლოთ ეთქვათ ძველი არისო, ძველად ყოფილიყო ცნობილი.

მაშასადამე ამ შორეულ დაბრუნებას ძვეულისა და შესაძლებელია დავითვალთვალო ისტორიკოსს შემოუყვანიდეს წინადადებაში, როდესაც იგი იძულებული მატიახეს ქართლისა—“ის იხსენიებდა, სწორედ ეს ნაწარმოები ჰქონოდა ნაკულისხმევი.

ამ პირველს მოსაზრებას შეიძლება ზედ მეორე მოსაზრებაც დაერთოს. ჩვენ ვეკლამ ვიცით, რომ იმ კრებულს, რომელშიაც საბედნიეროდ შეკრებილია და შენახული ჩვენი სხვა-და-სხვა დროისა და ავტორის საისტორიო თხზულებები, „ქართლის ცხოვრება“ ეწოდება და ეწოდებოდა უკვე XIII—XIV საუკ., როგორც სწინს სტეფანოს ორბელიანის სიტყვებითაც (*ჟამთიქჳან შაჳის ორბელიანის*, მოსკოვის 1861 წ. გამ., გვ. 273), მაშასადამე იმ დროს, როცა მონღოლთა ხანას ქართველ ისტორიკოსის ნაწარმოები ჯერ დაწერილი არც-გი იყო. ამ გვარად იმდროინდელი ქრცა აღბად დავითვალთვალო მეთვითთა თაგებოდა (ამის შესახებ იხ. ქვევით, ქრცა). ხოლო ჩვენ ვიცით, რომ ამ კრებულში შეტანილ საისტორიო თხზულებებს ეველას სათაურები აქვს ერთს გარდა და ის ერთიც სწორედ ჩვენი უსახელო ისტორიკოსი: ლეონტი მროველის პირველს ნაწარმოებს ჰქვია „ცხოვრება ქართუელთა მეფეთა და პირველთაგანთა მამათა და ნათესავთა“, მეორეს „წა არჩილის წამება“, ჯუანშერისას—“ცხოვრება ვახტანგ გორგასანისა მეფისა“, სუმატ დავითის ძისას—“ცხოვრება და უწევება ბაგრატიონანთა ჩუენ ქართუელთა მეფეთასა“. არც ერთს მათგანს არ შეეძლო მაშასადამე მთელ კრებულისათვის ეს სახელი მიენიჭებინა. რომ კრებულისათვის სახელი ერთ-ერთს შეტანიდეს თხზულებას უნდა მიეცა, ეს შემომოყვანილ მინაწერიანთა მტკიცდება, რომელშიაც ნათქვამია: წიგნი ესე ქართველთა ცხოვრებისა ვიდრე ვახტანგისაღმდეგ აღიწერებოდა ჟამითი ჟამად, ხოლო ვახტანგ მეფისითაც ვიდრე აქომომდე აღწერა ჯუანშერ ჯუანშერანმან“—ო. ამ გვარად იმ დროს, როცა კრებულში მხოლოდ ლეონტი მროველისა და ჯუანშერის თხზულებები იყო შეტანილი და ვახტანგ გორგასანის მეფობითა თავადებოდა, მას სახელად „ქართლის ცხოვრება“—გი არა რქმევია, არამედ „ქართველთა ცხოვრება“, ესე იგი ლეონტი მროველის თხზულების სათაურის „ცხოვრება ქართველთა მეფეთა და პირველთაგანთა მამათა და ნათესავთა“—ს პირველი ორი სიტყვა. იმ თხზულებას, რომელსაც შეეძლო მიენიჭებინა კრებულისათვის სახელი „ქართლის ცხოვრება“, უნდა რქმეოდა „წა ქართლისა“. ამგვარ ნაწარმოებად შეიძლება ეს ჩვენი ეხლა უსათაურო ისტორიკოსი ყოფილიყო. იქნებ იმიტომაც დაეკარგა მას საკუთარი სათაური, რომ თავისი მთელს კრებულს მინიჭა და ამ თხზულების სახელი მთელ კრებულს სახელად გადაეცა.

შინაარსის მხრივ, როგორც ზემოდ აღნიშნული იყო, ჩვენს ისტორიას სწორედ შუიფერება „ცხორება ქართლისა“-ს სახელი, იმიტომ რომ იქ მოთხრობაში ქართლს მართლაც მთავარი ალავი უკავია.

რაც „შველი“-ს დაბრკოლება ძლეულია: შეიძლება „მატიანე ქართლისა“ და „ცხორება ქართლისა“ ჩვენ თხზულების ერთ-და-იმხვე სათაურად ვცნათ. საზოგადოდ ძველს ქართულს საისტორიო მწერლობაში ამ დარგის თხზულებები „ცხორება“-დ იწოდებოდნენ ხოლმე, „მატიანე“ არსად არ არის ნახმარი: მაშინ მატიანედ საქართველოში უფრო კერძო სამონასტრო-სადავო და სულის მოსაკენებელთა წიგნები იწოდებოდა, როგორც მაკალი-თად „მატიანენი საშინაონი და საალაპენი... მატიანენი სათანაონი“ (შელ-ქაიდეკე კუხის 1020 წ. სიკედი, ქტბი II, 32, 33), ან „მატიანე მოსაკ-სენებელი სულთაჲ“ (იქვე II, 246), ან ისეთი დაბალხარისხოვანი საისტო-რით ნაშრომები, როგორც არის ლიტონად აღწერილი უძველესი წმიდათა ცხორებანი (იხ. აქვე 105). იმიტომ თვით ნაწარმოებს სხვა ქართულ საის-ტორიო თხზულებებსაც უფრო რომ უნდა „ცხორება“ ჭრქმეოდა, ხოლო შეიძლება დავით აღმაშენებლის განათლებულმა და დაწინაურებულ ცოდნით აღჭურვილმა ისტორიკოსმა, რომელმაც თავის შრომას „ცხორება“ უწოდა, „ცხორება ქართლისა“ ამ სახელის ღირსად არ სცნო და მისთვის „მატიანე“ უფრო შესაფერისად მიანდა იმ გვარადვე, როგორც განათლებული არსენი კათალიკოზი, ლეონტი მროველის თხზულების სამართლიანად დაშუ-რებელი, მის ნაწარმოებს „ცხორება ქართულითა მეფეთა“ სახელად უწოდებს „პამბავი მეფეთა“-ს. ამ გვარად ჩვენ უსახელო ისტორიის ნაშრომად ს-თაური შეიძლება ეოფილიყო „ცხორება ქართლისა“, ხოლო დავით აღმაშ-ნებლის ისტორიკოსი მას „შველი მატიანე ქართლისა“-ს უწოდებდეს.

როგორც აღნიშნული იყო, ჩვენამდის არც ამ თხზულების დამწერის სახელსა და გვარს მოუღწევია. თვით შინაარსისდა მიხედვით მხოლოდ იმის გამოჩვენება შეიძლება, რომ ავტორი უკუკვლიდა აღმოსავლეთ საქართვე-ლოთგან უნდა ეოფილიყო, ქართლელი ყოფილი. საზოგადოდ ამ ისტორი-აში ქართლის შესახებ ეოველთვის დაწვრილებითი ცნობებია ხოლმე მოყვანი-ლი, ავტორმა აქაური ცხებისა და სოფლების სახელები და მდებარეობა მშვე-ნივრად იცის და როცა მისი მოთხრობა საქართველოს ამ კუთხეს ეხება ხოლ-მე, მაშინ მისი ნაამბობი მრავალ წვრილმან საგეოგრაფიო სახელებით არის ხოლმე აღწერილებული. უფრო ნაკლები ცნობები აქვს კახეთის შესახებ. ხოლო როცა იგი აფხაზეთის ამბებს მოგვიყვება ხოლმე, მაშინ მის მოთხრობაში ადგილების და სოფლების სახელები მხოლოდ იშვიათად გვხვდება: ცხადად ეტუბა, რომ როცა მომქმედი პირი აფხაზეთის მიწა-წყალში შესდგამს ხოლ-მე ფეხს, მაშინ ჩვენს ავტორს გზა-კვლი ეკარება. აფხაზეთის შესახებ მას მხოლოდ საზოგადო ცნობები მოეპოვება.

მაგრამ რომ ჩვენი ისტორიის ავტორი ქართული უნდა ყოფილიყო ეს თვით მოთხრობის ენითაც მტკიცდება: ყველა მოქმედ პირებსე, როცა ისინი ქართლისაკენ მიემართებიან, ისტორიკოსი სწერს—„მოვიდა“—ო ისე, როგორც შეუძლიან სთქვას მხოლოდ ქართლში მცხოვრებმა, მაგალითად: „საღილ მოვიდა შესმედ და მოკლეს ჭავჭავთოს და ძე მისი მოქმედ მოვიდა ქართლს“ (*442--443, გვ. 220). ბუდამ რომ ტფილისში დასწვა, „თეოდოსი მეფე აფხაზთა გამოვიდა წინააღმდეგად მისისა... შეეხნეს და გააქცივნეს... და თეოდოსი მეფე წარვიდა მეოტი გზასა დასავლეთისასა“ (*443—444, გვ. 221). „მას ჟამსა გამოვიდა იგი აფხაზთა მეფე გიორგი ძმა თეოდოსისი და დიმიტრისი, ძე ლეონისი, დაიპყრა ქართლი“ (*446, გვ. 223). „შემდგომად ამისა შემოვიდა ქართლად“ (*449, გვ. 227, ისილუ ამგვარივე მაგალითები *464, 466, 494, 502 და 507; გვ. 239, 241, 266, 272 და 277). ერთ ადაგას ისტორიკოსი ისე ლაპარაკობს, თითქოს თითონ მას უფლისციხეში ჰქონოდაც ბინა: ბაგრატ III-ის შესახებ ის სწერს: „მოვიდა უფლისციხეს“—ო (*465, გვ. 240). ბაგრატ III ნათქვამია: აფხაზეთითან „სამითა თვისთა გარდამოვიდა ქართლს, წარგზავნა მოციქული კახეთს“ (*468, გვ. 242).

იმვე დროს, როცა ისტორიკოსი აფხაზეთზე ლაპარაკობს, შუდამ დაშორების აღნიშნულ ელფერს აძლევს ხოლმე ზმნას, მაგალითად: როცა სომხეთს შემოესია ახულ კასიმ ძე აბუსაფისი, „სუმატ სომეხთა მეფემან ვერ დაუდგნა ზარისა მისისაგან და მიმართა მათა აფხაზეთისათა“ (*449, გვ. 226), ან კიდევ „შთავიდა აფხაზეთად (იქვე) და სხვა. შესხეთის შესახებაც რომ არის ლაპარაკი, ჩვეულებრივ ზმნას წინ დაშორების აღნიშნული თანდებულად უხის, მაგ. ბაგრატ IV ნათქვამია: „დააკლო ბაგრატ ტფილისი ლიპარიტის გზითა, აღმოვლო ქართლი, მივიდა ჭავჭავთოს“ (ასე სწერია უძველესს ანა დ'ფლეს ქრცის ხელნაწერში, შ"მ დ'ფლეს: ში-კი, როგორც სხვა ამისთანა შემთხვევებშიაც, და მახინჯებულა და სწერია „მოვიდა“ იხ. *492, გვ. 265).

როდის უნდა ეცხოვრა ჩვენს ისტორიკოსს და დაეწერა თავისი თხზულება, ამის გამოკვლევა ძნელია განსაკუთრებით იმიტომ, რომ თავის პირად ნების შესახებ იგი არსად არაფერსა სწერს. საზოგადოდ ჩვენი ისტორიკოსი მეტად მკაცრი, თავდაპირილი მწერალია და მოთხრობის დროს არჩეულს თემას არას დროს არ გადუხვევს, არც თავის პირად გრძნობას ან შეხედულობას გამოამჟღავნებს ხოლმე. მხოლოდ ის გარემოება, რომ თხზულების ბოლოში იგი უფრო-და-უფრო ვრცლად და დაწვრილებით გვიხურათებს იმდროინდელ ამბებს, პირველ ნაწილში-კი იგი თვით სასწავლებს იმ წყაროებს, რომლებითაც იგი საჩვენებლად და რომელშიაც უფრო უხვია ცნობები ყოფილა, მხოლოდ ეს გარემოება ამტკიცებს ცხადად, რომ ისტორიის ზოგიერთი

ნაწილები აეტორის სხვა-და-სხვა საისტორიო მასალებისა და წყაროების-
და მიხედვით შეუდგენია, მოთხრობის უკანასკნელს ნაწილში-კი, სახელ-
დობრ ბაგრატ I^ე მეფობითგან მოყოლებული, იგი ვგონებ თანამედ-
როვე უნდა იყოს.

აქ სვლად ჩვენი ისტორიკოსი ბიზანტიაში მძევლად წაყვანილ მცირეწლო-
ვან ბაგრატის დაბრუნებასა და ბიზანტიელთა სხვატომ ტყვეობისაგან თავ-
დაღწევაზე ლაზარაკობს, თავს ვერ იკავებს და განხრებული გაიძახის: „მ
დიდი საკრგელება და მოწყალება ღმრისა! ვითარ მემს განუკა მრთელი ჭელ-
თაგან მათთა, რომელთა ენება ზაკვთ შექცევა მისი, და შეწყნითა ღმრისა-
მიერთთა. იხილეთ და განიცადენით ურიცხვანი კელის-აპყრობანი ღმრის-
სა-მიერნი ამას დიდისა ბაგრატის აფხაზთა მეფისა, რომელნი არავის
ზედა მოწვენულ იყუნეს სხუასა მეფესა, რომლისათვის ჟამსა და ჟამ-
სა“, თავ-თავის დროს „გაუწყოს წინამდებარემან სიტყუამან“ (*478, გვ.
252—253). მასსადაჟე აქ აეტორი პირდაპირ ამფლანებს თავის მიზანს
და მუშაობის გეგმას: მის განზრახვას ქქონია აქწერა მრავალი განსაცდელი
და განსაცდელისაგან თავის დაღწევა, რომელიც ბაგრატს თავს გადახდენია.
ჩვენი ისტორიკოსი თავის განზრახვას ასრულებს კიდევ და მართლაც დაწვი-
ლებით აქვს აღწერილი ბაგრატ მეფის პირდაპირ ბიზანტიასთან და ქართველ
დიდებულებთან.

ჩვენი შემატანე გიორგი II-ის მეფობასაც მოსწერება, მაგრამ დავით
აღმაშენებლის ბრწყინვალე მეფობა-კი უქვევლია ნანახი არ უნდა ჰქონო-
დეს, თორემ მას რომ თავის თვალთ უხილას ის დიდება და ძლიერება, რომ-
მელსაც მიაღწია საქართველომ დავით აღმაშენებლის ხელმწიფობის დროს,
განს ბაგრატ მე-III-ის შესახებ დასწერდა-და: „შემდგომად დიდისა მეფე-
სა ვახტანგ გორგასარისა არავინ გამოჩინებულ არს სხუა მსგავსი მი-
სი დიდებითა და ძალითა და ყოვლითა განგებითა, — ეკლესიასთა მსმენებე-
ლი იყო, გლახკთა-მოწყალე და სამართლისა [მართლად მოქმედი] ყოველთა
კაცთათვის“ — (*472—473, გვ. 246).

ამას აღსატურებს ის ცნობაც, რომელზედაც დიდი ხანია თ. ჟორდანიძე
ეურადლება მიაქცა (ქგბი I, გვ. XXIV). ბაგრატის მეფობაში შემატანეს
მოთხრობილი აქვს, რომ ბაგრატის ნახევარ-ძმამ დემეტრემ, რომელიც თავის
დედითურთ ბიზანტიის კეისართან წავიდა, „მომართა ზერძენთა მეფესა და
წარუტანა თანა ანაკოფია. მიერთვან წარუტდა ანაკოფია აფხაზთა მეფე-
თა მოაქა ჟამდამდე“ — (ანა დ'ფლსი ქცა. მშ დ'ფლს ქცა-ში *483, გვ.
257 ხაზ-გასმული წინადადება აკლია). ხოლო გიორგი II მეფობაში ნათქვა-
მია, რომ მან დაიბრუნა „მძღვანობისაგან ზერძენთა წარხმულნი ციხენი ანა-
კოფია, თავადი ციხეთა აფხაზეთისათა; და მრავალნი ციხენი კლარჯეთისანი“ —
(მშ დ'ფლსი ქცა *511—512, გვ. 280). ანა დ'ფლს ქცა-ში არც ეს ცნობა,

არც საზოგადოდ გიორგი II მეფობის მომეტებული ნაწილი, სახელდობრ ის, რაც შუა დროს ქვას-ში მოთავსებულია *509, გვ. 278 სტრ. 21 სიტყვებითაჲს „ხოლო გი მეფემან“ მოყოლებული ვიდრე *512, გვ. 280 უკანასკნელ სტრიქონამდე, ანუ დავით აღმაშენებელის „ცხოვრების“ დასაწყისამდინ სრულებით არ არის. მაგრამ ქვის ძველი სომხურ თარგმანი ამტკიცებს, რომ აქ ანა დროს ქვას შემოსუვეთ აკლას.

როგორც უკვე თ. ჟორდანიამ აღნიშნა, ზემომოყვანილი წინადადება ამტკიცებს, რომ მემატიანეს თავისი თხზულება მაშინ უწერია, როდესაც ანაკოფია ჯერ კიდევ ბერძენთა ხელთ იყო. თ. ჟორდანიას აზრით ანაკოფია აუღია გიორგი მეფეს „არა უგვიანეს 1076 წ.“ (ქვები II, გვ. XXIV), მაგრამ ნამდვილად-გი ანაკოფია დაბრუნებულად სჩანს ბერძენთა მიერ თურქთათვის აღმოსავლეთის ქვეყნების დეტოკების დროს (ცა შოფსა დთსი *512—513, გვ. 281). ხოლო ბერძნებს აღმოსავლეთი 1074 წელს დაუტოვებიათ (იხ. ქვ. ერის ისტორია, II, 460). მაშასადამე ჩვენს მემატიანეს თავისი თხზულება უნდა დაეწერა 1072—1073 წლამდე.

რასაკვირველია ამოღენა ნაწარმოებს ისტორიკოსი ერთაშად ვერ დასწერდა და უმეტესი ნაწილი, ის ადგილიც, სადაც ანაკოფიას შესახებ მოიხსენიება ცნობა, შეიძლება კარგა ხნით დრე იყოს დაწერილი. მაგრამ უკანასკნელი ნაწილი-კი შეუძლებელია 1072 წ. ადრე იყოს შეთხზული იმიტომ, რომ მემატიანეს ბაგრატ IV სიკვდილი აქვს აღწერილი, და 1073 წ. -ზე გვიან იმიტომ, რომ ამ წელიწადს ანაკოფია უკვე საქართველოს დაუბრუნდა. ამ მხრივ მეტად საყურადღებოა, რომ ანა დროს ხელთნაწერში, როგორც ზემოდ იყო აღნიშნული, გიორგი II მეფობა თითქმის სრულებით არ არის და ცნობაც ანაკოფიის დაბრუნების შესახებ აკლას. შინც-და-შინც ცხადია, რომ ის ადგილი, სადაც ანაკოფიის აღება მოთხრობილია, იქნებ გიორგის მეფობის მთელი მოთხრობაც-გი, „მეტიანე ქართლისაჲ“-ს დამწერს არ ეკუთვნის. იმიტომ დავდაპირველად „მეტნე ქა“ აღბად ბაგრატ IV სიკვდილით თავდებოდა, ხოლო გიორგი II მეფობა შეიძლება დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსს ეკუთვნოდეს, რომელსაც შესავლის სახით აღუწერია დავითის მამის მეფობა (იხ. აქვე 152—153).

ეურადღების დირსია აგრეთვე, რომ ანა დროს ქვის ხელთნაწერში დავით აღმაშენებლის ცხოვრებას არავითარი სათაური არა აქვს, შუა დროსაში-კი სწერია „ცხოვრება მეფეთ მეფისა“ (*512, გვ. 281). იმიტომ შეიძლება ვისმეს ეგვიქრა, რომ მთელი თხზულება VIII ს. მოყოლებული დავით აღმაშენებლის დასასრულამდე ერთს მემატიანეს, სახელდობრ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსს ეკუთვნოდეს. მაგრამ ეს აზრი უფლად შეუწყნარებელი იქნებოდა ჯერ ერთი იმიტომ, რომ ანა დროს ქვას ამ ადგილას ბევრი აკლას და როგორც სჩანს დადამწერს ნაკლუფეანი დედანი ქვინია ხელთა ისე, რომ თავისდა თავად ანა დროსი ხელთნაწერი ამ შემთხვევაში ვერავითარ საბუთად გამო-

დგება. მეორე ისა; რომ ამას ეწინააღმდეგება როგორც ზემოქვენი ცნობა ანაოთიის შესახებ, ისე განსაკუთრებით ის ქება ბაგრატ III, რომელშიაც ჩვენს მემკვიდრეს ბაგრატ მეფე, როგორც უკვე აღნიშნული იყო, ვახტანგ კურგასარის შემდგომ საქართველოს უწარსინებულეს კელმწიფედ მიანნია. შეუძლებელია ამის მსგავსი რაიმე დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსს ეთქვას. ამასთანავე დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის თხრობის წესი და ენა „მტრე ქა“—საქან არსებითად განსხვავდება.

არის კიდევ ერთი თუმა სათუო საბუთი: დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი გიორგი II დროს საქართველოში 1080 წ. თურქების შემოსევის შემობს, „ესე იყო პირველი დიდი თურქობა“—თ (*514, გვ. 283). „მტრე ქა“—ში ამგვარივე თურქების შემოსევა: წერილი ბაგრატ IV დროს 1068 წელს (*500, გვ. 271) და სწორედ ეს იყო პირველი თურქობა. ერთი-და-იგივე ავტორი რომ ყოფილიყო, სეჭვოა გიორგი II მეფის-დროინდელ თურქობის შესახებ ეთქვას ეს პირველი თურქობა იყო. თუმა ესეც-გია, რომ იქნებ ბაგრატ IV—დროინდელს შემოსევას მაშინ დიდ თურქობად არა სთვლიდნენ, და თუ-გი ასე იყო მართლაც, მაშინ ეს მოსაზრება საბუთად გერ გამოდგება.

ჩვენს ისტორიკოსს რასაკვირველია საისტორიო წყაროები უნდა ჰქონოდა; არა ერთი და ორი, იმიტომ რომ არც ერთს იმდროინდელს სხვა ქართველს ისტორიკოსს ასეთი ფართო და ხანგრძლივი სამოქმედო ასპარეზი არა აქვს აღწერილი. მართალია მის მოთხრობაში ქართლს მთავარი, შუა ადგილი უკავია, მაგრამ საქართველოს არც ერთი სხვა კუთხე უყურადღებოდ დატოვებული არ არის: კახეთი, ქ. ტფილისი თავისი საიმპროთი, ტაო-კლარჯეთი და მთლად მესხეთიც და დასავლეთი საქართველო, აფხაზეთი,—ყველა ამ ადგილების უმთავრესი ამბები აღნუსხული აქვს.

ცხადად ეტყობა; რომ ჩვენს ისტორიკოსს თხზულების თავში მასალები ჰკლებია. მაგალითად, არაბთა ბატონობის პირველ ხანას შესახებ საქართველოში მას ძალიან ცოტა ცნობები ჰქონია: მან იცის მხოლოდ, რომ „პირველად უფლება სარკინოზთა განდიდნა და მათგან მიეცა ყოველი ესე ქუეყანა ჟამითი ჟამად რეფსას და ოკრებსას, მეორედ იქმნა სიმრავლე მთავართა ქუეყანასა ქართლისასა და შეერია ბრძოლა, იქმნეს მტერ ურთიერთას და უკეთუ ვინმე გამოჩნდის, რომელიმცა დირს იყვს მეფედ შვილთა შორის ვახტანგისათა, იქმნა შემცირებულ სარკინოზთაგან. რამეთუ დაიპურეს ქალაქი ტფილისი აგარანთა, შეიქმნეს სახლად სყოფელად თასად, მიიღებდეს ხარკსა ქუეყანისა [ა]მისგან, რომელსა ჰქვიან ხარჯა“ (*440, გვ. 217). ამის შემდგომ-კი ისტორიკოსს ეტყობა: დარაფითარი ცნობები დარა ჰქონია დიდის ხნის შესახებ. მას შეუძლიან მოკვითხროს მხოლოდ იმ დროის ამბები, როცა „გარდაკედეს ამას შინა წელიწადნი მრავალნი“ (*440, გვ. 218).

ჩვენს ისტორიკოსს უეჭველია უნდა ჰქონოდა ერთი ისეთი წყარო, რომელიც განსაკუთრებით ქ. ტფილისისა და შინ ამირების მატიანეს შეიცავდა. ცხადია აკრეფე, რომ მას ქართლის შესახებაც უნდა ჰქონოდა წყარო, რომელიც მატიანე იმიტომ, რომ ჩვენს ისტორიკოსს ქართლის ამბები მე-VIII-ე საუკუნითგანვე მოყოლებული იყო დაწვრილებით და მშვენივრად აქვს აწერილი, რომ ასეთი ცნობები არც ერთს სხვა იმდროინდელს ცნობიდან ქართულს, ან უცხო საისტორიო თისულებასში არ მოიპოვება. სამწუხაროდ არა სჩანს, რა წყარო იყო?

უეჭველია აკრეფე, რომ ჩვენს ავტორს კახეთის ისტორიისათვისაც უნდა ჰქონოდა ცალკე მატიანე. იმ ამონაწერში, რომელიც ჩვენს ისტორიკოსს კახეთის მატიანეთგან უნდა ჰქონდეს ამოღებული. რასაკვირველია თვით მომთხრობელიც კახელი იქმნებოდა და მომთხრობელის სადაურთაბა თვით მოთხრობის კილოსაც აქა-იქ ეტუბა; მაგ. „მოვიდა კონსტანტინე აფხაზთა მეფე, ილოცა ლავერდს წმიდისა გიორგის წინაშე და შემოსა ხსტი მისი ღმერთთა“ (*451, გვ. 228). მაგრამ ეს ჩვენს ისტორიკოსის წყაროების სადაურთაბის გამოშვდენებელია და არა ზიზადად მის ვინაობისა.

„მტნი ქა“-ს დამწერს თავის თხზულების ზირველს ნაწილში, განსაკუთრებით ბაგრატ III მეფობაშივე თხრობის ერთგვარი წესრიგი აქვს შემუშავებული და ეოფელთვის ქართლის, მესხეთის ან აფხაზეთის ამბებს შემდგომ ცალკე უეჭველად მოკლე ცნობა კახეთის შესახებაც აქვს ხოლმე მოყვანილი: მოთხრობა ისეთს შთაბეჭდილებას ახდენს, რომ მატიანე რეზ-რეგობით ჯერ ქართლისა და მესხეთის მატიანეებით სარეგებლობდა, შერე კახეთის მატიანით და სხვა.

რასაკვირველია ჩვენს ისტორიკოსს აფხაზეთის ამბების შესახებაც ცალკე წყარო უნდა ჰქონოდა. ამას იგი არც თითონა მალავს. კონსტანტინე მეფის შეილება შორის ატეხილ შოთას რომ გვიამბობს, იგი სხვათა შორის ამბობს: „გარდაიცვალა კონსტანტინე მეფე [აფხაზთა] და იშლებოდა ქუეყანა აფხაზეთისა ჟამ რაოდენში, რამეთუ ესხნეს ძენი ორნი კონსტანტინე მეფესა... უხუცესისა იგი [ერქვა გიორგი], უმრწემესსა ბაგრატ და იყო მათ შორის ბრძოლა ფიცხელი, რომელი თვითოეულად ჰპოო ცხორებასა მათსა“-თ (*451, გვ. 228). სამწუხაროდ უკანასკნელი წინადადება ცოტა ბუნდოვანია. ცხადია მხოლოდ, რომ ჩვენს ავტორს ბაგრატისა და გიორგის შორის ჩამოყარდნილი მტრობა აღწერილი წაუკითხავს საისტორიო წყაროში, რომელსაც სახელად „ცხორობა“ რქმევია. არა სჩანს მხოლოდ ამ „ცხორობა“-ში მართო მათი, ესე იგი გიორგისა და ბაგრატის თავგადასავალი უნდა ეოფილიყო ნაამბობი, თუ აქ „მათი“ აფხაზთა მეფეებს ჳნიშნავს და აქ ნაკულისხმევია „ცხორობა აფხაზთა“.

ზემოთაყვანილ წინადადების აზრს შირველი ახსნა უფრო შეესაბამება თუ შემდეგში ზემოაღნიშნული აზრის მართალი გამოდგა, მაშინ დაშტეიცილება, რომ აფხაზთა შეფუგებს მართო ცნობილი საზოგადო ისტორია „ცხოვრება აფხაზთა“-ვი არა ჰქონიათ, არამედ რომ ზოგ-ზოგ შეფუთავანს მანინ სკუთარი ცაქუე შემეტანე ჰყოლია. მაშინ შეიძლება ჩვენს ისტორიკოსს „ცხოვრება აფხაზთა“-ს გარდა აფხაზეთის შესახებ ბევრო სხვა საისტორიო წყაროებიცა ჰქონოდეს.

როგორც სხანს, მას აგრეთვე წა გობრონის ცხოვრება ჰქონია ხელთა. აბულ კასიმა ძე აბუსაჯისი რომ ეუელის ცინეს მიადგა, „იყო მუნ შივა ჭახუკი ერთი სახელით გობრონ... და ვითარ წარიდეს ცინე იგი, შეიპერეს წმიდა გობრონ და აწამეს, რომლისა წამება ვრცლად აღწერა წმიდამან მამამან ჩუენმან სტეფანე ტბეევარმან ებისკოპოსმან“ (*450, გვ. 227) და ეს ცნობა სრული ჰქმმარტება: წა გობრონის მარტულობა შენახულია და მართლაც მას სწორედ ამნაირი შინაასნა აქვს (იხ. სქს სმ¹ახე, 393—400 და აქვე გვ. 43—47).

ცხადია მხოლოდ, რომ ჩვენს ავტორს ან არ უნახავს, ან არადა სრულეობით არ უსარგებლია სუმბატ დავითის ძის ისტორიით „ცხოვრება და უწყება“. არსად ამის კვალი არ ამჩნევა. სამაგიეროდ, თუ ჩვენ „მტ¹ნე ქა“-ს და სუმბატის თხზულების ცნობებს შევადარებთ ბეძძენ-ქართველთა ომების შესახებ ბასილი კეისრისა და გიორგი მეფის დროს (მტ¹ნე ქა, მ¹მ დ¹ფსი ქცა *474—477 და 3 ქ¹რკა 67—72), ჩვენთვის ცხადი იქმნება, რომ ორსავე ავტორს ერთისა-და-იმევე წყაროთი უსარგებლია.

ცხადია აგრეთვე, რომ ჩვენს შემატანეს ბავრატ III მეფობის შესახებ ესეი და ვრცელი ცნობები ჰქონია, გაცილებით უფრო მეტი, ვიდრე იგი ჩვენ ვცამცნებს. ამას თითონ იგი მკაფიოდ ამბობს ბავრატის დახსნათების დროს: „უპეტუთ ვინმე [ბეფოს] აფითთეულად წარმოთქმად ეოველთა განკებულებათა მისთა, მოუძღურდეს ძალი მისი, რომელთაგან მცირედ წარმოვთქვ უამთა სიგრძისაგან არა დავიწყებისათვის“-ო (*472, გვ. 246).

როგორც ზემოდ აღნიშნული იყო, ჩვენს ისტორიკოსს მრავალსიტყვაობა სძულს: მის მოთხრობის ენა მარტივი და ბუნებრივია და სიტყვის მოკლედ მოკრა უყვარს. ამ მხრივ იგი მეტად თავდაქერილი და მოკლედ-მოუბარი მწერალია. ამის გამო მისი თხზულება ისეა ნაწერი, რომ თვითოეულს სიტყვას თავისი მნიშვნელობა აქვს და არც ერთის გამოტოვება არ შეიძლება. ამ მხრივ მას ქართულს საისტორიო მწერლობაში ტოლი არა ჰყავს.

თავითან ბოლომდის მთელს თხზულებაში იგი მართო პოლიტიკურსა და სახელმწიფო საქმეების ამბებს უამბობს მკითხველს და მხოლოდ ოთხს ალავას აქვს ეს გეგმა დარღვეული. ერთგან გიორგი აფხაზთა მეფის შე-

სახებ ნათქვამი აქვს, რომ მან „აღაშენა საყდარი ჭკონდიდისა, შექმნა საეპისკოპოსოდ და განაშუქნა იგი სიმრავლითა წმიდათა მარტვილთათა“ (*452, გვ. 229). მეორეჯერ სწერია, რომ ლეონ აფხაზთა მეფემ, რომელიც იყო „საესე ყოვლითა კეთილითა, აჰან აღაშენა ეკლესია მოქვისა და შექმნა საყდრად საეპისკოპოსოდ, აკურთხა და განასრულა ყოვლითა განგებით“ (*457, გვ. 233). ხოლო მესამეჯერ ნათქვამია, დავით დიდ კურამალატმა „აღაშენა მონასტერი და საყდარი ღთისა წმიდა ეკლესია ხახულისა“ (*462, გვ. 237). სამსხვე შეთხვევაში ავტორს თითო წინადადების მეტი არ გამოუშეტნია და მხოლოდ მეოთხეჯერ, როცა იგი ბაგრატ III-ის მოღვაწეობას ეხება, ცოტა მეტს სიუხვეს იძენს: „ამხვე დიდმან მეფემან, გეთხრობს იგი, საყდარი ბედიისა შექმნა საეპისკოპოსოდ, მოცვალს გუდისი საეპისკოპოსო, შესწირნა სოფელ[ნი] მრავალნი ყოველთა კვეთს და დგილთა და განასრულს ყოვლითა განგებითა, შეამგო ყოვლითა განგებითა, შეამგო ყოვლითა სმკაუღითა, ეკლესია აკურთხა და დასუა ეპისკოპოსი. ხოლო უკუეთუ ვისმე ენებოს განცდა[დ] და გულისკმის ყოფად სიმაღლისათვის დიდებისა მეფობისა მისისა, ზირველად განცდადოს სმკაული ბედი[ი]სა ეკლესიისა და მისეან გულისკმა ყოს, რომელ არავინ ყოფილ არს სხუა მეფე მსგავსი მისა ქუეყანასა ქართლისასა და აფხაზეთისასა. ამხვე აკურთხს ეკლესია ქუთათის[ი]სა განგებითა დიდითა და მიუწოდებელითა. რამეთუ ამან შემოკრიბნა მახლობელნი ყოველნი ეკლესიები, კათალიკონნი, მღუდელთ-მოძღუარნი და ყოველთა მონასტერთა წინამძღუარნი და ყოველნი დიდებულნი ზემონი და ქუემონი მამულისა და სამეფოსა მისისა მეოთხნი და სხუათა ყოველთა საკელმწიფოთანა“ (*471—472, გვ. 245).

ყურადღების ღირსია, რომ ყველა ამ შემთხვევაში, როცა ჩვენი ავტორი მოკლე-მრუბრობას თავს ანებებს და თხრობის ხასიათს სცვლის, საუბარი მხოლოდ ეკლესიების აშენებას ეხება, სხვა არაფრისათვის არ იწუხებს თავს ჩვენი შემტანიე.

მეფე-მთავრების დგაწლის დახასიათების დროსაც-კი ჩვენი ისტორიკოსი ორიოდ სიტყვითა კმაყოფილდება, თვით დახასიათებაც ხშირად მცირეოდენის განსხვავებით ერთგვარია ხოლომე. მაგალითად, გიორგი აფხაზთა მეფის შესახებ ნათქვამი აქვს: „ყო იგი სრული ყოვლითა სიკეთითა, სიმკნითა და ახრებითა, ღვთის-მოყვარე იყო უშეტეს ყოველთა, ეკლესიათა მაშენებელი, მოწყალე გლახაკთა, უხვი და მდაბალი და ყოვლითა კეთილითა სათნოებითა სრული“ (*452, გვ. 229). დავით დიდ კურამალატზე უწერია: „ყო ზირველად ღვთის-მოყვარე, გლახაკთა მოწყალე, მდაბალი, მშვიდი და ძვირ-უხსენებელი, ტკბელი, უხვი და კეთ-მოყვარე, ყოველთათვის კეთილის მეოფედ და საესე ყოვლითა კეთილითა“ (*461—462, გვ. 237) ბაგრატ III-ის შესახებ ამბობს: „ეკლესიათა მაშენებელი

იყო. გლახაკთ მოწყალე და სმართლის |მართლად მოქმედი| უოველთა კაცთაჲს“ (*473, გვ. 246).

გიორგი I-ს აზნაურად ახსიათებს: „არაინ გამოჩინებულ იყო მზგავსი მისი მამათა შორის მისთა ახაგნებითა, ჭაჭუგობითა და სიქუელითა, ტანითა და სახითა და ცნობითა და უოვლითურთ სრული განკეპითა საკელმწიფოთა“ (*479, გვ. 253). დასსრულ ბაგრატ IV-ე ასე აქვს აღწერილი: „იყო კაცი უშუენიერესი უოველთა კაცთასა, სრული სიბრძნითა იფილასოფოსისისათა, სვიანი ბედითა, უმდიდრესი უოველთა აფხაზთა მეფეთასა, მოწყალე შეტოდებულთათვის, უხვი გლახაკთა ზედა“ (*508—509, გვ. 278).

როგორც ზემოდაც ნათქვამი იყო, ჩვენნი ისტორიკოსნი არსად თავის პირადს გრძნობას და აზრს არ ამჟღავნებს, და მხოლოდ საქმის ვითარების დალაგებულ, მარტივ აღწერით არის გატაცებული: მისი მოთხრობის ენა უოველთა მშვიდი და წყნარია; არას დროს იგი არ აღშფოთდება, არას დროს მის ნაამბობს ვნებათა-ღელვის კვალი არ ამჩნევია.

ბაგრატ IV-ის დახსიათების დროსაც-გი, რომლის ესოდენ ერთგული მომხრე იყო იგი, რომ შეეძლო ეთქვა: „ნატივისცა ღთწ ბაგრატს აფხაზთა და ქართუელთა მეფეს: ეწია სენი სსიკუდიანე ჟონსტანტინე მეფესა“-ო (*482, გვ. 255—256), და დიდს ქებით იხსენიებს მის სუღაიერსა და გარეგანს თვისებებს, — მაშინც ჩვენს ისტორიკოსს ჭეშმარიტებისათვის არ უღალატია და ქების შემდგომ მაინც მიუდგომელად აღიარებული აქვს: „უბოთა მისთა ქუეყანასა დაწყნარება არა აქუნდა, ეკლესიანი, გლახაკნი, აზნაურნი ვერ იკითხებოდეს“-ო (*509, გვ. 278). ერთის სიტყვით, ჩვენი ავტორი პირუთენელი, მიუდგომელი ისტორიკოსი იყო.

მას როგორც ეტყობა მხოლოდ „სელჩუკიანნი“ სძულებია, სელჯუკთა გავრის სუღტნები: შეტად ბევრი უბედურება მიაყენეს მათ საქაროველთს და შეტად ახალი ამბავი იყო ეს, რომ ასეთი მშვიდი მშვერალიც-გი მათ ზარზაშობის მოთხრობის დროს არ აღელვებულყო: სუღტანმა ჩამოიარა და აიღო ტფილისი და რუსთავი, სწერს იგი, და „მისცა ფადლონს განძის ჰატრონსა. არა თუ მეფეთა ჩვენთა მტერობისათჲს ოდენ მოსწყუენა ტფილისი და რუსთავი ამას სამეფოსა, არცა ამისათჲს ქმნა, თუმცა იგი ამირანი ორგულად დგომილ იყუნეს მისსა კარსსა ზედა, არამედ კეთილისა და მსახურებისა ნაცულოად ბოროტსა უყოფდიან ყოველსა კაცსა, რამეთუ მინდობილ იყუნეს იგინი ძალსა უღთოებისა მათისასა და იყუნეს იგინი ყოველით კერძო მტბიერ“-ო (*502, გვ. 272).

ჩვენი ისტორიკოსის შრომა უხვ ქრონოლოგიურ ცნობებითაც არის ძვირფასი. მართლდაც ამ მხრივ იგი მეორე იმდროინდელ ისტორიკოსს სუმბატ დავითისძეს მეტოქეობას ვერ გაუწევს, მაგრამ სამაგიეროდ ჩვე-

ნი ავტორის ცნობები უფრო დიდ-მნიშვნელოვან ამბებს ეხება ეურადღების დირსია ჩვენი ისტორიკოსის ჩვეულებრივი საშუალება, რომელითაც იგი თარიღს აღნიშნავს ხელმე: უმეტეს შემთხვევაში იგი ქრონიკონს-კი ან სისხელებს, არამედ კვამნებს რამდენი წელიწადი იყო გასული ამა თუ იმ შემთხვევით, ისე რომ თარიღის გამომსახველობა საჭირო. მაგალითად, სხვათა ქართლში შემოსევის დრო ასეა აღნიშნული: წა არხილის წამების „შედეგთადად სამისა წლისა“ (წ. 438—439, გვ. 216), „გარდაკდეს წელიწადი ამას შინა სამი“ (ე. ი. ბაგრატ III-ის ქართლში გაშეუბითგან *463, გვ. 238), „გარდაკდეს ამას შინა წელიწადი ორი“ (ბაგრატის აფხაზეთში გაშეუბითგან, *464, გვ. 239). ბიზანტიის კეისრის საქართველოში შემოსევის წელიწადზე ნათქვამია: „შეშვიდეს წელსა მეფობისა მისისა (ე. ი. გიორგი I-ისა) გამოვიდა ბასილი მეფე ბერძენთა“ (*473, გვ. 247). ჩვენ ვიცით, რომ გიორგი I 1014 წელს გამოვიდა, მასწავლა ბასილი კეისარს გამოულაშქრია 1020—21 წელს. ავგარი ქრონოლოგიური ცნობები ბევრი მოაზრება ჩვენი ისტორიკოსის შრომაში (*479, 480, 482, 493, 499, 500, 508, გვ. 253, 254, 256, 265, 270, 271, 277).

როცა ამ გამოანგარიშებულ თარიღებს უცხო-ქვეყნელ ისტორიკოსთა ქრონოლოგიურ ცნობებს შეუდარებთ ამავე ამბების შესახებ, უმეტეს შემთხვევაში ჩვენი ისტორიკოსის სიტყვები მტკიცდება ხოლმე (იხ. ამის დამამტკიცებელი მრავალი საბუთები „ქალ ერის ისტორია“-ში, წ. II, თ. IV და VI).

ამს რასაკვირველია პირდაპირ აღნიშნული ქრონიკონებიც მოეზრება, განსაკუთრებით ბაგრატ III-ითგან მოყოლებული. საზოგადოდა-კი როგორც ზემოთ აღნიშნული იყო, მის შრომის პირველი ნაწილში ქრონოლოგიური ცნობები უფრო იშვიათია ხელმე.

ჩვენი ისტორიკოსის თხზულება შინაარსიანია, აუარებელ ისტორიულ ცნობებით აღსავსე, ამასთანავე ხშირად ისეთი ცნობებით, რომელიც არსად სხვაგან არ მოიპოვება. მაგრამ მის თხზულების დირსება უფრო იმის გამო ძლიერდება, რომ როცა მის მოთხრობილს ამბებს სხვა ქართველსა და უცხო-ქვეყნელ ისტორიკოსთა ცნობებს შევადარებთ ხოლმე, უმეტეს შემთხვევაში ჩვენ ავტორის სიმართლე მტკიცდება. ხელთ იმ შემთხვევაში, როცა ცნობათა შორის განსხვავება, ჯერ კიდევ დაწვრილებითი განხილვაც საჭირო და შესაძლებელია აქაც გამარჯვება ჩვენს ისტორიკოსს დარჩეს. ამის დამამტკიცებელ საბუთების მოყვანა შორს წაგვიყვანდა და გამოვლევას გაგვიძლია, ხელთ ვისაც ვსურს, იმან მრავალი ამის დამამტკიცებელი საბუთები „ქალ ერის ისტორიაში“ (წ. II, თ. IV—IV) იხილოს. ამ გვარად „მატიანე ქა“ ჩვენი ისტორიკოსისათვის მშვენიერი, შინაარსიანი და

ფის-დაუდებელი წყაროა. ამიტომაც არის რომ მისი აღდგენილი დედნის გამოცემა უნდებოდა (არის სჯირო!).

დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი.

ვინ იყო ის ისტორიკოსი, რომელმაც დავით აღმაშენებლის ცხოვრება და მოღვაწეობა აგვიწერა, ვერ-ჯერობით არ ვიცით. არც თვით ისტორიკოსი, არც სხვა რომელსაში წყაროში ამის შესახებ ცნობები არ მოიპოვება. ვიდრე მშ დოქტორი ქცა აღმოჩნდებოდა ჩვენ თითქმის ვერც-კი წარმოგვედგინა, რომ დავით აღმაშენებელს თავისი საკუთარი ცალკე შემატანიე ჭეყნა: მხოლოდ იქ არის ამ მეფის ისტორია სხვა თხზულებებისაგან განცალკევებული. მას სთავურად ჭქონია: „ცხოვრება მეფეთ მეფისა დავითისი“ (*512, კვ. 281). ყურადღების ღირსია, რომ ანა დოქტორი ქცის ხელთნაწერში დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის ნაწარმოებს არავითარი სათაური არა აქვს. მაგრამ ამ ხელნაწერის გადაწერს დედანი ნაკლებეგანი ჭქონია და ამ მხრივ მშ დოქტორს ქცას უფრო უძველესი სახე აქვს შენახული, ვიდრე ანა დოქტორს ქცას. ამ ისტორიის ბოლო სხვა მეფეების ისტორიაზე გადაბეული არ არის და დავით აღმაშენებლისა და თამარ მეფის ისტორიებს შუა სუმბატის თხზულება. ამ გვარად ეს თხზულება მთლიანად და განცალკევებულად ეოფილა შენახული. ამგვარივე სახე აქვს ამ თხზულების ბოლოს ანა დოქტორს ქცას-ში.

როდესაც ეს ისტორია „ქართლის ცხოვრების“ კრებულში შეუტანიათ და დანარჩენ მატარებებზე გადაუბნათ, დავით აღმაშენებლის ისტორიის შესავალი და დასაწყისი ალბათ მასში გამოუტოვებიათ. „ცხოვრება მეფეთ მეფისა დავითისი“ ისეთი წინადადებით იწყება, რომ მეთხველი უკველია მიხვდება, ამ ისტორიას რაღაც უნდა ავლდესო: „ამისა შემდგომად მოვიდა სულთანი მალაქშა, მოადგა სამშვილდესა“ (*512, კვ. 281; ამ გვარადვე იწყობა ეს თხზულება ანა დოქტორს ქცას-შიც) ცხადია, რომ ამ გვარ წინადადებით, მერე „ამისა შემდგომად“-ით არც ერთი შემატანიე არ დაიწყობდა თავის თხზულებას. ჩვენ არ ვიცით, როგორი შესავალი და დასაწყისი ჭქონდა ამ ისტორიას.

„ქცა მთ მეფსა დთსი: იწყობა იმავე ამბებით, როგორითაც თავდება „მტრე ქცა“, და დასაწყისში დავით აღმაშენებლის მამის გიორგი II მეფობას შეიძლება. ვის ეკუთვნის ეს ნაწილი, დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსს, თუ იგი მიკერებულია „მტრე ქცა“-თგან? ამ საკითხის გადაწყვეტას დავით აღ-

1) ამ გვარი შრომა უკვე დამზადებული გვაქვს და მოკლე ხანში ვაპირებთ გამოცემას.

მაშენებელის შემატანეს შემდეგი წინადადება გვიადგილებს: რუის-ურბნისის კრებაშივე საეპისკოპოსოს საყდრები უმეტეს შემთხვევაში უდარსს მღვდელთა-მთავრებს ეპყრა და მთლად სამღვდელთაგან სუსტი იყო, „თუთ სახლთი უუღლი-სით და მდღელთაგან გამოვიდოდა უსჯულოება, რომელთა თუალი ღთისა მხედველი ყოველთა ესე ოდენად რისხუად აღზრულ იყო, ვითარცა ზემორე სიტყუებან გამოაცხადა“-ო (*523, გვ. 290). მაშინდამე ავტორის ცნობისაებრ ზემოდ მას აღწერილი ჰქონდა ის ღვთის რისხვა, რომელიც საქართველოს თავს დაატედა მკვიდრთა, მტკადრე-გი სამღვდელთების ურჯულობის გამო. მართლაც „ც““-ს თავში იქ, სადაც გ“ II შეუთბა არის აღწერილი (*513—520, გვ. 282—287), მოთხრობილია დიდი თურქობის და აგრედევი საზარელი მიწის ძვრის ამბავი, რომელიც იქ მართლა ღვთის რისხვის შედეგად არის დასახულო. ამ გაგრძობებისაგანს სხანს, რომ „ც“ მთ მსა დო“ს“-ს მთელი შესავალიც დავით აღმაშენებელის მეფობამდის იმავე ავტორს უნდა ეკუთვნოდეს, რომელსაც დავით აღმაშენებელის მთელი „ც“ დაუწერია. ეტუობა დავით აღმაშენებელის ისტორიაში ავტორის მიერ შესავლის სახით დიდებულ შეფის მამის გიორგი II-ის სახაც ყოფილა მოკლედ აღწერილი, რომ შიოსველისაგანს ცხადი ყოფილიყო, თუ რა უკუდმართს და შგბნეუს დროს მოუხდა დავით. აღმაშენებელს შეეობა და რა დიადი იყო მაშინდაც მისი მოღვაწეობა.

დავითის ისტორიკოსი მეფის თანამედროვე ყოფილა. იგი თვითონ ამბობს: „ეს ყოველი მოიწია და თუალითა ჩუენითა ვიხილეთ და ყრად უფრისი ამთ წარმოთქმულთასა რამეთუ ვითარმცა ვინ მისცა თხრობასა ყოველი, რომელი იქმნა დღეთა-ჩუენთა“-ო. (*518, გვ. 286 ანა დ“ფს ქცა“-ში ამ წინადადების მეორე ნაწილით ასე სწერა: „რამეთუ ვითარმცა ვინ გამოთქუა თითოეულად რომელიც დღეთა ჩუენთა მოიწია ჭირი“).

მაგრამ ჩვენი შემატანე მარტო აუთ-მხადველი თანამედროვე-გი არა ყოფილა, იგი, როგორც ეტუობა, მეფის მახლობელ კაცად უნდა ჩაითვალოს, ომში მავ. მეფეს თან ჰყოლია. ერთგან იგი მოგვითხრობს კიდევ: შეფე გულად და ბრძოდა და მუსრს ადენდა მტრებს და ამის გამო სისხლით ისე იყო მისკრული, რომ როცა საბრტეელი შემოიხსნა და „ქუეყნად რა დაითხა ესეოდენისა მტგნარისა სისხლისა შეეინებულისა, რომელსა ჰირველ განხილვისა თუთ მისგან ვგონებდით გამოსრულად“-ო (*525—526, გვ. 293). ისტორიკოსი, როგორცა სხანს, მეფეს ნადირობის დროსაც თანახლებია: მას დაწვრილებით აქვს აღწერილი დავით აღმაშენებელის ჩვეულებანი ნადირობის დროს, მისი განთქმული მოხრობა და ამტკიცებს კიდევ, ამ მხრავ სხვა უეგრავინ შეესწორებოდა ამას, ვითარცა გვიხილავს ჩუენ“-ო (*548, გვ. 316). მაგრამ მარტო ომში და ნადირობაში-გი არა, გზაშიც, მშვიდობიანობის დროსაც იგი თურმე მეფეს ახლდა. ამიტომ მან კარგათ იცის მისი სულის-კვე-

თეა, მისი გულის-ნადები: „მრავალ-გზას გვიხილავს“-ო, ამბობს ისტორიკოსი, „იგი დამატებულად დაწვთა მისთა ცრემლითა ხილვისა ზედა თვითობასხეთა სენთა მიერ განცდილთასა“-ო (*555, გვ. 323).

საზოგადოდ როგორც სწანს ისტორიკოსი იმდენად დაახლოვებული და დავით აღმაშენებლის სასახლეში გაშინაურებული კაცი ყოფილა, რომ მეფის წიგნებს თურმე აიღებდა ხელში, შინჯავდა და მის შენიშვნების წაკითხვისა ბედავდა ხოლმე: „წინა დაიდვა ოდესმე (მეფემ) წიგნი სამოციქულო წარკითხვად“-ო, მოგვითხრობს იგი, „და რაჟამს დაასრულის, ნიშანი დასუის ბოლოსა წიგნისას. ხოლო მოქცევასა წელიწდისასა მათ ნიშნითა აღეთულებთ, ოცდათხუჯერ წარკითხა“-ო (*548—549, გვ. 316). ერთი სიტყვით, დავით II-ის ისტორიკოსი მეფის შინაური, მეგობრად საგონებელი კაცი ყოფილა. მაგრამ ამასთანავე იგი მეფის უფრო აღტაცებული თაყვანისმცემელია, ვიდრე მეფის სწორი ამხანაგი.

თავისი თავი ისტორიკოსს, როგორც ზემოდ იყო აღნიშნული, უკვე დიდ თურქობის ამბების თანამედროვედ აქვს აღიარებული, და მეფე დავით აღმაშენებლის სიკვდილსაც მოსწრება. მასთანავე იგი 1080—1125 წლების, ანუ 45 წლის ამბების მნახველი ყოფილა. დიდ თურქობას იგი უპატივლოა ჭაბუკი იქმნებოდა.

დავით აღმაშენებლის შემატინანე მოხიბლულია მეფის ღიღბუნებოვან პიროვნებით, მისი თვისებებითა და მოქმედებით; „აჲ, სახე არა უმსგავსო, არამედ ფრადდა თანაშეტყუებული ჩუენისა თვთმყრობელისა და ყოფლად გამომსახველი სიტყუთ საქმეთა, თუალითა ჩუენითა ხილულთა: რამეთუ სიტკობებისა და სიბრძნისა მისისა ხილვად წყურთელნი კიდეთ ქუეყანისათა შემოკრებოდეს წინაშე მისისა. ვინ იყო ესეოდენ ტკბილი შემთხუევითა შინა, ვინ სატრფიალო ზრახვითა და სასურველ დუმილითა, იგოვე შუენიერ ხატითა, უშუენიერეს მორთულუბითა გუამისათა, შეწყობილ ანატებითა, საწადელ დიმილითა... არცა ერთისა კეთილთაგანისა შემამთობელ, უზომობითა მადლდ უმადლესათვს, მდამდ უმდაბლესათვს, და თვთ მათ მტერთაგანსა საწადელ და საყურელ სათნობითა მისთაგან შეკდიმებულთა. ვინ ესრეთ მიიღო ერთიცა სათნობითაგანი, ვითარ მან შეიკრიბა ყოველი... რომელი ყოველთათვს შეუძლებარს დაკრევადა ოდეს, არა თუ მიბაძვებდა“-ო (*563, გვ. 331—332), გაიძახის აღტაცებული ისტორიკოსი.

ბ. თ. ჟორდანიას ამტკიცებს, დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი სამღვდელო ჰარიაო (ქები I, გვ. XLV), იმიტომ რომ ვითომც მისი „მოთხრობა დვთის-მეტყველური ბუჭადით“ აღბეჭდილი ყოფილიყოს (იქვე). მაგრამ განსაკუთრებული საკვლეისო რაჟმ აზრები დავით აღმაშენებლის ისტორიაში არ მოიხილვება. ის, რასაც ავტორი სწერს, ერის კაცსაც შეეძლო დაეწერა და ეთქვა. ბ. ჟორდანიას აზრი, ვითომც იგი უფრო სასულიერო-სადვთისმეტყველო

საქმეებს აქცევდეს უურადლებას, როგორც ქვემოთ გამოხატული იქნება, სწორედ არ არის.

დავით აღმაშენებელის ისტორიკოსი საზოგადოდ ფართო და შორს-გამპყვრებული აზროვნობის პატრონია და მარტო სომხებისადმი სიძულვილი ემხნევა (*558—559, გვ. 325—326). მაგრამ ავტორის ეს გრძობაც, როგორც ეტყობა, სრწმუნობრივ ნიადაგზე არ არის აღმობილებული. ზირიქით, სადაც მას ქართველ და სომეხ სამღვდელთების საღვთისმეტყველო ზაქმობის ამბავი აღწერილი აქვს, იქ იგი ოსნავე სამღვდელთებს თანასწორად ბრალს სდებს და ჰქვიტავს: „იყო ორკერძოვე ძლევისა-მოუყარეობა ოდენ და ცუდ სიტყუთა-პაექრობა, რამეთუ შევიდინ შეუჯალთ საქმეთა და ძინად გამოსავლთა“-ო (*559, გვ. 326). ერთი სიტყვით, ისტორიკოსი ღვთისმეტყველების მოტრფილად მინც-და-მინც არა ყოფილა და სწორედ ეს გარეშობა ვიზიყენებს, რომ დავით აღმაშენებლის შემატეანე ან ერის კაცია, ან არა და თუ სამღვდლო პირია, — განათლებითა და აზროვნობით სრულიად გაერისკაცებული მწერალი ყოფილა, რომელიც თავისუფლად კითხულობდა და სარგებლობდა საერო, ძველ ბერძნულ წარმართულ მწერლობითაც-კი.

როდის უნდა იყოს დაწერილი ეს „ცხოვრება“? ავტორის ერთ წინადადებითგან სჩანს, რომ როცა იგი თავის თხზულებას სწერდა, მაშინ უკვე თბილისი დავით აღმაშენებლის მიერ აღებული ყოფილა: „ქალაქი ტფილისი იყო ოდეს ჯერეთ არა სრულიად შემოყენებული იყო უღელსა ქვეშე მორჩილებისასა, ვითარცა აწ“-ო (*549, გვ. 316). მაშასადამე ისტორია 1122 წლის შემდგომ უნდა იყოს დაწერილი. ხოლო ისტორიის დასასრულითგან სჩანს, რომ ამ თხზულების უკანასკნელი ნაწილი მაშინ უნდა იყოს დამთავრებული, როცა შეფე უკვე მკვდარი ყოფილა: „მოუწოდა ღთს შეუყარებულსა თვისსა... სადა იგი აწ მკვდარ არს და იქცევის ნათელსა შინა ღთისსა, რამეთუ იყო მაშინ თუი იანგარი კად (24) და დღე შაბათი ოდეს ქრონიკონი იყო ტუი“ (*566, გვ. 334). ამის გამო ცხადია, რომ ბოლო დავით აღმაშენებლის სიკვდილის შემდგომ უნდა იყოს მიხატებული ანუ 1125 წლის შემდეგ. მაშასადამე მთელი ისტორია 1123—1126 წლებში უნდა იყოს დაწერილი.

დავით აღმაშენებელმა ბერნაირად შესცვალა საქართველოს საეკლესიო მართვა-გამგეობა. რაკი მისი მოქმედება დიდ-გვირავიან აზნაურ-მოხელეებისა და სამღვდელთების წინააღმდეგ იყო მიმართული, ამიტომ მას ბევრი მტრები ჰყავდა, რომელნიც საქმიანად წინააღმდეგობას უწევდნენ და სიტყვითაც შეფის ზინადობასა და მის მოღვაწეობას ჰქვიტავდნენ და ჰკობდნენ. დავით აღმაშენებელს რასაკვირველია თავისი მომხრეებიც ჰყავდა და სწორედ ამ მომხრეთა წრეს ეკუთვნოდა მისი ისტორიკოსიც. ამიტომ მისი თხზულების მიზანი იყო: ჯერ

ერთი, რომ დავით აღმაშენებლის ცხოვრება და თავგადასავალი აეწერა ისე, რომ მისი პირადი თვისებანი და სახელმწიფო მოღვაწეობა ნათლად და შესაფერისად ყოფილიყო დასურათებული. მეორე ის, რომ მეფის მოწინააღმდეგეთა ჯგუფის ცილის-წამება და ხმები, რომელსაც ისინი ავრცელებდნენ მის მოქმედების შესახებ, უარყო და დავით აღმაშენებლის მოღვაწეობისა დედა-აზრი და მნიშვნელობა გამოეკვია და თანამედროვე საზოგადოებისთვის ნათელიყო. აკი თვით ისტორიკოსი ამბობს კიდევ ამის შესახებ: „ბედი მისი (ე. ი. დვთისა) წმიდა შეეწია და მკლავმან მისმან განაძლიერა იგი, წყალობა და კეშმარიტება შეემოსა და უადრეს ყოფიერს უოგელთა შეფთა ქუეყანისათა, ვიდრემდის დადვა სდუთა: სედა კელი მისი და მდინარეს სედა მარჯუენა მისი. გარნა შრომითა ფრიადითა და ღუაწლითა ძლიერითა და მრავალთა ღლეთა შემოდგომადცა იყო [და] იქნა ესე, ვითარცა წინამდებარემან სიტყუამან ცხად ყოს“-ო. (*520, გვ. 287—288).

ამიტომეკ არის, რომ ისტორიკოსი თავის თხზულებაში მეფის მოწინააღმდეგე დასს ეკამათება და მათ აზრებს არღვევს: „არიან ვინმე მამბრალობელნი მეფისანი ჯეროთცა ესეოდენ მჭინსედ მოღაშქრობისათს და მკედრობათა მისთა განუსუენებელისა (დედასში სწერია განსუენებულისა) მიმოსვლისათს და დაჭირვებისა“-ო (*559, გვ. 327). ამბობს ისტორიკოსი. მასვე აუვედრიდენ ეფინაყთა 50000 ჯარის გამოყვანას. ისტორიკოსიც ჯეროვანს ზისუსს აძღვეს და მეფის მოქმედების სამართლიანობას ასაბუთებს: ეფინაყთა გამოყვანას არამც თუ უნაყოფოდ არ ჩაუვლია და ვნება სომ არავითარი მოუტანია, ზირიქით იმათვან საქართველმ დაუფესებელი სატკებლკობა სხაო: „არცა ცუდად დამუტრა, არცა უსაქმოდ მათი გამოყუანება,—მათთა კელითა მოსრნა სმარსეთისა ძაღნი და დასცა შიში და ზარი უოგელთა შეფთა ქუეყანისათა და მათთა თანა-ყოლითა ქმნა საქმენი დაურწმუნებელნი, ვითარცა ითქუას წაღმართ“-ო (*535, გვ. 301). ხოლო თუ მოღაშქრობას და სამხედრო ვარჯიშობას დავით აღმაშენებელი განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა იმიტომ, რომ „განეწუართნეს სმანი თჯსნი და განეკადრნეს წყობათა მიმართ“-ო (*560, გვ. 328). ასე რომ არ მოქცეულიყო და ჯარი არ მოეტკრეფებინა, „რათამცა ექმნნეს ესეოდენნი ძლეენი, ანუ რათამცა აესუნეს ეზომნი დიდნი სმეფთანი“-ო? (იქვე). თვით ალექსანდრე მაკედონელმაც თანდათანობით გაწერთნა თავისი მხედრობა და მხოლოდ იმიტომ შესძლო მთელ ქვეყნიერობის დაპყრობა (იქვე).

გარეშე მტრებს გარდა ძლიერი ღაშქარი იმიტომაც იყო სსჭირფ, რომ მეფემ კარგად იცოდა ქართველ დიდებულების ვერაგი ხასიათი და მათ წინააღმდეგ უნდა მზა-მზარეული ჯარი ჰყოლოდაო (*561, გვ. 329). ამის გარდა მეფის მოწინააღმდეგენი რკუალად სხუას ბრალობასა შემოიღებენ,

მეტუეელი «მეიუერის ვინმე და განადიდის, მოიძულის ვინმე და დამცირისო, ესე აღამადლის და ესე დამდაბლის, კრის უსამართლობასა»-ო (*561, გვ. 330). ისტორიკოსი აღმოფთვებული ამბობს: «მე უგუნიურებას! ამისთვის ბრალეუბა?.. ამისთვის რად არა დმერთსაცა ბრალეუ, უგუნირო, ამსვე ესროთ მოქმედს: ანუ არა ხუთთა ქანქარათა ათ-მეოფელსა მისცნა ათნი ქანქარნი, ანუ არა ერთისა დამფეველსა მოუღო იგიცა და მისცა ათთხელად შეათერთმეტედ... უგუეთუ მეფემან ერთგულნი, ფრთხილნი და ახოვანი ნაცუელად ორგულთა და უბანთა და უღირსთა დიდნეს, რაჲ უსამართლო ქმნა? ნუ უკვე დუხჭირმანცა ბრალდს სარკესა, რამეთუ სხე მისი ცუდად უხუენის»-ო (*562, გვ. 330).

ჩვენს ისტორიკოსს მოთხრობილი აქვს აგრეთვე, რომ დავით აღმაშენებელი გატაცებით კითხულობდა ხოლმე წიგნებს, მთელ თავის თავისუფადს დროს წიგნების კითხვას და წაკითხულის დედა-აზრისა და შინაარსის შესახებ მოფიქრებასა და მსჯელობასა ანდომებდა. სხვათა შორის იგი გვიამბობს, რომ ერთხელ, როცა მისი მხედრობა ომში აბრძოდა, ხოლო მეფე კარავში უცდიადა, სანამ მისი ჩარევა ბრძოლაში სჭირო იქმნებოდა წიგნის კითხვას ისე გაუტაცია, რომ ვინაღმ ბრძოლა უბედურად არ დამთავრებულა. ამის გამო მისი შკვლარნი «ფრიად აბრალებდეს მას, განიცადეთ-და ჩემად, რომელ ესევითარისა საქმესა შინა და ესე ოდენ უცალოსა, წიგნნივე. აქუნდეს უსასწრაფოეს საქმედ»-ო (*550, გვ. 318).

ისტორიკოსი ამ ბრალდებასაც აქარწულებს და უხსნის მკითხველს, თუ რა დიადი მნიშვნელობა ჰქონდა და რამდენად სჭირო იყო მეფისათვის წიგნების კითხვა: «ვისთქვა ესეცა, ვითარმედ უკეთუმცა არა წერილთა მეცნიერებანი და კარდასრულთა¹ საქმეთა შემეცნებანი და შირველ-ყოფილთა მეფეთა კეთილ-ძღუესაქნებულთა, ანუ ვერა[რას²] წარმართებულთა შემთხუეული წინაცანსაკრძალებულად და სხედ არ შემოეხუნეს და არა მოეკმარეს,—ვითარცა იტყუნს სოლომონ, ვითარმედ «იფნის ქნეულებანი ჟამთანი, აღკნანი იგაფთანი და გადასრულთა შემსიგაგნნი მომავალნი», არამცა³) კუერთნი მეფობისა ესეოდენ დამდაბლებული, ესეოდენ ძნელი და ნამდვილ დიდი განსაკებულ ეპურა⁴) ესრეთ მადლად»-ო (*551, გვ. 318).

სამწუხაროდ დავით აღმაშენებელის «ცხორება»-ს სწორედ შესავალი ავლია. ჩვენ უკვე ვიცით, რომ ქართველი ისტორიკოსები შესავალში ჩუენებრივ სწოვადო სკითხვებზე და თავიანთ თხზულების მიზნისა და მეთოდების შესახებ მსჯელობდნენ ხოლმე (იხ. აქვე 20—21, 44—45, 63—64, 74—79 და სხვაგან). ამიტომ უმჭველია ამ ჩვენ ისტორიკოსსაც თავისი სწოვადო აზრები შესავალში ექმნებოდა გამოთქმული. ჩვენს ავტორის დრმა და ფართო განათლება გვაფიქრებინებს, რომ ამ შესავალში საკულისხმიერო ცნობები უნდა

1) გარდამოხულოთა 2) და.. 3) არა თუმცა. 4) რათა იპურა.

ყოფილიყო. ხანაც მამინ ისეთი იყო, როცა ქართველ მწერლებისა და მეცნიერების აზროვნობას საზოგადო საკითხები იზიდავდა და აფიქრებდა. საკმარისია დავით აღმაშენებლისა და თამარ მეფის ისტორიკოსებისა და ნიკოლოზ კათოლიკოსის თხზულებები გადავიკითხოთ: აღმამანმა, რომ თითონაც დარწმუნდეს.

ავიღოთ მაკალათად თუნდ კათოლიკოს ნიკოლოზის საკულისსმიერო მსჯელობა, სადაც იგი სხვა-და-სხვა ერის განსაკუთრებულ ნიჭსა და მიდრეკილებას არკვევს. როგორც აღმამანთა შორის „მრავალნი რაჲ კელოვნებანი იპოვებიან“ და თითოეულს კაცს განსხვავებული ნიჭი და მიდრეკილება აქვს თანდაყოლილი, „ესრე სახელვე უკვე იხილვების ნათესავთაჲცა შორის, რამეთუ რომელნიმე ნათესავნი ესევეთარნი არიან ბუნებათ, ხოლო რომელნიმე ეგევეთარნი“—ო (პ. კარბელაშვილი. იერარქია საქართველოს ეკლესიის I, გვ. 68). ზოგიერთი ერები „ღობდ და დედალ არაან და ფრად მოსწრაფე ენამკვევრობისა ფილოსოფოსობისათჳს და საკვრველი რაჲმე გულსმოდგინებაჲ და ტრფიალებჲა მოუგიეს გამოძიებათაჲ, რომელთათჳსმე ლეთისათაჲცა და კაცობრივთა და ყოველთავე დაბადებულთათჳსცა,—და ამით სახითა რეცა მძლეობენ ყოველთა ზედა სილალითა გონებისაჲთა, ვითარცა ზეშთა-ქმნილნი“—ო (იქვე 68), ზოგი ერები კიდევ „არიან ბუნებით სადავნი და მარტივნი და წრფელნი, სიმართლესა ცხოვრებისასა და უღელისა უმანკოებისასა მზიდველნი“, და მხოლოდ „ღვთისაჲ ოდენ და მკლავისა თჳსისა მოსაენი, რომლითაცა უკვე გამოისახეს და საცნაურ იქმნების სიქველე ჭაბუკისა“—ო (იქვე 68). „ხოლო სხვანი უკვე ნათესავნი სხვათა რათამე მიმართ ღონისძიებათა და სელოვნებათა მინდობელობენ... და ყოველთავე უკვე თჳს-თჳსად შეუტავს საზღუარი ტომობისა თჳსისა“—ო. ამგვარად შეიძლებათ კიდევ, რომ „თჳთუფალდაცა უკვე წარმოვანინე შემსგავსებულებაჲ ნათესავ-ტომობისა თჳთოეულისა“—ო (იქვე 69). თუ საეკლესიო ისტორიკოსი ასეთს რთულ საკითხებს აქტვედა ეურადლებას და აკვირდებოდა, მით უმეტეს ამკვარ საზოგადო საკითხებს დავით აღმაშენებლის ტორიკოსისავით განსაღებული და ჭკვიანი მწერალი შეეხებოდა.

თვით თხზულებაშიაც მოიპოვება ორიოდე ადგილი, რომელც ჩვენი ავტორის საზოგადო აზროვნებას ახსნათებს. ქვეყნის უბედურება, მტრის შემოსევა, ან სხვა რამ განსაღდელი შეიძლება სხვა-და-სხვა მიზეზებისაგან ყოფილიყო: ზოგჯერ იგი „სოკვარდამონი, ღვთივ მოვლენებულნი“ იყო „ცოდვითა ჩუენთათჳს“, ზოგჯერ კადევ ბუნებრივ ან შემთხვევით მოვლენისაგან ისე, რომ აღმამანებს შეეძლოთ ეთქვათ: „ესე აღზრვანი წარმათთანია არა ცოდვითა ჩუენთათჳს იქმნეს, არცა ღთისა მიერ, არამედ შეცვალებითა რათამე უამთათა და დამთხუევითა აღზრვისა საქმეთათა“—ო (*518, გვ. 286).

ამისთანავე ისტორიკოსის სიტყვებითგან სჩანს, რომ როცა ქვეყანას უბედურება ღვთის რისხვად ეწვევა ხოლმე, მამინ უბედურებას განსაკუთრებუ-

ღი სიმკაცრის ნიშანი ატყევა ხოლმე, რომ აღამანისებს მოფლენილ კანსაცდელის მარხები მაშინვე შეეკრუთ (იქვე).

თვით თხზულებასში ერთი ადგილი კიდევ მოიპოვება, რომელიც ცოტადაც არის მაინც ცნობებს გვაძლევს იმის შესახებ, თუ რა აზრის იყო ავტორი ისტორიის სხვა-და-სხვა დარგის შეთადლებზე. „ამად რა თხრობად მოვიწიე“, ამბობს დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი, ვაების დირსად შევრაცხენ დიდნი იგი და სახელოვანი მეტყუელნი, — ვიტყუ უკუე უმიროსსა და არისტოტელსა ელდინთა¹⁾, ხოლო იოსებოს ებრაელთა, — რომელთაგანმან ერთმან ტრთადელთა და აქილეელთანი შეამკუნა თხრობანი: თუ ვითარ აღამენო²⁾ და ჰ[რი]-ამოს³⁾, ანუ აქილევი და ეკტორ, მერმეტა ოდისეოს და ორესტი ეკუთნენ და ვინ ვის მძლე ექმნა, და მეორემან ალექსანდრესნი წარმოთქუნა მკნეაოცებანი და ძლიევანი. ხოლო მესამემან ტიტუსმიერნი შეტრამეთა თჳსთა-სე-დანა კირნი მისცნა აღწერასა. და ვინათგან ამათ ნიეთნი საქმეთანი არა აქუნდეს კმად მისათხრობლად, ამისთჳსცა კელოვნებითა რიტორობისათა განაერცელნეს, ვითარცა იტყუს თვთ სადამე ალაქსანდრე ადა დიდ იუაჲ აქილევი, არამედ დიდსა შემთხეი⁴⁾ მაქებელსა უმირთსისა. რამეთუ ოცდარგა წელი განკრძობასა ტრთადელთა⁵⁾ ბრძოლისსა ვერაქრა. დირსი ქებისა იქმნა, ხოლო მეფისა დავითისი ესეოდენთა მიმართ წინაგანწყობა სამყაშადმდე იყო და ვერცა პირველსა კუთებასა შეუძლეს წინააღგომად. ჰქონებოდა [თქმცა ამათ ბრძენთა ნიეთად⁶⁾] თხრობათა საქმენი დავითისნი და მათცა აღეწერნეს ჯეროვნად შ[ა]თისებრ რიტორობისა, და მაშინდამცა დირს ქმნილ იუენეს ჯეროვნად ქებისა“ — (*540—541, გვ. 307—308).

სეჟოდ, როცა ეფრემ მცირესე გვქონდა ლაზარკი, ჩვენ ვნახეთ, რომ ამ შესანიშნავ ქართველ მეცნიერის აზრისდა თანხმად „ცხოვრებაჲ, ანუ წამებაჲ, ანუ რამცა რაჲ ჰამბავი, გინა მოთხრობაჲ“ შეიძლებოდა ორნიად ყოფილიყო დაწერილი: ან მარტივად „ლიტონითა სატყუთა“, ან არადა ხელაგნურად გამშვენირებული და გადაჯანსმული ყოფილიყო. როგორც ჯამოგარკვეით თვით ეფრემსი სელაგნურად დაწერილი „მოთხრობები“ მოსწონდა, მაგრამ სიმართლითა-გი უნდა ყოფილიყო ადწერილი (იხ. აქვე გვ. 104—107).

დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსიც ეფრემ მცირეს მოძღვრების მიმდევარი ყოფილა: მისაც, როგორც ეტუება, მოსწონდა, თუ რომ ისტორიკოსი თავის თხზულებას დასწერდა „კელოვნებითა რიტორობისათა“, „ჯეროვნად რიტორობისა“, მხოლოდ აუცილებლად სჭირდებოდა მაჩინა, რომ ისტორიკოსს არ გაეზვიადებინა, შეტის-შეტად არ „განეერცელა“, და თვით ამბავი, შემთხვევა სწორედ აქწერს: „ნიეთნი საქმეთანი“ არ დაემანხვებინა და სარიტოროდ „ნიეთნი საქმეთანი“ ჰქონოდა, ცარიელ სიტყვების რახა-რუნი

1) ელილოთა, 2) აღემნოს, 3) პუამოს, 4) მიემთხვიო, 5) ტროდაელთა, 6) ნიე-
დად ბრძენთა;

არ აქტებს. როდესაც ისტორიკოსი ამ მეთოდოლოგიურს მოთხოვნას ახს-
რულებდა, მარტო „მაშინდამცა დიხს ქმნილ იუუნეს ჯეროვნად ქებისა“—
დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსს ჭგონია, ვითამც ასეთი „დიდნი იგი სა-
ხელოვანნი“ მწერლებიც-გი, როგორც მაგ. ბერქიანა უმირისი: „არისტოტელი
და ებრაელთა იოსიპოს, ზოგჯერ, როცა „ნიუთნი საქმეთანი არა აქუნდეს
კმად მისათხრობელად“, ცდილობდნენ „კელოვნებითა რიტორობისათა“
მოთხრობა „განეგრცელათ“. მაშასადამე დავით აღმაშენებლის ისტორიკოს
თითონ მხოლოდ მაშინ მიმართავდა მოთხრობის დროს „რიტორობის კელოვ-
ნებას“, როცა „ნიუთნი საქმეთანი“ ექმნებოდა.

დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსს გარკვეული გეგმა ჭგონია. მისი
თხზულება ორ მთავარ ნაწილისაგან შედგება.

ერთი, რომელიც ისტორიის თავითუგანვე იწყობა და უმეტესი ადგილი,
27 გვერდი (*519—546, გვ. 217—313) უკავია, დიდებულ მეფის სამ-
ხედრო მოღვაწეობას ეხება. იქ სიტყვა აქტორი ამ ნაწილს ათავებს, თვით მასვე
აღნიშნული აქვს: „ესევითარნი უკუე არიან მეფობრივთა მიმოსლეთათა მისთა,
წყობათა და ლეწლთა და ძლიევთა, წარმართებათა, პერობათა და ახუ-
მათა დიდთა მათ და მრავალთა სამეფოთა და სამთავროთა მოთხრობანი და
საქმენი, რომელნი მან ქმნიან და აღსრულნა“—ო (*545—546, გვ. 313).

მეორე, უფრო მომცრო ნაწილი, 20 გვერდი (*546—566, გვ. 314—
334), თითქმის ისტორიის დასასრულამდის დავით აღმაშენებლის სამოქალაქო,
საეკლესიო და ზნეობრივ მოღვაწეობას, მეფის „სადმრთოთა და სულიერთა
სათნოებათა“ (*546, გვ. 313) ეხება: აქ მოთხრობილია, თუ როგორ უე-
ვარდა დავით აღმაშენებელს მწერლობა, წიგნების კითხვა და სხვა-და-სხვა საგ-
ნებზე სჯა-ბასი, რა ნაირად აფართოვებდა და ამტკიცებდა მეფე თავის მოქ-
მედებსა და სახელმწიფო მოღვაწეობას, რავე საისტორიო თხზულებებს და
წარსულის საისტორიო მკვლევარებს აკვირდებოდა და კარგად შესწავლილი და
შეთვისებული ჭგონდა; აღნიშნულია, როგორ ზრუნავდა ეკლესიისა და ქველ-
მოქმედებისათვის, რა ნაირად განათავისუფლა ეკლესია და სამღვდელთაგან სა-
ხელმწიფო გარდასახადებისაგან და ქონებრივად უზრუნველ ჭყო, გზები და
ხიდეები გააკეთა, ახალი უმაღლესი სასამართლოები დააწესა, სამეფო შინაურ
მტრებისა და მოღალატეებისაგან განათავისუფლა და სხვა და სხვა. ერთი სიტ-
ყვით, მეორე ნაწილი მეფის სამოქალაქო და საზოგადოებრივ მოღვაწეობას
გვიხატავს: „სადმრთოთათა და სულიერთა სათნოებათა“, როგორც თვით ისტო-
რიკოსი ამბობს. და არა სასულიერო—სადვთისმეტყველო, ან საეკლესიოს,
როგორც ბ. თ. ჟორდანიას ჭგონია (ქტბი I, გვ. XLV). თვით ისტორიკოსი
„სულიერთა“-ს საეკლესიოს-გი არ უძახის, არამედ ეგვლაფერს რაც აღმაშენის
სულიერ-ზნეობრივ მოქმედებას, „სათნოებათა“ შეეხება: წიგნების კითხვა და
ცოდნის-მოყვარება, მეცნიერება, სამართალი, შინაური პოლიტიკა და სამე-

ფოს მართვა-გამკობა. ბ. ჯორდანია სცდება, როცა ამტკიცებს, ვითომც და-
ვათ აღმაშენებლის ისტორიის ეს მცირე ნაწილი „გვიხსნათებს მეფის ღვთის-
ნიერებას“ (იქვე, გვ. XLV). ზირიქით ისტორიის ამ „სასწაულიერო“ ნაწილ-
შიც ღვისნიერ-საქეცესო ამბებს მცირედი ადგილი უჭავია.

თავის თხზულების მეორე ნაწილს ისტორიკოსი ამკვარ შესავლით იწ-
ყობს: „ხოლო კორციელთა საქმეთა ესრეთ მომქმედისაგან უკუეთუ ვიეთ-
[თა]შე ჰგონონ, ვითარმედ რადრამცა მოეცალა საღმრთოთა და სულიერთა
სათნოებათა მიმართ მისეფადმცა¹⁾ და მოგონებად, არა თუ ქმნად, ვი-
ნათგან ფრიადცა კმა არიან ესენი ერთისა, კორცთა-შინა-მყოფისა კა-
ციისაგან ქმნად და წარმართებად. და თუ სდა ზოგა სამეფო თჳსი სიმდაბლ-
[ესა] შინა და სიმადლედ აღიუყანა და თუ სდა დასხნა სასწაულნი და ძველ-
ნი ვითარ მძლეად გამოაჩინნა, ამათნი მომგონებულნი²⁾ ნუ უგვე არა იბრადნენ?
არამედ ეუწყენ მათ, ვითარმედ, უკუეთუ ამათ პირთათჳს ვინმე გამოიძიოს
და ზედა-მიწვენითა ვინ ცნობა ინებოს, კინდა ესე კორციელნი საქმენი
წარმოთქმულნი ფრად უნდოდ და არარად პოვნეს, ვითარცა ნამდვილ³⁾
მცირენი და საწყუთინი“-ო (*546, გვ. 313—314).

რასაკვირველია ამ ჩვენს ისტორიკოსსაც თავის თხზულების პირველ-
სა და განსაკუთრებით მეორე ნაწილში ეველასფერი მოთხრობილი არა აქვს,
რაც-კი დავით აღმაშენებლის შესახებ იცოდა, არამედ მხოლოდ რამდენიმე
შემთხვევა. პირველს ნაწილში ავტორი ერთს აღაგას თითთხვევამბობს, „განი-
ცადეთღა ოთხთა ამთ წელთა ქმნილნი მისნი, რომელთა მწავადგვის მცირელი
მეგულების თქუმაღ“-ო (*537, გვ. 303). ისტორიკოსი ამავე აზრს უფრო
მკაფიოდ პირველ ნაწილის ბოლოსაც იმეორებს: ეველა ზემოთქმულით ხვენ „მცი-
რელითა, ყოვლად კნინითა სიტყუთა წარმოგვიჩინია დიდას მათ და მო-
სათხრობად შეუძლებელთა საქმეთა მისთაგან“-ო (*546, გვ. 313). დავით
აღმაშენებლის „სუღაერ“ მოღვაწეობითგანაც „მცირელნი მრავლისაგან, ვი-
თარცა სასუმელი ერთი მტკუარისაგან, ჩუენცა მივსცეთ თხრობასა“-ო
(*546—547, გვ. 314), ამბობს ისტორიკოსი. დავით აღმაშენებლის ცოდ-
ნისა და წიგნების კითხვის მოყვარეობის დასამტკიცებლადაც ისტორიკოსს მხო-
ლოდ ორიოდვე მკაფიოთი აქვს მოყვანილი: „არან სხუანიცა მრავალნი სა-
ცნაურებანი პირისანი, გარნა მე“-ო, ამბობს ავტორი, „ერთილა შეგსძინო
სხუათა ამთ თანა“-ო (*549, გვ. 316).

დავით მეფის აღმაშენებლობითი მოღვაწეობის დასასურათებლადაც ისტო-
რიკოსს მხოლოდ ორი მკაფიოთი აქვს დასახელებული: „ვინათგან დემრთი
ესრეთ განაგებდა საქმეთა დავითისათა და წარუმართებდა ყოველთა ცხათა მისთა...
არცა იგი უღებებლად განმრავლებად ტალანტთა, არამედ სრულითა გუ-

1) მიხილვადმცა; 2) მოგონებულნი; 3) -ი.

ლთა ჭმისხურება და შთ იქმოდა, რომელნი ნებისა ღუთისად დაამტკიცნის და სათხო უოფილად მისდა ღუთინდის, ვითარცა აწ ითქუას“-ო (*526, გვ. 293). შემდეგ მოთხრობილია, თუ როგორ ააგო დავითმა გელათის მონასტერი, მთაწყო უოველ მხრივ და ეს ადგილი „უოველისა აღმოსავლეთისა მეორედ იერუსალიმად, სასწაულად უოველისა კეთილისა, მოძღურად სწავლულებისად და სხუად ათინად“ შეჭმნა (*526—528, გვ. 293—295). შერე აღწერილია მეფის „კატამოყუარობისა“ მიერ აღშენებული „ქსენონი“, სადაც სწუელუები მოათვისა და უოველის ფრთ უზრუნველ ჭყო (*528—529, გვ. 295).

დავით აღმაშენებელის სამხედრო ხერხი და მოქმედება ისტორიკოსს ამ კვარადვე აქვს დასურათებულა: თურქთა წინააღმდეგ, „მოამისხურის მეფემან რომლითა შორეჲს ეკებოდას; რამეთუ უგრძობულად დაესხის და მოწვედნის და ესე არა ერთ, გინა ორ, ანუ სამ, არამედ მრავალ გზის, ვითარცა აწ ერთი ითქუას“-ო (*531, გვ. 289). მეფის გასაოცარ გულუხვობისა და ქველმოქმედების დასამტკიცებლადც მას ორიოდვე შემთხვევა აქვს აწერილი, ხოლო ბოლოში იგი უმაცებს: „ესეცა მცირედი მრავლისაგან გვითქუამს“-ო (*554, გვ. 322).

დადებული მეფის მემატინანეს დახასიათების იმოდენი უნარი ჰქონდა, რომ ორიოდვე სიტყვით არსებითი და დამახასიათებელი თვისებების აღნიშვნა შეეძლო. მაგ. დავით აღმაშენებელისაგან აკებულ გელათის მონასტერის სწორ-უზოვარი თვისებები ისტორიკოსს ასე აქვს აწერილი: „აღმატებული უოველთა წინააღმდეგთა ქმნულობათა...¹⁾ სესთა ჭმატს შუენირებასა უოველთას სივრცითა და ნივთთა²⁾ სიკეთითა და სიმრავლითა და მოქმენულობისა შესწორებულობითა, რომელთა თანა-მოწმედ მქონან³⁾ თუაღნი მხედველთანი“ (*527, გვ. 294).

თუმცა ჩვენს ისტორიკოსს საზოგადოდ სიტუვის მოკვლედ მოჭრა და მყოფით დასისათება ჭვეარება, მაგრამ ოდნავ რიტორული მჭერმეტყველებაც ემჩნევა, მაგ. ერთგან იგი ამბობს: „ხოლო სჰანი ჩუენნი და უფროსად უოველი სამეფო თუ ვითარ⁴⁾ აღვისო ოქროთა და ვეცხლითა... რაოდენმან ქარტამან და მელანმან დაიტიოს, და, რამეთუ გლესთა, იხილემცა, ოდეს არაითა მეფენი მოჭყუნდას ტუეედ, და, სხუთათჳს. სიტუჲს რადადა სახმარ არს“-ო (*540, გვ. 307). ან კიდევ, იქ სადაც ისტორიკოსს დავით აღმაშენებელის სამხედრო მოღვაწეობა დახასიათებული აქვს, ნათქვამია: „ამთ უოველთათჳს არა ჩუენი, არამედ ვგონებ, ვითარმედ ყოვლისა სოფლისა ბრძენთა და გამომეტყუელთა ენა იხილოს. ჭეროვნად გამოწულილვით[ა] თხ[რ]ისა [ვერ] მიცემაღ“-ო (*540, გვ. 306—307).

1) ქმნულობისა. 2) ნივთთა. 3) ჭქონან. 4) აღვის.

ამ ჩვენს ისტორიკოსს ისტორიული შედარებითი დახასიათება უყვარს და მოღვაწის დასასურათებლად ხმარობს ხოლმე: „ეწინასიდა ნადირობისა შინა ესეოდენ გამარჯუებულა? მოსიმახოს¹⁾ ვინმე ითქმის ებრაელი მოსირობისა] და კეთილ-შიქმართებლობისათვის, აღექსანდრე სმათა შორის მჭობად და აქილევი კენტავროსისაგან განსწავლულად ელენთა²⁾ შორის, ხოლო ბაქრქამ ჯური³⁾ სმარსთა შორის მოქმედად უცხოთა და საჯრგელთა, გარნა კემმარიტად ვერცა [ერთი] ამათგან შეესწორებოდა ამას“—აო (*548, გვ. 315—216).

დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი ნიჭით უხვად დაჯილდოვებული მწერალა და მისი ნაწარმოები მეთოდების მხრივაც დიდი უყრადღების ღირსია. მართლაც გიორგი ხუცეს-მონაზონისაგან იგი შედარებითი მეთოდით სარგებლობს. ხოლო თუ პირველს ამგვარი მაგალითი ერთი-ორი მოეპოვება, ჩვენი ისტორიკოსი პირიქით ხშირად მიჰმართავდა ხოლმე. დავით აღმაშენებლის დგაწლისა და მნიშვნელობის გამოსარკვევად, იგი თანამედროვე ზოლიტიკურ მდგომარეობას ასურათებს, სამთვლილი აქვს სელ-შემშლეღ ზირობებისდა მიუხედავად რა-და-რა გაუკეთებია მას; დავით აღმაშენებლის მოღვაწეობისა და საქართველოს წინანდელ შეიყუთა ნამოქმედანს ერთი-ერთმანეთს აღარებს და ამგვანად დავით მეფის უმინატეობას ამტკიცებს: „ეგობნებ ვითარმედ მამათა და მამათაგან წარღებული ქუეყანანი, ტუუენი და სიმდიდრენი მრავალ-წილად უკუმოიხდუნა ამან მენემან და დამშვიდნა ქუეყანა, განავსო და აღაშენა ყოველი ოკერქმინილი და გარდამატა ყოველთა მამათა მშვიდობისათა და სიმდიდრითა სემეფო ხუენი ნაცუალთა გარდასრულთა ოკრებათსა“—ა (*545, გვ. 312—313).

სემოთ, როცა გიორგი ხუცეს-მონაზონზე გვქონდა დაზარატი, გამოვარკვიეთ რომ მას, შედარების დროს მართო წარსულებთან-კი არ მოჭყავდა მკალითები, არამედ უცხო ხადსთა ცხოვრებითგანაც, მაგრამ ვეულა მკალითები ან ებრაელებისა, ან არა და წა მამათა ცხოვრებათაგან იყო ამოდებული (იხ. აქვე 88—89). ერთი სიტუციით, მის ერთად-ერთ წყაროდ ძველი და ახალი აღთქმა და საქართველოს საეკლესიო მწერლობა იყო: ამის გარეშე მას შედარება არ უცდია, იქნებ იმიტომ რომ წმიდანის ცხოვრებაში ამ გვარი მკალითების მოყვანა უხერხულად მიაჩნდა.

დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსს შედარებითი მეთოდი სულ სხვა ნადავზე აქვს დაშვარებული: იგი ამ სამოთხრობო მეთოდს წამდაუწუმ ხმარობდა ხოლმე. ებრაელების ისტორია იქნება თუ ქრისტიანობის, ძველი წარმართ ბერძნებისა თუ სპარსელების ისტორია იქნებოდა, ჩვენ ავტორისათვის სულ ერთია,—მას სრულებით თავისუფლად მოჰყავს ყველა ხალხების

1) მოსიმახოსო. 2) ელენთა. 3) ბაქრმჯორი.

და მეფეების ცხოვრების მაგალითები და საქართველოს მდგომარეობასა და საქართველოს მეფის მოღვაწეობას იმ მაგალითებს აღარებს. მისი მხედველობისა და შედარების ასპარეზი ფართო და თითქმის განუსაზღვრელია, მისი აზროვნობა მსოფლიო-ისტორიულ სფეროში დანაწარმობს. აბა სად აქილევები და სად დავით აღმაშენებელიო, ამბობს დავით აღმაშენებელის ისტორიკოსი, „რამეთუ ოცდა რვა წელ განგრძობასა ტროადელთა ბრძოლისას ვერა რა ღირსი ქებისა იქმნა, ხოლო მეფის დავითისი ესეოდენთა მიმართ წინაგანწყობა სამ უამაღმდე იყო და ვერცა პირველსა კუეთებასა შეუძლეს წინააღდგომად“ (№541, გვ. 308). არც ალექსანდრე მაკედონელს ჩამოუყვარდება დავით აღმაშენებელიო, „რამეთუ დასაცაყო წერილმან ფრთოვანსა ვეფხესა მამსკავსა მაკედონელი იგი სიფაცხითა მისართებლობის[თა] და მსწრაფელ მიმოვლისა ქუეყანათა შინა და სტრელად მრავალ ფერობისათჳს ქცევათა და განზრახვათა მისთასა, არამედ ჩუენი ესე გვრგვონსანი და ახალი ალექსანდრე-დალა[ცა]თუ უამითა შემდგომად, არამედ არცა საქმითა, არცა განზრახვითა, არცა სიმკნითა უმცირე და თვთ საქმეთა შინა, რომელთა მძლე ითქუმის ალექსანდრე, არა უმდაბლეს, არამედ მრავლთა უმაღლეს მგონიეს“-ო, ამბობს ისტორიკოსი (№536, გვ. 302—303).

მასმასდაჲ სხელმწიფო მოღვაწეთა დგაწლი განიზომებოდა ან „განზრახვითა“, ე. ი. იმ სმოქმედო გეგმით, რომელსაც ისინი განსისხორციელებლად დაისახვდენ, ან „საქმითა“, ზრატქიკული მოქმედებით, განზრახულ გეგმის განსხორციელებით, ან კიდევ მხოლოდ სამხედრო კულადობითა და სიმტკიცით, „სიმკნითა“. მოღვაწენი „მის-უამისანი“, თანამედროფენი, ან „უამითა შემდგომად“ მეოფენი წინააღროინდელთან შედარებათ ღირსებისდა მისედვითა შეიძლებოდა ერთი ერთამანერთსუ ან „უმცირეს“ და „უმდაბლეს“, ან თანასწორნი და „არა-უმდაბლეს“, ან კიდევ „უმადლესი“ ყოფილიყო.

სემოთ ვთქვით, რომ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის აზროვნობა ფართო და მსოფლიო-ისტორიულ ასპარეზს აღწევს, მაგრამ ამასთანავე მისი აზროვნობა ღრმა და ბრძნულია, მისი მსჯელობა თავის ზედმიწევნით თვისებით განმაცვიფრებელია. მან კარგად იცის, რაოდენი ძალა და გავლენა აქვს მოღვაწის პირად ნიქს და დაუღალავ მოქმედებას; მას ჩინებულად ესმის, რომ უმაღლეს ნიჭიერებითა და თავგამოდებითაც-კი აღკურვილი მოღვაწე, თვით უუძლიერესი გვირგვინოსანი მეფეც-კი ყოველად შემძლები არ არის და მისი მოქმედება ქვეყნისა და ხალხის თანამედროფე მდგომარეობითა და საზოგადოებრივ პირობებით არის შეზღუდული. მას შეუჩნია, რომ მოღვაწე შეიძლება უმწვერვალეს ნიჭითა და ძლით იყოს აღკურფილი, გენათისი იყოს, მაგრამ თუ-კი ერთი და სსიქლმწიფოც იმისდა შესაფერისად მომზადებული და დაწინაურებული არ არის, მამან

მასი მოღვაწეობა სასურველ ნაყოფს ვერ მოიტანს. თვით ალექსანდრე მაკედონელი ნიჭით სრულებით არა სჯობნიდა დავით აღმაშენებელს, მაგრამ თუ საქართველოს მეფის მოღვაწეობა იმნაირადვე ბრწინვალე არა ყოფილა, როგორც ალექსანდრესი, მხოლოდ იმიტომ: ამბობს ისტორიკოსი, რომ იმის მოქმედებას წყენი სამშობლომ იმდროინდელი მდგომარეობა სჯელს ისე არ უწყობდა, როგორც ალექსანდრე მაკედონელს: „თუ არა ქართველთა ოდენ სპითა ვერცა რასა ალექსანდრე იქმოდა კარგსა და თუმცა დავითს სპარსთამცა ჰქონებოდა მეფობა, ანუ ბერძენთა და ჰრომთა ძალი, ანუ სხუათა დიდთა სამეფოთა, მაშინმცა გენახნეს ნაქმარნი მისნი“—ა. (*561; გვ. 329).

დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის თხზულება დაწერილია მშვენიერნი მხატვრული, კეთილშობილური გნით და ისეთის გულმწრფელობით და იმდენად სიგულისხმიერად, რომ შეითხველი უნებლედ მისდევს მის მსჯელობას და იხიბობება მის მაღალ-ხარისხოვან მოთხრობით.

ამასთანავე იგი მრავალ ქრონოლოგიურ ცნობებს შეიცავს და უადრესი ნდობის დირსია. თვითოეული მის ცნობის სიმართლის დამტკიცება შეიძლება უცხო-ქვეყნულ და მეზობელთა ისტორიკოსებთან შედარებით (ამის დამტკიცებელა მრავალი საბუთები ის. ქელ ერის ისტორიაში, წ. II, გვ. 506—542). თავისდა თავად ცხადა, რომ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის თხზულების აღდგენად დედნის გამოცემა აუცილებლად საჭიროა და ამ სტრუქტურების ავტორს ამგვარი შრომა განზრახული აქვს.

თამარ მეფის ისტორიკოსი.

თამარ მეფეს ხანა უეჭველია საქართველოში ბევრი აღმწერელი და ისტორიკოსი ეყოლებოდა, მაგრამ ერთის გარდა სხვების შრომა ჯერ-ჯერობით დაკარგულად უნდა ჩაითვალოს. ამ ერთის თხზულებაც შენახულია „მშ დ'ფელს ქცა“-ში, მაგრამ მეტის-მეტად დამახინჯებულია მერმინდელ გადაწყვეტაგან. ისტორიკოსის ვინაობა, სახელი და გვარი „მშ დ'ფელს ქცა“-ში აღნიშნული არ არის, არც სხვაგან. სადმე მიახლოება ამის შესახებ რაიმე ცნობა. საბედნიეროდ თამარ მეფის ისტორიკოსის თხზულების დასაწყისია შენახული. ამ მხრივ იგი მეტად საუურადღებოა იმიტომ, რომ „მტრე ქა“-ს და დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის ნაწარმოებს სწორედ დასაწყისი აკლია და მხოლოდ თამარ მეფის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის აღმწერელის თხზულების შესავალად მისხედვით ოდნავ მაინც შეგვიძლიან წარმოვიდგინოთ, თუ როგორ

იწიკობდნენ ხოლმე ძველი ქართველი ისტორიკოსები თავიანთ საზოგადოებრივ სისტორიით თხზულებებს. თამარ მეფის ისტორიის წითურად წიხ უძღვის სათაურის სახით შემდეგი ციტატა არ იქონს ბუნდოვანი რიტორული წინადადება:

„რომელმან წყლისა-მოაბადნი რიტორთა მძლე¹⁾ [ჭყავე²⁾] ეოველთა, ენა უტყუ[ი] შეტყუელ ჭყავ ანგელოზთა მთავრისა, აწ-ცა გან[მი]მეტე ენა ბრვენილი ისტორიათა³⁾ და აზმან[ნ]თა შეტყუელებასა შინა შარვანდედასა“ (წმწმ, გვ. 362).

ზეგომოყვანილ წინადადებაში ავტორი სთხოვს ღმერთს, რომელმაც უბრძლო შებღურნი (წყლისა მოაბადნი), მოციქულები, ეველს რიტორთა უმჯობესად გამოახინა, ხოლო ანგელოზთა მთავარს შეტყუელების ნიჭი უწყალობა, მასაც საისტორიო თხზულების წერის დროს ენა განუმტრეს და ენა-წყლიანობა მიანიჭოს. მაშასადამე თვით ავტორი თავის ნაწარმოებს შარვანდედათა, ანუ მეფეთა ისტორიათა და აზმან[ნ]თა შეტყუელებად სთვლის. შესაძლებელია თვით თხზულებასაც რქმოდეს, ან რაკი ამ თხზულების სათაური დაკარგულა; მხოლოდ ამიტომ ჯერ-ჯერობით ვუწოდოთ „ისტორიანი და აზმანი შარვანდედანი“, ან არადა „ისტორიათა და აზმანთა მეტყუელება შარვანდედათა“.

„ისტორია“ ბერძნული სიტყვაა და ჰინაშნავს შეკრებილს ცნობას, ამბავს, ისტორიას. საყურადღებოა, რომ ქართულს საისტორიო მწერლობაში ეს ტერმინი, როგორც ეტუობა, პირველად თამარ მეფის ცხოვრების აღმწერელმა შემოიღო.

„აზმანი“ არაბული სიტყვაა. „ისტორია“-სავით იგივე მრავლობითი რიცხვად არის ნასმარი და უდრის არაბულს „აზმანუნ“-ს, რომლის მხოლოდობითი რიცხვი ითქმის „ზემანუნ“-ად და ჰინაშნავს „დროს“, „ხანას“. ეს ორა ბერძნულ-არაბული ტერმინი საუცხოვედ გვისურათებს წვენი ისტორიკოსის აზროვნობისა და განათლების ორგანოს ხასიათს. მას შეთვისებული ჰქონდა ორი კულტურა: ბერძნული, ბიზანტიურ-ელლინური, ქრისტიანული და არაბულ-სპარსული, მაჰმადიანური. ამ ორ სულიერ სამფლობელოის მალაღბარისხოვანი განძი მას, ქართველს განათლებულს მწერალს, იმდროინდელ მწიგნობარ თანამემამულეებსავით შესისხლბორცებული და თავისებურად გარდაქმნილი ჰქონდა.

თამარ მეფის ისტორიკოსის სახელი, როგორც აღნიშნული იყო, შენახული არ არის, მაგრამ ავტორის პიროვნებისა და აზროვნების გათვალისწინებისა და წარმოდგენისათვის თვით თხზულების ტუელდსმითა შესწავლა საკმაოდ მასალებს მოგვცემს.

1) მზ დ¹ფს ქცა“-ში „სძლე“. 2) დამატებულია ამ წინადადების მეორე ნაწილისა მიხედვით. 3) მზ დ¹ფსი ქცა“-ში აქ (გვ. 362) დამახინჯებულია და სწორია „ისტორთა“, შეად. გვ. 363 „ისტორიათა“.

ამგვარი შესწავლა სრულს უფლებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ თამარ მეფის ისტორიკოსი, რომელსაც გიორგი III მეფემაც აქვს მოთხრობილი, თამარის თანამედროვე ყოფილა: მაგალითად ერთგან, სულაც ისტორიკოსი თამარის მამის მიერ სამეფო ტახტზე აყვანისა და დაღობვის აღწერას ათავებს; დასძენს: „ჩანს ვითარ მზე უდრებლად ჭავჭავს¹⁾ მოღლივანდლად ღლივანდ ჯურთხევს მამისა შვილსა.. ზედა“-ო (*617, გვ. 391). მართლაც თვით ავტორი თავის თხზულებაში თამარ მეფის დროინდელ საზოგადოებას ასე ეუბნება: „ესეცა უწყით თქუენ მსმენელთა: [და]დაცათუ სამისოდ გაჭრილთა, მკეც-ქმნილთა, ხუენის უღმებელობითა უწყალო ქმნა, გარნა იხილიეთ, თუ ვითარ სატურფო და ანდამატებრივი მომზიდველობა აქუს მკეცთა გულებისა“-ო (*664, გვ. 453). იგივე ავტორი ამტკიცებს: დადიანი ვარდან, გუხან, ბოტოს ძე ბოტო და „მართნი მიმდგომნი დიდებულნი და აზნაური“ „ჩანან შეწყალებულნი“-ო (*686, გვ. 480—418). სოლო სულხუიან სულტანის რუგანადინზე ნათქვამი აქვს: „რომელი მთავრობს დიდსა საბურძხეთსა, ასისსა და კანადუგისა ვიდრე ზონტოდ ზღუადმდე“-ო (*699, გვ. 497).

ორგან თამარ მეფის ისტორიკოსს თარიღიც-გი აქვს მოყვანილი, და გარკვევით არის აღნიშნული, თუ რადის და რომელს წელს დაუწერია მას თავისი თხზულება. ერთ ადგას სახელდობრ იგი ამბობს: „გა[ა]ზნაურდეს ქუეყანისა-მოქმედნი და გადიდებულდეს აზნაურნი და გაკელმწიფდეს დიდებულნი მეფობასა შინა მისსა, რომელი აწ [ჩანს] ჩუენსა დაწერასა შინა ამისსა ათერთმეტთა მოქცევათა ქამთა თამარ სამგზის-სანატრელისათა ?“-ო (*632—633, გვ. 411).

მაშასადამე თამარ მეფის ისტორიის პირველი ნაწილი (ანუ ხელთნაწერით 593—638 გვ. ხოლო ექ. თაყაიშვილის გამოცემით 363—411 გვ.), ესე იგი 40 გვერდი ხელთნაწერით (49 გვ. ნაბეჭდი), რაც გიორგი III-ის მეფობის მთელს აღწერილობასა და თამარის ტახტზე ასვლისა და პოლიტიკურ მოძრაობის ამბავს შეიცავს, ისტორიკოსს თამარის მეფობის მეთერთმეტე ინდიკტიონის დასასრულს დაუწერია: შემდეგი განუგრძობა თამარის მეფობის მე-12-ე წლის განმავლობაში. ეს ცხადდა სჩანს შემდეგ წინადადებათგან: „ამის გონებასა ათორმეტსა წელიწადსა შინა“-არავის დამასახიჩრებელი და სიცოცხლის მომხმობელი სსსჯელი არ მიუსჯაო (*633, გვ. 412).

როგორც სჩანს თამარის გამეფების მეთორმეტე ინდიკტიონს საქართველოს უკვე ბევრი დიდმნიშვნელოვანი გამარჯვება და სახელგანთქმული ძღვევა მოსიღება ჭქონდა მოხვეჭილი. თვით ისტორიკოსს აღნიშნული აქვს კიდევ,

1) ჰრისა. 2) სანატრელო.

რომ „თამარ...; როშელმან სიმშუიდიას და[ვ]ითანითა¹⁾), სიბრძნითა სოლო-
მონიანითა²⁾), სიმკნეთა და სსურავთა³⁾ დღესის და ხვალეს არ მიგდებითა
აღუქსანდრიანითა, იპურნა ზღვით პონტოსით ზღუადმდე გურგანისა და
სპერიოვან დარუბანდამდის და ყოველნი კავკასიის იმერელნი და ამე-
რელნი ხაზარეთამდის და სკვითამდი[ს]. მიმსმელ იქნა ცხორებთ[ა] და
ნეტარებათა“—ო (*633, გვ. 412). ავტორს იქვე სათქვამა აქვს, თამარ მე-
ფის ეს ძლევა მოსილობა ქვემოთ იქნება აღწერილიო. „სხუანი ზენი: გა-
მარჯუებულობანი... შჯრცხლ-მოქმედობანი და მხედველობანი შკედ[არ]თანი
თუ რანი და რაოდენ იქმნეს, წინამდებარისაგან ეუწყენ მსმენელთა“—ო
(*634, გვ. 413), ამობს იგი. ამას კარდა, როცა ჩუენი ისტორიკოსი თამა-
რის მეორედ დაქორწინების ამბავს მოგვითხრობს, იგი ამსთანავე მეთხუელს
ჭმირდებს: „წადმართ-წადმართითა მითხრობად წინამდებარეთა“ (*648, გვ.
433) დაუსურათოს ახად მეფის დავით სოსლანის „გამარჯუებულობანი.“ მარ-
თლაც, თამარ 1184 წ. გამოედა (ქლ ერის ისტორია II, 573), მასთანავე
თამარის მეთორმეტე ინდიკტიონი 1196 წ. იქნებოდა. და ისტორიკოსს მ-
შინ, არამც თუ თამარის მეორე ქმრის შერთვა, არამედ შანქორის ომის (იქვე,
II, 608—607) აღწერაც შეეძლო. ამ გვარად 1196 წ. ისტორიკოსს თხზუ-
ლების სწორედ ორი შესამედი ანუ 86 გვერდი (ხელნაწერთა 593—679
გვ., სოლო ე. თაყაიშვილის გამოცემა 362—474 გვ.) უკვე დამთავრებული
იქმნებოდა.

თავის დახარებას, რომ ისტორიის „მსმენელს“ შემდეგში თამარის „გა-
მარჯუებულებანი“ ეუწყება, ავტორი მართლაც ასრულებს: ზარველი და მეო-
რე ქმრის შერთვის ამბავს (გვ. 415—448) მოსდევს ვრცელი მითხრობა,
როშელშიაც დასურათებულა „დვავლი ომთა და მარჯუებულქებათა“ და აწე-
რილია ომი განძის კარს (*662—664, გვ. 450—452), რუსის მეორე
შემოსევის უეუქცევა (*664, გვ. 452—453), შანქორის ომი (*665—479, გვ.
454—474), შირვანში კალაშქრება (*679—682, გვ. 474—476) და ომი
არტანისა, ძაღინის კევისა და ზალაკატის დასაბრუნებლად (*682, გვ. 476).

პირველს ნაწილს, რომელიც ავტორს თამარის მეფობის მეთერთმეტე
და მეთორმეტე ინდიკტიონს დაუწერია, იქნებ თამარ მეფის მალალ-ზენიბ-
რიე თვისებათა, სათნოებისა და ლეთისნიერების დამსურათებელი 15 გვერ-
დიც ეკუთვნოდეს, ანუ ის, რაც მოთავსებულია ხელნაწერში 683—698,
სოლო, ე. თაყაიშვილის გამოცემაში გვ. 476—495. ეს თხუთმეტი გვერდი
თითქოს ზარველი ნაწილის დასასრულია; იგი აბოლოვებს ამ ნაწილს. ისტო-
რიკოსი ამობს: თამარ მეფე ძლევა-მოსილი იყო, საქართველოს მხედრობამ

1) მ მ დფს ქცა-ში ლათინითა, ქცა—დავითიანითა. 2) გასწორებულია „აღუ-
ქსანდრიანითა“-ს მიხედვით, მ მ დფსი ქცა—სოლომონიანითა. 3) მ მ „ქცა და ქცა—
სიმხნითა და სურვიითა.

ეს-და-ეს გამარჯვება მოახეჭა, მკრამ სხელოვანი დედოფალი იმდენად თავდაბლი და სთნო იყო, რომ ამგვარმა დიდებამაც ვერ გამოუცვალა მას სისიათი, „ვერ შეიტყუა სსუბეგლმან ამის სსუათროსანმან, არცა მეფობამან გვრგზისამან და სკიბტრქისამან, არცა ქვათა პატროსანთა უხუდა ქონებამან, არცა სპათა სიმრავლეამან და ესეოდერქმან სიმეგმან, რომელ სიტყუამან ცხად ეოს, არა მიდერქმან ვერცა წარამარა სიმდიდრეამან, ვითარ ძუელ ოდესმე შეფენი მრავალნი“-ო (*683, გვ. 477—478). შემდეგ მოახრობილია, ეკლესიებისათვის ხელსაქმის შეწირულება (*684—685, გვ. 470—480), გულმოდგინე ღოცვა (*685—686, გვ. 480), მისი მართლმსაჯულება და მოწყალება (*686, გვ. 480—481), ქართველთა და სომეხთა სარწმუნოებრივი პაქრობა და ცილობა (*687—697, გვ. 481—494), რომელიც ქართველების გამარჯვებით დამთავრდა. ისტორიკოსს ქართველთა ძველგამოსილება დგთის წყალობად მიანდა: „ესევითარი ნიჭი და პატრივი მიმადლა მის მიერ შეყვარებულმან დმერთმან თამარსა“-ო (*697, გვ. 494). შემდეგ აღწერილია ვაძიის მონასტრის აგება და უცხოეთშიც მრავალი ასევე მონასტრების შეკობა და აშენება თამარის მიერ (*697—699, გვ. 498—499). ერთი სიტყვით, ამ ახეთმეტი გვერდით ავტორს ჰსურდა დაემტკიცებინა, რომ თამარ მეფე მართლ სამხედრო საქმეებით და ძლიერებითა-ვი არ იყო ცატრებული, არამედ სულიერს, სამართლისა და სწეობრივისა და სარწმუნოებრივის საქმეებსედაც სწეუნავდა. ისტორიკოსს უნდოდა ამ მხრივაც დაესაიათებისა უკვდავ დედოფლის დიდებუებოვანი თვისებები.

მაინც-და-მაინც სავიჭრებელია, რომ როცა ჩვენი ისტორიკოსი ამ 15 გვერდსა სწერდა, მაშინ ის ძველა-მოსილი ღაშქრობა, რომელიც კარისა და მის გარემო ქვეების დამკრობითა და რუქანდდინის სსშინელის დამარცხებით დამთავრდა, ქართველებს ვერ გამოვლილი არა ჰქონიათ, თორემ წინააღმდეგ შემთხვევაში ავტორი ამ ამბებს იქვე შოგვითხრობდა, სედაც მას სსხა სამხედრო საქმეებზე აქვს ღაშარავი. ხოლო ამის შემდეგ მოაქრევდა იმის, რაც სეკომადნიშხულს 15 გვერდსეე არის მოთავსებული. ამასთანავე მაშინ ისტორიკოსი იმ პატარა ცნობასაც, რომელიც მას რუქანდდინის დამარცხების ამავის შემდგომ აქვს მოუვანილი, — „თამარ უმეტეს შეუპატებდა ღთის მსახურებასა, ეკლესიათა და მონასტრეთა გასმასა და შენებასა, ობოლთა და ქურავთა შეწყალებასა და სიმართლისა მოფენასა“-ო (*706, გვ. 508—509), — ამავ 15 გვერდს მიავლავდა. ესლა-ვი ეს ორიბდე სტრიქონი გამოკრებას უფრო მიავგეს და მხოლოდ ამას ამტკიცებს, რომ ისტორიკოსს თხრობის წესად ჰქონდა მიღებული, სამხედრო ქველობის შემდგომ აღწერილი ყოფილიყო გვირგვინოსანის სულიერი და სწეობრივი მაღალ-ხარისხოვანი თვისებანი. შასსედამე თამარ მეფის ისტორიკოსის ნაწარმოების პირველი ნაწილი უნდა ხელნაწერში 698 გვერდსეე თავდებოდეს, ხო-

ლო ე. თაყაიშვილის გამოცემაში 495 გვერდზე. ამ გვარად სემო მო-
 ყვანდიოტანა სჩანს, რომ თამარ მეფის ისტორიკოსის თხზულება „ისტორი-
 ნი და აზმანი“ ქრონოლოგიურად, ანუ დაწერის თარიღისდა გვარად შეი-
 ძლება ორ უმთავრეს ნაწილად დაიყოს: პირველი ავტორის დაუმთავრე-
 ბია თამარის მეფის მე-11—12-ე ინდიკტიონს, მეორე ამის კარგა ხნის
 შემდგომ არის დაწერილი.

თხრობის წესის იგივეობა ისტორიის ოქსიდაგე ნაწილში ამტკიცებს, რომ
 ამ თხზულების მეორე ნაწილიც იმავე ავტორს ეკუთვნის, რომელმაც პირვე-
 ლი დაწერა. ამ აზრს თავით წერისა და ენის შემდეგი ერთგვარობაც დასტუ-
 რებს: თამარის ისტორიკოსის ხეულები და აქვს, რომ როდესაც სემეო და სემ-
 ხედრო დღეკეთილობის დასურათების შემდგომ იგი იძულებული იყო რამე
 სამწესჯარო შემთხვევა აქვერა, ამნარს ამბავს ეოველთაის ჰატარა წინადადე-
 ბას წინ წაუძღვანებდა ხოლმე, რომელშიაც ავტორი ამბობდა, რომ ქვეყნიერ
 ბედნიერებას მუდამ მწესჯარებსაც თან ახლავს. მაგალითად, თამარის დედის ცა-
 რდაცვალების აღწერას ამგვარი სიტყვები წინ უძღვის. „შემდგომად ამისა დღე-
 კეთილობასა და სუესრულობასა შინა მოიწია თანხადები სოფელსა ამის შინა
 (*617, გვ. 392). გიორგი მეფის კარდაცვალების ამბავსაც ავტორი შემდეგ
 წინადადებით იწყობს: „ამის ესეგითარს სისრულეს: სოფელისა მონაგებთა და
 დიდებთასა ავ მოიწია ესამი ევას წყევლისა და დამის ცთომათავან დანასჯანა“-ო
 (*619, გვ. 394). გაძეგებულ გიორგი რუსის შემოსევას იგი ასე მოგვითხ-
 რობს: „ამის ესეგითარსა მშვიდობასა, მარჯულებასა და სეობასა შემოვიდა უცხო
 რამე უმსჯავსი საქმე“-ო (*640, გვ. 422). დავით სოსლანის სიკვდილის
 ამბავს წინ უძღვის სიტყვები: „ესრეთ სახარულსა შეუღვს მწესჯარობა“-ო
 (*706, გვ. 509).

ორისავე ნაწილის აღმწერელი რომ ერთი და იგივე ავტორი უნდა იყოს
 ეს იმითაც მტკიცდება, რომ პირველსაში და მეორესაში როდესაც ახრობა
 დიდ-მნიშვნელოვან საკანს უნდა შევსებოდა, ნათქვამი: ხოლმე: ან „უღიდეს[თა]
 კელ-ყო საქმეთა, რომელთა საქმისა მომთხრობელად მოწვეწული მკის¹⁾
 თავსა შორის ჩემსა უკმოსა და უკონოსა²⁾ [მსჯავსად გიპოვები³⁾]. და კუ-
 დად [დუმბილი] საქმეთა დიდთა⁴⁾, კეთილთა დავიწყებ[ი]ა⁵⁾ შეიქმნ⁶⁾ [და]
 არა ჯერვისინე დაღუმებად რომელნი სესთა ძალისა არან არა ჩემთავს იღვინ,
 არამედ ვჭკონებ პირველ[თა]⁷⁾ სიტყუსა-მოქმედ[თა]“-ო⁸⁾ (*682—683, გვ.
 476—477). ან კადვე — ვინათვან უღიდესნი საქმენი წინა⁹⁾. მდებობენ, ვითა
 თქმულ არს, ვინცა მცნა მე ფრთები ტრედისანი“-ო (*686, გვ. 481), ან არა
 და— უღიდესნი საქმენი აღმომისინდეს და... არა შესტყვის არს ჩემდა ამთა

1) მკის; 2) უგუნებობა; 3) იპოვობდი. 4) საქმითა დიდითა; 5) დავიწყებით 6) შე-
 იქმნა, 7) პირველად 8) მოქმედად, 9) წმიდანსა.

მოთხრობა, არამედ დიდთა სიტყუისა მოქმედთა) პირველთა“-ო (*669, გვ. 496), ან და—„არამედ სხუა[ნი] უდიდეს[ნი] სქქენი აღმოუხნდეს“-ო (*710, გვ. 515). ეგელა ზემომოყვანილი მაგალითები უფლებას გვაძლევენ დავასკვნათ, რომ ორივე ნაწილი ერთს ავტორს ეკუთვნის.

ისტორიის მეორე ნაწილი „ჟამითი-ჟამად“ უნდა იყოს დაწერილი: პირველად, როგორც სისანს, რუკანდლინის დამარცხების შემდგომ. ამ დროს უნდა დაეწერა მას კარის და ცარემო ქვეყნის აღება და რუკანდლინის სწინააღმდეგო ძლევა-მოსილი ღაშქრობა. ამ სამხედრო გამარჯვებათა აღწერილობას: ზედ მისდევს მოთხრობა თამარის ზნეობასა, სარწმუნოებასა და, სამართლიანობასე მხარუნეულობის შესახებ (ესე იგი, ხელთნაწერით 699—706 გვ., ხოლო ე. თაყაიშვილის გამოცემით 495—509 გვ.).

ამ თხზულებას ბოლო რასაკვირველია უნდა შეცვლილი ჰქონდეს და აკლდეს. გასათვრია სწორედ, რომ თამარ მეფის სიკვდილის აღწერა შეტად შერთაღია და მოკლე: „მიიღვალა მეფე თამარ კიჲელსა დეობას შინა; შოიწა მწყურება მიუთხრობელი (*721, გვ. 530). თვით გარდაცვლუების თარიღიც აღნიშნული არ არის. დასაფლავების შესახებ ნათქვამია მხოლოდ: „წარმოყვანეს სამკვდრებელსა მათსა გელათს და დამარხეს სამარხსა ვატიოსნისა და დაუტევა სამეფო ძეს თვისსა ღაშას“-ო (*722, გვ. 533) და ამ წინადადებას მოულოდნელად ზედ მისდევს: „არსენი იტყვის: «იყავ ნელი (?) მეფე, მთავარი, სიონი და... იოვანე იტყუის ჭირჭიმელი... დავით თქვა ზესთა განდიდეს“ (*722, გვ. 533—535). ეს ალბად თამარ მეფის დასაფლავების დროს წარმოთქმული სიტყუების ვატარ-ვატარა ნაწყვეტები უნდა იყოს, ხოლო გიღვც დავითის ნათქვამს შემდგომ მოთხრობა ერთბაშად სწყდება შემდეგის სიტყუებით, „და აქილევსებრ²⁾ ძალით მწერობელად გელათისა (?) გამოს ის (?) დიდება ღთისა“ (*722, გვ. 535). ცხადია, რომ ავტორს ასე უცნაურად არ შეეძლო დაებოლოებინა თავის თხზულებას. ამიტომ საფიქრებელია, რომ ისტორიის ბოლო შეცვლილი და შემოკლებული იყო მაშინ, როდესაც იგი ქრისტიან კრებულში შეუტანიათ და ზედ საქართველოს შემდეგ-დროინდელი ისტორია მიუდევრებიათ.

ეუკადღების დიხსია, რომ როგორც ფ. გორგოჯანისძეს თხზულებითაცანა სისანს (ვეტერ. საახიო მუზეუმის Mscr. Georg. № 6, გვ. 91—92), იმის დროინდელ ხელთნაწერებშიაც თამარ მეფის ისტორია თურმე აზნაირად თავდებოდა. მაგრამ შეესებოდა ქრისტიან თამარის მეფობის ბოლო იმდენად თვალსაჩინოდ განიხილა „შემ დღელ ქრისტიან“-საცან და ამასთანავე იმდენად შინაწილიანია, რომ უნებლიედ ორგვარი აზრი იბადება: ან „ქრისტიან“-ს შემავსებელს შეიძლება „ისტორიანი და აზმანი შარავანდეათანი“-ს სრული ხელთნაწერი ჰქონოდა და იქითგან შეეესო შუმ დღესი ქრისტიან ტიქსტი, ან არა

1) დიდისა სიტყუის ამოქმედო. 2) აქლემისებრ.

და სხვა რაიმე ჩვენთვის უცნობ ძველი წყაროებით უსარგებლნია. რასაკვირველია შემაგსებელს ორსავე შემთხვევაში თამარის ისტორიის დასასრულის ენა პოეტურად შეუფერავდებია.

თამარის ისტორიკოსი, როგორც ეტყობა, წარსინებული კაცი უწოდება. მას მიუღია მინაწილეობა დიდებულთა იმ ბჭობაში, რომელიც ირჩევდა თამარისათვის საქმროს. აი რას ამბობს იგი პირველ ქმრის არჩევაზე: „გამოვი[და ვი]ნმე ჩუენდა მეტყუელი¹⁾ მკვიდრთა ტფილისისათ[ა]ტანის²⁾ თავადი და მეფეთა-მეფისაგან წყალობა-კელდასსმული³⁾ ამირა[დ] ქართლისა და ტფილისის[ა] სსხელითა აბულასან⁴⁾“ (*635, გვ. 415) და საქმროდ ანდრია დიდის რუსთა მთავრის შვილი გვირჩიათ. მას მარტო ამ რჩევაში-გი არ მიუღია მინაწილეობა, არამედ როგორც სჩანს იგი ეკუთვნოდა იმ ჯგუფს, რომელსაც ამგვარ საკითხის გადაწყვეტის უფლება ჰქონდა. იგი მკვლევართა მთავრად ითვლებოდა: „მოსრულ იუყეს ორთა მეფეთა შვილნი... მძაჟანი და მთხოველნი... ვითარ ღირს რა[თა]მცა ვყავით მოწონებად და მისდომად ბედსა ამას სახესთასას და... უქმ იქმნა განზრახვა მათი“-ო (*636, გვ. 417).

მაგრამ ამასთანავე უეჭველია, რომ თამარის ისტორიკოსი სამეფო კარის კაცი, ხელმწიფის სასახლეში მყოფი ხელისუფალი არა ყოფილა. ეს იმითა მტკიცდება, რომ ავტორს თამარის შინაური ცხოვრების გაკრძელება და ამბავი პირადად-გი არა სტოვდება, არამედ კარისკაცთაგან ჰქონია გაგონილი. თამარ მეფის გულმოდგინე მორწმუნებობაზე იგი მკვლევართა მთავრად ითვლებოდა: „საეკლესიო ღოცება და წესი ღოცებისა დაუკლებლად აღესრულებოდის [ვითარ] ტიბიკონი მასსწავებდა განწესებას პალესტინისა⁵⁾ მინასტრისს[ა]ს. მოგვითხრობს ყოველი სრულიად დარბაზის კარს მყოფი: «წირვად ვერვის დააკლდებოდა»-ო (*685, გვ. 480).

ისტორიკოსის დიდებული კვირგვინის მალა-სნებობრივი ქველმოქმედებაც მხოლოდ ამბავად გაგონილი ჰქონია, თითქმის-გი, როგორც სჩანს, იმდენად დასწავლებულია არა უოფილა, რომ დედოფლის შინაური ცხოვრება თავის თვალთა ნახისი ჰქონდეს. ჩვენს ავტორს გადმოტყუელი აქვს, დიდებული თამარი ცდილობდა ქველმოქმედებისათვის თავის შრომით შექმნილი ქონება შეესმარებინა. „თქმულ⁶⁾ არს ესეცა, დალა[ც]ათ მოუწყობელ არს სიტყუა [ესე]“, ამბობს იგი, „ვითარმედ «თავითა კელითა ამასცა შეურებოდა, რომელ მის დღისა სსჯამად მისი და[ა]ფსის[ის] [და] რაოდენ დღევ შეჭამის, კელით სსქმარო მისი განიდა და ეგოდენ[ი] ფასი კლასკათა აკელსაქმარა [და] მისცნა არს სსმეფოთა შემოსავალთაგან“-ო (*685, გვ. 480).

რომ თამარის ისტორიკოსის მეფის კერძო ცხოვრების ამბები გაგონებით სტოვდება, ამას შემდეგი წინადადებაც ამტკიცებს: „ხოლო ესე თქმულ (გვ.

1) მეტყუელი; 2) შინა; 3) აბულასანი; 4) აბულასანი; 5) პალესტინისა.

506) არს, რომელ მეფისა თამარისა ოძრკეს ყოფისა შინა ეახლნეს¹⁾ შავთელი ივანე ევლოგი და [იყო] ვედრება დღისი²⁾ და დამეთა-გათევა და მ-ქართა გამარჯვებისათვის... ანსადა[დ] კმა ყო, ევლოგი დაეტა კუმენის სახედ და ვითარ აჭა ესერა სამცხის მეუესეულად (გვ. 507) ასდტა, კმა ყო: «აჭა წყალობა ღუთისა სახლსა ზედა თამარისა შიოქია»... ამისათვის დაწერეს დღე და ღამე და ჟამი იგი“-ო (*705, გვ. 568).

თამარ მეფის ისტორიკოსი დაწმუნებული იყო, რომ ადამიანთა და სავთეთთა ცხოვრებაში ევედაფერი ღუთის წინასწარ განკარგულებაზეა დამოკიდებული. აი მაგალითად რას ამბობს იგი როცა ამთავრებს მოთხრობას იმის შესახებ, თუ როგორ გადაურჩა გიორგი III და ქართველობა მტრების უეტარ დაუდასნმას: „ყოველმან მცნობელმან და წარმკითხველმან ამისმან საზღვარი დასდევ“... დიდი ბასილი მნათ[ობ]ი კესარი[ის]ა «იუნებია-მეტეულეებასა შინა არსთა³⁾ ქმნილებისსა ექუსთა დღეთასა» [იტყუს] ვითარ[დ] «ჩიტო აღუენი ბაგესა ზედა ზღვისასა დამსხმელ იქმნების კუერცხთა. ოსრანი და დღეღვა-ტუხილებანი ზღვისანი ვით არა⁴⁾ გარდაკლებიან ბრძანებას ღუთისასა და მტველ ქმნიბიან⁵⁾ თესლოვნებისადა აღუენისას⁶⁾» - აწ[ცა] უკუეთუმცა მიეშვა ზენასა განგებასა⁷⁾ და არა წინააღმდეგომ ექმნეს⁸⁾ გატყვევასა სულტნისასა, დამცაქციულ იყუნეს ყოველნი მადნარნი სარკინოზობისანი, და ვერეთვე არა თუმცა უკუნ ექციენეს შიშსა და სიმკნესა მეფისასა და სმათა მისთასა, წარტყუნელ იყუნესმცა უმანკონი არენი და ადგილნი [სამეფოსა ამისანი]⁹⁾-ო (*609, გვ. 381).

ამასთანავე ისტორიკოსის შეხედულებით ღუთის განგების „მიშება“-სა და „წინააღგაზა“-ს თავისი მიზანი ჰქონდა: სწორედ ამ საშუალებით „სწურთიდა“ განგება ადამიანთა სათესაეს, ბოროტებასა და გარყენილებაში ჩაფლულს ერს გონს მოიყვანდა და გამოაფხიზლებდა, წრფელს ცხოვრებას მოაძებინებდა. ამიტომ ღუთაება მრავალფერს საშუალებას ხმარობს კაცთა მოსარჯულებლადო: „უწყოდით, რომელ წურთეთა⁹⁾ სიერცე დიდფრიად არს, რამეთუ კეთილთა და კეთილ-გამგონეთა ნიკთა აღჩენითა¹⁰⁾ სწურთის, კეთილად დართითთა, ძლიე[ის]ია შინიკებითა: რამეთუ კეთილსა სუელსა [ჭხედავის] ვითარ იტყუსცა დღე (?) ბრძენთა¹¹⁾ პლატონ: «კეთილი კეთილთა[თხს] არს კეთილ¹²⁾», ვინა იგივე კეთილი ბორცთათაჲს ბორცტა (*654—655, გვ. 441).

მაშინდამე, როდესაც უზენაესი განგება ჰხედავდა, რომ ერი კეთილი იყო და მხოლოდ დროებით გადაუხვია სიმართლის გზას, მაშინ მცირედ „მიუშვებდა“ და დასჯიდა ისე-ვე, რომ ეს სასჯელი კეთილად დაბოლოვებულიყო და მაინც გამარჯვება მიჭინჭებოდა. ურჩს ერს სასჯელიც შესაფერისი ექნებოდა.

1) ეხილნეს. 2) ღუთისა. 3) არსთა არს. 4) ვითარ. 5) ექმნების. 6) ალკონისათა. 7) განგებისასა. 8) ჰქონდეს. 9) წურთითა. 10) აღჭენითა. 11) აჭხე ღუეს. 12) კეთილი.

თამარ მეფის ისტორიკოსმა მარტო ის-გი არ იცის, რომ შეილება შეიძლება მშობელთა ხორციელი თვისებები დაიმკვიდრონ, როგორც მაგ. ლაშა კიორგის შესახებ ნათქვამი აქვს: „ოდეს დაბატული ბუნებისაგან იშვა და წარმოიჩინა¹⁾, შთაქუნდეს თვს²⁾ შორის სატნი და სსხენი თვსთა დამს[ა]-ხთა მშობელთა“-ო (*660, გვ. 447—448). ეს არც გასაკვირვებელია, — რამედ მას სტოდნია, რომ ადამიანს შეუძლიან თავის წინაპართაგან სულიერი თვისებები დაიმკვიდრონ. დაკვირვებით მას შეუგნია, რომ კაცს შეიძლება დაბადებით-განვე თანდაყოლილი, მემკვიდრეობითი ხასიათის მიდრეკილება ჰქონდეს. ამგვარ თანდაყოლილს სულიერსა და წნეობრივს თვისებას იგი „თანაშთამომავლობა“-ს უწოდებდა, „გუარისაგან მოაქვნდა“-ო ამბობდა სოღმე ისტორიკოსი. ხოლო როდესაც მემკვიდრეობითი ხასიათი ბოროტის თვისებისა იყო, ამას „გუართა-უბედურობა“ ერქვა.

აი მაგალითად რას ამბობს ისტორიკოსი გიორგი III-ის ძმისწულის დემეტრეს განდგომილების შესახებ: „უშიშობა ღმრთისა და გარდამავლობითა მოქმედება სჯულისა ქრისტეს მცნებათასა, ვითარ [არს] თანაშთამომავლობა და გუართა-უბედურობა ამის სამეფოსა [მ]კვდრთასა³⁾, ვინათგან დავითა მამამან მისმან დალატსა და განდგომილებსა შინა მამის მის-ისასა] დემეტრესსა ამოსწუდნ[ა] ამის სამეფოს დიდებულნი“-ო (*613, გვ. 386). შემდეგ იმავე ავტორს აღნიშნული აქვს, რომ ამირზასლანი ზაქარია შვარძელი იყო „მტენდ გამოჩენილი მთავარი ეს[ა]მთა მათ, რამეთუ გვარისაგანც[ა] მოვეაქვნდა, რამეთუ⁴⁾ იყო ნათესავი არტაქსერქსი მაკრგრძელისა“-ო (*718, გვ. 525—526).

ზოლიტიკურსა და სსხელმწიფო ცხოვრებაში თამარ მეფის ისტორიკოსი ერთ-მთავრობის მოტრფილყო ყოფილა, მრავალმთავრობას თანა სდევს უწყსოება და შედლით: „ვითარ არს⁵⁾ წესი მრავალ-მთავრობისა, შეიქმნა შური და კლმა“-ო (*668, გვ. 455), ამბობს ერთგან ჩვენი ავტორი.

სხვა ქართველ ისტორიკოსებსავეთ იგივე მეფის ზოლიტიკის მომხრე არის. მას არც დიდ-გვარიან კელისუფალთა გაფიცვა მოსწონს და უკმაყოფილებით ამბობს: „იწყეს რომელთაშე ძუელებრი კაცთა-დაუდგომლობისა სსქმე“-ო (*628, გვ. 404—405). მაგრამ არც ყუთლუარსლანის თანამოაზრეთა და თანაშეფიცულთა განზრახვა მოსწონს, რომ ისანში კარავი დადგომულიყო და შიგ განსაკუთრებული დაწესებულება მოთავსებულყო, რომელსაც მეფის უფლება უნდა შეეხდუდა (იხ. ქედ ერის ისტორია II, გვ. 577—582). იგი პირდაპირ ამბობს: „ესე ვითა საწყინელი იყო დასასრული[სა] კელმწიფობისა ზატრონის[სა] მიმცემელი, ესრეთ იწყინა“-ო (იქვე).

1) წარმოაჩინა, 2) თვისი. 3) კეთვსა. 4) რომელ, 5) ვითარი.

სასოკადოდ ისტორიკოსი ღრმად დარწმუნებული იყო, რომ შეეფთა წინააღმდეგ განდგომა და მოქმედება ყოველი ძველთა და ახლთა „უბოროტესი“ საქმე იყო და არას დროს კეთილი შედეგი არ მოჰყოლიდა. ამიტომ იგი ამტკიცებდა კიდევ, რომ „უკუეთუ ამის სამეფოსა განდგომა პატრონთა უნებელ... ქმნილა, — რომელი დაწყებითად სოფლისათა არაგის ოდეს სადა უნახავს წარმატებული და გამარჯვებული, — გრას ეგრეტა თხსთა და ნატამალთა, შვილთა და ძმათა ამის სახლისათა მიზეზითა ქმნილდა“ — თ. (*649, გვ. 434).

თამარ მეფის ისტორიკოსი ღრმად განათლებული და დაწინაურებული ადამიანი ყოფილა, სახელმწიფოს „შიშითა და ზანითა“ და ყოველგვარ „შესისხლეობისა“ და „მიმძლავრების“ საშუალებით მართვა-გამგებობის წინააღმდეგი და მგობა და „მშვიდობის მყოფლობის“ მოტრეფილყო. თამარის ისტორიკოსი მაგალითად აღტაცებული მოკვიანრობს, რომ დიდებულმა მეფემ სიკვდილად დასჯა და ყოველგვარი დამასხინებელი სასჯელი მოსწო საქართველოში: „ამას გონებასა ათორმეტსა წელიწადსა შინა არცა თუ ტაჯჯანაგი უბრძანა ვის სადმე კვრად, კიდე-მქონებული ყოვლისა შესხლეობისა და ბნელაობისა და ასოთა-მიღებისა, ნება-აღსრულებული, შიშისა და ზანის დამკვებელი, მშვიდი და მშვიდობის მეოფელი იშგებს და სუფევს [მშვიდობა] საშეუფოთა სამფლობელოთა შინა მისთა, რომელ არა-სადა ვის უხილავს თუნიურ ამისსა ესეეთარსა კაცისა უნებლობასა შინა უნებულად და მშვიდობით დაჭირვა [და] მოწყურთა კაცთა ქედფიცხელობისა და კონება-ურჩებისა“ — თ. (*633, გვ. 412), ამბობს იგი.

ამასთანავე ჩვენი ავტორი აღფრთვანებულია თამარ მეფის ზნეობრივი სიფაქიზით. მის დაუშრეტელ გულკეთილობით, მის მშვიდ და ნაზ ხასიათის მიმზიდველობით, მას წრთელ გულშემატკივრობით დაფრდომილთა და კლასიკოსადმი. მან კარკად იცის, რომ მთავრობა და ბრძანებლობა, სიმდიდრე და ზატივი ადამიანის ბუნებას ხშირად ამასინჯებს ხოლმე და რყვინს. თამარის სულიერი სიმშვიდე და თავდაბლობა ვერც შეფობრივს ცხოვრებასა და დაუშრეტელს სიმდიდრეს შეუცვლიდა. ამიტომაც არის რომ მისი ისტორიკოსი ამ გრემობას განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს და ამბობს: დიდებული გვირგვინოსანი „გერ შეიტუჟა საშუებელმან ამის საწყურთოსმან, არც მეფობამან გვრგვინისმან და სკიბტრ[ის]მან, ამან, არცა ქვითა ზატიოსნთა უხუად ქონებამან, არცა სპათა სიმრავლემან და ესოდენიმან სიმენქმან... არა მოქმედრიკა, ვერცა წარმზარა სიმდიდრემან, ვითარ ძუელ ოდესმე შეფენი მრავალნი და უშეტეს ამის სახატრელისა მამა, ყოველთა ბრძენთა უბირატესი და უამესლი სოლომონ. ესე უბრძენესი იქმნა ბრძენისა მის... რამეთუ დაშე-ყოველ მღვიძარება, ლოცვა, მუკლთ-დრეკა და ცრემლითა ვედრება[დ] დამესა ზე-მდგომ-

რობითა სავარგებელ აქუნდა და დამე-ყოველვე კელსაქმანი, რომელი გლავაკ-
თა მიეცემოდა“—^ა (*683, გვ. 477—478).

თამარ მეფის ისტორიკოსის მჯელობა, მისი განათლება, ნაკითხობა და აზრთა მიღრევილება მეტად ძნელი შესასწავლია, მეტად რთული პიროვნების პატრონი უნდა ყოფილიყო იგი: ერთსა და იმავე დროს მას შეთვისებული აქვს სწავლმართობა და საქრისტიანო მწერლობა და აზრთა-
ნობაც ისე, რომ შელევანი ვერ გაიგებს რა ხელბისა, ან რა საქმის კაცი იყო იგი?

ბეგრჯერ იგი ისე ღაპარაკობს, რომ ღაპარაკის ეჭვი ებადება სსუღიერო კაცი ხომ არ იყო. მას მაკალითად მოთხრობილი აქვს, რომ თამარ დედოფალს სიზმარში უნახავს, ვითომც იგი ბრწყინვალე სასახლეში იყო, რომელშია ცხინოვანი ტახტები და სჯდომები იდგა. თამარმა იფიქრა, საუკეთესო სჯდომი ალბად წემივის იქნება, მივიდა და ის-ის იყო უნდა დამჯდარიყო, რომ უცბა ნათლითა მოსილმა კაცმა შეაყენა და უთხრა: ეს სჯდომი შენთვის დამსადებელი არ არისო. „მეფე იტყოდა: «ვინ უპატროსნეს არს ჩემსა, რომელმან დაიპყრას უპატროსნესი სჯდომი»? მან თქვა: «საყდარი ისი შენისა დიასახლისისა არს ამისთვის, რომელ ათორმეტთა მღუდელთა მისთა კელთა შესთული ჰმოსიეს [შესამოსელი]... ამისთვის იგი უზემთავე შენსა არს“—^ა (*684—685, გვ. 479). ამ მაკალითა ნათლად გამოსტყვივის გარეგნული და ფორმალური შეხედულება ღაპარაკის უპირატესობაზე. ამ შეხედულობას ცხადი ეკლესიური და მღვდლური ელფერი ადევს, თითქოს მოკლი ქრისტიან მოძღვრების შინაარსი მღვდელთათვის შესამოსელის შეკერვა და შეწირვა ყოფილიყოს?

მეტის-მეტე ვიწრო სარწმუნოებრივი ხსიათი აქვს აგრედვე მოელს მოთხრობას ქართველ-სომეხთა პაქრობისა და შეცდომების შესახებ, რომლის დროსაც იოანე კათალიკოზმა მართლმადიდებლობის გამოსრკვევად და გადასაწყვეტად იმაზე უკეთესი ვერა მოიგონა რა, რომ სეფისკვერი მშიერ ძაღლისათვის გადაეკლათ და რომელ სარწმუნოების სეფისკვერსაც ძაღლი არ შესწამდა, ის სარწმუნოება აღარებულყოფო ცთომილად. ასეთ უკუნურ სამსჯავროს მომგონს მღვდელთათაგან თამარის ისტორიკოსი შეჭხარის და ამბობს: „კათალიკოზი იოანე ღუთის-მეტეუელ[ებ]ისა, ანუ მართლისა სარწმუნოებისა და მინდობილმან,—^არა [ვ]იწყი,—^ალალა პირი ბრძნად მეტყუელი შეუვალთა სიტყუათა. თდესმე დიდი ელია მსხვერპლსა სედა მოხევეიდა ცეტხლითა ღუთისა მიმართ¹⁾ მღოცველი. ისიღეთ [რადენ] უადრეს და აღსაკდელ არს უსისხლო მსხვერპლი, კორცი და სისხლი ღუთისა, კაც-ქმნულისა, მსხვერპლსა ზრახისისა, ეგოდენ უბრწყინვალეს და უზენაეს არს, რომელი აწ

1) მიერ.

იქმნა და ითქუა, ვჰგონებ სულისა მიერ წმიდისა პირითა მსახურისა მისისა კათოლიკოზისათა“-ო (*688—689, გვ. 484).

ამგვარ სამარცხვინო და შემადრწუნებელ შეცდებებს მომკონს, რომლის გაგონებამაც-ი შეეფინ და მთელი კრი გააკვირვა „და ულონობამან, მოიცუნეს“ და უთხრეს „სასმენელადაც ზარია“, „ხოლო მეფე ძლიერად მბრძოლი ეტყოდა კათალიკოზსა: და სთქვ, ვინ შემძლებელ[არს] ამისად ქმნად. მოგონებად და სმენად[ცა] განსაკვირვებელ არს“-ო (*691, გვ. 484),—ასეთს მამათმთავარს ჩვენი ავტორი შეჰნატრის და ასეთს ამბავს აღტაცებული დაწვრილებით მოგვითხრობს თავითგან ბოლომდე. „კათალიკოზი დგა ვითარცა გოდოლი შეურეველი, ტურფად აღშენებული, ესრე მტკიცედ[დ] დგა კანშუენებულთა ზირითა“-ო (*694, გვ. 490). ამგვარად ზემომოყვანილი მაგალითები თითქმის უფრო მეტძოლ სასულიერო კაცს შეჰშეგნის, ვიდრე საეროს.

მაგრამ იგივე ისტორიკოსი უფრო ხშირად ისე სწერს და მსჯელობს, რომ არამც თუ სამღვდლო პირს, არამედ გასაოცარი არის სწორედ, თუ რომ იმის თქმას ერის-კაციც გაბედავდა, იმდენად კანდიერად აზრები აქვს ავტორს. გიორგი III სიგვდილი ჩვენს ისტორიკოსს მაგალითად ასე აქვს აწერიალი: განსწენებული „გაღს იგი მზე-მზეთა და შარავნადი კელმწიფობისა ქვეყანით ცად მიმართ და ამანცა მასვე მსგეფსსა მის (ე. ი. იესოს) ვნებისასა იენო ესრეთ, ვითარცა იგი ცათა შინა ეგრეთვე ქუეყანასა ზედა, ვინათგან მან კორციითა სიგლახაკითა და სიმღაბლითა წარავლინა ეამნი ოცდა ათსამეტისა მოქცევისანი, ხოლო მან არა ესრეთ, გარნა ვითარცა სახედ ჩენილმან ღუთისამან“-ო (*602, გვ. 395).

გიორგი მეფემ „იენო ესრეთ, ვითარცა იგი“ იქნა ქრისტი, „ვითარცა სახედ ჩენილმან ღუთისამან“-ო, განა ამის თქმა სასულიერო ზირს შეჰშეგნოდა? ან კიდევ იგივე ავტორი თამარ მეფის დედის ბურდუზან დედოფლის შესახებ ამბობს: იგი „თვთ მარიაშ, განმანათლებელსა ცისა და ქუეყანისა[ს] ესახების (ე. ი. ჰეგას), თნიერ ქმრისა მყოფლობისა, მადლითა, სიბრძნითა, შეწყენითა და მყოხებითა“-ო (*596, გვ. 365).

მაგრამ თამარ მეფის ისტორიკოსს ამაზე უფრო კანდიერადც შესძლებია წერა. ლაშა გორგის დახადებაზე ისე ლაშარკობს, მკითხველს ეგონება ქრისტიან შობის აწერას ამბებს: „ვინათგან [ღმერთი] ჰყოფს წყალობათა დამრეკელთა განდებისათა და მთხოველთა ნიქებისათა და შეძიებულთა ზოგისათა, ვითარ იქმნა საჩას ძე, კინა თუ რჩეულისსა, ანუ თუ ელისაბედი-სსა და უფროს-და ანანასსსა და ვიკატრო მარიაშისსა, — მიუდგა¹⁾ თამარი განწმედლითა კონებითა და ტახასა ღუთისა[ს] აღმსჭვალულისა სანთლითა სხეულისათა მკურვალთა²⁾ გულითა და განათლებულითა სულითა, ტაბაკე-

1) მიუიდა. 2) მკურვალებითა.

ლისა ბეთლემ მყოფელმან, მუნ ჴვა ძე სწორი ძისა ლუთისა“-ა (*659, გვ. 446). ამისთანა თავისუფლება და კანდიერება არა მკონია რომელსამე სს-სუელიერო ჴირს გაეებდნა.

თამარ მეფის ისტორიკოსი რომ სასუელიერო მწერლობის მტოდნე იყო, ეს იმდროინდელ ქართველ შემავტანესთვის არც გასაკვირველია. მაკრამ ყურადღების დარსი ის არის, რომ მას ელლინური წარმართობის-დროინდელი მწერლობაცა ჰქონია ვადაკითხული. თამარ მეფის ისტორია ჯერელებულია ბერძნულ და სპარსულ მწერლობისა და ისტორიითგან ამოკრებილ სახელგებოთა და ცნობებით. მაგ. სახელები „მინათობთ სვეროსთა“-ნი ავტორს ბერძნულდა ჯქვს ჩამთუელით: „კრონოს, ჴევსი და აფროდიტე, ერმი, აპოლონი და არესი“ (*626, გვ. 402). შედარებულ ხშირად ელლინურისა; ან სპარსულის სიტყვიერების განძობგანა ჯქვს ხოლმე ამოღებული: „ვალს იგი მხე მხეთა და შარავანდი კელმწიფობისა, ახალი ნებროთა, აღექსანდრე და ჯილექ (*620, გვ. 395); „გითარ ჴითოდორა¹⁾ და კრიტია შენებლითა... და კელყო ქეიხოსროს მსგავსმან კელმწიფემან“-ა (*627, გვ. 403). ისტორიკოსი მოგვითხრობს, რომ ამირმომინის სიკვდილის გამო თამარ მეფე „მსგავსად ალექსანდრესა, ვით[არ] დასდვა ჰატივი დიდი არეს ლურკუმსა²⁾ შინა ჯდომითა, ეგრეთვე შეიმოსა ნათელად იგი ჴირველიერ ნათლისაცა უბრწყინვალესი და დიდითა ცრემლითა მოატირნა“-ა. (*680, გვ. 475).

ხეინა ისტორიკოსი ელლინურ მწერლობის ისეთი მოტრფივალე ყოფილა, რომ ვიორჯი მეფეს იმნაიჩად აღაპარაკებს თითქოს მეფე ბერძნობა მბრძანებელი იყო: თმის წინ ქართველთა მხედრობას მეფე ასე ამხნევებდა: „როდენ უფრო სასასელია არს მკნეობრივ სიკუდილი, გიდრედა სენთაგან დრობითა განელეუებისა შინა, რამეთუ სახე და სახელი კეთილი საუკუნოდ გზად გყუეების, რამეთუ გეასმიერ ძუელთა მომთხრობელითაგან, თუ რადენნი კუეებანა თავს ისხნეს ცადუთათა სჯულთათვის ტომმან ებრაელთამან არტაქსერქსის ჴე, ელენთა³⁾—ოდეს იგი იძღუნებოდას თქემისტოკლეოს მიერ, უცთომელისა სპარსპეტისაგან, სოფლისა-მქონებელი[ისა მძღესა⁴⁾ არტაქსერქსის [ხე], რომელმა ჴდუნა მტკიცე ჴქუო უომრად სპათაიჯს⁵⁾, ხოლო ათიელთა⁶⁾ ერთისა ოდენ ქალაქისაგან უკუნრდუეულ იქმნა“-ა (*601, გვ. 371). რასაკვირველია მთელი ეს გასამხნევებელი სიტყვა ელლინურ მწერლობით გატაცებული თამარ მეფის ისტორიკოსის ოცნება: —სად ქართველი მდაბია ხალხსა და სად ათიელთა სპასპეტო თემისტოკლესი?..

ან კიდევ ისტორიკოსი ამბობს: ხორასნის და ერავის სულტანმა, ხალიფამ და სპარსეთის აბაბაგმა „მწუევეართა და შემკრებელთა ისლემობისათა მთასხნეს და ძებნეს ცეცხლითა განელეულნი ძაღნი ჴორთ[ასტრონისისნი, რო-

¹⁾ პითოდორთა. ²⁾ ლუსკემისსა. ³⁾ ელენვთა. ⁴⁾ მაძღეს. ⁵⁾ სპაგებთათვს. ⁶⁾ ათათლთა.

მელი იყო პირველ შეფე და ვარსკლავთა-მრიცხველი სპარსთა შორის (გვ. 375).

უკვლავ სემომოფუნაილი კარემოპანია: ჯერ ერთი ისა რომ თამარ მეფის ისტორიკოსი ელდანიურისა და სპარსეთის სწავლამართა და „გარემო“ მწერლობის მოტრფიალთა და იქითგან ამოღებულ „სახეობითა“ და სურათებით ამკობს თავის მოთხრობას, — მეორე ისა, რომ ასეთი კაღნიერებით ეპურობა ღვთისმშობელსა და თვით იესოსაც, მათ ბურღუხან დედოფალს და თამარს ადარებს, ხოლო ლაშა გიორგის იესო ქრისტეს სწორად აცხადებდა, — უფლებას გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ ავტორი საერო, უფრო-კი სამხედრო კაცი უნდა ყოფილიყო. იქნებ სწორედ ამით აიხსნება, რომ სხვაზე უკეთესად და ვრცლად მის ლაშქრობა და ომები და სამეფო დარბაზობა აქვს აწერილი. ეტობა სწორედ იმდროინდელი საქართველოს ცხოვრების ეს მხარე უნდა სტოდნოდა უკეთესად და მის მოდგაწიების სპარსეთი ყოფილიყო.

თამარ მეფის ისტორიკოსი იმ აზრს ემხრობა, რომელიც მისი სიტყვითა ზღოუტარსოსს ეკუთვნის, რომ „ჟამთა და ჟამთა ზეგარდმო ჩინებითა“¹⁾ აღმონათლებიან ქუეყანის მიუღობელნი და მიიღებს თქვეითეული საქმისა შესატყვისს²⁾ აღმუღობისა სიტყვთა და საქმითა და ვინმე საკობნი აღძველნა ბოროტთა საქმეთა შინა“ — (*594, გვ. 363). მაშასადამე დრო-ვამოშეებით, „ჟამთა და ჟამთა“ ნებითა ღვთისათა, „ზეგარდმო ჩინებითა“ იმდებთან სოღმე „ქუეყანის მიუღობელნი“, რომელთაგანნი ზოგნი საკეთილ და ბრძნულ მართვა-გამგობით ისახელებენ სოღმე თავს, ზოგი-ერთნი ბოროტ საქმეებით მოიხვეჭენ საუგო სახელს. თვითთვეულს „ქუეყანის მიუღობელთაგან“ — მის საქმეთაებრ შეამკობენ სოღმე სიტყვითა და საქმით მათ ცხოვრებათა აღმწერელნი. ეს შეხედულება გიორგი მთაწმიდელის აზრს გვაგონებს, რომელიც ამტკიცებდა, რომ ღვთაება არც ერთს ხანას წყალობას არ აკლებდა (იხ. აქვე 75 — 76).

„ისტორიანი და აზმანი“ — ავტორიც უკვველია „საქმისა შესატყვისსა აღმკულობასა“ სწერდა. „აწ მე, რომელი გინა თუ მიხილავს, გინა თუ ბრძენთა და გონიერთა კაცთაგან მასმიან, გარდავცე ისტორიას“ — (*594, გვ. 363). ისტორიკოსი მაშასადამე „თვთმხილველი“ ყოფილა, ბეგრძი რაჟ თავის თვალთა უნახავს. ზემოთ მის თხზულებითაგან მაგალითები იყო მოყვანილი, რომლებიც ამტკიცებენ, რომ ავტორი მართლაც თანამედროვე იყო და „თვთმხილველი“.

თუ მკითხველი გუღდასმით გადაიკითხავს მის ნაწარმოებს, უკვველია შესამჩნევს, რომ განსაკუთრებით ვრცლად და დამწვრილებით მას სამხედრო საქმეები და ომები აქვს აწერილი, მაგალითად შინქორის ომისაგან

1) გარდმოჩინებითა. 2) შესატყვისება.

სამხადისი და თვით ბრძოლაც კასაცარი სიძვრეულით არის მოთხრობილი (*665—679, გვ. 454—474). თარღიცი-კი იშვიათის ნიშნდობლ-გობით არის განსაზღვრული: „მოვიდეს სიქანლარქის შანქორისასა [თუჟესი-იფნისსა, დღესა ხუთშაბათსა, რომელი განთურდებოდა ზარსაჟევად“ -რ. (*671, გვ. 463). ვრცლად არის მოთხრობილი რუქანდინის წინამდებ კალაშქრება და ძლევაგობილი ბრძოლა (*699—706, გვ. 496—508). დაწვრილებით არის აღწერილი აგრეთვე საქართველოს მხედრობის სახელგაყანი დაშქრება სნაჩსეთში (*711—718, გვ. 515—525).

მაგრამ თავისდათვად ცხადია, რომ ისეთ ხანგრძლივ და ვრცელ ისტორიის აღმწერელს, როგორც არის „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“, არ შეეძლო ყოველ მოთხრობაღის თვითმხილველი და თანდასმდური ყოფილიყო. ამიტომ ცხადია იგი იძულებული იქმნებოდა თავის-თხზულებაში სხვა-თა ნაამბობიც შეეტანა. აუ თამარ მეფის ისტორიასი ასე მოქცეულა კიდევ: იგი თითონ აცხადებს, იმას გარდა რაც ჩემის თვალთ „მიხილავს“ ჩემს შრომაში ისიც შემომაქვს, „რომელი... ბრძენთა და გონიერთა კაცთაგან მასმიან“ -რ. (*594, გვ. 363). ჩვენ უკვე ვიცით და თავთავის აღგილას აღნიშნულიც არის, რომ ქართულ საისტორიო მწერლობაში უკვე X—XI სს. ავტორები თავიანთ წყაროებს, მათ შორის ზემიერსაც, სახსელებდენ ხოლმე (იხ. აქვე გვ. 53—54, 64—67, 75—77). მაშასადამე ამ მხრივ თამარ მეფის ისტორიასი წინამორბედთა გზა-კვალს მისდევს და არაფრით არის შესანიშნავი. პირაქით, მეთოდების სიფაქიზით იგი ვერც ბასილ ზარზმელს (იხ. აქვე 64—67), განსაკუთრებით-კი ვერც გიორგი მთაწმიდელს (იხ. აქვე 76—79 და ეფრემ მცირეს (იხ. აქვე) ვერ შეედრება: თამარ მეფის ისტორიასს აღნიშნული აქვს მხოლოდ, რომ მისი მომთხრობელი „ბრძენნი და გონიერნი კაცნი“ ყოფილან, მაგრამ მას დაწვიწვებია ამასთანავე ურთი დიდმნიშვნელგაყანი გარეობა აღნიშნა, ურთმოდაც მოსმენილს ამბავს ისტორიისათვის ფასი ეკარგება და სუჭვო მასალად რჩებოდა. მას სახელღობრ დაპვიწყებია აღნიშნა, მისი მომთხრობელიც „თანადამდღური“ და „თვთ-მხილველი“ იყო, თუ არა. ბასილ ზარზმელს, გიორგი მთაწმიდელს და ეფრემ მცირეს კარგად ესმოდათ, რომ მხოლოდ აზნირი მომთხრობელი იყო სანდო და მართა ამგზით შეკრებილი ცნობები გამოადგებოდა ისტორიასის უკუწვალ საბუთად. თამარ მეფის ისტორიასის-კი ამისათვის ვერგაყანი ყურადღება არ მოუქცევიან. იქნებ მას თავის თხზულებაში უკვლავ „ბრძენთა და გონიერთა კაცთაგან“ განაგონი-კი არ შეუტანია, რამედ მხოლოდ ისეთ კაცთა ზემიერი ცნობები აღწერეს; რომელნიც თანდასმურნი და თვითმხილველნი იყვნენ, მაგრამ რაკი ეს გარემოება მას სავანგებოდ აღნიშნული არა აქვს, მიინც მეთოლოგიურ ნაკლად უნდა ჩაითვალოს.

თამარის ისტორიკოსის ზემოაღნიშნული სიტყვები, რომ იგი თავის თხზულებაში თანამედროვეთა ზეპირ ცნობებითაც სარგებლობდა, მართლდება და ორჯან მას აღნიშნული აქვს კიდეც: „მოგვითხრობს უოველი სრულიად დარბაზის კარს მყოფი“-ო (*685, გვ. 480), „თქმულ არს ესეცა“-ო (იქვე *685, გვ. 480). მაგრამ ბერეს სხვა შემთხვევებშიც თამარის ისტორიკოსს უეჭველია თავისი მოთხრობა თანამედროვეთა ზეპირ ცნობებზე უნდა ჰქონდეს დამყარებული, მხოლოდ მას ეს გარემოება თავ-თავის ადგილას ნიშანდობლივ აღნიშნული არა აქვს და ესეც რასაკვირველია თამარ მეფის ისტორიკოსს ნაკლად უნდა ჩაეთვალოს.

ზეპირ წყაროებს გარდა „ისტორიანი და აზმანი“-ს ავტორს ხელთა ჰქონია „იოვანე ფილოსოფოსისა კიმპიმედისა შესხმა-მოთხრობა“, რომელიც როგორც სწავს დიმიტრი I ცხოვრების აღწერილობას შეიცავდა (*595, გვ. 364). ამ თხზულებათგან უნდა ჰქონდეს ავტორს ამოკრეფილი ცნობები გიორგი III ჭაბუკობის შესახებ და მის ძმა დავითზე (იქვე). ჩვენს ისტორიკოსს აგრეთვე ჩანსუხადისა და სხვა მხრებზეა „შესხმა“-ებით უსარგებლბა და თავის მოთხრობაში აქა-იქ შეუქსოვია. ამასთანავე შედექსეთა, ანუ როგორც თვით ისტორიკოსი ამბობს „მღექსავთა“ თხზულებებიც ჰქონია სქლთა: ერთგან მას ვიდაცის ლექსის ნიმუშიც აქვს მოყვანილი—„ესეგითარად ღალექსავს მღექსავი ვინმე და იტყვს“-ო (*596, გვ. 365—366), მეორეგან მთლად „იაშვიკო ხუთეული, ოცდახუთ ლექსად აღწერილი“ ისტორიკოსია შეუტანია (*678, —679, გვ. 472—473). „ისტორიანი და აზმანი“-ს ბოლოში-კი არსენისა, იოანე კირქიმედისა (sic) და დავითის მიერ თამარ მეფის დასაფლავების დროს წარმოქმულ სიტყვების ნიმუშებია ჩართული (*722, გვ. 533—535).

საკელისო მწერალთაგან თამარ მეფის ისტორიკოსს მოხსენიებული ჰყავს: ესია (*626, გვ. 401), დავით (*626, გვ. 401), სოლომონი (*593, 626, გვ. 362, 402) და ბასილი კესარიელი (*609, გვ. 381).

ბერძენ მწერალთაგან, ანუ, როგორც ჩვენი ისტორიკოსი ამბობდა სოლომე, „ძუელთა მომთხრობელთა გან“ (*601, გვ. 371) „ისტორიანი და აზმანი“-ში ცნობები და აზრები ამოღებულია იოსეფოს ფლავიანისაგან (*601, გვ. 371), პლუტარხოსისაგან (*594 და 601, გვ. 363 და 371), ვიდაც „ლაიუ“-სგან (*594, გვ. 363), პლატონისაგან (*655, გვ. 441) და ალექსანდრე მკედონელის ისტორიითგან, „ვითარ იტყვს ისტორია ალექსანდრე“* მაკედონელისა“-ო (*600, გვ. 369).

*) ვმ დღეს კცა-ში სწერია „სქანდერ“, რაც შეიძლება = „[ი]სქანდერ“-ს. თუ ეს სიტყვა გადამწერისაგან დამახინჯებული არ არის და თვით ისტორიკოსსაც სწორედ ასე დაუწერია, მაშინ შეიძლება დავასკვნათ, რომ მას ეს თხზულება ან არაბულად, ან სპარსულად ჰქონია წაკითხული. თუმცა უეჭველია მაშინ ამ თხზულებას ქართული თარგმანიც იქმნებოდა.

თამარ მეფის ისტორიკოსს თავისებური და ცოტა არ იყოს უცნაური შეხედულება ჰქონია თავის მოვალეობაზე: მას თავისთვის მისაბძავ მავალთად „შემასხმელნი“ ჰყავს მიჩნეულნი. იგი რამდენჯერმე აცხადებს, რომ მეფე გიორგისა და თამარის ისტორიის დასაწერად, ანუ როგორც იგი ამბობს „შემქანსხმელად კ[ა]მს უმბროს“-იო (*594, გვ. 363), თვით სიბრძნით განთქმული სოლომონი-გი „გერა[რ]ას კმა არს შემასხმელად“-ო (*593, გვ. 362). ჰლუტარხოსის-გი ჩვენი ავტორი შემასხმელად სთვლიდა და ამტკიცებდა, ვითომც იგი უფიციურს „ზემო-მ[შ]მალლ[ვ]ელი ისტორიათა მწერლობასა შინა კელმწიფეთა-შემასხმელობასა“ (*594, გვ. 363).

როგორც ამ წინადადებითგან სჩანს, გიორგისა და თამარის მეფობათა აღმწერელი „ისტორიათა მწერლობა“-ს მართო „კელმწიფეთა შემასხმელობად“-გი არა სთვლიდა, არამედ „ისტორიათა მწერლობის“ აღბად ერთ-ერთ დასჯად მიანდა.

თამარის ისტორიკოსი, როგორც ეტყობა, ამ მაგალითს: წბაძავდა და იგიც „ისტორიათა მწერლობასა შინა კელმწიფეთა შემასხმელობასა“ ცდილობდა. ამიტომ მის საისტორიო თხზულებას რასაკვირველია „შესხმის“ ელფერი უნდა სდებოდა და ადგეს კიდევ. თუმცა მართალია თამარ მეფის ხანა საქართველოს უადრესი აუფავებისა და დიდების ხანა იყო და თამარს ჩვენი ერის წინაშე დაუფასებელი დავალი მიუძღვის, ისე რომ მის ისტორიკოსს სრული უფლება ჰქონდა სახელთგან მეფის მომსიბლავ პარაფრებით აღტაცებული უფიციურა, მკრამ საისტორიო თხზულებისათვის ნაკლად უნდა ჩაითვალოს, როდესაც მას „შესხმის“ ელფერი ედებო ხოლმე.

სწორედ ამიტომაც არის, რომ თამარ მეფის ისტორიკოსი თავის თხზულებას ასეთ რიტორულ კილოთი და მოქარგულობითა სწერდა, რომ მისი ენა ხელოვნური იყო და ჩვეულებრივი სიმკვირცხლე და ბუნებრივობა აკლდა. ასეთ ხელთყურ ენით და რიტორულ მოქარგულობით არც ერთს სხვა ქართველს ისტორიკოსს არც წინად და არც შემდეგ არ უწერია. ამ მხრივ მას განმარტობული ადგილი უკავია ქართულ მწერლობაში და ჩვენს დასაბედათად, როგორც ეტყობა, მიმბაძველები არა ჰყოლია.

თამარ მეფის ისტორიკოსის, როგორც სჩანს, საუკეთესო და სამაგალითო მომთხრობლებად მიანდა აგრედვე „დიდნი სიტყუს-მოქმედნი პირველნი“-ეოგელთვის რადესაც მას დიდნიშენელთგან შემთსვევის აწერა ვსურს, იგი. მუდამ აცხადებს ხოლმე: უდიდესთა საქმეთა მოთხრობას შეუუდგეი, „რომელნი ზესთა ძალისა არიან არა ჩემიჯს ოდენ, არამედ ვგვანებ პირველთა სიტყუს-მოქმედთა“-ო (*682—683, გვ. 477). ან კიდევ:—რუნა-დიდნიან ბრძოლის აღწერას წინ ამგვარი წინადადება უძღვის: „[აწ] უდიდესნი საქმენი აღ-

მომხინდეს და [კონტრაქტ¹] ვიწვე უღონოებად თბრობისა სიღიღითა საქმეთათა, [დალ[ცა]თუ²] არა შესატყვისი არს ჩემდა (მათ³) მოთხრობა, არამედ დიდთა⁴) სიტყვარ-მოქმედათა⁵) პირველათა არს ესე“-**ა** (*699, გვ. 496).

ვინ იუწენ ეს „სიტყვარ-მოქმედნი“? „სიტყვარ-მოქმედი“ აღბად ბერძნულს „*λογοποιός*“, „ლოგოპოიოს“-ის თარგმანი უნდა იყოს, რომელიც მნიშვნელობით ბერძნულსავე „ლოგოგრაფოს“-ს უდრის და შემატყვისს, ან ისტორიკოსს ეწოდებოდა. ევლინურ მწერლობაში „ლოგოპოიოს“-ის, ან „სიტყვარ-მოქმედი“-ს სახელს განსაკუთრებით ჰეროდოტეს წინამორბედს პირველ შემატყვისებს ეძახდნენ, როგორც მაგ. ჰეროდოტის მილეტელი და სხვები იუწენენ. იქნებ ქართველი ისტორიკოსი ამიტომაც უმატებდა „პირველთა საქმის-მოქმედთა“-**ა**. მანინ-და-მანინ ვინ ჰყავდა ჩვენს ავტორს სახეში, სასკელდობრ რომელს ისტორიკოსებს ჰგულისხმობდა, დაჰქმნიანტიებიან ამის თქმა ჯერ არ შეიძლება.

თამარ მეფის ისტორიკოსი მეთხველს შესავალშივე ამცნებს, თუ როგორ შეუდგება იგი თავის თხზულების წერას: „ვინათჳან ლაკუა (sic)⁶ აღმავლობასა სიტყუ[ისას] [იწუბოს] ადამისა, სეთისა და დავითისა⁷] [გან], მეცა ესრეთ ვიწყო ამის თამარისა, სამგზის სანატრელისა... რომლისა სახე და სახელი თჳსსა დავისა [სიტყუამან საცნაურ ყოს]. მამა ექმნა⁸) გიორგი მეფე შეგეთა, ძე დამიტრი მეფისა“-**ა** (*594—595, გვ. 363—364).

ვინ იყო ის ისტორიკოსი, რომელსაც თამარის შემატყვისე ვითომც ჰბაძავდა და ამბობდა „მეცა ესრეთ ვიწყო“, როგორც მას აქვს დაწვობილი, არ ვიცით. მაგრამ ქართველ ისტორიკოსის აზრი-გი მანინ ნათელია: იგი გვამცნებს, როგორც მას თავისი საისტორიო თხზულება უუძველეს დროთა განსაკუთრებით აქვს დაწვობილი, ისე მეც პირდაპირ თამარ მეფის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის აღწერას-გი არ შეუდგები, არამედ შორითან მოგიყვებით და თავდაპირველად მის გვირგვინოსან მამის გიორგის შეფრთხელს აღწერსავე, ხოლო შემდეგ თამარ მეფის „სახე და სახელი თჳსსა აღგილსა [სიტყუამან საცნაურ ყოს]“-**ა**. ამიტომაც არის, რომ იგი თავის ნაწარმოებს „შარვაზნდეთა“ ანუ

1) ხელთ. გონება. 2) აღთუ. 3) ამით. 4) დიდთა. 5) სიტყუთა, მოქმედი.

6) ეს სახელი ალბად გადამწერიათაგან უნდა იყოს დამახინჯებული. ავტორი ცხადია რომელსადაც საშავალითო და სახელგარტქმულს ისტორიკოსს ასახელებს. სახელის გამოცნობა და აღდგენა გადავლადებოდა, რომ გვეოდნოდა, ქართველს თუ უცხოელს ისტორიკოსს ჰგულისხმობდა იგი? თუ უცხოელი იყო, მაშინ იქნებ „ლაკუა“-ს მაგიერ დედანში „გლკას“ წერებულიყო და მე-XII-ე ს. ცნობილი მემორანდი „მოხეილ გლკასი“ იყოს, რომელსაც ეკუთვნოდა თავის დროს განთქმული „ბიბლოს ხრონიკა“, მსოფლიო მატარნი 4 წიგნად? ეს ხრონიკა მართლაც აღნიშვნა იწყება (K. Krumbacher. Geschichte d. byzant. Litteratur, 2. Aufl., გვ. 382—383).

7) ლათინა 8) იქნა.

გვირგვინოსნათა და არა შარავანდედის ისტორიას უწოდებდა. მას სურდა ორ ხელმწიფის მეფობა იქონია, მაგრამ უმთავრესს ყურადღებას მანც თამარს აქცევდა. გიორგი მეფის ჰიროფანისა და მოღვაწეობის დასურათება ავტორს ხოთქოს იმატომ დასჭირდა, რომ მკითხველისათვის ესწავებინა, თუ ვის ჩამოყალიბა იყო საქართველოს დიდებული გვირგვინოსანი, რომ თამარი „შვიდ იქმნა მშობელთა ძირ-რტობე[ი]ან[ი]თა შესატყვისთა და შესავგებულთა, ვითარ სანაურ არს ხე ხაყოფისგან და ხაყოფი ხისგან“-ო (*594, გვ. 363). შვიდ ოსწულებში გიორგი III-ის მეფობას 27 გვერდი უკავია (*595—622, გვ. 363—394), თამარის მეფობას-კი 100 გვერდი (*622—722, გვ. 397—531).

პირველ ნაწილში მოთხრობის ხასიათი ერთგვარია და მხოლოდ გიორგი მეფის სამხედრო ძლიერებისა და მოღვაწეობას გვისურათებს. მეორე ნაწილი-კი უფრო შინაარსიანი და მრავალფეროვანია: თუმცა აქაც ავტორს განსაკუთრებული ყურადღება დაჰქრება-ომანობისათვის მიუქცევია, მაგრამ მას გარდა ისტორიკოსს აქ ბევრი ცნობები აქვს საქართველოს შინაურ პოლიტიკურ ვითარებაზე და ცხოვრებაზე: აღწერილია დიდებულ აზნაურთა გაფიცვა, ყუთლუ-არსლანისა და მის დასის განზრახვა მეფის უფლების შესწდვის შესახებ, სამეფო დარბაზობა და შესაბამელ ხელმწიფეთა და მთავართა წვეულობა და მოხელეთა დადგენა-გადაყენება.

ზემოთ უკვე აღნიშნული იყო, რომ თამარ მეფის ისტორიკოსს თხრობის წესადა ჰქონდა მიღებული, რომ სახელმწიფო და სამხედრო საქმეების აღწერას ბოლოში თამარის სამოქალაქო, სპეკლესიო და ზნეობრივი მოღვაწეობის დასურათება და დახასიათება მისდევდა ხოლმე. ამ კვრის მისი გეგმა.

შინაარსისა და მიხედვით „ისტორიანი და აზმანი“ შეიძლება ორად გაიყოს. ავტორიც, როგორც სჩანს, თავის მოთხრობას ორ მთავარ ნაწილად ჰყოფდა და იქ, სხვადასხვა გიორგი მეფის ამბავს ათავსებს და თამარის მეფობას იწუბოს, რიტორიკის ენაწვლიანობითა და მჭარგულადობით რიხიანად ამბობს: „ესენი ესთამდის. ხოლო ამიერთიგან ვიწუო წუობად; ბრძოლად გონებისად მი[მ]იწად[ა]ვმან [მსგავსად ანდამანტისა] და მუყუთებულმან ცეცხლისა მსგავსად ჭვისა და რეინისმან აღმოგობო ცეცხლი სიყუარულისა და ქებისა და სურვილისა, აღფატეინო და აღვამდლო საკმილი ცამდინ, მუნ შიგან აღმოვანოთ ეთერიცა ცეცხლისა და ქუეყანა ცეცხლთაგან. მღაგედი. ურნო და ცეცხლებრ ღრე და მო[მ]კარებელი“ მეგობართა და მოყუარეთა“-ო (*623, გვ. 397).

ავტორს რომ წინაწინვე მოფიქრებული ჰქონია, სხვა, რა და როდის ეამბას, ეს შემიძებ. მაგალითითაც მტკიცდება: იქ, სხვადასხვა ისტორიკოსს თამარ-

1) ხელთნ.-მოკმარებული.

რისათვის საქმროს ძებნის ამბავი მოთხრობილი აქვს, იგი თავდაპირველად შემდეგს აცხადებს: „ხოლო სხუანი ზნენი: გამარჯუებულთაანი, აღმაქვანნი სსლუართა მიმართ მამცრობისათაქნი მამათა და ტომთა მისთანი, ოდესმე არიანობანი¹⁾ და მკვრელმოქმედებიანი, ამ მხედველობანი მკედლარქათანი ირაკლედ საგონებლობანი, ოდესმე ნარანად, წყნარად, მშვიდად შეპასურობანი, თუ რანი და რაოდენ იქმნეს, წინამდებარისაგან ეუწყენ მსმენელთა“—ო (*633—634, გვ. 413). მერე ისტორიკოსს ჯერ თამარის ქმროსობის ამბავი აქვს აღწერილი და მხოლოდ ამის შემდგომ მისი ზემომოყვანილი დახაზობების ასრულებული. სწორედ აქ იწყობა თამარის ისტორიკოსის „წინამდებარე“ სიტყვა, რომელსაც „მსმენელთა“—თვის უნდა ეუწყებინა, „თუ რანი და რადენ იქმნეს“ დიდებულ გვირგვინოსნის „სხუანი ზნენი“. მამასადაც ავტორს გეგმა წინდაწინვე შედგენილ ჰქონია და მოკუაზრებია, რას და სად უნდა შევხებოდა მისი „წინამდებარე“ სიტყვა.

სახოგადოდ, როცა ისტორიკოსი მოთხრობის საგანს სცვლის და ახლსა და საუურადღებო ამბავის აღწერას იწყობს, ამისთანა შემთხვევებში მკითხველს იგი უოველთვის განსაკუთრებით ამცნებს ხოლმე, მაგ.: „დიდ-გუნიც იყო სკიპტრის-მპრობელთა შორის უსისინოეს ესე თამარ, ამისთესცა უდიდეს[თა] კელ-ყო საქმეთა, რომელთა²⁾ მთხრობელად მოწვევნილი მისი³⁾ თავსა შორის ხემსა უკმოსა და უგონებოსა⁴⁾ მსგავსი [ვიპობები⁵⁾ შემცრები-თა ლექსთა მეტყუელებად და კუალად [დუმიდა] საქმეთა დედთა [და] კეთილთა დავიწყებად შეიქმნს⁶⁾] [და] არა ჯერ ვაინე დედუმებად [და] კელუყო აღწერად] რომელნი ზესთა ძალისა არიან არა ჩემთეს ოდენ, არამედ გვჭკონებ პირველთა სიტყუს-მოქმედთა“—ო⁷⁾ (*682—683, გვ. 477). ასეთი წინადადებათ იწყობს ისტორიკოსი თამარ მეფის დუთისნიერ, სონო, ზნეობრივ და საქველმოქმედო მოღვაწეობის დახასიათებს.

ქართველ-სომეხთა შტედეების ამბავსაც წინ მავ. შემდეგი წინადადება უძღვის: „ვიანთგან უდიდესნი საქმენი წინა⁸⁾ მდებობენ, ვითა აქმულ არს, ვინცა მცნა მე ფრთენი ტრედისანი, ვინცა მცნა [ენა მეტყუელი*]) ისტორიითა⁹⁾ აღმწერელობისა¹⁰⁾ [რათა კელოყო მოთხრობად**]) თუ ვითარ ქმნა დმერთმან¹¹⁾ თამარს წინაშე სასწაული განსაკრთომელი***) და ეოველთა ქართველთა და მართლმადიდებელთა აღმატებითა სისარული[სა] ამბადლებელი“ (*686, გვ. 481).

1) ე. ი. არილობა, ანუ მამაცობა. 2) ხელთნ.—საქმისა. 3) მაყის. 4) უგუნებობა. 5) იპობადი. 6) შეიქნა. 7) პირველად სიტყვა მოქმედად. 8) წმინდა. *) აღდგენილია თამარის ისტორიის 450 გვ. მიხედვით. 9) ისტორიით. 10) აღმწვევლმან **) აღდგენილია თამარის ისტორიის 383 გვ. მიხედვით. 11) ლთის ***) ამგვარივე აზრი გამოთქმულია ისტორიის გვ. 494.

რაკორც უკვე აღნიშნული იყო, თამარ მეფის ისტორიკოსი რიტორულის ენაწყლიანობისა და მოქარგულობის დიდი მოტრფილვე ყოფილა. მისი მოთხრობა მეტად რთულ და ხელოვნურ, ხშირად მეტად ბუნდოვან ერთ არის ნაწერი. აი მაგ. რაკორც იწყობს მისი მოთხრობა: „გინათგან მისე, მიხლეული ღუთისა და წინასწარ-მეტნი ყოფადთა, ეურხა განმგზავნისა [ძეთა] ისრაელთაღმდე¹⁾, შათდა მომღები ენამომბისა²⁾),— მიერულს ურუდოსა, ვითარ ყოფადთა დასმასსა³⁾),— ვითარ ვითარებისა შემაღრე ვიქმნე მე, ვერ ვეტუჯ თქმათა აღმეტბულებებისა[თა], უკუეთუ იგი სიტყუათა ცაცხლისათა გარდანატი⁴⁾ და კუურთახი გუელადობითა⁵⁾ და კელის ფერთა ქვეულებითა⁶⁾)...“*) [ვითარ] დასცე სოლომონისა სხედ აღსაურხა ქებასა ქებათასა, რომლისა [მამის]გან გარდმოთესლოვნებისა⁷⁾ იგივე უგაგო⁸⁾ სიბრძნითა შეიგავ⁹⁾ სოლომონ ვერანასა კმა არს¹⁰⁾ შემსხმელად¹¹⁾ უღუქმანობით მით¹²⁾ გარდაცემასა, — თამარისსა ვიტუჯ, — ველშიფეთა სხელისა¹³⁾ და დიდებისა დავით მისი ზირველისა[ს]“-ო (*593, გვ. 362).

ამაწარვე მძიმე და ხელოვნურ-რიტორულ ენაწყლიანობით არის დასწავიანებული თამარ მეფის ზარადი თვისებანი (იხ. *625—627, გვ. 401—403) და ისტორიულ ცნებების ბევრი სხვა შესანიშნავი შემთხვევაც.

„ისტორიათა და წმინათა“ ავტორი პოეტურ მიმსგავსებათა მოტრფილვე ყოფილა. ისე არაგვის სსენება არ შეეძლო, რომ ბერძნულ, ან სხანსულ მწერლობის ამა-თუ-იმ ცნობილ გმირისათვის არ მიემსგავსებინა. თამარ მეფის დედის, ბურღუსან დედოფლის შესახებ ზეინი ისტორიკოსი მაგ. ამბობს: „რომლისათეს, თუ ვსთქუა სახეები¹⁴⁾ გარეშეთა განა თუ ვიეთთამე¹⁵⁾ სატრფილოთა, თუ მისავე ქრისტეს-შემოსილებისაგან მაქუქსი შიში და კაქმა. რომელი ეგტერანესა და ზენელა¹⁶⁾ ქმნილისა და თუ მარამს, განმანათლებელსა ცისა და ქუეყანისა ესახების, — თუნიერ ქმრისა მუდოელობისა, — მადლითა, სიბრძნითა, შექვენითა და მეთხებითა“-ო (*596, გვ. 565). თამარის მამის შესა-

ხელთ: 1) ისრაელთამდე, დაბადებაში ნათქვამია: „მივედ უკუე და შეკრიბენ მოზუცებულნი ძეთა ისრაელისთანი“ (II მოსესი, თ. 3, § 16). 2) იხ. II მოსე, თ. 4, § 10—11. 3) დამახი. 4) იხ II მოსე თ. 3. 5) იხ. II მოსე თ. 4, § 2—4. 6) იხ. II მოსე თ. 4, § 6—7. *) შემდეგ ისეა დამახინჯებული, რომ ადრდგენა ძნელია, მაგრამ მთელ ამ ნაწყვეტის აზრი მაინც ცხადია: თუ მოსე წინასწარმეტყველმა, რომელსაც მაცოლოვანით ცეცხლის სახით ღმერთმა უბრძანა ისრაელთადმი მისი ბრძანება გადაეცა, იუარა, ენა ბრგვნილი ვარ და ვერ გადაეცემა, თუმცა კვირთხის გველად ქცევიდა და კელის ფერთა შეცვლისასწაულთამოქმედების ძალა მიენიჭა, მე რომავარღა ვაბედელ თამარის მეფობის აღწერა, როდესაც ვერც მოსეს. შევედრები და არც იმის მსგავსი ნიჭი მაქვს. 7) ბათმოელღვნებისა 8) უიგო 9) მიეგავე 10) ვერას კმო არასა 11) შემსხმელად, შეად. გვ. 363 12) მათ 13) სახლისა. ხელთ: 14) სახეები 15) ვიეთიმე 16) ჰელენო.

სებაც ნათქვამი აქვს: იგი იყო მზე მნათობის შორის, ალექსანდრე და ქაისოს-
რო მპყრობელთა შორის, აქილევ, სემსონ და ნებროთ — გმირთა შორის,
სზანდიარ, თავმთა და სიათჲ — გოლიათთა შორის, სოლომონ, სოკრატ და ხელ-
ტონ ბრძენთა შორის“ (*595, გვ. 364). მეფე განთქმული მონადირე იყო,
„მნადირებელი და მომნადირებელი მათა და ბართა¹⁾ მოვლიდა ვითარ იანს-
თან მშვილდ-განაწმენისი, ვითარ ჩუბინ უცდენულად მსროლელი, მის სისრ-
მეოფი მკეტთა სედა,²⁾ [ა]რტემისა სახელ, რომელ არს ღმერთი მონადირე“-
ო (*58, გვ. 367), ამბობს ისტორიკოსი ქ. ანისის წინაშე მომხდარ
ომის დროს გიორგი მეფემო „დასტენეს ვითარცა ამფურელმან³⁾ აკანთი-
სამან“-ო (*598, გვ. 368). იმავე შეფის „მსწათფლ-მავლობის“ შესახებ სწე-
რია: „ნუ უკვე [და] უმწათფლეს [იყო] ამბაკობის, დანეღისა, ანუ თუ ილია-
სისა სინას შინა წვიმისა ერთათა] ღრუბლითა შეპრებელინა, ანუ თუ ელ-
ვისა ეტლთა დამავლობისა... ანუ ვეფისისა მის ფთოფანისა“-ო (*611, გვ.
383). ხოლო თამარ მეფეზე ისტორიკოსი ამბობს; „დაჯდა ცხებულად ღმერთი-
სა; საყდართა მათ ცაში დამადლებულთა შეუენებთა მით აფროდიტიანითა
და სიუხვითა მით მსებებრთა აპოლონიანითა“-ო (*630—631, გვ. 409). და-
ვით სოსლანის შვილდონობასე კიდევ ნათქვამია: „მსროლელმან ჭოროლთამან⁴⁾
ვითარ განსწავლილმან კენტავროსისაგან“-ო (*672, გვ. 464). სარწმუნოებ-
რივ შეცდილების დროს ძველნი „სომეხნი ვითარ მუყარნი (ე. ი. ბაყანნი)
უტბო[ა]დ ეგრედ დგეს უმოდ, ქუეყანად მხედველნი, ვითარ ძველ ოდესმე მღვდელ-
ნი ასტარტესნი“-ო, ამბობს ისტორიკოსი (*696, გვ. 493).

სემომთაყვანილი მკვლავთა ცხად-ჭეოფენ, ხომ თამარ მეფის ისტო-
რიკოსი პოეტურ მიმსგავსებისა და რიტორულ მოქარგულობის დიდი
მოტრფილი და თავყვანისმცემელი ყოფილა. ეს გარემოება, რა თქმა უნ-
და, ისტორიული მოთხრობის ბუნებრივს მიმდინარეობას აფერხებდა და
საქმეს ტყუილ-უბრალოდ ანთულებდა. ამას თვით ავტორიც ჰგონობდა და
ერთგან, პოეტურ მიმსგავსებათა სამოთხვლის შედგომ, იგი მიშობს: „ნუ უკვე
ზეშთა განზიდვითა დამრუმდეს თუალი ვონებისა და ვიმთხრებლენ ნუშათ-
ბად საწყენთა სახეობათა⁵⁾ [და] რომელი[მე]. უმარჯულო და უმარცხულო⁶⁾
მავალი გზებისა, გზისასა მანდალებდეს გარდაქეულებდასა ესეგათასისა⁷⁾“-ო
(*596, გვ. 365), ჭაი თუ შადლ ფარდებში აწეგით გონების თვალი დამიბ-
ნელდეს, მოსაწყენ მიმსგავსებათა უფსერულში ჩავიფლას და დადაგებულ თხრო-
ბას მიჩეუელმა მწერალმა ბრალი დამდოს მოთხრობის სწორე გზისაგან „გარ-
დაქეულობისა“-თვისო.

ხელთნაწ.: 1) მათთანა და ბრთა 2) + და 3) აკანაფიამან აფხურელმან.
ხელთნაწ. 4) — ჰოროლთამან მსროლელმან.
ხელთნ.: 5) სწყენა სახეობითა 6) უმარცხლო 7) თათისა.

ეს მოსაზრება, განსაკუთრებით-ვი თხზულების მეტის მეტად გაჭინუ-
რების შიში, როგორც ეტყობა; ავტორის მოთხრობის ახმარესის და სამს-
ღერებს ცოტად მანინ ჭსდელადა. აი რას ამბობს ერთგან იგი: „აწ¹⁾ ეს ვა-
თარსი რა ენამან ანუ²⁾ განებამან თვითეულისა კელყო[ს] მოთხრობად,
საწყინომცა³⁾ იქმნას აღწერილი განგრძობითა სათქმელთათა“-ო (*611,
გვ. 383). ავტორი დაწმუნებული ყოფილა, რომ გიორგისა და თამარის მე-
ფობათა „თვითეულის“ შემთხვევის „მოთხრობა“ თხზულებას გააგრძელებდა,
ხოლო „განგრძობითა სათქმელთათა“ მისი „აღწერილი“ გაჭინუდებო-
და და შეთხველითვის „საწყინო“ განდებოდა. მაშასადამე თამარ მეფის
ისტორიკოსიც სხვა ქართველ ისტორიკოსებსავეთ იმ აზრისა ყოფილა, რომ
საისტორიო თხზულება უნდა გარკვეულ მოთხრობებსა ავამოფილებდეს და
შეძლებისამებრ მოკლედ და მკაფიოდ დაწერილი, ამასთანავე ადვილ და მიმ-
სიდეველ საკითხვე წიგნად ყოფილიყო.

სამწუხაროდ ისტორიკოსს მოსათხრობი მასალა შეუმოკლებია იმის
მაგიერ, რომ თავის დაუმრეტელ რიტორულ მკვერმეტყველებისათვის.
ცოტა ფრთები შეეკვეცა. ისტორიის განგრძობის შიშს ერთხელ და ორ-
ჯერ არ შეუყენებია ავტორი და სიტყვა მოკლედ მოუჭრეინებია. სომეხ ქარ-
თველთა ზაქრობაზე იგი მ.გ. ამბობს: „მოშიშმან ისტორიის სიგრძისამან
კმა ვყო თქმად, [რთმელ], ვითარ უწყით სომეხთა სიტყუა-მისეობის (sic).
ძლიერი დადადი აღთქუეს ცილობისა“-ო (*688, გვ. 484). ერთგან ამ შიშის
კამო თამარის შემატანე დიდს საგონებელში ჩავარდნილა კიდეც და თავის
გასაჭინოს გულისხმიად კვიმქვანებს: „მე, მო[მ]რიდეს[ა] განგრძობისა⁴⁾
წყინობისასა, მტონის⁵⁾ და გდემ[ა]დ[ც]ა⁶⁾ ღვაწლი ომთა და მარჯვებულებათა⁷⁾,
[უმკობესსა] პირველთასა⁸⁾, და მიძულეებელი⁹⁾ გული აღზრავს ორღანო-
სა გონებისასა, რომელ არს ენა მეტყუელი და წარმომეტყუელი მო-
თხრობ[ა]თა ესეეთათა“-ო (*662, გვ. 450).

რაკი სემომოყვანის შემთხვევაში მოთხრობა შეეხებოდა „ღვაწლთა;
ომთა და მარჯვებულებათა“, ავტორმა თავი ევლარ შეიკავა და „განგრძობა“-ს
აღარ მოერიდა, თორემ როცა ამბავი სხვა დარგს, განსაკუთრებით-ვი სხეო-
ბრივსა, სუღიერს, ან აღმკენებლობისა და საქველმოქმედო მოღვაწეობას
ახსიათებდა ხოლმე, მაშინ იგი მოთხრობას ამოკლებდა და ორიოდ მგაღი-
თიდა მოჭეავდა. ყველაფრის დაწერა ხომ არ შეიძლება და შორსაც წავიყვან-
და, „გრძელ სადამე არს ყოვლისა მოთხრობა“-ო (*698, გვ. 495), თა-
მარ მეფე ისეთი გულუხვი იყო და უშურველი წყალობა იცოდა, რომ „საბერძ-

ხელთ: 1) — რათა 2) — რა 3) საწყინსამ.
ხელთ: 4) განგრძობისა 5) მტონისა 6) და: გდემც 7) მარჯვებულთა 8) პირველისათა
9) მიძულეებელი.

ეთის და უოფელსა ელლაღს-შინანი მონასტრნი უხუდა წყალობა-შიფენილ უხა და საქათველასა მტირითგან მონასტრ[ით] სიყდარ-ეკლესიად[მდე] არა დაუტევა რომელ წყალობითა არა დაღეს[ნა]-თ (*698, გვ. 495). ამ წინადადებას შეწყალებულ მონასტრებისა და ატეულ შენობების მხოლოდ ნუსხა უძღვის წინ. ცნობები თამარ მეფის აღმაშენებლობისა და ქველმოქმედების შესახებ, როგორც ვხედავთ, მოკლე და მოკლეა, ავტორი დალაგებულ მოთხრობის მაკიერ ცარიელ ნუსხას გვაწვდის.

ამინადადეგ მოკლედ აქვს ავტორს აღწერილი თამარის ცნობრივი თვისებები: დიდებულს მეფეს უყვარდა „ღამე-უოფელ შაფინძარება, ღოცვა, მუკლთ-დრევა და ცრემლით ვედრება, ღამესა¹⁾ ზე-მდგომრობითა განსაკვრეველ აქუნდა და ღამე-უოფელგე კელსაქმარი, რომელი ელასაკათა მიეცემოდა [რომლი-საგან] ერთი ოდენ ვაკსენოთ“-თ (*683—684, გვ. 478) და ქვემოდ მართლად მხოლოდ ერთი მაკალითა აღწერილი.

ამაზე კაცობითა უფრო მოკლედ აქვს ისტორიკოსს სიტყვა მოჭრილი, როდესაც იგი თამარ მეფის სამათლიანობისა და ღმობიერებას გვიხურობს: „გარნა სამართალითათჳს რაღლა მიკამს [თქუმად]: ჟამთა მისთა არა იყო მიმდღავრებული, არც მტაცებული და მპარავი. იტუოდა ვითარმედ ჭე ვარ მამათლთა და მსაჯული. ქურივთა. მოწყალეობისათვის კმა გეცან დაღანი ვარდან, გუხან და მათნი მიმდგომნი დიდებულნი და ახნაურნი, რომელნი ჩინან შეწყალებულნი“-თ (*685—686, გვ. 480—481).

იქაც-გი სდაც ისტორიკოსს ვარძიის მონასტრის ატეაზე აქვს ღამარავი, იგი მოკლე აღწერის შემდგომ აცხადებს, ვეგლაფრის ჩამოთვლა ადგილი არ არის, ვისაც ჰსურს თვით ნახოს ტაძარი: „ყოლიისაგანცა მოთხრობა ძნელ არს, თუ ვისმე ნებაჳს ამის განც[და], ისილენ ვარძია და სექმენი მისნი, ქმნულნი და ნაშენენი ქუაბ-ქმნილნი“-თ (*697—698, გვ. 494).

ვეგლა ზემოთქმულის შემდგომ „ისტორიანი და ახმანი“-სა და მის ავტორის შესახებ შეიძლება შემდეგს სწოვადო დასკვნას დაგადეთ: არც მიზნისა და არც მეთოდების მხრივ ახალს იგი არაფერს შეიცავს, ზირაქით ამ მხრავ წინა-დროის ზოგიერთს ქართველ ისტორიკოსების ნაწარმოებს ჩამოუვარდება კიდევ. მაინც-ღა-მაინც დავით აღმაშენებელის ისტორიკოსის თხზულებაზე ცოტა დაბლა სდგას. ამასთანავე იგი ერთად-ერთი ქართული ისტორიული თხზულებაა, რომელიც რიტორული ხელოვნებითა და მქვერ-მეტყველორის მოქარგულობით არის ნაწერი. ჩვენს ავტორის ენა ხელოვნურად შექმნილი და თავისებურია, თანაც ზოგჯერ მძიმე და ნაძალადევი გვეჩვენება, განსაკუთრებით როცა იგი რიტორობის გამოჩენის ცდილობს. მაგრამ ამასთანავე მან ხშირად აზრის მკაფიოდ და ნიშანდობ-

ხელთნ: ¹⁾ ღ-თისა.

ლივ გამომხატველ ენითაც იცის წერა, მეტადრე მაშინ, როდესაც მოთხრობა სახელმწიფო და სამხედრო საქმეებს, ან დარბაზობას, ან არა და შინაურ ყოფა-ცხოვრებას ეხება.

„ისტორიანი და აზმანი“ სასოკადღღ შინაარსიანი თხზულებაა: ამ მხრივ იგი არც ერთს სხვა საუკეთესო ქართულ საისტორიო ძეგლს არ ჩამოუვარდება. აშასთანავე იგი დიდი ნდობის ღირსიც არის და ზმის გამო ისტორიისათვის ძვირფას წყაროდ უნდა ჩაითვალოს. რიტორობისა და შემასხმელობისადმი სივარულისდა მიუსხედვად თამარ მეფის ისტორიკოსი მართალის მტკმელი და პირუთენელი მატიანია. მისი ცნობების მადალი ღირსებისა და ქეშმარიტების დამამტკიცებელი მრავალი მაგალითები „ქელ ერის ისტორია“-შია მოყვანილი (წ. II, 552—639), განსკუთრებით ის ორი შემთხვევა, სდაც ისტორიკოსის მიერ ფრცვად არის აწერილი ქართველების გაუბედაობა გავის ციხესთან და გიორგი III დამარცხება მტრის თავდასხმის დროს და „სიფლტოლა“ (იქვე გვ. 559—561, 561—563). მარტო ეს ორი მაგალითიც სეპარისია იმის დასამტკიცებლად, რომ თუმცა თამარ მეფის ისტორიკოსა თავის თავს „შემასხმელად“ სთვლიდა, მაგრამ ქეშმარიტებისა და პირუთენელობისათვის მანაც არ უდალატნია.

აბუსერიძე სბელი.

აბუსერიძე ტბელის თხზულებას, რომელსაც ჭქვიან „სასწაულნი წრისა მთავარ-მოწამისა გიორგისანი და ანდერძი... მთქუმელისაჲ“, თ. უფრდანიას სრულებით უსაფუძვლოდ „ისტორიულ წერილს“ უწოდებს (ქები II, 111). რეორც თვით დასაწეისითგანაც და შინაარსითგანაც ნაოლდა სნანს, ეს ნაწარმები ნამდვილად მხოლოდ წა გიორგის სასწაულთმოქმედების აღწერილობა არის. იგი დაწერილია განსაკუთრებულ მიზნით და წმინდა საისტორიო თხზულებად ვერც-კი ჩაითვლება. ავტორი ამბობს, რომ ვინც მთავარ-მოწამე გიორგის და სხუებს ახსენებს და სამლოცველას აუკებს, „მის აღესრულოს ყოველივე თხოვაჲ ორისავე კერძოჲსაჲ და თავისცა თვისსათჳს, გინა სხუათათჳს, რომლისათჳს არს მიზეზი სიტყჳსა ჩემისაჲ“-ო (ქები II, 112). მასანდაჲ აბუსერიძე ტბელის თხზულების მიზანი, „მიზეზი სიტყჳსაჲ“ მარტო ის უოფილა რომ მკითხველისათვის ცხად-ეყო, მლოცავის თხოვნა წა გიორგისადმი ყოველთვის ასრულდებოდა.

რაკი ავტორს ასეთი განსაკუთრებული მიზანი ჭქვიანა, რასაკვირველია თვით თხზულებასაც თავისებური ელფერი უნდა სდებოდა და ადევს კი-

დევ. ამის გამო ნამდვილ საისტორიო ნაწარმოებს არც-ეი მიაგავს. მაგრამ ამისდა მიუხედავად იგი საგულისხმიერო საისტორიო წყაროდ უნდა ჩაითვალოს იმიტომ, რომ დიდის ნიჭიერებით შედგენილ სასწაულთა აღწერილობაში იმდროინდელი შინაური ყოფა-ცხოვრება ხორცშესხმულ სურათად არის წარმოდგენილი და ამ მხრივ იგი ბევრს ახალს და მეტად საგულისხმიერო ცნობებს შეიცავს.

ამ თავისებურ თხზულებას ავტორი უფთვია „აბუსერიძე ტბელი, ძე ერისთავთ-ერისთავისა ივანისა და დედოფლისა ხათუნაძისა... და ძამა ერისთავთ-ერისთავისა აბუსერიძისა და ვარდანისა“ (ქები II, 120), ჯალალ ედინის საქართველოში შემოსევის თანამედროვე. მის აღწერილი აქვს: 1.) ოპიზის წა გიორგის ტაძრის სასწაულებრივი აგება (იქვე 112—117), 2.) აღაგერდის წა გიორგის სასწაულთა-მოქმედება (იქვე 117), 3.) აღმიანის დასნა ტყუილობითგან წა გიორგის მიერ (იქვე 118), 4.) ხვარაზმელთა შემოსევა საქართველში, ქვეყნის აღსრება და წა გიორგის ქვის ხვარი (იქვე 118—119) და 5.) სისხთა ეგლეხისა აგება, გაფართოება და შემოება (იქვე 119—122).

წარველი ამბავი ავტორს გაგონილი ჰქონია, „მომთხრობდეს რომელსაჲ მახლობელი მისი“—*ა* (იქვე 117). აღაგერდის წა გიორგის სასწაულთ-მოქმედების შესახებ ნათქვამია: „ზემან თუალით ხილული და (sic) ამის სასწაულის მომთხრობელი ერმაჲ“ ჰყოლია მოამბედ (იქვე 117). მე-4-ე და მე-5-ე ამბავი საკუთრივ თვით ავტორის მოთხრობილია.

აბუსერიძე ტბელის ნაწარმოებს ჩვენთვის რაგვირველია სულ სხვა მხრივ აქვს მნიშვნელობა, ვიდრე თვით ავტორს განზრახვა ჰქონდა და მიზნად დაუზახავს: თუ ავტორისათვის „მიზეზი სიტყუს“ სასწაულთმოქმედების აღწერა იყო, ჩვენთვის საგულისხმიერო და საყურადღებო იმდროინდელ საქართველოს ყოფა-ცხოვრების სურათები არის. თანამედროვე მკვლევარი ამ ჰატარა თხზულებასთან ძვირფას ცნობებს იპოვნის მრეწველობისა და ხელოვნობის შესახებ საქართველოში, მრავალს სააღმშენებლო ხელობისა და იარაღებისა ტერმინებს და სხვას. აბუსერიძე ტბელის თხზულება თ. ჟორდანის ქების II წიგნშია (გვ. 111—122) დაბეჭდილი.

ლაშა-გიორგის-დროინდელი უსწოგი ქართული მეფეობა.

ანა დ'ოეს ქრის ხელთაწერში იქ, სადაც დავით აღმაშენებლის ისტორია თავდება, დემეტრე I, დავით III, გიორგი III, თამარისა და ლაშა-

გიორგის მეფობათა ერთი მატრიანესებური აღწერილობა შიამოყვება. ეს აღწერილობა მატრიანეს და ოთხ მთავარ ნაწილად იყოფება. თვითთუფელ ნაწილს წითიურად თავისი სახაურის აქვს. შირველი ნაწილი არის „ცხორება დემეტრე მეფისა“, მეორე — „ცხორება [გრი] მეფისა“, მესამე — „ცხორება დიდისა მეფეთ მეფისა თამარისი“ და მეოთხე — „ცხორება გიორგი მეფისა თამარის ძისა“. რუსუდანის მეფობის ამბავიც იწყობა, მაგრამ დასაწყისშივე სწყდება იმიტომ-ვი არა, რომ მატრიანეს რამე აღადგეს, ან გადაწერის დროს დაზიანებული იყოს, ანამედ მხოლოდ იმიტომ, რომ თვით შემატრიანესაც ამაზე მეტი არა დაუწერია რა.

თუ მატრიანეს სიტყვებს დაჯავიროდით, ადვილად შეგატყობთ, რომ მატრიანე რუსულანის გამეფების პირველს წელიწადს არის დაწერილი. დაშავიორგის მოსწრაფებულ სიკვდილის აღწერილობის შემდგომ შემატრიანე ამბობს: „რუსუდან დასუეს მეფედ მასვე წელიწადსა. უკეთუმცა დმერთსა წარწემედისაჯან არა დავეცენით, (რუსუდან) აღარ (sic) საკან-იყო სიტყვხელისა ტკივილისაჯან ძმისა მისისა. ხოლო დმერთმან ყოვლისა სახიერებისამან, რომელი არა გასწირავს მოშიშთა მისთა, დაიცაენ სამეფო ესე და მეფე ჩუენი ღვთივ-გვრგვინოსანი რუსუდან და იყავნ ნაყოფი მისი ჩუენდა სალხინებელად თესლითი თესლია[დ]მდე და მიეცინ სიმრავლე წელიწადთა, შემდგომად უწინარესი და (sic) სასუფეველი ცათა“-ო. ამბობს შემატრიანე (ანა დეო ქცა). ამგვარ სიტყვების თქმა შეეძლო მხოლოდ ისეთს შემატრიანეს, რომელიც დაშავიორგის გარდაცვალების თანამედროვე იყო და საქართველოს პოლიტიკური მომავლის თქმისა ჰქონდა, უმეკვიდროდ დარჩენილ სამეფოსი და სამშობლოს ბედ-გდამად იწყებდა. მას მხოლოდ დმერთის. იმედი-და ჰქონდა და ამბობდა: „დმერთმან... დაიცავნ სამეფო ესე“-ო. საქართველოს მომავლის ერთადერთი იმედი და მას რუსუდანი მიაჩნდა, რომელიც ძმის სიკვდილის გამო ისე იყო შეწუხებული, რომ „უკეთუმცა დმერთსა წარწემედისაჯან არა დავეცენით, აღარ საკან-იყო სიტყვხელისა“-ო. ამიტომაც არის რომ შემატრიანე ზეცას შეგდადადებს, დმერთმა დაიცვას „მეფე ჩუენი ღვთივ-გვრგვინოსანი რუსუდან... და მიეცინ სიმრავლე წელიწადთა“-ო. ამ სტრატეგიების დაწერის დროს მან ჯერ არ იცოდა, თუ რაღად ენებას მოუტანდა სახელმწიფოს რუსუდანის თავშეუკავებელი ვნებათა-ღუღუა და უღარდელი მართვა-გამკეობა ერთი სიტყვით, ჩვენს შემატრიანეს თავისი თხზულება რუსუდანის მეფობის პირველს ინდიკტიონს, ანუ წელიწადს დაუწერია, ესე იგი 1222—3 წ.

მთელა ეს ნაწარმოები მატრიანესებური ერთი არის ნაწერი: მოთხრობა ხერიანად დალაგებული არცია და სწორე შიმდინარეობა ირდევსა ხოლმე. მაინც-და-მაინც არც თუ ძალიან შინაარსიანი. მის ერთ-ერთ ლირსებად თარიღების შედარებითი სიუხვე უნდა ჩითვალოს. საწყუხროდ ზოგიერთი მათგანი მერმინდელს გადასწერს დაუმახინჯებია, ზოგი ვი-

დეჰ წიგნის ანშეების ჩამოჭრის დროს ვიდაცას დაუზიანებია. რასაკვირველია გიორგი III და თამარის მეფობათათვის ეს მატანე „ისტორიანი და აზ-მანის“ მაგიერობას სრულებით ვერ გაგვიწევდა, მაგრამ აქა-იქ მანინდ ძვირ-ფას ქრონოლოგიურსა და შინაარსიანს ცნობებს გვაწვდის.

ამ მატანეს განსაკუთრებით დემეტრე I მეფობისათვის აქვს მნიშ-ვნელობა იმიტომ, რომ არც ანა დ'ფს ქცა-ში, არც შოშ დ'ფს ქცა-ში, რო-გორც ვიცით, ამ შეფეს თავისი საკუთარი ისტორიკოსი არა ჰყავს და ამის გამო ძველს ქცა-ში მის შესახებ არც რაიმე ცნობებია შეტანილი. იოანე ჭიმ-ჭიშვილის „შესხმა-მითხრობა“, რომელიც თურმე დემეტრე I და მის ძეგბის თავგადასავალისა და მოღვაწეობის აღწერილობას შეიცავდა, ჯერ-ჯერობით აღ-მოჩენილი არ არის. შედარებამ გამოარკვია, რომ შევსებულს ქცა-ში შეტანილი ცნობები დემეტრე I-ზე სწორედ ამ ლაშა-გიორგის-დროინ-დელ მატანეთგან ყოფილა ამოღებული. ორიოდე ძვირფასი ცნობა ამ თხზულებაში თვით ლაშა-გიორგის შესახებაც მოიპოვება. ამის გარდა შემა-ტიანეს მეფეთა გარდაცვალების თარიღები და ცნობები იმაზე, თუ სად დასაფლავეს ესა-თუ-ის მეფე, სამაგალითო ზედმიწევნით აქვს აღნიშ-ნული. სამწუხაროდ მერმინდელს გადაშწერს აქაც დედანი ზოგან გაურყვია. ჩვენი მატანეს ცნობები, თუ მერმინდელს გადაშწერთაგან დამახინჯებული არ არის ხოლმე, თითქმის ყოველთვის სხვა წყაროებთაც მტკიცდება. ხოლო ამასთანავე თუ გავისინებთ, რომ არა-ერთი და ორი თარიღი მხოლოდ მის აქვს შენახული, მაშინ ადვილად წარმოვიდგენთ, რამდენად სასარგებლო საინ-ტორიო წყაროდ უნდა ჩათვალოს ლაშა-გიორგის-დროინდელ მემატანეს თხზულება.

ქაბთაალგხერკლი.

შოშ დ'ფს ქცაში იქვე, სადაც „ისტორიანი და აზმანის“ თავდება, წი-თურით დაწერილ წინადადებით „ამან დიდმან და სახელ-განთქმულმან ცხორე-ბასა შინა დაუტევა მძლეობა ქართველთა გამარჯვებისა“ იწეობა მოთხრობა, რომელიც ლაშა-გიორგის მეფობითგან მოკიდებული შეუწყვეტლივ მომდინა-რობს გიორგი ბრწყინვალეს ტახტზე ასვლამდე, ანუ ხელახწერთ 723 გვერ-დითგან 932 გვერდამდე, ხოლო ე. თაყაიშვილის გამ. 536 გვერდითგან მო-ყოლებული 785 გვერდამდე.

ეს 209 გვერდზე აწერილი ასი წლის ისტორია ერთი თხზულება არის, თუ აქ შემთხვევით უნდა იყოს გამოტოვებული სათაურები და ხვეწ თვალწინ რამოდენიმე ავტორის ერთიერთმანეთზე გადამხული ნაწარმოები? დაკვირვ-

ბა მგონია უფლებებს გვაძლევს დავასვენათ, რომ ეს უზარმაზარი ისტორია ერთი კაცის დაწერილი უნდა იყოს. ეს გარემოება განსაკუთრებით შემდეგითა მტკიცდება: ავტორი თავის მოთხრობის უკვე პირველს ნახევარში გვაძენებს, რომ იგი შემდეგ მერმინდელ დროის ამბებს მოგვითხრობს. მაგალითად, იქ სხადც ავტორს ლაშა-გიორგის ზნე-ჩვეულება აქვს აღწერილი, მას სხვათა შორის აღნიშნული აქვს: ეულისციხითგან ლაშას მიერ მოყვანილმა „მუცლად იღო დედაკაცმა და შვა ყრმა, რომელსა უწოდეს დავით, ესე იგი არს დავით, რომელი უკანასკნელთა დიდთა განსაცდელთა შემდგომად მეფე იქმნა, რომელი ქვემოთ სიტყვამა[ნ] საცნაურ ყოს“-ო (*728, გვ. 545). ამ წინადადებითგან სჩანს, რომ ლაშა-გიორგის ისტორიკოსს უკვე იმ დროს, როცა იგი ჯერ მხოლოდ თამარის ძის მეფობის ამბებსა სწერდა, მაშინვე განზრახვა ჰქონია შემდეგ ლაშას შვილის თავდასასვალი და გამეფებაც მოეთხრო. თავისი განზრახვა ავტორს აუსრულებია კიდეც.

მსგე იმავეთვე სდომია „საქართველოს მოოკრების“ აღწერაც შეეკტან თავის თხზულებაში, როგორც ეს ჩვენი ავტორის შემდეგ წინადადებითა მტკიცდება: რაჟი ლაშა-გიორგიმ ქეიფუს და გარეუნილებას ხელი მიჰყო და სამეფო კარი უწქრო კაცებით აავსო. ამისთვის ამოსტყნდეს მიზენი ცოდვითა სიმრავლითა საქართველოსა მოოკრებისანი, რომელი ქვემოთ სიტყვამა[ნ] ცხად ყოს“-ო (*730, გვ. 548).

მაგრამ ჩვენს ავტორს მართო უფუ დავითისა და ნარინ დავითის მეფობის მოთხრობა კი არა ჰქონდა განზრახული, მას როგორც ქვემოთყვანილ წინადადებითგან სჩანს, მსურდა აეწერა დიმიტრი თავდადებულის დროც. იგი სახელდობრ ამბობს, რომ „მეფემანცა დავით ზატავსცა და შევედრა სსხელი ავგისი და რამეთუ გვანცა მიუდგა და შვა ყრმა და უწოდა დიმიტრი, რომელი შემდგომად დავითისა მეფე იქმნა, რომელი ქვემოთ სიტყვამა[ნ] ცხად ყოს“-ო (*823 გვ. 669). მართლაც შემდეგ დიმიტრი II-ის სამეფო ტახტზე აბრძანებისა და მისი მეფობის ამბები აღწერილებით არის აღნიშნული. მაშასადამე ისტორიკოსს თავისი გეგმა განუსრტყელებია.

ჩვენს შემთხვევაში ანაშენ თუ თათართა ძლევა-მოსილება და ბატონობა უნახავს, არამედ ამ ბატონობის მოსპობასაც მოსწრებია. იგი თვით ამბობს. „ხოლო აქა, ვითარ იქმნა ცვალება ბედისა ქართველთა ნათესავისა, არლარა მიეცა ძლევა თათართა ზედა, ვიდრე უამამდე ჩვენთა“-ო (*739, გვ. 561). ამგვარად ქართველების ბედ-უკუდმართობა გავრძელებულა ვიდრე იმ „ჟამამდე“, როცა ისტორიკოსი ცხოვრობდა და როდესაც მაშასადამე ქართველებს „მიეცა ძლევა თათართა ზედა“. საქართველოს განთავისუფლება მონღოლების ბატონობისგან რამდენადც ვიფიქრებ მხოლოდ გიორგი V ბრწყინვალეს დროს მოხდა. მაშასადამე ისტორიკოსის სიტყვები „ვიდრე უამამდე ჩვენთა“

ამტვიცებს, რომ მას წი სახელგანთ შუფის დროს უცხოვრია. მან კარვად იცის, თუ როგორ შემოუერთა ამ დიდებულმა შეფემ დანარჩენს საქართველოს განხეგამდგანნი სამცხის მმართველნი ჯაყუელნი. მას აღნიშნული აქვს, რომ „მიერთიგან იქმნეს ჯაყუელი ულოისანი ვიღრე ჟამთა მეფეთა შორის ბრწყინვალისა და საჩინოსთა დიდისა გიორგისათა“-ო (*849, გვ. 695). „თქმულ არს არს მარტოება უმჯობესისათჳს, ეგრეთვე გიორგი იბოვა უმჯობესი ყოველთა კაცთა მის ჟამისათა არა ოდენ კელმწიფეთა, არამედ ყოველთა კაცთა“-ო (*893, გვ. 734—735).

ისტორიკოსმა იცის აგრეთვე, როგორ ებრძოდა მეფე გიორგი ბრწყინვალე მთებითგან ქართლში შემოსეულს ოსობას. მას მოთხრობილი აქვს, რომ „მიერთიგან შეიქმნა მტერობა შორის ქართველთა და ოსთა ვადრემდის მეფეთა შორის ბრწყინვალემან დიდმან, სახელგანთქმულმან გიორგი განასხნა და აღფხურა“-ო (*907, გვ. 749).

ჩვენს ავტორს, როგორც ეტყობა, აზრად აჰქონია თავის დროზე, შესაყერ აღაგას გიორგი ბრწყინვალეს დიდებული მეფობაც აწვერა. რომ მას ასეთი განზრახვა ჰქონია, ეს შემდეგი სიტყვებითა მტკიცდება: ერთგან იგი ამბობს, „უმრწემესი იე მისი გიორგი, რომელი უშვა ასულმან ბექასმან, წარაიყანა ზაზამან მისმან ბექასმან და აღზარდა საკვრველი და უმჯობესი ყოველთა კაცთა, ვითარ ქვემორე სიტყვამან[6] ცხად ყოს“-ო (*904, გვ. 745). ამგვარად მის მოთხრობის „ქვემორე სიტყვა“ უნდა გიორგი V შეჭებოდეს. იგივე ისტორიკოსი მეორე აღაგას დიდებულებგან მეფეზე ამბობს „რომელი მარტო ეშვა დედას; ვითარცა მარტორქა, რამეთუ ვერ შემდლებელ იყო ბუნება დედათა სხვას ეგვეთაოსისა შობად, ვითარ ქვემორე სიტყვამან ცხად ყოს“-ო (*915, გვ. 758). მაგრამ შემდეგ ავტორს თითქოს გადუფიქრია და შესაძლებელია, რომ მას თავისი განზრახვა არ აერულებინოს. ამნივრ დასკვნის გამოყენება შეიძლება იმ წინადადებითგან, სადაც ისტორიკოსი ამბობს: „ოწყო მთიებმან აღმოჭვირვობად, ს' მე ენა ვერ მიძრავს საკურეულისა და საშინელასა თქმად“-ო (*932, გვ. 785), რასაკვირველია თუ აქ ავტორის მხრავ ჩვეულებრივი რიტორული ხერხი არ არის, რომ ამით აღენიშნა, რამდენად დიადი და განმაცვიფრებელი იყო გიორგი V ბრწყინვალეს მეფობა. საყურადღებოა, რომ „მ'მ დფ'ლს ქც'-ში მართლაც გიორგი ბრწყინვალეს მეფობის ისტორია არ არის. მაგრამ ესეც-გია, შეიძლება ეს ნაწილი შემდეგ დაკარგულიყოს.

რადის ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა ჩვენი ისტორიკოსი, ამის შესახებ თვით თხზულებაში ზირდაზირი და სრულებით მკაფიო ცნობები არ მოიპოვება. ერთ აღაგას ავტორი სხვათა შორის ამბობს: „ამათვე ჟამთა (ე. ი. დიმიტრი თავდადებულის დროს) ბრწყინვიდა ზამენ საღოსი, რომელი გარეკითი (sic) წარმოვიდა და დაემკვიდრა ბელაქანს ქუბას რასმეს, რომელმან ნათესავი

ლეკთა წარმართობისკან მოაქცივნა, რომელნი ჰგვიან სარწმუნოებასა ქრისტიანსა“ —ა (*889, გვ. 731). ამ ცნობის საშუალებით რასაკვირველია შეიძლება დასწლოებით სამხდვარი გამოგვეჩვენოს, როდის უნდა ეცხოვრა ისტორიკოსს, დანამდელებით რომ გვეცოდნოდეს, სახელდობრ როდემდის ითვლებოდნენ ლეკები ქრისტიანებად, მაგრამ ჯერ-ჯერობით ეს დასტუშმარტებით გამოვჩვენებულად არ არის.

შემდეგ იგივე ისტორიკოსი ამბობს: სპარსეთის უაენი ულაფუ მისრეთის მითთჳნ 1262 წ. მობრუნებული „წავიდა საზამთროსა ადგილსა, რომელსა აწ ყარაბაღობით და მულნობით უკმობდენ“ —ა (826, გვ. 672). ამ წინადადებითგან სწინს, რომ საგეოგრაფიით სახელად ყარაბაღი ახალი შემოსული იყო და მე-XIII-ე საუკ. ამ ადგილს სხვა სახელი ჰქონდა. მართლად უკარაბაღი“ რანის სახელად მე-XIV-ე საუკ. ჩნდება და სპარსულ მწერლობაში ამ საგეოგრაფიით სახელს პირველად გვგვჩვენებენ ჰამდალას უახვინი (+1349 წ.) იხსენიებს თავის გეოგრაფიაში (В. Бартольдъ. Историко-географическiй обзоръ Ирана, 152).

ზემოთ რამდენიმე მაკალითი თუო მოყვანილი, რომელთაგანაც სწინდა, რომ ჩვენმა ისტორიკოსმა გიორგი ბრწყინვალეს მეფობის ამბები კარგად იცის და წინადროინდელ ამბებს ამ სახელოვან ხელმწიფის დროინდელ საქართველოს მდგომარეობას აღარებს ხოლმე: ეს ხანა მას უმწერვალეს და სამაგალითო ხანად მიიჩნია, ქვეყნის ყოველგვარ კეთილდღეობისა და ძლიერების საზომად. ჩვენნი ავტორის თხზულებითგან სწინს, რომ გიორგი V მეფობის აღწერა მას თითქმის თავის მთავარ მიზნად მიიჩნდა. ამიტომ სათქმულებო იყო, რომ ავტორი საქართველოს ბრწყინვალე ხელმწიფის თანამედროვე ყოფილიყო, მაგრამ ერთგან იგი გიორგი V-ზე ისე ამბობს, რომ მკვლევარს ეჭვი უნდა დაეზადოს და იფიქროს, შესაძლებელია გიორგი ბრწყინვალეს „შემდგომ მეფეთა“ თანამედროვე ყოფილიყო, თუ რომ ამ შემთხვევაში წინადადება მერმინდელ გადამწერის მიერ დამახინჯებული არ არის. საქართველოს დიდბუნებოვან მეფის შესახებ ჩვენი ისტორიკოსი სახელდობრ ამბობს: „ასულმან ბექასმან ნათელ უშვა ძე მხალთ გიორგი, რომელი უკანასკნელ ძმთა მისდა მეფე იქმნა და კანდიდნა უმეტეს შემდგომთა მეფეთა“ —ა (*893, გვ. 734—5). თუ სიტყვა „შემდგომთა“ შერე არ არის დამატებული, მაშინ იძულებული ვიქმნებით დავასკვნათ, რომ ჩვენს ისტორიკოსს გიორგი V შემდგომ უცხოვრია და მის მოადგილეების მეფობას მოსწრებია. მაინცა—და—მაინც, არა მგონია, XIV საუკ. გვიან ეცხოვრნა მას.

რასაკვირველია ამ ჯერედ უცნობი ავტორის თხზულებას თავი უნდა აკლდეს: ისე, როგორც ესაა ლაშა-გიორგის მეფობის აღწერა იწყობა, არც ერთი ისტორიკოსი არ დაიწყობდა. ამის გამო უნდა ვიფიქროთ, რომ ამ თხზულების შესავლი და დასაწყისი ქცის კრებულში შეტანის დროს მოუყვებიან,

რომ ამით მოთხრობა უფრო უკეთესად ეოფილიყო გადახმული. ამ გამოტოვებულს ნაწილში ავტორს ექმნებოდა ნათქვამი, რა წყაროებით სარგებლობდა და რა მიზანი ჰქონდა, როდესაც იგი თავის ნაწარმოებს სწერდა. რაკი ჯერჯერობით ეს ნაწილი დაკარგულია, ავტორის შესედეულება და აზრები ამ სკანზე უნდა მთელს მისს თხზულებებში ვეძიოთ.

დაკარგულია ამ ნაწარმოების სათაურიც. ურადლები ღიწისა, რომ ჩვენი ავტორი ისტორიას და ისტორიის წყაროს „ჟამთააღმწერლობა“-ს ეძახის (*778, გვ. 610), ხოლო ისტორიკოსს „ჟამთააღმწერელი“-ს სხელს უწოდებს (*753, გვ. 578). ზირველი უდრის ბერძნულს „ხრონოგრაფია“-ს (χρονογραφία) და სომხურს „ჟამანაკარგოც“-ს (ժամանակագրություն), ხოლო მეორე „ხრონოგრაფოს“-ს (χρονογράφος) და სომხურს „ჟამანაკავირ“-ს (ժամանակագիր). ქართულს მწერლობაში ჩვეულებრივ საისტორიო ნაწარმოებს „ცხოვრება“ ეწოდებოდა, თამარ მეფის ისტორიკოსმა შემოიღო სიტყვა „ისტორია“ (იხ. აქვე, 166). ჩვენი ავტორი-გი „ჟამთააღმწერლობა“-ს აკეშებს. ამის გამო ჩვენ უფლებს გვაქვს თვით მასაც „ჟამთააღმწერელი“ ვუწოდოთ. საფიქრებელია, რომ ეს მარტო სიტყვათა განსხვავება არ იყო, არამედ რომ თვით მათი ავტორებიც მიზნით, გეგმითა და ხასიათითაც განიხილდნენ ერთიერთმანეთისაგან, განსაკუთრებით თუ „ჟამთააღმწერლობა“ მნიშვნელობითაც მართლა ბერძნულს „ხრონოგრაფია“-ს უდრიდა.

ამიტომ შესაძლებელია ჩვენი ავტორის თხზულებას მარტო შესავალი-გი არ ავლდეს, არამედ მთელი წინა ნაწილიც, რომელშიაც შეიძლება წინანდელ შეფთვას მოღვაწეობა ეოფილიყო მოკლედ მოთხრობილი. ეს ცოტა არ იყოს თითქმის ესლაც ეტეობა და ღამ-გიორგის მეფობა ისეა გადახმული თამარის მეფობის ამბავზე და მასთან დაკავშირებული, რომ უძველესია ჩვენ „ჟამთააღმწერელის“ თხზულების ზირველს ნაწილში თუ სხვებისსზე არა, ეოველ შემთხვევაში თამარის მეფობაზე მინც უნდა ჰქონდა ღამანაკავი. შესაძლებელია მაშასადამე შემდეგში აღმოჩნდეს, რომ მშ მრავს ქცა-ში შეტანილია ამ „ჟამთააღმწერელის“ ნაწარმოების მხოლოდ ერთი ნაწილი.

ჩვენს ავტორს მოხსენებული აქვს საისტორიო მწერლობის კიდევ ერთი დარგის მწერალი „მრავალმომთხრობელი“ (*753, გვ. 578) და „ჟოველთა-აღმწერელი“ (*809, გვ. 652). ორივე სიტყვა აღბად ბერძნულს „პოლიჰისტორ“-ს უდრის. ჩვენი ავტორი სხვათა შორის „მრავალმომთხრობელად“ იოსიპოსს ფლავიოსს სთვლიდა (753, გვ. 578).

ჩვენი ჟამთააღმწერელი საზოგადოდ მოკრძალოლი მწერალია: იგი თვით ამბობს „უშევისა რსმე“ მოახრობა „არა სკადრელ არს“-ო. მაგრამ ეს თავდატეილობა მინც მის ზირუთხელობას არ აღვუეს: მას კარგად ესმის, რომ ისტორიის ანუ „ჟამთააღმწერლობის“ მიზანი „ქეშმარიტებ“ის მეტყველება არს“ და უნდა შეიტყვდეს როგორც „კეთილის მოქმელთა“, ისე

„ბორტის მოქმედთა“ დვალის აღწერილობას. აი რას ამბობს ჩვენი ავტორი, როცა რუსუდნის სივრცეებსა და სიძინის სექციელის აღწერას იწვავს: „ჩაცა ვინებე დუმილად ვინათგან მეგულები განსაკრთომელისა მოთხრობად, დადაცათუ არა საკარებელ არს თხრობა მისთჳს უშვერისა რასმე, რამეთუ იტყვს მოსე მხილველი დთისა: «მთაფასა ერისა შერისსა ახა ჰქვია ბორტი». გარნა, ვინათგან წიგნი ესე უზამდებარე არს კეთილის-მოქმედთა და ბორტის-მოქმედთა, შენდობილ იყენნ სიტყვანი ჩემნი, რამეთუ უმთააღმწერელობა ჰეშმარიტების მეტყუელება არს, არა თვალახმა ვისიმე“-ო. (*776, გვ. 610). შემდეგშიც თუმცა ჩვენს უმთააღმწერელს მეფის შესახებ ცუდის თქმა ახა ჰსურს, მაგრამ მანც სიმათლეს ახა ჰმადვას, „ვერ მიძლევიეს დუმილად“-ო და რუსუდნის მოქმედებით აღშოთებული ამბობს: „მთავლინა უფალმან საბათ შენსა ჰატიოსნებასა ზედა უბატიოება, დიდებასა შენსა ზედა ცეტლი აღვსნებული აღტყებოდეს, ვითარ აღესრულა ჰატიოსნებასა რუსუდნის ზედა, რამეთუ სირცხვილ მიჩნს კადრებად და კუალად ვერ მიძლევიეს დუმილად, რამეთუ უბატივო ჰყო თავი თჳსი ბორტითა მით, რომელ აღადვინა მისწულსა თვისსა ზედა“-ო (*784, გვ. 618—619). იგი მკაცრად ჰტმობს და საციცხვე სიტყვებს ახა ჰზოგავს ყოველთვის, როცა მისი მოთხრობა დელოფის მსაკვრობას ეხება: „ჴი გონება მეკეტა უმძინვარესი, ვაი მეველეობა ოდესმე სქინილთა და გარდასრულთა შველელობათა უბორტესი, რომელი აღასრულა შვილსა და ძმასა ზედა, დამვიწყებლმან დელობრივთა და ძმებრივთა ლმობათამან“ (*779 გვ. 611—612) ამბობს იგი.

ეროვნულ-სახელმწიფოებრივ თაემოყვარეობას გარდა ჩვენს ავტორს ამასთანავე სარწმუნოებრივიც მეტად მგრძნობიარე აქვს. მას რცხვენიან, როცა იგი გვითხრობს, თუ როგორ შეურაცხვეს მამადიანებმა ქრისტიანობა. აი რას ამბობს იგი: ჳაღლედიმ: ტვილისში „მოგონა სხვაცა სიბორტი, რომლისა კსენება სირცხვილ მიჩნს, გლოვათა და სირცხვილთა მიერ შევიცვალენი, თუ ვითარ განვარისხეთ მოწყალე და შემყნარებელი დმერთი ახა შეწყალებად ჩვენდა. იწო რვევად ეკლესიათა... იკადრა და კელყო სიონსა გუმბადის შემუსრვად და ზედა ბილწისა სჯდომისა მისისა აღშენებად (*753—754, გვ. 579).

ამგვარისავე სარწმუნოებრივ-ეროვნული მწუნარებით და კლამით ანის გამსჭვალული ჩვენი „უმთააღმწერელის“ მოთხრობა დიმიტრი თავდადებულის სიკვდილად დასჯის გამო. ისტორიკოსი აღშოთებული ამბობს: დიმიტრი თავდადებულმა „წარუხერა ქედი, აჰა დღე საშინელი, ზარის აღსაკდელი, რომელ იკადრეს ბილწთა ცხებულსა ზედა დთისასა და წარჰკუეთეს თავი. ხოლო გამჩნდა მსვე ჳამსა ჰატივი დთისა მიერ ცხებულსა მისსა, რამეთუ მხემან შარავანდედი თჳსი უჩინო ყო... ვითარ იგი ყოფლისა სოფლისა ცხო-

რებისა ვნებისა შეუფისასა, კერეთვე ამისი ნეტარისა და საქართველოსათვის წამებულისა შეფისასა, რათა სანჯიურ იქმნენ რამეთუ ზატისისა რიის ცხებულნი დრისისა“-ო (*900—901, გვ. 741).

ჩვენი უამთააღმწერელი საზოგადოდ განვითარებული ადამიანი ყოფილა, მისი მსჯელობა ჩვეულებრივ სწორე და ფიზიულია, ამასთანავე თავისუფალი. გასათვრია მხოლოდ, რომ ზოგჯერ იგი, როცა სასწაულთმოქმედებას ეხება, ბავშვისავით გულუბრყვილოა ხოლმე და ვეველად სჯერა. ღაშა-გოთრგის ძის დავითს შესახებ მაგალითად იგი ამბობს, რომ როცა უფლისწული სიძემ პნელსა და გველებით სამსე ორმოში ჩააგდო, ვითარ ეძინა და გარდაიქცეოდა; რა გვერდსა ზედა მკარითა დაჭირა გველსა ერთსა, რომელმან მკარსა სასტიკად უკბინა. ხოლო სხუათა გველთა დაჭირეს გველი იგი მკბენელი დავითბისი და აწიეს ენითა ლოკად და შეის განგურნეს დავით და გველი იგი შეჭამეს მათ გველთა, ესრეთ საკუირლობით განჩინა დონ“-ო (*783, გვ. 617).

შემდეგ უამთააღმწერელს ერთი ზღაპრული სეზიონი კარდმოცემა აღნიშნული აქვს, ვითომც ზატარა დიმიტრი II „ნოინისა ვინიქ ცოლმან ადიუნსა და შვილად მიიყვანა, რამეთუ იყო უშვილო, ხოლო თქმულ არს ესეცა, ვითარ შედ მიიქრქვა რომელ ერმა დიმიტრი წაიდათა, შეესუელად საშო განედო დედაქტსა და შეუღლად ილო და შუა ერსა წული და ამის ძალითა კეთილსა უყოფდა: ნოინის ცოლი გვანტას და ერმისა“-ო (*333, გვ. 678).

ყურადღების ღირსია, რომ ჩვენი მემობიანი ასეთი ბავშურს გულუბრყვილობას მარტო ქრისტიანთა და ქართველთა ამბების მოთხრობის დროს-კი არ იჩენს, არამედ წარმართ მონღოლების მოღვაწეობის აღწერის დროსაც. იგი მაგალითად ამბობს, რომ როცა მონღოლებმა ქალაქი ძალით ვერ აიღეს, ეუჩმა ხერხი მოიგონაო, „გარემოვიცვათ ქალაქი და ვითარ ძაღლთა ვიწეთთა ეივადი და ვვირიადი. და ვითარ ესმა ესე განკვრდეს და აღმხედრდეს და ვითარცა ძაღლთა ეივივლეს და რა მოიწია კმა ესე ქალაქად, იქმნა საქმე საკვირველი, რამეთუ განსქდა ქალაქი ორგან, ნახევარა წარიქცა კლდითურთ წელისაკენ და მასხო სული ურიცხვი, ესრეთ კვლთ იგდო“-ო *821, გვ. 666).

ჩვენი ისტორიკოსის გულუბრყვილობა: აქამდის მიღის, რომ თავის თხზულებებში გვიამბობს: „წარმოვიდა ესე უფერკოთა ცხენითა სამი დღე და სამი დამე გლო“-ო (*871, გვ. 715). ეს უკანასკნელი გარემოება ამტკიცებს, რომ ჩვენი „უამთააღმწერელი“ მაინც კრუმორწმუნე და გულუბრყვილო და „სასწაულების“ მოყვარული ადამიანი ყოფილა. ეს-კია რომ მე-XIII—XIV-ის. ამგვარი გულუბრყვილობა სხვა ერთა ისტორიკოსების თხზულებებშიც აღომად მოიპოვება, ხოლო ღაშას შვილის მართლაც საჩარკო თავადასავალი სომეხ ისტორიკოსების მოთხრობაშიც ზღაპრული ცნობებით არის გარშემოცული. მაგრამ მაინც ჩვენი უამთააღმწერელის ზნეობისათვის ეს

ბავშვური გულუბრყვილობა და ცრუმორწმუნეობა მეტად დამახასიათებელია: ვერც ერთს ქართულს საისტორიო თხზულებაში XI—XII ს., — როგორც მაკალითად „ისტორიანი და ზმანი შარავანდედთანი“, „ცხოვრებაჲ მეფეთ მეფისა დავითისაჲ“, მატინე „ქართლისაჲ“, თუნდაც „წმ. გიორგი მთაწმიდელისაჲ“ და „წმ. იოანესი და ეფთჳშისი“, — ასეთს სასაცილო და ზღაპრულს ამბებს ვერ ნახავთ. სასწაულთმოქმედება და საკვირველებანი იქ ან სრულიად არ მოიხროება (XII ს. თხზულებებში), ან არა და თითო-ორიჯერ, ამასთანავე ისეთი, რომელთა ზნის ბუნებრივად ადვილად შეიძლება. ჩვენი უმთააღმწერელის ზემოაღნიშნული გულუბრყვილობა ნათლად გვიჩვენებს, რამდენად დაქვეითდა მონღოლების ბატონობის დროს ქართველთა გონებრივი ცხოვრება და აზროვნობა.

მეტამეტე საუკუნეში საქართველოს საშინელი უბედურება დაატედა თავსა. ქვეყანა ჭირ ჭაღალედდინისაგან, ხოლო შემდეგ მონღოლების ბატონობის დროს განადგურდა. ასეთი მოულოდნელი ზოლიტიკური და ეკონომიური დაცემა საშეფოს ასი წლის შეურეყველ ძლევა-მოსილებების შემდგომ ვის არ დაავიქრებდა, ვის არ აღუძრავდა საკითხის ამ გასაცნარ და ქართველებისათვის თავზარ-დამცემ მოფენის მიზეზების შესახებ?...

სამშობლოს უწყვეტო მდგომარეობას ჩვენი უამთადმწერელიც შეუფიქრანებია და თავის თხზულებაში გვიხსნის, თუ რამ ხაზგდო ქართველი ერთი შემადრწუნებელ განსაცდელში? იგი ავირდება საქმეს და „საქართველოს მოგარების“ მიზეზების გამოკვევას სამართლიანად წარსულში ეძებს: ღამა-გიორგის ღაღობამ, ქეიფამ და უდარდელმა ცხოვრებამ ქართველთა მოწინავე წრეები დადამანდობასა, უსაქმობას და უზრუნველობას მიანგია, უფრო რომ შექცევასა და დროს გატარებაზე ჭიფიქრობდნენო. ისტორიკოსს აღნიშნული აქვს: „მშვიდობა იყო სამეფოსა მისსა (ღამა-გიორგისა) და შექცეულ იყო სმასა და ჭამასა“ — (*729, გვ. 547), ხოლო ცნობილია და „დასაქრენ მამანი: სმანი არიან მიზეზნი ვნებათანი, რომელთაგან იშუებაან უოფელი ბოროტნი, — ეკმოთ-მოყვარებანი, ვეცხლის-მოყვარება, და დიდების-მოყვარება, მათნი ზომიშობნი ნაშობნი არიან: სიძვა, რისხვა, ამზარტაყანება, [მშობელნი] ამათ ბოროტთა, რომელ არს: კორტმოყვარებანი, უწყსოდ ნების-მიმდგომლობანი, რომლისათვის თვითუღლად არა არს უამი აღწერად“ — (*729, გვ. 547).

მეფის ხასიათის ამგვარმა ნაკლულევენებამ, ცადამეტეუდამ: „ეკმოთმოყვარება“ — მამ და „ნებისმიმდგომლობა“ — მ საქართველოს სამეფოს უმადლეს წრეებში წისიერება შეარყია და გახრწნა. „ვითარცა წინასწარმეტყველიც იტუვის: განძა, განისუენა იაკობ და განუდგა დოსა მაცხოვარსა, ეგრეთვე იქმნა ნათესაესაცა ამას შინა ქართველთასა, რამეთუ განძდეს და იშვებდეს და უწყსოებად მიდრკეს სიძვათა და მთვრალობათა“ — (*729, გვ. 547); ამბობს უამთადმწერელი. გიორგი ღამის დროს უბრალო მომაკვდავნიც

მეფის წახაძვით ვნებათაღელვას დაემონენ, „განძღეს და იშვებდეს და უწყესობად მიდრკეს სიძვათა და მთვრალობათა შინა და უგუნურნი და უწყესონი კაცნი, მეფის კარსა ზედა არა-ყოფის-ღირსნი და აწ კარსა ზედა მმეფნი, და დაცვათუ კათალიკოზითა ორთავე და თავადთა ამის საშეფოსათა და უშეტეს ივანე ათაბაგსა უმძიმდა საქმე ესე“-ო. რატა საშეფო კარი მთვრალ, უწყსო და უგუნურ ადამიანთა თავსებათადად გადაიტყვეა, რასაკვირველია სასელმწიფო საქმეებისათვის თავს ვინდა აიტვიკუბდა, და ქვეყნს დაინდაც დაეცემოდა. აი სწორედ „ამისათვის აღმოსცენდეს მიზეზნი, ცოდვათა სიმრავლითა, საქართველოსა მოკრებისანი, რომელი ქვემოთ სიტყვაშა[ნ] ცხად ყოს“-ო (*730, გვ. 548), გულწრფელად აღიარებს ჩვენი ისტორიკოსი.

ამ უწყსობის სასჯელად ჩვენი უმთავდმწიკრელის აზრით ქართველობას მონღოლთა ბატონობა მოეწვინა. „აქა იქმნა მოწყენა სრულიადისა ღრთისა რისხვისა და განწირვა ქართველთა ნათესავისა სიმრავლისათვის უსჯულოებათა ჩვენთათვის და იქმნა უკუტყვევა სვე-სვიანისა ბედისა მალლისა და საჩინოსა დაეითიანისა დროშისა გამარჯვებულისა, რამეთუ ვინათვან მიეცა ღრთისა დიდ-სიკესა და დიდბედსა და ვითს გამარჯვება, აქა უამადი სვიანი იყო ბრძოლათა შინა დროშა და ვითიანი და გორგასლანისა. ხოლო აქა ვითარ იქმნა ცვალება ბედისა ქართველთა ნათესავისა არღარა მიეცა ძლევა თათართა ზედა ვიდრე ჟამამდე ჩვენთა“-ო (*739, გვ. 561), ამბობს შეძრწუნებული მემკვიდრე.

ამ საშინელს და მოულოდნელს დამარცხებას მანც უნდა გამოეფისილენ ბინა ქვეყნის უდარდელი მშართველნი. მარგამ ვერც ამ უბედურებაში მოიყვანა ისინი ვინც, დიდის ხნით ვერც ამან გადასახვია უზრუნველობას. და რაკი „ადივსო ეოველი საშეფო რუსუდანიისა ეოველითა კეთილითა, იწყეს უძღვებდა და განცხრომა ეოველმან ასაკმან და მიიტყეს ეოველნი სიბოროტედ... რამეთუ მეფეცა რუსულან ჩვეულობითა წესსა ძმისა მისისასა ვიდოდა განცხრომითა და სიმღერითა“-ო (*742, გვ. 565). ესლაც თვით შეეე იყო ქვეყნის გამარჯველი და დამდუმებული თავის ლადი ქტევითა და უდარდლობით, აი „ამისთვის აღდგენ ბოროტნი უდიდესნი“ (იქვე). რაკი ვერც მონღოლთა შემოსევამ დასაფიქრს ქეიფითა და მხარეულებათ თავლებსხვეული მთავრობა „და ვითარ არა გამოიცადეს ღრთი, ამისთვის მისნცა იგინი ღრთი უჯეროდ გინებად და კოცად წარმათთა მიერ“-ო (იქვე). ამგვარად საქართველოს სამეფო კარისა და ერის გაზარწნილება ჩვენს ჟამთა აღმწერელს ქვეყნის „აოხრების“ მიზეზად მიაჩნია, ხოლო თვით უბედურება ღვთაების მიერ მოვლენილ სასჯელად.

ხოლო რაკი შემდგომად უმთავდმწიკრელის სიტყვით უკეთურება არ მის-ზობილა, არამედ „ეოველი ასაკი პერთა და ყრმათა, მეფეთა და მთავართა,

დიდთა და შვირედთა მიდრჳა სიბოროტეთა, რამეთუ დაუტევეს სიძარტლე და ტეშმარიტება, ვინათჳან თვით მდუდელთა მიერ იხილევბოდა არაწმიდება, ვინათჳან უოველი ერთი იქმოდეს სიბილწესა“ (*764, გვ. 592—593), ამიტომ ქვეყნის გაჭირვება არამც თუ არ გაქარწყლებულა, არამედ „უმეტესცა მძინვარენი განსაცდელნი აღიძრვოდეს საქართველოსა სასლურათა“ (იქვე), რათჳან „მისცნა ღმერთმან ნათესავნი ქართველთანი მოსასრველად“-ო (იქვე). ეს იყო უზენაეს განკების სასჯელი, ხოლო მიზეზად მასმასდაჲე ჩვენს ავტორს ამ შემთხვევაშიაც მთელი ერის ზნეობრივი დაცემა მიაჩნდა.

როგორც იყო თავზე დამტყდარმა უბედურებამ საღხი გონსე მოიყვანაო. „ესრეთ დამშვიდნა ქვეყანა და ყოვლით კერძო იწყო მშვიდობა“. ამიტომ „მოხედნა ღთს წყალობით მოსავთა მისთა და იყო უსვენა ზურისა და ღვინისა“. მაგრამ რატა ერმა თავისუფლად ამოისუნთქა, თავი ვერ შეიკავეს და „ვითარ მოიცალეს შვირედ ჳირთაგან და განისვენებდეს“, ისევე „მიდრკეს გზისაგან სამღროთსა, იწყეს განდგომად, რამეთუ მეფემან მოიყვანნა სამნი ცოლნი, ვგრეთვე საღუნმან... და მთავართა იწყეს კელი[სა] შენებად საყდართა და მონასტერთა და იწყეს მიტაცებად სოფელთა და აგარაკთა... დადათუ მათ უწყსოებათა დიდად ამხილებდა ნიკოლოზს კათოლიკოსი და ნიკოლოზს მასწუერელი ჳუანშერის ძე, არაჳინ უურად იღებდა სიტყუათა მათთა. და კუვლად სხუანიცა აღმოსცენდეს ბოროტნი, რამეთუ ეწყეს ჴრთიერთას მძლავრებად და მიხვეჭად და არაჳინ იბოვებოდა მართლის მყოფელი“-ო. ამჳვარ უწყსოებასა და უკეთურებას კვლავ მოჳვეა ღვთის რისხვა და „მოიწია სამართალი სასჯელი ცოდვთა ჩუენთათჳს“-ო, „რამეთუ ზემოხსენებული იგივე არღუნ წარმოემართა“ საქართველოს ასათხრებლად, მას გარდა „შეიძრა მძაფრად ქვეყანა სამხილებლად უსჯულოებათა ჩვენთათჳს“-ო (*878—879, გვ. 722—723).

ყველა ზემომოყვანილს მავალითიეში ჩვენთვის სავალდებულო არ არის ჟამთააღმწერელის ახსნა. საყურადღებო ის არის მხოლოდ, რომ ავტორი ქვეყნის გაოხრების მიზეზად საქართველოს მმართველ წრეების უადრდელობასა, უწყსოებასა და ერის ზნეობრივ დაცემას აღიარებს, რომ იგი მართო გარეგან პირობებს, შტრების შემოსევას არ აბრალებს ყველაფერს და ამით არ იქირავებს დამაფიქრებელს საკითხს, არამედ უმთავრეს მიზეზად თვით ქვეყნის შინაურს მდგომარეობას, თვით ქართველთა სახელმწიფო და საზოგადოებრივ გაათხსინრებულ ცხოვრებას ასახელებს. ეს არის ჩვენთვის საკულისწმიერო და აღმინამა მართლაც უნდა სთქვას, რომ ამ მხრივ ჟამთააღმწერელის აზრი სრულად უსაფუძვლო არ არის.

ჩვენი ისტორიკოსის ზემოაღნიშნული აზრები მით უმეტეს საკულისწმიეროა, რომ მონღოლების ბატონობის დამღუპველ გავლენასაც, იგი არ უარჳყოფს, არამედ საქართველოს იმდროინდელი ცხოვრების ბევრ მოვლენას მონ-

დოღების მართვა-გამგეობის შედეგად სოფლის. მაგალითად ქართველ ხალხის ქრებრავი გაჭირვება და მოსახლეობის განადგურება (*755, 765—766, 879, 792, 921, 875; გვ. 580, 595, 723, 629, 765—766, 719—720), მონღოლთა წინააღმდეგ აჯანყებანიც-კი (*795—796, 825—826, გვ. 634, 670—671), შიმშილობა და ეკონომიური გაჭირვებაც (*921, გვ. 765—766) მონღოლთა მიერ შემოღებულ წესებისა და შიმში მოსარკეობის შედეგად მაინდა.

საქართველოს ძლიერების შერყევისა და დაცემის ერთ-ერთ მიზეზად ჩვენი ისტორიკოსი დიდებულ მოხელეთა შორის ჩამოვარდნილს შურსა და ქიშპობას სთვლიდა. აი მაგალითად როგორა აქვს მას შარველ დამარცხების მიზეზი ახსნილი: „აქა დაიპყრა ფერკი ივანე ათაბაგმან, იტყუან შურითა ყო ახლცაიელთა შალვა და ივანესითა. ჭი შური, ყოველთა ბოროტთა დასაბამი და ძვირად მომწყვედელი ნათესაისა კაცობასა და ყოველთა ნათესავთა მწყლელთა ვითარ ჭურათა დთის მველელობა არწმუნა და კვალად აქაცა უბოროტესი, უგბილი და უღმობელი და საქართველოსა სრულიადი მოსპოლვა, ვითარ ქვემოთ სიტყვამა[5] ცხად ყოს, ათაბაგსა ივანეს არწმუნოს, რომელ ჟამსა წყობისა და ჟამსა ომისასა არღარა ვიდოდა მბრძოლთა ეგრძა“-ო (*744—745, გვ. 567—568).

წამთააღმწერელი გრძობდა, რომ საქართველო სხვათა შორის დაუძღუნა ქვეყნის მეთაურთა მართა შინად კეთილდღეობასე ზრუნვამ, განცლაკვეთუღმა და შეკუთანსებელმა მოქმედებამ. „უღსინებელთა რა ბოროტთა მოგვცა ქუეყანა, ძლიერნი ერისთავთა ერისთავნი და ვაზირნი განდგეს ურთიერთას, თავთა მათთა ოდენ შემწყობელნი. რამეთუ მეფე რუსუდან ყოვლადვე დაემკუი-დრა ღიხთ-იქით და გერცა ღიხთ-აქეთ განდმოვიდეს და არცა ამერნი მათ წინაშე მივიდიან უცვლობისა ძალითა გარნა დტოლვიდნი და ესრეთ ურთიერთას შეუძრახებელ იყვნეს და შეუთქმელ“-ო (*766, გვ. 596). ასეთს დაქსაქსულსა და დაფანტულს ძალას ბტერი რასაკვირველია ადვილად დაიმონებდა.

მე-XIII-ე საუკ. საქართველო ისეთს სსშინელს ზოლიტიკურს განსაცდელში ჩავარდა, იმდენა ქრებრავი გაჭირვება გამოიარა, ისეთიზიად შეირყა ერის მთელი ეკონომიური წესწყობილება, რომ ხალხი და მოწინავე წრეები თავზარდაცემულები იყვნენ. ეს უბედურება ასე მწვავედ იმიტომ იყო სავარ-ძნობელი, რომ ხანგრძლივი მშვიდობიან და ძველამოსილობის მიჩვეულს ქვეყნის იგი უიგრად დატედა თავს. წინათაც, მაგალითად სსსახელთა და არაბების ბატონობის დროსაც, ქართველი ერი მრავალჯერის მოსწყრება შავს დღეს, ხშირად გამოუვლია დიდი განსაცდელი, მაგრამ იმ დროს თვით საქართველო ჯერ ბატონობას მიჩვეული არ იყო. მე-XI—XII-ე საუკუნეში-კი საქართველომ უმწვერვალესს ძლიერებას მიადწია და წინანდელი მწყუსარება და განსაცდელი

დავიწყებული ჰქონდა: გამარჯვება გამარჯვებას მოსდევდა, ქართველბაშ უძლეველობის სახელი მოიხვეჭა და მერმისშიაც ეველიანი უეტველია უფრო მეტის დიდების მოლოდინში იყვნენ. მაგრამ უეტრად საქართველოს ბედი უკუღმა დატრიალდა და ხანგრძლივ მონაობის უღელში შეება.

ამგვარმა მოულოდნელმა უბედურებამ ადამიანთა რწმენა შეარყია და სასოწარკვეთილებასში ჩაატოლა. უურადალების დიხსია, რომ წინანდელ ქართველ ისტორიკოსის ნაწარმოებში არ მოიხილება არც ერთი იმგვარი დრმა სასოწარკვეთილებით გამსჭვალული აზრები, რომელიც გამოთქმული აქვს ჩვენს ჟამთააღმწერელს. „უეტუნურებასა შინა ვართ ნათესავნი აღამისნი და გულსმოდგინედ მიდრეკილ არს გული კაცისა ბოროტისა მიმართ, ვითარცა წერილ არს; <არა ინებეს შეკანება>: არამედ გარდაკვედით ცსორებას ჩვენსა და ყოველნი ვართ ამოცანასა შინა, ვითარ იტუეს ბრძენი ეკლესიასტე: <ამათება ამათებათა და ყოველივე ამო არს> და მსეს: ამს ქვეშე ხილულს ყოველთა ამათებასა მისტემს“-ო (*851, გვ. 696), ამბობს ჩვენი ისტორიკოსი, იმ დღიდან, სდაც აეტორს მოთხრობილი აქვს, თუ როგორ მოიკლა სახელოკანი სარდალი და თავგამოდებული შეომარი სულთანი ჯალალედდინი მანგუბერტი, იგი გულწრფელად ამბობს: ვერაფერმა ვერ გადაარჩინა, ვერც ძლიერებამ და ვერც დიდებამ, „ამო იქმნეს სმანი, სიმტიცე ქედისა, წვობათა შინა მძლეობა და გარდაჩეული სიმდიდრე და ყოველივე ამო არს, გარნა საუკუნო იგი უკუდავი ცხორება დაუღვენელი“-ო (*762—763, გვ. 591). ამ ქვეყნად მამსადამე ყოველივე ამოა და წარმავალი, დაუნდობელი და ცვალებადი, საუკუნო მხოლოდ სიბიოს ცხოვრებააო, ამტიცებს ჟამთააღმწერელი. ამგვარი აზრი ეკლესიაში ჩვეულებრივი იყო, მაგრამ პოლიტიკურს აზროვნებაში საქართველოში წინად არას დროს არ ყოფილა მიღებული და პირველად ჩვენს აეტორს აქვს ისტორიაში შეტანილი. მაგრამ შემდეგ საუკუნეებში ეს აზრი პოლიტიკურ მსჯელობაშიც გაბატონდა; ასე ძიხანად შეირყა ქართველ ერის პოლიტიკური რწმენა.

ცხადია, რომ ჩვენს ისტორიკოსს ასი წლისა და მეტის ამბები ზეპირადმოცემით და „თავით თვით“ არ შეეძლო დაეწერა. უეტველია მას საისტორიო წყაროები ექმნებოდა და მის თხზულებითგანაც სჩანს, რომ ჰქონია კიდევ მაგ. ჯალალედინის მიერ ტფილისის დების შესახებ აეტორი ამბობს: „მრავალჯის მოავლისა დასტური მეფემან დატეკებად ქალაქისა, ძლით დაარწმუნა ბოცოს წარსვლა, ვითარცა სწერს ვინათგანმე ბერი მღვიმელი“-ო (*753, გვ. 578). მამსადამე სდაც აეტორს ჯალალედინის საქართველოში დაშვრობა აქვს მოთხრობილი, მას წყაროდ ხელთა ჰქონია საისტორიო ნაწარმოები, რომელშიაც ეს ამბები ყოფილა აღწერილი. ამ თხზულების აეტორი ყოფილა „ბერი მღვიმელი“. ჩვენი ისტორიკოსის სიტყვებითგანა სჩანს, რომ მას ამ წყაროს აეტორის სახელი უბეე აღარა სტოხანია.

უეჭველია ჩვენს შემატანეს ხელთა სჭერის აგრედვე ერთი საისტორიო წიგნი, რომელსაც რქმევია „წიგნი მეფეთა ბალუშისთა და ნათესავთა მისთა“. ერთს აღაგას მაგ. ამბობს: „წარვიდა აღდარ და კანახერის ძე კანახერი, რომელი იყო თესლით ბორცტი, ვითარ გვაუწყებს წიგნი მეფეთა ბალუშისთა და ნათესავთა მისთა“-ო (*868, გვ. 712).

მონღოლების შემოსევის აღწერილობა ჩვენს ისტორიკოსს, როგორც ეტყობა, დამუარბული აქვს სხვათა შორის ერთს წყაროსე, რომელიც თურმე „თანადამხუღარი“-ს ცნობებისა მიხედვით უოფილა შედგენილი. იგი ამბობს მაგალითად, რომ მონღოლთა მკედრობა: „მივიდა ნიშახურს, სდა ნიშახურელთა სიმგზის წყობა ყვეს და ბძოლასა თვის[ს] ჰირველსა კელად იგდო ქაღაქი, სდა იგი სმასი ათსი გბო თავდაუეთით მოკლა, ხოლო მოკრესა ჟერსა სსი ათსი და მესამესა ომსა ოცდა თორმეტი ათსი და უკეთუ არა ჯერხართ, მართლაცა არს, [რამეთუ] დიდსა სეიბადვანისა ხოჯა შამშადინისა ძმა თანადამხუღარი იტყოდა ამას ნიშამურისა მოხობრებასა“-ო (*759, გვ. 586).

დავით ნარინისა და ულუღ დავითის მეფობისათვის კიდევ ჩვენს ისტორიკოსს ხელთა ჰქონია განსაკუთრებული თხზულება, რომლის შემადგენელადაც ვილაც „ყოველთა-აღმწერელი“, ანუ როგორც ბერძნები ამბობდნენ ხოლმე „ზოლჯისტორი“ ითვლებოდა. ეს ცხადადა სჩანს ჩვენის აუტორის შემდეგ წინადადებითგან: „ხოლო მოწყენიდა არს ესეცა სიტყუა“-ო, ამბობს იგი, „რომელ სხვა ვინმე ყოველთა-აღმწერელი იტყვს, ვითარმედ უარაუერუმს ყოფასა ორთავე მეფეთასა ცაყუენს ესრეთ განბჭობითა, რომე მეფობა ლაშის ძესა დაუმტეიბონ, და ესრეთ წარმოაფლინა და რუსუდანის ძე დავით მაშინვე ღტოფილი დამით განიზარა და წარვიდა აფხაზეთისა“-ო (*809, გვ. 652).

უეჭველია ჩვენს კამთაღმწერელს თვით მის მიერ ჩამოთვლილსა და ზემოთაღნიშნულს წყაროებს გარდა თავის თხზულებისათვის სხვა კიდევ ბევრი მასალები უნდა ჰქონოდა და ექნებოდა კიდევ, თორემ ისეთს შინაარსიანს ისტორიას როგორ დასწერდა? ცხადა, მაგ. რომ მას ხელთა ჰქონია სხვათა შორის იმდროინდელი ხალხის აღწერისა და შემოსავლის დავთრები (*818—820, 875, გვ. 663—665, 719—720) და გადასახადისა და ბაჟის წიგნები (*825, გვ. 670).

წერილობით წყაროებს გარდა ჩვენს ისტორიკოსს ზებირ ვადმოცემითაც, „თქმულებით“-აც უსარგებლია. ამხარს წყაროს იგი უფრო შანს მიმართავს ხოლმე, როცა მას სამეფო სახლის შინაურ და საიდუმლო საქმეების დასურათება ჰსურდა. მაგ. დედოფალ გვანცის სიკვდილის შესახებ ის ამბობს: „ხოლო გუანცა დედოფალი, ჯავის ცოლეოფილი, მოკლულ იქმნა ოათართა შინა მეოფი, რომელსა იტყვან, ვითა ასულსა მისსა ხუაშავისა,

რომელი იყო ცოლი სევიფარდაფლის სოჭა შამშადინისა, მისთა განზრახვითა შოიკლა“ (*843, გვ. 688).

ამგვარადვე ჩვენი „ჟამთააღმწერელი“ ბასილ მწიგნობართ-უხუცესის მოკვლის ერთ-ერთ მიზეზად იმას სთვლის, რომ „სიტყუეუცა იყო, ესუქნის თანა ეყო, ამისათჳს შესმენილ იქნას ბასილი წინაჲ შეფისა, რომელმან მსწრაფლ მოიყვანა და ბრძანა ძელსა დაზოკიდება“—ო (*846, გვ. 691).

დიმიტი თავდადებულის ქონების მონღოლთა ეკენის მიერ მიტაცების შესახებ ისტორიკოსი სწერს: „წარიდეს ყოველი, არა დაშთა, რამეთუ მოქალაქეთაცა უწყოდეს საგანძურნი მკეთისანი და შინაგამცემელ იქნეს. ხოლო იტყუან ამასაუცა: ხოჯა აზიზის შვილი, რომლისა მამა მოეკლა შეფისა დაფითს, სუტლუბუღა და იგი ორნივე მტერობად შეითქურეს შეფისა“—ო (*898—899, გვ. 739). ამ შემთხვევაშიაც მამასადავე ავტორს საზოგადოებაში გავრცელებული ხმებისათვისაც უური უთხოვდება.

დავით მეფის გარდაცვალების შესახებაც ჩვენი ისტორიკოსი გარდმოცემას მოჰყავს და ამბობს: „თქმულ არს ესეცა, ვითარმედ წაშლისა მიერ დასრულდა ცოლის მისისა [მიერ], ვითარ სიტყუს-მოქმედი იტყვის მაკედონელისა მის დიდისა მიღლისათა თაგ-მტკივნეულობად შეოფისა და იჭვისა წაშლისასა მიდოს და ანათაბტოს მიერ მიცემისა, ეგრეთვე დავითის[თჳს] თქმულ არს ესუქნის მიერ შურისათჳს ბასილ უჯარმელისა, რომელი მოაკვდინა მეფემან“—ო (*867, გვ. 712).

გარდმოცემითვე სარგებლობს „ჟამთააღმწერელი“ როცა აღიარებულად აქვს, რომ დავით მეფემ საქართველოს ეკლესიასა ქონებრივი მდგომარეობა შეარყია და მამულთა მიტაცებას ხელი შეუწყო: „თქმულ არს ესეცა, ვითარ ბრძენისა სოღომონისათჳს წერილ არს, ჟამსა სიბერისა მისისა არა მართლად ვიდოდა წინაჲ დთისა და მძღავრებისაგან თათართასა უცალო ქმნილმან იწყო შლად საყდართა საეპისკოპოზოთა, რომელნი სანატრელთა შეფეთა შესავალნი სოფელნი მიენიჭნეს, განსცემდა, ეგრეთვე მონასტრეთა“—ო (*851, გვ. 696). მაგრამ ამ შემთხვევაში „თქმულ არს“ შეიძლება მართო ზებირ წყაროს-კი არა, არამედ წერილობითს საბუთისაც მნიშვნავდეს, სახელდობრ იმდროინდელ სოქელსიო კრების ძეგლისწერას (იხ. ქვ. II, 164—166), სადაც ეს გარემოება საგანგებოდ არის აღნიშნული.

საზოგადოდ ჩვენი ისტორიკოსი განათლებული ადამიანია, მას გადაკითხული აქვს „ძველი წიგნები“. მონღოლების შესახებ იგი მაგალითად ამბობს: „ჩვეუანასა მისასა და მოსაფლეთით კერძო, რომელსა ეწოდების ჩინ-მანინ, გამოჩნდეს კანნი ვინმე საგვირგეღნი, ადვილსა ყარყურუმად წოდებულს უცხო სახითა, წესითა და შესახედავადგა, რამეთუ არცა ძველთა წიგნთა სადა იპოვების ამბავი მათი“—ო (*730, გვ. 548).

მას ძველი ბერძნული სისტორიო მწერლობაც სცოდნია. აი მაგალითად როგორ გვისურათებს საქართველოს გაჭირვებას მონღოლების ხელში: „ესევეთარნი კირნი მოიწივნეს, რომელ ძველთა სამე წიგნთა სმენილ არს, რომელნი თანა-შეესწორებთან ქრისტეს ვფარის მგველთა იუდაენტა ზედა ქმნულ იერუსალიმსა სრულიადსა მოსპოლვასა ტიტეს და უესპასიანეს მიერ, ვითარცა იტყუის ჟამთაალმწერელი და მრავალმომთხრობელი იოსიპოს“ (*753, გვ. 578).

რუსუდანი ვერც განზრახვის შესახებ თავის ძმისწულის წინააღმდეგ ისტორიკოსი ამბობს: „გარნა განაქარგნა ზრახვანი ზეგარდამომან განკებამან, ვითარ აქითოფულისანი თავით წინასწარმეტყუელისანი და არა კულისკმა-ყო, რამეთუ განაქარგვის ზრახვანი კატანი ზრახვამან ღთისამან, ვითარ ფარათი მოსესზე, ვითარ განერა კელთაგან მისთა ლტოფილი პირველად, ვითარ იტყუის ჟამთაალმწერელი იოსიპოს, და კულად ვითარ განერა დავით კელთაგან სულტანისათა, რამეთუ ცუდ იქმნა განზრახუა მათ. და სხვადა მოვიკსენო: არა ცუდ იქმნა, რად იქმნა განზრახვითა ასტუვაგისათა, არა ცუდ იქმნა[ა] წარვლენა ასულისა [მისისა] მანდანისი... მოცემა ძისა მისისა კვროსისი“-ო. ამისდა შეუსედავად არტიავი გადარჩენილ და წამოზრდილ შეიღისშეიღის კვროსისაგან ხომ მანც „ძველი, შეპყრობილ იქმნა კვროსისა მიერ, რომელი შემდგომად ასტუვაგისა მიეფე იქმნა. და ახუ არა ამო იქმნა ხრიზმოზიცა იგი აზოლონის დელოფისა და უმეტეს ამისსა არა განერუდა ხრიზმოზიცა იგი პრიაპოსი[სა] შეფისა ასულისათა და... მთავრისა აღექანდრე-პარიდოსი[სა] ზედა, რომელმან მიმტაცებელმან ელენისამან ცოლისა აღამენოსის ძისა მენქელქოქისიგან, რომელი ახურა წელთა ოცდათორმეტთა, [ხოლო] ოცდა რვად წლად უმშვიდებელნი ბრძოლანი მოუგნა ტროადელთა [და] სრულიად[ი] მოსპოლქვე ნათესავსა მისსა“-ო.¹⁾ (*785, გვ. 619—620).

ბერძნული მწერლობის ცოდნა სეენს ავტორს შემდეგ ქვემოთ-მოყვანილ რის წინადადებაშიც ემხევა: „ერისთავი სამადავლა, კაცი ყოვლითა სამკედროთა ზნითა შემკობილი და მოისარ რჩეული, მსგავსი მოსამახოსა ებრაელისა, გინა ნეოპტოლომეოს პილასი რჩეულისა სახელოვანისა მერმილონთ მოძღვრისა“ (*913, გვ. 755). ან კადეკ ერთგან ისტორიკოსი ამბობს: „გარნა წერილ არს, ვითარ აფროსინელთა შინა სიტყუა, იტყუის ვინმე, იბრძოლებოდეს რა ანტიპატროს და ყრმა კასანდროს მოაკვდინა“-ო (*865, გვ. 710).

დავით შეფის სიკვდილის შესახებ ხმები გავრცელებული ყოფილა, ვითომც იგი მოეწამლოს და სეენი ავტორა ამის გამო იგონებს: „ვითარ სიტყუეს-მომქმედი იტყუის მაკედონელისა მის დიდისა მიდოსით თავ-მტკივნეულო-

1) დედანი დამახინჯებულია, შეძლებისამებრ აღვადგინე.

ბად მყოფისა და იქვისა წამლისსა მიდოს[ის] და ანთიპატოს მიერ მი-
ცემისა, ეგრეთვე ღვათის თქმულ არს ესუქნის მიერ შურისათჳს ბასილ
უჯარმელისა, რომელი მოაკუდინა მეფემან უწყესობისათჳს: თანა ეუო ბასილი
ესუქნის და არა რიდა სწოლსა ზატოსანსა მეფისასა“-ო (*867, გვ. 711—712).

იტის მან საბერძნეთისა და რომის ისტორიაც, იგი მაგალითად ერთს
აღაგას, სადაც მოთხრობილია, რომ მონღოლთა საბრძანებელი 4 მოხელეს
მიერ განეკებოდა, მას განმარტებული აქვს, „ავითარ ძუელთა ოდესმე... რომის
[და ი]რთა ქვეყანათა განაგებდეს ოთხნი კპატიოსნი“-ო (*805, გვ. 647).

ძველ მწერლობას გარდა, მას თანამედროვე მონღოლებისა და მათ
მეტრომეთა საისტორიო მწერლობაც შესწავლელი ჰქონია. ჩუენს ავ-
ტორს სკოდნია სხვათა შორის უილტრთა ანბანი, და „წერილი“. აი რას
ამბობს იგი ამის შესახებ: „მოაზარეს წერილიცა ამაჲ მცირედითა ასოთა,
რამეთუ ათექვსმეტითა ასოთა დასწერენ წიგნსა, რომელ აღვილ სანწყა-
ლოცა არს და აღვალ გულისკმის-სყოფი“-ო. (*731, გვ. 550).

ავტორის მონღოლურის ცოდნა სხვათა შორის იმითაც მტკიცდება, რომ
მას მოკვანილი აქვს მონღოლების წელთაღრიცხვის კანკლოსის მონღოლური
სახელები და მათი რიშენებობა. კანკლოსი „ესე ათორმეტ წლად გააწევს,
რომელსა უწოდენ სახელსა ესრეთ: «ეურეუხჯილ, უქაქრჯილ, ფარსანჯილ,
თაფლინჯილ, ლუნიჯილ, მორინჯილ, ეოიქინჯილ, მესინჯილ, თაღანჯილ, ნო-
ხინჯილ, უაურჯილ“. ესე არს სახელი ათორმეტა ცხოველთა, რომელთა მის-
ცეს მთავრობა თვითოსა წლისა თვითოსა ზირუტევეს, რომლისა ზირველად
თაგუ-ევეს ეურეუხჯილ, რომელ არს თაგუ, შერმე სროხა, აგასა, კურდელი,
ვეშაზი, გველი, ცხენი, ცხოფარი, ეაზუზუნა, ქათამი, ძაღლი, ღორი“-ო (*732,
გვ. 551).

სკოდნია მას მონღოლური ენაცა და „წიგნი“-ც, ამასთანავე სარ-
წმუნოება და ზნე-ჩვეულებანი, მონღოლური საბუთებიც წაკითხული
ჰქონია. ჩუენს ისტორიკოსს მოთხრობილი აქვს, რომ მონღოლებს „აქუნდა
წესად ერთისა ღთისა თაჳსანისცემა, რომელს თენგრი უწოდეს ენითა მა-
თითა და წიგნთა თაგსა ესრეთ დამწერელნი: «მანქუ თენგრი ქურუნ-
დურ», ესე არს «უკუდავისა ღთისა ძალითა“-ო (*732—733, გვ. 552).

ჩვენს უმთავრესწერელს თავის თხზულებაში ერთს აღაგას მონღო-
ლური ლექსიციკი აქვს მოყვანილი. მონღოლთა მხედართ-მთავარი ჭემესის
მხალაობლად ომის ამბავს უცდიდა და „ნადირობასა და ღაშქართა ეოფასა
ამივისა მომლოდებასა ახადა იხილა თათარი ვინმე ლტოლვილი (დამარცხე-
ბის შემდგომ). ხოლო მან კითხულმან ყოველივე ლექსთა მიერ შეწყობითა
წარმოუთხრა ენითა მათითა თვითეულისა მთავრისა შედარება,—აღიყანის-
თჳს თქუა: „ავითარცა მადლით მომავალი შავარდენი მოუკდა, მანგუდემურ
ვერძისა მიემზგავსა, სიწმინის შვილი ებაგან მსტომელსა ვეფხისა და აისი-

ბუღა მოზგურს ბუღა-კამბეჩისა“. ხოლო ქართველთა მეფისათვის ესრეთ თქვა ენითა მათითა: «თეზანი მეთუ ქაურქურბა ბუღარ მეთუ ბუილდაჯი». ესე იგი არს: «ვითა ღთი გრგვინიდიდეს, ვითა აქლემი ბუღრობდეს ქართველნი» (*886, გვ. 728). იმდროინდელი მონღოლური ჰოეზისა და სიტყვიერება შენახული არ არის, რომ შეგვედარებია ჩვენი ავტორის ლექსი, მაგრამ ცნობილია, რომ მონღოლები საზოგადოდ გალექსილ სასაუბრო ჰოეზისაში აშკვანი მიმსგავსებათა დიდი მოყვარულნი უოფილან. ეს სხვათა შორის მონღოლურ თხზულებითგან „ალტან ტობი“—თვანაცა სჩანს, სადაც ჩინგიზ ქაენის სიტყვაც ლექსად არის მოყვანილი და თვით ამ ლექსშიაც იშკვარივე ჰოეტური მიმსგავსებანიც მოაზოვება, როგორც ქართველ ისტორიკოსის მიერ მოყვანილს ნაწვეგტშია: „მტრებზე დაცემისა და ნავარდობის დროს მიუხდითა შავდღენსავით, შეტაკების დროს მტრებს მიმინოსავით დააფრინდით, შეუტით მშიერ ვეფენსავით, გამჭვინვარებულ „ბურკუგ“-სავით“ (იხ. Алтань Тобчи თარგმანი ლამა გალსან გამბოევისა, გვ. 130—131).

აღბად ქართველს ისტორიკოსს მონღოლური საისტორიო თხზულებები ჰქონია ხელთა, როცა თავის თხზულებას სწერდა. მაგრამ მონღოლურს კარდა თუ თვით უიღურული ენა არა, უიღურთა შესახები ისტორიული ცადმოცემაც როგორც სჩანს ავტორს შესწავლილი ჰქონია, ერთგან ამბობს: „საჩნუ ვინმე იყო ემართა (ემირი?) უიღურთა, რომელთა გვარისა საქმენი განსაკვრებელ არიან, ვითა ზღაპარნი და არიანცა ზღაპარ და ცუდ, ამისთვის უჯგრო არს აწ თქმა“-ო (*735, გვ. 555).

ქართველ ისტორიკოსს მონღოლთა წელთაღრიცხვაც სცოდნია, ესმის მისი წესი და რიგი, გაუგია რა საფუძველზეა ეს აღრიცხვა დამუარებული და სცდილობს თანამედროვე მკითხველს ეს ქართველებისათვის უცნაური „წელიწადის სათვალავი“ გააკებინოს. მონღოლებმა „შექმნეს ქორონიკონის სახედ ათორმეტი წელიწადი ათორმეტთა ჰარუტყუთა [და] ცხოველთა სახელსა ზედა და თვითოს ჰარუტყუს და ცხოველს თვითოსა წლის მთავრობა განუჩინეს, ვითარ ძუელ ოდესმე ელლინთა ბრძენთა ათორმეტთა ზოდაცათა, რომელ არიან ეტლნი: ეტლნი მზისა და მთვარისა. ამთ ეტლთა თვითუელთა მისცეს ოცდა ათ-ათი დღე. არა თუ ცხოველნი არიან, არამედ ზომანი. ეგრეთვე ამათ თვითოსა წელიწადსა მთავრობა განუჩინეს თვითოსა ჰარუტყუს, რომლითა ათორმეტოვე კათავთების; თავსავე დაიწვებს. ვითარ ათცხრამეტული, ცამეტური, ზედნალები, ზედქუსეული, რამეთუ ცხრამეტ წლად გააწვეს და მერმე თავსავე დაიწვებს და ეგრეთვე ესე ათორმეტ წლად გააწვეს და მერმე თავსავე დაიწვებს... ესენი აქუნდეს წელიწადის სათვალავად, ვითა ჩუნენა ქორონიკონი“-ო (*732, გვ. 550—551), ამბობს ისტორიკოსი.

*1) თუ ვიღურთა, ქსაში მთავარი; ემირი=امير اولوس (И. Березинъ, Очеркъ внутренняго устройства улуса Джучи: а, 57).

ჩვენს ავტორს რასაკვირველია სპარსულიც ეცოდინებოდა და სტოდნია კიდეც. მას მოყვანილი აქვს ერთი სპარსული წინადადება და თანაც მისი თარგმანი დაურთავს. მუჭლიდმა, რომელმაც მონდოლთა სახელადი ჩაღატა დამეფარულად წუთისოიველს გამოასაღმა, თავი გამოჰყო „ლერწმომანითაგან“, სადაც დამაფლელიყო მგელელობის შემდგომ და სისხლიან ლაყვრითურთ ხელში მიუასლოვდა თათრებს და მიიძახა: „მენ ქუშტამ ჩაღატარ“, რომელ არს ენითა სპარსულითა, «მე მოვკალ ჩაღატარ» (*790, გვ. 626).

თუმცა ჩვენს „უამიადმწერელს“ წინადადელი საისტორიო თხზულებები აქვს ხელთა, მაგრამ წყაროებით განუჩხველად კი არ სადგებლობს, მოხურად-კი არ იმეორებს ეგეაფერს, რასაც მისი წინამორბედი ამბობდენ, ანამედ კრიტიკულად განხილვის შემდგომ. აი, მაგ. რას სწერს იგი ულუ და ნარინ დავითების გამოყვანაზე: „ხოლო მოწვეულ არს ესეცა სიტყუა, რომელ სხეა ვინმე ყოველთა-აღმწერელი იტყვს, ვითარმედ ყარაყურუმს ყოფასა ორთავე შეფეთასა გაუყვნა ესრეთ გაბჭობით, რომელ შეფობა ღმარს ძესა დაუმტეიონ და ესრეთ წარმოაფინა. და რუსუდარის ძე დავით მამინე ღტოფილი დამით განიხარა და წარვიდა აფხაზეთს. და მე არ შევიწყნარებ ამას: პირველად, რომ უაენმა მან არა გაუყვნა... და შეფობა ორთავე განკუ უაენის შეიღმინ უუბილა ყაენ მოსცა და ულუ უაენისა წარმოაფინა და მანცა ორთავე დაუმტეიაცა შეფობა და ორნი დასხდეს ტახტსა ზედა და აზომ, რომელ მრავალი სიგელი იპოვების და თვთ მე მიწახავს, რომელ სიგელსა თავსა სწერია: «მეფენი ბაგრატიონანი და ნებიოთა ღთისათა დავით და დავით» და კელიცა ორთავე რთავს: «ჩემ დავითანსა მტეიეც და ჩემ დავითანსა მტეიეც არს»“ (*809, გვ. 652). მამასადამე ავტორი თავის წინამორბედთა თხზულებებს აკვირდებოდა და როცა იქ მოქცეული ცნობები უტუყარს საბუთებს „სიგლებს“ ეწინააღმდეგებოდა, არ „შეიწყნარებდა“ ხოლმე.

უურადების დირსია, რომ ჩვენს ისტორიკოსს ამ შემთხვევაში „შეუწინარებლობის“ საბუთებიც მოყვანილი აქვს: „მრავალი სიგელი“, რომელნიც „თვთ მე მიწახავს“-ო, და რომელთაც შეფეთა „კელიცა ორთავე რთავს“-ო. მამასადამე ისტორიულს სიმართლეს იგი დედან-საბუთების ცნობებისდა მიხედვით აჩვენებს. ხოლო ეს უკვე საისტორიო კრიტიკის მეთოდის ჩანსასია და ქართულს მწერლობაში ეს კრიტიკული მეთოდი წირველი ცდა არის.

უფრო მეტის სიმკაცრითა და უნდობლობით ეპერობა ქართველი ისტორიკოსი „უიღურთა ვარსია“ საქმეებს, რომელთა ადწერილობაც მას ხელთა ქვინია. იგი დაცინვით გამოძახის: „განსაკვრეებელ არიან, ვითა ზღაპარნი, და არიანცა ზღაპარ და ცუდ, ამისათვს უჯერო არს აწ თქმა“-ო (*735, გვ. 555).

ხალხურ ზღაპრებს, „გვართან საქმეებზე“ ზვიპირ-გადმოცემას, საგმირო პოეზიის ნაწარმოებებს ჩვენი ჟამთააღმწერელი მაშასადამე ისტორიისათვის დამამტირებელად და უჯეროდა სთვლიდა.

ასეთ მკატრო მსჯელობის შემდგომ ზირდაპირ განსაცხადია, როგორ მოხდა და როგორ შეიტანა მანვე თავის თხზულებაში ის მართლაც-და „ზღაპრ-ნი“, რომელიც მოთხრობილია ღამა-გიორგის ძისადმი ხარში მყოფ ეგვი-ლების სიყვარულის შესახებ, ან სამიფსა ცხენზე სანად და და მე ტყეზე, ან კიდევ ადამიანთა ძაღლურ ვეფისაგან გარემოცულ ქალქის ზღუდეების ორ-გან განრღვევა და დაცემა (იხ. აქვე გვ. 199)? ამიტომ უნებლიედ ეკვი ებადება მკვლევარს, შენმინდელ გადაშვერის ჩამატებული ხომ არ არის ეს ადგილები?

სხვა ქართველ ისტორიკოსებსავით „უამთაღმწერელსაც“ თხზულებისათვის წინდაწინ შედგენილ გეგმა ჰქონია. ეს ზემომოყვანილ (გვ. 194—195) ცნობებითა მტკიცდება და ამას გარდა იმითაც, რომ ავტორს არას დროს არ ავიწყდება, სად რა უნდა სთქვას და ხშირად წინდაწინვე ვგატყობინებს რასაც ქვემოთ მოკვითხრობდა: „ესე აქამომდე იყავნ“-ო, ხოლო როცა მოთხრობის საგანს ათავებს, იგი აცხადებს: „აწ ვახსენოთ მცირედ შეილთა-თესთა-ცა ჩინგის ყაჩიანთა“-ო (*736, გვ. 557). მართლაც მოთხრობა მოკლეა და შემ-დეგო წინადადებით ბოლოდება: „ხოლო სხუათა უკანასკნელ ვაკსენოთ“-ო (*737, გვ. 558). ერთგან ჩვენი ისტორიკოსი ამბობს: „საქმენი საგისისნი ზემორ აღგვწერია და შემდგომად ვაკსენოთ [ძე მისი ბექა]“-ო (*874, გვ. 718).

თუ რომ რამე მიზეზის გამო იგი იძულებული იყო მოთხრობის ზირდა-პირი მიმდინარეობისათვის გადაეხვია და წინა ნამბობი შეეწევიტა, მორჩებოდა თუ არა ამ ახალ საგანზე წერას, ყოველთვის შეითხველს საგანგებოდ მია-გონებდა ხოლმე, რომ თავის შეწევტილ მოთხრობას კვლავ უბრუნდება: „ზე-მოლატევებული ამბავი აღმართ-მაბიჯებელთა კვალად ვიწყოთ“-ო (იქ-ვე, *756, გვ. 582). ან კიდევ „ესე აქამომდინ იყავნ, ხოლო ჩუენ დაშო-მილისა სიტყუსა მიმართ აღვიდეთ“, (*777, გვ. 609), „ხოლო ჩუენ პირველ-სა[ვე] სიტყუსა აღვიდეთ“-ო (*785—786, გვ. 620), „ხოლო ჩუენ პირ-ველივე სიტყუა მოვიკსენოთ“-ო (*808, გვ. 650), „ხოლო ჩუენ, გზისა მცირედ გარამაბიჯებელნი, კვალად მოგზაურ ვიქმენით“-ო (*851, გვ. 696), „ხოლო ჩუენ ზემოკსენებულისა აქმადის მიმართ აღვიდეთ“-ო (*889, გვ. 731), „ხოლო ჩუენ პირველ გზა აღვლოთ, მცირედ კერძო გარამა-ბიჯებელთა“-ო (*906, გვ. 747).

ქართველ ჟამთააღმწერელის ღირსებას მისი მიუდგომლობა და პირუთენელობა შეადგენს. იგი მაგ. საქართველოს მტრების დიხსებას, — ჯალაღდინისა, რომელიც დიდი ცოდვა დატრიადა ჩვენს ქვეყანაში და მონ-ღოლებისას, საქართველოს განმარხრებელთა, — სასიძულლო თვისებებს მაინც

არა ქმადავს, ჰიორიქით უოგველთვის დიდის ჰატივისცემით იხსენიებს ხელმე
შათ. თუმცა ამასთანავე იმ სსშინელ ახსრებასაც, რაჟელიც მონდოლეების
ბატონობას მიაჭევა, არ ივიწყებს და საუცხოვოდ ასურათებს. საკულისხმიეროა,
რომ საქართველოს ამამტუტებელის ჯალაღედინის სიკვდილის დწერის დროს
მას არც წყევ-კრულვა, არც სხვა რამ განსვენებულისათვის საძახა სიტყვა.
წამოსცდენია, არამედ დიდის დინსებით, თითქოს სინანულითაც-გი ამბობს:
„მოიკლა კაცი იგი მადალი და საკელოვანი კელმწიფუ. ვინ[ა] დაუდგომელ
არს მინდობს სოფლის ამის ამოსა“-ო (*762—763, გვ. 591). ამგვა-
რადვე გულწრფელად აქებს ჩვენი ისტორიკოსი მონდოლეების მადალ ზნეობ-
რივ თვისებებს: „ტყუვილი სიტყვა ყოვლადვე არ იყო მას შინა, არა
თვალახენანი პირსა კაცისასა, არცა დიდსა არცა მტირესა და უშეტეს
საბქოთა შინა, რამეთუ კეთილნი წესნი ეპყრნეს ჩინვის ყენისაგან გან-
ჩენილნი“-ო. (*731, გვ. 549).

ქართველ ისტორიკოსის მტერთადმი ჰიორუთვლობა აიხსნება იმით, რომ
საქართველოს იმდროინდელ დაცემისა და უბედურების მიზეზად მარტო გა-
რეშე მტრებს-გი არა სოვლიდა, არამედ უშეტესად ქვეყანისა და მკვიდრთა ში-
ნაურ ცხოვრების მრავალს ნაკლუდევენებს, მთავართა განცალკევებულსა და შე-
უზრახებელ მოქმედებას, საზოგადოებრივ ჯრის დამახუნებას და ზნეობის
დაცემას და სხვას.

საზოგადოდ უამთალმწერლის თხზულება შინაარსიანი ნაწარმოე-
ბია და თვით მოთხრობის ასპარეზიც ფართოა: იქ საქართველოს მარტო
ზოლიტიკური თავგადასავალი-გი არ არის აღწერილი, არამედ სახელმწიფო
ცხოვრება და წესწყობილებაც ცხოვლად არის დასატული, მრავალი ძვირფასი
ცნობები მოიხროება მოხელეობისა და მართვა-გამგეობისა, გადასახადებისა და ბე-
გარისა, მეხარკეობისა და შელამქრეობისა, მცხოვრებთა რაოდენობისა და მოძ-
რაობის შესახებ, საეკლესიო საქმეებიც, ქვეყნის ზნეობრივი მდგომარეობაც,
შინაური საცოლქმრო ვითარებაც სავმოდ არის დასურათებული. ჩვენი ავტო-
რის ისტორია აურებელს ცნობებს შეიცავს და მისი დინსება იმიტომ უფრო
ორკედდება, რომ მე-XIII-ე საუგ. საბუთები ცოტაა შეჩენილი და ბევრს შემთხვე-
ვაში ეს თხზულება მკვლევარისთვის ერთად-ერთი წყაროა.

მაგრამ ჩვენს ისტორიკოსსაც ბევრად უფრო მეტი სცოდნია, ვიდრე მოთ-
ხრობილი აქვს. ხშირად იგი თავის მოთხრობას განკებ ამოკლებს, რომ თხზუ-
ლება მეტის მეტად არ გაკრძელებულიყო. მონდოლეების შესახებ იგი მაც-
ლითად ამბობს: „კეთილნი წესნი ეპყრნეს ჩინვის ყენისაგან გაჩენილნი, რო-
მელთა თვითეულად წარმოთქმა გძელ არს“-ო, (*731, გვ. 549). იყო-
ნიის წინ მომხდარ ბრძოლის შესახებ ნათქვამია: „კართა ქალაქისთა იქმნა
ომი ძლიერი, რომელი თვითეულად არა არს უამი მოთხრობად“-ო. (*732,
გვ. 603—604). ყანმა რომ ჰაზა სარგის ჯაყელი, ციხისჯვარელი და შეფე

განდგომის თავობაზე გამოსაძიებლად დაიბარა „განმრავლდა სიტყვა მათ შორის და მრავალგვარად უზნობა, რომელთა არა არს-ჟამი თქმად და წერად“—ო (*839, გვ. 684). ჩვენი ავტორი საზოგადოდ შიშობს, „რათა არა განგრძელდეს სიტყუა“ (*844, გვ. 690) და „არ გაემარავლოთ სიტყუა“—ო (*879, გვ. 723). იგი ცდილობს, რომ თავისი აღწერა შეამოკლეს და ამბობს სოღმე: „თვითეულად არა არს ჟამი მოთხრობად“ (*846, გვ. 691) ან არა და „შეუძლებელ არს მოთხრობად თვითეულისა“—ო (*905, გვ. 747).

ჩვენი ქართლმწიქრელის თხზულება, როგორც ირკვევა, სანდო საისტორიო წყაროდ უნდა ჩაითვალოს. ამის დამამტკიცებელი მრავალი ცნობები ქვეყრის ისტორიის მესამე წიგნში იქმნება თავმოყრილი, აქ შესოლოდ ორიოდე მაგალითს მოვიყვან. მაგ. ქართველ ქართლმწიქრელის აზრი, რომ უღუ და-ვით და დავით ნარინი ორნი დასხდეს ტახტსა ზედა“, იმ საბუთების გარდა, რომელიც თვით მას აქვს მოყვანილი, სხვათა შორის აბელიას საყდრის მე-XIII-ე საუკუნის წარწერთაგ მტკიცდება; სადაც ნათქვამია: „ქ. ადიდენ და და[ა]შყარენ დმერთმან მეფენი ჩუენნი დავით და დავით“—ო (იხ. ე. თავაიშვილის Археологическія экскурсіи, вып. II, 16).

შემდეგ ერთგან ჩვენს ისტორიკოსს აღნიშნული აქვს: „ნიკოლოზ კათალიკოზი განჩისხეული უთქმიდავე და ამხილებდა (მეფე დიმიტრის) მრავლად და ვერ არწმუნა, დაუტევა კათალიკოზობა და კელითა თავისითა აკურთხა ჯუარის მტვირთველი მეფისა აბრამ კათალიკოზად“ (*887, გვ. 730). ეს აბრამი მართლაც დიმიტრი თავდადებულის თანამედროვე „მდღელი და ჯვარის მტვირთველი“ ყოფილა: მას 1278 წელს გუდარჩხის მონასტრის მშენებერი სამრეკლო აუშენებია, როგორც იგი თვით ამ სამრეკლოს კედლის წარწერაში მოკვითხრობს: „ადიდენ დმერთმან ძლიერი და უძლეველი მეფეთ მეფე დიმიტრი, მე მიწაჲ შეფობისა მათისაჲ უღირსი მდღელი და ჯვარის მტვირთველი აბრამ დირს ვიქმენ აღშენებად სამრეკლოთა ამათ... ქკსა უქს“ (ე. თავაიშვილის Археологическія экскурсіи II, 33).

„ქველი ერისთავთა“.

„ძველი ერისთავთა“ თავისებურ საისტორიო წყაროდ უნდა ჩაითვალოს და ქართულ საისტორიო მწერლობაში განსაკუთრებული ადგილი უკავია. რუ ჩვენ აქამდის ჩვეულებრივ საქართველოს მხოლოდ სკერთთა საისტორიო წყაროები გვეჩინდა ხელთა, ესლა „ძველი ერისთავთა“-ს განხილვის დროს ჩვენ თვალწინ კერძო საგვარეულო მატთანე გვექმნება, რომელშიაც ქსინს

ერისთავთა გვიარეულობის თავგადასავალი არის მოთხრობილი. უკვლე-
დაა: აშგვარი საგვარეულო მატინეები სხვაც ბევრი იქმნებოდა აღწერილი ქარ-
თულად. ერთ აშგვარ საგვარეულო მატინეს არსებობის შესახებ („წიგნი მეფე-
თა ბალუშისთა და ნათესავთა მისთა“) ცნობაც-გი არის შენახული მონღოლთა
დროინდელ ქართულ ჟამთააღმწერელის თხზულებაში (მუდღჳსი ქცა გვ. 712).

ძველ ქართულ საისტორიო შწერლობაში მხოლოდ ერთი საგვარეულო
მატინე მოგვეპოვება, რომელიც ეკუთვნის სუმბატ დავითის ძეს და „ცხოვრება
და უწყება ბაგრატონიანთა“ ეწოდება (იხ. აქვე, 134—137). მაგრამ რაკი ეს
მატინე საქართველოს სამეფო საგვარეულოს ბაგრატონიანთა თავგადასავლის
ამბავს შეიცავს, ამიტომ რასაკვირველია მას საზოგადო მნიშვნელობა ენიჭება.
„ძველი ერისთავთა“-გი ნამდვილი კერძო საგვარეულო მატინეა, რო-
მელსაც საქართველოს მხოლოდ ერთ კუთხისათვის, ერთ ორ ხეობისა-
თვის, განსაკუთრებით ქსნისა და მცირეოდენად არაგვის ხეობათა ისტო-
რიისათვის აქვს მნიშვნელობა. ისიც იმიტომ, რომ ქვენიფეკელები, რომელ-
თა ცხოვრება და მოღვაწეობაც არის „ძველი ერისთავთა“-ში აღწერილი, ქსნის
ერისთავებდ იყვნენ.

ეს თხზულება ეტრატის ხელთაწერ სჯნაქსარში ყოფილა ჩართული და
უკვლეულია თავდაპირველად ლარგვისის მონასტრის ჭკუთნებია. დ. მღვინეთხუ-
ცესიშვილის მიერ გადაწერილი პირი მ. ბროსესსა ჭქონდა და იქითგან მან
ფრანგულად გადასთარგმნა და თავის Additions-ში დაბეჭდა (გვ. 372—384.
Addition XXI. De l'origine des éristhaws du Ksan). ქართული დედანი ბროს-
სეს არ გამოუცია. პირველად თ. ყორღანიამ დაბეჭდა თავის ქცების II წ. (გვ.
1—19) ამ თხზულების მერვე პირის პირისდა მიხედვით, რომელიც 1830
წელს ს. ქეშს ყოფილა გადაწერილი (ქცები II, 19). თვით დედანი არსადა
სქანს.

როგორც თვით თხზულებასაც ეტყობა და უკვე ბროსესმაც და თ. ყორ-
ღანამაც შენიშნეს, „ძველი ერისთავთა“ უნდა ლარგვისის მონასტრის
რომელიღაც ბერის ან მღვდლის დაწერილი იყვეს. იქ მაგალითად ნათ-
ქვამია: „შალვა მოაყუნა ცოლად ოკსთა შეფის ასული, სახელად იბრდი, რო-
მელმან განადიდა პატივი მონასტრისა ამის“-ო (ქცები II, 7). „მამის ვირ-
მელმან ერისთავმან... შემოსწირა ეკლესიასა ამას სჯნაქსარი ესე კეთილი“-ო
(იქვე 10). „მამის ერისთავმა იოანე მასულს კვირასა შინა იწყო შენებად ზემოა-
სა ამის ეკლესიისა, რომელ სამ წელ აღაშენა“-ო (იქვე 13).

მემატიანეს აზროვნობა ვიწროა და ცალმხრივი: მისი თვალთა ხე-
დვის ასპარეზი ქსნისა და არაგვის ხეობათა ამბებს ვერ გადასცილებია,
ხოლო მოთხრობის ერთად-ერთ ღირსეულ საგნად მას ან სამხედრო მო-
ქმედება და ომი მიაჩნია, ან ეკლესიათა აგება და შემკობა-გამშვენება.
საქართველოს დანარჩენი და უმეტესი ნაწილი მისთვის თითქმის არ არსებობ-

და და სახელმწიფო-სამოქალაქო ცხოვრების ამბებისათვის უური მოყრეუბული ჭქონია. ამიტომ თითქმის ყოველ ფურცელზე და სტრიქონში ან დაჰქრობას და ომიანობასეა დაზარატი, ან მოხდომას და თავდასხმასე, ან ცარცვა-გლეჯასე. აზრებული და გადაბუკული სოფლები და სეობანი, დაზრეული ცინეები, სისხლის ღვრა უწყულოდ და მცხოვრებთა უღმობელი დაწიოკება და წარტყევიანა იქაურ ყოველდღიურ ცხოვრების იმდენად ჩვეულებრივი მოვლენა ყოფილა, რომ ღარგველს შემატანეს ამაზე მეტი სხვა თითქმის ვერაფერი უამბონია.

სამხედრო მოქმედებას კარდა შემატანეს გულისყური მხოლოდ საეკლესიო შენობების აგებისა და შემობისა, მღვდელმსახურთა პატრიარქატისა და დასახუქრების ამბებისაკენ იყო მიზნობილი. მას გულმოდგინედ აღწესებული აქვს, თუ რომელმა ღარგველმა რა ხატი შეამოსინა და მოაჭედინა, ან ტაძარი ააშენებინა და მოახატინა. მაგ. იგი ამბობს: ღარგველმა „შეჭქმნა დიდი ესე ხატი მაცხოვრისა საზომითა ტანისა თვისისათა და მოსჭედა იგი. ამანვე შეამკო დიდი ესე ხატი თეოდორესი და შეჭქმნა ორი კანდელი და დაუკიდინა“ (ქაბი II, 8). ერთ-ერთ ქვენიფხველის შესახებ შემატანეს ნათქვამი აქვს: „იყო კაცი... მოშიში ღვთისა და მოყურე მღვდელთა... ამან დაჰშენა ქვენიფხვეს ეკლესია და დაზაზოფანია... ამან იწყო შენებად ზღუდეთა ამის მონასტრისათა და დაჰშენა სამრეკლოთა და ყოფითა სამკურნოთა შეამკო ეკლესია და შეკრიბნა მღვდელი და მონაზონი და პატივი სცა ურუმეტეს ყოველთა ერისთავთა პირველთა და შემდგომთა“-ო (იქვე 10). ავანვე ქვენიფხველის სიჭველე და სთნობაც სხვათა შორის ასეა დახსიათებული: იგი აყო „მოშიში ღვთისა, მოყურე მღვდელთა, პატივისმცემელი მონაზონთა, განმადიდებელ ეკლესიათა, შემამკობელ ხატთა“-ო (იქვე 11 იხ. აგრედვე გვ. 13 და 17). ამგვარი ერთფეროვანი და ცალმხრივი დახსიათება ნათელ ჭყოფს შემატანეს პიროვნებას, აზრდობას და მიმართულებას.

რაკი ხელთნაწერი დაზიანებული ყოფილა, მატანეს სამწუხაროდ თავიც აკლია და ბოლოც. ესელა მოთხრობა ქვენიფხველ-ბიბლიურთა ღარგვისში დახსნალების ამბავით იწყობა, რაც შემატანეს სიტყვით ვითომც ბიზანტიის კეისრის იუსტინიანეზე უწინარეს მომხდარ იყოს (იქვე გვ. 1—3). შემდეგ იუსტინეს დროს ბიბლიურთა გაკრისთავების ამბავია აღწერილი (იქვე 3—4) და დავით ბაგრატიონის მეფობაში გაკრისთავთ-ერისთავებისა (იქვე 4). აქიოვან მოყოლებული მოთხრობას მიმდინარეობა უკვე ირდვივა და ხსიათი იცვლება. „შემდეგომად იუსტინიანეს დაჰდა მეფედ დავით ბაგრატიონი“-ო, ამბობს შემატანე (იქვე 4). იუსტინიანე ბიზანტიის კეისარი იყო, დავით ბაგრატიონი-გი აღბად საქართველოს მეფე უნდა იყოს. შემატანეს-გი ისე აქვს ნათქვამი, თითქმის დავით იუსტინიანეს შემდეგმ დაჰდაარაიოს მეფედ. იუსტინიანე აქ აღბად ქრონოლოგიურ ცნობის მკვიერ აქვს აღნიშნული, მკრან რაკი არა სხანს,

თუ რომელი იუსტინიანე არის ნაგულისხმევი ჰირველი თუ მეორე, ამიტომ ამ მხრივაც ეს ცნობა მინც-და-მინც გაკვეთულ თარიღის მაგიერად ვერ გამოდგება.

საზოგადოდ ეტყობა რომ უძველეს ხანას შესახებ მემბტიანეს მცირედი ცნობები ჰქონია, დავით ბაგრატიონის შემდგომ ხომ აღარავითარი ცნობები არ მოეპოვებოდა. იგი მაგ. ამბობს „გარდაიცვალნეს მეფე-26-ნი და ერისთავნი 24-ნი და წელიწადნი არა-მცირედნი, მაშინ დაჯდა მეფედ აღარნასე“-თ (იქვე 5). ამ ოცდა ექვს მეფისა და ოცდა ოთხ ერისთავის მოღვაწეობის და არა-მცირედ წელთა შესახებ მას მაშასადამე არავითარი საისტორიო მასალა არა ჰქონია და ამდროინდელი ქსნის ერისთავთა თაგადანსავალისა და ნამოქმედარისა თითონაც არა სცოდნია-რა.

მხოლოდ ზემოაღნიშნულ აღარნასე მეფის დროითგან მოყოლობული დალაგებული საისტორიო მითხრობა იწყობა (იქვე 5). რომელი აღარნასე მეფეა, არა ჩანს იმიტომ, რომ XIII ს., როდესაც მითხრობისდა მიხედვით უნდა მას ეცხთვინა, ამგვარი მეფე საქართველოში ცნობილი არ არის. დადინისეულს ქცა-ში ამ აღარნასეს გამეფების თარიღად 1220 წ. არის დასახელებული (ქცა II, გვ. 5, შენ. 8), მაგრამ ვინ არ იცის, რომ ამ დროს საქართველოში აღარნასე იგი არა, დაშა-გიორგი მეფობდა. თ. ჟორდანიას თქმობს, რომ შესაძლებელია ქრტიონი მერე იყოს ჩაკერებული და თვით სახელი აღარნასე ვახტანგ III-ის მეტი სახელი იყოსთ (იქვე), მაგრამ ესეც საეჭვოა. იმიტომ, რომ როგორც „ძველით“-განა სჩანს, აღარნასეს შვილსა რქმეფია ვახტანგი (იქვე) და ძნელი დასაჯერებელია მამას და შვილსა ერთ-და-იგივე სახელი რქმეფდეთ.

მაშასადამე აღარნასე მეფითგან მოყოლებული, თუმცა დაახლოებით, მინც ხანის გამოკვეთვა შეიძლება და მონდოლთა-დროინდელ „უდრობას“ გვისურათებს. მაგრამ „ძველის“ ამ დგომისაც უფრო ზედმიწევნით ქრონოლოგიურად განსაზღვრა ჯერ-ჯერობით ძნელია: ამისათვის განსაკუთრებული კვლევა-ძიება არის საჭირო.

უდრობის მითხრობა თითქმის შეუწყვეტლივ მიმდინარეობს და მე-XY-ეს დამდეგის ამბებზე სწვდება (იქვე 17—18), თემურ ლენგის შემოსევის შემდგომ მომხდარ ამბების მითხრობით.

რაც უფრო მემბტიანე მითხრობის უკანასკნელ ნაწილს უახლოვდება, თვით აღწერილობაც უფრო და უფრო ვრცელი და ცხოველი ხდება. აქ მითხრობილის სიმართლის დამტკიცებაც სხვა და სხვა საბუთებით შეიძლება, როგორც მაგ. ვიწმელ ერისთავის შესახებ, რომელიც „ძველში“ 1396 წ. არის მოხსენებული (იქვე გვ. 15) და მართლაც მცხეთის ერთს 1398 წ. სიკვდის ხელს აწერს (ქცა II, 202—203), განსაკუთრებით-გი თემურ ლენგის შემოსევის შესახებ (შეად. „ძველი“ გვ. 15—16 და ლარგვისის ჰარავლიტონის ცნობა ქცა II, 204—205).

აქა-იქ ამ მატთანში (ქვები II, 11 და 15) თარიღებიც არის მოყვანილი, მაგრამ ჩვეულებრივ მთელს მოთხრობაში ქრანოლოგიური ცნობები იშვიათია. სოკოჯერ წელთა რაოდენობა აღნიშნული არის, მაგ. ერთგან ნათქვამია „მაშინ წინამძღვარ ექმნა ცხრაამის-გვეგელთა ბიძა მისი ცხრა წელ“ (იქვე 10), ხოლო მეორეგან სწერია: „მეორესა წელსა მოუხდეს ყოველნი დავაღნი“— (იქვე). სხვაგან მეტი არავითარი თარიღი არ მოიპოვება და ეს გარემოება „ძველის“ დიდ ნაკლად უნდა ჩაითვალოს.

თვით მატთანეს მოთხრობა ერთფეროვანია და თვითთუელი ახალი ცნობა იწეობა ან სიტყვით „მაშინ“, ან ანა და „მას ჟამსა“. თავითგან ბოლომდის მოთხრობა ამ გვარად არის აგებული და ყოველს „მაშინ“-სა და „მას ჟამსა“-ს რამდენიმე „ხოლო“ მოსდევს ხოლმე.

ვიწროდ არის შემოფარგლული მატთანეს თვით მოთხრობაც: ქსნის და მცირეოდნად არავგის სეობათა ყოფა-ცხოვრების კარგე, როგორც უკვე ნათქვამი იყო, შემატანესთვის თითქმის არა არსებობს რა და ამის გამო მატთანე ცოტა არ იყოს მოსაწყენია, როგორც ერთფეროვანი და მოსაწყენი უნდა ყოფილიყო საქართველოს ამ მიყრუებულ ადგილების იმდროინდელი ცხოვრება, მაგრამ რასაც შემატანე მოგვითხრობს ხოლმე, სამხედრო ამბებს მაინც თავისებური სიცხოველე აქვს და მაშინდელ ცხოვრების ამ დარღვის ვითარებას მკაფიოდ გვისურათებს. მუდმივად ქიშპობა და შუღლი ორ სეობას შორის, ერთმანეთთან მისდამა და თავდასხმა, მოთხრობა მუდმივ ახსრებისა და ცარცვა-გლეჯის შესახებ ნათლად წარმოუდგენს მკითხველს ქსნისა და არავგის ხეობათა ყოფა-ცხოვრების სურათს. მკვლევარი ვერსად სხვაგან, არც ერთს სხვა ქართულ საისტორიო წყაროში ამის შესახებ ცნობებს ვერ იპოვის. ამიტომ ვამაც ამ მხრივ ქართველ მთეულთა იმდროინდელი მდგომარეობის შესწავლა ჭსურს, ვისაც ცნობების შეკრება სწადიან ეთნოგრაფიულ და საზოგადოებრივ მოძრაობისა და ბრძოლის შესახებ ამ კუთხეში, ვისაც ფიქრად აქვს დელ-ქართველთა შორის გამოწვევებული ბრძოლის ვითარება შეისწავლოს და მათ მოსახლეობის გამოსარკვევად საჭირო მასალები შეეგროვოს ან გამოარკვიოს თუ რა დამოკიდებულება და ბრძოლა არსებობდა ერისთავთა და ადგილობრივ მკვიდრთა შორის, — მისთვის „ძველი ერისთავთა“ თითქმის ერთად-ერთი შინაარსიანი წყარო იქმნება. ამ მხრივ მას თავისი განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს და არას დროს არ დაეკარგება.

მაგრამ დარგვისის მონასტრისა და ქსნის ხეობის სხვა ადგილების ხელთნაწერები და ნაშაგები ცხადად მოწმობენ, რომ ქსნის ხეობის წარსული ცხოვრების მთელს შინაარსს მარტო ბრძოლა, ომი და ცარცვა-გლეჯა არ შეადგენდა, რომ თუმცა ისე ძლიერად არა, მაგრამ ქართულ სულიერ და ნივთიერ კულტურის მავისცემა აქაც მაინც ასობდა. მასსადაც მკვლევარს უნდა ახსოვ-

დეს, რომ „ძველი ერისთავთა“ თავისებურ დიონებინდა მიუხედავად მინც ქსნისა და არაგვის ხეობათა იმდროინდელ მდგომარეობისა და ყოფაცხოვრების სრული სურათი არ არის.

სასურველია, თუ დედანი არ აღმოჩნდა, ამ თხზულების შედგენეთხვენიშების მიერ გადაწერილი შირი მინც მოიძებნოს და ეს „ძველი“ ხელმოკრედ შესაფერისად გამოიცეს.

„სსოვრება ბაგრატ მეუობისა“ (sic).

„ქართლის ცხოვრების“ გამასწორებელ და შემავსებელ კომისიის წევრები ერთგან გადაჭრით აღიარებენ: გიორგი V-ის ბრწყინვალეს ისტორია-კი უოფილა დაწერილი, „ხოლო ძისა მეფისა გიორგისა, მეფისა ბაგრატისა დადაწაწერებულყოფი ვიდრე მეფის გიორგის ძის ბაგრატისამდე“, არც „მეფის აღექსანდრესა და ძისა მისისა, მეფისა კონსტანტინესი, და შემდგომი“ მეფეთა ცხოვრება და თავგადასავალი იყო აღწერილიო. ერთი სიტუვით ვასტანგ მეფის „სწავლული კაცნი“ აცხადებენ: რომ თავის დროსე მხოლოდ „ბაგრატი-სა და ძისა მისისა კონსტანტინესი დაწერათ და ვპოვეთ ძველთა წიგნთა შინა“-ო (მ. ჯანაშვილი. ნაშრომი გვ. 18 და ე. თაყაიშვილი Опис. II, Вып. I, გვ. 120). მართლაც ქრის შემასწორებელ-შემავსებელნი თავიანთ ნადვასწ შრომაში ამ თხზულებას რამდენჯერმე იხსენიებენ. ბაგრატ მეფის ისტორიის წინ მაგ. იხსენიებენ: „თუ რაცა იქმნა უამსა მას, ანუ რა ქმნა მეფემ ბაგრატ, ანუ რაცა იქმნა, ყოველივე ძველის ქართლის ცხოვრებიდამე (sic) აღვუწერია“-ო (მ. ჯანაშვილი, ნაშრომი გვ. 36). ამ განცხადებთგანა ხანს, რომ ქართლის ცხოვრების ზოგიერთ ხელთნაწერებში ოდესღაც საქართველოს ისტორია მარტო გიორგი ბრწყინვალეს მეფობით-კი არა თავდებობდა, არამედ ბაგრატისა და კონსტანტინეს მეფობაც მოთხრობილი ყოფილა და ამით აურმე თავდებოდა. ჩვენ ვიცით, რომ მართამ დროულ ქრის მაგალითად გიორგი ბრწყინვალეს ისტორია-კი აკლია და მარტო მისი დასაწერისა შერჩენილი.

„სწავლულნი კაცნი“ მოწმობენ, რომ ბაგრატ მეფის ისტორია „ძველ ქართლის ცხოვრებაში“ უოფილა შენახული. როგორ და რა სახით? ამის შესახებ შენახულია მცირედი ცნობა. თავის შრომის ერთს ადგილას იგივე პირები აცხადებენ: ესა-და-ეს „თუით ძველად ნაწერი რომელიმე ვხეთ კონსტანტინეს ცხოვრება“-ო (იქვე 44). მაშასადამე ისტორია ცხოვრების სახით უოფილა დაწერილი: სთაურდაც აღბად ექმნებოდა „ცხოვრება მეფისა კონსტანტინესი“-ო. ამგვარივე ხასიათისა იყო აღბად ბაგრატის ისტორიაც. როგორც

სწახს, ორივე თხზულება „ძველ ქცა“-ში ცალკე ყოფილა შეტანილი, როგორც ცალკე ნაწარმოები, იმზარდავე როგორც მაკალითად „მშ დ“ ფს ქცა“-შია შენასული სუმბატის თხზულება, დავით აღმაშენებლისა და თამარ მეფის ისტორიები.

სამწუხაროდ ეხლა არც ეს ორი „ცხოვრება“-ლა ბაგრატიისა და კონსტანტინესი მოიპოვება: ჯგერჯერობით მინც ამგვარი ნაწარმოები არ არის ცალკე წიგნად აღმოჩენილი. თვით კომისიის, ეტყობა, ეს ორი თხზულება თავის შრომაში მთლიანად არა აქვს შეტანილი, თუმცა კი მისაღობად იყო და ვინც მათ თხზულებაში ბაგრატის მეფობის აღწერილობის სათაურს წაიკითხვის შეიძლება იფიქროს კიდევ, ვითომც „ცხოვრება“ იქ სავსებით ყოფილიყო შეტანილი. მაგრამ ზემოაღნიშნულ ორ თხზულებით ქცის შემავსებელთ მხოლოდ უსარგებლიათ და თვით ნაწარმოებნი-კი თავიანთ შრომაში მთლიანად არ ჩაურთავთ. ამას მათევე სავუთარი სიტყვები ცვიმტკინებენ. კონსტანტინეს ცხოვრების ბოლოს „სწავლულ კაცთ“ ნათქვამი აქვთ, „ესე მეფე კონსტანტინე იყო ძე ბაგრატისი და იმეფა ამნცა კეთილად, ვითარცა ცხოვრება მისი მოგვითხრობს“-ო (იქვე. 41).

ყურადღების ღირსია, რომ ბაგრატის ისტორიისათვისაც ავტორს, როგორც ეტყობა, წინანდებურად „ცხოვრება“ უწოდებია— „ცხოვრება ბაგრატის მეფობისა (sic)“ (იქვე 36).

ბაგრატისა და კონსტანტინეს მეფობათა ისტორია ერთად არის შეტანილი ქცის გაგრძელებაში და მ. ჯანაშვილისეულ ქცის ხელნაწერში. სათაური მხოლოდ ბაგრატის მეფობასა აქვს: „სახელთა დგთისათა ვიწყოთ ცხოვრება ბაგრატის მეფობისა“ (მ. ჯანაშვილი. ხაშრომი 36).

ორისავე მეფის ცხოვრებათ შესავალი და დასაწყისი უკლებლია უნდა ავლდეს. ერთისადაც და მეორის მეფობაც თანამედროვე კათალიკოსთა შესახებ ცნობებით იწუხება: „იყო მეფობასა შინა მეფეთ მეფისა ბაგრატისისა კათალიკოსი დავით“ (იქვე 36), — „დაჯდა მის წილად ძე მისი კონსტანტინე ქრისტეს აქათ: ჩუმა: ამას უამში იყო კათალიკოსი დავით“ (იქვე, 38). საეჭვოა რომ ისტორიკოსს შეეუბნებინ ცხოვრების აღწერა ერთბაშად კათალიკოსების ხსენებით დაწყეთ. თვით შინაარსიც შემოკლებული უნდა იყოს.

ვინ ყოფილან ამ ორი თხზულების ავტორები, არა სწახს. ვგანებ სიმართლესთან უფრო ხსლო იქნებოდა გვეფიქრა, რომ ორისავე „ცხოვრების“ ავტორი ერთი და იგივე იყო, რათგან ორსავე თხზულებას ერთგვარი თვისებები აქვს: ერთგვარ ენით არის ნაწერი, ერთი აზრით არის გამსკვალული. სწორედ უკანასკნელი გარემოება ნებას გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ თუმცა ავტორის ვინაობის შესახებ თვით თხზულებაში არავითარცა ცნობა არ მოიპოვება, მაგრამ მინც აღბადა ან ბარათიანთ გვარისშვილი უნდა ყოფილიყო, ან მათი ყმა-კაცი. ამას მოწმობს ორისავე მეფობის მოთხრობის

კილო და შინაარსი: თითქმის ყველგან და ყველაფერში ავტორის სიტყვიერების გამოდის თითქოს ბარათიანნი რომ არა უოფილიეუკენ საქმე უპტკუვლად დაიღუპებოდა. მუდამ ცოტა არ იყოს საგვარეულო თავმომწონეობა და ტრანსხი გამოსტყვივის: „დიდად ერთგულად და კარგად იუწუნებ ბარათსშვილნი: ივინივე წარყუნეს თანა და მსახურეს“ კონსტანტინესა, სსვებმა ვერავინ გაბედაო (იქვე, 37). „იწყინეს ბარათიანთა“-ო (იქვე 39), „არა იყო ღონე წადებისა ციხისა, რამეთუ მხარი ბარათიანთგან ჰქონდა“-ო (იქვე, 40), „თუმცა ბარათიანთა არ გამარჯვებოდა, ძალად ქალაქსაც წართმევდენ და ქართლსაც შემოეჭიდებოდენ: ამას ზედან იბრანა ღმერთმან, წყალბოთ მიხედნა. ბარათიანთა გატყრვასა: და მას უკანით თათართა ძალი ვეღარ უკადრებია და არცა რბეუა: გატუდეს და შეშინდეს“-ო (იქვე, 41). ცხადია, ამ თხზულებაში ბარათიანთა მოქმედება გადაჭარბებით არის ნაღიღები და მთელი ქვეყნის ისტორია თითქმის ბარათიანთ გმირობის ისტორიად არის გამოყვანილი. ხოლო ეს რასაკვირველია: ან თვით ბარათიანთ ვისმეს შეეძლო, ან მათ ემას.

თანამედროვე იყო ისტორიის ავტორი თუ არა, ამ საკითხის გადაწყვეტა ძნელია იმიტომ, რომ ქცის გაგრძელებაში შეტანილ „ცხოვრება“-ს ამგვარ საკითხის გამოთქვევისათვის საჭირო ცნობები არა სჩანს, ხოლო შეიძლება თვით დედანში ეოფილიეუო. მხოლოდ ერთი წინადადება ისეა ნათქვამი, რომ თითქოს ავტორი იმის მონაწილე უნდა ეოფილიეოს, მაშასადამე თანამედროვეც. ერთ ბრძოლის შესახებ „ცხოვრება“-ში ნათქვამია: „ჩვენ ქართველთაგანი ერთისა თურმანიძის მეტი არა დავაკლდა: იგიცა ჯარმან ფეხითა გაიტანა“-ო (იქვე 41). მაგრამ მნიშორ სიტყვების დაწერა მართო თანამედროვესა და მონაწილეს-კი არ შეეძლო, არამედ თვითეულ ქართველს უფლება ჰქონდა, თუნდაც მერმინდელ დროს მცხოვრებს, თავისი აზრი ასე გამოეხატა.

ამასთანავე ქცის გაგრძელებაში შეტანილ „ცხოვრება“-ში კონსტანტინე ბაგრატიის შეილადა არის დასახელებული (იქვე, 38). ვიდაცას, როგორც ეთაყიშვილმა განმარტა 1779 წელს, არშიაზე სხოლიოში შეუნიშნია: „ეს ეიორგი მეფის ძე იყო და არა ბაგრატიის“-ო (იქვე, 38 და ე. თაყიშვილის Опис. II, Вып. I. გვ. 120 და 124); და გგონებ სამართლიანად. ხოლო ავტორი რომ თანამედროვე ეოფილიეუო, შეუძლებელია ამგვარი მძიმე შეცდომა მოსვლოდა. ან არა და უნდა ვიფიქროთ, რომ დედანში იმის შესახებ, თუ ვისი შვილი იყო კონსტანტინე, არაფერი ეოფილა ნათქვამი, კომისიას ქცის გაგრძელების შედგენის დროს თვით შეუტანია ცნობა მეფის ჩამომავლობის შესახებ და სწორედ ამ დროს შეცდომა მოსვლია. რასაკვირველია როტა დედანი აღმოჩნდება, მხოლოდ მაშინ გამოირკვევა ეს საკითხიც. ეხლა-კი უნდა დავასკვნათ, რომ შენახული ტექსტი სანდო ცნობებს ვერ გვაძლევს.

მესხურ დავითნის მატინა (ქრონიკა).

მე-XIV-ე საუკუნის ისტორიის ძვირფას საისტორიო ნაწარმოებად „მესხურ დავითნის მატინა“ (ქრონიკა) უნდა ჩაითვალოს. ეს თხზულება: მ. იოსელიანის წიგნთსაცავში დ. ბაქრაძემ იპოვა, მაგრამ უკვე დაზიანებული იყო. ჩვენ განთქმულს მეცნიერს ბატონიშვილს ვახუშტს, რომელსაც ეს წიგნი ხელთაქონია, აღნიშნული აქვს, რომ ეს თხზულება ხუთ წიგნად უთფილა გაყოფილი: „დავითნი მესხურნი ხუთ წიგნად განყოფილი“-ო (ვახუშტის ისტორია, დ. ნუბინაშვილის გამ., გვ. 236). ესლ მხოლოდ 15 ფურცელი-დაა შერჩენილი, ამიტან თვით ქრონიკა მხოლოდ 12 გვერდზეა მოთავსებული. მას ააუი და ბოლო აკლია და ის ნაწიეეტი, რომელიც შენახულია, 1561—1587 წლების ცნობებს შეიცავს, ესე იგი 26 წლის ამბავს. მოთხრობა განსაკუთრებით სამცხე-საათაბაგოს ეხება, მაგრამ საქართველოს სხვა კუთხეების შესახებაც ფრიად საყურადღებო ცნობებს შეიცავს.

მესხურ დავითნის ქრონიკა მატინა და მატინისებურად არის ნაწერი. ამ თხზულების გამომცემელს ე. თაყაიშვილს აღნიშნული აქვს, რომ დავითნი ბეერი ცარაელი ფურცლები უთფილა დატოვებული, რომლებზედაც შემდეგ ისტორიული ცნობები უწერიათ დღიურის მსგავსად და ამ გვარად წარმომდგარა მესხური დავითნის ქრონიკა“-ო (სამი ხრ. გვ. CXXIX).

ე. თაყაიშვილი ამბობს: „ჩვენი ქრონიკა პირი კი არ არის მესხური დავითნის ქრონიკისა, არამედ თვით თავდაპირველი დედანია, ავტოგრაფია. ეს უკლებლად მტკიცდება იმით, რომ სხვა-და-სხვა ცნობები სხვა-და-სხვა დროს არიან ნაწერნი. ხელი ნაწერისა ზოგჯერ მოსხოა, ზოგჯერ წვრილი, ზოგ ადგილას შელანი შავია, ზოგ ადგილას მქრალი. ზოგიერთ ცნობებს შუა ადგილია დატოვებული; რასაკვირველია მისთვის, რომ მამინ შეეესოთ ეს ადგილი, რომელსაც რამე ცნობა მოხდებოდა ზემო ცნობაში მოხსენებულ ოჯახში. ზოგიერთი ცნობები, რომელნიც დატოვებულ ადგილზე არ დატეულან, გარძელებული არიან არშიებზე“ (სამი ხრ. გვ. CXXX—CXXXI).

თვით ქრონიკის დედანი, როგორც ზემოაღნიშნული გამომცემელი ამბობს სხვა-და-სხვა ხელითა უთფილა ნაწერი: „პირველ ორ ფურცელ ნახევარის ხელი ხრონიკისა ერთგვარო არ არის და, ეტყობა, სხვა-და-სხვა პირთა მიერ და სხვა-და-სხვა დროს არის ნაწერი. დანარჩენი ნაწერი-კი საზოგადოდ ერთი და იმავე ხელით არის ნაწერა, მაგრამ მტკიცედენი გარჩევა მანინ ეტყობა, რადგანაც სხვა-და-სხვა დროს და სხვა-და-სხვა შედნით უწერიათ“-ო (იქვე, CXXXI).

მეტანიის ავტორის სახელი აღნიშნული არ არის. აქ რასაკვირველია სვინის ავტორი გვეყვას სახეში, რომელსაც უმთავრესი ნაწილი (9 გვერდი) ერთი საკუთარი ხელთ დაუწერია. ცხადია მხოლოდ, რომ როგორც სამართლიანად აღნიშნული აქვთ დ. ბაქრაძეს და ე. თაყაიშვილს, ავტორი თანამედროვე ყოფილა, ამასთანავე თვით სამცხის ათბაგების გვარისში იყო. ეს შედეგი მაგალითებითაც მტკიცდება: „წავედით ახლდისს“, „იწყო ჩვენმა დასქარმა მოდენა“, „ვანაზიდან გავიყარენით დაძმანი“, „ამავე ქორთიონის მარიამობის თუზის ოთხს პატრონი არჩილ მობრუნდა აწუწუტის, დიდის ხნის უნასავნი დაძმანი შევიყარენით“—ო. ასე მხოლოდ ოჯახის მახლობელ წევრს, მომქმედ პირთა ძმასა და პიძაშვილს შეეძლო ელაზარაგანა.

ს. კავბაძემ მესხურ ღვთისმეტყველების განათლების გამოკვლევის დროს ერთს წინადადებას მიაქცია ყურადღება, რომელიც შენახულია ე. წ. შედეგ ქცა-ში, ანუ ქცის გადაკეთებულს კავრებებში. იქ ნათქვამია: „პატრონი დედის-იმედი და პატრონი ჩემი შვილის-შვილი პატრონი ქახოსრო გამოუგზავნეს ახლდისს ფაშასთან“ (დამატ. 961—962). ამ წინადადებითან ისე გამოდის, რომ მომთხრობელი თვით დედისიმედია („ჩემი“) და ამის გამოთქმის დედისიმედი უნდა იყოს მეტანიანი. სწორედ ასე დასკვნას ს. კავბაძემაც (იხ. ვინაობა მესხური ღვთისმეტყველების ავტორისა, გვ. 5—6).

ამ წინადადებას უკვე ე. თაყაიშვილმა მიაქცია ყურადღება, მაგრამ სთქვა: „ეს ცნობა რომ მართალი იყოს, მაშინ მესხური ღვთისმეტყველების ავტორათ თვით ათბაგი ქახოსრო მეორე უნდა იცნათ“—ო (სამი ისტ. ხრ. გვ. 115, შენ. 1), ესე იგი ქახოსროს შანა. ე. თაყაიშვილმა ეს აზრი საფუძვლიანად უარყოფილ (იქვე) და ამის გამო გადასწვეობა, რომ „აქ ორივე ხრონიკაში შეტომასა“—ო (იქვე) და ამ ადგილას სიტყვა „ჩემი“-ს „მაგიერ უნდა იყოს, როგორც სამართლიანად უჩვენებს ბროსე: „მისი“—ო (იხ. შშ დ'ფსა ქცა, გვ. 962, შენ. 1).

მესხურ ღვთისმეტყველების განათლების გამოკვლევის დროს მკვლევართ: შესაფერისი ყურადღება უნდა მიექციათ ვახუშტის საისტორიო შრომისათვის, რომელსაც ეს მეტანიანი სრულად ხელთა ჰქონდა და რომლითგანაც თავის თხზულებებში ცნობები შეიტანა კადეც. მეტად საყურადღებოა ის კარგეობა, რომ ვახუშტისა მესხური ღვთისმეტყველების მატანიითგან მოყვანილი ცნობები. ზოგჯერ დედნის ენით და თითქმის სიტყვა-პიტყვით აქვს გადმოცემული. ვახუშტის ისტორიის მოთხრობასაც ამის გამო ცხადად ეტყობა, რომ მეტანიანი მესხი და მონაწილეა. ამასთანავე განმაცვიფრებელი და სრულებით მოულოდნელია ის გარემოება, რომ ზოგან ვახუშტის ისტორიის მოთხრობაში მესხურ მეტანიის პირვანდელი სახე და დედანი უკეთესად არის შენახული, ვიდრე იმ ხელთნაწერში, რომელმაც ჩვენამდის მოაღწია და რომელიც თვით თავდაპირველ დედნად ითვლება. მაგალითად ერთი მეო-

რის გვერდით ვახუშტის ისტორიის და შესხურ მატრიანთვან ამონაწერს მოვიყვან, — ხოლო აზრი რომ უფრო თვალსაჩინო იყოს, ის ადგილება, სადაც ორსავე თხზულების მოთხრობაში თანხმობაა, სხვაგანაშუღი იქმნება, ის ადგილები-გო, სადაც ვახუშტის ისტორიაში მატრიანეს დედანი უკეთ არის შენახული ვიდრე შესხურ დავითნის ხელთნაწერში, შავად იქმნება დაბეჭდილი.

ვახუშტის ისტორია:

„უანდურად აუწვა ქათმის ევიფლის ჟამს ბატონებს: ესენი შეიკაცხმენ და უკუდგნენ. ოხერათ თავს სიმაგრესა შინა იენისის ლ, მოვიდნენ იგინი, დაესხნეს ჩვენს სადგურს და თუხარლის კარავი აილაფეს, ჩვენ კაცი მოუკალით დავიჭირეთ ერთი და წარვიდნენ იგინი: (სუბ.გამ. გვ. 164, ჭიჭ. გამ. 249)

არამედ ესე ეტნათ ჩვენთა და შემოგვეკრიბნენ. შერბე მივედით თმოგვს, ქალაქი მოვარბივეთ, თმოგვს მოვიდა დედისიმედითა. ორშაბათს ვანის ქვაბებს მოვადექით, ოთხშაბათს შესევით ავიღეთ. პარასკევს რჩეულიანი შევიყარებთ, კვირას ოლადის ქვაბნი ავიღეთ და კარწახს მოვედით, ივლისს ით ვრეკლე წლისა ივ შევკაზმეთ, ფოსს მიუხედით, მოვსწევით და ავალაფეთ, მარბიელნი გაუძახეთ, რღვევის ხიზანი და ალაფი ავიღეთ. მოვედით პალაკაციოს, დავადექით...“ (იქვე სუბ. 164, ჭიჭ. 249).

შესხურ დავითნის ხელთნაწერი:

„წარმოვიდა უანდურად, აცნობა ბატონებსა, ქათმის ევიფლა. ადგეს ბატონები და ვინც იყო დეკაცხმეს, ოცამდე შეკაცხმული კაცი იყო, ბარგი ავიდეს, დიდსან იქივ იბრუნეს და არ მოვიდეს, უკმოდეს ოკერის თავსა სიმაგრესა, იენისის ლ, შაბათ დღეს კანთად, დაესხნეს ნასადგომესა. სხუა ადარ დახუდა რა თუხარლიანთ კარავი და ბარგი დახუდა და ის აიფორიაქეს, ჯორები კიდევ მისცეს ჩუენი და შათი კაცები ვარა დიკიდნენ, ერთი მოკლეს და ერთი კელ[თ] დიჭირეს ჩუენთა. წავიდეს განჭიდეზუღნი“ (სამი ისტ. ხრ. 89).

„დავარდა გმა, დავიჭო ჩუენთა და მქარმა მოდეს... მივედით ზედათმოკუს და თმოგვის ქალაქი მოვარბიეთ... და შატრონი დედა შათი, დედისიმედ-ყოფილი, დებორა იქ მოვიდა, ორშაბათს ვანის ქუაბს მოვადევით და ორშაბათს (?) იერაშით ავიღეთ, და პარასკევს დღეს ავიყარებთ, ჩუდეგით, რჩეულიანი- [ნი] შემოვაწეუენით. კუირას დღეს ოლადის ქუაბი ავიღეთ, ამოვედით კარწახს, დავდეგით ივლისისათი, დღესა ხუთშაბათსა.“

ქვის სად ჰერაკლე შევკაზმეთ წლისა ივ—ისა სამის თუისა და სამის კუირასა. მოუკედით ფოსს, სახლი დავწეით და ამოვწეიდეთ, გაუძახეთ და მქარი, და რღუეულთ ხიზანი და ალაფი და მოვედით და პალაკაციოს დავდეგით“. (სამი ისტ. ხრ. 90—91).

ამ შედარებითი შესწავლითგან ნათლად სჩანს, რომ ვახუშტს არამტყუარ მესხურ დავითანის მატრიანის ცნობებით უსარგებელია, არამედ სპირად თვით დედნის ენაც ხელსულებლივ შეუნახავს და ზოგჯერ ამონაწერები სიტყვა-სიტყვა-სიტყვა-სიტყვა მოუკუნელი აქვს. უკვე ამ გარემოებას თავისდათავად მესხურ მატრიანის დედნის შესწავლისა და აღდგენისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს. მაგრამ კაცილებით უფრო მეტი მნიშვნელობა იმ გარემოებას ენიჭება, რომ ვახუშტს ზოგჯერ მატრიანის დედანი თურმე უკეთესად აქვს შენახული, ვიდრე თვით იმ ხელთნაწერში, რომელიც თავდაპირველ დედნად ითვლება. მართლაც და, რადესაც ვახუშტს ასე უწერია: „დაესხნეს ჩვენს სადგურს“ „ჩვენ კაცი მოუკალით, ერთი დავიპირეთ“, „ეცნათ ჩვენთა და შემოგვეყრიბინ“ „ესე იგი რაცა თვით მომთხრობელი მონაწილე შემატრიანელადაცა, — ხოლო მესხურ დავითანის ხელთნაწერში ნათქვამია „დაესხნეს ნასადგომევის“, „ერთი კელთ დაცირეს ჩუენთა“, „დააწყო ჩუენმა ლაშქარმა მიდენა“, — ცხადია ალბად თვით ვახუშტის მესხურ დავითანის მატრიანის დედანში ასე უნდა წერებოდა ბულიყო. თორემ, რა დასჯერებელია, რომ მას მესაუბრის კილოთი დაწერილი დედნის ტექსტი შეეცვალა და იმდენად გადაკეთებინა, რომ შემატრიანე მონაწილედ გამოსუდიყო. მაშასადამე ირკვევა, რომ ვახუშტს მესხურ დავითანის მატრიანის დედნითგან ზოგჯერ უფრო მეტი ცნობები აქვს ვიდრე თვით შენახულ დავითანის ხელთნაწერშია.

ამგვარი ვითარება და დამოკიდებულება არსებობს მესხურ დავითანის ხელთნაწერსა და ვახუშტის შრომის შორის მართლ შემომოყვანილ შემთხვევაშიც კი არა, არამედ სხვა შემთხვევებშიც. ეს გარემოება უნებლიედ იხერხებს მკვლევარის განსაკუთრებულს ყურადღებას. მაგ. მანუჩარ II ათაბაგობის აღწერილობაშიაც ამ ორ ნაწარმოების შედარება უფრო საგულისხმიეროდ ცნობებს გვაძლევს და თანაც საშუალებას გვაძლევს შემატრიანეს ვინაობა გამოვარკვიოთ. შემდეგი შედარება ამ აზრს ნათლად დაამტკიცებს.

ვახუშტის ისტორია:

მესხური დავითანი:

„ამსვე ქორონიკონს გორი და ახალციხე აღაშენეს ოსმალთა. და აგვისტოს ჩვენ მიჰვალნი გამოგვიხვანეს: ამისთჳს მოვიდა სვიმონ მეფე მეშველად, აღარ აბრძოლეს, თემი მოარბია სვიმონ და წარვიდა. მერმე მანუჩარც მოღალატეთ გამოველარ დადგა და ახალდაბას ჩავიდა. დედნისიმედი და ყვარყვარეს ძე ქაიხოსრო საკანაფის ციხეში

„ქქენსა საჟუე (sic) ახალციხე და და გორი ააშენეს ურუმთა, აგვისტოსა, დასაბამითგან წელთა შვიდიოთას ოთხმოცდა ოთხმეტსა მეფე სვიმონ საშუელად მოვიდა აღარ შეაბეს მესხთა, თემი დაარბიეს და წარვიდეს. ბევრ-რავი მოღალატე შემოადგეს პატრონს მანუჩარს, ვეღარ დაუდგნა და ახალდაბას ცოლი წაიუყუნა და წავიდა, პატრონი

დადგენენ. დიასამიძე ელია დემო-
თის ციხეში საჯავახოში დასა-
წყენეს, წაართვა ამან ციხე და გან-
ძი მრავალი და საჯაროდ დაიჭირა.
გოგორის შვილ-მან ბეჟან-მან ჯვა-
რის ციხე ფაშას მისცა და ჩვენც
ახალდაბას ჩავედით. მერმე მარტს
იე ქს. ჩიფხჭ, ქრ. სოფ მოგსრგნიო
ჩვენნი მოღალატენი. და ნიჯათი-
თა შეფის სვიმონისათა **დავიპარიო**
სრულიად სამცხე და ოსმალთაც **და-
ვეზავენით და წარავლინით** კაცი
წინაშე სონთქრისა, მოგეს სონთქრისაც
ქრისტიანობით **ათაბაგობა** და **დავი-
პარიო** უოველი“—ო (ხუბ. გვ. 166,
ჭიჭ. გვ. 253).

„შემოყვანილი შედარებაც ცხადად გვიჩვენებს, რომ ვახუშტის ისტორია-
ში მესხურ მატრიანთაგან ამოღებულ ცნობებში დედნის ენა კარგად არის და-
ტყუილი და ამასთანავე ზოგჯერ მომთხრობელ მონაწილე მემბტიანის ცნო-
ბები სწორედ ვახუშტს აქვს შენახული, მესხურ დავითნს-კი აკლია. ასეთ
სიტყვების თქმა, როგორც არის — „ჩვენც სახლდაბას სავედიო“, „მოგსრგნიო
ჩვენნი მოღალატენი“, „ვზაჟართ სრულიად სამცხე და ოსმალთა დავეზავე-
ნიო“, რასაკვირველია მხოლოდ თვით მონაწილე მემბტიანეს შეეძლო ეთ-
ქვა, და, თუმცა მესხურ დავითნის ხელთნაწერი ეს სიტყვები არ არის, მაგ-
რამ მაინც შეუძლებელია ვახუშტის შეთხზული იყოს, არამედ მის დედან-
ში უნდა ყოფილიყო.

ვახუშტის სიტყვებათგან სჩანს, რომ მესხური მატრიანე „სეთ წიგნად განყო-
ფილი“ იყო, მაშასადამე საისტორიო მოთხრობა ერთგვარად დამუშავებული
ყოფილა. მესხურ დავითნის შენახულს ხელთნაწერიში-კი წიგნებად დაყოფის
კვალიც-კი არ მოიპოვება, მოთხრობაც შეუწყობელია. ამის გარდა, თუმცა
მესხურ დავითნის ხელთნაწერი თავდაპირველ დედნად ითვლება (სამი ისტ.
სრ. გვ. CXXX), მაგრამ დიდი ეჭვი გვებადება და თავდაპირველ დედნად
ვგონებ რომ უსაფუძვლოდ უნდა იყოს მიჩნეული. ეს ხელთნაწერი რომ
თავდაპირველი დედანი არ უნდა იყოს, შემადგენელ გარემოებათა გარ-
და, ისიც ამტკიცებს, რომ ქრონიკონებში ასეთი მსხვილი შეცდომებია,
როგორც მაგ. „საჟუ“, „საჟუ“ (სამი ისტ. სრ. გვ. 111), „საჟუ“ (გვ. 112),
„სუგ“ (გვ. 112), „საჟუ“ (გვ. 113). შეუძლებელია ასეთი უცნაური
შეცდომები მოხვლოდა თვით მემბტიანეს, ათაბაგის საგვარეულოს ერთ-
ერთს წევრს, ხოლო გადაშქრისათვის-კი ამგვარი შეცდომები ისე გასაკვირ-
ველი არ არის.

დედისიძედი და ჰატრანის ყვარ-
ყვარეს შვილი ჰატრანი ქაიხოსრო
საქანაფეს ციხეში დადგეს. და დია-
სამიძემ ელია დემოთას ციხეს სა-
ჯავახოში დასაჯავახო შეუყე-
ნეს. უღალატეს, ციხე წაართუეს
და ბეჟანი საქანელი და საჯარო დაი-
ჭირეს. და გოგორი შვილმა ბეჟან
ციხი-ჯული უკუ-იჭირა და მისცა
ფაშასა, შემოგვიყენეს მოღალატე-
ნი და ველარტ ჩვენ დაუდგენით და
ჩავედით ახალდაბას“—ო (სამი ისტ.
სრ. 113—114).

მინცდამინც ცხადია, რომ მესხურ დაფიონის შენახული ხელთნაწერი შეეძლებოდა ვახუშტს წყაროდ ჭქონოდა; არამედ მას სხვა, უფრო სრული და წიგნებად დალაგებული ხელთნაწერი ჰქონია.

ვახუშტის თხზულების დახმარებით მესხურ დავითნის მემბტიანის ვინაობის გამოკვევაც შეიძლება. იქ ნათქვამია სახელდობრ, რომ „დედის-იმედი და ყვარუვარეს ძე ქაისოსრო საკანაფის ციხეში დადგნენ“, მკვამელია დასამიძემ და ქაისოსრომ გვიდალატეს და ამის გამო „ჩვენც სხლდაბას ჩამოგვდიო“-ო. მერე „მოფსრენით ჩვენნი მოლადატენი და ნიჯათათა შეფის სვიმონისათა დაუბეჯართ სრულიად სამცხე და ოსმალთაც დაგვსაფენით და წარავადინეთ კაცი წინაშე ხონთქრის“-ო (ხუბ. 166, ჭიჭ. 253). ვინ ამბობს ამ სიტყვებს? რაკი ნათქვამია დალატის გამო „ჩვენც სხლდაბას ჩამოგვდიო“-ო, ცხადია, რომ ამის მთქმელი ან დედის-იმედი, ან ყვარუვარეს ძე ქაისოსრო უნდა ყოფილიყო, ამიტომ რომ მხოლოდ მათ შეეძლოთ საკანაფის ციხითგან აყრილიყვნენ და ახალდაბას ჩასულიყვნენ. რომ ამ სიტყვების მოქმელი შეუძლებელია მანუჩარ ზაბაგი ყოფილიყო იქითგან სხანს, რომ ის ამასე უწინარეს სხლდაბას იყო ჩასული და ამის გამო ვერც იტყოდა სხლდაბას ჩავედიო. მაშასადამე შემომოყვანილ სიტყვების მოქმელი ან დედის-იმედი, ან ქაისოსრო უნდა ყოფილიყო.

შემდეგი წინადადება საშუალებას გვაძლევს ის საკითხიც გადავწყვიტოთ, თუ რომელი მათგანა ყოფილა მემბტიანე? იგივე მემბტიანე ამბობს: ხონთქარს რომ კაცი გაფუგსაფენე, „მოეცა ხონთქარსაც ქრისტიანობით ათაბაგობა და დავიპყართ ყოველი“-ო (ხუბ. 166, ჭიჭ. 253). ეს სიტყვები ცხადად გვიჩვენებენ, რომ მემბტიანე მამაკაცი ყოფილა, მაშასადამე შეიძლება იყოს მხოლოდ ქაისოსრო ძე ყვარუვარესი. თვით მესხურ დაფიონის შენახულ ხელთნაწერსაც-გი ეტყობა, რომ მემბტიანე ქაისოსრო უნდა იყოს და იქაც ნათქვამია: მოლადატეთა გამო „გვედარე ჩვენ დაუდგენით და ჩავედიო სხლდაბას“-ო (სამი ისტ. სწ. გვ. 114). ამგვარად ირკვევა, რომ მესხურ დავითნის მატიანის ავტორად, უკანასკნელ ნაწილისა მიხედვით, ქაისოსრო ყოფილა, ყვარუვარეს ძე.

როგორც უკვე აღნიშნული გვქონდა, ვახუშტის სიტყვით „დაფიონი მესხური ხუთ წიგნად განყოფილი“ ყოფილა. ესაა მისი მტირედი ნაწილი-და არის შენახული. ე. ააუაიშვილი ნაწილი-და ამბობს: „ამგვარი ცნობები, რომელნიც მესხური დაფიონს აკლია, ჩვენთვის დაკარგულად უნდა ჩათვალას“-ო (სამი ისტ. სწ. გვ. CXXXVII).

მესხური დაფიონის მატიანე „მოლადაბას შეტანილი ჰარაფის სრინი-კაში და შედეგი ქართლის ცხოვრებაში მხოლოდ იმ ადგილიდგან, საიდანაც დალაგებით იწყობა მოთხრობა ფაქტებისა დლიურის მსგავსად“-ო

(იქვე). ზემოთყვანილი ორივე დასკვნა გგონებ შეძლადრი უნდა იყოს იმიტომ, რომ მატნიანის მატრი შენახულ ფურცლებზეა დაზიანებულია.

მესხურ დავითნის „სუთ წიგნად განყოფილი“ მატნიანე, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, ვახუშტსაც ჰქონია ხელთა და მის საისტორიო წყაროთა სიაში იგი ერთად-ერთი თხზულებათა მესხეთის შესახებ, მაშასადამე მისი ერთად-ერთი წყაროც. ამ გარემოებას არსებითი მნიშვნელობა აქვს მესხური დავითნის მატნიანის დაკარგულ ნაწილის გამოსარკვევად და აღსადგენად. მაგრამ ვახუშტს თავის ისტორიაში წყაროებათგან ცნობები შედარებით იშვიათად მოჰყავს ხოლმე სიტყვა-სიტყვით, არამედ ჩვეულებრივ მხოლოდ შემოკლებით: უმთავრესს ეურადღებს იგი შინაარს აქტედა. ამ მხრივ მატრი განუშტის ისტორია მესხური მატნიანის დაკარგულ დედნის აღსადგენად არ გამოადგება. მაგრამ იგივე მატნიანე შეტანილია თითქმის სიტყვა-სიტყვით ქრის გადაკეთებულს გავრძელებათ (ე. წ. შედეგი ქრისა) და ეგრედ წოდებულ „ზარბის ქრონიკა“-ში, პირველში უფრო სრულადაა. ამას მესხურ მატნიანის შენახულ ნაწილისა და ქრის გავრძელებათა შესატყვის ადგილების ერთიერთმანეთთან შედარებაც ნათლად ამტკიცებს.

ამ უკანასკნელ გარემოებას კი ჩვენი მიზნისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს. ჩვენ გვაქვს ერთი მხრით განუშტის ისტორია, რომელშიც თვითთუქულსა შეფიქსი და სამთავროს ისტორია, მათ შორის მესხეთისაც ცალკედაც აქვს განხილული და აღწერილი, რომელშიც მესხეთისათვის მას ერთად-ერთ წყაროდ მესხურ დავითნის მატნიანე ქრონიკა სუთ წიგნად განყოფილი, მაგრამ სხვადაც თვით მატნიანის დედანი შემოკლებით არის მოყვანილი. მეორეს მხრით შენახულია ქრის ორი გადაკეთებული გავრძელება: რომელშიც თუქმცა ისტორიული მოთხრობა სამეფოებისა და სამთავროებისა და მიხედვით დალაგებული არ არის და ცნობები მესხეთის შესახებ მრავალ სხვა-და-სხვა ადგილას არის მოთავსებული, მაგრამ სამაგიეროდ მესხურ დავითნის მატნიანის ტექსტი სიტყვა-სიტყვით არის გადაწერილი.

რომ ქრის შესწორებულ გავრძელებათა შემდგენელებს თავანთი ცნობები მესხეთის შესახებ განუშტის ისტორიათგან არა აქვთ ამოღებული იქათგანაც სხანს, რომ განუშტის ცნობები უფრო მოკლეა, მათი-კი ჩვეულებრივ ვრცელი და თან მესხური მატნიანის დედანც მშვენივრად აქვთ გადმოწერილი. ეს გარემოება კვლავ ამტკიცებს, რომ განუშტისა და ქრის შესწორებულ გავრძელებათა შემდგენელებსაც ერთისა-და-იმავე (მესხურ) მატნიანთ უსარგებლიათ.

ვახუშტის თხზულებისა და ქრის შესწორებული გავრძელებათა ერთიერთმანერთთან შედარება და პირველითგან სახელმძღვანელო აზრის შეთვისება, ხოლო მეორეთაგან თვით ტექსტის შიღვენება მტკიცე საშუალებას მოგვცემს გამოვარკვიოთ, სად არის შენახული მესხურ დავითნის მატნიანის დაკარგული ტექსტი, და დანაკლისი აღვადგინოთ.

საყურადღებოა, რომ მესხურ მატინის შეჩენილ ნაწილითგან ამბე-
ბუჯი ცნობები ქრისტიანული-გადაკეთებულს გაგრძელებაში მხოლოდ
„სრა“ (261) ქრონიკონითგან იწყობა (დ.მ. 1) გვ. 941), ამბები-კი სამ-
ცხის შესახებ მოთხრობილია ამ გაგრძელების მეორე ნაწილის თითქმის და-
საწყისითგანვე; „რნ“ (150) ქრონიკონითგან მოყოლებული (იქვე 893).
მაგრამ მხოლოდ „როდ“ (174) ქრონიკონითგან დაწყებული ქრისტიანული-
სებულ-გადაკეთებულ გაგრძელების მოთხრობა სამცხის შესახებ კარგად
უდგება გახუშტის ისტორიის ტექსტს. ქვემოთმოყვანილი ამონაწერი ამ
ორ თხზულებითგან ნათელჰყოფს ამ აზრს.

ქრისტიანული გაგრძელება (დამ. გვ. 898):

„ქკსა როდ: მოვიდა ყანი ია-
ლუბ ურბნუთა ერთა და უბრძანა
ერთსა თავადსა და ლაშქარსა მისსა
რათა ჩაუდგეს სამცხეს, ჩაუდგენ და
მოიგვეს ს და იავარ ევეს ქვეყ-
ნა სამცხისა: და მერმე მოადგეს ცი-
ხესა და ქალაქსა ახალციხისასა,
ჭობდდენ დიდსა: და ვერდასა დაუ-
დგინა სიმაგრემან გასტეხეს ციხე და
დაწვეს ქალაქი და იპურეს კელთა
მესხნი დარბაისელნი ციხოვანი:
მერმე აიყარნეს და მოადგეს ცი-
ხესა და ქალაქსა აწყურისასა და
მოწვეს აწყური და მოაკრეს ქაღა-
ქი: და ციხესა ვერ უძღეს ბრძალო-
თა აღებდა და წარსვლა ინებეს: მა-
შინ ეზრანეს ციხოვანთა და უქა-
დეს მშვიდობა და არა დაქცევა
საყდრისა და ციხისა: ამას ზედა
გამოენდნეს. შესტონ მტველნი იგდ
ციხისანი და მწყვერელი და მის თა-
ნა სხვანიცა ჩინებულნი. განიზრანეს,
აღიხენეს კლიტნი ციხისანი და
თვინიერ თხოვისა (გვ. 899) და
ბრძალოთა უღთოსა მას მთავარ-
სა მიართვეს. და მან განიხარა ფ და
და აღუთქვა ვ და არა რაჲ ავნოს
მათ და გამოენდნეს: და ვითარ-

ვახუშტი (ჩუბ. გვ. 165, კიკ.
გვ. 338):

„წელსა ქს. ჩუბუ, ქრ. როდ მო-
ვიდა იაყუბ ყენი, გამოავლო აბო-
ცი და მოადგა ხალქალაქსა და აბ-
ხრებდა გარემოთა ქვეყანათა მოწვე-
ტითა და ტყვე-ყოფითა: ამას მანუ-
ჩარ ვერ წინადაუდგა და ვერდა რას-
მე ახებდა სხათა მისთა. გარდა მტვე-
ლბდა მარტობასა ციხე-ქვეყანისასა:
არამედ ევემან მტერესა ხანსა შინა
შემურსა ახალ-ქაღაქი და გამოიყენ-
ნა მუნით მესხნი წარჩინებულნი
და ტყვენი მრავალნი მუნყოფნი
სრულიად: მერმე მოსწვა ქაღაქი მუ-
ნითგან მოადგა ახალციხეს. აღი-
ლო იგიცა და უყო ვგრეთვე მის-
ცა. შემდგომად მოადგა აწყვერ-
სა და შეამჭინა ფრად. მაშინ მო-
ქაღაქეთა ვერანისა შემწისა მხოველ-
თა ითხოვეს ზავი ყენისგან რათა
არა ტყვე ჰყვეს და არცა შემურ-
როს ეკლესია. მისცენ ქალაქი
ყენსა: ამითჲს უვენ-მან მისცა
პირი მტკიცე, ვინადგან მესინგა-
რებდა ჭყვი და მისცეს მოქალაქეთა
აწყვერი ციხით სეკდემქრსა გ: არა-
მედ რა მოვიდნეს სხანი ყენისანი
მოწყვეტილნი ქართლის-სომხითიდაჲ,

1) ყველგან, სადაც აღნიშნულია „დამატ.“, ე. თაყაიშვილის მიერ მშ დფლ
ქრისტიანული II დამატებად დაბეჭდილს ქრისტიანული გაგრძელებასა ჰნიშნავს.

ცა შევიდეს ციხესა მას შა, მიე-
ტევენს ვა მკეცნი და იავარ ყვეს
ყოველი საჭურჭლე საყდრისა და
ერი ურიცხვი დედებით და ურმე-
ითყოთ. რომელნიმე მოსწრეს მს-
ხელითა: ხ სხვანი ტყვედ წარი-
ყუანნეს: ხ ხატი ყდ წისა სა-
სოდასა ჩვენისა, შემკობილი თვალთა
შაერ მატომსანთა ცოდვითა ჩვენთა-
გან ტყვე ყვეს..... (ერთმა ვაძმა
ეგარეუარეს და მანუხარს აუწყა, თუ
სად იყო ის ხატი) „ხ მათ განისა-
რეს სისარულითა დიდითა და მსწ-
რათელ წარგზავნენს კაცნი სარ-
წმუნონნი და დიციხსა პატრონმან
მანუხარ“.

განისხნა ყენი და არღარა აღას-
რულა პირი მესხთა, ტყვე-ჰყვნა
აწყვერისანი სრულიად და აწყუ-
რის ლუთის-მშობელი. მერმე კვა-
ლად მოაკრა ქვეყანა ესე და დაუ-
ტევა ეკლესია აწყვერისა უნებლად,
უკუნ იქცა და წარვიდა: ხლო მანუ-
ხარ ათაბაგსა აღუწნდა და ტყვე-
ვება აწყვერისა ლუთის-მშობ-
ლისა, წარავლინა ვეცლი ღიდ-
ძალი და დაიხსნა და დასვენა
აწყვერსავე“.

ამ მბავის შესახებ უფრო მოკლე და მესხურ მატონისებური ცნობა შე-
ნახულია ე. წ. „მარინის ქრონიკა“-ში: „ქკსა როდ იაღუბ ეყენი მოვიდა, ახლ-
ციხე და აწყვერის იაღუბ და აწყვერის ღთის მშობელი და ტუუ[ქ]კვა სეკადმ-
ბერს კე. ბატონმან მანუხარ დაიხსნა“-ო (ზ. ქიჭინაძის გამ. 6).

ამგვარი საერთო ცნობები სმცხეს შესახებ ვახუშტის შრომაში (იხ. ჩუბ.
გვ. 157 ქრ. წით, გვ. 158 ქრ. წმწ და ქრ. წყ. გვ. 159—160 ქრ. სგბ, გვ.
160 ქრ. სკთ და ქრ. სლგ, გვ. 161 ქრ. სლდ, ქრ. სლწ და ქრ. სმ და სხვა-
ნი) და ქრის შეკრებულ-ვადაკეთებულს გავრძელებში (შეაწ. დამატ. გვ. 904
ქკსა წით, წმწ, წყ; გვ. 919 ქკს სგბ; გვ. 920—921 ქკს სლდ, გვ. 921
ქკს სლგ, გვ. 922 ქკს სლდ და ქკს სმა და სხვას) და „მარინის ქრო-
ნიკა“-ში (იხ. შესატყვისი ქრონიკონებს ქვეშე) ბევრია.

უკვლავ ამ ცნობების აგრეთვე ერთი საერთო თვისება აქვთ: თვით მოთ-
ხრობის ენას ეტყობა, რომ მომთხრობელი მესხთა და მესხეთში ცხოვ-
რობს. როდესაც მას ვისიმე მესხეთისკენ გამგზავრება აქვს აღწერილი, იგი
ეოკლეთის ისეთს ხმინს ხმარობს, რომელსაც თავსართი „მო“ უზის, მაგ.:
„წარმოეპართა უხუნ აისნ... სამცხესა ზედა... მოვიდა სამცხეს და მერმე
მოიწიფენს აწყვერს“ (დამატ. გვ. 894 ქკნი წად); „წარმოეპართეს გზასა
სამცხედ მომეყანებულს... მოიწია ადგილსა, რომელსა აწ ელვასი ეწოდებინ“-ო
(იქვე 896); „მოვიდა ეყენი იაღუბ... და მერმე მოადგა ციხეს: და ქკსა ქკს
აწყვერისასა“ (იქვე 898, ქკნი წად).

ამისთანავე საყურადღებო და დამახსიათებელია, რომ როდესაც მუშაობი-
ნი ამერეთის მეფის სამცხეში გამგზავრების შესახებ ღვაწლავობს, მანინა-ცვი
ხმინის თავსართად „მო“-სა ხმარობს და ამით თვის მესხობას ამჟღავნებს,

მაგ.: „ქვის სდა (231) სვანთქრის ფაშები მოვიდნენ... და სრულად ტაო ამოსწევდიეს: მოუკდა ბაგრატი მეფე... სცნა რა ესე ბაგრატი, წარმოუგლი-ნა კაცი“-ო (იქვე 920, 921).

საკულისსმოერთა აგრეთვე, რომ შემატინე ბაგრატი „იმერელ მეფეს“ ეძისის, ლუარსაბს „ქართლის მეფეს“ და მხოლოდ სამცხის მოაჯარზე მარტიად ნათქვამია „ათაბაგი პატრონი ქახოსრო“-ო (იქვე 921), ან ეიდევ „ქვის სდა აწუურისა ღთის მშობელი ტუვედ წასწევსა ცხისს ჯვარს იმერელ მეფემ ბაგრატი“ (იქვე 922). ერთი სიტყვით, ამ ცნობების ენა ნათლად მოწმობს, რომ შემატინე მესხია. სემომოყვანილი მაგალითები „ზარისის ქრთიკა“-შიც ამგვარადგვა.

მესხურ დავითნის მატინის დაკარგულ ნაწილის გამორკვევა და აღდგენა აღვილი საქმე არ არის და ჯერ კიდევ განსაკუთრებული ბეჯითი კვლევა-ძიება საჭირო, რომ მისი რაოდენობა და სარწმუნოება ქცის გაკეთებულს გავრძელებას და „ზარ. ქრ.“-ში დანამდვილებით ვიცოდეთ. სემოაღნიშნულ საბუთებით ამ სტრიქონების ავტორს უნდოდა მხოლოდ ცხად ეყო, რომ ამ მატინის დაკარგულ ნაწილის აღმოჩენა და აღდგენა შეიძლება, თუ რომ ვასუშტის ისტორიას, ქცის გადაკეთებულს გავრძელებას და „ზარ. ქრ.“-ას სემოაღნიშნულ შეთადის საშუალებით შესაფერისად შევსწავლით.

თუ მომავლამა ამგვარმა შესწავლამ გამოარკვევა, რომ აწუურის ღთის-მშობლის სატის ზირვედ დატუყვებისა და დასხნის ვრცელი ამბავი, რომელიც ვასუშტის არ მოქმდობს, მაინც მესხურ დავითნის მატინის ეკეთენის, მამის ცხადი იქნება, რომ მატინე ამ ნაწილის თანამედროვე არა უფილია. ამ ახლს შემდეგი მაგალითებიც ნათელ-ჭკოფენ: „მოიწია აღვილსა, რომელსა აწ ედგასი ეწოდების“-ო (დამატ. 89ნ, თუ ამ წინადადების შეარე ნაწილი მერე არ არის მიმატებული); „უფლად წმინდამან ღთის მშობელმან შეურაცხება სატის ვერ თავს იდვა და ესევეთარი რისხვა მოუვლია გდ ნათესავი მათი ვილრე დღეს აქამომდე არდარა სდა იბოყება“-ო (იქვე 904).

მესხურ დავითნის მატინის დაკარგულ ნაწილის დედნის აღდგენის დროს განსაკუთრებული ყურადღება იმ გარემოებას უნდა მიექცეს, რომ თვით დედანში, როგორც შესუსულ ნაწილითგან ნათლად სხანს, ქრონიკონები ბოლოში არის აღნიშნული, ქცის გადაკეთებულ გავრძელებასა და „ზარ. ქც.“-ში-კი შეტანის დროს შემატინებებს, როგორც ჩვეულებრივ მატინებში არის მიღებული, თარიღები თვითოეულ ამბავის თავში მოუტყვევით და დაუწერიათ.

მესხურ დავითნის მატინე რასაკვირველია ნამდვილ ხელოვნურ ისტორიად ვერ ჩაითვლება, იგი საგვარეულო მატინაა, კვნილოსის სახით შედგენილი, ან უფრო დღიურის მსგავსად. ამის გამო რასაკვირვე-

ღია მისი მოთხოვნის რიგი შემთხვევითაა, მხოლოდ გარეგნული ქრონოლო-
გიური კავშირი აჩვენებს ქრონიკის შინაარსში: არავითარი ლოგიკური დამო-
კიდებულება და მსვლელობა, წინა-და-უკანა მოთხოვნად ამბებს შორის არ არ-
სებობს. მაგალითად, „დაიბადა ბატონის ვახტანგის ვაჟი ბავრატ ივლისს ივ,
დღეს ოთხშაბათს, კამისა დღისას ქკს სჲ“. „მისისა კზ, დღეს სუთშა-
ბათისა წავედით ხსლტისეს და ბატონი თუალ-მშუჭნიერი სავზმინოდ წავიფა-
ნეთ“ და სხვა (სამი სტონ. გვ. 83). თუმცა შემდეგ მოთხოვნა თანდათან უფრო
და უფრო დეტალური მიმდინარეობს, მაგრამ მაინც დღეურის ხასიათი ბო-
ლომდისა აქვს და ნამდვილი ისტორიის საჩინაშდეგ ვერ აღწევს.

ამიტომ ქრონიკის ავტორის მიზანზე და შეთავაზებზე ლაპარაკი სრუ-
ლებით უადგილო იქნებოდა: ავტორის ერთად-ერთ მიზნად რასაკვირვებელია ის
იქნებოდა, რომ თავის საგვარეულოსა და ჩამომავლობისთვის თანამედროვე
ამბების ხსოვნა შეენახა, ხოლო ამგვარ დღეურის დამწერ ავტორისთვის არა-
ვითარი მეოხდი არ იყო საჭირო.

ამისდა მიუხედავად, ან სწორედ ამიტომ, მესხურ დავითნის მატრიანეს,
ვითარცა თანამედროვესა და მონაწილესაგან აწერილს შრომას, ჩვენის
ისტორიისათვის დიდი, სწორედ დაუფასებელი მნიშვნელობა აქვს, გან-
საკუთრებით იმიტომ, რომ თვრთეული შემთხვევის შესახებ გარკვეული
თარიღი არის დასახელებული.

მესხურ დავითნის ქრონიკა ზირველად გამოსცა შენიშვნებითა და წინასი-
ტველობით ე. თაყაიშვილმა თავის „სამი ისტორიულ ხრონიკა“-ში 1890 წელს
(გვ. CXXVII—CXLIX და 81—115). რუსული თარგმანი ეკუთვნის მასვე
(იხ. СМОНІК).

„გელათური ქრონიკონი“.

მესხურ დავითნის მატრიანეს გარდა არსებობდა კიდევ ერთი ფრთხილ სს-
ყურადღებო წყარო, რომელსაც აგრედვე ვახტანგის ისტორიკოს-მეცნიერთა
კომისია არ ასახელებს. ეს წყარო მოხსენიებული აქვს ბატონიშვილს ვახუშტს
თავის ისტორიის „უწყებულება შეითხელათვს“-ის შენიშვნაში. „ხოლო უმე-
ტეს განმმართლებელი სხვათა ზოგნილთ ქორონიკონებთა გარდა და მოწაშე
აქა წერილთა ესე არს, რამეთუ ყოველნი აქა წერილნი მიფენი და მთავარნი
თამარდამ სვიმონის ძის გიორგისამდე დაწერილ არიან ძველს გარიგების
და სამართლის წიგნსა შინა იმერეთს გელათურსა“-ო (ქტა ვამ. ხუბინ.
II, 8, შენ, 1). საისტორიო წყარო მამასადაშე იმერეთში, გელათში ყოფილას
დაწერილი და „ძველი გარიგებისა და სამართლის წიგნი“-ის ხელთაწერილი ეო-

ფილა მოთაფსებული. შესაძლებელია თვით წიგნიც კელათის მონასტრის „გარიგებისა და სამართლის“ შეიცავდა. ეს ის „გაენათის საყდრის ძველი იადგარი და გვიჯარი“ უნდა იყოს, სადაც დაურეგების წესი და სამონასტრო სამართალი წერებულა, რომელიც მოხსენებულია იმერეთის მეფის ბაგრატ III 1545 წ. სიგელში (სქ. სძვლნი I, 20). დიდად სამწუხაროა, რომ ამგვარი ორი ძვირფასი ძეგლი ესლა დაკარგულია.

როგორცა სხანს ეს საისტორიო წყაროც იმნიჭადვე უოფილა წართული „გარიგებისა და სამართლის წიგნი“, როგორც მესხურ დაფიონში „სემოკვანხილული მესხური მატანისა შეტანილი. თვით ნაწარმოებსაც მატანეს სახე ჰქონია და არა ისტორიისა, როგორც ეს იქითგან ამოღებულ ნაწივეტებითგანაც შტეიცდებოა.

ვასუშტი თვით ამ ქრონიკის შინაარსის შესახებაც ცნობებს გვადევს. იგი შეიცავდარ მეფეებისა და მთავრების ამბებს „თამარიდამ სვიმონის ძის გიორგისამდე“, მაშასადამე XVI საუკუნის თითქმის 100 წლის ისტორიის.

ეს ნაწარმოები, როგორც სსკებმაც და ე. თაყაიშვილმა სამართლიანად შენიშნეს, შეტანილია ქცის გადაკეთებულს გაგრძელებაში და პარიზის ქრონიკაში (ე. თაყაიშვილი, ს.მი ქრონ. გვ. CXLIV). რომ ეს სრული ჭეშმარიტებაა, ამის დაშტეიცება შემდეგ საბუთით შეიძლება. „ძველი გარიგებისა და სამართლის წიგნი“, ვითარცა იმერეთის და სახელდობრ კელათში დაწერილი მატანის, უკვეალია ადგილობრივის, გელათურს ამბებს უნდა შეიცავდეს. მართლაც ქცის გადაკეთებულს გაგრძელებაში უცებ, სრულებით მოულოდნელად გელათის ამბები იწყობა: „ქკსა რკვ დიდისა მონასტრისა გენათისა წინამძღვარი მიიცვალა“. „ქკსა რკვ ადო აღუქსანდრე ძემან ბაგრატისან. თვისა აგვისტოსა ვ“. ამავე წელსა ქუთაისს თათარნი მივიდნენ და დაწვეს დიდი მონასტერი გენათისა შიგნით და გარეთ... ქკს რკვ მართლსა იმ მიიცვალა დედოფალი თამარი აზრისა... (ზარიზის ქკვ ს. ჭიჭ. გვ. 7 და დამტ. გვ. 905). ვასუშტიც რომ ამბობს, რომ „ძველი გარიგებისა და სამართლის წიგნი“—ს ქრონიკანში შეყვთა შესახებ ამბავი იწყობა. მაშასადამე იმ ადგილითგან მოყოლებული, რომელიც ზემოთ მოვიყვანეთ და გელათის მონასტრის წინამძღვარის გადაცვალება შეეხება, იწყობა სწორედ „ძველ გარიგებისა და სამართლის გელათურ წიგნის“ ქრონიკა, მაგრამ იქნებ ცოტა ზევითგანაც.

თვით ვასუშტის თავის შენიშვნაში ამ ქრონიკის შესახებ ნათქვამი აქვს: „ბრწყინვალეს გიორგიდამ გიორგისამდე ძისა აღუქსანდრეს სწერს <ეს მეფე მოკუდა, ეს მეფე მოკლეს> და შემდგომად გიორგისა—<ქართლის მეფე, იმერთა მეფე, კახთ-მეფე მოკუდა>. აქ ქვეყნით სახელს ჭლებს, ვითარცა <ქართველთ

მეფეს გუბიელმან სიღღო მოხისს, კასთ-მეფე დაეჯან მოკუდა; ხელა ჯის-იქ უქვექოდა: «მეფე დიდი ბეგრატ მიიტყვალა; ალექსანდრე მიიტყვალა»-ო (ქცა სურ. II, 8, მენ. 1). ამგვარად ამ წინადადებითგან თითქოს ისე გამოდის, რომ მათიანე თამარათ-გი არ იწყობოდა, ანამედ გიორგი ბრწყინვალით. იქნებ ამ გელათურს ქორონიკონს წინაღროინდელი მე-**XIV**-ე ს. ამბები წინ უძღოდა, მაშინ პარიზის ქრონიკა თავითგანვე ამ წიგნითგან ამოღებული ცნობებით იწყობოდეს.

ამ წიგნის გარეჯან თვისებების ვახუშტის აღწერილობა უფრო ნათლად გვიჩვენებს, რომ იგი მართლაც პარიზის ქრონიკაში არის შეტანილი. იქ ვახუშტის: არ იყოთ ვერ შეფის ბინადრობა და სამთვლობელ არ არის დასსკდებუ-ლი; მ.გ.: „მეფე გიორგი მოკლე“, „დაჟდა მეფედ ალექსანდრე“ (ჭიჭ. გვ. 5), „მეფე კანსტანტინე მიიტყვალა“ (იქვე, 7). — ამგვარად სწორად როგორც ვახუშტიც აღნიშნავს, „გიორგისამდე მისა ალექსანდრეს“. ხელა აქეთგან მოყოლებული მეფის სამთვლობელ მისსენებულა: „ქკს რყო მოკლე კახთა მეფემან გიორგი მამა მისი, მეფე ალექსანდრე“ (იქვე, 7), „ქართლის მეფე დაგით და კახთ მეფე გიორგი“ (იქვე). მოიპოვება სწორედ ის წინადადებაც, რომელიც ბატონიშვილს ვახუშტს აქვს მოყვანილი, მხოლოდ სხვა სიტყვებით გამოთქმული: „მეფე კასო: ჯენ მიიტყვალა“ (იქვე, 11).

ვახუშტი ამბობს რომ გელათის მათიანე „სვამონის მის გიორგისამდე“ აღწევდა. მისსადა-მე-პარიზის ქრონიკაში იგი დაახლოვებით უნდა 21—22 გვერდზე თავდებოდეს, მაგრამ უკვე 11 გვერდითგან მოყოლებული პარიზის ქრონიკის ავტორი გელათურ ქრონიკას გარდა ცხადია მესხურ დავითნის მათიანითა სარგებლობს (შეად. პარიზის ქკის ჭიჭ. გვ. 11, „ქკს: სად“ და ს.მ. სრან. გვ. 86, „ქკს: სად“). ამგვარად ხვენ სრული უფლება გვაქვს ვიფიქროთ, რომ უფრო წინადაც, მეცხრე გვერდითგან მოყოლებული ქკითგან სწავ პარიზის ქრონიკის ავტორი თუ მესხურ დავითნის ქრონიკით არა, უტყვევლია რომელიდაც სამცხეში აღწერილ ცნობებით სარგებლობს. ეს ამითა მტკიცდება, რომ 233 ქრონიკითგან დაწვებული შემატანე მეფე ბეგრატს „იმერელ“-ს უწოდებს (ჭიჭ. გვ. 9), იგი მისთავის სეკუთარი ბატონი არ არის, უცხოა. თუთ ავტორედ სამცხეში მობინადრე მესხა, იმერეთი მის სამშობლოს არ ეკუთვნის, იგი მკვდითად ამბობს: „ქკს: სად აწუჟის დთის მშობელი ტუჟედ წასსენს ციხის ჯვარსა იმერელმა მეფემ ბეგრატ... ქკს: ს-მ-ს: არტანუჯი წავგვართვეს ურშითა... აწუჟის დთის მშობლისა შეწუჟნითა სამცხეს ვერ კანდმოჟიდეს... ამჟ ქარონიკონს ციხის ჯვარდაც აწუჟის მდგთის მშობელი ტუჟეთ წასსენს იმერელს“ და სხვა (იქვე, 9). ერთი სიტყვით, გელათური ქრონიკონი ვანმარტობით პარიზის ქრონიკაში შენახულია მხოლოდ 7 და 8 გვერდზე, დანარჩენ აღგილას იგი სხვა წყაროებითგან ამოღებულ ცნობებშია არეული.

გელათური მატიაზე როგორც დანიშნული იყო ქრისტიანთა გადარჩევაზე და გვარ-ძელებშია: არის შეტანილი, მაგრამ პარიზის ქრონიკას უფრო უკეთ უნდა ჰქონდეს მისი პირვანდელი სახე შენახული, ქრისტიანთა გავრცელებაში-კი ამას გარდა სხვა წყაროებიც არის უხვად მოხვეჭილი. მაინც-და-მაინც გვანებ არც პარიზის ქრონიკაშია სრულად შენახული გელათური ქრონიკის დედანი. ვასუშტის მოყვანილი აქვს მკვლევართა უკანასკნელ თხზულებათგან წინადადება: „ქართულთა შეფუთვას გუგუნიელის სიძლიერისა“, რომელიც პარიზის ქრონიკაში არ მოიხვეჭება.

ვასუშტი სამართლიანად უწოდებს იმერულს „ძველ გარეგნისა და სამართლის წიგნისა“ ქრონიკის გელათურის სახელს, რათა იგი უმეტესად გელათის მონასტერში უნდა იყოს დაცული. ამას შემდეგი წინადადება: „მტკიცების, ილარიონის წინამძღვრის შესახებ იქა სწავრავა“. „ქვესა სრულ მიტევალად დიდის მონასტრის გენათის მოძღვართ-მოძღვარი ილარიონი, ხატრანი, თვის მამის გუ და გარისჯვართ აქა გელათის მონასტრისა“-ო (პარიზის ქრისტიანთა). თვით მატიაზე იქნებოდა „უამითი-უამად“, ე. ი. დროგამომწვევით აღწერილი და როგორც სხანს თანამედროვეთაგან. ერთის შესახებ მაინც ამის დამტკიცება შეგვიძლიან. ქრონიკის 217-ის ქვეშე მოთხრობილია სხვათა შორის, რომ შეფუთვით შეფუთვით ბატონი ხანის ეპისკოპოსად დანიშნულ მტკიცე მონაღელ და აკურთხა „ფსახეთის კათალიკოსისა ხელთა სკვდართა შიგნით ბიჭვინტისასა, ქრონიკისა იყო სრულ, წარვედით ფსახეთის სკვდრთაგან იგნისისა გუ, მოვედით იგლისა გუ“-ო (ქრისტიანთა, 8). მაშასადამე ამ სიტყვების დამწერი უმეტესად სამღვდლო პირი უნდა ყოფილიყო, ალბათ გენათელის მხლებელი ბერი. ამით ახსენება, რომ მისი ცნობები საზოგადოდ საეკლესიოსა და განსაკუთრებით გელათური ამბებს შეიცავენ. ავტორი მემატია-ნა, არავითარი გარკვეული მიზანი და თხრობის მეთოდი მას არა ჰქონია, მაგრამ, ვითარცა თანამედროვეს მიერ აღწერილის კვანძოს, მის შრომას ჩვენის ისტორიის აღდგენისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს.

ფარსადან გორგიჯანიძე.

ფარსადან გორგიჯანიძე ქ. გორითანა ყოფილა. თავის თავს იგი მუსხრამიან სამართლის წიგნის „ჯამი აბას“-ის ქართულს თარგმანში ქართველს უწოდებს (Brasset. Histoire moderne de la Géorgie, I-re livraison, p. 543). ირანის-კი ჰგონია რომ იგი სომეხი უნდა ყოფილიყო (იქვე, 510). შესაძლებელია მით უმეტეს, რომ თავთა მისს ნაწარმოებების ბირველს ნაწილში სომეხეთის ისტორიის ამბებს სახელით ადგილი აქვს დათმობილი. შემდეგ იქნებ

მისი სამართლიანი მიჯნალობა, როცა იგი ბერძნულენოვან თემანიშვილის ლუარსაბ ბატონიშვილის შუამდგომლობაში გარკვეის ამახვის მოკვითხრობის, რომ „მაროტეულია სელმწიფეთე შეწყენისა და შემტოდლობისა დარიდება, ნამეტნაყად უკადრისობის შებედება და მათს სისხლში გარკვეა: ქართლში ქართველი მრავალი და ძრეული არაინ და სომეხნი ცოტანი და უდონონი და მათგან ამ რიგის საქმის თქმაც ძრეულია, თორადა ქნა; და ქართველთ უნდოდათ ეს სისხლი სომეხთზედ დაეკრეს:“—ო (ქცა II, 535 ნუბინაშვილის გამოცემა, კტ. 326) მარტო ბირუთვნიელობისა-გი არა, არამედ მის უწინდელ ერვნულ გრძობის შედეგიც იყო. მანცა-და-მანც თვით ავტორი, როგორც ეს ზემოთქვანილ სიტყვებითგანა სჩანს, თავის თავს ქართველად სთვლიდა.

ფარსადან გორგიჯანიძე თავის ისტორიაში თავის თავგადსავადის შესახებ ვრცელს ცნობებს გვაძლევს. სხვათა შორის აქ ავტორი სწერს: „ფარსადან ვიტყვი ამსა, ვიმოქმებ დმეტოსს მართაფლსა, ათის წლისსა სამოცდა ათს წლამდისინ, რაც გარდამხდომია და ან ლირსა წიგნთა შიგან დასაწერათ, მართალი ეს არის“—ო (სახაბო მუხეუმის სამეცნ. აკადემ. ხელთნაწერი Ms. Georg. № 6 რვეული 31, გვ. 11). მაშასადამე როცა ავტორს თავისი საისტორიო შრომა დაუმთავრებია, იგი 70 წლისა ყოფილა.

რომელ წელს კათავა თავისი თხზულება ამის შესახებ მხლოდ ერთი ცნობა მომხოვეა. ხელთნაწერის 32 რვეულში, 15 გვერდზე შემდეგი მინაწერი არის: ფარსადან გორგიჯანის (sic) წიგნე სულ ბოლოს ასე იყო მოწერილი... ეს დაიწერა მისის გასულს ქკს ტუა“ (შეად. ნუბ. II, 560). საქმე ესლა ის არის, ვის ეკუთვნის ეს მინაწერი; თვით ფარსადანს თუ სხვას ვისმეს? ბირველ შემთხვევაში ხვენ გორგიჯანიძის ისტორიის დაწერის თარიღი გვეცოდინება. მაგრამ შეიძლება ეს ადგილი მერე აყოს მიმეტებული ვისგანმე. თვით ხელთნაწერის გადაწერი სვიმონ ტაბიძე გურული თავის „უწყებში მკითხუნლათს“ (რვეული 32, გვ. I); რომელიც იმ თავს მინდევს, სდაც ავტორის ზემომოყვანილი ბიოგრაფიული ცნობები მომხოვეა, ამტკიცებს: „ქამომდე აღწერა ფარსადან გორგიჯანიძისა და ჭგავს რომ, რადგანაც ამ ვამებში დიდი ხნისა იქნებოდა, აღარ დასცალგებია მეტის დაწერა“—ო. მაშასადამე გადაწერი უგანახუნელს თარიღიანს მინაწერსაც გორგიჯანისად არა სცნობდა. ერთის სიტყვით. ზემომოყვანილი ცნობა სჯეჟოა და ამის გამო გამოყენდაც.

„წაბი აბასი“—ს თარგმანში ამ მხრივ სრულგბათ გარკვეული ცნობები აქვს აღნიშნული ფარსადან გორგიჯანიძის (Brosset. H. moderne, 513). „ჯამი აბასი“—ს გადმოთარგმნა დაუსრულებია 1691 წელს, ხლოდ ამ დროს იგი 65 წლისა ყოფილა. მაშასადამე ფარსადანი 1626 წელს დაბადებულა. ხლოდ რაკი მისივე სიტყვებითგანა სჩანს, რომ იგი ისტორიის დამთავ-

რების დროს სსმტგდა ათა წლისა უნდა ყოფილიყო, ამიტომ ისტორია ავტორის 1696 წელს დაუსრულებია.

ფარსადანს თავის თავზე მოთხრობილი აქვს: „როსტომ მეფემ ვითაც შეილი გამზარდა და მრავალი წყალობა დასმართა და დამაქოტწილა და სუის დღეს ბატონის დედოფლითა და საქართველოს თავადნი¹⁾ უაღაბობით შინ სსმომიდგა და ილხინა და აღსინა და კელმწიფე[მ] აფითონ სარჯი კარდისადა... ამ დროს როსტომ მეფის მოხმარებით ბედნიერს შაჰს აბას ეაენს ზად ერისაფისათვის ყაზმინის სიასღეს, ბოჭრუდს ეძახიან, ოცი სოფელი ებოძებინა; მე გამგზავნა, რომ იმისი მოსავალი მართალი შექმეტყო“-ო (ხელთნაწერი, რვეული 31, გვ. 12—13). ყაზმინში ყოფნის დროს მისი ერთგული ემა გაუბრეყებოდა და აოფი უსროლია ფარსადანისათვის. ტუგია მარჯვენა ბეჭში მოხვედრია. როცა შევიტყე მისი დაღატუ, „მე გვარო (sic) ჯაფრი ვერ მოვითმინე, დავაშავე და ორივე კვლები დავკრევინი და შევიქენ მონანავ და, რაც შემედლო, სარჩო ვაუჩინე და რა ცოცხალ ვიყავ ამის ნანებაში ვიყავ“-ო (იქვე, გვ. 13—14).

სწარსეთითგან რომ ქართლში დაბრუნებულა, ამ დროს როსტომ მეფეს თურმე დეგან დადიანის წერილი მოსვლოდა: „შატა წულუკიძე, ჩვენი ვაზირი, მიიტყვალა და ფარსადან თქვენი გაზდილი არისო... ამას მოგეღათო, რომ ჩვენი ვაზირობა მტკან უბოძოთო“. თუმცა როსტომ მეფე დათანხმებულყოფო, მტკანში თავით ფარსადანი უარზე დამდვარა და წასვლა არ მოუხდომინა. მეფესაც ძალა აღარ დაუტანებია, ფარსადანი გაღანში გაუსტუმრებია. იქ ერთს წელიწადს დაუყვია და შემდეგ ისევ ქართლში დაბრუნებულა. მაშინ როსტომ მეფეს ფარსადან გორგიჯანიძე ისპანში სამოურაოდ გაუგზავნია (იქვე, გვ. 14). ეს ამბავი ქრთნიკონს 344-ს, ე. ი. 1656 წელს მომხდარა (ხუბ. გვ. 538; ჭიჭ. 331). „ყოფლის მორთვიითა და გაწეობით ისაჰანს ჩამოველ, ბედნიერმან შაჰაბას ეაენმან კარგის თვალთ მნასა და დიდი პატივი დამდვა, ასე რომ უფროსი ერთი სადივიანბეგოს სამსახურს მე მიბოძინება“-ო (იქვე). სხუებს შუერთ ტუფილადა დაუბეზღებიათ. რაკი ეს გამოეღაფნადა, დამსმენელთ შაჰში თვალები დასთხარა და „მე უშეკალასობა მიბოძა და სუთი სოფელი გუდგუეიქანში სარჩოდ გამიჩინა, მე ყაენის კარს დავრჩი და ჩემი ჯალაბნი საქართველოში დარჩინენ“-ო (იქვე, ხუბ. 538—539, ჭიჭ. 331).

ამის შემდგომ გორგიჯანიძეს მულმივი ბინა სპარსეთში მოუპოვებია; „მას უკან ორმოც წელიწადს შაჰაბას (sic) და მის შვილს შაჰ სულეიმანს ვემსახურე“-ო (ხელთნაწერი იქვე, გვ. 14), მაშასადამე 1656 წლითგან მოყოლებული 1696 წლამდე.

სწარსეთში ყოფნის დროს ფარსადან გორგიჯანიძეს, როგორც ეტყობა, მაჰმადიანობა მიუღია. თუმცა იგი თავის თხზულებაში კრინტს არა

1) ხელთნაწერში „თალდინ“-ა.

სძრავს, მაგრამ უბევ ბრძისემ აღნიშნა, რომ ამის შესახებ ცნობები ისკანდერ მუნშის ისტორიაში მოიპოვება: „როსტომ ხანმა, ისპანხანის ტარულამ, თავის მავიერ წარმომადგენელად ბირანსიმი აღნიშნა, მაგრამ შემდეგ მას ხელმწიფე გაუწერა და გადაუყენა, ხოლო როსტომ ხანს დავადა, იმის დავას სხვა ვინმე აღნიშნა. საქართველოს ბატონმა ქართველი ფარსადან ბეგი აღნიშნა და წარადგინა. შვილს ამხუე შეუთვალა, რომ... შეუძლებელია ურწმუნო მართლმორწმუნეს ვიწინა“-ო, როსტომ ხანის წარდგენილება მხოლოდ მაშინ იქნება ნებადართული, თუ ფარსადან ბეგი ისლამს მიიღებსო. ფარსადან ბეგი ამაზე დათანხმდა და თანამდებობა მიიღო“-ო, მოგვითხრობს სპარსელი ისტორიკოსი (B. Dorn. Erster Beitrag zur Geschichte der Georgier, Mémoires de l'Académie impériale des sciences de St.-Petersbourg sixième série t. VI. p. 431).

შვილის სტანგებო მონდობილობით ფარსადანი ერთხელ ქართლში იყო გამოგზავნილი იქაურ საქმეების ვითარების გამოსარკვევად (ჩუბ. 539—540, ჭეჭ. 332--333).

ფარსადან გორგიჯანიძისთვის აღვილი არ იყო აღვლი შენარჩუნებინა: დიდი მტრობა და შურის სურვევდა სპარსეთში მოხლეკებს შორის და თავისთ მტრობის დანდობა არ იტოვდენ. ამგვარ ცხოვრებას მის სულიერ მდგომარეობაზე და აზროვნობაზე თავისი დალი დაუჩნევია. თავის შვილის დარეგებაში იგი გულწაბრობილობას და პირმოთვრობას სამავალითო თვისებადა სთვლის: „ჭკვიანი ამის ჭკვიან ხოშიადის (sic) შემნასყა იყოს და უოკელს კაცს სამეებელი უთხრას და სწავლელი თავისი რვის გაუცხადოს... თუ მიფარვით თქვას, სქემ მისი გარეგება, და თუ მრავალისთვის უთქვამს, მემშურენი სელსინოს სქეირად გაუსდინ“-ო (სელსინაწერი, რვეული 31, გვ. 8—9). აღამიანი ქონების შეძენაზე უნდა ზრუნავდეს იმიტომ, რომ „უქონლობას ყოველი ქირი სჯობს“-ო (იქვე). „მაგრამ, რაგინდ ბევრი აქნდეს დაფარვითა სჯობს, თორადა (sic) მემშურენ და მობეზლანნი მტრნი ასტუდებთან ან მებატრანესთან შყაბესლებენ და წართმევენ და ან ქურდს შეუჩენენ გასაქურდავად და ან ძმას და შვილს კარდაჭვიდეებ“-ო... (იქვე, გვ. 10). ანავის არ უნდა ენდოს აღამიანი და თავდაპირველად თავის თავზე უნდა ისრუნოს. სიბერისათვის თავისი კერძი გამოზოგილი უნდა ჭქანდეს, თორემ თუმცა „მართალია და ტემზარიტი, რომ უოკელს მამს თავისი სქანული და მამული თავისი შვილისთვის უნდა, მაგრამ (sic) შვილს თუ მამა საქონლიანი ჰყავს, მალ მისი სიკვდილი უნდა, რომ მისი საქონელი დახარჯოს და თუ მამა უქონელია, შვილი ერთ ლუქმას ჰურს რომ აქმევს, ღრეში ასჯერ წააყვედრებს: «ქს ვაძალღებული არ კვდებისო, რომ მოვრჩეთო» (იქვე, 11). სკუთარს შვილს თუ არ ენდობდა აღამიანი, რასაკვირველია რომ უცხოს სიფრთხილით მოჭკვარობდა. უველსათვის უნდა ესამოვებინა აღამიანი, მტრისათვისაც-გი: „სჯობს ყოველის კაცის მომა-

დლიერობა, სჯობს დამღურებასა, მტერს მტერობას ნუ გაუცხადებ, შენი თავი მოყვასად აცენვე“-ო (იქვე, 10).

თუმცა ავტორი თითოხანტ მისდევდა, როგორც სწანს, თავის მწარე განმტდელიებაზე დამყარებულს მოძღვრებას, მკრამ ვერც ამ მოძღვრებას გადღურჩენია იგი ბედის უკუღმართობისაგან: ეტეობა მამინდელ მრავალცვალებადს დროს ტბილი სიტყვაც, შირმოთნეობაც, გუღწათხრილობა და სკუთარ კეთილდღეობაზე ზრუნვაც ვერ უზრუნველ ჭეოფდა ადამიანის ბედნიერებას. თვით ფერსადანს თავის ბედის ჩარხის უკუღმად მობრუნებასე აქვს აწერილი: „ნაზარ ალი-სანსა და აბას ეული-ხანს. შუა სამღურავი ჩამოვარდა და ერთმანერთს გურგი-ხანის კერძობასა სწამებდენ და უაერთან იბუზდებოდნენ და აბას ეული-ხანს უნდოდა, რომ უომრად გიორგი მეფე უაერის კარს გაეგზავნა და ნაზარ ალი-ხან ამისთვის ჩქარობდა, რომ საბატონო მისი გიორგი მეფეს ეჭირა და თვითონ ქალაქში იყო და არსით მოსავალი არა ჭქონდა. ფრსადან ვიტყვი ამას... ბედნიერე უაერი ნაზარ ალი-ხანის სელ-გამოუმივლობასთვის ჩვენსედ აგუზებას შვიქნა და ნაზარ ალი-ხანც გაგვიავდა და მტკრმან დრო დაცა (sic) და დავიწყეს ბეზდობა“-ო (ჩუბ. 537, ჭიჭ. 371—372). ისკანდერ მუნშის ისტორია გვიჩვენებს, რომ ფარსადანს ისედაც ბევრი მომღურავი ჭეოლია (Dorn, op. cit. გვ. 431). მისი შვილი და ძმაც მეტად თავსედი და შედიღურები ყოფილან და იმთა გამომისობით მასაც მტრები გავჭეიდეობან. მაინც უკანასკნელი უბედურება ძმის ბრალით დასტყდომია თავს.

ფარსადანს თავისი უკანასკნელი განსდღელი ასე აქვს აღწერილი: „ჩემი ერთი ძმა, ერანის ზარბ-ბაში იყო და სიტყვა-დაუჯერებელი და თავის-მომწონე კაცი იყო და უაერის საქონლისაგან შვიდი ათასი თუმანი დეეჟანტა და ტუდ-შუდის კატებისათვის ესესსებინა. ამით უაერთან დამეზდა და დასჭირვინეს და საქონელი აუწერეს. არა ჭქონდა რა. უაერს მოასწინეს ამის საქონელი ამის ძმას შელიქ სდათ ბეგ უზბაშისთან არსო ადრებუჟანსო (sic). ისიც და[ა]ჭირვინეს... ნახეს რომ არც რა იმას აქვს და თქმული: სიტყვა გამტყუნდების, ამისთვის ჩემისა და ჩემის შვილის სოფლები და საქონელი და სხლის მორთულობა, კაცისა და დედაკაცის იარაღი, და რქო-ვერცხლი და თვალმარკალითთა მურასა და ჯოგი ცხვარი, ნახირი აქლემი, ცხენი და ჯორი და ან რაც იქნებოდა სამის ათასის ფულისა დადგა და უზბაშის სასელზე დავწერეს; და უზბაშის არც ასი თუმნისა იქნებოდა და უაერს გამოუგზავნეს“-ო (ხელთაწერი რეეული 31, გვ. 14). ასეთ უბედურების დროს ისტორიკოსს ჯანმაც უმტყუნა: „მე ფარსადან ორი წელიწად იყო ავად ვიყავ და მუხლის თავები წამსდომოდა, უკაცოდ ფეხზე ვერ წამოვდგებოდი, კარსედ მისვლა არ შემეძლო“ (იქვე). „წელიწადს ნახევარს ასრე ავად ვიყავ, რომ ჩემი სიცოცხლე არავის ეგონა“-ო, ჩივის გორგიჯანიძე (ჩუბ. 567, ჭიჭ. 372). ამისთანა მდგომარეობაში მეოფეს, ლოკინად ჩავარდნილს, ძმამაც კი უმტყუნა,

იმ ძმამ, რომელმაც ჩემი ქონება თავის ცოლის ძმებს უგზავნა, ჩემთვის ვერ გამოიმეტა“-ო (იქვე). დასწრეულებულ ფარსადანთან სანსავადაც-გი არ მისულა (იქვე, ჩუბ. 568, ჭიჭ. 372). რაკი ეახთანაც დასმენილი იყო, კარგა ხანს ყენისაგანაც წყალობას იყო მოკლებული. მერე აღბად ხელმწიფის დედის დასმარებით (ხელთხაწერი, რეკული 31, გვ. 15) მამის გული ისევ მომღბდა: „არს მივსწერე და თავისი ხელნახლები პური ვთხოვე და, დემთმან აღდგომქელს, ერთი სუფრა პური და ყოვლის საქმლისაგან კერძი ებოძა და მესამეს დღეს ჩემი შვილი ახატი ექმნა... რა ხელმწიფე მწყალობელი შეიქმნა, სხვანიც დატკბენ და მტერობა მოშალეს“-ო (ჩუბ. 568, ჭიჭ. 372).

უთარსობება ნახარაღისხანს. (გრეკლე I) და ახს ეული ხსნ შორის მამოკრდნილა 1693—1694 წ. (Brosset. H moderne, p. 512). ყენიც მას 1692—3 წ. ახლო ხანებში გასწყრომია (იქვე). მაშასადამე ფარსადან გორგიჯანიძე სწორედ იმ დროს, როცა თავის ისტორიას სწერდა; უკიდურესს გაჭირვებაში ყოფილა: 65—70 მოხუცი, ავადმყოფი, გალატაკებული და უმწეოდ მიგდებული.

როგორც თვით ფარსადანი მოგვითხრობს, მისი ისტორია სრულს სიმარადეს შეიცავს იმ დროითგან მოყოლებული როცა იგი. ათის წლისა გებდა ვიდრე 70 წლისა შესრულდებოდა: ამ 60 წლის ამბები მას დწერილი აქვს ვითარცა თანამედროვეს და მონაწილეს. რაკი ისტორიკოსი 1626 წელს დაბადებულა, მისი ისტორიის სანდო და კეშმარიტ ნაწილად ამგვარად უნდა 1636—1696 წ. ამბები ჩაითვალოს. მართლაც აქ თვით მოთხრობაში მონაბეება ისეთი ცნობები, რომელსაც ავტობიოგრაფიული ხასიათი აქვს. რაკი ფარსადან გორგიჯანიძეს სმარსეთის სამეფო კარზე დიდი ადგილი ეჭირა და საქართველს საქმეებიც ზედმიწევნით უნდა სცოდნოდა, ამიტომ მის თხზულების ამ უკანასკნელს ნაწილს საქართველოს ისტორიის შესწავლისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს და ძვირფას ცნობებს გვაძლევს.

ფარსადან გორგიჯანიძის შრომა დაწერილია სპარსეთში, იმ დროს, როგორცა სმანს, როცა ვასტანგის მიერ შეკრებულ „სწავლულთ კაცთა“ კომისიის ქცის შეკრება და გაგრძელება არამც თუ დამთავრებულა არა ჭქონდა; (ის. აქვე, ქცა), კერ ვკანებ დაწეობილი არც-გი ჭქონდა. მით უფრო საყურადღებოა ამ მხრივ ფარსადან გორგიჯანიძის ნაწარმოები, რათგან იგი საქართველს საზოგადო ისტორიას სწერს უძველეს დროითგან მოყოლებული თავის დრომდე, როგორც აღნიშნული იყო, 1696 წლამდე. ჩვენი ისტორიკოსი თავისით მოქმედებდა და არავისთვის არ მიუბძნია, —ეს შეადგენს მის ნაკლსაცა და ღირსებასაც.

იმისდა მიხედვით, თუ რა წყაროებზე ამყარებს ავტორი თავის ისტორიას, მისი თხზულება შეიძლება ოთხ ნაწილად გავყოთ.

თავის თხზულებას ფარსადან გორგიჯანიძე შემდეგ მოთხრობით იწევს: „აქ ამხუი ფრანკეთის კემწიფის ქალის ჰორომ-სიმესი და წამება მისი“ (ხელნაწერი, გვ. 1). ამ სთაურს არავითარი წინასიტყვაობა არ უძღვის და არა სჩანს, შემთხვევით აკლავ ხელნაწერს თავი, თუ თვით ავტორმა დაიწყო ასე ეტყუარად თავისი საქართველოს ისტორია. მაინც-და-მაინც ფარსადან გორგიჯანიძეს, როგორც ეტყობა, არც სცოდნია, რომ საქართველოს უძველეს ხანის ისტორია უკვე დიდი ხანია არსებობდა, რომ მთელი კრებულის ეს იყო, რომელიც ქართველების უოფა-ცხოვრების ამბებს შეიცავდა უძველეს დროთაგან მოყოლებული მე-XI-V-ე საუკუნემდე.

მეორე თავს სთაურად აქვს: „ამხუი რომის კემწიფის კოსტანტიელის (sic) გაქრისტიანების და საქმი მათი“ (იქვე. 4). შემდეგ მისდევს: „აქ ტრდად (sic) კემწიფის კლასიკრება მამის სისხლის სძებნელათ არდაშერის შვილს შაფურს კემწიფეზედა“ (იქვე, 5), რომლის შემდგომ მე-9-ე გვერდამდე სომხეთის ისტორიის მოკლე ცნობებია მოყვანილი. მერე მე-10-ე გვერდზე მოასრობილია სულ მოკლედ ბატონთა მოსვლა საქართველოში, მათი გაქრთვება, გიორგის, დავით აღმაშენებლის მოღვაწეთა ოთხ სტრიქონად აღწერილი. შემდეგ დავით აღმაშენებლის შვილის (sic) გიორგის მეფობა. ამგვარადვე მოკლედ გიორგის ძის (sic) დემეტრეს მეფობა მისდევს. მე-11-ე გვერდზე შემდეგი სწერა: „ესენ (დემეტრე) მიიცვალა და შვილი ამისი (sic) დავით გაბატონდა სომხეთა ქრთიკონს შვიდას ორმოცდა ოთხსა. აქამდისნ რომ სომხობას უკან ბატონობა უქნიათ ქრთიკელობამიგან, ხან ძრეილის (sic) მტრისაგან ბევრჯერ უბატონონი ქნილან და დაფანტულან, შეიქნა შვილთა ამ სხეთ სსენებულთ მეფეთა სმას ოცი წელიწადი უბატონებია. სომეხთ ქრთდასს ორმოცდა ორ წლამდისინ ამას სეთი დაწერილთ ბატონებს უბატონებია; მაგრამ ამებს უკან, გაურას წინათა და უკანც ბევრს ბატონანებს უბატონებია (sic), რომ ყველას ნაქმრობა და სახელი და მამის შვილობა და დრო მათი და სახელი მამათი მათი (sic) ზოგი არ მიპოვნია და სოგი რაც მოგებულა ქვემოთ დაიწერების მდთითა“-ო (იქვე. 11).

სწორედ გასაოცარია, რამდენი უვიცობა და შეცდომები მოიპოვება ამ ერთს ფურცელზე (10—11). აქ ყველაფერი დომხალივით არის არეული: ხშირად ავტორმა არ იცის, ვინ ვისი შვილი იყო, ვინ ვის მისდევდა; ამას თითონაც ვხვდებით. მაგრამ ვაი იმ ცოდნასაც, როცა-კი იგი თავის ცოდნას იხენს. ქრის პირველი ნაწილი, თამარ მეფის ისტორიამდე, როგორცა სჩანს, გორგიჯანიძეს თვლით არ უნახავს, თორემ განა შეეძლო ავტორს თავის თხზულების პირველი ნაწილი ასეთ უვიცობის მორევად გაეხადნა?

რომ ამ ნაწილისათვის ფარსადანს საისტორიო წყაროები ნაკლებად ჰქონია, ამის იგი თითხანც აცხადებს: „ბევრს ბაკრატანებს უბატონებია, რომ ვუელას ნაქმრობა და საკელი და მამისშვილობა და დრო მათი და სასელი მამათი მათი ზოგი არ მიზონია“, სოლო რაც ვიპოვე ქვემოდ არის მოთავსებული. მამასადამე მას მინც რაღაც წყარო ჰქონია: ეს სხვათა მოწმის იმითაც მტკიცდება, რომ აქ ავტორს თარიღები მოჭევის და ეურადლების დიხსი ის არის, რომ თარიღი „სომეხთ ქრონიკონით“ არის განსაზღვრული. ეს გარემოება გვაფიქრებინებს, რომ ავტორს რომელიღაც შეცდომებით სავსე მოკლე სომხური ხრონოლოგია უნდა ჰქონოდა. იქითაჲნ ამოღებული ცნობები იმდენად სხვილ შეცდომებით არის სავსე, რომ უნებლიედ ეტვი გვებადება, ზეწიერ გადმოცემით, სხვის დახმარებით ხომ არ სარგებლობდა ავტორი?

თვით გორგიჯანიძე ერას უცნაურად გამოთქმულს სათაურში ერთს თავის წყაროს ასახელებს. მე-28-ე გვერდზე იგი სწერს: „რაც (sic) ანბავი ბაკრატანთა (sic), რომ სომეხთ ცხოვრებაში სწერია მათი მარულა“. ამ უთავბოლო წინადადებთაგან მხოლოდ იმას გაგება შეიძლება, რომ ფარსადან გორგიჯანიძეს წყაროდ „სომეხთა ცხოვრება“ ჰქონია. იქ წერებულა ის ცნობები, რომლითაც ასე უხვად ავსებს იგი თავის თხზულების შირველს ნაწილს.

აღბად სწავსულ წყაროთაგან უნდა იყოს ამოღებული შემდეგი მოთხრობებიც: „უწინდელი ანბავი ეს არის—ხოროვ პარტაველიანი ტრდად კემწიფის შვილი“... (იქვე, 30), „დაკარგვა ღორინდამენ შაბდიზის ცხენით შირინისა ტრდათ (sic) კემწიფის შვილის სომეხთ კემწიფის ხოროვის ქალისა და გლოფა და ტირილი მამიდისა და ძებისა (იქვე, 33), „ქა შირინის მოსვლა მადანის და ხოროვის მოსვლა მულამს (sic) ერთმანერთის სძებნელად (იქვე, 34), „ქაქვ კემწიფის ცნობა მავანზე დელოფლისაგან და აშეობა მისი და შირინისა და ერთმანერთის მოძებარნი მულამში შეიყარნეს“ (იქვე, 35) და „ქა ქარწილი ხოროვ ერის (sic) კემწიფისა სომეხთ კემწიფის ხოროვ ტრდადის შვილის ქალს შირინისთანა და მადანის შეყვანა“ (იქვე, 36). ერთი სიტყვით, აქ ცნობილი სპარსული სამიჯნურო პოემა „ხოროვ ეა შირინი“ არის მოთხრობილი. ამ თხზულებას სდამარული ხანათა აქვს, სალიტერატურო ნაწარმოებია და არა სინამდვილე, ამიტომ იქითაჲნ ისტორიაში ცნობების შეტანას ადამიანი ვნების მეტის წაფერ სარგებლობის მოტანა არ შეუძლიან. რომ ხოროვ და შირინის ისტორია მხოლოდ სდამარული მოთხრობაა, ამას, როგორც სხანს, თვით გორგიჯანიძეც გრძნობდა. ეს იმთა მტკიცდება, რომ მოთხრობის უკანასკნელ თავის ბოლოში იგი გვამცნებს: „მრავალი არაკი მოკლეთ მითქვამს“-ო (იქვე, 37).

ფარსადან გორგიჯანიძის ზოგიერთი, განსაკუთრებით საქართველოს შესახები ცნობები მხოლოდ ზეპირ გადმოცემაზე აქვს დამყარებული. ამას

იგი თითონაც არ მალავს. მე-21-ე გვერდზე მკვ. იგი სწერს: „აქა ცოტას რასმე ამბავს გავონებულსა მიზანს კემწიფისას და მისის შვილის (sic) ვახტანგ გორგასლისას დავწერ, მაგრა წიგნი არ მინახავს“-ო, და იქვე უმატებს: „თუ ამათი ანბავი ვინმე წიგნათ ნახოთ, აქედამენს საუმატკო“-ო. მაშასადამე მას ქცა არ უნახავს და ნაწერ წყაროს მაგიერ „გავონებული ამბავით“ უსარგებლია.

სწორედ განმაცვიფრებელი და დაუჯერებელი რამაა, რომ საისტორიო ცნობები იმდროინდელ საქართველოს განათლებულ წრეებს, რომელთა ჯგუფს უეჭველია ეკუთვნოდა როსტომ მეფის მახლობელი კაცი ისტორიკოსი ფარსადან გორგიჯანიძე, საქართველოს ისტორია ასე მახინჯად ჰქონიათ დაზებარებული!.. ვახტანგ გორგასანი მიზანს მეფის შვიდი იყო. ეს შემთხვევითა შეტდომა კი არ არის, ავტორი სრულებით დარწმუნებული უფიქლა, რომ მიზანს მეფე ვახტანგ გორგასლის მამა იყო, რათგან მე-25-ე გვერდზე მას მოთხრობილი აქვს: „სიკვდილი მიზანს მეფისა და მეფედ კურთხევა მისის შვილის გორგასლისა“-ო.

ამგარევე თვისებისა და დარსებისა გორგიჯანიძეს ცნობები მედიქ. შავთ-გან მოუფლებული თამარ მეფის გამეფებამდე (იქვე, 37—47). თავი „აქა გაძღაიერდა ქიქვიანთა ზედას სულთან მედიქ. შავთ (sic) კემწიფე“ (იქვე, 37) მიზანს ხოსროვ და შირინის ამბავს მისდევს. შემდეგ მოთხრობილია: „აქა მეფის ბავჯატისაგან თავისის შვილის გორგისა თბილის ქალაქში მეფედ კურთხევა და თვითონ (sic) დიდის ჯარითა და მორთულობით სულთან მედიქ. შავთან წასვლა“ (იქვე, 39), „აქა ბავჯატ მეფისაგან თავისის უფროსის შვილის გორგის მეფეთ კურთხევა“ (იქვე, 40—41), „მეფე ბავჯატ მიიცვალა და მეფე გორგი კემწიფობდა“ (იქვე, 41), „აქა სიკვდილი მეფის გორგისა და გაკემწიფებამ მამის ალაგზედ მეფის დემეტრესი“ (იქვე, 42), „მეფემ გორგიმ თავისი ასული თამარი მეფეთ აკურთხა, აქ თქმულა: «დეკვი ღომისა სწორა ძუ იყოს გინდა კვადია»“ (იქვე, 43), „აქა სიკვდილი თამარ მეფის დედის ბურდუნს დედოფლისა“ (იქვე, 45) და „ამისთანას დროს მეფეთა მეფე გორგი მეფის თამარის მამა, მიიცვალა“ (იქვე, 46). საკმაოა აღაშინებამ მარტო ამ სათაურებს თვალი გადაავლოს, რომ ნათლად წარმოიდგინოს, რანაირად არეული იქნება ყველაფერი თვით მოთხრობაში. აქაც ავტორს უეჭველია უნდა ეთქვას: „აქა ცოტას რასმე ამბავს გავონებულს დავწერ, მაგრა წიგნი არ მინახავს“-ო, თორემ ქცის ხელთანწერი რომ ჰქონებოდა ასეთის გასაცხარეს რამეს არ მორამავდა.

თამარის გამეფების ხანათგან მოყოლებული, ფარსადან გორგიჯანიძე აშკარად ქცის მოთხრობას მისდევს: ამიტომ გორგიჯანიძის თხზულების პირველ ნაწილად ჩვენ 1—47 გვ. ვთვლით, ხოლო მე-47 გვერდითგან იწყობა მეორე, ქცაზე დამყარებული, ნაწილი.

პირველი ნაწილი, როგორც აღწინასწარმით, განსაკუთრებით ზეპირსა და „გაგონილს“ ამბებზეა დამყარებული და ამის გამო მას ზღაპრული ხასიათი აქვს, რაკი მისი ორიოდვე წერილობითი წყაროც, როგორც მაგ. სომეხთა ცხოვრება და სოსროც და შირინის არკია, თქმულებებსზეა დამყარებული. რაიგან ფარსადან გორგიჯანიძეზე უწინარეს ამ ხანის შესახებ უკვე არსებობდა ვოკალ შემთხვევაში ბევრად უკეთესი, ხოლო მე-VIII—XII-ე ს. შესახებ საეტიმოლოგია საისტორიო თსულებები, ამიტომ გორგიჯანიძეს ნაწარმოების ამ პირველ ნაწილს არაავითარი მნიშვნელობა არა აქვს და არც თანამედროვეებისათვისა ჰქონია. მტკნარ, განმაცვიფრებელ უფროებით სავსეს—ამ ნაწილს მკითხველთათვის გნების მეტი არაფერ სარგებლობის მოტანა არ შეეძლო. იგი მხოლოდ ერთის მხრით არის საუკრძალო: თუ ასეთს მადლდარისსიყვანს და მეფის მახლობელ მოხელეს და ისტორიკოსს, როგორც იყო ფარსადან გორგიჯანიძე, ასე დომსელივითა ჰქონდა არეული სამშობლო ქვეყნის წარსული და თავდასავალი, ასე ზღაპრულად ჰქონდა წარმოდგენილი და ქართული საუკეთესო საისტორიო წყაროები არამც თუ წაკითხული, თვალთვლით ნახსია არა ჰქონია,—ამს დანახენს ხელს, ჩვეულებრივს, შეათანა შეძლებისა და ცოდნის ჰატონს, რა-ღა წარმოდგენა უნდა ჰქონდეს? რასაკვირვლია არავითარი!.. ამას ნათლად ამტკიცებს ფარსადან გორგიჯანიძის შრომის ბირველი ნაწილი.

ავტორის პირველ ნაწილის თხრობის მიმდინარეობა ხშირად არეულია და შემთხვევითი: სოგეერთი ცნობები უსაფარო აღაგას არის ჩაკერებული და დანახენ მოთხრობასთან არავითარი კავშირი არა აქვს. მე-11-ე გვერდზე გორგიჯანიძე თვით აღიარებს ამას, როცა სწერს: „ამბავი ფრანკეთის კემწიფის ქალის ჰომომ-სიმეს წამებისა და წმიდის ნინოსი. უფრო ზეით ამბავია, მაგრა აქაც არას დაუშლის“-ო (sic). მე-30-ე გვერდზე ავტორი სრულიად მოულოდნელად ცხადებს: „ამბავი ერანის კემწიფებისა ცოტას რასმე სახელებს ზეით ვახსენებთ და გათავებით მას ამბავსა და ნაქმართა და სახელებსა თავ-თავიანთ ადგილს დაგწერთ. საქმე და გამოღაშრება ჰადდადის სალიფისა საქართველოზედან. გაძრილება სულთანთა ბაქჩუბინიანთა, საჯგუდიანთ და ხორაზმიანთა (sic) და ჩანგიზიანთა (sic), ოსმან ჯგუჯიანთა (sic), ქურქაჩიანთა და თურქმანთა და ისმელიანთა რომ შს (sic) სეფობით იხსენებინ და კემწიფობენ, რაც ამთვან საქართველოში იქნა“ (იქვე, 30). ამას ბირდაპირ ხოსროც და შირინის ამბავი მისდევს!

თამარ მეფის დროითვან მოყოლებული, გვ. 47—236 გვერდამდე ფარსადან გორგიჯანიძის შრომის მეორე ნაწილს უკავია. ამ 189 გვერდს ერთ ნაწილად იმიტომ ვთვლით, რომ აქ ავტორი ერთად-ერთ წყაროთი ხელმძღვანელობს, და ნაწარმოებსაც ამის გამო ერთი ხასიათი და ღირსება აქვს. მეორე ნაწილი მთლად ქართლის ცხოვრებაზე არის დამყარ-

რეზული. აქ ავტორი თავის წყაროს მისდევს და დედნის შინაარსი ზოგჯერ ძალიან დახლოვებით აქვს გადმოცემული, ზოგჯერ უფრო მდაბიურად. როგორც ნათქვამია, გორგიჯანიძე ქცის მისდევს თამარის მეფობითგან დაწყობილი, ხოლო თავდება 236 გვერდზე შემდეგ წინადადებით: „მეორეთ კიდევ მოსცა ვახან უანმან მეფობა საქართველოს ვახტანგ მეფეს: დაიჭირა ვახტანგ მეფემან სომხითი, დმანისი, სამშვილდე და ქვეუანანი ამ ტიხეთა“. აქ ნიშანი არის დასატული, ხოლო ქვემო არშიაზე იგივე ნიშანი გამოკრებულია და შენიშვნა სწერას: „აქამომდე ფარსადან გორგიჯანიშვილის (sic) ისტორიისაგან არს და ამ ადგილს აკლდა, დიდი ქართლის ცხოვრებიდან შევასრულეთ და ჩაუწერეთ ლანგთემურის ცხოვრებაშდისა და ლანგთემურის ცხოვრებიდამ ისევ ფარსადან გორგიჯანიძისაგან აღწერილი დაიწერება“—ო. მაშასადამე სამწიხაროდ დედანსა ჰქვამება. შესაძლებელია ფარსადანს ლანგთემურამდე ჰქონიყო მიუყვანილი მითხრობა. ხოლო თუ მას თავისი მითხრობა მართლა ლანგთემურამდის ჰქონდა მიუყვანილი, შეუძლებელია მას გორგი ბრწყინვალის მეფობის შემდგომ წყაროდ ისევ ქცა ჰქონდა. შეუძლებელი იმიტომ არის, რომ ამ დროს ქცის გავრცელება, ჯერ დაწერილი არ უყოფილა, თორემ განა ლანგთემურის ისტორიისაშიც ფარსადან გორგიჯანიძე თავის წყაროდ ქცის გავრცელებას არ განდიდა. ეტობა გორგიჯანიძეს ქცის ისეთი ხელთნაწერი ჰქონია, რომელიც მხოლოდ თამარ მეფის ისტორიისა და მონღოლთა დროინდელ ისტორიკოსის თხზულებას შეიცავდა გორგი ბრწყინვალემდე. ეს იყო მისი ერთადერთი წყარო მეორე ნაწილისათვის. მეტად საჭიროა ფარსადან გორგიჯანიძის თხზულების სრული ხელთნაწერი აღმოჩნდეს, რომ გამოირკვეს, ლანგთემურამდისა ჰქონდა მეორე ნაწილი მოყვანილი, თუ არა, და თუ ჰქონდა რა წყაროებიათა სარგებლობდა.

სასოგადოდ ამ მეორე ნაწილსაც ისტორიისათვის არავითარი მნიშვნელობა არცა ჰქონია და არცა აქვს, რათგან თვით მის წყაროს დედანმა, საუცხოვო ღირსებისამ, ჩვენამდის მოაღწია.

მე-235-ე გვერდით იწყობა ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორიის შესახებ ნაწილი, რომელიც იქა თავდება, სადაც ისტორიკოსი ვითარდა თანამედროვე თვით მოკვითხრობს, მაშასადამე მისივე სიტყვებისადა თანახმად 1636 წლამდე (ხელთნაწერი გვ. 337). ეს შესახებ ნაწილი ორად განიყოფება: ერთი ლანგთემურის ხანას შეიცავს და მოთავსებულია 236—263 გვერდებზე, სათაურად აქვს: „აქა ანბავი (sic) ლანგთემურისა ფარსადან გორგიჯანიძისაგანვე აღწერილი“ (ხელთნაწერი გვ. 237). მეორე 364 გვერდითგან იწყობა და ბოლომდის, ესე იგი 335 გვერდამდე აღწევს, ხოლო სათაურად აქვს: „ქ. სახელითა და შეწყვენითა მლთისათა ერანის კემწიფების ანბავი ისმინეთ, ზოგი წიგნებში წაკითხულია და ზოგი გათონილია, შეგროვებულია და ისპანში (sic) დაწერილია და ამის წყარა-

ში შას (sic) სეფის ნათესავთაგან რვას კემწიფობდა უქნია... მერვე... შახ სუ-
ლეიმან ამის წერაში კემწიფობდა“-ო (იქვე, 264). ამგვარად თითქოს უკეთესი
უნდა უოფილიყო ეს ორი ნაწილიც გავგეცაღკვევბია და შესამე და მეოთხე
ნაწილებად მიგვეჩნია. მაგრამ ეს შეცდომა იქნებოდა, იმიტომ რომ ხვეწ ფარ-
სადან გორჯიჯანიძის ნაწარმოების დანაწილების დროს იმით ხელეშმღვანე-
ლობთ, თუ რაკვარისა და თვისების წყარობითა სარგებლობდა იგი. სოლო
ამ მსრივ თუ განვიხილოთ გორჯიჯანიძის თხზულება, მაშინ, როგორც ქვემოთ
დავრწმუნდებით, მთელი ეს ორად გაყოფილი მოთხრობა ერთ, შესამე, ნაწი-
ლად უნდა აღვიაროთ.

„ანბავი ლანგთემურისა“ შემდეგ მოთხრობებს შეიცავს: ზირველ შემო-
სრეის აღწერილობას (ხელთ. გვ. 235—237), „აქა მეორედ მოხვლა თემურ
კემწიფისა საქართველოში დიდის ლაშქრით“ (237—239), „აქა თემურ კელ-
მწიფის მისვლა საქაზს ზედან“ (239—240), „აქა თემურ კემწიფი მალაზზედ
წვიდა“ (240—241), „აქა ომი ლანგთემურ კემწიფის ილდრუმ ბაეზიდ ხონ-
თქრისა“ (241—244), „წასვლა თემურისა იელსარამს (sic) და მისრეთს“
(244—245), „იელუსარემით (sic) მისრეთსაკენ ვალაშქრება“ (245—247),
„აქა შესამედ წასვლა თემურ კელმწიფისა საქართველოს ზედან“ (247—253),
„აქედამე დიდი ლაშქარი გაუძახეს ერზნგის ქვეყანას ზედან“ (253), „მოსუ-
ლა თემურისა სამცხეს და წინ მიგებება ივანე აბაბაგის და მეფის გიორგის
ძმა (sic) კოსტანტილესი“ (253—254), „თემურ კემწიფემ ივანე აბაბაგი და
მეფის ძმა კოსტანტილე ლაშქართ უთავა და სამცხიდაშ ივანეზეთს გაუძახა“
(254—256), „აქა თემურ კემწიფისთან მეფის გიორგის ფეშქაში და არხისა
და ფეშქაშის მოხვლა“ (256—257), „აქა თემურ (sic) კემწიფემ იმერეთის
მეფე გიორგი შემობრცა“ (257—259), „თემურ კელმწიფის სამარყანდით
ხათის მიმავალი გზაზედ მიიტვალა“ (259—261), „აქა თემურ კემწიფის
ვალაშქრება სამარყანდით ხათაზედ მოსარჯულებლად“ (261—263).

უძველია, რომ „ანბავი ლანგთემურისა“, რომელიც შესამე ნაწილის თაგ-
ში, 235—263 გვერდებზეა მოთავსებული, ატრედვე სმარსულ წყაროთგან უნ-
და იქოს ამოღებული. ფ. გორჯიჯანიძის თვით ავტორიც თითქოს დასახელებ-
ბული წყავს, ის ამბობს: „აქა ანბავი (sic) თემურის გახელმწიფებისა თვითონ
მითონ ჭუსინისა (sic) კელმწიფისა“-ო. ამგვარი ისტორიკოსი მირან ჭუსეინ
არსებობდა. სემწიქსროდ ამ ხანის შესახებ სმარსული საისტორიო ნაწარმოებები
ჯერ არც სავაოდ შესწავლილია და არც გამოცემულია.

ლანგთემურის ისტორია აწერილი აქვს ორ ისტორიკოსს ნიზამ შამის და
შერეფ ედდის აღი იეზდის, ორივემ თავის თხზულებას „ზაფარნამა“ უწოდეს.
ზირველ ავტორის თხზულება მიეყვანილია 1403—4 წლამდე, სოლო მეორისა
ლანგთემურის მთელ ცხოვრების აღწერილობას შეიცავს და დამთავრებულია
1424—5 წელს, მაშასადამე ლანგთემურის სიკვდილის 19 წლის შემდგომ.

შერეე ედდინ ალი იეზდის ნაწარმოები შეტად ცაზვიადებულ და შიძე ენით არის ნაწერი. წამდაუწყებ, სშირად სრულებით უადგილოდ ჩართულ, კორანის წინანდადეგებთა და ლექსებით აჭრელებულია და ძნელი სავითხაფიე არის, ამის გამო შაჰმა ზაჰანგირმა აბდუსატარ ესიამს მიანდო შერეე ედდინის ისტორია შემოკლებისა და უფრო ადვილ სავითხაფიე ვიგნად ცაქსადსა. მინდობილი საქმე ავტორმა 1615 წელს დაამთავრა. ამგვარივე შემოკლება განუხრანია და აურსულაება კიდევ ვიღაც უტნობს ავტორს შერეე ედდინის სიტოტხლის დროსვე და თავის თხზულებისათვის სხელად „ფატხნამაჲ სახიბეირანი“ უწოდება. სამწუხაროდ ჯერ-ჯერობით მხოლოდ შერეე ედდინის ისტორია დაბეჭდილი „Bibliotheca Indica“-ში (Calcutta 1887—1888 წ. Sharfuddin ali of Vazd. The Zafarnamah). თუ გორგიჯანიძისა და შერეე ედდინის თხზულებებს ერთიერთმანერთს შეგადრებთ, გორგიჯანიძის ცნობები სავარსულს დედანს ცხლად უდგება, მაგრამ ზოგიერთში განსხვავება კიდევ. სხვათა შორის ქართულს ტექსტს არც კორანის წინადადეგები აქვს, არც ლექსები, თვით მოთხრობაც მარტივია. ამიტომ, როგორც სჩანს, გორგიჯანიძეს წყარო მირან ჭყუსეინის თხზულება აბდუსატარ ესიამის 1615 წ. შემოკლებულ ისტორიის შესავსი უნდა ყოფილიყო.

როგორც თვით ფარსადან გორგიჯანიძე გვამცნებს, მას „ერანის კემწიფების ანბაი“-სათვის ორგვარი წყაროები ჰქონია:—წიგნები და ვაგონილი“, ანუ ზებირი გარდმოცემა. ორივე წყარო სპარსული უნდა ყოფილიყო, თვით თხზულებაც ხომ სპარსეთში, ისპაჰანში არის დაწერილი. „ერანის კემწიფის ანბაი“ თვით მოთხრობის შინაარს სრ შეესაბამება, რათგან იქ ნაამბობია უფრო საქართველოს თავგადასავალი სპარსეთის, ანუ ერანის ბატონობის დროს და შემდეგს ამგებს შეიტყავს:

„აქა უზუნ ჰასან მიიცვალა და შვილი გაველმწიფდა (იქვე ხელთნ. 266), „აქა უწინ ომი შაჰ ისმეილის და ალვად კელმწიფის გაქცევა სოფანით“ (იქვე, 267), „ილარი შაჰ ისმეილისა თავრიზით, შერევაჲ დღესა ჰამადანს მისვლა მოულოდნელის მტრისა“ (იქვე 268), „აქა გაველმწიფდა შაჰ ისმეილის შვილი შაჰთამაზ მამას უჟან ქჷს რე“ (იქვე, 269), „აქა შაჰ ტამაზ (sic) ყაენისაგან უწინ გალშქრება ქართლის მეფეს ლვარსაბს (sic) ზედა ქრონიკონს ას ოთხმოცდა რვაჲსა“ (იქვე, 270), „მეორეთ შაჰ თამაზ ყაენის მოსვლა საქართველოში“ (იქვე, 272), „ქრონიკონსა სლე მესამეთ შაჰტამაზ ყაენი საქართველოს წავიდა“ (იქვე, 272), „მეოთხედ შაჰტამაზ ყაენის მოსვლა საქართველოზედან ქრონიკონს სლა (იქვე 275), „ყაენის მოსვლა ატენის ციხეს ზედა (იქვე, 276), „ხანსა და დროს უჟან კიდევ ყიზილბაშის ლაშქარი მოუხდა და მეფემ ლვარსაბ სიზმარა ნახა“ (იქვე, 277), „ქჷს სმ მეფე ლვარსაბ გორიდამ აიყარა და გორის ვარხუნას მივიდა“ (იქვე, 278), „მოკვლა ყიზილბაშთაგან მეფის ლვარსაბისა, რომ თვითონ წინაა წარმეტყველობა (sic) ქნა“ (იქვე, 280), „აქა მეფე სვიმონ თავისის მამას ლვარსაბის ალაგს მეფეთ აკურთხეს“ (იქვე 280), „აქა ბატონი დავით თავის ძმის მეფის სიმონისაგან შემამწყრალი შაჰტამაზ ყაენთან წავიდა ყაზვინს“ (იქვე, 282), „აქა დარჩენა მეფის სვიმონისა და გამარჯვება მეფის დავითისა“ (იქვე, 284), „აქა მეორე შაჰ იამეილ სავაჰლავით

მოაკვდინეს და მისი ძმა შაჰ ხუდაბანდა გაეკლმწიფეს (sic)“ (იქვე, 285), „აქა მეფის დავითის მისვლა ხონთქარს (sic) თანა და ლალა ფაშის გამოძახება და აღრბეჯანის აღება ურუმთაგან“ (იქვე, 286), „ქრონიკონსა ორას ჩვიდმეტსა სიზ შაჰტამაზ მიიცივალა და მისი შვილი შაჰ ისმიელ გაეკლმწიფდა. მეფე სვიმონი იმან აღამუდის ციხით ყაზმინს მოიყვანა“ (იქვე, 288), „აქა მეფე სვიმონს დადიანი თავს დაესხა ოფისკუქს და გაიბა“ჯვა“ (იქვე, 290), „აქა მეფე სვიმონ ურუმთ შება (sic) ალგეთს ზედა და დაირჩინეს და წაიყვანეს თავრიზს და იქიღამენ (sic) დიდის პატრივით გაისტუმრეს კოსტადიპავლეს“ (sic) (იქვე 292). ქკს სპ პატრონის შვილის გიორგის გორს ამბავი მოუვიდა რომ გუშინ მამა შენი ალგეთის პირს ურუმთ შეება, ცოცხალი დაიჭირესო“ (იქვე 294), „გაკლმწიფება შაჰაზ (sic) ყაენისა“ (იქვე 295), „იღლარო შაჰპას ყაენისგან და მერვეს ღდეს ისპაჰნით (sic) თავრიზს მისვლა“ (იქვე 296), „მოშეველება გიორგის აივანზე მეფის და ბატონი მეფის ალექსანდრესი ლაშქრითა“ (იქვე 298), „აიღეს ციხე ყაბალისა, დაიჭირეს შირვანი. გაბატონეს (sic) კონსტანტილე (sic) ბატონის ალექსანდრეს შვილი“ (იქვე 299), „მოკლეს კონსტანტილე კახთა“ (იქვე 300), „ქორწილი წინანდელი ბატონის თეიმურაზის გურიელის ქალთან“ (იქვე 301), „მეორე ქორწილი ბატონის თეიმურაზისა და ხვარეშან დედოფლისა (იქვე 302), „გალაშქრება შაჰაზ ყაენისა მეფეს ლვარსაბისა და ბატონს თეიმურაზსზედა“ (იქვე 304), „მოსვლა მეფის ლუარსაბისა იმერეთით ქართლს ყაენს თანა“ (იქვე 306), „აქა ხონთქარისა და ბატონის თეიმურაზის სიტყვებანი“ (sic) (იქვე 308), „სიზმრის ნახვა ხორეშან დედოფლისა და იმავე ღდეს ახლენა“ (იქვე 308), „ომი არაგვზე ბიტონის თეიმურაზისა და ალი ყული ხანის შამლუსა გამარჯვება. ბატონის თეიმურაზისა“ (იქვე 310), „სიკვილი მეფის ბაგრატისა და მეფობა მისს შვილს სვიმონს უბოძა ყაენმან და ყორჩა ხან ლაშქრით თან გამოატანეს“ (იქვე 310 sic), „ომი ალგეთს ზედა ისახან ყორჩი ბაშისა და ბატონის თეიმურაზისა“ (იქვე 313), „იმან (sic) ყული ხანის ქალი ანდუყაფარ ამილახორის ჯალაბი არშის ციხეს[ს] იყო“ (იქვე 316), „ეს ანბავი მინაშემან ქალის (sic) ამან ყაენს მისწვრა“ (იქვე 318), „ომი ბაზალეთს ბატონის თეიმურაზის და მოვრავის (sic) შეებმა“ (sic) (იქვე 318), „აქა ამბავი როსტომ მეფისა. დავით მეფის შვილისა რომ უწინ ხოსროვ მირზა ერქვა“ (იქვე 321), „ბატონმან თეიმურაზ განჯა ყარაბალი დარბივა (sic) (იქვე 322), „შაჰსეფი ყაენმან დაულ ხანის ჯავრით მისი ძმა იმან ყული ხან შვილებიანად დახოცა“ (იქვე 324), „ქკს ტიზ გორის ციხე ააშენეს საქართველო მეფეს როსტომს მიბარეს“ (იქვე 326), „აქა როსტომ მეფისაგან ლეფან დადიანის დის შარიაშის თხოვნა სადედელოდ“ (იქვე 327), „იქვე (sic) როსტომ მეფის ქორწილის ანბავი დავითყვით სთქმელად“ (იქვე 328), „როსტომ მეფეს საქორწილოთ მიმავალს დათუნა ერისთავს სურამით დაუბრუნდა“ (იქვე 330), „სიკვილი დავით ერისთავისა მეფის როსტომის ბრძანებით მუზრანშია ქრონიკონს ტით“ (იქვე 331), „აქა ტინთის (sic) გზაზე ზალ ერისთავის დახედომ (sic) თავის ბატონს მეფეს როსტომს წინ დახედომა“ (იქვე 331), „აქა ომი არცვისა ბატონის თეიმურაზის და მეფის ლაშქრისა“ (იქვე 333), „ბატონმან თეიმურაზ თავისი ქალი თინათინ შაჰსეფი ყაენს გაუგზავნა“ (იქვე 334), „მოსვლა სულთან მურად ხონთქარისა და ერევნის ციხის აღება ქკს ტკე“ (იქვე 335), „იასე ერისთავისა და იოათამ ამილახორის ცოლშვილი როსტომ მეფემ გორის ციხეში შეგზავნა“ (იქვე 335).

„ერსანის კემწიფეების ანბავში“, როგორც აღნიშნული იყო, უმჯობესა იერსადან გორგეჯანის მიერ სპარსულ წყაროებთან ამოკრებილი ცნობები

უნდა იყოს. თვით ისტორიკოსი თავის წყაროების სთაურებსა და ავტორების სსხელებს არ ამუდგენებს, რომ გამოგვეჩვენოს, რამდენად სანდო მასალა შეუკრებია მას და სწორედ გადმოცემული აქვს დედანის შინაარსი, თუ მისი შრომა ამ შემთხვევაში საკმაო სიფაქიზით ვერ არის შესრულებული? საბედნიეროდ ერთს მისს უმთავრეს წყაროს მაინც მივაგები და იმის საშუალებით სემიოანდინულ საკითხის გამორკვევა შეგვიძლიან.

როცა გორგიჯანიძის ისტორიის ხელთნაწერს ვკითხულობდი და 274-ე გვერდზე ვარძიის მონისტრის სიმდიდრისა და მშვენიერების აღტაცებული აღწერილობა წავიკითხე, მაშინ-გი მივხვდი, რომ ეს აღწერილობა სხანსკელ ნიჭიერს ისტორიკოსს ისკანდერ მუნშის ეკუთვნის. შედარებამ ჩემი აზრი სრულებით განამტკიცა. სამწუხაროდ არც ისკანდერ მუნშის თხზულებას ჟურნალბით გამოცემული (არსებობს მხოლოდ თეირანის ლიტოგრაფიული-გამოცემა), მაგრამ ვისაც სურს დარწმუნდეს, რომ ჩუენი დასკვნა სწორეა, მას შეუძლიან აკადემიკოსის დორნის მიერ ნათარგმნის გერმანულს ტექსტს მიმართონ და თარსადან გორგიჯანიძის 247-ე გვ. მის თარგმანის 336—337 გვერდს შეადარონ (იხ. B. Dorn. Beiträge zur Geschichte der kaukasischen Länder und Völker aus morgenländischen Quellen. III Erster Beitrag zur Geschichte der Georgier, Mémoires de l'Académie imperiale des sciences de St.-Petersbourg, VI-série, t. sixième, p. 336—337).

როცა ავლდავალა შედარებას შეუდეგი, გამოირკვა, რომ მართლ უარძიის აღწერილობა-გი არა, არამედ ფარსადან გორგიჯანიძის ხელთნაწერის 269 გვერდითგან მოყოლებული, იქ სადაც იწყობა „აქა ვაკემწიფლა შაჰთა-მაზ მამას უკან ქკს რუ ვიდრე 286-ე გვერდამდე ყველა იქ მოყვანილი ცნობები ისკანდერ მუნშის თხზულებითგან ყოფილა გადმოთარგმნილი ბევრგან სიტყვა-სიტყვით, ზოგჯერ დაახლოვებით. ვინაც მსურს დარწმუნდეს, საკმაო გორგიჯანიძის ისტორიის ხელნაწერის დასახელებული 269—286 გვ. დორნის გერმანულ აღნიშნულ თარგმანის 269—345 გვ. ერთიერთმანერთს შეადაროს.

უიჭველია „ერანის ხემწიფეების ანავი“ თავითგანვე ისკანდერ მუნშის თხზულებაზე უნდა იყოს დამყარებული, მხოლოდ 269 გვერდამდე გორგიჯანიძის გი არ უთარგმნია, არამედ შემოკლებით აქვს გადმოცემული, ეს აფიოფარსადანის სიტყვებითგანაც სჩანს. 269 გვერდზე იგი მკ. აცხადებს: „ბეგრი ანბეგი (sic) და მრავალი ომი და ცდა და საქმით საქმობა და ტკუით გაბედულობა და კელით გამამავლობა, ბევრი და გრძელი საქმე აქ მოკლედ დავსწერე“-ო.

266 გვერდითგან მოყოლებული ვიდრე 335-ე გვერდამდე თარსადან გორგიჯანიძის ცნობები ისე აღარ არის ისკანდერ მუნშის თხზულებაზე დამოკიდებული. მართალია უმეტეს შემთხვევაში ის ამბები, რომელიც გორგიჯა-

ნიძეს აქვს მოთხრობილი, თითქმის ყოველთვის ისჯანდერ მუწისიცა აქვს მოხსენებუდი, მაგრამ მათი მოთხრობა ხშირად არსებითად განსხვავდებო, ბევრჯერ ხან ერთს და ხან მეორეს უფრო ვრცლად და დაწვრილებით აქვს დწერილი სოღმე, ასე რომ აქ შეუძლებელია გორგიჯანიძეს მარტო სხანსიელ ისტორიკოსის თსულებუა ჭქონდა (შეად. მაგ. ისჯანდერ მუწში დორნის თარგმანში ზომოდანსხვლებუელ თსულებუაში და ფ. გორგიჯანიძის ხელწერის შემდეგი ადგილები ისკ. 414 და გორგიჯ. 311—312; ისკ. 418 და გორ. 314, 315; ისკ. 422 და გორ. 318; ისკ. 423 და გორ. 319; ისკ. 425 და გორ. 317; ისკ. 425 და გორ. 320). უეჭველია, რომ გორგიჯანიძეს სწორედ ამ ნაწილში უნდა ესარგებლდა ზემივრცდმოცემით, სწორედ აქ უნდა ჭქონდა მას მასლად ის, რასეც თვით ავტორი აცხადებს „ზოგი გაგონილია“-თ. ეს განსაკუთრებით იმ თავებს ეტყობა, სლადც მხოლოდ საქართველოს შინაურ საქმეებსკა ღამრაკი. ერთჯან, სხელდობრ თავში, „ქორწილი წინანდელის ბატონის თვიმურასის გურიელის ქალთან“, სლადც ავტორი დედოფლის მომხიბლავ თვისებებსე და მოსწრავებულს სიკვდელსე ღამრაკობს, იგი თვით აღიარებს: „შუამთის სლდარი (sic) იმას გაუსლგებია, დაქტეული აუშენებია, და თრმცდა სუთს წელს გასულს უკან ფარსლდან გორგიჯანიძე შგამთს (sic) მოვიდა, ეს სლდარი ხასა და ეს ღექში თქვა:

„ხასულის: ეველა-წმიდა დედოფალს: აუგია
 მისი ზითვის სსკურტლენი სრულა მასედ წაუგია
 დაუგდა აქ სხელი, სიქით მოუგია
 და ეს სსწუთრო არ სდომია, ვინც არ აქებს, აუგია“ (ხელთ. გვ. 302).

აღბად იქ რომ ყოფილა და ეს უხეირო ღექში გამოუთქვამს, მასინ ექნება დედოფალსე გაგონილი თანამედროვეთაგან.

ამ გვარად ფარსლდან გორგიჯანიძეს ისტორიის მესამე ნაწილი XIV—XVII საუკუნოებს შეეხება. სწორედ ეს ხანა იყო ქსაში აღუწრელი ვასტანგ V-მდე, სწორედ ეს ხანა მკადგენდა ვასტანგ მიუვის მიერ შეკრებილ მეცნიერთა კვლევ-ძიების სჯახს. მასსლდამე ფარსლდან გორგიჯანიძესა და ვახტანგისეულ კომისიას ამ მხრივ ერთი და იგივე მიზანი ჭქონიათ: საქართველოს ისტორია ადეგინათ.

როგორ აასრულა თავისი მოვალეობა ფარსლდან გორგიჯანიძემ არავითარი ქართული წყაროები და საბუთები, რომელთა შოვნა ადვილად შეეძლოთ ვახტანგის სწავლულ კაცებს და მართლაც ხელთა ჭქონდათ, მას ისპპანში არ მოუპოვებოდა. ამიტომ გორგიჯანიძეს ეს ხანც ან ზემივრცდმოცემით უნდა დაეწრა, — მამინ მის თსულებუს ამ ნაწილსაც მნიშვნელობა დაეკარგებოდა, — ან არა და სპარსულ საისტორიო წყაროებითგან ამოეკრიბა ყველა ცნობები, რაც-კი იქ საქართველოს შესახებ მოიპოვებოდა. სსბედ-

ნიეროდ გორგიჯანიძეს მეორე გზით სიარული უმჯობინებია: როგორც ზემოთ გამოვარკვეეთ, მისი ცნობები ამოღებულია განსაკუთრებით მირან ჭუსენისა და ისკანდერ მუნშის თხზულებებითგან. ამასთანავე ხშირად იგი სიტყვას სიტყვით სთარგმნის დედანს. მისი შეკრებილი ცნობები ვრცელსა და ახალ მასალებს გვაძლევს საქართველოს ისტორიის ასეთის წყვილიადით მოცულ ხანის შესახებ, როგორცაა XIV—XVII საუკუნეები. ამ ცნობებს ხელთაწერში 100 გვერდი უკავია, ამიტომ ფარსადან გორგიჯანიძეს დიდი ღვაწლი მიუძღვის ქართულ საისტორიო მწერლობის წინაშე: მან თათქმის ორი საუკუნის წინაჲ შესრულა: ის შრომა, რომელიც ხელმეორედ აკადემიკოსებმა ბრასსემა და ღორნმა გასწიეს სპარსელ ისტორიკოსთა ცნობების შეკრებით საქართველოს შესახებ. ურდადების დიხსია, რომ ამ ორ მეცნიერებმა, იმავე ისტორიკოსების თხზულებებს მიჭმართეს, საითგანაც გორგიჯანიძემ ამოკრია: თავისი ცნობები, — შეკრეფ ედღინ აღი იესდისა და ისკანდერ მუნშისა. მხოლოდ გორგიჯანიძეს, როგორც ეტყობა, სურსთხოვო ხელთაწერი ჭიხინი: ხელთა, განსაკუთრებით უკანასკნელ ისტორიკოსისა, და სკუთარ და სკუთარგრაფთაო სასულებიც რასკვირვულია აკადემიკოსებზე უკეთესად აქეს წაკითხულ — გადმოთარგმნილი.

გორგიჯანიძის ისტორიის შესახებ ნაწილის მნიშვნელობა რომ სასკებით დავაფასოთ, საჭიროა გამოვარკვეოთ აგრედვე, თუ რა დიხსებისა თვით ის სპარსული წყაროები, რომლებოგანაც მან საქართველოს შესახები ცნობები გადმოსთარგმნა.

„ერანის კემპიფეთა ამბავი“, როგორც აღნიშნული იყო, გორგიჯანიძეს განსაკუთრებით ისკანდერ მუნშის თქმულებასზე აქეს დამუარებული. ისკანდერ მუნშის ისტორია შესანიშნავი და საუცხოვო თხზულებაა. თვით ავტორი ჯერ სახელმწიფო კარის უმად იყო (von Erdman. Jskander Munsch und sein Werk. Zeitschrift d. deutschen Morgenländischen Gesellschaft, XV. B. 1861 წ. გვ. 459) და ბერ ლაშქრობაში მონაწილეობა მიუღია. 1586-7 წელს იგი სახელმწიფო დიხსნაში გამწესეს (იქვე, 464), ხოლო 1592-3 წელს შაჰმა მან მუნშების უხუცესობა (შდიგანთუხუცესობას) უბოძა (იქვე 464). ამის შემდგომ იგი ერანის ხელმწიფეს ახლდა ხოლმე (იქვე), ბერ საქმეში შირადად მონაწილეობა მიუღია. სხვათა შორის შაჰს ახლდა იგი, როცა მან კავკასიაში გამოილაშქრა (იქვე 465, 468). მასთანადამე ავტორს მოთხრობილის უმეტესი ნაწილი ან თავის თვალითა ჭიხინა ნანახი, ან თვალთ მხილველთაგან ექნებოდა გაგონილი. ამას გარდა მის ხელთ იყო აგრედვე სახელმწიფო საბუთები და მიწერ-მოწერა. ამიტომ მისი ისტორია სასგად ფრიად საყურადღებო და სანდო ცნობებით. ერდმანი სრულებით მართალია, როცა ისკანდერ მუნშზე ამბობს: „ადგილების მდებარეობისა, ბანაკებისა და ციხეების კარმოცვისა და სლასქრო წესით მოწეობილ ომების აღწერილობა“.

ბა სსუცხოვო აქეს... ხვენ თვალწინ გვიშლის შეფეებისა და მათ მოსკ-
ლეების უუსიადუმდოკს გეგმისა და მოქმედებას და სსშუალებას გვაძლევს
თვით ჰარამსხანაშიაც კი შევიხედოთ. მეტად მომხიბლავად აქეს მის წყერილი
სხვადასხვა სსეკლესიო და საერო დღესასწაულები, გვიხატავს სხარსელებისა
და უცხო ხელთა წინგეულებებს, მათს ახარესობას, ნადირობას, ლსინსა
და მეჭლისს, გულუხვს წვეულობას და კლავა-ტირიფს გვაუჩუბებს. გვის-
სნის რა განწყობილება სუფევდა მსჭმადიანთა და ქრისტიანთა შორის და
ცხოველი ფერადებით აღწერილი აქეს ქრისტიანეთა და მსჭმადიანთა წმინდა
ადგილები. ამსთანავე, თამამად და უშიშრად გვიხატავს მოქმედ შირთა, რო-
გორც დირსებას და სთრობას, ისე ნაკლუფევენებას და შეცდომას“-ო (იქ-
ვე 496—497). ერთი სიტყვით, ისკანდერ მუნშისთანა ისტორიკოსი იშვი-
თია და მის თხზულებასაც დიდი ღირსება და მნიშვნელობა აქვს. 1616
წელს შესდგომა წერას და 1629—30 წელს, უკვე სსმოდცა ათი წლის მო-
ხუტებულს დაუმთავრებია (იქვე, 479).

ამაზე უკეთესს წყაროს თარსადან გორგიჯანიძე თავის ისტორიისა-
თვის ვერ იშოვიდა. 1696 წელს, რაცა მან თავისი შრომა დაამთავრა. მის
შექდლო სელთა ჰქონდა, აუ ისკანდერ მუნშის საყუთარის ხელით ნაწერი წიგნი
არა, სულ ახლად გადმოწერილი ხელნაწერი მანტ. რაკი თარსადან გორგიჯა-
ნიძეს თავის თხზულების მესამე ნაწილისათვის ასეთი საუცხოვო წყარო-
ები ჰქონია დედნად, რასაკვირველია ამ ნაწილს დიდი მნიშვნელობა
უნდა ჰქონოდა, განსაკუთრებით მაშინ და ეხლაც-კი მნიშვნელობა არ
დაუკარგავს. გორგიჯანიძემ თავისი მოვალეობა პირნათლად და ღირსეუ-
ლად აასრულა: სამშობლო ქვეყნის ისტორიის ცარიელი ფურცლები მე-
ტად ვრცელისა და შინაარსიანის ცნობებით აავსო.

როგორც აღნიშნული იყო, თ. გორგიჯანიძის სისიტორიო თხზულების
მხოლოდ უკანასკნელი, მეოთხე ნაწილი, 1636—1696 წ. ამბების აღწერი-
ლობა დაბეჭდილი დ. ხუბინაშვილის მიერ ბროსეს ქრის გამოდცემასი (წ. II)
და გადაბეჭდილია ზ. ჭიჭინაძის მიერ. სხარსულ წყაროებითგან ამოდებული
ცნობები, ფარსადანის თხზულების შესამე ნაწილი, გამოსაცემად დაშვადებუ-
ლი აქეს ამ სტრიქონების ავტორს.

ქართლის ცხოვრება.

ქართულ სხვა-და-სხვა დროინდელ სისიტორიო თხზულებათა კრებულის
„ქრის“ შესახებ შედარებით ბევრი რამ არის დაწერილი, მაგრამ მის წარ-
სულისა და მეკმინდელ შეესების შესახებ ჯერაც ერთგვარი, თანახმობი-

ყო აზრომ არ არსებობს. პირიქით უმთავრეს სკაითების თავობა სეც-კა სრული უთანხმოება სუფუგს, განსაკუთრებით „ქცის“ შევსების დროისა და შემაგსებულთა გინაობის შესახებ. თვით ქცის შედგენის სკაითის შევსებამ შედარებით სკალებო უურადდება მიაქცის.

ვიდრე მშ დეულსი ქცა აღმოჩნდებოდა, სკაითის ქცის თანდათანობით შედგენის შესახებ არც-გი არსებობდა. მაგრამ ამ შესანიშნავ ხელთნაწერის პოვნის შემდგომაც მის პირველს შევსებულს, დ. ბაქრაძეს, ისე ეგონა, თითქოს ქცის შედგენის ისტორიის გამოკვლევისათვის კიდევ სხვა ხელთნაწერები იყოს სკაითო. ერთადერთი, რაც შეგვიძინა ხელმა წყარომ, ის არის, რომ სუმბატის მატთანე აღმოჩინა და სსუალება მოგვცა ბაგვიტო, რაც მას ეკუთვნოდა. „არ ვიტყვით... აქამდე რა ეკუთვნოდა სუმბატს, რადგანაც იმაზე მხოლოდ შენიშვნა მიწერილი ძველს აკადემიის ვარაინტი“-ო, ამბობდა განსვენებული ისტორიკოსი, „მაგრამ როდესაც მარამ დედოფლის ვარაინტი გავსწრებულა, გინახეთ, რომ აქ სუმბატის ხრონიკა მთლად ცალკე შეტანილია ქართლის-ცხოვრების ტექსტში... და დაბეჭდილს ქ-ცხოვრებაში და სხვა დედნებში-გი დაცულია და აქ-იქ გაფანტული“-ო (ისტორია საქართველოსი, 55).

დ. ბაქრაძის აზრით ქცის ამას ვარდა ის შნიშნულობაც აქვს, რომ იქ დანახვის მატანისა სსუალებიც მოიხატება, მაგრამ ამასანავე ამბობს: „რაც ეკუთვნის ქართლის-ცხოვრებაში, ანუ მრაველს ანუ ჭრანსერს ანუ იოანე დეკანოზის, არ ვიტყვით“-ო (იქვე 55). მას ჭგანია, რომ „უნდა იყოს აქ-იქ ქართლის-ცხოვრებაში დაბეჭდილი თვით მრავლისა, ჭრანსერისა (sic) და თანე დეკანოზის ხრონიკები“-ო (იქვე) და ამიტომ შეუძლებლად მიახნია გამოარგობის; ვის რა ეკუთვნის. მას იმედი აქვს მხოლოდ: „იქნება ესეც აღმოჩნდეს როდესაც ვარაინტი“-ო (იქვე). ამგვარად ცხადია, რომ დ. ბაქრაძეს ქცის შედგენის ისტორიისა და შემდგენელ ნაწილებზე დაზარატი მისი შეუძლებლად მიახნდა.

მშ დეულსი ქცის უფრო ზედმიწევნით შესწავლას ბ.ბ. ე. თაყაიშვილი და თ. ჟორდანიას შეუდგნენ. ე. თაყაიშვილი ჯერ იმ სკაითის შევსებას, თუ იმის მიიღო შრომა და... სუმბატის ისტორია შეაკერა ქართლის ცხოვრების ტექსტს და რატომ სუმბატის ხრონიკა ცალკე თავთა მართა მარამ დედოფლის ვარაინტი და სხვებში არა?“ (სამა ისტ. ხრ. გვ. CXII). ე. თაყაიშვილს თვით სკაითსზე მასუბი არსებობად მისცა არ მოუცია და სხვა დროისათვის გადასდო, როდესაც აგი ქცის სკაითის შესწავლას ვრცლად ახივებდა (იქვე CXII--CXIII). მაგრამ არც შემდგომში, როდესაც ე. თაყაიშვილმა გამოაქვეყნა თავისი ფრთელი გამოკვლევა ქცის უველს ხელთნაწერების შესახებ, თვით ქცის თავდაპირველ ვერსიის შედგენის და ქცის ისტორიის შესახებ, არამედ მართა ქცის მერმინდელ შევსების სკაითის და შემავსებულთა გინაობის არეკვლევა იმას, თუ როგორ და როდის გახდა ქცა და როდის მიიღო ის სსუა, რომელიც

ქცის მშ დფლს სელთნწერში აქეს, ე. თაყაიშვილი სრულებით სრ შექსე-
ბის. მის ორიოდე სტრიქონი აქეს დაბეჭდილი მშ დფლ ქცის მხოლოდ
გარეკანს სხის შესახებ (Опнс. II, ввн. 1, გვ. 65).

ამ სავანეზე უფრო მეტი ცნობები თ. ჟორდანიას აქეს თავის ქცის I
წიგნის წინასიტყვაობაში: მას, ჟერ ეს ერთი, დაწვერილებით განხილული აქეს
უგელა ის საისტორიო თხზულებები, რომელთაგანც მის აზრით თვეთ მშ დფლ
ქცის კრებული უნდა შეიმდგარიყოს. მეორე ის, რომ ერთგან თუშტა მოკლედ,
მაგრამ მანც ეხება იმ სავანეს, ერთბაშად, თუ თანდათანობით იყო ქცის კრე-
ბული შედგენილი?

თ. ჟორდანიას თავის ავლეგა-ძიების შედეგისა მეტად კმაყოფილი არის
და ერთგან თავმოამწონედ ამბობს კიდევ: „მას აქათ გამოცნობილად უნდა
დაიდვას ის ბნელი და რთული გამოცნობა, თუ რა არის ხეგნი ძველი მს-
ტიანე, ვისგან, როდის და რა ღირსების საბუთებით არის დაწვერილი ანუ რამდე-
ნად სარწმუნოა იგი მტნირებების წინ. მართლდა, თითო-ორლას სასოკადო
აზრი ქცისის ღირსებაზე უგვე გამოთქმული იყო ავადემიკის ბრძისეს და დ.
ბაქრძის მიერ, მაგრამ არა გოტსებ ვინმემ გააბრალოს, რომ ხეგნი საბუ-
თიანობა მათგან ვადმოგვეტანოს“-ო, ასე დასტენს თ. ჟორდანიას, თითქოს
წინამორბედ შევლევართა საბუთიან აზრთა შეთვისება მერმინდელ მკვლევართა-
თვის სათავბლო რამე ყოფილიყოს და არა ხეგნობრივი მთავლეობა.

ქცის კრებულის შემადგენელ ნაწილებს ჟორდანიას ეყრადღება ჰირფელად
მართლაც თ. ჟორდანიამ მიაქცია და ამ სავანეზე მას არა ერთი და ორი სა-
მართლიანი და საბუთიანი აზრი აქეს გამოთქმული. ამ მხრივ მას სავალო და-
კვირვების უნარც გამოიჩინა და გონებასახვილობაც. მაგრამ თვით ქცისა
და მის შემადგენელ ნაწილების დედანი მას შესაფერისად შესწავლილი არა აქეს,
საკითხს სრულეს საფუძვლიანობით ვერ არჩევეს და მის სიღრმეს ვერ სწვდე-
ბა. ამასთანავე მისი მსჯელობის მიმდინარეობა სოკვერ წინაუგობა და წიგნის
სხვა-და-სხვა ადგილას სხვა-და-სხვა გვარია. მთელს გამოკვლევას და წიგნის
სქარებისა და დაუდევრობის დადი აზის. სწორედ ამიტომც არას, რამე ბ.
ჟორდანიას ზემომოყვანილი აზრი თავის დავწლის შესახებ ჰირფელად მთით-
ხველს ვადამეტებულ თავმოამწონებად ეხერება.

ქცის შემადგენელ ნაწილების შესახებ თ. ჟორდანიას ამტკიცებს, რომ
ქცის კრებული თამარის მეფობამდის დასრულამდე შემდგეს ცხრა საისტორიო
თხზულებას შეიცავს: 1.) ჰირფელი მსტიანე-თავითგან დაწვერილი „ალექსან-
დრე მაკედონელის შემოსვლამდე“ (ქც. I, გვ. XXX) და ვითომც „ამოდებუ-
ლია ჩნებროთიანდგან“, რომელიც არის უუძველესი მსტიანე როგორც ქარ-
თველთა, ისე სომეხთა და სმარსია“-ო (იქვე), 2.) „მეორე წყარო ანუ მს-
ტიანე... არის ისტორია ალექსანდრე მაკედონელის შემოსევისა, აზოს და
ფარსავაზის მეფობათა (იქვე), 3.) „შესამე მსტიანე ანუ წყარო... არის ცხოვ-

რებს მიზანისა და ქართლის მოქცევა“ (იქვე XXXI—XXXII), 4.) „მეოთხე წყარო ანუ კერძო მატიაზე; რომელიც მთლად შეუტანიათ ქ.-ცხოვრებაში, არის «სხოვრება ვახტანგ გორგასლისა“ (იქვე XXXIV), 5.) „მესუთე წყარო ანუ კერძო მატიაზე... არის... ჯუანშერის ისტორია“, რომლის თხზულება თ. ჟორდანიას აზრით იწყობა ალბად ვახტანგ გორგასანის შემკვიდრის ისტორიით და მოყვანილია „არხილ მეფისმდი“ (იქვე XXXV), 6.) მეექვსე მატიაზე შეიცავს არხილ მეფეთგან ბაგრატ III დასასრულამდე (იქვე XXXIII და XL), 7.) „მეშვიდე მატიაზე... არის ბაგრატ IV-ის ცხოვრების აღმწერილი, მის... შეუტანია გიორგი I-ის და ბაგრატ IV-ის ცხოვრება 1014—1072 წ.-თ (იქვე XLI). 8.) „მერვე მატიაზე... არის დავით აღმაშენებელის მატიაზე“, რომელშიაც შესავალის მსგავსად აგრედე გიორგი II-ის მეფობა აღწერილია (იქვე XLII). დასასრულ „მეცხრე ვრცელი მატიაზე... არის თამარ მეფის მატიაზე“, რომელშიაც „შესავალის მსგავსადვე მოთხრობილია ფრიად მოკლედ მეფობა დიმიტრი I-ისა და დავითისი, უფრო ვრცლად მეფობა თამარის მამის გიორგი III-ისა“-თ (იქვე XLVI).

დავით აღმაშენებელისა და თამარ მეფის ისტორიკოსთა თხზულებები თ. ჟორდანიას კარგად აქვს შესწავლილი. შემდეგში რომ ამ ორ თხზულებას იგი კვლავ უფრო ღრმად და გულმოდგინედ ჩაჰკვირვებოდა, იქნებ სუქნოვო და უნაკლო გამოკვლევა შეექმნა. მაგრამ ავტორს ამ საკითხებისათვის მერე ხელი აღარ უხვია:

დანახენ შემატიაზეების შესახებ-კი თ. ჟორდანიას აზრი შეუწყნარებელია. მეითხველებმა უკვე იცის, რომ ქრტა შესდგება ლეონტი მროველისა და ჯუანშერის თხზულებათაგან, „მატიაზე ქართლისაჲ“-სგან, „ცა და უწყების“-გან, დავით აღმაშენებელისა და თამარ მეფის ისტორიკოსთა ნაწარმოებისაგან და უამთაღმწერელის შრომისაგან. ის, რაც ერთიანი თხზულება არის (მაგ. ლეონტი მროველის „ცა მეფეთა“, ჯუანშერის „ცა ვახტანგ გორგასანისა“ „მატიაზე ქა“ და სხვა), მას სრულებით უსაფუძვლოდ დაუყვია და ცალცალკე მატიაზეებად მიუხსენია: დ. ბაქრაძესთან შედარებით, რომელმაც ლეონტი მროველი შემატიაზედ სცნო, მხოლოდ არ იცოდა: სასეღდობრ რა ეკუთვნოდა მას, თ. ჟორდანიამ წარმატების მატერ ამ საკითხში უკან დაიხია და ამტკიცებდა: „ლეონტი მროველი უნდა იყოს არა მთხზველი, არამედ გადაწერილი... «ქ.-ცხოვრებისა»-კი არა, არამედ იმ საეკლესიო მატიაისა, რომლისაგანაც არხილის წამება ქ-ცხბაში შეუტანიათ შემდეგს დროში“-თ (იქვე XXXVI).

თ. ჟორდანიას მეორე დიდ შეცდომად ის აზრი უნდა ჩათვალოს, რომელსაც დაბეჭდებით მრავალჯერის იმეორებს, ვითომც ქრტა-ში შეტანილი ყველა მატიაზეები „თამაროვეთაგან“ ფოფილიუოს დაწერილი (იქვე XXIX). ამიტომაც არის, რომ მას ჰგონია, ვითომც ადრეკი მეფის ძველი ისტორია არსებობდა,

რომლის შემდგენელადც ვითომც „წარმართი მატინე“ ეოფილიყო. თ. ჟორდანიას აზრით ქტის „მეორე წყარო“-ში ვითომც „ზოგთა შეფუთ ცხოვრებაში ისეთი დაწვრილებითი მხარეებაა აღწერილი, რომელიც შეეფერება მხოლოდ, თუ-მსილგვლთა: ანუ თანამედროვეთ“-ო. ავტორმა თურმე ისიც-გი იცის, თუ „უძველესს ადერკის ცხოვრებაში ანუ თანამედროვეთაგან აღწერილს მატინეში, რა-და-რა ცნობები უნდა ეოფილიყო (იქვე XXXI). იქნებ ამ შეფეს თავის დროზე თანამედროვე და წარმართი შემატინე მართლაც ჭეუვდა კიდევ; მაგრამ, რომ ქტა-ში ამ თანამედროვეს და წარმართ ისტორიკოსის თსუელუბის არავითარი კვალი შენასული არ არის, ცრულებით ცხადია. გასაოცარია აგრედვე, რომ თ. ჟორდანიას აზრით ვითომც „გაბატანგის ცხოვრება ისე დაწვრილებით არის მოხსენებული, რომ შემატინე თანამედროვე უნდა იყოთ და თუ-მსილგვლი მითხრობილისა:“ და „არის დაწერილი, რასავეირველთა ვასტანგის შეფობაში“-ო (იქვე XXXIV) და სხვა და სხვა. შეითხველს უკვე ვტოდინება, რომ არც ლეონტი მროველი და არც ჯუჰური მათ მიერ აღწერილ ამბების თანამედროვენი არ ეოფილან.

თვით ქტის კრებულის შედგენის ისტორიას თ. ჟორდანიას მხოლოდ გაგვრით ეხება და ამტკიცებს, რომ ქტა თავითგან დაწვრილი თამარის შეფობის დასასრულამდის „შეიძლება გაიყოს ორ-ნასვერად: არჩილ შეფის სიკვდილამდე და აქილამ თამარ შეფემდე“-ო (იქვე XXIX). მაშასადამე ავტორს თითქოს უნდოდა ეთქვა, რომ ქტა ორგზის შესდგა: ერთხელ როდესაც შირველი ნაწილი იყო დაწერილი: მაშინ ქართლის ცხოვრება არჩილ შეფის ამავით თავდაებობდა იქ, სდაც ცნობილი ანდერძთა მოთავსებული იმის შესახებ, რომ წიგნი „ქართველთა ცხოვრების: ვიდრე ვასტანგისადმე აღწერიებოდა ვამითი-ვამად“-ო და სხვა, ხოლო მეორეგზის როდესაც ქტას თ. ჟორდანიას აზრით დანარჩენი ნაწილები მიემატა, ე. ი. უკვლას ის მატინეებში, რომელნიც ქტაშია შეტანილი თამარის შეფობის დასასრულამდე. როგორც ქვემოთ გამოჩვეული იქმნება, ეს აზრიც სწორე არ არის.

ზემოაღნიშნულ არსებითი შეტდომებისა და მრავალ სხვა ნაკლისდა მიუსედავად ჩვენთვის ცხადია, რომ თ. ჟორდანიას მიერ 1892 წ. გამოქვეყნებული შრომა „ქრონიკები“ წ. I, განსაკუთრებით მისი „წინასიტყვაობა“, მაშინ თვალსაჩინო მოვლენა იყო და ამ მიგნმა ბევრის მხრით დაწინაურა შევლევართა აზრი ქტისა და ძველ ქართულ მატინეების შესახებ. შემდგომში რომ თვით ავტორსაც ეს კვლევის სკანა არ მიეტოვებინა და ხელმეორედ, ამასთანავე უფრო მკაცრი სიმეტნიერო მეთოდების საშუალებით, მეორეგზის გულდასმით განეხილა და მუშაობაც განეკრძო, სხვა შევლევართაც ამ საკითხის განხილვისა და შესწავლაში მსურვალე მონაწილეობა მიეღოთ, მაშინ შესაძლებელია ბევრი რამ უკვე გამოჩვეული ეოფილიყო. მაგრამ მოზირდაშირეთა ბრძოლამ შევლევარნი წაიტყუა და ვასტანგის ღვაწლის გამორვევის გამო ატკილ-

მა დაგამ ორთაჲ მსარეს კვლევის უმაჯრესი სჯანი დაავიწყა, თ. ჟორ-
დანას მიერ დაწუობილჷა საქმეჲც თითქოს უნუოფოდ ჩაიარა და მიეუხდა.

ამ მოკლე მიმოხილვის შემდგომ შეიძლება ავით საკითხის გამორკვევას
შეუუდგეთ. უმაჯრესი საკითხი ქრის კრებულის თავდაპირველს შედგენას და
მის შემდეგდროინდელს ზრდასა და ისტორიას შეეხება. ამასთან შედარებით
ქრის შევსებისა და შესწორების საკითხი რასაკვირველია მეორე-ხარისხოვან-
ნად უნდა ჩითვალოს.

აქამდის ხეინ ქრის მხოლოდ ერთად-ერთი ხელთნაწერი გვქონდა,
რომელიც ვახტანგზე უწინარეს იყო გადაწერილი და ამის გამო ცხადი
იყო, რომ მას ვახტანგ VI გავლენა ვერ დაეტყობოდა და შედარებით
ძველი სახე უნდა ჰქონოდა. ეს ის შესანიშნავი ხელთნაწერია, რომელშიაც
კანთქმული „მშდღვლსი ქცა“ არის შენახული, 1638—1646 წლებში
გადაწერილი. პირველად ეს ხელთნაწერი განსვენებულმა დ. პაქრძემ აღწერა
და დაავსა (იხ. Статьи по истории и древностям Грузии, Приложение
къ V тому Зап. Акад. Наукъ, გვ. 11—20. ვახუშტი. საქართველოს
ისტორია გამოც. დ. პაქრძის მიერ, 1885 წ. გვ. XVI და დ. პაქრძის სა-
ქართველოს ისტორია, 1889 წ. გვ. 43, 54—55). ეს ხელთნაწერი ე. თაყაი-
შვილსაც აქვს ვრცლად აღწერილი თავის შრომაში „Описание рукоп. Общ.
распр. грам.“ (Т. I, вып. 1, 1906 წ., გვ. 27—38).

მარტო მშდღვლსი ქცა სრულებით საკმაო ცნობებს გვაძლევდა,
რომ ქრის შედგენისა და თანდათან ზრდისა და ისტორიის უმაჯრე-
სი საკითხები გამოგვერკვია, მაგრამ წინანდელ მკვლევართ აშ ძვირფას მას-
სალებით ვეროფანდა არ უსარგებლიათ.

როდესაც ქრის შედგენისა და შევსების საკითხი მშდღვლ ქცსდა
მიხედვით გამორკვეული მქონდა და „ქართველ ერის ისტორიის“ I წიგნის
გადაკეთებულს და შევსებულს ნაწილს ვწერდი, 1913 წ. ს. ლამისუანძე თ.
ა. ი. ჯამბაჯურ-არბელიანის სახლში ძველ საჯვარეულო წიგნისცავის გადა-
სინჯვის დროს სრულებით მოულოდნელად ქრის მეორე და ამასთანავე უძვე-
ლესი შესანიშნავი ხელთნაწერი აღმოვაჩინე.

ეს ხელთნაწერი უდავანია, დაზიანებულია ტყავის ედა აქვს. რაკი ედა თა-
ვის ზომით ხელთნაწერის თაჯდაპირველ ზომასზე ცატილებით ნაკლებია და
მხოლოდ ხელთნაწერის მერმინდელ დაზიანებულს ზომას უდგება, ამასთანავე
ზევითი ედა ქვეითაზე მომცრო და მრუდეა, ამიტომ ცხადია, რომ ედა მერე
უნდა იეოს გაკეთებული იმ დროს, როდესაც თვით ხელთნაწერი უკვე თავა-
საინროდ დაზიანებული ეოფილა. ხელთნაწერი მოფითანო ან იქნებ დროთა
განმავლობაში გაუფითლებულ ქადადღზუა ნაწერი. თვით ქადადღი ოდნავ წვრილ
ზოლებიანია და ზევითგან ქვემოთკენ ჩამოვლებული (5—6) ცამსჭვირვალე
ხაზები აქვს, ხოლო შუაგულში შემდეგი ცამსჭვირვალეივე ნიშანი ზის:

ხელთნაწერს თავში და ბოლოში ფურცლები აკლია; მატრამ ქტა ხელთნაწერის ბოლო ნაწილზე უწინარეს თავდება და ამიტომ ქტის დასასრული არ დაზიანებულა. მთელს ხელთნაწერს ქვეითი (იშვითად ზევითიც) და მარჯვენა კვერდის არშიები შემოჭრილი აქვს, აღბად ბრათებისათვის იქნება შეკვეცილი. ეს ვგონებ უკვე იმ დროს უნდა მომხდარიყო, როდესაც ხელთნაწერს ეხლანდელი უდა ჯერ არა ჰქონდა, იმიტომ რომ ეხლანდელი უდა თავის ზომით უკვე არშიებ-შეკვეცილ ხელთნაწერის ზომას უდრის. ამას გარდა თავში ფურცლები თავგებისაგანაც შეჭმულია.

ხელთნაწერა რვეულებად არის აკინძული. თითო რვეულში 8 ფურცელია, ანუ 16 კვერდია. კვერდების სათვალავი აღნიშნული არ არის და მხოლოდ თვითთუელს (ზოგს აკლია) რვეულს შირველს კვერდზე რვეულის სათვალავი უხის. რვეულების სათვალავებისადმიხედვით ხელთნაწერში სულ ცოტა 33 რვაფურცლიანი რვეული უნდა ყოფილიყო, ესლა მე-33(ღვ)-ე რვეულს მერვე ფურცელი აკლია. ხოლო რაკი ამ ადგილას ითანე ზედახნელის საეურადღებო ცა-ა, რომელიც უკვე მე-31-ე რვეულის მეორე კვერდითგან იწყობა; და იქ, სადაც ესლა ხელთნაწერი სწყდება არამც თუ რცა“ და მთავრებული არ არის, არამედ ბლომად აკლია, ამიტომ ცხადია, რომ თავდაპირველად ამ ხელთნაწერში 33 რვეულზე გაცილებით მეტი უნდა ყოფილიყო. როგორც აღნიშნული იყო, თავში ხელთნაწერს ბევრი აკლია. ესლა იწყობა მე-ხუთე (ე) რვეულით, რომელსაც წინ უძღვის კვონებ მე-4-ე რვეულის ძალზე დაზიანებული მხოლოდ ორი ფურცელი, მაშასადამე 60 კვერდი სრულდებოდა აკლია და 4 კვერდიც ნახევარზე დაზიანებულია. დანარჩენ რვეულებშიც მე-5-ეს და მე-6-ის ოთხს შირველს ფურცელს ქვეითი მარჯვენა კუთხეები ვკონებ თავგებისაგან მოჭმული აქვს.

თვითთუელს გვერდზე 17 სტრიქონია დატეული. წიგნი სავსად მსხვილ მსედრულ ხელით არის ნაწერი. ასოები გადაბმულია, მკვამ მკაფიოდ არის გამოყვანილი. შვერალი დიდი ხელოვნება არ ეოფილა, და არც ხელი ქქონია ღამაზი. ზოგიერთს ასოს ძველი მოსახულობის კვალი აქმნივია. ზაღეოკრაფიულად საყურადღებოა ასოები ზ, ჩ, ე, ზ, ზ, ზ, და სისვა. მთელ ხელთნაწერში თვითთუელი სიტყვის შემდგომ სამ-სამ წერტილი ზის, ხოლო „განკუთილობის“ (სასეინ) ნიშნად მძიმეა (,) ნახმარი, რომელიც სამ წერტილს შემდგომ ზის სოღმე. სათაურები და საყურადღებო ადგილები სინგურით არის ნაწერი, დანარჩენი-ვი მთლად შავ მელნით.

ესლა თავი-და-თავი იმის გამორკვევას თუ როდის არის ანა ღელსი ქცა გადაწერილი. რავი მას თავი და ბოლო აკლია, ამიტომ იქ ამის შესახებ ზირდაზირი ცნობები შენახული არ არის, მკვამ დიდად დასხლოვებით თანადის გამორკვევას მინც ადგილია. მე-30-ე („ღ“) რვეულის მე-3-ე გვერდზე ქცის დასასრულის შემდგომ (ქცა მე-30-ე რვეულის მე-2-ე გვერდზე თაგ-დება) ხელთნაწერის გადაწერი სხვათა შორის აშობის: „ღმერთო და ყოველნო წმიდანო მისნო და წმიდა გიორგი ალავერდისაო, მთავარმოწამეო, მცველ და მფარველ, მკარს-მდგომელ და განმამარჯუებელ ექმენით ორთა ცხორებათა შინა ზატრონთა დედოფალთა დედოფალსა ნესტანდარეჯანს და ძესა მათსა ღთავ-გვირგვინოსანსა მეფესა ალექსანდრეს და დედოფალსა ანას, რომლისა მიერ გუებრძანა პატროსანთა ამათ წიგნთა აღწერა, დაღცათუ ხვენ შეუძლებელ ვიყენით, რამელ ბრძანებათა მისთა ეგრდარა ურს ვექმენით, ხოლო ჩვენ ძალისაებრ ვითარცა ძალ-გუედღა ვიღუწით, დაღცათუ ნაღუაწი ესე უნდო და უმუერ არს, რამელ შენდობა იყავნ ყოველთაგან:“) (ანა დფლსი ქცა მე-30-ე რვეულის 3—4 გვერდი).

მასსაღამე ეს ხელთნაწერი ანა დედოფლის ბრძანებით ეოფილა გადაწერილი, რომელიც ალქსანდრე მეფის თანამეცხედრე ეოფილა. ამ მეფე-დედოფლის შესახებ ხელთნაწერის დამწერს კიდევ შემდეგი შინაარსიანი ცნობა მოუბოვება: „ადიდენ ღმერთმან და დაამყარენ ორთავე ცხორებათა შინა ზატრონნი დედოფალთა დედოფალი ნესტანდარეჯან და ძე მათი ალექსანდრე და დედოფალი ანა ესენი იყუნეს უმეტეს ყოველთა ქართლისა მეფეთა და მთავართა შორწმუნენი მაშენებელნი ეკლესიათანი, რამეთუ ალავერდი წარტუენულ იყო წარმართთაგან რომელ სხუათა მეფეთა ვერ კელ ეყო განწმედად და აღშენებად, ამათ აღშენეს და განწმიდნეს ყოველისაგან ღუარძლისა, აღაშენეს;

1) სამ-სამი წერტილი ყოველ სიტყვის შემდგომ გამოტოვით და მხოლოდ მძიმე დაცული ისევე, როგორც თვით დედანშია.

ცა¹) და გუშაბათი და სსმკრნი რაბამ რამე აღმატებულად და შემსგავსებულად ვითარცა ჯერ იყო წინანდელთა ქმნულთა ნივთთა სიკეთითა და მოქმედებისა შეუსწორებელობისა (sic) და აღასო სიწმიდითა მიერ ჰატიმისათა ნაწილთა წმიდათათა წმიდათა ხატთა და სიწმიდისა სამსახურებულთა უოვლად დიდებულთა უოვლითა სიკეთითა შესწინას მრავალნი გლეხნი სამსახურებულად წმიდისა გიორგისა და მოწესეთა მისთა. თუის შემდგომად ამათ თანა რაოდენიმე ეკლესიანი აღაშენეს და რაოდენიმე წარმართთაგან შეკენებულნი ეკლესიანი განწმინდეს სახლად ღმთისა და წაწსამართებულად მეფობისა თუისისა“ (იქვე, მე-30-ე რეეულის გვ. 2—3).

ამ დედოფალთ-დედოფალის ნესტანდარეჯანის, მისი ძის მეფის ალექსანდრეს და დედოფლის ანნას შესახებ ცნობები მოაზრება: რამდენიმე გუჯარინც კია შენახული, რომელიც ამ ალექსანდრე მეფის მიერ არის ნაბოძები. ერთს მათგანში, რომელიც ეტრატზეა ნაწერი და დავით-გარეჯის მონასტრის ეკუთვნის, სწერია: „ჩუენ... ღისთა იმერისა და ღისთა აშერისა ორისავე ტახტის მტკიცედ მშვერობელისა მეფეთ-მეფისა სულ-კურთხეულისა გიორგის ძემან, მეფემან ალექსანდრე, ბატონმა (sic) დეულთა დეულმან დედამან ჩუნემან ნესტანდარეჯან და თანამეცხედრემან ჩუნემან ანა რაოდენნი ქება-მადლობა შეგსწიროთ თქუენდა (მეტრისა და სახელის ღმთისმშობელის) მიმართ... აგარის ნათესავნი და მტერნი წინააღმდეგმნი სამარადისოდ ღტოლვილ და უკუნქტეულ არიან დღეინდელად დღედმდე“-ო (ქ.ბი II, 300). საბედნიეროდ ეს საბუთი თარიღიანია: „დაიწერა გუჯარი ესე ჩუენი ქ.ს: რნაზ: (167) ინდიკიონსა მეფობისა ჩუენისას: გ: (3) თუესა იენგარსა (sic): კვ:“ (23) ანუ 1479 წელს (იქვე). რაკი 1479-ში ალექსანდრეს მეფობის უკვე შესამეწელიწადი უოფილა, ამიტომ ცხადია, რომ იგი 1476—1477წ. უნდა გაზევებულიყო. ალექსანდრე გიორგი მეფეთ-მეფისა და დედოფალთ-დედოფალის ნესტანდარეჯანის შვილი უოფილა და მოხსენებულაია მამის უკვე 1460 წლის სიგელში (ქ.ბი II, 277).

ამ ალექსანდრე მეფის მეორე საბუთიც არსებობს, სახელდობრ 1503 წელს¹) დაწერილი, რომელშიც ნათქვამია: „ჩუენ ჰატრანმა მეფეთ-მეფემან ალექსანდრე და ძეთა ჩუნეთა გიორგი და დიმიტრი და ჰატრანმან დედამან ჩუნ-

1) დედანში სწერია „ცაა“, მაგრამ უეჭველია აქ მეორე ა==დ და ასეც კითხულობდენ, მხოლოდ რაკი მამინ მხედრულად ამ ასოსთვის ჯერ მოახატულობა არ არსებობდა, ამიტომ წერის დროს ხუცურს ასოს ხმარობდნენ, რომელიც მხედრულს „ა“ნს ძალიან მიაგავს.

1) თვით სიგელს 190 ქრონიკონი (რე) უზის თ. უორდანიას გამოცემაში (ქ.ბი II, 319), მაგრამ თავში 1503 წ. აქვს აღნიშნული. რაკი ზემოთაც 1503 წ. (ქ.ს რუა) ამბავია აღნიშნული, ალბად ამ სიგელსაც ქ.კნი: რუა: ექმნებოდა და ბეჭდვის დროს „ა“ გამოვარდებოდა.

მან დედოფალთადედოფალმან ნესტანდარეჯან და თანამეცხედრებთან ჩუენმან დედოფალმან ანნა ესე კასათავებელი წიგნი მოგაკესენეთ... მცხეთის საუდარსა“... (ქ.გბ II, 319). ამჟებ მეფის 1505 წ. ნაბოტები სიგელიც არსებობს და იქაც დედოფალი ანა და პირველი ძე გიორგი და დიმიტრი არიან მოხსენებულნი (ისტ. საბუთები, გამოც. ს. კავაბაძის მიერ, წ. III, გვ. 42).

ამგვარად ირკვევა, რომ 1503 წელს ალექსანდრე მეფის და მის თანამეცხედრეს უკვე ორი ძე ჰქონდა, გიორგი და დიმიტრი. ხოლო თუ ვაგვიხსენებთ, რომ ანა დედულ ქრისტიანის გადასწერის ზემომოყვანილს „ანდრეძ“ ში არც ერთი მათგანი მოხსენებულნი არ არის, მაშინ ჩვენთვის ცხადი იქნება, რომ ის ხელთაწერი იმ დროს უნდა იყოს გადაწერილი, როდესაც ალექსანდრე მეფეს ჯერ ან შვილები არა ჰქონდა, ან ჯერ იმდენად პატარები იყვნენ, რომ მათ საბუთებში არ ახსენიებდნენ. ხოლო რაკი 1479 წლის სიგელის ცნობები აგარის ნათესავთა და მტერთა სამარადისოდ უგუქტევის შესახებ ანა დედულ ქრისტიანის გადასწერის სიტყვებს მშენიანრად უდგება, ამიტომ საფიქრებელია, რომ ანა დედული ქრისტიან უნდა 1479 წ. ახლო ხანებში, დაახლოებით 1479—1495 წ. იყოს გადაწერილი. მაინც-და-მაინც შეუძლებელია იგი 1500 წ. გვიან იყოს დაწერილი იმდენად, რომ მაშინ ალექსანდრე მეფის შვილები გადასწერს მოხსენებულნი ეთლებოდა. მაშასადამე ესაა ჩვენ ქრისტიან მე-XXV-ე საუკუნის ხელთაწერი გვაქვს ხელთა.

მაგრამ ამასვე მტრის გამოკრევეც შეიძლება. ანა დედული ქრისტიანის რასაგვირეულია გადაწერილია და სწორედ იმ დედნის თარიღის კანსაზღვრაც შეიძლება, რომელითგანაც ანა დედულ ქრისტიანის ხელთაწერი უცნობს პირს გამოწერილია. როგორც უკვე აღნიშნული იყო (იხ. აქვე, გვ. 191—192 დაშა-გიორგის-დროინდელი უცნობი ქართული შემართანე), დავით აღმაშენებელის ისტორიკოსის თხზულებას ერთი მართანე მისდევს, რომელიც დემეტრე I, დავით III, გიორგი III, თამარ მეფისა და დაშა-გიორგის მეფობათა მოკლე აღწერილობას შეიცავს. ანა დედოფლისიეულ ქრისტიანს და ამ მართანეს შუა მხოლოდ იმ გადასწერის „ანდრეძი“ სწერია, რომელიც ეს ხელთაწერი მე-XXV-ე საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში ანა დედოფლის ბრძანებისაგორც გადასწერა. ქრისტიან იმ ხელთაწერში, რომელიც ამ მე-XXV-ე საუკუნე გადასწერს დედნად უნდა ჰქონოდა, უეჭველია ზემოაღნიშნული დაშა-გიორგის-დროინდელი მართანე პირდაპირ დავით აღმაშენებელის ისტორიკოსის ნაწარმოებს მისდევდა, ან შესაძლებელია ჯერ ამ შემართანეს „ანდრეძი“ ეთფილიყო, რომელიც იქნებ მე-XXV-ე საუკუნე გამოწერილმა გამოსტოვია, ხოლო შემდეგ თვით მართანე ეწერა. ამ დაშა-გიორგის-დროინდელ მართანეს დასწერილი ალბად თვით იმ ქრისტიანის დასწერილიც იქნებოდა, რომელიც ანა დედულ ქრისტიანის დედანი იყო. ხოლო ზემოთ უკვე გამოკრეველი გვქონდა, რომ ეს მართანე დაშა-გიორგის გარდაცვალებისა და რუსუდანიის გამოყვების პირველს წელიწადს, ანუ 1222—1223 წ. არის დასწერილი (იხ. აქვე, 192).

მაშასადამე ცხადია, რომ ქცის ის ხელთნაწერი, რომელიც ანა დფლ ქცის მე-XV-ე საუკ. გადაწერს დედნად ქტონისა, 1222—1223 წ. უოფილა დამთავრებული. ამგვარად გამოირჩევა, რომ ანა დფლ ქცა-ში ჩვენ 1222—1223 წელს დწერილი ქცის პირი გვაქვს შენახული. თუ აქამდის ჩვენ 1638—1646 წ. გადაწერილი მშ დფლი ქცა მრავალ შეცდომებით სასხე სმართლიანად მაინც დიდ ზღადაღებულ მიგვანხნდა, მკითხველი ადვილად მისულებს რა განძიც უნდა იყოს შეცნიერებისთვის ხლად აღმოჩენილი ანა დფლი ქცა.

რაკი ესლა ანა დფლ და მშ დფლ ქცათა ხელთნაწერების თარიღები, უკვე ვიცით, შეიძლება თვით მთაყარ სკაიოსის გამოჩვეუვსაც შეგუდგეთ. მართო მშ დფლ ქციოთგანაც ნათლად სჩანს, რომ ერთ დროს ქცა დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის თხზულებით თავდებოდა და ამაზე მეტი იქ მაშინ არაფერი იყო. ეს იქითგანა სჩანს, რომ დავით აღმაშენებლის ცა-ს მშ დფლ ქცა-ში სუმბატის თხზულება „ცა და უწყება“ მისდევს, რომელიც მოთხრობის წესიერს ქრონოლოგიურს მიმდინარებას სრულებით არდეუვს, ხოლო ამ თხზულების შემდგომ თამარ მეფის ისტორიკოსის თხზულება იწყობა. ცხადია, სუმბატის ნაწარმოები რომ ქცა-ში იმთავითვე შეტანილი უოფილიყო, მაშინ ის თავის აღაგას იქმნებოდა მოთავსებული იქ, სდაც ქრონოლოგიურდაც და შინაარსის მხრივაც ეუთუნის. უკიდურეს შემთხვევაში კიდევ შეიძლება „მტიანე ქა“-სა და დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის თხზულებას შუა უოფილიყო და არა იქ, სდაც იგი მშ დფლ ქცა-შია მოთავსებული. სუმბატის ნაშრომი ქცა-ში მაშინ შეუტანიათ, როდესაც კრებული უკვე შედგენილი იყო და დავით აღმაშენებლის „ცათ“ თავდებოდა. რაკი სხვა ადგილი არ მოიპოვებოდა, შემტანელს აუდა და სუმბატის თხზულება ქცის ბოლოში დაურთავს.

რომ ეს მართლაც ასე იყო და ქცა ერთ დროს დავით აღმაშენებლის მეფობით თავდებოდა, ამას ანა დფლი ქცა-ც საუცხოვოდ ამტკიცებს: იქ მართლაც არც სუმბატის ნაწარმოებია, არც თამარ მეფის ისტორიკოსისა და მონღოლთა-დროინდელ ქართველ ჟამთაღმწერელის თხზულებანი, არამედ მთელი კრებული დავით აღმაშენებლის ცით თავდება. რაკი ჩვენ უკვე ვიცით, რომ ანა დფლი ქცის დედანი 1222—1223 წ. იყო დამთავრებული, ამიტომ შეგვიძლიან დავსკვნათ, რომ სუმბატის „ცა და უწყება“ და თამარ მეფის ისტორიკოსის თხზულება „ისტორიანი და აზმანი“ მე-XIII-ე საუკუნის პირველ მეოთხედშიაც-კი ჯერ კიდევ ქცა-ში შეტანილი არა უოფილა. ამ დასკვნის სიმართლეს, განსაკუთრებით-კი იმ გარემოებს, რომ თამარ მეფის ისტორიკოსის თხზულება მაშინ ქცის კრებულში ჯერ შეტანილი არ იყო, ისიც ამტკიცებს, რომ 1222—1223 წ. ქცის გადაწერი გიორგი III და თამარის მეფობათა აღწერას თათონ კისრულაბს და ამის გულისათვის იგი. შეტად მარტივსა და გულუბრყვილო

მატიანეს სთხზავს. „ისტორიანი და აზმანი“ რომ ქრისტიანთა კრებულში შეტანილბ უოფილიყო, რასაკვირველია ამგვარი მათიანე საჭიროდ აღარ იქმნებოდა.

ესლა რაკი უკვე ვიცით, რომ მე-XIII-ე საუკ. პირველ მეოთხედში და მე-XV-ე საუკუნეშიაც-კი ჯერ კიდევ ქცა დავით აღმაშენებლის მეფობით თავდებოდა, ჩვენთვის ცხადია, თუ რატომ თავდებდა ქრისტიანთა კრებულში სომხური თარგმანი, რომელიც 1279—1311 წ. დაწერილს სელთანწყურშია შენახული (M. Brosset. Introduction etc. გვ. XVIII და Additions etc. გვ. 61 და შენ. 2), დავით აღმაშენებლის მეფობით: იმიტომ რომ მათში ქცა-ში ჯერ არც ერთი სხვა სისტორიო თხზულება არ იყო შეტანილი.

მაგრამ ცხადია, რომ ქცა იმთავითვე დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის თხზულებით არ თავდებოდა. თავდაპირველად ქცა უკვეკვლია მარტო ლეონტი მროველისა და ჯუანშერის ნაწარმოებებს შეიცავდა და იქ სწყდებოდა, სადაც ეხლა ანა და შშ დწლთ ქცა-ში ცნობილი ანდრძიძია¹⁾: „წიგნი ესე ქართუელთა ცხოვრებისა ვიდრე ვახტანგისადმდე აღიწერებოდა წამითი წამად, ხოლო ვახტანგ მეფეთგან ვიდრე აქამომდე აღწერა ჯუანშერ ჯუანშერანმან... ამიერითგან შემდგომთა მომავალთა ნათესავთა²⁾ აღწერონ ვითარცა იხილონ და წინამდებარემან უამმან უწყებად მოსცეს გონებასა მათსა“-ო (შშ დწლს ქცა *437—438, გვ. 215—216. ანა დწლსი ქცა 21 (კ) რეკულის გვ. 6).

ესლა თავი-და-თავი საკითხი ის არის, თუ როდის არის ეს თავდაპირველი კრებული შედგენილი? რაკი უკვე გამოჩვეული გვაქვს, როდის უნდა იყოს დაწერილი ლეონტი მროველისა და ჯუანშერის თხზულებანი, სემოადნიშნული საკითხის გადაწყვეტაც გავიანდვიდებთ: როგორც თავ-თავის ადგილას აღნიშნული იყო, ლეონტი მროველის სისტორიო თხზულება მე-XI-ე საუკუნეში, ჯუანშერისა-კი იმავე საუკუნის მეორე ნახევარში უნდა იყოს დაწერილი. მასხადაძე ცხადია, რომ თვით კრებული რასაკვირველია ამხე ცოტა გვიან მისც უნდა იყოს შედგენილი. როდის, —ამის გამოსწავლაც რი სპეკულაციებო გარემოება გამოვადგება. არსენი ქართლისა კათალიკოზი დემეტრე მეფის (აბაღ I) დროს შედგენილს წა ნინოს ცა-ში სხვათა შორის ამბობს: „ესე ნეტარისა ნონოასი ცხოვრება შეუწერებულად და განხეულად «ქართლის მქცევისა» თანა და «ჭამბავსა მეფეთასა» თანა აღრეულად სწერია, ვითარცა თქუენ უწყით“-ო (არსენი. ცა და მოქალაქობა და დუაწლი წისა ...ნი-ნოასი, საგე. მუხ. კაშ. № 10, გვ. 51¹⁾) მასხადაძე მე-XII-ე საუკუნის პირველ ნახევარში ლეონტი მროველის შრომა „ცხოვრება ანუ ამბავი მეფეთა“ ჯერ

1) ამ მხრივ თ. ეორდანიანი მართალი იყო, როდესაც თავის ქცის „წინასიტყვაობა“-ში ამგვარი აზრი გამოხატავა.

2) ასეა ანა დწლს ქცა-ში.

1) შეად. ე. თაყაიშვილის Опис. I вып. II, 83 შენ. 1.

კიდევ „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“—სავით ცალკე იყო და ქრის კრებულში აღბად შეტანილი არა უოფიდა.

ამისთანავე საგულისხმიერა, რომ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი „მატიანე ქართლისა“—საც ცალკე ასახელებს და არა „ქრის.“ ამის გამო შეიძლება გვეფიქრა, რომ ქრის კრებული მე-XII-ე საუკ. პირველს ნახევარში თავის პირვანდელ სახითაც-კი ჯერ არ არსებობდა და ის თხზულებები, რომელთაგანაც შემდეგში ქრის კრებული შეადგინეს, მაშინ ჯერ ცალ-ცალკე იყო. მაგრამ მაინც სიფრთხილე სჯობია ამიტომ, რომ ლენტი მრაველისა და ჟუანშერის თხზულებანი შეიძლება კრებულში შეტანილიც უოფი-დიყო, მხოლოდ რაჲი რასაკვირვლია კვლავინდებურად ცალკეც იქნებოდნენ, იქნება ამის გამო არსენ კათალიკოსს ცალკე მოქსენებისას „ჭამაგი მუფათა“ და არა „ქრის“. მაინც-და-მაინც ცხადია, ქრის კრებული მე-XI-ე საუკუ-ნის დასასრულზე უწინარეს შეუძლებელია რომ თავდაპირველად შედ-გენილი ყოფილიყოს. მაგრამ რომ ეს კრებული მაინც მე-XI-ე საუკ. მე-რე ნახევრის კარგა ხნის შემდგომ უნდა იქოს შედგენილია. იქათვისაც სჩანს, რომ კრებულის შემდგენელს აღარა სცოდნია, ვინ იყო ჟუანშერი, და წა-ჩილის ძმისწულის ქმრად მიანდა. ასეთი შეცდომა ჟუანშერის უმცრასს თა-ნამედროვესაც-კი ვერ მოუფიდა.

უკრადლების ღირსია, რომ თავდაპირველად კრებული, როგორც სემო-მოფინილ ანდერძითგანაც სჩანს, „ქრის“-დ-კი არ იწოდებოდა, არამედ „ქართ-ველთა ცხორება“-დ.

დანარჩენი საისტორიო თხზულებები სამ წყებად უნდა ყოფილიყო შეტანილი ქრის კრებულში. ჯერ „მატიანე ქართლისაჲ“ და დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის თხზულება შეუტანიათ. რომ ეს ორი ნაწარმოები ერთგვის და ერთ ღრსს არის შეტანილი კრებულში, იმითაც მტკიცდება, რომ დავით აღმაშენებლის „ცა“-ს თავი აქვს ჩამომორებული, რაჲი თავი აღბად „მატიანე ქართლისაჲ“-ს მოთხრობის შირდაზინს გავრძე-ლებსა და მომდინარეობს არდეველ. ჩვენ ესლ ვიცით კიდევ, რომ 1222—1223 წ. „მატიანე ქართლისაჲ“ და „ცა მფეთ მფისა დავითისი“ კრებულში უკვე შეტანილი ყოფილა. დავით აღმაშენებლის მეფობით თავდებოდა. მაშინ მთელი ქრის და ამაზე მეტი ჟერ არაფერი იყო შეტანილი.

უკრადლების ღირსია, რომ ანა დფლი ქრის-ში დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის თხზულების ბოლოში, ესე იგი თავით ქრის კრებულის დასას-რულს შირდაზირ, ანა დფლ ქრის გადაშწერას სემოაღნიშნულ „ანდერძამდე“, შემდეგი საგულისხმიერა წინადადება მისდევს: „საქმენი კელთა ჩუენთანი წარ-მართენ უფლო, ცხორება და მოქცევა ქართლისა და მოთხრობა ნათესავო-ბისა და თუ რომელინ რომელთა ტომთანი ვართ, ანუ თუ ვითარ მოუქცენით და მოფიდეთ სჯული ქრისტიანობისა და კიცანით დმერთა, ისინიეთ აღწკრადი

აბათარისი“-ო (ანა დოღლი ქცა, მე-30-ე რეეულის გვ. 2). ამ წინადადების შემდგომ იწეობა ანა დოღლ ხელთნაწერის გადაწერის ანდერძი. თუ რომ სემო-მოყვანილი წინადადება ანა დოღლ ქცის 1222—1223 წ. დედანს ეკუთვნის, მაშინ ეს ბირველი შემთხვევა იქმნება, როდესაც ამ კრებულის სახელი „ცხო-რება ქართლისა“ ანუ ქცა მოხსენებულა. მაინც-და-მაინც დანამდვილებით ვიცით, რომ ამ კრებულს მე-XIII-ე საუკ. მართლაც უკვე „ქართლის ცხოვრება“ ერქვა. სტეფანოს ობელეანს თავის 1299 წელს დამთავრებულს ისინტორიო თხზულებაში (*Историческія описанія Армянскан*, მოსკოვის გამომცემი 1861 წ. გვ. 370) მოხსენებული აქვს ქართველთა „მატიანეთა წიგნი, რომელსაც ქართლის ცხოვრებას, უწოდებენ“-ო (*ეს იგივეს ძამანსაკაგოიუს, ვიერ წარქცია მსაერხაჲ ყაზხისა*, იქვე გვ. 273).

მეორე წყებად ქცა-ში სუმბატის მატინე „ცა და უწყება“ შეუტანიათ. რომ ეს თხზულება „მატიანე ქა“-სა და დავით აღმაშენებელის ისტორიკოსის თხზულებასთან ერთად არ არის შეტანილი, ამას ანა დოღლი ქცასა და მისი 1222—1223 წ. დედანს გარდა ისიც ამტკიცებს, რომ იგი, როგორც უკვე აღნიშნული იყო, მშ დოღლს ქცა-ში უდავო დატანა არის ჩანსირული და მოთხრობის ქრონოლოგიურს მიმდინარეობას არღვევს. ესეა ჯერჯერობით დანამდვილებით არაფრის თქმა არ შეიძლება იმის შესახებ, თუ როდის უნდა იყოს სუმბატის „ცა და უწყება“ კრებულში შეტანილი. ანა დოღლი ქცა ამტკიცებს მხოლოდ, რომ მე-XV-ე საუკუნეში იგი ჯერ კიდევ ქცა-ში შეტანილი არა ყოფილა.

დასასრულ, მესამე წყებად, ერთგზის და ერთად შეტანილია ქცა-ში თამარ მეფის ისტორიკოსის თხზულება „ისტორიანი და აზმანი“ და მონღოლთა-დროინდელ ქართველ ჟამთააღმწერელის ნაწარმოები. ამ ორ ისტორიკოსის თხზულება რომ ერთად და ერთგზის უნდა იყოს შეტანილი ქცაში, ამას ის თვალსაზირობა გარემოებაც ამტკიცებს, რომ თამარ მეფის ისტორიკოსის ნაწარმოებს თავი მთლად აქვს შენახული, ბოლო-გი აკლავს, ხოლო ჟამთააღმწერელის მატინეს პირიქით თავი აკლავს. უკუწვევია ეს იმიტომ უნდა მომხდარიყო, რომ ჟამთააღმწერელის ნაწარმოებს თამარ მეფის ისტორიკოსის მოთხრობის გავრძელების სასიათი ჩქნობდა. შეიძლება ვთქვათ რომ ერთ კიდევ, რომ ეს ორი თხზულება ქცა-ში შეტანამდე უკვე შეერთებული ყოფილა, ხოლო შემდეგ იმ სახითვე, როგორც შეერთებული იყო, ქცის კრებულში შეუტანიათ. ეს რომ მართლაც ასე უნდა ყოფილიყო, იქითგანა სჩანს, რომ ფ. გორგიჯანიძეს სწორედ ამ გვარი ნაწარმოები ჰქონია ხელთაჲ გიორგი III და თამარის მეფობამდე ფ. გორგიჯანიძეს საქართველოს ისტორიის ანაგვითარი წარმოდგენა არა ჩქნია და სწორედ განსაზღვრავს რაგებს არა სწერდა იგი გიორგი III წინადროის საქართველოს ისტორიის შესახებ. ცხადად ეტეობა, რომ მას ქცა თვალთაც არ უნახავს.

ხოლო გიორგი III, განსაკუთრებითაჲი თამარ მეფის, დაჲმა-გიორგისა, რუსუ-
ლანისა და მონღოლთა-დროინდელ ბატონობის ამბები ფ. გორგიჯანიძეს იმგვან-
რადვე აქვს მოთხრობილი, როგორც „ისტორიანი და აზმანი“-ში და ჟამთა-
აღმწერელის თხზულებაჲშია. ფ. გორგიჯანიძეს ამ ხანას ისტორიისათვის უკმა-
ლოა ამ წყაროებით უსარგებლია. როგორც სჩანს, „ისტორიანი და აზმანი“
ფ. გორგიჯანიძის სელთნაწერშია:ც ბევრგან ყოფილა დამახინჯებული. ხშირად
მას გარეხილ დედნის ადგილს ვერ მოუხერხებია. მაგრამ ყველაზე უფრო
საყურადღებო ის არის, რომ ფ. გორგიჯანიძის ხელთნაწერშია:ც თამარ
მეფის ისტორიკოსის თხზულების ბოლო იმგვარადვე გადაბმული ყოფილა
ჟამთააღმწერელის ნაწარმოებზე, როგორადაც ეს ორი ნაწარმოები მშ
დღწლს ქცა-შია გადაბმული. ამასთანავე, როგორც ეტყობა, დასლოკებით
იქვე თავდება, სადაც ესაა ჟამთააღმწერელის მატანე თავდება.¹⁾

ეს გარემოება უფლებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ ფ. გორგიჯანიძეს
დროსა:ც-ი ვერ კიდევ შეიძლება ადამიანს თამარ მეფის ისტორიკოსის
„ისტორიანი და აზმანი“ და ჟამთააღმწერელის ნაწარმოები ერთიერთმანეთზე
გადაბმული ცალკე წიგნად და ქცისდა დამოუკიდებლად ექონება. ამიტომ
საფიქრებელია, რომ ეს ორი ნაწარმოები უკვე მზამზარეულად ერთიერთმან-
ერთზე გადაბმული უნდა იყოს ქცა-ში შეტანილი.

როგორც ზემოთა:ც ნათქვამი იყო, „ისტორიანი და აზმანი“ და ჟამთა-
აღმწერელის თხზულება ქცა-ში მესამე წეებად იყო შეტანილი. მაგრამ რადის?
სტეფანოს ორბელიანის ისტორიითგან სჩანს, რომ მე-XIII-ე საუკ. დასასრულს,
1299 წელსა:ც კვლავინდებურად ეს ორი ნაწარმოები ქცაში შეტანილი არა
ყოფილა. ეს სომეხთა ისტორიკოსი, თვით ორბელთა ჩამომავალი, ჩივის,
რომ ქართულ მატანეთა წიგნში, რომელსაც ქცა ეწოდება, ორბელიანთა სა-
გვარეულს შესახებ მხოლოდ ეს მცირეოდენი ცნობები ვიხილეთ და თანაც
მოყვანილი აქვს ლეონტი მროველითგან ამოდებული და სხვა ამბები (*Պատմության ասորի Սիսական*, გვ. 269—272). იგი ამასთანავე ამბობს, ვი-
თომც ქცა-ში ორბელთა შესახებ ცნობები იმიტომ არა ყოფილიყო, რომ ვითომც
გიორგი III-ემ, რომელმაც ორბელინი დალატისათვის საქართველოში ამოწვეტიდა,
მათი სახელი ისტორიითგანაც, უოველგვარ წიგნებითგანაც და ეკლესიებით-
გან ამოქმდეინოს. ამის გამო რაკი სტ. ორბელიანს ქცა-ში ორბელთა

1) „არ მოვიდა მეფე დავით ამისთვის დაუმტკიცეს საქართველოს მეფობა ძმასა
მისსა ვახტანგ მეფესა“ (ფ. გორგიჯანიძე. სიმეცნიერო აკად. საახლო მუზეუმის Ms.
geor. № 6. გვ. 235—236) — ჟამთააღმწერელს *920—921, გვ. 764.

„მეორეთ კიდევ მისცა ყაზან ყაენმან მეფობა საქართველოს ვახტანგ მეფესა:
დაიკირა ვახტანგ მეფემან სომხითი, დმანისი, სამშვილდე და ქვეყანანი ამ ციხეთა“.
დანარჩენი ფ. გორგიჯანიძის ხელთნაწერს აკლია (იქვე გვ. 256), — ჟამთააღმწერელს
*921—922, გვ. 766.

სატვარეულოს ისტორიისათვის საჭირო ცნობები ვერ უშავია, მტდნე პირ-ათვის მიუძღრთავს, შერხნილი იადვარები (*ქიათოსკარანსაყ*) გადუნსინჯავს სომსურ საისტორიო წვაროებიტვან და განსაკუთრებით შითარ ანელის ისტორიოტვან ამოუკრებია მსალეები, რათვან მას რბელთა ამოწვევტის შესასებ ცნობები თურმე ჭქონია (იქვე 272.—273).

ცნობილია, რომ რბელთა შესასებ, განსაკუთრებით მათ განდგომსა და მოწვევტისე, ცნობები ქართულ წვაროებშიაც მოიხვევება და სსგებზე მეტი ცნობები დემნა-რბელთა ამბოების შესასებ თამარ მეფის ისტორიკოსის თხსუ-ლებშია შენახული.

მაშ რვგარ მოსდა, რომ ეს ცნობები სტ. რბელიანმა ქცა-ში ვერ იხვავს? ისე, რომ ჯერ შეტანილი არ იყო და მთელი კრებული ან დავით აღმაშენებელის ისტორიკოსის თხსულებით თავდებოდა, ან იქმნებ სუმბატის „ცა და უწებით“. რომ ეს სწორედ ასეც უნდა ყოფილიყო და სტ. რბელიანის დროს ქცა-ში თამარ მეფის ისტორია და ჟამთააღმწერელის ნაწარმოები ჯერ კიდევ შეტანილი არ იყო, იმიტაც მტკიცდება, რომ ეს რი საისტორიო თხსულებ, რვგარც ანა დფლ ქციოტვანაც ცხადად სჩანს, ქცის კრებულში მე-XX-ე სუკე. დასასრულსაც შეტანილი არა ყოფილა.

რავი მშ დფლს ქცა-ში, ესე იგი 1638—1646 წ., ეს რა ნაწარ-მოები უკვე მოიხვევება; ამიტომ, თუ ეს თვით მშ დფლ ქცის გადამწერის დვასწლი არ არის, თამარ მეფის ისტორიკოსისა და ჟამთააღმწერელის ერთიერთმანერთზე გადაბმული ნაწარმოები ქცის კრებულში XVI საუ-კუნეში (იქნებ 1500—1638 წ.წ.) უნდა იყოს შეტანილი.

აი ამხაირად და ამა-და-ამ დროს უნდა წარმომდგარიყო და შეკრებულყო ქცის კრებულა.

ამ კრებულის შედგენას დიდი მნიშვნელობა ჭქონდა: ქცის კრებულმა არა ერთი და რი საუცხოვო ქართული საისტორიო თხსულე-ბა გადაარჩინა დალუპვისაგან და ჩვენ დრომდის მოაღწევინა. ქცა-ში შეტანილს საისტორიო წიგნებს ქართველობა მოწიქებით უუკრებდა და უფრთხილ-დებოდა. ამ მხრე დამხასიათებელია, რომ ანა დფლ ქცის გადამწერი ამბობს: „ტუკებრძანა პატრიოსანთა ამო წიგნთა აღწერა“-თ. (მე-30-ე რვეულის უგ. პ), მშ დფლ ქცის გადამწერი-კი უკვე ცხადებს: დედოფალით-დედოფალის მარამისა „ბრძანებითა იწერებინ წმიდანი ესე წიგნნი“-თ (*567, გვ. 336).

მაგრამ ესეც-კია, რომ ქცის შედგენამ ერთგვარი ხელოვნურად შერჩეული საისტორიო თხსულეობათა კრებული შექმნა, რომელმაც მართალია ბევრა შესანიშნავი ნაწარმოები გადაგვიჩინა, მხოლოდ თავის მხრე ცოტა არ იყოს დანარჩენ საისტორიო თხსულეობის დალუპვას მაინც ხელი შეუწყო.

ესხა შედარებით მეორე ხარისხიანი საკითხი-და გვაქვს განსხვავებული იმის შესახებ, თუ ვინ და როდის შეავსო ქვს და ის სახე მისცა, რომელიც მას ხეულებრივ გავრცელებულს ხელთნაწერებში და ბროსისეს გამოცემის I წიგნში აქვს. ამ თემდა მეორე ხარისხიანი საკითხის შესახებ ერთ დროს გაცხარებული კამათი იყო და ესხად-გი თვალსაჩინო ახრთა სხვაობა სუიევის.

დ. ბაქრაძე იმ ახრისა იყო, რომ ვახტანგ VI ქვის ზირველ ნაწილისათვის, რომელიც გიორგი ბრწინვალეს მეუობით თავდება, ხელი არ უხლათ (იხ. ისტორია საქართველოსი, გვ. 39—43). იგი ამასთანავე დარწმუნებული იყო, რომ ქვის ორივე თეიმურაზისეული ხელთნაწერი, რომელთაგან ერთი რუმინგევის მუხეუმიხა, ხოლო მეორე ზეტერბურგის სამეცნიერო აკადემიის სახით მუხეუმის საკუთრებად იქცა, „ვახტანგის წინა დანი გავრცელები“-თ (იქვე 41). ამის გამო დ. ბაქრაძეს ეგონა, რომ ძველს ქვას უკვე ვახტანგის უწინარეს ის სახე ჰქონდა, როგორც ესხა არის ცნობილი.

ე. თაყაიშვილმა ზირქით, როგორც 1890 წელს, როდესაც თავისი „სამი ისტორიული ხრონიკა“ დაბეჭდა (გვ. CXIII—CXV), ისევე 1906 წ. გამოსულს ქვის ეგულა უმთავრეს ხელთნაწერების გრცელს დწერილობაში, ქვის უოველგვარი შეესება, თარიღების შეტანა, გასწორება და გავრცელებაც ვახტანგს და მის კომისიას მიაწერა (იხ. Опись. II, вып. 1, გვ. 109—114, აგრეთვე გვ. 72—89).

თ. ჟორდანიას თავის ქვების I წიგნის წინასიტყვაობაში არც დ. ბაქრაძეს დაეთანხმა, არც ე. თაყაიშვილს. იგი უარველით ზირველის ახრს, ვითომც თეიმურაზისეული ქვის ორივე ხელთნაწერი ვახტანგის წინა დროისა იყოს (გვ. XVII) და აღიარა, „რომ ქვების ზირველს წიგნს ატყუია შრომა ვახტანგ მეუისა“ (იქვე). მაგრამ თ. ჟორდანიას ახრით ვახტანგის დგაწლი ამ მხრივ მცირედი ფოთილა: სახელდობრ „მას წმიდანების ცხოვრება შეუტანია ქვებისაში. მასვე უნდა ეკუთვნოდეს გაყოფა ქვებისა თავებად“-თ (იქვე XV III). ვახტანგს მიაკუთნა თ. ჟორდანიამ აგრედვე ქვის თარიღებით შეესება (იქვე, გვ. 238); მაგრამ შემდეგ ეტყვი შეჭმარვია, და წინასიტყვაობაში უფრო ფრთხილად მსჯელობს და თავის ახრს ამგვარად ასწორებს: „დავით აღმაშენებელის მატანიეში ჩართული ქრონოლოგია, რომელიც ჩვენ ვახტანგისად აღნიშნეთ მხოლოდ იმის გამო, რომ ვახტანგის დროინდელს ვარიანტებში იხოვება, გადაჭრით არ მიეწერება ვახტანგის რედაქციას, რადგან ვახტანგის სრულიად არ იცის ის წყარო, საიდანაც ამოღებულია იგი და თითონ თავის მოსახრებით (თუმცა შემდგარად) ასწორებს მას“-თ (იქვე XX). დანარჩენი ეგულა ცნობები-გი თ. ჟორდანიას ახრით „თეიმურაზ ბატონიშვილისგან არის შეტანილი ქვებისაში და არა ვახტანგ მეუის მიერ“-თ (იქვე IX).

მ. ჭანაშვილი ბაქრაძესავით ვახტანგ VI და მის კომისიის დგაწლს ქვის ზირველ ნაწილის შეესება-შესწორებაში სრულით უარველით (ნაშრომი გვ. 6).

ამ საკითხების გამოსარკვევად რასაკვირველია შეესებულ ქცის ხელთნაწერების თარიღებს აქვს მნიშვნელობა. ე. თაყაიშვილმა ამ მხრივ დაწერილებით განიხილა ქცის ეკელა ცნობილი ხელთნაწერები და მათი თარიღები გამოარკვია. ეგრეთწოდებული ბარათაშვილისეული ქცა, „უსრულესი ქართლის ცხოვრება“, გადაწერილია „დედასა ზედა სვეტის ცხოველისას“ 1761 წელს ტფილისის ჯვარის საყდრის დეკანოზის იოანეს მიერ (Опис. I, VIII, II, გვ. 203). თეიმურაზისეული ხელთნაწერი, რომელიც რუმინანცევის მუზეუმის კუთნილებას შეადგენს, უნდა გადაწერილი იყოს 1709 წლამდე და ახლო ხანებში (იქვე 46 და თ. ურდანიას ქები I, გვ. XVII). მეორე თეიმურაზისეული ხელთნაწერი, რომელიც პეტერ. სამეცნიერო აკადემიის სააზიო მუზეუმში ინახება, უნდა 1724 წ. უწინარეს იყოს გადაწერილი (ე. თაყაიშვილი Опис. I, VIII, II, გვ. 48). შემდეგ ე. თაყაიშვილი ამატებს, რომ ეს ხელთნაწერი სახელდაბრ 1700—1705 წ. უნდა იყოს გადაწერილი (იქვე 74 და 110).

ეს თეიმურაზისეული ხელთნაწერი იმ მხრივ არის საყურადღებო, რომ იქ თამარის მეფობის მეორე ნახევრიდან მოყოლებული ქცის ბოლომდის, რომელიც აქაც მხოლოდ გიორგი ბრწყინვალეს მეფობის დამდეგამდე მოყვანილი, დედანი არც შესწორებულია და არც შევსებული ისე, რომ მშ დფლ ქცას უდგება, თუმცა აქა-იქ მაინც განსხვავდება. ამის გამო ცხადია, რომ ამ ხელთნაწერის დედნად მშ დფლი ქცა არ უნდა ყოფილიყო (იქვე 52—54). მაგრამ ამ თეიმურაზისეულს ხელთნაწერს თავში ოთხი ფურცლის ქაღალდი, როგორც უკვე დ. ბაქრაძემ და ე. თაყაიშვილმაც აღნიშნეს (იქვე 70), სხვანაირია და არც ისეა გალიმული.¹⁾ თვით ქცის პირველი ორი გვერდი (4 და 5), რომელზედაც ცნობილი წინასიტყვაობა და ქცის დასაწყისია მოთავსებული, უფრო წვრილ და უშნო ხელით არის ნაწერი, ვიდრე ხელთნაწერის დანარჩენი ნაწილი. საყურადღებოა ამასთანავე, რომ იმერეთის მეფის აღექსანდრეს 1724 წ. მინაწერი ხელთნაწერის თავში ამ განსხვავებულს ქაღალდზე სწერია. ამავე მეფის ორი მინაწერი უკანასკნელ გვერდზეც მოიპოვება. რათგან მეორე მინაწერში ე. თაყაიშვილს ერთი თარიღი გამოჰპარვია, ამიტომ აქვე მოგვეყვს:

„დთთ. ვიქმენ. 1720. ¹⁾ მეფედ. მე მონა. სახელად

ჩლკდ

ალექსანდრე.“

¹⁾ ხელთნაწერი საგანგებოდ გადასინჯული მაქვს.

¹⁾ რიცხვი თუმცა იმავე მელნით და ვგონებ ხელითაც არის ნაწერი, მაგრამ წინა სიტყვაზე „ვიქმენ“-ზე უწინარეს უნდა იყოს დაწერილი იმიტომ, რომ „ნ“-ზე „1“ არის მიკრული, თუმცა რიცხვისათვის საკმაოდ ადგილია და 1720-ის შემდგომ სიტყვამდე „მეფედ“ ბევრი თავისუფალი ადგილია, სადაც რიცხვი მშვენიერად მოთავსდებოდა. ე. თაყაიშვილს (იქვე 48) რიცხვი 1720 გამოტყვეებული აქვს.

საკულისხმიერთა; რომ ამ თეიმურაზისეულს ქცა-ში აქა-იქ შეაშინ თავი-
სუფალი ადგილებია დატოვებული და ერთჯან (გვ. 88) სიანგურით სწორი
კიდევ: აქ ამბები აუღდა დედნებს:“-ო და შემდეგ სხვა ხელით ნაწერია ჩამ-
ტებული, რაც თავაიშვილსაც აღნიშნული აქვს (Оппо. I, 69). მაგრამ განსაკუ-
თრებულ უურადლების დირსი ის გარემოება არის, რომ ქცის შესავალი, წინა-
სიტყვაობა და დასაწყისი, რომელიც სხვანაირ ქადაგებულებას არის ნაწერი, ამგვარ-
ისავე წერილი და უშინ ხელით არის ნაწერი, როგორც ჩანამატები ადგი-
ლებია¹⁾. ე. თაყაიშვილი მართალია, როდესაც ამბობს, რომ წერილ და მთელ
სელთნაწერისაგან განსხვავებულ ხელით ნაწერი ათსამეტ ასურულ მამათა
შესახებში ცნობები თეიმურაზისეულს ქცა-ში მას შემდგომ უნდა იყოს შეტანი-
ლი, როცა სელთნაწერი დამთავრებული და დაკაზმული იყო კიდევ (იქვე 73).
თუმცა ე. თაყაიშვილი ეტყობს, რომ ამ სელთნაწერს თავშიც ჰქვებოდეს და
იმიტომ იყოს შემდეგ მიმატებული (იქვე 71), მაგრამ მაინც სხვანაირად ამ
გარემოების ახსნა შეუძლებელია და ნათლადვე იქმნებოდა.

რაკი იმერეთის მეფის აღექსნდრეს 1724 წ. მინაწერი სელთნაწერის
უგანასხველ კვრდზე და თავშიც მოიპოვება; ამიტომ მაინც-და-მაინც ცხა-
დაა, რომ ეს ქცა, როგორც სამართლიანად მსჯელობს ე. თაყაიშვილი (იქვე
71), უნდა 1724 წლამდე ყოფილიყო გადაწერილი. რათჯან :ათსამეტ ასუ-
რულ მამათა მოდგაწერობის აღწერილობა, რომელიც თეიმურაზისეულს ხელ-
ნაწერში მერჯა შეტანილი და სხვა ხელით არის ნაწერი, რუმინცევის 1709
წლამდე დაწერილს ქცა-ში უგვე თვით ტექსტში არის შეტანილი და იმავე
ხელით არის ნაწერი, როგორც მთელი წიგნია, ამიტომ ე. თაყაიშვილი
ფიქრობს, რომ თეიმურაზისეული 1709 წ. უწინარეს უნდა ყოფილიყო და-
წერილი (იქვე 74).

ქცის სელთნაწერების უველა ამ თარიღების გამო ე. თაყაიშვილი ამ-
ტვიცებს, მშ დფ-ლ ქცის გარდა სხვა უველა სელთნაწერები ვახტანგ მე-
ფისა და „სწავლულ კაცთა“ მიერ შესწორებულსა და შეესრულს დედანს შეი-
ცავსო. ეს სელთნაწერები სამ ჯგუფად აქვს დაყოფილი: პირველ ჯგუფად
მას დასახლებული აქვს ისეთი სელთნაწერები, რომლებშიც ქცის შეესება
და შესწორება ბოლომდის არ არის მიუვანილიო. ასეთ სელთნაწერად მას თეი-
მურაზისეული ქცა მიაჩნია, რომელშიც თამარის მეფობის მეორე ნახევრით-
ჯან მოყოლებული ბოლომდის, ე. ი. გიორგი ბრწყინვალემდე დედანი შეუს-
წორებელია. ამ ქცას ე. თაყაიშვილი ვახტანგისეულ კომისიის თავდაპირველ
შრომად სთვლის (იქვე 109—110).

მეორე ჯგუფად მას ის სელთნაწერები მიაჩნია, რომლებშიც ქცა შეს-
წორებული და შეესრულია ბოლომდის, ე. ი. გიორგი ბრწყინვალემდე. ამ

¹⁾ ეს გარემოება ე. თაყაიშვილსაც აქვს აღნიშნული (იქვე 70).

ჯგუფში ე. თაყაიშვილს რუმინტაგვის მუზეუმის ქტა აქვს მოთავსებული, რომელიც პირველ და მეორე ჯგუფებს შორის სდგას, აგრეთვე სჯეაქსიო მუზეუმისა და დადანიისეული ხელთნაწერები (იქვე 109, 111—112).

მესამე ჯგუფად ე. თაყაიშვილი ასეთ ხელთნაწერებსა სთვლის, რომლებშიც ქტის შესწორებულ-შეგსებულ დედანს კარდა ქტის ორივე ცაგბრებლებსც მოიბოგება, ამგვარია 1760—1761 წ. გადწერილი ბართაშვილისეული ხელთნაწერი და ფალაფანდიშვილისეული, რომელიც 1761 წ. არის დამთავრებული (იქვე 109,—112—113).

სამწუხაროდ ამ სკიოთისის გადწევეტა ისე ადვილი არ არის და ამისათვის მარტო ხელთნაწერების თარიღები არა გმარა. თუმცა ვახტანგს და „სწავლულ კატ“ ქტის შევსება და „განმართვა“ ჯერ კიდევ ბატონიშვილობის დროს განუხორციელებიათ და როგორც თ. ჟორდანიას ფიქრბს 1699 წელს დაუწყიათ და 1709 წლამდე¹⁾ შრომა უკვე დამთავრებული ჰქონიათ (ქტბი I, გვ. XVII), ხოლო თეიმურაზისეული და დანახეჩი ქტის ხელთნაწერები ევლანი ვახტანგის დროისა აუფიხენ ან იმაზე უფრო მერმინდელი, — მკრამ ერთი ფრიად თვალსახინო გარემოება არსებობს, რომელიც ე. თაყაიშვილის სკიომოყვანის დსკვნას სკეპკოდ ხდის და აქარწელებს კიდმც.

თ. ჟორდანიას, რომელიც თეიმურაზისეულს ქტას შეტდომით მე-XVIII-ე საუკუნის დასასრულისად სთვლიდა, თავის აზრის დასამტკიცებლად შემდეგს სკუელისხმიერო მასსხრებას ასსელებდა: ამ ხელთნაწერში „სეტანილი ცნობები ვახუშტის არა ჰქონია და მასსდაამე არც იმ ქტისის ვარინტებში უფილა, რომელნიც მას ხელში ჰქონია თვისის ისტორიის და ისტორიულ წერილების შედგენის დროს... წარმოიდგინეთ, ვახუშტის რომ ხელში ჰქონდა ქტცხორება თეიმურაზის ვარინტით... როგორ არ შეიტანდა თვის შრომაში ისეთს შესანიშნავს ცნობებს, რომელსაც უოგელ ნაბიჭზე გვადლევს თეიმურაზის ვარინტი“-ო? (ქტბი I, გვ. VIII). თუმცა თ. ჟორდანიას სიმართლეს უასლოკდებოდა. მკრამ მანც შესცდა და თეიმურაზისეული ქტა XVIII ს. დასასრულს მიაკეთის. ამასთანავე თვით საბუთადაც ამგვარ მონახრების წამოეგნება სამეტნიერო გამოგველევაში არ შეიძლება, ვახუშტი თავის შრომაში ასეთს შესანიშნავს ცნობებს როგორ არ შეიტანდაო? რაც ხვენთვის შესახმნავია, შეიძლება ვახუშტს საუკრადლებოდ არ სხეებებოდა და თუ თ. ჟორდანიას ჰსურდა ნამდვილი, სამეტნიერო საბუთი მოეყვანა, მას თავდაპირველად უნდა ვახუშტის ისტორიული თვალთახრისი გამოერკვია, შეესწავლა, რის აქტვება ხვენი მეტნიერი ისტორიკოსი კანსკუთრებულს უკრადლებას და თახისი მსკვლობაც ამზე დაემყარებინა.

1) იხ. ე. თაყაიშვილი Опис. I. 46.

რგორც ქვემოთ თავის აღსაგას (იხ. ვახუშტი) გამორევეული იქმნება, სსხელგაჰანი შეტნიერი ისტორიკოსი ბატონიშვილი ვახუშტი ხივლად: „ჩვენ ქართველთა მატინე (ესე იგი ქცა)... ეკლესიის მატინესა შეამოკლებს და სსმჭაქლასა მოგვითხრობს შესხმით და ვრდლად“-ო. მასსადამე იგი სწესდა, რომ ქართულ საისტორიო მწერლობას ამგვარი ხაელი ჰქონდა და საეკლესიო უფვა-ცხოყრების შესახებ შეტად ცოტა ცნობები მოიხავებოდა. აქეთგან ცხადია, რომ თავის ერთ-ერთ მთავარ მიზნად ვახუშტს დასახული ჰქონია სწორედ, რაც შეიძლება მეტი ცნობები შეეცანა საქართველოს ისტორიაში ქართულ ეკლესიის შესახებ. თუ ამ გარემოებას გავითვალისწინებთ, ვახუშტის თვალთსახრისც გვეტოდასება და თეიმურაზისეულისა და ქცის სხვა სელთსაწერებს, რომელნიც ე. თაყიშვილს ვახტანგის რედაქციად მიანია, ამ მხრივ ვახუშტის თსხულებს შევადარებთ, თვალწინ გასარცარი და დამთვიქრებელი სურათი გადაგვეშლება.

მართლაც, შეტად სსუურადლებოა, რომ ანა დტლს და შშ დტლს ქცის ხელთნაწერთან შედარებით, თეიმურაზისეულს ქცა-ში შეტანილია, რგორც ე. თაყიშვილსაც აღნიშნული აქვს, ბგვრტ IV მეფობაში შექცისედეკ კათოლიკოსის სიკელითგან ძვირფასი ცნობები მეტქიხედციის მოღვაწეობის შესახებ, სხვა სსხუთებიოგან ცნობა ოქროპირ და გიორგი კათოლიკოზების შესახებ (იხ. ОИИС. I, 79 და 80),—დავით დამაშენებლის მეფობაში ჩართულია ცნობა კათოლიკოზების გაბრიელ საფარელისა და იოანეს შესახებ (იქვე 80), საეკლესიო კრების ვრცელი აღწერილობა თამარის მეფობის დასაწყისში (სელთსაწერის გვ. 202B—203B) და სხვა. ხოლო არც ერთ ამთვანის შესახებ ვახუშტს არაფერი აქვს ნათქვამი. რა დასაჯერებელია, რომ ვახუშტს, რომელიც ჩივოდა, ქართულს მატინეში საქართველოს საეკლესიო ისტორიის შესახებ შეტად ცოტა ცნობები მოგვებოვებოა, ვახტანგისეულს ქცა-ში ყველა ზემოაღნიშნული ცნობები ჰქონოდა და მას ისინი გამოეტოვებინა და თავის შრომაში არ ჩაერთო? ამგვარი აზრი ეხლა, რკვი უკვე მეტნიერ ბატონიშვილის თვალთსახრისი შესწავლილი გვაქვს, სწორედ რომ შეუწინარებელი იქმნებოდა. ამის გამო სრულებით ცხადია, რომ არც თეიმურაზისეული, არც რუმიანცივეის მუხეუმისა, არც მით უმეტეს ბარათაშვილისეული და ფალავანდიშვილისეული ქცის ხელთნაწერები არ შეიძლება ვახტანგის რედაქციად ვიცნათ იმისდა მიხედვად, რომ ჰირველი ორი ხელთნაწერი ვახტანგ VI დროინდელია.

მაგრამ ყოვლად შეუწინარებელია თ. ვორდანიას აზრიც, რომელიც ამტკიცებდა, ვითომც „დასაჯერებელი არ არისო, რომ ესრეთი შრომა (ე. ი. ქცის შეკსება-შესწორება) თეიმურაზ ბატონიშვილის გარეშე სხვას გისმე მიეწეროს“-ო (ქცები I, გვ. IX). ჯერ ერთი თს, რომ თუ-კი თეიმურაზს

ამგვარი დვაწლი მართლაც მიუძღოდა, უმჯობესა მას იგი არც დამალავდა და მ. ბრასისესაც ეს გარემოება ეცოდინებოდა. ხოლო მეორე ის, რომ ქრისტიანული უსრულესი ხელთნაწერებიც-კი, ბარათაშვილისეული და ფალავანდიშვილისეული, როგორც სამართლიანად უკვე ე. თაყაიშვილმაც აღნიშნა, 1761 წ. აჩიან გადაწერილი, იმ დროს, როდესაც თეიმურაზ ბატონიშვილი ჯერ დაბადებული არც-კი იყო ¹⁾ (Опис. I, 45).

თუ ჩვენ ვახტანგისეული კომისიის დვაწლისა და ნამუშავარის დაახლოვებით გამოარკვევა გვესურს ქცაში (გიორგი ბრწყინვალემდე), ვახუშტის შრომის ცნობები ანა და მშ დფლისა და თეიმურაზისეულის ქცის ხელთნაწერებს უნდა შევადაროთ. ამგვარი შედარება უკაფიქრებინებს, რომ ვახტანგისეულს კომისიას ქცა-ში აქა-იქ ორიოდ ცნობა აქვს შეტანილი, ისიც მხოლოდ ქართველ წმიდანების შესახებ, მაგ. პეტრე მამუშელისა, რომლის ცა ვახტანგს უბოვია (ის. ქცები I, გვ. XVII და Опис. I, 24) და შუშანიკის შესახებ, (ის. ქცები I, გვ. XXIII და Опис. I, 78). მართლაც მოკლე ცნობები ამით შესახებ ვახუშტსაცა აქვს (სქაქათ. ისტორია გვ. 79—80 და 105). უფრო ვრცლად და ზედმიწევნით ამ საკითხის გამოარკვევისათვის საგანგებო შედარებას სჯობია.

თეიმურაზისეული ქცაც, რუმინანცევის მუხეუმისა და მით უმეტეს ბარათაშვილისეული და ფალავანდიშვილისეული ქცანი ჩახტანგის „სწავლულ კაცთა“ რედაქციის ნაყოფი-კი არ არის, რამეჯ სხვა, გარეშე პირთა და ისტორიკოსთა ნამუშავარია, რომელთა შრომა ვახუშტს, როდესაც თავის თხზულებასა სწერდა, ეტყობა თვალითაც-კი არ უნახავს.

თეიმურაზისეულსა და რუმინანცევის ქცათა შორისაც-კი რომ საერთო სარედაქციო მუშაობა და კავშირი არ ყოფილა, იმითაც მტკიცდება, რომ მრავალი საყურადღებო ცნობები, რომელიც თეიმურაზისეულს ქცა-ში სხვა-და-სხვა წყაროებითგან არის შეტანილი, რუმინანცევისაში არ მოიპოვება (ის. Опис. I, 77—81 და სხვა). ეს ორი ხელთნაწერი რომ ერთისა და იმავე კომისიის შრომის ნაყოფი ყოფილიყო, შეუძლებელია ამგვარი რამ მომხდარიყო.

ერთი სიტყვით, ქცის პირველი ნაწილი (გიორგი ბრწყინვალემდე) იმდენად ვახტანგისა და მის „სწავლულ კაცთა“ შევსებულ-შესწორებული არ არის, რამდენადაც სხვების (ჯერჯერობით უცნობ პირთა) მიერ და თანდას 1705—1760 წ., რომელთაც უფრო მეტიცა და უკეთესი წყაროებიც მქონათ ხელთა, ვიდრე ვახტანგისეულს „სწავლულ კაცთა“. ხოლო რომ ქრონოლოგიურა ცნობებიც დაეით აღმაშენებელის მეფობაში ვახტანგისა და მის

¹⁾ 1782 წ. დაიბადა (იქვე).

მეცნიერთა შეტანილი არ არის, როგორც ე. თაყაიშვილს ეკონა (Опнс. I, 88§22), ამას ანა დ'ოლი ქტაც ნათლად ამტკიცებს (იხ. ამის შესახებ ქლ ერის ისტორია II, 509 შენ.).

ქცის გავრცელება.

როგორც უკვე არა ერთხელ აღნიშნული იყო, ძველი ქტა გიორგი ბრწყინვალეს მეფობის დასაწყისზე სწედებოდა და ამის შემდგომი საქართველოს ისტორია ქტა-ში აღწერილი აღარ იყო. ვახტანგ მეფესა და მის „სწავალულ კაცთ“ მიზნად სწორედ ის ჰქონდათ დასასული, რომ ეს დასავლადი შევესოთ და აუწერელი „შეეთხზათ“, ე. თაყაიშვილი ამიტომ დარწმუნებულია და ამტკიცებს კიდევ, რომ ქტის ყველა გავრცელების სწორედ ამ ვახტანგისეულ კამისიის შედგენილია (Опнс. I, გვ. 109 და 112—113). ვიდრე თვით სავთისის არსებითად განხილვას შევუდგებოდეთ, სჯიროა გავიხსენოთ, თუ ქტის რამდენი გავრცელება არსებობს. სულ ოთხი გავრცელება მოიპოვება.

ქტის ზირველს გავრცელებას არაერთი სათაური არ აქვს და იწყება შემდეგის წინადადებით: „ქტს უმ დაჯდა მეფედ აღარნასე და განაგებდა სამეფოსა ქართლისას“. ეს გავრცელება თავდება 1453 წელზე (დამატ. გვ. 850—891).

ქტის მეორე გავრცელებას სათაურად აქვს: „სახელითა ღმრთისათა აწვიწოთ ცხოვრება ბაგრატონთა მეფობისა“, იწყება 1452 წლით და 1605 წელზე სწედება (დამატ. გვ. 892—973).

ქტის მესამე გავრცელებას სათაურად აწერია. „ცხოვრებაჲ საქართველოდსა“. იწყება 1373 წლით და თავდება 1703 წლით (ზარიზის ქრონიკა, ს. ჭიჭ. გამოცემა).

დასასრულ არსებობს კიდევ ერთი ქტის გავრცელება, რომელიც აღმოჩინა ბ. მ. ჯანაშიელმა ჩაყიდ ქტის ხელთაწერში, ეს გავრცელება იწყობა მოკლე, მაგრამ დიდმნიშვნელოვან წინასიტყვაობით, ხოლო თვით მოთხრობა ბაგრატ მეფითაგან არის აწერილი ღანგ თემურის 1393 წ. საქართველოში შემოსევის ამით და წუდება გიორგი XI-ის 1696 წ. სმარსეთში გამგზავრების აღწერით („სწორში“, გვ. 18—54). მაგრამ რაკი უკუგვიღია მას ბოლო უნდა აკლდეს, ამიტომ მისი ბოლო ვახტანგ VI-მდე იქნებოდა მოყვანილი, როგორც ეს აღნიშნულია ამ გავრცელების შესავალშიც.

ამ გვარად ჩვენ სელთ არის ქტის ოთხი გავრცელება. რომელი ერთი იგუთვინის ვახტანგისეულს მეცნიერთა კომისიას, ან იქნებ ოთხივენი მის ნათლად უნდა ჩათვალოს? როგორც აღნიშნული გვექონდა ე. თაყაიშვილსა ჭტო-

ნია, რომ სამივე ზემოაღნიშნული გაგრძელება ვახტანგისეულ კომისიის მიერ იყო შედგენილი (Опшс. I, გვ. 91):

უკუჭველია, რომ მხოლოდ ჯანაშვილისეულს ხელთნაწერში არის შენახული ის, რაც ვახტანგ VI-ის მიერ შეკრებილ „სწავლულ კაცებს“ „შეთხზნით და აღწერიათ.“ უკუჭველი ამიტომ არის, რომ სწორედ აქ ეტყობა ნამუშევარს მრავალ პირთა თანამშრომლობა და მოქმედების აღმნიშვნელი ზმნა მრავლობითი რიცხვითა არის ნახმარი. შესავალში მ.გ. სხვათა შორის ნათქვამია: ცხოვრება „ამის ბაგრატისა და ძისა მისისა კონსტანტინესი დაწერათ და ვხვთ ძველთა წიგნთა შინა და ქვემოთ რიგსა მისა ზუდა გვიწერათ და ესე ამბავნი მის ზემოთანი გუჯართა... გამოვიდეთ და აღწერეთ, სოლო მეფისა აღექსნდრესი და ძისა მისისა და შემდგომი... აღვიწერათ“—ო და სხვა და სხვა („ნაშრომი“, 18).

ყურადღების დარსია, რომ ბრათაშვილისეულსა, ფავანდიშვილისეულსა და სამეგრელოს ხელთნაწერებში შენახული ქცის გაგრძელებათა (1 და 2) აღმწერიელი ერთი ყოფილა. ეს სხვათა შორის შემდეგი წინადადებითა მტკიცდება: ღანგათმურის შემოსევის დროს ქართველთა გულადობაზე უცნობა ავტორი ამბობს, „მე ეგრეთ ვერ ძაღმობს აღწერა და შესსმა ქებათა სიმკნესსა და აკოჩებათა მათ ჭაბუკთა ქართველთასა, ვითარ იგი სხარსთა წიგნთა შინა წერილ არს ქება სხათა ქართველთასა“—ო (დამტ. გვ. 870).

ამ გვარად ცხადია, რომ ამ გაგრძელებათა დამწერი ერთი კაცი ყოფილა და არა რამდენიმე. „სწავლულნი კაცნი“ ამ შემთხვევაში არაფერ შუაში უნდა იყვნენ. მაშასადამე მათი ღვაწლის ძეგლად უნდა ჩაითვალოს ის, რაც ჯანაშვილისეულს ხელთნაწერშია შენახული. ამას სხვათა შორის ის გარემოებაც ამტკიცებს, რომ ვახუშტი სწორედ ამ „სწავლულ კაცთა“ მიერ შედგენილს ქცის გაგრძელებას არჩევს და არღვევს, მაშასადამე იგიც სწორედ ამ თხზულებასა სთვლიდა იმ ნაწარმოებად, რომელიც დაწერილი იყო „სახელითა ლევანის ძისა მეფისა ვახტანგისათა“.

რაკი ესლა ქცის ისეთი ხელთნაწერი აღმოჩნდა სადაც გაგრძელება რამდენისამე პირის შედგენილადა სხის, ამიტომ ქართლის ცხოვრების ცნობილი „შესავალი“ „მატაოსნისა და დიდებულნი ქართველნი, ვითა ვითარებისგან ქართლსა შინა ქართლის ცხოვრება შემცირებულყო, სოლო მეფემან ვახტანგ, ძემან ლეონისმან და ძმისწულმან მეფის გიორგისმან, შეგვიბიენ სწავლულნი კაცნი და სხუათა წერილთა და გუჯართაგან და რომელნიმე სხუათა ენათაგანცა გამოვიდეთ და ესრეთ შევთხზენით და აღწერეთ“ (ე. თაყაიშვილი Опшс. T. I, გვ. 10), სიმაართეს შეიცავს: „სწავლულნი კაცნი“ ქცის გაგრძელების შედგენისთვის მართლაც გარჯილან.

როდესაც ისინი თავიანთ საქმეს შესდგომიან, ქცა მხოლოდ ვიორგი ბრწყინვალეშდე იყო მოყვანილი, „ჯამდე ღუთავ გურიკუინოსნასა მეფისა

გიორგისამდე, ძისა დიდებულისა მეფისა დიმიტრისამდე, ეწერათ ცხოვრებანი ქართულთანი“-ო („ნაშრომი“ 18, 0110. 38). ამიტომ მათს უმთავრესს მიზანს ქცის ამ ნაკლის შევსება შეადგენდა: საქართველოს მერმინდელ ისტორიის შეთხზვა.

მაგრამ ამ მთავარ მიზანს ვაზდა მათ სხვა კერძო მიზნებიცა ჰქონიათ დასახული. თვითთუელი ამ მიზანთაგანი რასაკვირველია უმთავრეს მიზნის საუკეთესო მიღწევას უწევდა ხელს: „სწავლულ კაცებს“ ამგვარ კერძო მიზნებად: ჰქონიათ: 1) საქართველოს რამდენსამე სამეფოდა და სამთავროდ დაყოფის დროდსა და მიზეზისა და 2) ამ სამეფოებისა და სამთავროების ბატონ-პატრონთა შთამომავლობითი შტოდა გამორკვევა.

თვით ავტორები აღიარებენ, რომ საქართველოს დანაწილების მიზეზის მიატენს: „აღარა იცვლებოდა ერისთავნი და არცა თავადნი, უოველინოვე სეფსა და სხასეებს და თუმა და ადგილთა მკუიდრ ქმნილ იუენენ და ვისცა მამულს მისცემდა მკუიდრად მიეცემოდა და უოველინოვე ძლიერ იუენენ მთავრანი, ერისთავნი და თავადნი. ხოლო ამა ალექსანდრესა და კონსტანტინესა უამში ცანდგენ იმერელნი, ოდიშარნი და გურულნი და არდარა მორხილებდა ათაბაგი და განდგა კახეთა“-ო („ნაშრომი“ 44). მაგრამ ამასთანავე ისინი გულსაღილადა წახადებენ, რომ ამ ძლიერ მიზეზის გამორკვევა სავსებით ეერ შეესძლებს: „ესე კერა ვსტანით, თუ ბატონი იმერეთისა და კახეთისა რომელასა თესლისაგან არიან და ანუ ვითარ უზერეთს ქუენანნი იგი: ხოლო იმერეთისა რომელთამე თქუეს, «ოდაეს მამა ალექსანდრესი ბაგრატ მეფე ჩავიდა იმერეთს, მამის თვისნი მისნი დაუტევა და მიერითგან ძენი მისნი არიან.» ამ ბაგრატისა შემდგომად რადენი მამანი კარდაიცვალენ, არა უწით... ხოლო კახეთისა მებატონეთა მამა იყო დავით და ამა დავითის მამა არა უწით, თუ ვინ იყო“-ო („ნაშრომი“ 44—45).

მესამე კერძო მიზანს სამეფოისა და სამთავროების სამზღვრების გამორკვევა შეადგენდა (ნაშრომი, 45—46).

ვასტანგის მიერ შეკრალი „სწავლულნი კაცნი“ თავიანთ შრომას ოთხ ნაწილად ანუ ხანად ჰყოფენ:

1) ზირველი სხას ეხება იმ დროს, როცა ცხოვრებანი ქართულთანი არდარა წერებულაიო“- ანუ „ძისა მეფისა გიორგისა, მეფისა ბაგრატისა, ვიდრე მეფისა გიორგისა ძისა ბაგრატისამდე“-ო. ამ დროს განმავლობაში „ესე ამბავნი... გუჯართა და სპარსთა და სომეხთა ცხოვრებისაგან გამოვიღეთ და აღვწერეთ“-ო („ნაშრომი“ 18).

2) მეორე ნაწილად უნდა ჩაითვალოს ცხოვრებანი „ბაგრატისი და ძისა მისისა კონსტანტინესი“. ეს თსხულებები „დაქუერათ და ვპოვეთ ძველთა წიგნთა შინა და ქვემოცე რიგსა მის[სა] ზედა დავიწერია“-ო (იქვე, 18).

3) მესამე ნაწილს შეადგენს ცხორებანი „მეფისა ალექსანდრესი და მისა მისისა მეფისა კონსტანტინესი და შემდგომი... ვიდრე მეფისა როსტომისა დედუ“. მთელი ეს ხანა „ძველთა კაცთა და სპარსთა¹⁾ ცხოვრებისა და ქორონიკონთა და გუჯართაგან აღგვიწერია“-თ (იქვე, 18).

4) მეოთხე ნაწილს შეადგენს ამავე „მეფისა როსტომის აქათი“, რომელიც „თუთ თვალითა მნახველთა და მისთა ომებთა შინა მყოფთა კაცთაგან აღგვიწერია“-თ (იქვე, 18).

„სწავლულთა კაცთა“ კრებას მასწავლაზე მხოლოდ მეორე ნაწილისა ანუ ხანასთვისა ჰქონია „ცხოვრებანი ქართველთანი“, ქართული საისტორიო თხზულება.

საქართველოს ხანგრძლივი ცხოვრება XIV—XVII-ის დასასრულამდე აღუწერელი იყო და ეს დიდი და თვალსაჩინო ნაკლი მათ უნდა შეეჩინათ. როგორ?—ამ შემთხვევაში „სწავლულნი კაცნი“ იმზარსავე მდგომარებაში უნდა ეოფილიყვნენ, რა მდგომარებაშიც იყო ფარსადან გორგიჯანიძე, როცა იგი თავის ზემოკანხილულს თხზულების წერას შეუდგა. შორეულ წარსულის ცხოვრების აღდგენა და დასურათება ძნელი საქმეა მეტადრე როცა მკვლევარს იმ დროინდელი საისტორიო თხზულებები არ მოუპოვება. სპარსეთში მეოთხე ფ. გორგიჯანიძემ, როგორც ვიცით, სპარსულ საისტორიო მწერლობას მიჰმართია და იქითგან ამაჰმადიანე ეველა ცნობები, რომელიც-კი საქართველოს ეხებოდა. ასეთს შრომაში საქართველოს ისტორიას რასაკვირველია ცალმხრივი, სპარსულ თვალთსაზრისსა და ელფერის დაღი უნდა აჯდეს და აზის კიდევ.

ვასტანგის „სწავლულმა კაცებმა“, რომელიც თავიანთ შრომას იმავე დროსვე სწერდენ, როდესაც ფ. გორგიჯანიძე, თავიანთ საქმეს უფრო დრმად ჩაჰხედეს და თვით მიზნის განხორციელებასაც უფრო ფართო ნიდაგი მოუმიზადეს. არც კასაკვირველია: ისინი საქართველოში მუშაობდნენ და მეფის მფარველობის ქვეშ ეველა წყაროებიც უხვად შეეძლოთ მოხვეჭათ, გორგიჯანიძე-კი სპარსეთში ცხოვრობდა და იმ დროს, საქართველოს შომორებული. ავად-მყოფი და გაჭირვებული 70 წლის მოხუცი იყო. რასაკვირველია მას არ შეეძლო ესარკებლნა ისტორიისათვის საჭირო ეველა მასალებით.

განსაკუთრებულ ყურადღების ღირსია, რომ „სწავლულთ კაცთ“ განუზრახავთ და შეუდგენიათ კიდევ მთელი, სრულიადი საქართველოს ისტორია და არა საქართველოს ერთ-ერთის კუთხის, ან ნაწილისა. საქართველოს ერთობის აზრი ძლიერი და ცხოველმყოფელი ყოფილა იმისდა მიუხედავად, რომ პოლიტიკური ცხოვრება დაწვრილმანებული და დაქსაქსული იყო.

ვასტანგის „სწავლულთა კაცთა“ წყაროები ორ უმთავრეს ჯგუფად უნდა დაიყოს: 1) ადგილობრივ, ქართულ და 2) უცხოელთა წყაროებად.

¹⁾ დედანში აქ „და“ ზის, რომელიც ან მეტი უნდა იყოს, ან არა და მის შემდგომ ერჯნების სახელი უნდა იყოს გამომწვეული, ან „სომეხთა“, ან ურუმთა.

პირველი ჯგუფი შეიძლება ორ დარგად გავყოთ: ა.) წერილობით წყაროებად, რომელზე შეიცავდა ორს საისტორიო თხზულებას, „ცხოვრებას“, და დაუმუშავებელს მასალებსა, „ქორონიკონებს“ და საბუთებს, „გუჯრებს“, — და ბ.) ზეპირ წყაროებად: „ძველთა კაცთა“, „თვთ თვალითა მნახველთა და ომებთა შინა მყოფთა კაცთა“ გარდმოცემად. ზეპირ წყაროებით „სწავლულნი კაცნი“ ისტორიის მხოლოდ უკანასკნელ ორ ხანას აღწერის დროს სარგებლობდნენ, განსაკუთრებით როსტომ მეფისა და „როსტომის აქათი“ ამბების მოთხრობის დროს.

უცხოელთა წყაროებად მხოლოდ საისტორიო თხზულებები „სპარსთა და სომეხთა ცხოვრებანი“ ქქონიათ, განსაკუთრებით-კი სპარსულ საისტორიო მწერლობით უსარგებლნიათ. სპარსულ საბუთებისათვის ყურადღება არ მიუქცევიათ.

აქა-იქ ავით წყაროების შესახებ უფრო დანამდვილებით შეიძლება ცნობების შეკრება. მაგ. ერთს აღვავს ნათქვამია: „დაასრულა ღანგთემურ მთარგმნისა ქართლისა და წარვიდა სხვათა ქუეყანისა დასაწყობად და ქმნა მრავალნი საქმენი დიდადნი, რომლისა ცხოვრება მისი ვრცლად წერილ არს ცხოვრებასა შინა სპარსთასა, ხოლო ჩვენ აღვწერეთ ყოველივე მოსვლა მისი ქართლად და აობრება ქართლისა“ („ნაშრომი“, 33). ამით მტკიცდება, რომ ვასტანგის „სწავლულ კაცებს“ ხელთა ქქონიათ ღანგთემურის ვრცელი სპარსული ცხოვრება. სწორედ ამ „ცხოვრებითგან“ ამოუკრებიან მათ ცნობები ღანგთემურის საქართველოში მრავალჯობის დაშქრობის და ახორების შესახებ. ეტყობა ვერც „სწავლულ კაცებს“ მოუძებნიათ ამ ხანსათვის ქართული საისტორიო წყარო. მისიუჩადისეულს ქრის მიხედვით „სწავლულ კაცთა“ ნაწერში 18—34 გვ. მ. ჯანაშვილის გამოცემით („ნაშრომი“) სწორედ ამ ღანგთემურის ცხოვრებითგან ამოღებულს ცნობებს შეიცავს. როგორც ზემოთ თავის ადგილას აღნიშნული იყო, ღანგთემურის სპარსულ ისტორიითგან ქართულად ნათარგმნი ცნობები ფანსადან კორკიჯანძისესტა აქვს შეტანილი. ამ ორ ნათარგმნი ცნობების შედარება ამტკიცებს, რომ ვასტანგის „სწავლულ კაცებს“ ანამც თუ ფ. გორგიჯანიძის თარგმანით არ უსარგებლნიათ, არამედ თვით სპარსული ლენანიც ორსავე შემთხვევაში მთარგმნელებს სხვა-და-სხვა ჰქონიათ, სხვა-და-სხვა ავტორის ღანგთემურის ისტორიით უსარგებლნიათ. რაკი იეზდის ისტორიას გარდა სხვა არც ერთი ღანგთემურის სპარსული ისტორია ჯერ დაბეჭდილი არ არის, ამიტომ ამ ორ ქართულ თარგმანის დიხების გამოკრევა ჯერ შეუძლებელია.

ღანგთემურის დაშქრობის აღწერილობის დასაწერად ვასტანგის „სწავლულ კაცებს“, როგორც ისინი თითონ აცხადებენ, რაღაც სომხური საისტორიო წყაროც ჰქონიათ, „სომეხთა ცხოვრებისაგან გამოვიღეთ“—თ („ნაშრომი, 18). თუმცა სწორედ ამ ადგილას დედანს ერთი ფურცელი აქვია (იქ-

ვე, 19, შენ.), მაგრამ მაინც შენახულა შემდეგი ამის დამამტკიცებელი ცნობა: ლახტუემურ „მოიწია სომხითა და მოახსრა სომხითი და ტუეე უო და ჭირი დიდი მოიწია მათ ზედა, რამეთუ ვრცლად ცხოვრება მათი ცხოვრებასა მათსა წერილ არს“-ო (იქვე, 19). მასსადაც სომხითის შესახები მოკლე ცნობები „სომეხთა ცხოვრებითგან“ ამოულიათ, სხადც ეველა ამბები დაწერილებით ეთფილა მთასრბილი. რა თსულებს იყო ის „სომეხთა ცხოვრება“, რომელიც „სწავლულ კატებს“ ხელთა ჭქონათ, ჯერ გამოჩვეული არ არის.

ფ. გორგიჯანიძეს, როგორც ვიცით, ამ ხანას ისტორიისთვის სწავლულ წყაროს გარდა სხვა წყარო არა ჭქონია, ვახტანგის „სწავლულებს“-ი „სომეხთა ცხოვრება“-ც აუღიათ წყაროდ და ამით მოახსრბას ცადმხრივი და ერთფეროვანი სწავლული ელფერი ცოტად მაინც მოაკლდებოდა.

„სწავლულ კატებს“ თავიანთ შრომის მესამე ნაწილშიც რაღაც სპარსულ საისტორიო თხზულებით („სწავლულ ცხოვრება“). უსარგებლნიათ. ეს ნაწილი აღექანდრეს მეფობით იწეება და ვიდრე რასტომადის აღწევს (ნაშრომი, 18). მაგრამ რა თსულებს იყო ეს თსულებს, ავივე ისეანდერ მენშის ისტორია, თუ რამე სხვა წყარო, ამის გამოჩვევას ესლს არ შეიძლება იმიტომ, რომ ხელთაწერს სწორედ ამ ნაწილში ბეგია აკლია. მსოლოდ ცხადა, რომ ამ სწავლულ ისტორიკოსის თსულებსს ვარდა (თუ მენშის თსულებით მართლს უსარგებლიათ) მათ სხვა სწავლული წყაროდ უნდა ჭქონდათ. ეს იქითგანა სწახს, რომ „სწავლული კატები“ ამბობენ: „ცხოვრება მეფისა ალექსანდრესი და მის ძის უამისა ძველთა გუჯრათა და სპარსთა ცხოვრებილიმე გადმოგიწერია“-ო (ნაშრომი 36). ამ სწახსათვის მენშის თსულებსს რასეგირველია ვერ გამოადგება და ამიტომ უეჭველია სხვა სწავლული შესაფერისი წყაროდ უნდა ჭქონდათ.

„სწავლულ კატებს“ ბერძენთა და ოსმალთა ბრძოლის შესახებაც ჭქონიათ განსაკუთრებული წყარო, აი მაგ. რა არის იქ ნათქვამი: „ქრისტეს აქეთ ჩემე... განისხნა ღმერთი ქრისტისნათა ზედა და დაიყრეს კოსტანტი-ნოპოლი ოსმალთა... და ცხოვრება მათი ვრცლად წერილ არს ცხოვრებასა მათსა“ (ნაშრომი, 35). ამ ბუნდოვან წინადადებითგან მსოლოდ იმ დასკვნის გამოჩვევას შეიძლება, რომ როცა ქრისტის „სწავლულ“ შემავსებელთ ამ ამავსათვის წყაროდ თითქოს ოსმალური საისტორიო თსულებსს უნდა ჭქონდათ, მაგრამ ქრისტის ბირველს გავრძელებსში, სხადც ამავე ქალაქის ოსმალთა ბირველებსა მოთხრბილი, წყარო ოსმალური-ი არა, ბერძნულია დასახელებული: „რომლისა ამავი ვრცლად წერილ არს ცხოვრებასა ბერძენთასა“-ო (დამატ. კვ. 896). ბირველ ბუნდოვან წინადადებშიც „ცხოვრებასა მათსა“-ში ბერძენთა „ცხოვრება“- არის ნაკულისსმევი, თუ ოსმალთა, რაც უფრო უდგება წინადადების გრამატიკულს აგებულობას, ძნელი სათქმელია.

ის, „რაც იქმნა ქაშის მას (უზუნ სახისას), ანუ რა ქმნა მეფე ბაგრატ, რაცა იქმნა, უოველივე ძველის ქართლის ცხოვრებილამე ქვემოთ დავგვიწერა“—**თ** (ნაშრომი 36), ამათბენ სწავლული კაცები და მართლაც ქვემოთ მოუყვანილდა განსაკუთრებული სთაურით და ცალკე თავად „ცხოვრება ბაგრატი მეფობისა“ (იქვე). იქაც, სადაც კონსტანტინე მეფესეა დახარაგი, ნათქვამია: „ესე მეფე კონსტანტინე იყო ძე ბაგრატისი და იმეფე: მანანა კეთილად, ყითარცა ცხოვრება მისი მოგვითხრობს“—**თ** (იქვე 41). ერთის სიტყვით, ისინი ამტკიცებენ, რომ მათ ქრის ძეგლს ხელისწერში მოთავსებული საისტორიო თხზულება „ცხოვრება ბაგრატ მეფისა და კონსტანტინესი“ ხელთა მქაჩდათ,—არა სხანს მხოლოდ ერთ ნაწარმოებად, თუ ორად. რაკი ქრის ისეთი ხელნაწერი, სადაც ეს თხზულებანი ცალკე იყოს შეტანილი, ვერ აღმოჩენილი არ არის, ამიტომ არც იმის თქმა შეიძლება, თუ როგორ ისარგებლეს, ან რა ცვლილება შეიტანეს მოთხრობაში. რაც შეეხება მათ ისტორიულს დღრსებას, ამაზე უკეთათ უკვე იყო ნათქვამი.

თავანთ ნაწარმოების მესამე ნაწილის ერთ-ერთ წყაროდ „სწავლულნი“ მკვლევარნი „ქორონიკონთა“—**ც** ასახელებენ (ნაშრომი 18). ამ სიტყვის მრავლობათად ხმაურება გვიჩვენებს, რომ ამაირი მასალა ერთი და ორი არა ჰქონიათ ხელთა. როგორც სხვა შემთხვევებში, ისე აქაც თვით წყაროების ნიშანდობლივი სასული აღნიშნული არ არის და სახელდობრ რა „ქორონიკონები“ იყო, ამას ვერ ვიდეუ ბეჯითი გამოძიება სწირია. ამ საკითხის შესწავლას ის ამხელებს, რომ ხელნაწერს შუაგულში, რამდენსამე აღაგას და ბოლოშიც იყურდლები ავლიათ. მაგრამ ამისდა მისეღვითაც, რაც შენსულია, ჩვენ შეგვიძლიან სოგიერთ „ქორონიკონთა“ სახელები გამოვარკვითთ. ერთ აღაგას მაგ. ნათქვამია: „მოკუდა კონსტანტინე ქრისტეს აქათ ხოვდ და დავდა ძე მასი დავით მეფედ და ამ კამში წარმოგზავნა სონთქარმა სხასპეტი თეოსი და მქრითათ თუისითათ უამრავითა სარგებელთს სედა ქრისტეს აქათ ხოვიდ და ათხრეს სამცხე, ჩამოვიდეს იმერეთს და დავწეს ქუთაისი და მივიდეს გელათსა და დავწეს გელათი და დიდექს აღაფი მრავალი“ (ნაშრომი 46). ამგვარივე ცნობა ქრის გადაკეთებულს გაცრძელებასივც მოიპოვება (დამატ. გვ. 904—905) და კერედ წოდებულს ხარისხის ქრონიკაში (გვ. 6—7). მანანა-დამე ვახტანგის „სწავლულ კაცებსა“—**ც** ხელთა ჰქონიათ ის ქორონიკონი, რომლითაც სარგებლობდენ ქრის ვალაკეთებული გაცრძელებისა და პარიზის ქრონიკის შემდგენელნი: სოლო უემოთ (ის. კელათური ქორონიკონი) გამოარკვეულია, რომ სემომოყვანილი ცნობა ამოდებულია კელათურ ქორონიკონითგან. რომელიც ვასუშტის სიტყვით შეტანილი ყოფილა „იმერეთას ძეგლს გარეგებისა და სამართლის წიგნსა შინა გელათურისა“. აი აღბად ეს „გელათური ქორონიკონი“ არის ერთი იმ ქორონიკონთაგანი, რომელთა მიხედვითაც „სწავლულ კაცებს“ თავიანთი შრომა შეუღდენიათ

ყურადღების ღირსია, რომ აქაც, როგორც ყველგან სისვანსაც, მათ თარიღი ქორთიკონით-კი არა აქვით. მოყვანილი, როგორც იქნებოდა რასაკვირ-ყელის თვით დედნში და ქრისტიანთა კადაკეთებულს გავრძელებასა და ჰარნიზის მატინეში არის, არამედ „ქრისტიანთა აქათი“ წყლთ ღრმცხვით და იქნებ გამონა-გარიშების დროს მომხდარ შეცდომით აისინებოდეს ის თარიღების სხვაობა, რომელიც ეტყობა უსტანგის სწავლულ კაცთა ნამუშევარს.

მურჯახეთის ომის შესახებაც (ნაშრომი 51) ვახტანგის „სწავლულ კაცებს“ იმავე წყაროზე უნდა ჰქონოდათ დამყარებული მოთხრობა, რა წყაროებითაც სარგებლობდნენ ქრისტიანთა გადაკეთებულ გაგრძელებისა (დამატ. გვ. 99) და ჰარიზის მატინის შემდგენელნი (გვ. 9).

კახეთის ისტორიისათვის (ნაშრომი 47—50) „სწავლულ კაცებს“ გამოუყენებიათ ერთი კახეთში, იქნებ ალავერდს, აღწერილი წყარო, რომელიც ხელთა ჰქონია აგრეთვე ქრისტიანთა გადაკეთებულ გაგრძელების შემდგენელსა (დამატ. გვ. 905—912).

დასასრულ „სწავლულ კაცთა“ წერილობით წყაროებზე მათივე სიტყვით სხვა და-სხვა საბუთებიცა ჰქონიათ, „გუჯართა... გან გამოვიღეთ და აღვიწერეთ“-თ, „გუჯართაგან აღვიწერია“-თ (ნაშრომი 18). ამგვარ მასალათა მათ თავიანთ ნაწარმოების მეორესა და მესამე ნაწილში უსარგებლ-ნათ (იქვე). ყველა ადგილის აღნიშვნა, სიდაც-კი მოთხრობა გუჯარებზე და მ-ყარებულად, არ შეიძლება იმიტომ, რომ გუჯარებთან როგორც ეტყობა მხო-ლოდ მოკლე ცნობებია ამოღებული და სიტყვა-სიტყვით არ არის ამოწერილი, მაგრამ რომ მათ ქრისტიანთა გავრძელების შედგენის დროს მათლაც გუჯარების უსარგებლნათ, ეს აღემატება იმიტომ, რომ გუჯარების თვისებების დასახვათაებთაცა მტკიცებდა: უეჭველია მტკიცებდა, რომ ის მოკლე ცნობაც, თუ რა სწავლებითა და ღრმისძიებით მოახერხა მეფე აღემატება მონდოლთა ბატონობის დროს გან-დაკრებულს სწავლებას განახლება და მინერგ-მორეგვილი ციხე-გუჯარ-სიების აღდგენა (ნაშრომი, 35), აღემატება მეფეთა მეფის გუჯარებისაგან არის ამოღებული (შეად. ქვში II, 247—9) და აქვე, ქრისტიანთა გადაკეთებული გაგრძე-ლება). თვით გუჯარებთან შედარება მტკიცებებს მხოლოდ, რომ „სწავლულ კაცებს“ საბუთების შინაარსი სასურველის ზედმიწევნით და სავსებით ვერ გადმოჰყვით.

„სწავლულ კაცთა“ მიერ შედგენილ ქრისტიანთა გავრძელების მეორე და უკანა-სკნელი ნაწილი, „მეფის რაისტომის აქათი“ ხანის შემცველი, და მყარებულია, როგორც ვიცით, თანამედროვეთა ხეზინდ დამოცემასზე: „თუთ თვალით მნა-ხველთა და მისთა ომებთა (sic) შინა მყოფთა კაცთაგან აღვიწერია“-თ (ნაშრომი, 18). მაშასადამე მეცნიერ ისტორიკოსებს დავიწყებული არა ჰქონიათ, რომ საისტორიო სიმართლის დასაცავად საჭირო იყო ზეპირი მოამბე მარტოდენ თანამედროვე-კი არა ყოფილიყო, არამედ „თვთ

მხილველი“-ც და რასაკვირველია „თანადამხედლარი“-ც. ეს მეთოდოლოგიური მოთხოვნები, რომელიც თავის დროზე მკაფიოდ უკვე გიორგი მთაწმიდელმა გამოთქვა, მათ აუსრულებიათ. მაგრამ სამაგიეროდ მათ კიდევ ერთი დიდმნიშვნელოვანი მეთოდოლოგიური მოთხოვნა დაუწყებიათ, ეს რომელიც აგრეთვე გიორგი მთაწმიდელის დაწესებულის და თანამედროვეთა და თვით მხილველთა სულიერ ღირსებას ეხება. აღბაძვამ გარკვევისათვის მათ ვურადღება არ მიუქცევიათ და იქნებ ამიტომ არა აქვთ აღნიშნული, იყვნენ თუ არა მათი შიშვენი „კაცნი სარწმუნონი“, რომელნი აგა უცხო იყვნენ ეოკლითურთ ტუფულისაგან? სარწმუნოად „სწავლულ კაცთა“ ნამუშაუარის სწორედ ეს უკანასკნელი, თანამედროვეთა ზეპირ ცნობებზე დამყარებული, ნაწილი უფრო მეტად არის დაზიანებული და ბევრი აკლია და ამის გამო ამ ნაწილში მოთავსებულთ ცნობების ღირსება-ნაკლულევენების ეხლა ჯერ არ შეიძლება გამოკვება.

საზოგადოდ-კი მთელ შრომას რომ თავდაცვადაც, „სწავლულ“ ავტორების სასახლოდ უნდა ესთქვათ, რომ მათ, როგორც ეტყობა, უმთავრესი საისტორიო თხზულებები, საქართველოს წარსულის დამსურათებელნი, როგორც ადგილობრივი; ისე სპარსული, სომხური და ბერძნულიც, შეუკრებიათ, ამისათვის უსარგებლნიათ ქორონიკონებითაც. ორსავე შემთხვევაში მომავალ მკვლევართ უვალი გზა გაუკაფეს და თითქმის მთელი მასალა შეუკრავეს. ამ მხრივ მერმინდელმა მკვლევარებმა თავისათვის და ხსალი წყარო კვლევის სავანისათვის ბევრი რაფერი შექმნეს.

„სწავლულ კაცებს“ გუჯრებით შედარებით ნაკლებად უსარგებლიათ, მაგრამ ამ მხრივაც მერმინდელ ისტორიკოსებს მათ პირველი მაგალითი უჩვენეს, თუმცა ქართულ საისტორიო მკვლევარებში საბუთებთან ამოღებულ ცნობებთან სარგებლობა ასალი სილი არ იყო და უკვე გიორგი მთაწმიდელმა უსვად სარგებლობდა ამგვარ მასალებით, მონდელთა დროინდელ ეპოქადმკვლევარს თხზულების წერის დროს სიგელ-გუჯრებით ხელთა ჰქონდა, მაგრამ არც ერთი ზემოაღნიშნულ ისტორიკოსთაგანი იმნიერ მდგომარეობაში არა ეოფილა, რა მდგომარეობაშიც იყვნენ ვახტანგ მეფის მიერ შეკრებილი „სწავლულნი“. იმთა საბუთები სწორედებოდათ თხოვ-ოროდა საკითხის, ხშირად შედარებით მეორე-ხარისხოვან საკითხის გამოსარკვევად, უმთავრეს ამბებისათვის-კი ცნობებს ბლომად მკვლევებოდათ, ამათ-კი ხშირად, როგორც მაგალითად ალექსანდრე მეფეთ მეფის შესახებ, გუჯრებს გარდა სხვა არავითარი მასალები და ცნობები არა ჰქონდათ. გუჯრები იყო მათი ერთადერთი წყარო და ამ გუჯრების საშუალებით უნდა აღედგინათ ზოგიერთ მეფეთა ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ისტორია. ეს-კი რასაკვირველია ესლაც მტკად ძნელი და რთული საქმეა, თანამედროვე დახლოებულ მეცნიერ ისტორიკოსისათვის-კი, მაშინ ხომ რა თქმა უნდა უფრო ძნელი უნდა

ყოფილიყო. ამისთანავე მაშინ ეს სრულებით უცნობი და ახალი საშუალება და მეთორი იყო და „სწავლულ კაცთა“ ღვაწლად ამ მეთორის შემოღება უნდა ჩაითვალოს.

ხოლო „სწავლულ კაცთა“ დიდს ნაკლს ის შეადგენს, რომ არსად, ერთს შემთხვევის გარდა, მათ თავიანთ წყაროების სახელები აღნიშნული არა აქვთ და მარტო შესავალში საზოგადო, ბუნდოვანს ცნობებს აძლევენ მკითხველს ამის შესახებ. მხოლოდ განსაკუთრებულ გამოკვლევის შემდგომ შეუძლიან მეცნიერს მიაცნოს მათს უმთავრესს წყაროებს.

ისტორიის მეცნიერული უეჭველობისათვის რასაკვირველია მარტო წყაროებს-კი არ აქვს შინაშენლობა, არამედ იმ მეთოდსაც, რომლის საშუალებითაც შევლევარი ამ წყაროებითგან თავისთავის გამოსადგვარ ცნობებსა ჰქრებს: საჭიროა უადრესი სიფრთხილე და წყაროებისა და თვითეულ ცნობის მკაცრი, კრიტიკული განხილვა რომ ისტორიულს ნაწარმოებს საეჭვო ღირსების მასალა არ შეეზაროს. ამგვარი სიფრთხილე და კრიტიკული განსჯა განსაკუთრებით იქ არის აუცილებელი, სადაც შევლევარს, როგორც მაგ ქრისტიანთა გარდაცვალების შემდგენელ „სწავლულებს“, ბევრი სხვა-და-სხვა ღირსებისა და ღრმის საისტორიო წყაროები აქვს ხელთა.

როგორც წინასიტყვაობითგან სჩანს, ეს მეთოდოლოგიური მოთხოვნალებია არც მათა ჰქონიათ მივიწყებული, არც მათ უსარგებლობათ განურჩევლად ეველა იმ მასალებით, რომელიც მათ მოკვებობდათ, არამედ „რაოდენი საეკველი იყო, უზმარცყავით, ხოლო მართალი აღვიწერია“-ო (ნაშრომი, 18). მაშასადამე სწამ იმ მოთხოვნის წერას შესდგომიან, რომელიც ეხლა მ. ჯანაშვილის ქრისტიანთა სელთნაწერშია შენახული, მათ თავდაპირველად ცნობების უეჭველ-საეკველობის გამოკვებისათვის მიუქცევრათ ყურადღება და უმუშაწინათ. მაშასადამე ისინი სხვა-და-სხვა წყაროებითგან ამონაწერების ერთმანეთზე გადაბმითა და დაკავშირებით-კი არ დაკმაყოფილებულან და უბრალო კომპრომიტორები-კი არ ყოფილან, არამედ „სწავლული“ მკვლევარნი, რომელნიც შეძლებისდაგვარად ზიანთდად ასრულებენ თავიანთ მოვალეობას.

სამწუხაროდ ქრისტიანთა გარდაცვალების შემდგენელთა ეს მეთოდოლოგიური, კრიტიკული მუშაობა უჩინარი დარჩა და ხვეწავის ესლა თითქმის ცარიელი სიტყვის ფასი აქვს იმითომ, რომ არსად ნათქვამი არა აქვთ, თუ რა საზომით ხელმძღვანელობდნენ და რა საშუალებით ასრულებდნენ, რომ ამ თუ იმ ცნობას „საეკველად“ აღიარებდნენ ხელმე და „უზმარ ჰყოფდნენ. ხოლო, ვინ არ იცის, რომ გამოუცდელმა მკვლევარმა შეიძლება კარგი წყაროებიც ვერ გამოიყენოს და უსამს საშუალებით საქმე უფრო გააფუჭოს: „უხმანად“ და „სეჭველად“ სწნოს ის, რაც ნამდვილს სიმართლეს შეიცავს, მართლაც „უხმარი“ და „სეჭველი“-კი მადალ-ხარისხიდან ჰქმნარიტებდ აღიაროს და ამგვარის ღირსების ამბებით ააწნოს თავისი შრომა.

ჩვენ სახელგანთქმულ მკაცრად დაამტკიცა, რომ „სწავლულ კაცებს“ მრავალჯერ დაჰმართვიათ ასეთი საქმე და „საეჭველი“ და „უხმაარი“ შეჰპაროვიათ. მასინდამანტ უსამართლობა იქმნებოდა დავევიწყა, რომ მათ მხოლოდ კრიტიკულ განხილვისა და დაფასების შემდგომ ჰსურდათ ესარგებლათ შერგოვილ წყაროების ცნობებით, რომ მათაც იგრძნეს, თუ რაოდენ საქიროა წყაროების კრიტიკული განხილვა, მათი საეჭველ-უეჭველობის გამორკვევა და თითონაც შეძლებისდაგვარად განხორციელეს კიდევ. რასაკვირველია ეხლა „სწავლულ კაცთა“ მიერ შედგენილ ქცის გაგრძელებას მხოლოდ იმ მხრივა აქვს მნიშვნელობა, რამდენადც ქცის გაგრძელების შედგენის ისტორიას გვისურათებს, მის წყაროების გამოკვევას და იმ დროინდელ საისტორიო მეთოდების შესწავლას გვიადვილებს. რაკი ეს ქცის გავრძელება უკანასკნელს ნაწილს გარდა არა-თანამედროვეთაგან შედგენილი თხზულებას, ამიტომ ჩვენი მიზანი იმაში მდგომარეობს რომ თავია ის წყაროები ეიზოვით, რომელნიც „სწავლულ კაცებს“ ხელთ ჰქონიათ და შირდაშირ მათ კვლევა-ძიებას შეგუდგეთ. გაგრძელების მეოთხე, თვთმხილველ და თანადამხედარ თანამედროვეთა ამბებისა მიხედვით შედგენილს ნაწილს-კი, სრულად რომ ყოფილიყო შენახული, რასაკვირველია ჩვენთვის ეხლაც ექმნებოდა მნიშვნელობა.

ბატონიშვილი ვახუშტი.

ბატონიშვილ ვახუშტი ერთ უდიდებულეს ქართველ მკვლევარ მკვლევარს და ამწერი საქართველოს მიწა-წყლისა. სახელგანთქმულ VI შვიდი, ერთს დროს, მაგ. 1721 წ. შვინივე დროის, საბარათიანის, არადავითის, ტაშირის, სამხითისა და ყაიყუდის სარდარი, ხოლო 1722 წ., როდესაც მისი მამა საბრძოლველად მომხადებოლი ჯარითურთ ეასახში იდგა და ჰეტრე დიდს უდვიდა, სამეფოს მმართველი და გამგებელი, მანტ განთქმულია და დაუქანბელ დგაწლთა მომხეველია სახელმწიფო ასპარეზზე-კი არა, არამედ მკვლევარებს მადალ სიგერში, განსაკუთრებით ვითარცა ისტორიკოსი და სამშობლო ქვეყნის აღმწერი.

თავის შესანახნავ თხზულებების დაწერის თარიღი თვით ვახუშტს აქვს აღნიშნული „მკითხველთათჳს სიტყვა“-ში. სწორედ ამ „სიტყვის“ ბოლოში ნათქვამია: „სრულ იქმნა შრომა ესე ქრისტეს-აქეთსა ქორონიკონსა წლისასა 1745, ქართულსა 433, ოქტომბერსა 20, მეფის შვილის ვახუშტის მიერ სამეფოსა ქალაქსა მოსკოვის, პრესნას“. (ვახუშტი

საქართველოს ისტორია; დ. ბაქრაძის გამ. 1) გვ. VII). ამგვარად ვასუშტის თავისი ისტორია 1745 წელა დაუმთავრებია. ამისდა მიხედვით ადგილი გამოსარკვევია ისიც, თუ როდის უნდა დაეწყო მას თავისი შრომა: მას „სედა ვიზრომეთ კინლა წელნი სამნი“-ო, მოგვითხრობს იგი (იქვე, VI). მასსადავს ვასუშტის მუშაობა 1742 წ. დაუწყვია და 1745 წ. დაუსრულებია. მაგრამ მისი შრომა იმდენად დიდია და მრავალმხრივია, რომ შეუძლებელია მას მართლ ამ სამის წლის განმავლობაში მოესწრო მისი შემუშავება და დაწერა. ამიტომ, უეჭველია, მას თავისი თხზულებისათვის მასალები და საბუთები დიდის ხნითგან მოყოლებული უნდა ეგროვებინა, იქნებ როდესაც ჯერ კიდევ საქართველოში იყო. თვით წყაროების დიკება-ნაკლუფებას ვინააწინ ვე გათვალისწინებელი ექმნებოდა და ის სამი წელიწადი, რომელიც ჩვენს ისტორიკოსსა აქვს დასახელებული მის სამეცნიერო კვლევა-ძიების მხოლოდ უკანასკნელ ხანას ეკუთვნის როდესაც იგი უკვე თავის ნამუშავეის აღწერას შეუდგა.

ვასუშტი ამბობს, რომ „მატიანე“ სისოგადოდ „განიყოფების ორად: საეკლესიოდ და სამოქალაქოდ. საეკლესიო არს წმიდათა ცხოვრება და ქმნულებანი მათნი, ხოლო სამოქალაქო—[ცხოვრება და] ქმნულება არს სოფელსათა (sic) შინა დიდთა და მცირეთანი“ (სქს ისტორია ბაქ. გვ. I).

თავის მხრივ ისტორია, ანუ, როგორც ვასუშტი ამბობს, „მატიანე განიყოფების ოთხ ნაწილად: ადგილის აღწერად, ნათესავთა მეტყველებად, წლის მრიცხველებად და მოქმედების აღწერად“-ო (იქვე, I).

რამდენადაც შენახულ საისტორიო თხზულებებთანაა სწინა, ქართულს საისტორიო მწერლობაში ვასუშტამდე არავის არ ჩამოუკვდა „მატიანეთა“ შემადგენელ ნაწილებზე საუბარი და ამგვარი დანაწილებაც პირველი მაგალითია. თვით „მატიანე“ რომ შეიძლება შინაარსისდა მიხედვით, ან საეკლესიო ეოფილიყო, ან სამოქალაქო, ეს რასაკვირველია ჩვენს ძველს მწერლობაში წინადაც კარგად იცოდნენ. ამასთანავე ეფერებ მტერეს ჩამოთვლილი აქვს საისტორიო ნაწარმოების სხვა-და-სხვა დარკვე. მაგრამ რომ თვით საისტორიო თხზულებათა შემადგენელ ნაწილებზე ექონდეს საუბარი, ამის მაგალითის მხოდოდ ვასუშტი ვგაძლევს.

მასსადავს სრული და უნაკლულ საისტორიო თხზულება ვასუშტის აზრით შეიცავს ან უნდა შეიცავდეს: „ადგილის აღწერას, ანუ გეოგრაფიულს მიმოხილვას, „ნათესავთ-მეტყველება“-ს, ანუ ჩამოთვლობას და ნათესავთის შესახებ ცნობებს, ეგრედ წოდებულს გენეალოგიას, „წლის მრიცხველება“-ს, ანუ ქრონოლოგიურს ცნობებს, დასასრულ თვით „მოქმედების აღწერა“-საც, ანუ საყოთრივ ამბავის მოთხრობას.

1) ქვემოთ დ. ბაქრაძის გამოცემული საქ. ისტორია ასე აღნიშნული იქმნება: ბაქ.

ვახუშტი სამართლიანად ამტკიცებს, რომ „ჩვენ ქართველთა მატინენ შეიპყრობს სამსა ამას ნაწილსა მატინისასა, არამედ წლისმრიცხველობასა და ნათესავთ-მეტყველებასა მცირედ, ხოლო მოქმედების აღწერასა განავრცელებს“-ო, ამასთანავე „ეკლესიის მატინენს შემოკლებს და სამოქალაქოს მოგვითხრობს შესხმით და ვრცლად ადგილით-ადგილიად და ოდესმე შემოკლებით“-ო (იქვე I). მაშასადამე ქართულ საისტორიო მწერლობაში, ვახუშტის ცნობით, სრულებით არა ყოფილა „ადგილის-აღწერა“, გეოგრაფიული თხზულებები, ხოლო ქრონოლოგიურისა და გენეალოგიურის ცნობებითაც მეტად ნაკლები ყოფილა. სრული ტექშიარიტუბა: მართლაც ქართული საისტორიო თხზულებები რომ თარიღებითა და ნათესაობა-ჩამომავლობის შესახებ ცნობებით უზგად ყოფილიყოს შემკული, იშვიათი შემთხვევა არის. ამ მხრივ მხოლოდ სუმბატ დავითის ძის ნაწარმოები, მესხურ დავითნის მატინე და კიდევ ორიოდე მაგვარივე მატინე შეიცავს საკმაო ცნობებს „წლის-მრცხველობას და ნათესავთ-მეტყველებას“ შესახებ. სხვა თხზულებებში მხოლოდ თითო-ორიოჯ თარიღია ხოლმე დასახელებული.

ვახუშტი კარგად კარძნობდა, რომ ისტორიისთვის მარტო თჳით ამების ტექშიარიტების გამორკვევა და დამტკიცება-კი არა კმარდა, არამედ აუცილებლად საჭირო იყო თვითოველი ისტორიული მოვლენა ქრონოლოგიურადც განსაზღვრული ყოფილიყო. სახელოვანი მეცნიერი ბატონიშვილი აკი იმიტომაც გარჯიდა, რომ ქართულ საისტორიო მწერლობის ეს ძირითადი ნაკლები ნებანი შეეგოს, „შრომა ჩვენი ამისთვის არს, ვინადგან ორნი ნაწილინი იგი გამოუჩინელ არიან, რათა გამოვაცხადოთ“-ო (იქვე, I).

ქართულ საისტორიო მწერლობის ძირითად ნაკლის, —საისტორიო გეოგრაფიის უქონლობის, — შესავსებად ვახუშტმა შეადგინა თავისი დიდი შრომა, რომელიც საქართველოს სრულს საგეოგრაფიო აღწერილობას შეიცავს. ვახუშტი გრძნობდა, რომ „ჯერ იყო სამქირნოდ რათა აქვნიდეს გეოგრაფიის აღწერასაცა დადებდა, —რომედ არს ქვეყნის მხაზველობა“-ო (იქვე, II). ხოლო რაკი ამასთანავე წინადასქართველოს რუკებს „ხაზვიდნენ მცირედ და არა ჯეროვნად“, მან სრულებით შესაწორა და ისევ ხელახლად დახატა „ქარტა ანუ რუკანი საქართველოს ახუ ივერისანი“ (იქვე II).

ვახუშტის საქართველოს გეოგრაფიული აღწერილობა ვრცლად და შინაარსიანად არის შედგენილი. თავის შრომაში მას მარტო გეოგრაფიული ცნობები-კი არა აქვს მოყვანილი; არამედ ყველა ისტორიულ ნათესავსაც იხსენიებს: ციხე-ქალაქებს, ეკლესიებს, მონასტრებს, სასახლებს, ხიდებს, რუებს და არხებს, ან ვისი აგებულა, ან როდის, ვინ გადააკეთა ან დაანგრა, საითგან იწყოება და სად მიდის რუ-არხები, ან ვისი გამოდებულია და როდის ამას გარდა საქართველოს თვითოველი კუთხის მოსახლეობის და მეურნეობა-მრეწველობის ხასიათი დასურათებული, ტანისამოსისა და სხუ-ჩვეულებათა

სწავლას ანის ხელში უოკელთვის აღნიშნული. ვრცელ კუთხებრივ აღწერას გარდა ვახუშტის შესავალში. მოკლე საზოგადო ცნობები აქვს მოთავსებული საქართველოს სსხა-და-სსხა კუთხეში კანთქმულ ხიდეულობაზე, ეფავილებზე, მწვანდეულებსა და ბოსტნეულობაზე, შინაურ და გარეულ ჰირტუეებსა და ფრანგელებზე, თეგზეზე, მწერებზე, მთა-გორებსა, მდინარეებზე და დასსრულ თვით მცხოვრებთა დამასსიათებულ ბვისებების შესახებ.

ვრცელი კუთხებრივი საგეოგრაფიო აღწერილობა თემობათა, მდინარეებისა და კეობათა მიხედვით არის დალაგებული. მაგრამ თვით აღწერილობა ერთნაირად ვრცელი და შინაარსიანი არ არის: იმ დროს რადესაც ქართლი იმდენად ვრცელად არის განხილული, რომ თითქმის არც ერთი მცირეადანად შესასწავლი სოფელი და ნასოფლარიც-კი უუკანდადებოდ დატოვებული არ არის, კასეთიც, თუმცა ქართლზე ნაკლებად, მაინც საკმაოდ ვრცელად არის აღწერილი, — დასავლეთ საქართველომსა და მთელ მესხეთის შესახებ ვახუშტის გაცილებით ნაკლები ცნობები მოვბოვება და თვით აღწერილობაც შედარებით მოკლეა და ისე ზედმიწევნით არ არის შედგენილი. ამასთანავე ამ ნაწილში სასელფანის ქართველს მეტნიერს აქა-იქ შევლომებიც მოვბოვება, მეტადრე მესხეთის აღწერილობაში (ამის დასამტეიტებელი ცნობები ის. მ. გ. ე. თაყაიშვილის თხზულებაში „Материалы по Археологии Кавказа, собр. экзепд. Имп. Моск. Арх. Общ. V. XII, 10, 57, 58—59 და 59). თუ ვახუშტის გეოგრაფიულს თხზულებას გულდასმით გადავიკითხვთ და ჩავაკვირდებით, მაშინ ჩვენთვის ცხადი იქმნება, რომ ქართლი და კახეთი მას თავის თვალთ ნახსი ჰქონდა და ისედაც აღბად ბევრი წყაროები მოვბოვებოდა, როგორც მ. გ. ხალისის აღწერის დავთრები, დასავლეთი საქართველო-კი ზირადად ისე შესწავლილი არ იქმნებოდა და განსაკუთრებით მესხეთი ხომ აღბად თვალთაც არ ენახებოდა, არც სსხა მასსლები, მ. გ. ხალისის აღწერის დავთრები, იქმნებოდა მას დასავლეთ საქართველომსა და მესხეთის შესახებ. ხოლო თვით აღწერილობითგანა სსხანს, რომ საქართველოს ამ ნაწილების გეოგრაფია მას განსაკუთრებით საისტორიო წყაროებისა მიხედვით შეუდგენია: ქართვან ამოუკრები აყველა ცნობები, რომელიც-კი საქართველოს გეოგრაფიისათვის გამოდგებოდა. აღმოსავლეთ საქართველოსათვის-კი საისტორიო თხზულებებითგან ამოკრებილ ცნობებს გარდა სსხა წყაროებიც მოვბოვებოდა და ჰირად დათვალეირებითა და ნახვითაც. საქირო ცნობები შეკრებილი ჰქონია.

განსაკუთრებულ ყურადღების ღირსია ის გარემოება, რომ ვახუშტმა თავისი გეოგრაფია საქართველოს საისტორიო წყაროების შესწავლაზე დაამყარა და ამ გზით თავის შრომას მკვიდრი სამეცნიერო საფუძველი მისცა. ჩვენ ესა და მხოლოდ იმ მხრავ ვიმეორებით უკეთესს მდგომარეობაში, რომ საქართველოს ზოგიერთ კუთხისთვის, მ. გ. მესხეთისთვის, მეტი და

უკეთესი ცნობებიც მოგვეპოვება; ამასთანავე მთელ კავკასიისათვის დაწვრილებით შედგენილი სუთ ვერსტიანი რუკაც აჩვენებენ.

ვახუშტის შრომა საისტორიო წყაროების ეგოდენ საფუძვლიან შესწავლისა და იმდროინდელ საქართველოს ეოზა-ცხოვრებისა და მდგომარეობის დრმა დაკვირვების ჩაყოფია, რომ შემდგომშიაც იგი მუდამ უკვლავების შარავანდელით იქმნება მოსილი და არას დროს მნიშვნელობა არ დაეკარგება.

ვახუშტის საისტორიო შრომა ორ ნაწილისაგან შედგება: პირველი ნაწილი ქრისტიანული და მუშაობა და შევსება, მეორე ნაწილი-კი საქართველოს ისტორიის იმავე სხანს ეხება, რომლის ისტორია მეფე ვახტანგ VI მიერ შევიწროვებულ კატემა შეადგინეს.

ისტორიის პირველ ნაწილში რაკი ვახუშტის აზრით ქრისტიანული „მოქმედების აღწერა“ ვითომც მეტად ვრცელი იყო (საქ. ისტ. ბაქ. I), მან „განვრცელებული“ შეამკვალა, რომ მოთხრობა „მკითხველთა არა საწყინოდ და აღრე საცნობელ იყოს“-ო (იქვე I—II).

ვახუშტის უმთავრესი საზრუნავი მაინც თარიღების გამოკვლევა იყო, „ქორნიკონი არის იშვით“ (იქვე II) და შეესება არის საჭირო. დაკვირვებით დაწვრილებულია, რომ ქრისტიანული რატი-კი თარიღებია „როდამ მირიანი-სამდე... მთავრების, უმეტეს მოწმობენ რომაულსა“ წელთ-დრინცხვას, სოლო მირიანიდამ ბერტოვანამდე ბერძულსა და მას ქვეითნი თამარ მეფისამდე არის ხუთასიანი, რომელსა ჩვენ ვუწოდებთ ქართულსა.. სოლო თამარიდგან ბრწინვალის გორგისამდე კვლავ უჩინო“-ო (იქვე II).

მაგრამ ამ მატიაჩეს მრავალი თარიღი აკვლავ და სწორედ მითი „წარმოჩენა“ იყო ძნელი საქმე. საეუროდებოა, თუ რა გზით, ანუ რა მეთოდით ახერხებს ჩვენი სახელთგანი მეტრიერი ისტორიკოსმა ამ „წარმოჩენა“-ს. სოლო გირთს შემთხვევაში ვახუშტს ქრონოლოგიური ცნობები სხვა წყაროებთან ამოუღია, მაგ. ან დაბადებობის, „როდამ ნებროთის გამეფებამდე საჩინო არს დაბადებისგან“-ო, ან აზა და „კრწანთა თაფანის-ცემა და მთესს ზდვას გამოსვლა დაბადებისგან“-ო (იქვე II), ან სხვა-და-სხვა მატიაჩეობითგან, მაგ. „სოლო ნებროთამის რაოდენი წელი იმეფა და მოკვდა, იხილები სხვათა მატიაჩეთაგან, რომელნი მოწმობენ ჩვენთა მატიაჩეთა და სხვანი სხანსთა მეფეთა და ნახუქორთოსისა და აღქსანდრე მკედონელისათა ვბრეკთ“-ო (იქვე II), „ჩვენი ვბრეკთ ბრწინვალე გორგისა და ძის ძის მისის ბერტოვის ქორნიკონი ძველთა ქორნიკონებთა (sic) შინა“-ო (იქვე V).

მაგრამ იშვითი შემთხვევა, რომ ისტორიკოსს შესძლებოდა პირდაპირ ამოეღო სხვა წყაროებიდან თარიღები. უფრო ხშირად გამოანგარიშება იყო საჭირო და ვახუშტიც სწორედ ასე მოქცეულა და ქართველ მეფეთა-დროინდელ უცხოელ ხელმწიფეთა, ან უცხოეთის ისტორიის შესა-

ნიშნავ ამბების თარიღებისა და მიხედვით, ანუ როგორც იგი ამბობს „მოწმობითა“ (იქვე II, IV) და „შემოწმებით“ (იქვე III) არკვევდა. მაგ. ვახუშტი ამბობს: „ვინაღდან აღექსანდრეს მისვლა ქართლსა შინა მოვიპოვეთ, ამით აღვიღეთ გვექმნა გამეფება თარხანაჲ ჰირეჯლისა მეფისა, ვინაღდან მისვლასა აღექსანდრესსა, რაოდენის წლისა იყო და რაოდენისა გამეფადა და რაოდენ წელ იმეფა მუნგე წერილ არს“-ო (იქვე II). „ადერგის მეფობა იქმნა ჰირეჯლსა წელსა ქრისტეს შობისსა და მეფობაცა მისი ცხად არს, რამედ მას ქვეითნი მეფენი მირანისაჲდგ კეისართა, სპარსთა და სომეხთა მეფეთავე მოწმობითა დავსხენით“-ო (იქვე II). „გვალად ბაკურ მეფე იმ გვარამ კურთხავლათისაჲდგ საჩინო არს კეისრის მაერიკისაგან და სპარსთა მეფის ურმუზისა და ძისა მისისა ხოსროსაგან“-ო (იქვე IV). ამ სწავლებას სენქრონიზმის ანუ თანამედროვეობის მეთოდს ეძახიან და თარიღების გამოკვლევის დროს მეტნიერებაში ესლად სმირად მიჰმართავენ ხოლმე. ხოლო ქართულ საისტორიო მწერლობაში ეს მეთოდი პირველად ვახუშტმა შემოიღო.

ზოგჯერ ვახუშტს ხელთა ჰქონდა ხოლმე უკვე მიღებული, მაგრამ შემცდარი თარიღი, ან არადა თვით მატიანუს თარიღები, მაგრამ არეული. ამიტომ ამგვარ თარიღების განხილვა იყო საჭირო, რომ გამოჩვენებოდა, რომელი მათგანია სწორე ამისთანა შემთხვევაშიც ჩვენი სახელოვანი მეცნიერი დიდის დავიწვებით და გონებაშეხილობით არკვევდა ხოლმე კვლევის საგანს. მაგ. „ნინოს მიცვალების ქორონიკონი არა არს ურთიერთის მოწმობილი... რამეთუ უკეთუ მტა ქრისტეს-აქეთი ქორონიკონი ჯვარცმიდა იყო 338, ჯერ-იყო დასაბამიღანი 5844 და უკეთუ დასაბამიღანი იყო 5838, ჯერ-იყო ქრისტეს-აქეთი ჯვარცმიდა 330,—რამედ არცადა უამსა მას კოსტანტინე სტატისხლობდა, რამედ შეცდომილ არს მწერალთაგან“-ო (იქვე III). ვახუშტის აზრით თარიღების ამგვარი „არა ურთიერთის მოწმობილობა“, ანუ შეუთანხმებლობა გადაწყვიტა შეცდომებისაგან უნდა წარმომდგარყო. რაკი მატიანუს ქორონიკონი შემდგარი გამოდგა, იგი ეცადა საკუთარს გამოანგარიშებით აღედგინა დამახინჯებული თარიღი: „ჩვენ ვინაღდან ვბოგეთ მირანის მოქცევისა იგი ღლე აღმოჩენითა მით, ამას ზედა აღვრიცხეთ მისვლა ნინოსა მტხეთას, რომედ დაჰყო წელი 14, ამისგან სამი წელი უწინარეს მოქცევისა იყო მტხეთას ქალაქსა შინა, რომლისაგან დაშთების 11 წელიწადი. ეს მირანის მოქცევის წელს დავადევით, რომელი იქმნების ქრისტეს [აქეთ] ჩვენ მიერ აღწერილი... და სხვანი მირანის მეფობის წელნი მათგე რიცხვეულ ცუცვინით და აღწერივით“-ო (იქვე, III).

ვახუშტის აზრით შემდგარი იყო თამარის გამეფების თარიღიც, „თამარის გამეფების ქორონიკონი არა არს შეთქმული, რამეთუ წერილ არს დასაბამიღანი იყო 6686, ქრისტეს აქეთი 1156. ხოლო უკეთუ დასაბამიღ-

ჯანი იგი იყო, ჯერ-იყო რათა ქრისტეს-[-ქეთ]ი ყოფილიყა იყო 1178 და თუმა ქრისტეს-[-ქეთი] 1156 იყო, დასაბამიდჯანი ჯერ იყო ყოფად 6664, — ესრედ არა ქეშმარიტებს“-ო, სმართლიანად მსჯელობს ვახუშტი. ამიტომ მას სხვა საშუალებისთვის მიუყარავს: „ჩვენ ლექსი აზვარისა და ფრანკთაგან კონსტანტინეპოლის ადების ქორონიკონი ვპოვეთ, ამის მისხვითი და მის-ქვეითი მუნვე წერილის წლის რიცხვეულებით ვცვენით“-ო (იქვე V).

ქართულ წყაროების უკვე გაბატონებულ ქრონოლოგიურ ცნობებისა და თარიღების შესწორებას გაცლებით უფრო რთული საქმე იყო, მაგრამ აუცილებლად საჭირო. ვახუშტი ამტკიცებს: „ვარზა-ბაქარ (sic) მცირე თეოდოსის ჟამსა არა ყოფილ არს, რამეთუ ვარზა-ბაქარ დიდის თეოდოსის ჟამსა იყო და ძე მისი მერკაროს მცირე თეოდოსის ჟამსა იყო“-ო, „უკეთუმცა ესრედ არა იყოს, წელნი, მირიანდამ მეორეს ფარსმანამდე წერილნი, არა მისწვდების და არცა ვახტანგ ლეონ კეისრის ჟამსა იქმნების, ესრედ უსწორო არს, ხოლო ესე განასწორებს და რიგიან ჰყოფს რიცხვსა წელთასა მოწმობითა“-ო (იქვე IV).

საზოგადოდ ვახუშტი თარიღებს ერთმანერთსა და უცხოელ ისტორიკოსთა და რაგებს და ამისდა მიხედვით მათ „შეთანასწორება“-ზე (იქვე IV) ზრუნავდა, რომ ქართული ქრონოლოგია „სწორ-რიცხული“ (იქვე VI) და „რიგიანი“ ყოფილიყო. ამიტომაც არის, რომ იგი ამტკიცებს: ქრისტეს ცნობა, „რამეთუ ვახტანგისამდე მირიანდამ კარდახდნენო წელნი 157, ესე არა მდე არს სიკვდილამდე ვახტანგისა და ამაზედ შეფასწორეთ“-ო (იქვე IV). ამიტომ, რომ თუ ეს თარიღი „ტარდაცვალებამდე არა იყოს, ყოველნი სხვანი უსწორო იქმნებიან და არცა იგი 200 წელი მეორის ფარსმანისამდე სწორე იქმნების, ვინადაც ვახტანგის შემდგომთა მეფეთა მეფობის წელნი წერილ არიან, არამედ ჩვენის რიცხვით. რათა ჰქმნარიტი იყოს 200 წელი მირიანდამ ვახტანგის კარდაცვალებამდე, წელნი ივინივე არიან — 157; ესრედ ქეშმარიტ სხვათა შემატანიეთა მოწმობითა და მუნ წერილთა რიცხვითა და შეფენიდა ამას ზედა გეავსწორენით კეისართა და სმართლთა მეფეთა შეთანასწორებითა ვახტანგისამდე“-ო (იქვე IV).

დასასრულად, ვახუშტი ცდილა გამოერკვია ისეთი თარიღების წელიწადები, როდესაც ქართულ საისტორიო თხზულებებში აღნიშნული იყო მხოლოდ თვე, რიცხვი დღისა და თვით დღის სახელი, წელიწადი კი დასახელებული არ იყო. აი, მაგ. როგორის ხეხითა აქვს მას მირიანის მოქცევის წელიწადი გამოერკვეული: „ვინადაცან წერილ არს მისთვის დღე მოქცევისა 20 ივლისის დღე შაბათი, ესე ვპოვეთ, რომელი არს ერთი — ქრისტესითა 306, ქართული 58, მეორე — ქრისტესით 317, ქართული 69 და შესამე — 324, ქართული 76“ (იქვე II). ამგვარად 20 ივლისი შაბათს დღეს სამს წელიწადსა ყოფილა მხოლოდ. მაგრამ რომელ-ერთს მათგანში უნდა მოხდა რაიყო მირიანის მოქცევა და ვახუშტიც ამ საკითხის გამოერკვევის შეუდგა

„ზირველი იგი (306 წ. ქ. შ.) არა არს იგი დღე მოქცევისა“-ო, სამართლას-
ნად მსჯელობს ისტორიკოსი, „რამეთუ კონსტანტინე დიდი ჯერეთ არა იყო
მოქცეული ქრისტეს მიმართ“-ო (იქვე II), ხოლო ცნობილია, რომ ქართლის
მოქცევის დროს კონსტანტინე უკვე ქრისტიანი იყო. „კვლად მესამეცა (324 წ.
ქ. შ.) არა არს, რამეთუ ერთი წლის შემდგომად იყო ზირველი კრება ნიკეას,
არამედ ნიკეის კრებისაგან უწინარეს იყო მოქცევა მირიანისა, ვითარცა ვიხი-
ლავთ ცხოვრებისა შინა სახინოდ“-აო (იქვე III). რწებოდა მხოლოდ მეორე
თარიღი, 317 წ. ქ. შ. და ვახუშტის სიტყვით სწორედ „მეორე იგი ქეშ-
მარიტებს ამისთვის, რამეთუ კონსტანტინეს ხუთისა წლისა წინარე დაეპყრა
რომი და სრულიადი შეუთბა და ქრისტიანეცა ქმნილ იყო, ვინადაც მირიან
რომისავე შეუთბასა შინა მიუფლინა მთხოველი ეპისკოპოზისა და მღვდლისა
რამეთუ არა დაწყებული იყო ბიზანტია აღსაქნებლად, ვითარცა ვიხილავთ წე-
რიღებთა (sic) შინა სვენთა და მას ჟამსა სტოცნსლებდა სილუკესტროსიცა რომელ-
მან მოაფლინა დიაკონი თვისა“-ო (იქვე III), დასძენს ვახუშტი.

ამგვარისავე გამანჯარაშების საშუალებით ცდილობს ვახუშტი გამო-
არკვიოს დავით აღმაშენებლის შეუთბის წლები და მასა გარდაცვალების
ქრონიკონი: „დავით აღმაშენებლისიცა წერილ არს“-ო, ამბობს იგი, „16
წლისა მეფე იქმნა და 36 წელი იმეფა, რომელი იქმნების 52; ცარნა მუწგე
წერილ არს: 16 წლისა გაშეფდა და 58 წლისა მოკვდა; ამ რიცხვით
იქმნების შეუთბისა მისისა წელი 41 და სვენცა ესევე აღსაწერეთ. ვინადაც
სხვათა მეფეთა ქორონიკონნი მას უმეტეს მოწმობენ და სიკვილიის
დღე შაბათი იანვარი 24 ეს ქორონიკონი იქმნების, რომელია დავსდუ-
გით“-ო (იქვე V).

იგივე მეთოდი აქვს ნახმარი ვახუშტს დიმიტრი თავდადებულის სიკვილი-
ლის თარიღის გამოსარკვევად: „დიმიტრი თავდადებულისა დაღათუ არა
წერილ არს წელი, არამედ წერილ არს თთვის რიცხვი და დღე შაბათი,
მესამე მარხვისა; ამით ვბოვეთ წელიცა იგი, რომელი ეთფილ არს ქრის-
ტეს-აქეთი 1289, ქართული 409, ხოლო მეორე ქრისტეს-აქეთი 1300, ქა-
რთული 420 და თვინიერ ამის არა არს სხვა“-ო (იქვე V); რაკი ზირველი
ქორონიკონი დანახუნს შეუეთა თარიღებს უდგებაო, „ამისთვის იგივე ზირვე-
ლი გვექეშმარიტა და დავსდევით, ხოლო მეორე ესე თრიად შეამჭირვებს
მათ შეუეთა წელსა და არა სწორ-რიცხულ ჰყოფს“-ო (იქვე VI), დასძენს
მეცნიერი ისტორიკოსი.

ეს ქორონოლოგიური მეთოდი, რომელსაც შეიძლება საკალენდარო მე-
თოდი ეწოდოს, რასაკვირველია სხვებზე უფრო რთული მეთოდია და ვან-
საკუთრებული სამათემატიკო ცოდნა-გამომანჯარაშებაა საჭირო, რომ
მკვლევარმა გამოიყენოს. ამ მეთოდით ესლაც ხელმძღვანელობენ სოლმე;

ხელო ქართულს საისტორიო მწერლობაში ეს მეთოდიც პირველად ვახუშტმა შემოიტანა¹⁾.

მასწავლაზე თავის ისტორიის პირველს ნაწილში ვახუშტი უმთავრეს ყურადღებას ქრონოლოგიის გამორკვევას აქცევდა. თვით შინაარსში მისივე სიტყვით მხოლოდ ის ცვლილება შეუტანია, რომ „მოქმედების აღწერა“, რომელიც „ქცა“-ში „გაგრძელებული“ იყო, შეუმოკლებია, „რათა მკითხველთა არასაწყინოდ“ ყოფილიყო ქართული მატიახეს წაკითხვა და თხზულების შინაარსი „ადრე სანრობელი იყოს“ (იქვე I—II.) ამ შემოკლების დროს, აქცევდა თუ არა იგი ყურადღებას მატიახეთა მოთხრობის ტექმართებს, სწორედ იქ ამოკლებდა თუ არა, სადაც ზღაპრული ელფერი ადგეს, ერთი სიტყვით კრიტიკული მეთოდით ხელმძღვანელობდა თუ არა, ამას ჯერ კიდევ გამორკვევა სჭირია. ყურადღების ღირსია მხოლოდ, რომ თვით ვახუშტი ამასვე არაფერს ამბობს და ეს კარგობა ცოტა არ იყოს ამტკიცებს, რომ მეცნიერს ბატონიშვილს მოთხრობის უეტყველობისთვის აღბად განსაკუთრებული ყურადღება არ მიუქცევია.

ვახუშტის შრომის მეორე ნაწილი არის ამასთანავე მისი თხზულების საუკეთესო ნაწილიც. იგიც იმავე მიზანს ემსახურებოდა, რა მიზნითაც ვახტანგ მეფემ „სწავლულნი კაცნი“ შეკრიბა, —საქართველოს ისტორიის გამორკვევა და აღწერა გიორგი ბრწყინვალის შემდგომ დროითგან მოყოლებული. მან კარგად იცოდა, რომ ამავე საგანზე უკვე არსებობდა განსაკუთრებული თხზულება, რომელიც დაწერილი იყო „სახელითა ღეფანის ძისა მეფისა ვახტანგისათა“, მაგრამ მეცნიერი ბატონიშვილი ნათლად ჭხედავდა მის შრავალგვარს ნაკლულებებს. ჩვენ ჩიხიხილეთ ესე-ოღენი წინააღმდეგნი და უსწორებლობანი-ო (დ. ჩუბინაშვილის გამოც. ქცა II, გვ. 10, ზ. ჭიჭინაძის გამოც. გვ. 15³). სწავლულ კაცთა შიერ შედგენილი ქცის გაგრძელება იმდენად მდარე ღირსებისა იყო, რომ ვახუშტი ამტკიცებს, იქნებ საფუძლიანადაც, ვითომც ეს გაგრძელება „თუშტა ბრძანებითა მისითა არის“-ო, მაგრამ „მას (მეფე ვახტანგს) თვით არღარა განუხილავს ვითარება მისი“-ო (იქვე ჩუბ. 2, ჭიჭ. 4).

ვახუშტს ამ ნაწარმოების „ვითარება“ კარგადა ჭქონდა შესწავლილი, იცოდა მისი „უსწორებლობანი“ და ამის გამო გადასწყვიტა, რომ უკეთესა

1) სენქრონიზმების ან თანამედროვეობისა და განსაკუთრებით საკალენდარო მეთოდების ხმარების დროს დიდი სიფრთხილვა საჭირო, ამასთანავე შენახული ცნობებიც გადამწერთავან დამახინჯებული არ უნდა იყოს, თორემ ერთმა მცირედმა შეცდომამ მკვლევარი შეიძლება დიდ შეცდომაში შეიყვანოს. ვახუშტის მაგალითიც ნათლად ამტკიცებს ამ გარემოებას, მასაც ამის გამო შეცდომები მოხვლია (იხ. მაგ. ვახუშტის საქ. ისტორია ბაქ. გვ. 186, 197 შენ. 1, 215—216 შენ. 1).

2) შემდეგში დ. ჩუბინაშვილის გამოცემა აღნიშნული იქმნება ჩუბ. ზ. კი-პინაძისა „ტიკ“.

იყო ამავე საკანზე ხალხი შრომა დაწერილიყო, ვიდრე „სწავლულ კაცთა“ მიერ ჩადენილი მრავალი შეცდომანი გასწორებულიყო. აი „ჩვენი შრომა ესე ამის-თვის იყო“—ო (იქვე ჩუბ. 10, ჭიჭ. 15), ამბობს ვახუშტი. მას მასხადაჲ შედომება, რომ ქართველს შვითხველს თვალწინ თავის სამშობლოს წარსულის უტყუარი სურათი წარმოსდგენოდა.

აღვ. ვახუშტი უარყოფს, რომ, როგორც „სწავლული კაცები“ აცხადებდნენ „ბრწყინვალეს მეფის გიორგის ცხოვრება და ქვეითთა მეფეთა არლარა მოიპოვების“ (იქვე ჩუბ. 1, ჭიჭ. 3). იგი ამბობს: „საგონებელ არს, რამეთუ უოფილ არს ცხოვრება მისიცა და სხვათ მეფეთაცა... გარნა იყო და წარწყმდა“—ო (იქვე). მეცნიერი ბატონიშვილიც იმათსავით ფიქრობს, რომ იმდროინდელ ისტორიისათვის განსაკუთრებული კვლევა-ძიება არის საჭირო, „ამისთვის საჭირო იქმნა მას-ქვეითთა მეფეთა აღწერათა წარმოჩინებანი“—ო (იქვე).

მაგრამ როგორ და რა გზით? „თუმცა ვიხილავთ გუჯარათა, სიგელთა და საეკლესიოებთა (sic) წიგნთა შინა ქორონიკონებთა მათთა, რომელი აღუწერათ ბრწყინვალის გიორგიდამ ვიდრე ჩვენამდე ყოველთა მეფეთა და მთავართა და სხვასა“,—მასშინ „ვიუწვევებთ ხსოვნა-მოთხრობათა და მკირრელთა ცხოვრებათა მათთა წარწერითაცა“—ო (იქვე ჩუბ. 2, ჭიჭ. 4). მასხადაჲ აქაც იგივე გზაა ნაჩვენები და იმგვარივე წყაროებია დასახელებული,—სიგელ-გუჯრები და სხვა-და-სხვა წიგნებში გაფანტული ქრონიკონები,—რა გზასაც დაადგენ და რანაირ წყაროებსაც მიჰპართეს უკვე ვახტანგის „სწავლულმა კაცებმა“.

მასხალების შეგროვებას უნდა მოჰყოლოდა თავდაზიარველად სხვა-და-სხვა წყაროების ცნობების ერთმანერთთან შედარება და მათი დიფერენციალური ნების გამოკვლევა: „განჩვევა საკიროდ არს და უხმს შრომა დიდი“—ო (იქვე ჩუბ. 2, ჭიჭ. 4), ამბობს ვახუშტი და სწორედ წყაროების ამ „განჩვევას“, ანუ ისტორიულს კრიტიკას აქტუვს ჩვენი მეცნიერი მკვლევარი უმთავრესს უურადდებდას. ავი იმიტომაც არის, რომ თავის საისტორიო თხზულებების სწორედ ცნობათა „განჩვევით“ დაიწყო: „ამის განჩვევისათვის წარმოვსთქვათ ბრწყინვალე გიორგიდამ ვიდრე ჩვენამდე“—ო (იქვე).

მასხადაჲ ქვის მეორე ნაწილის განხილვისა და შევსების დროს ვახუშტს უმთავრესი ყურადღება ისტორიულ კრიტიკისათვის მიუქცევია. ისტორიული კრიტიკის საფუძვლად მას განსაკუთრებით ქრონოლოგიური და გენეალოგიური მეთოდები აღირჩევია. იგი არკვევს თარიღების სისწორეს და სინამდვილეს, რამდენად უდგება და ეთანხმება ერთმანერთს. „იხილე, ვითარ წინა-აღმდგომ არიან ურთ-ერთთ, რამეთუ იტყვის ნათესავობასა შინა ბავრატის ძისა გიორგისამდე «გარდახდენ რუსუდანიდამ წელნი რქდ (124)» და რუსუდანის მეფობას იტყვის მუნვე ქს ჩხვ (1283). ამას რომ რქდ (124) დაგდავათ, იქმნების ჩუბ (1407) წელი, რომელი გარ-

დასცილდების აღექვანდრეს სიკუდილს ჩტუკ (1393) და გიორგის მეფობას ჩტუკ (1395), ქრ. ზგ (83). ამით ამათნი ზეითნი მეფენი ტყუვილნი არიან“-ა, ამბობს ვახუშტი (ჩუბ. 2—3, ჭიჭ. 5). ამასთანავე უკეთუ რქდ (124) წელი რუსუდანის სიკვდილს დავადვით, იქმნების ქს ჩტა (1361) ქრ. მთ (49); ეს მისწუდების დავითის მეფობის წელს ჩტნე (1355), ქრ. მგ (43), კვალად გარდასცილდების ექუსი წელი და კვალად რუსუდანის მეფობის ქორანიკონიდაშ დავითის გამეფებაშდე დაშთების თბ (72) წელი და მეფენი არიან ხუთნი. ეს რომ გაუყოთ, მიხუდების თითოს ილ (14) წელნი და ესე დაუჯერებელ არს ძეთა სხმად, რამეთუ არიან ძენი ერთი ერთისა" (იქვე ჩუბ. 2—3, ჭიჭ. 5).

ამხიარდევე მსჯელობს სახელოვანი ისტორიკოსი, როცა იგი არკვეკს, რამდენად ჭეშმარიტი და ისტორიულად სწორეა მეფეთა ჩამომავლობით შტო და მათეუ მოთისრობილი ამბები. ვახუშტი უარყოფს მათს სიმართლეს და იმ რაკვარის სახუთებით: „ბრწყინვალეს მეფის გიორგისაგან ვიდრე სვიმონ მეფისამდე არიან წელნი სულ (228) და მეფენი იგ (13), რომელსა არა სარწმუნებელ არს შობად ძეთა გონიერისაგან, ვინადგან თვითთა ამათ მეფეთა მიხუდების წელნი იგ (15), რომელნი ერთი მეორეს ძენი არიან; კვალად უკეთუ ქეშმარიტობს, რად არა იტყვის ქმნულებასა მათთა, არამედ იტყვის: «ჰმეფა და მოკულა» და სხუასა არლარა რასა; კვალად არცა მოწმობს ქორონიკონთა და რომელსა მოწმობს უსწორონი და წინააღმდეგომნი არიან ერთი-მეორისა, ვითარცა ვისილეთ და ამისთვის არა ქეშმარიტ და, რომელნი აღწერეთ ჩვენ, უკეთუ არა ესრეთ იყოს, არცა ქეშმარიტ იქმნებიან გუჯარნი, სიგელნი და ქორონიკონნი და ამისთვის უმჯობეს არს რწმენად ესევე ვიდრე-ლა წართქმისა უმოწმოსა, ვითარცა მუნ არცა ერთისა მოწმობისა მომხსენე არს“-ა (იქვე ჩუბ. 6, ჭიჭ. 9—10).

ამ შეთხვევაში მასსადავე ვახუშტი რთულის მეთოდოლოგიურის მსჯელობით ცდილობს დასტყვიოს ვახუშტის სწავლულ კაცთა აღწერილ ცნობების შეტდომი. ქორანიკონიკონი მოსახრებას კარდა, რომ თითო-თითო მეფეს, „რომელნი ერთი-მეორეს ძენი არიან“, „მიხუდების“ მოლოდ 15—15 წელიწადი, და „არა სარწმუნებელ არს შობად ძეთა გონიერისაგან“, შექალებულია კვავათამოთფელმა იფიქროს ამ ხნისა შვილები ჭყოლოდეთო, ამ საბუთს კარდა მას მოყვანილი აქეს სსვა მოსახრებანიც: მომთხრობელნი მეტად სიტუევადვირობენ, თვითათუელ მეფეზე ერთსა და იმასვე გაიძახიან „ჭმეფა და მოკულა“-ა და მათს მოდვწყობასე-გი სდუმან, აღბად იმიტომ, რომ არც იცინ რამე, თორემ მათ რომ ცნობები ჭქონდეთ უეჭველია მოიყვინდენო. ამასთანავე თითქმის არც ერთი წყარო, არც სიგელ-გუჯრები, არც ქორანიკონები დასახელებული არ არის, „არც ერთისა მოწმობისა მომხსენე არს“-ა. სოლო იმ

იშვიათს შემთხვევაში, როცა „ქცი“-ს გავრძელება „მოწმობს ქორონიკონ-თა“, წყაროები „უსწორონი და წინააღმდეგომნი არიან ერთი-მეორისა“-თ.

ამ მსჯელობითგანა სჩანს, რომ იმ საისტორიო თხზულების „ქეშმა-რიტებისა“-თვის, რომელიც დიდის ხნის წარსულს ეხებოდა, და მერმინ-დელ მემატრიანეს მიერ იყო დაწერილი, ვახუშტის აზრით საჭირო იყო, რომ ავტორს თავისი მოთხრობა: იმდროინდელ საბუთებზე დაეყუარებინა, „უმო-წმო“-კი არა ყოფილიყო, არამედ ესარგებლნა, დაემოწმებინა სიგელ-გუჯრები, ქორონიკონები და სხვა მატრიანენი, რომელიც იმ ხანის ისტო-რიას ესებოდენ. ამასთანავე საჭირო იყო, რომ ავტორს თავისი წყაროები დაესახელებინა, „მოწმობისა მომხსენე“ ყოფილიყო, „გუჯართა მოწმო-ბა“ (იქვე ჩუბ. 6, ტიჭ. 10) თავთავის ადგილას მოეყვანა. ვახუშტმა იცის ამის გარდა, რომ ისტორიკოსს თავის თხზულებისთვის უნდა შეეკრება ისეთი წყა-როები, რომელნიც „უსწორონი“ არ იყვნენ, უფველ შემთხვევაში მას უმათა-რესი უურადდება იმისთვის უნდა მიექცია, „წინააღმდეგომნი არიან ერთი-მეორისა“ მის წყაროების ცნობები, თუ არა, და თუ წინააღმდეგნი არიან, რომელი ცნობაა სწორე. როდესაც ავტორი შემაჯანბნულ პირობებს არ სწრე-ლებდა, მაშინ შეითხველს უფლება ქქონდა მოთხრობა „ამისთვის არა ტეშმა-რიტად“ ეცნა და უარეყო.

ვახუშტის დროს საქართველო ისე დაქუცმაცებული იყო, რომ უცოდინა-რი ადამიანი ვერც-კი წარმოიდგენდა მის წინანდელს ერთიანობასა და მთლიანობას. ავი ვახუშტმაც საჭიროდა სცნო დამტკიცებინა, რომ წინა-საქართველოში ერთიანობა არსებობდა. ერთიანობა ჩვენს დაუგვიწყარს ისტო-რიკოსს წარმოდგენილი აქვს ერთ-მეფობის პახით. „ერთ-მეფობასა წარმო-ჩინებს აწცა სამნი ხილუდნი ესენი“ (იქვე, ჩუბ. 1, ტიჭ. 3) ცარკმოკაზ-ნიო: „პირველი, უკეთუ ჰკითხო ვისმე ქართველსა (sic), ანუ იმერელსა, მესხსა, ჰერ-კახსა, «რა რჯული ხარ», წამს მოგიგებს «ქართველი». შემო-რედ, არს მათ ყოველთა წიგნი და ენა ერთი იგივე ფარნაოზ პირველი-სა მეფისაგან ქმნილი,—და ჰკითხოს მათ წინ-თქმულთა კაცთა: «რა ენა და წიგნი უწყი», მოგიგებს მყის—«ქართული», რამეთუ არა იტყვის არცა სჯულსა, ენასა და წიგნსა იმერთასა; ანუ მესხთა და ჰერ-კახთასა, არამედ ქართულსა. მესამე, არა-სადაჲ ვინილავთ დიდთა შერე-ბულთა და ეკლესია-მონასტერთა ანუ ხატთა და ჯუართა ძვირფასთა, რომელ-თა ზედა იყო სხუთა მეფეთა სხელნი თვინიერ—«ჩვენ მეფემან საქართვე-ლოსმან ანუ ქართლისა და აფხაზეთისმან»—რომელნი ზედაწერილ არიან ქუათა, ხატთა და ჯუართა ზედა“, (იქვე ჩუბ. 1, ტიჭ. 3—4).

ქართველთ უწინდელ ერთ-მეფობის დამტკიცებელი საბუთები ვახუშტს ისე აქვს თავმოყრილი, რომ უფრო ქართველთა ეროვნული ერთობა მტკიცდება, ვიდრე პოლიტიკური მთლიანობა და თვით ავტორსაც გოგონებ ეს ორი საკითხი

ცოტა არ იყოს ერთადა აქვს ნაკულისსმევი, თუმცა მას სხვაგვარად ცნებათა ღრვევაც ემხნევა. ერთ-მეფობის დამამტკიცებლად მას მიაჩნდა ქართველთა საერთო ენა, რჯული და ანბანი-მწერლობა, მაგრამ ეს განსაკუთრებოა ქართველთა ეროვნულ ერთიანობას ამტკიცებს, თუმცა თვითონ ვახუშტს, როგორც ეტყობა, საერთო ენაცა, რჯულიცა და მეტადრე „წიგნი“-ანბანიც ერთმეფობის შედეგად მიაჩნდა: მას ეგონა, რომ ეს იმიტომ მოხდა „ვი-ნადგან იყო ყოველი ივერია ქართლისა მეფისა ქვეშე ზერობას“-ო (იქვე ჩუბ., 1, ტიპ. 3¹).

მაინცდამაინც ვახუშტი დარწმუნებული იყო, რომ ყველა ქართველ ტომებს საერთო ენა და მწერლობა აქვთ, მათ შორის „იმერელთა“ სახელით ნაგულისხმევი არიან მეგრელებიც. ამ მხრივ ყურადღების დიქსია ის მსჯელობა, რომელიც ვასუშტს გამოთქმული აქვს ენის შესახებ თავის საქარაველოს გეოგრაფიაში. იმერლების შესახებ მაგ. სასკლავანი ისტორიკოსი ამბობს, რომ ისინი სარწმუნოებითა და ენითა არიან ქართველთა თანა აღმსარებელნი, არამედ უცქვიტესად მოუბარნი“-ო (გეოგრაფია ბროსეს გამ. 342, ჟანაშვილის გამ. 259²). ამგვარად იგი არავითარს სხვაობას არ ამხნევედა მათს თქმაში, ცქვიტად მოუბრობას გარდა. მეგრელებზე იქ ნათქვამია: „ენით არიან დიდნი და წარჩინებულნი ქართულის ენითა, არამედ აქუსთ თვისცა ენა, გარნა წამხლარი ქართულიცე, ვითარცა დმერთი დორო[ნთ]ი, ჩემი — ჩემი, და აქუსთ წიგნი ქართულიცე და არა სხვა“-ო (იქვე ბროს. 404, ჟან. 309). მაშასადამე მეგრული ვახუშტს იმავ ქართულ ენად, მხოლოდ „წამხლარ“ ქართულად მიაჩნდა.

თუშეებზე ნათქვამია, რომ ისინი „სარწმუნოებითა და ენითა არიან ქართულითა... სოფო, რომელნი არიან მკარეთა ქისტთა და დლიდვთა, უწყიან ენანი უფროს მათნი, განა ფარსმანის კევისანი სარწმუნოებით და ენით შერეულნი არიან“-ო (იქვე ბროს. 328, ჟან. 172). ამგვარად თუშურს საზოგადოდ ვახუშტი ქართულ ენადა სთვლიდა და მხოლოდ ერთ ხეობაში ატყობდა იგი ენაში არსებითს განსხვავებას, რომლის მიზეზად მას უცხო მეზობელთ ენებთან აღრევა მიაჩნდა. როგორც სხანს, მათს ენას ამდგანად შეუცვლია თავისი გარეგანი ელფერი და თვით სიტყვათა საუნჯეც, რომ ვახუშტი მათს ენას „შერეულ ენა“-და სთვლიდა.

სვანების შესახებ ამავე თხზულებაში სწერია: „ენა თვისი აქუსთ საკუთარი, განა უწყიან ქართულიცა“-ო (იქვე ბროს. 412, ჟან. 316) და ეს

1) ქვემოთ ასე იქმნება შემოკლებული: „ბროს“, „ჯან“.

2) ყურადღების დიქსია, რომ ვახუშტი ქართულის მაგიერ „ქართველს“ ამბობს და ამ უკანასკნელ სიტყვას საზოგადო ეროვნულ-შემკრებლობითს მნიშვნელობას-კი არ ანიჭებდა. არამედ კერძო-ტომობრივს.

წინადადება აშტკიცებს, რომ ვახუშტმა არა იცოდა რა სვანურ-ქართულის მონათესაეობისა.

აფხაზებსაც, ვახუშტის სიტყვით, „ენა საკუთარი თვისი აქუსთ, არამედ უწყიან წარჩინებულთა ქართული“ (იქვე, ბზოს. 408, ჟან. 314).

კასიატარია, რომ ვახუშტი თვით ქართული ენის წარმოშობის შესახებ იმტორებს ლეონტი მროველის ბავშურს აზრს, ვითომც თავდაპირველად „იყო ენა სომხური საქართველოსა შინა“ (სქის ისტრა, ბაქ. 35) და ხაზართა, სანასთა, თურქთა და ებრაელთა ენების შერევისაგან წარმომდგარიყოს ახალი ენა ქართული (იქვე 35).

თავის კოკრათიულ შრომის ბოლოს ვახუშტს კვლავ სვანებოდ აღნიშნული აქვს, რომ თუმატა საქართველოში მცხოვრებ სოკოკრთ ტომებს თავისი „საკუთარი“ ენა აქვთ, მაგრამ ეველა მათოვის ქართული სამწერლობო, ერთადერთი ეველასთავის სკერთო ენა არის. იგი ამბობს: „რაოდენნი ქვეყანანი ანუ ადგილნი დაესწერენით. საქართველოსანი, გარნა თუ აქეთ ზოგთა ენა სხვა, თვისნი საკუთარნი, არამედ წიგნი არცა ერთსა რომელსამე აქუს თვნიერ ქართულისა წიგნისა საკუთრად“—ო (გვრფა ბროს. 420, ჟან. კამ. 324).

ვასტანგის სწავლულ კაცებსავით ვახუშტსაც ჰსურდა გამოერკვია, თუ როდის და რა მიზეზის გამო მოხდა გაერთიანებულ, სრულიად საქართველოს განხეთქილება და დაყოფა 3 სამეფოდ და რამდენადმე სამთავროდ. ამისთანავე მისც უნდოდა გაეგო ამ მეფეთა და მთავართა ნამდვილი შთამომავლობა. სრულიად საქართველოს სამეფოს დანაწილება ვახუშტის აზრით „შურითა ურთიერთთა და გარეშეთა მტერთაგან იქმნა განყოფილება“—ო (ხუბ. 2, ჭიჭ. 4). მასთანავე განთქმული ისტორიკოსი მიზეზად ერთის მხრით მმართველ წრეების ხასიათის პირადს ნაკლს, „შურსა“ და შეუთანხმებლობას სთვლიდა, მეორეს მხრით გარეშე მტრების პოლიტიკასა და გავლენას.

„იმერთა მეფეთა-თვს“—ო, ამბობს ვახუშტი... მივსწვდით ყოფად ნარინ დავითის ჩამომავლობად“—ო (ხუბ. 9, ჭიჭ. 13). ამის სხუთად მას ის მოსაზრება მოჭეავს, „რამეთუ ნარინ-დავით მეფის ძენი კონტანტინე და მიქელ ცხდად წერილი არს ცხოვრებასა შინა ჰყვისა“ (იქვე), ქართლის ცხოვრებაში არიან მოხსენებულნი. „ხოლო ძისა მიქელ მეფისასა იტყვის ქართონაკონი: ძმიველ მეფის ძემ, და არა მეფემან ბაგრატ, ყუარყუარკის ასული შეირთო ცოლად ქს. ჩტინ, ქრ. მუ...“ გარნა ეს მიქელ მეფის ძე ბაგრატ, გიორგის, დავითისა და დიდის ბაგრატის უმებთა (sic) იყო და ამ მეფეთა ერთ-მთავრობით მეფობა ყოვლისა ივერიისა ცხადად საჩინო არს, ფინადგან არცა მეფედ სწერს ბაგრატს“—ო (იქვე ხუბ. 9, ჭიჭ. 13—14). აი რა

მის:ზრებით, „ამის გამო და წინასწარებულთა მეფეთა სხვაობით მივსწვდით ყოფად ჩარნი დავითის ჩამომავლობად“-ო (იქვე).

იმ საკითხს, თუ რა დროითგან მოხდა საქართველოს განყოფი, ჩვენ დიდებული ისტორიკოსი შემდეგის საბუთების საშუალებით რეკვირ: „ყოველნი აქა წერილნი მეფენი და მთავარნი თამარდამ სვიმონის ძის გიორგისამდე დაწერილ არიან ძველს გარეგების სამართლის წიგნსა შინა იმერეთს გელათურსა“ და იქ შემატანე „ბრწყინვალეს გიორგიდამ გიორგისამდე ძის ალექსანდრეს სწერს: «ეს მეფე მოკუდა, ეს მეფე მოკლეს» და შემდგომად გიორგისა—«ქართლის მეფე, იმერთა მეფე, კახთა მეფე მოკუდა», აქ ქვეყნით სხელ-ჭებებს ვითარცა «ქართველთ მეფეს გურგილმან სძლო მოხისს», «კახთ მეფე ლევან მოკუდა», ხოლო იქ უქვეყნოდ: «მეფე დიდი ბატონი მიიტვალა», «ალექსანდრე მიიტვალა». ამით მუნ აჩენს ერთ-მეფობასა და აქ გაყრას, განიერმ: თუთ განიხილოს, ვინაღუან იმერეთს არს აღწერილი და არა ქვეყნობით ახსენებს, მაშ კვალად ერთ-მეფობა ყოფილა და შემდგომად განყოფა»-ო, დასძენს ვახუშტი (იქვე ჩუბ. 8, შენ. 1. ჭიჭ. 13, შენ. 1).

კახთა განდგომა და ცალკე სამეფოს დასრუება ვახუშტის ზრით მეფე გიორგის დროს 1466 წ. მომხდარა. კახეთის ბირველ მხერობელად დავითი ყოფილა (იქვე ჩუბ. 101, ჭიჭ. 154). კახთა ბირველ ბატონის ჩამომავლობასუ ორი ზრნი ტრიალებდა თურმე: ზოგი ფიქრობდა, ვითომც იგი ალექსანდრე მეფეა-მეფის შვილი ყოფილიყოს, ზოგს ვიდრე ის აღსართანის შვილად მანდა (იქვე ჩუბ. 101, ჭიჭ. 155). მაგრამ ორივე ზრნი შემცდარიო, იმიტომ რომ ეს ის დავითი-გი არ არის, რომელიც „ვითარცა კახნი იტყვიან“ ვითომც ყოფილიყოს „ქა ალექსანდრესი ძისა დავითისი“ (იქვე ჩუბ. 101, ჭიჭ. 154) და არც ისე მომსდარა, თითქოს „ამ ალექსანდრემ განჰყო ძენი თვისნი: უხუცესსა ბატონს მისცა იმერეთი, მეორესა გიორგის მისცა ქართლი, სომხითი და სამცხე-ჯღარჯეთი, მესამეს ამ დავითს მისცა ჭერეთი და კახეთი“ (იქვე). ეს შემცდარი ზრია, ამგვარი რამე „არა... სარწმუნო არს და საგონებელი“-ო (იქვე), ამტკიცებს ვახუშტი, ჯერ ერთი იმიტომ, რომ „არა იყო ჩვეულება მეფეთა და უფროს-და ბატონთონთა შინა, რათამც განსეთქილებს ექმნათ სამეფოსა“, არამედ „უფროს განსუთქილობასა მტდელობდენ“ და ამისთვის „არცა რიებდენ სისხლთა“-ო. ხოლო იმ შემთხვევაში „თუ ქათა დასხმიდენ, — არა მეფედ, არამედ ერისთავად“ ჭინშავდენ ხოლმეო (იქვე). „მეორე“ ის, რომ ყველა საბუთებითგან „ცხოვრებათა, გუჯართა და ქორონიკონთაგან“ სჩანს, „რამეთუ იყო ერთ-მეფობა ბრწყინვალის მეფის გიორგიდამ ვიდრე ოსმ მეფის გიორგისამდე“ (იქვე). დასსრულ „ესეც იუწყე“-ო, ამბობს ვახუშტი, რომ „ამის წინათთა მეფეთა ჟამთა შინა ანუ ცხოვრებათა, ანუ გუჯართა და ქორონიკონებთა შინა არა სადა ვიხილავთ კახთა მებატონეთა მოხსენებასა“-ო (იქვე ჩუბ. 101, ჭიჭ. 155).

შეორე აზრი, რომელსაც „ვიზამები იტყვიან,“ და რომელიც კახთა მება-
ტონეებს აღსართანის შვილებად სთვლის ხომ უფრო შეუწყნარებელია, „უშე-
ტის შეუმსგავსებელ არს თქმად“-ო, ამტკიცებს სახელოვანი ისტორიკოსი
იმიტომ რომ „აღსართანის ნათესავი მოსწყდა ეამსავე დავით აღმაშენე-
ბელისასა“ და მას შემდგომ „არა სადამე ვიხილათ კვალიდ მოხსენებასა
ანუ ყოფნასა მასს (ესე იგი კახთა მებატონეთა) აღმაშენებლიდამ ომ შეფის
გიორგისმდე“ (იქვე).

თვით ვახუშტი ჰგონობს, რომ საკითხი კახთ-ბატონების ჩამომავლობის
შესახებ მეტად რთულია და ბურუსით არის მოცული, „ბნელ და უჩინო არს
ცხოვრება და ძნიად გამოსარკვეველი“-ო, გულწრფელად ადარებს იგი
(იქვე ხუბ. 102, ჭიჭ. 156), მაგრამ „რაოდენ შესაძლებელ არს გუჯართა
სიკვლებთა (sic) და ქორთიფიანებთა-გან წარმოვიჩინოთ, რამეთუ ესე და-
ვით ანუ არს ჰერთა და კახთა ერისთავთაგანი ერთი განდგომილი“-ო (იქვე),
მაგრამ თითონაც არა სჯერა, რომ ამგვარი მოსაზრება: „შესაწყნარებელი იყოს,
„ესე უღონოებს“-ო, (იქვე), იმიტომ რომ სხვა ერისთავები მას არ დაე-
მორჩილებოდენ. ამას გარდა „უკეთუ მონათესავეთაგანი შეფეთა არა იყოს; და-
ვით მასვე ჟამს ვერ იკადრებდა შეფედ წოდებად და სწორ-ყოფად და ვერცა
გუარობათა შეფეთასა, ვითარცა ათაბაგი, დაღანის და გურიელი და სხუანი,
არამედ თუცა ესენიცა განდგენენ, გარნა არა შეფედ არამედ შთავრად, ვინადგან
განმკვიდრებულნი აქუნდათ საერისთანი თვისნი შირველვე“ (იქვე ხუბ. 102,
ჭიჭ. 155).

ამგვარ მოსაზრებათა გამო სახელოვან ისტორიკოსს ჰგონია, რომ საკი-
თხის გადაწყვეტა სხვათრიგ ვერ მოხერხდება, თუ არ ისე, როგორც იგი
ჭივიქრობს: ამ დავითს „ვისწერთ ჩვენ შეფის აღქმასნდრეს მცხეთის აღმაშენე-
ბელის ძის დიმიტრის ძედ“-ო, „რომელსაც აქნდა საერისთოდ ანუ საუფლის-
წულოდ (ვითარცა ჩვეულება არს საქართველოსი) კახეთს ანუ ჰერთას შინა“-ო.
(იქვე ხუბ. 102, ჭიჭ. 156). ამნიად, ვახუშტის აზრით, აღბად არც ის სა-
ზოგადო დებულება იქმნებოდა დარღვეული, რომ ქართველი მეფეები თავიანთ
შვილებს საშეფოს კერძო საკუთრებასავით სამეფოდროდ არასდროს არ უყოფდენ,
არც ის მოსაზრება, რომ უბრალო ერისთავი, თუნდაც განდგომილი, შეფის
სახელს ვერ მოიხვეჭდა, რაგი მას სხვები არ დაემორჩილებოდენ: ამ შემთხვე-
ვაში განდგომილი ერისთავი ამასთანავე უფლისწული იყო და საშეფო გვა-
რეულობის წევრი.

თვით შრომას ვახუშტმა წინ-წაუძღოლო შესავლის მსგავსად საზო-
გადო მიმოხილვა, რომელსაც უწოდა „ზნენი და ჩვეულებანი საქარ-
თველონანი“. ეს შესავალი საქართველოს და ქართველთა სახელმწიფო და
საზოგადოებრივ წესწყობილებებს, სარწმუნოებასა და სამართლის, ზნე-ჩვეულებ-
ებისა და შინაურ ყოფა-ცხოვრების ისტორიულს მიმოხილვას შეიცავს. თუცა

ვანუშტის მიმოხილვა მოკლეა, მაგრამ მეტად შინაარსიანი არის და უმთავრეს მოგ-
დენათა მკაფიოდ აღმუხსნეელი. ამასთანავე ეს პირველი მაგალითი იყო და
მას შემდგომაც ამ შესავლის მსგავსი, ამნაირადვე მრავალმხრივი საერთო
ისტორიული მიმოხილვა ჯერაც არავის დაუწერია.

თუმცა სელთნაწერში ეს შესავალი „ზნენი და ჩვეულებანი საქართველო-
სანი“ თვით „ისტორია“ს წინ უძღვის, მაგრამ მაინც უქვეყნია, რომ ავტორს
მაშინ ექმნება დაწერილი, როდესაც „ისტორია“ უკვე დამთავრებული ქონდა. ეს
ვანუშტის შემდეგ სიტყვებითგანა სჩანს: ვინათგან აღსწერეთ ტომობა და
ჩამომავლობა ქართველთა ნოეს ძის იაფეტის თესლისაგან ვიდრე ქარ-
თლოსისა და ძმთა მისთამდე და განყოფილებანი მათნი და ძეთა მათთა, აწ
ვიწყოთ ძველიდამ ესლამდე საქართველოსა ზნეთა და ჩვეულებათა და წესთა
მათთა“ (გვრფა მ. ბრას. გვ. 4, მ. ჯან. 2; სქს ისტრად. ბ.ქ. 2). მაშას-
დამე ვანუშტიც ისე მოქცეულა, როგორც ჩვეულებრივ ესლაც იტყვიან და
„წინასიტყვაობა“-ს მაშინ სწერენ ხოლმე მხოლოდ, როდესაც შრომა უკვე
დამთავრებულია, ხშირად დაბეჭდილიც-ეი, და ამიტომ მას უფრო „ბოლოსიტყვა-
ობა“ შეჭმუგნის სახელად.

თავის მიმოხილვაში ვანუშტს დასახელებული და ისტორიულად განხი-
ლული აქვს საქართველოს „ზნენი“, „ჩვეულებანი“ და „წესნი“ (იქვე). მაგ-
რამ ეს სამივე სიტყვა მას ყოველთვის იმ კარგეულ მნიშვნელობით-ეი არა
აქვს ნაკულისხმევი, როგორც მიღებული იყო ძველ ქართულს მწერლობაში (იხ.
ჩემი „ქლ სამართლის ისტორია“, თავი „სამართლის ტერმინები“), არა-
მედ არეულად არის ნახმარი. ზოგან მაგ. „წესი“ სახელმწიფო მართვა-
გამგეობის წესს ჭინიწავს (ბრას. 4, ბ.ქ. 2, ჯან. 3), ზოგან თითქმის წა-
დებრივობას აღნიშნავს (ბრას. 10, ბ.ქ. 4; ჯან. 6 „წესთათვის“), ზოგან
კიდევ „წესი“ საზოგადოებრივსა და საცოლქმრო სამართლის მოვლენას სა-
სიათებს (ბრას. 6, ბ.ქ. 3, ჯან. 4),—ვანუშტი ერთ-მეფობას „ჩვეულებას“
ეძახის (ბრას. 10, ბ.ქ. 4; ჯან. 6), ხოლო სასახლწლო და საადღვამო სხვა-
და-სხვა ჩვეულებას იგი „წესად“ სოფლის (ბრას. 32—34, ბ.ქ. 14—15,
ჯან. 18—19).

ამასთანავე თვით მიმოხილვაში წესსა, ზნესა და ჩვეულებას გარდა სხვა
ცნობებიც ბლომად მოიპოვება, მაგალითად იქ აღწერილია ქართველთა წარმა-
რთობის და ქრისტიანობის დროინდელი „სარწმუნოება“-ც (ბრას. 6—8,
24—26, 32—34; ბ.ქ. 3—4, 10—11, 14—15; ჯან. 3, 4—5, 13—15),
ქართული სამართალიც (ბრას. 14—18; ბ.ქ. 5—6; ჯან. 8—9), ქართველ-
თა სამოსელი და სამკაული, თავსაბურავი და ფეხთსაცმელიც (ბრას. 62—64,
ბ.ქ. 26—27, ჯან. 36—38).

ერთი სიტყვით, თუ ვანუშტის მიმოხილვას თვალს გადავაკლებთ, იქ
ისტორიულად დახასიათებულია საქართველოს სახელმწიფო და საზოგა-

დობრივი წესწყობილება, ქართველთა სარწმუნოება, ქართული სამართალი, ზნე-ჩვეულებანი და შინაური ყოფა-ცხოვრება. ეს არის ქართველთა მრავალსაუკუნოვან წარსულის საზოგადო ფილოსოფიურ-ისტორიული მიმოხილვა, რომლის მსგავსი ქართულს მწერლობაში არც წინა და წერილად და არც შემდეგში. ესლაც-გი, როგორც შემოთ ადნიშნული იყო, მაგვარი საზოგადო მიმოხილვა ვასუშტის შემადნიშნულ შრომას კარდა სხვა ჩვენ არ მოგვეპოვება. მართა ეს გარემოება უკვე, ისეც რომ არა იყოს რა, ქართველ სახელოვან მეცნიერ ბატონიშვილის სიდაადეს და სწორუბოვარობას ამტკიცებს.

ვახუშტს მსურდა თავის მიმოხილვაში საქართველოს მრავალსაუკუნოვან ცხოვრების სურათი დაეხატა: „აწ ვიწყოთ ძველიდამ ახლამდე საქართველოსა ზნეთა და ჩვეულებათა და წესთა მათთა“ აღწერა (ბროს. 4, ბაქ. 2, ჟან. 2), მამასადაჲ ავტორის კანხილვა უძველეს დროითან უნდა დაწყობილიყო და მის დრომდის მიეღწია და ცხოვრების თვითაჲთ ცვლილებებისათვის ყუთი ეთხოვინა. მართლაც, ბატონიშვილმა ვახუშტმა იცის, რომ ქართველთა სახელმწიფო და საზოგადოებრივი წესწყობილება, ზნე-ჩვეულებანიც და შინაური ყოფა-ცხოვრებაც საუკუნეთა განმავლობაში თან-და-თან იცვლებოდა, ზოგჯერ მცირეოდენად, ზოგჯერ კიდეც არსებობდაც.

ცხოვრების ამ ცვლილებათა თვისებებისდა მიხედვით მას ქართველ ერის მთელი ისტორიული წარსული სამ უმთავრეს ხანად აქვს დაყოფილი. ისტორიას სამ უმთავრეს ხანად მას მიაჩნია: საქართველოს მდგომარეობა 1) „პირველ განყოფილებისა“, 2) „შემდგომად განყოფილებისა და განხეთქილებისა სამეფოთასა“ (ბროს. 4 და 36, ბაქ. 2 და 15, ჟან. 2 და 20) და 3) „აწინდელი“ (ბროს. 40—42, ბაქ. 17, ჟან. 21), ესე იგი საქართველოს პოლიტიკურ ერთობის დროს, საქართველოს სამ სიმეფად და სამთავრობად დაყოფის შემდეგამ და ავტორის თანამედროვე. აქ მამასადაჲ ცხოვრების ხანებად დაყოფა დამყარებულია პოლიტიკურსა და ქრონოლოგიურს საფუძველზე.

მეცნიერ ბატონიშვილს ჩვენი წარსული სხვა ნიშნებისა და თვისებებისდა მიხედვითაც აქვს დანაწილებული. ცხოვრების ზოგიერთი მოვლენა მას თავდაპირველ მოკლენად მიაჩნდა, მას მაგ. ეკონა, რომ „წესნი მთავრობათა საქართველოსათა არიან დასაწყისითგანვე“ (ბროს. 4, ბაქ. 2, ჟან. 3), მამასადაჲ ზოგი მოვლენანი ვასუშტის აზრით „წესნი დასაწყისითგანნი“ იყო, ადგილობრივი და ბუნებრივი.

მაგრამ ამ „დასაწყისითგანთა წესთა“ კარდა ქართველობაში გაჩნდა და შემოვიდა სხვადასხვა დროს სხვა, ახალი წესები და ჩვეულებანიც. ვახუშტი მაგ. ამბობს, „ამათ მთავრობისა წინათქმულსა წესსა შენძინა, რათა აქუნდეს (მთავრობა) მათ წესთა-თანა სისაფლად სავიფოვანობო ასუ მონას-

ტრის ეკლესია, კვლავ ისედაც კარისა მდგდელითურთ; აგრეთვე აზნაურსა სსსაფლად მონასტერი და ეკლესია სსხლსა თუსსა მდგდომთ, სოლო წინათქმულითა და ამით იწოდებოდნენ მთავარნი და აზნაურნი და თანიერ ამოსა არა“ (ბროს. 28, ბაქ. 12, ჯან. 16), „კვლავ ქრისტიანობის ჟამსა შესძინეს წესნი ესენი“ (ბროს. 32, ბაქ. 14, ჯან. 18), სახსლწლო და საადგომოთა (ბროს. 32—34, ბაქ. 14—15, ჯან. 18—20).

ამგვარ დროთა განმავლობაში გაჩენილ ცხოვრების მოვლენისათვის ვახუშტს დაურქმევია „შეძინებული წესი“ (ბროს. 28, ბაქ. 12, ჯან. 16). როგორც თვით მიმოხილვითგანა სჩანს, ვახუშტი „შეძინებულს წესს“ ეძახდა როგორც ადგილობრივ ნიადაგზე ალოცვებულს ახალს მოვლენას ან დაწესებულებას, მაგ. „ჭუონდიდობას“ (ბროს. 28, ბაქ. 12, ჯან. 16), ისე უცხო მეზობელთაგან შეთვისებულსაც, მაგ. „თაბაგობას“ (ბროს. 28, ბაქ. 12—13, ჯან. 16—17).

ჩვენი მეცნიერი ისტორიკოსი განსაკუთრებულს ყურადღებას უცხოელთაგან შეთვისებულს დაწესებულებებსა და ზნე-ჩვეულებებს აქცევს. მას სავანეებოდ აღნიშნულა აქვს, რომ „წესნი ესენი (ადგილობრივნი) რომელნიმე ფლობასა თათართა ყვენებისასა შეიშლებოდნენ, ვითარცა დაბლა ნოსთა ზედა სხდომანი, ეკლესიასა შინა მოუხდელობა ქედის... ანცადა ბოდიშობდიან ქუდის მოხდითა და სსუანი უჯვარონი მრავალნი, ვითარცა იტყჳს ორკოლიანობასა და სამკოლიანობასა“-ო (ბროს. 36, ბაქ. 15, ჯან. 20). მაგრამ მართო მონდოლთა ძღვერების დროს-გი არა, არამედ შემდეგ დროსაც ვახუშტის დაკვირვებისამებრ საქართველოში შემოსიზნულა უცხო წესები და ჩვეულებანი: „სამცხეს და კახეთს“, ჩვენი ისტორიკოსის სიტყვით, „შემოერთიით—მათ ურუმთაგან და ამით ყიზილბაშთაგან—წესნი რაიმე მათნი“ (ბროს. 36, ბაქ. 17, ჯან. 21)- ამგვარ უცხოთაგან შეთვისებულ დაწესებულებათა და ზნე-ჩვეულებებისათვის ვახუშტს „შერეულნი წესნი“ (ბროს. 34, ბაქ. 15, ჯან. 20) დაურქმევია.

დრმა დაკვირვებას მაშასადამე ვახუშტისათვის დაუნახებია, რომ ძველი წესი დროთა განმავლობაში უცხო ერთა „ფლობას“ წყალობით შესაძლებელი იყო გადავარდნილიყო, ანუ როგორც იგი ამბობს „შეშლილიყო“ და ძველ წესის მაგიერ უცხოთაგან „შერეული წესი“ შემოსულიყო (იქვე). ამიტომ მან კარგად იცოდა, რომ ქართველებს „აწინდელთა ჟამთა აქუნდათ წესნი იგიანივე (ანუ ძველნი) და შერეულნი ყიზილბაშთა“-გან (ბროს. 36, ბაქ. 17, ჯან. 21), ან, თუ დასავლეთს საქართველოს, ან მესხებს ავიღებდით, უფრო „ურუმთაგან“ შერეული იყო (იქვე), რომ იმდროინდელი ქართველთა ცხოვრება ძველ ქართულსა, დროთა განმავლობაში შექმნილსა და უცხო ერთაგან შეთვისებულს დაწესებულებებს და ზნე-ჩვეულებებს შეიცვალა.

ვასუშტის აღწერილი და განხილული აქვს საქართველოს სამოკელეო წესწყობილება. ეს სავსეა მას სამად აქვს გაყოფილი: პირველად ჩამოთვლილი ჭეხავს მოკელენი, რომელთა თანამდებობაც იმის აზრით ვითომც უძველეს დროითგანვე მოყოლებული თითქოს უცვლელად უნდა ყოფილიყო საქართველოში (ბრძ. 18—22, ბაქ. 7—8, ჯან. 9—12), აქ მას უსარგებლად ლეონტი მროველისა და ჯუანშერის თხზულებებით, მაგრამ ამას კარდა ბევრი სხვა ცნობებიც ჭქნება, რომელიც სხვა წყაროებითგან უნდა იყოს ამოღებული. ერთ-ერთ წყაროდ უეჭველად მას „კარის გარიგება“ ექმნებოდა. დანახენ წყაროების შესახებ-გი ჯერჯერობით არა ვიცით რა. ეს-კია რომ ამ პირველს ნაწილში ვახუშტს ზოგი საეკეო და შემცდარი აზრი აქვს გამოთქმული. ცხადია ამასთანავე რომ ეველა ვასუშტის მიერ დასახელებულ მოკელეთა თანამდებობა შეუძლებელია საქართველოს საკელმწიფო წესწყობილების პირველ სხანს ეკუთვნოდეს (მაგ. ბოქაულოუსუცესი, ბოქაუნი და სხვა).

საქართველოს სამოკელეო ისტორიის მეორე დარგად ვასუშტს „შეძინებული წესები“ მიაჩნია და აქ განხილული აქვს მთავართა მდგომარეობა, მწიგნობარ-უსუცესის-ჭეონდიდელის და ათბაგის თანამდებობათა დაწესება და მათი უფლება-მოვალეობანი (ბრძ. 28, ბაქ. 12—13, ჯან. 16—17). ეს საკითხი მეტწილად ისტორიკოსს მშვენიერად აქვს შესწავლილი და მოთხრობილი. ამ შემთხვევაში მას თამარ მეფის ისტორიკოსისა და ვგონებ „კარის გარიგების“ ცნობებით უსარგებლად.

კარგად აქვს ვასუშტს დაწერილი სამოკელეო ისტორიის მესამე ნაწილიც, რომელსაც სათაურად უწერია: „აწინდელის კელისუფალთა შეცვლილთა სახელთათვის“ (ბრძ. 38—40, ბაქ. 17—18, ჯან. 22—23). მხოლოდ მეტწილად ბატონიშვილი აქა-იქ სცდება, როდესაც მაგ. ამტაციებს თითქოს მუშრბი და ვეზირიც როსტომ მეფის მიერ შემოღებული შეცვლილი სამოკელეო სახელი ეოფილიყოს. ჩვენ დატყუარბრბით ვიცით, რომ მუშრბი დიდი ხნით როსტომზე უწინარეს შემოვიდა საქართველოში, ხოლო ვეზირობა ჩვენში მაინც-და-მაინც ეევე XII ს. არსებობდა (იხ. ჩემი ქლ საწართლის ისტორია, მოკელეობა).

მას აღნიშნული აქვს, რომ საქართველოში თანამდებობის კანნი ორ მთავარ ჯგუფად იყოფებოდენ: ერთს შეადგენდენ „სულიერნი“, ანუ სამდგელოება, მეორეს „სოფლიერნი“ ანუ საკელმწიფო დაწესებულებათა მოკელენი (იქვე, ბრძ. 10, ბაქ. 4, ჯან. 6). მაგრამ ვახუშტს მოკელეობა და წოდებრივობა ერთმანეთში არეული აქვს. ერთ ჯგუფში მას მოთავსებული ჭეხავს: „პირველ ერისთავნი, ბ) მთავარნი, გ) აზნაურნი, დ) ვაჭარნი, ე) მსახურნი და ვ) მუშაენი გლეხნი“ (იქვე ბრძ. 20, ბაქ. 4, ჯან. 6). ერისთავნი და მთავარნი თუ მოკელენი იყენენ, აზნაურნი, ვაჭრები და გლეხები ხომ წოდებრიობის ცნებას ეკუთვნიან და ერისთავებთან სერთო რასაკვირვე-

ღია არა ჰქონდათ რა. ვახუშტი-კი ამ შემთხვევაში როგორც ეტყობა წოდებრივობას და მოკლეობას ერთიერთმანეთში რეყდა. სხელოვანის ისტორიკოსის ამგვარი შეცდომა უეჭველად იმიტომ უნდა მოსვლოდა; რომ იმ დროს ერისთავობა და მთავრობა შიგნით საგვარეულო თანამდებობად იყო ქცეული, — თუმცა ვახუშტმა ისიც ჭარბად იცოდა, რომ წინააღმდეგობა დაიღვინებოდა — მთავარნი და წარსინებულნი და ძენი შათნი — შეცვალებით“ (იქვე, ბროს. 12, ბაქ. 4—5, ჯან. 6), — და ამისგან მოერისთავანი და მთავარნი ვახუშტის განსაკუთრებულ წოდებრივ ჯგუფად სჩვენებია.

სასოკადოდ-კი შეიძლება ითქვას, რომ ამ მიმოხილვაში ვახუშტის ბევრი საგულისხმებელი ცნობები აქვს შეგროვილი, სრულებით სწორე აზრი და ღრმა დაკვირვება აქვს ჩართული, არა ერთი და ორი მოვლენაა ზედმიწევნით და გასაოცარის გონებამახვილობით განმარტებული: მაგ. იქ, სადაც კერძო დღესასწაულები აღწერილი და ნათქვამია, რომ საქართველოში დამისთავა და „როკვა ფერკისისა“, ანუ ფერხელი ქრისტიანობის დროსაც ძველ კერძოთავანისმცემლობის ნაშთი იყო (ბროს. 24, ბაქ. 10, ჯან. 14); ან იქ, სადაც სასწაულისა და აღდგომის დღესასწაულის წესება მოთხრობილი (ბროს. 32—34, ბაქ. 14—15, ჯან. 18—20), ან კიდევ, როდესაც მას საქართველოს შერეული წესები და სხვადასხვა კუთხის „წინაღული“ წესები აქვს აღწერილი და მათი სხვაობის ნამდვილი ბუნება და მიზეზი გამომუდგინებულია (ბროს. 36—38, ბაქ. 17, ჯან. 20—22), დასასრული თუნდა იქ, სადაც ვახუშტს მთავართა და თავად-აზნაურთა ძველსა და ახალს გვარებზე აქვს საუბარი (ბროს. 30—31 და 40—48, ბაქ. 13—14 და 18—20, ჯან. 17—18 და 23—29) და სადაც ისტორიკოსის სამართლიანად აღნიშნული აქვს, რომ ძველ წყაროებში ხშირად „მრავალნი... ერისთავობით იწერვიან და გვარნი არა წარწერებიან ცხადად საცნობელად“ (ბროს. 30, ბაქ. 13, ჯან. 18) და ამის გამო მათ გვარეულობის გამოკვეთვა ძნელიაო.

ყურადღების ღირსია, თუ რაგვარის საშუალებითა და რანაირის მეთოდების დახმარებით შესძლო ჩვენმა სახელოვანმა მეცნიერმა ისტორიკოსმა თავის საზოგადო. მიმოხილვის დაწერა. მას ამ დარგში წინამორბედი არა ჰყოლია და არც ისეთი განსაკუთრებული თხზულება მოიხვედრა, სადაც უფელა ამ მიმოხილვისათვის საჭირო ცნობები თავმოყრილი უოფილიყო. ამასთანავე მას „თავით თვისით“ არაფერი დაუწერია, არამედ მთელი მისი მიმოხილვა რთულ სამეცნიერო შრომის ნაყოფია, ქართულ საისტორიო და სხვაგვარ წყაროების შესწავლასა, დაკვირვებასა და კვლევებაზე დამყარებული. მასთანადავე ვახუშტი ისე მოქცეულა, როგორც მოიქცეოდა თანამედროვე მეცნიერიც. მას აუღია ქართული წყაროები და იქითგან ამოუკრებია უფელა ცნობები, რომელიც-კი მისთვის გამოსადეგი იყო და ამ

ქრონოლოგიურად და დარტყმად დალაგებულ ცნობებისდა მიხედვით მას სწავლადო სურათი აღუდგენია.

ვახუშტის უმთავრეს წყაროდ რასაკვირველია ის საისტორიო თხზულებები იყო, რომელიც „ქცა“-ში არის შეტანილი. ზოგჯერ მას აღნიშნული აქვს კიდევ: „ვითარცა იტყვს“ შემატანიეო „შირინისასა და ჭამა-შენებელისასა და (60) ათასსა მარადის მტველად მისად“ (ბრძ. 14, ბ.ქ. 5, ჯან. 7), „ვითარცა იტყვს ორცთაღიანობასა და სამცთაღიანობასა“-ო (ბრძ. 36, ბ.ქ. 15, ჯან. 20). მაგრამ სადაც ავტორს ამგვარი სიტყვა მოსსენებუელი არა აქვს, იქაც უმეტესად ცნობები ქცა-ზე არის დამყარებული, როგორც მაგ. ცნობები წესებზე დასაწყისითაგანთაზე და ზირვანდელ სარწმუნოებაზე (ბრძ. 8—10, ბ.ქ. 3—4, ჯან. 3—5), კელისუფლთა შესახებ (ბრძ. 18—22 და 38—40, ბ.ქ. 7—9 და 17—18, ჯან. 9—12 და 16—17), შევეთა კურთხევის შესახებ (ბრძ. 26, ბ.ქ. 11, ჯან. 15), მთავართა გვარებზე (ბრძ. 30—31, ბ.ქ. 13—14, ჯან. 17—18).

ქცის გარდა მას, როგორც სჩანს, სამეფო კარის ვარიეტების წიგნიც ჰქონია და რასაკვირველია ვახტანგ მეფის „დასტურლამალი“-ც. ამ წყაროებთაგან უნდა ჰქონდეს ჩვენს ისტორიკოსს ამოღებული ცნობები დარბაზობისა და სახალალო-საადგომო ზნე-ჩვეულებათა და „აწინდელთა კელისუფლთა შეცვლილთა სახელთა“ შესახებ.

ზოგიერთს შემთხვევაში ვახუშტს სიგელ-გუჯრებითა და სხვაამგვარ საბუთებით უსარგებლნია. აქა-იქ ეს გარემოება თვით ავტორსაც აქვს აღნიშნული: „რომელისა აცხადებს გუჯარნი და სიგელნი მათნი“-ო (ბრძ. 42, ბ.ქ. 18, ჯან. 23), „გითარცა ანენს მამულნი და სიგელნი მათნი“-ო (ბრძ. 44, ბ.ქ. 19, ჯან. 25). ამავე საბუთებზეა დამყარებული რასაკვირველია თავი „მევეთა წერილისათს“ (ბრძ. 48—50, ბ.ქ. 20—21, ჯან. 29).

მეთოდების მხრივ განსაკუთრებით საყურადღებოა, რომ ქართველთა პირვანდელ და უძველეს ზნე-ჩვეულებათა შესახებ ისტორიულ ცნობების სიმართლის დასამტკიცებლად, ზოგჯერ თვით ამ ძველის-ძველ ზნე-ჩვეულებათა გამოსარკვევად ვახუშტი თანამედროვე ზნე-ჩვეულებებს აკვირდება და ამ დაკვირვების წყალობით კვლევის საგნის გამოარკვევას ცდილობს. ვახუშტი მაგ. მოგვითხრობს ლეონტი მროველისა და თანახმად, ვითომც ჰარაველებმა შინაურ არეულობათა და უცხო ერებთან დრევის გამო „დაივიწყეს ღმერთი და მზადებელი თხსი... და წესნი და ჩვეულებანი თხსნი და იქმნენ უოყელთა წარმართთა უუწარმართესნი და უუსჯულოესნი: რამეთუ არღარა უწყოდნენ ჩათესობანი და შერეულ იუენენ შეუფიფთა... და კვლად შესძინეს ამას ზედა, რამეთუ რა მოკუდის ვინმე კაცი ანუ ბრძოლასა, მეორე ივასისს და სკამდიანს; ხოლო უკეთუ არა თათ შესკამდიანს, ვითარცა იტყვს: «კარსნელთა მართებს კოდმანელთა ხუთი მკუდარი ღღემ-

დეს... შემდგომად შემოვიდა ალექსანდრე მკაიდონელი. ამან მოსწრა მემო-
სრუდნი წარმართნი სრულიად, თვნიერ ქართლსიანი... და განწმინდა საქარ-
თველო ესევითართა უკეთურებთაგან, რამეთუ გვამცნობენ სარკინეთით¹⁾
ლტოლოვინი დიდონი, რომელინი აწამდე წესსა ამას ზედა ღვანან, თვნიერ
კაცის ქამისა“-ო (ბრძ. 6—8, პაქ. 3, ჯან. 3—4).

მეტად საკულისხმიეროა ვახუშტის ზემომოყვანილი მსჯელობის მიმდინა-
რობა. ქართული საისტორიო წყარო, რომელიც ლეონტი მროველის კალამს
ეკუთვნება, ქართველთა უძველეს რწმენისა და ზნე-ჩვეულებათა შესახებ მოუთ-
ხრობდა, რომ ქართველები თავდაპირველად ერთად ღმერთის თაყვანისმცე-
მელნი იყვნენ, ხოლო შემდეგ მამა-მამათა რწმენა დაივიწყეს და მამის
„ტოლქმრობისთვის არღარა უნდა ნათესავი და ყოველსა სულიერას ქამდეს,
საფლავი არა იყთ, მკუდასსა შესქამდეს“-ო (ლეონტი მროველი. ცა მფთა
*126, გვ. 13). ჩვენი ისტორიკოსიც იმეორებს თავის წყაროს ცნობას, მაგ-
რამ ამასთანავე გვამცნებს, რომ ეს ცნობა სწორე და ჭეშმარიტია და
ამის დამამტკიცებელ საბუთად მას ხალხის თანამედროვე ზნე-ჩვეულება
მიანდა: რომ ქართველებს უძველეს დროს მარაღად ასეთი ყოფა-ცხოვრება
უნდა ქმონდათ, ამას „გვამცნობენ... დიდონი, რომელნი აწამდე წესსა ამას
ზედა ღვანან“-ო, ესლაც ისეთივე ველურები არიან და ამავე საფეხურზე ღვანანო.

ვახუშტის ლოგიკური მსჯელობა ამგვარია: დიდონი... არიან წილნი ლეკო-
სისა (გვრთა ბრძ. 324, ჯან. 168), რომელიც ქართლსის ძმად ითვ-
ლებოდა, — ამგვარად დიდონი ქართველთა ნათესავები არიან. ხოლო „იტყვან,
ოღეს დიდმან ალექსანდრემ შემუსრა სარკინეთი, განხვრატეს მთა იგი ამათ,
მოვიდნენ და დაქმენენ აქ“-ო (გვრთა, ბრძ. 326, ჯან. 169). ამ დიდობის
კი ესლაც „არა უწყვიან სრულიად ღმერთი, არცა ნათესავი და ნათესობა,
ყოველსა სულიერას სქამენ; მოგვრის მამა თვისი მტირესა ძესა თვისსა ცოდსა
და ვადრე აღიზრდების ძე მისი იგი მტირე, თუთ მამა თანაყოფის აღრევითა
დედაკაცსა მას, ხოლო ოღეს აღიზრდების ძე მისი, მამის მისცემს მას ძესა
დედაკაცსა მას ცოდად და განუყოფს შვილთაცა, რომელნი უვის მის დედა-
კაცის თანა შობილი მამისა: ნახევარს მისცემს ძესა და არს ძე ძისა მისისა
და ნახევარს დაიზრდობს თუთ და ძმა არს ძისა მისისა, ქადის ქრმისა“-ო
(გვრთა ბრძ. 326, ჯან. 170). ერთი სიტყვით, ძველ ქართველებსავით არ
„უწყოდნენ ნათესავნი და შერეულ იყუენ შეუთეთა“. ამის გამო ვახუშტს
დაუსკენია, დიდონი ქართველებთან ერთობის დროითგან მოყოლებული „აწამდე
წესსა მასზედა ღვანან“ (გვრთა, ბრძ. 6—8, ჯან. 4), „მიერიოთგან არიან
მასვე რჯულსა და წესსა ზედა, ვითარცა ჩანს ქცევა-ზნეთა მითათა“-ო (იქვე

1) მ. ჯანაშვილს და სხვებს შეცდომით „სარკინოზით“ ბეჭდს, უნდა იყოს „სარ-
კინეთით“. შეად. ვახუშტის გეოგრაფიის გვ. 169. ეს შეცდომა უპვედ. ბაქრაძემ
შენიშნა (ვახუშ. ს. ქს ისტორია).

ბრძ. 326, წან. 169). მაშასადამე სახელოვანმა ისტორიკოსმა იცოდა, რომ ზოგიერთი ხალხური თანამედროვე ზნე-ჩვეულება და რწმენა შეიძლება ერის უძველეს-დროინდელ ყოფა-ცხოვრების ნაშთი იყოს. ვასუ-შტი ამასთანავე აკვირდებოდა ხალხის ანაშენდროვე ზნე-ჩვეულებას და ქართველ ერის შირვანდელ ხანის დამსურათებელ სისტორიო ოსსულებების ცნობებს ადარებდა და როცა მათ შორის შესგავსებას ვხედავდებოდა, მაშინ ხალხური რწმენა ან ჩვეულება „მიეერთებინა“ უძველეს-დროინდელ ხანის ნაშთად მიანდა, ხოლო ისტორიის ამგვარ ცნობებსაც კეშმარიტად სთავლიდა.

განსაკუთრებით საგულისხმეირო არის, რომ ვახუშტი, როგორც ეგვი დაწრწმუნდით, ქართველთა უუძველეს კულტურულ მდგომარეობის გამოსარკვევად ხალხურ ანდაზებითაც-კი სარგებლობდა და თანამედროვე ხალხური ანდაზები ერის ძველისძველ მდგომარეობის გამომხატველ სიტყვიერ ნაშთად მიანდა.¹⁾ ამგვარს მეთოდს თანამედროვე მეცნიერებაც იმართებს ხოლმე და თუ წესიერად არის ნახმარი, საუცხოვო შედეგის მოტანა შეუძლიან.

საზოგადოდ ვახუშტი არა ერთხელ ცდილობს ხალხის თანამედროვე ცხოვრება-ჩვეულებაში ერის ყოფა-მდგომარეობის ძველის-ძველი ნაშთი ვპოვოს და ამისდა მიხედვით ქართველთა თავდაპირველ სარწმუნოებისა და ყოფა-ცხოვრების სურათი აღადგინოს. მაგ. იგი ამტკიცებს, რომ კერძო-თაყვანისმცემლობის დროს ქართველებმა „უწყოდინ დღესსწაულნი კერძოთა, დმერთთა თხსთა... და შემდგომად თაყვანისცემისა ჭყვიან ნადიმნი და განცხრომანი დიდთა ჭამითა და ღვინის სმითა, როცკითა ფერკისითა, ჰურთბითა, სახიობითა და ძნობითა სჲმ დღე... ხოლო ჟამს ქრისტეანობისსა ნაკერპავთა მათ მათა მადლთა და ბორცვთა ზედა ესეუთათივე იყო განცხრომა-როკვანი. ამისთჳს ადაშენეს მათ ზედა ეკლესიანი და ჯვარებობდინ (sic) მუნ, ვითარცა აწ ფერკისა სიმღერითა გაათენიან“-ო (გგრფა ბრძოს. 24—26, ბაქ. 10—11, წან. 14).

ვახუშტი ამტკიცებს აგრეთვე, რომ ქართველები თავდაპირველად „ტახლასა ზედა სქამდინ და ნადიმობდნენ, სკამთა ზედა სსდინ, ბოდიშობდინ ქუდის მოხდით, ვითარცა აწ მთის კაციცა“-ო (იქვე ბრძოს. 22, ბაქ. 9, წან. 12).

1) რასაკვირველია ვახუშტს ამ შემთხვევაში ზემომოყვანილი ანდაზა კარსნელთა შესახებ სწორედ ვერ გაუგია და ის ანდაზა ქართველთა კაცობიობის დამამტკიცებელი-კი არ არის, არამედ შურის და სისხლის ძიებისა. ანდაზის აზრი ამგვარია: კარსნელებს კოდმანელებისათჳს ნ კაცი მოუკლავთ და კოდმანელებს თავიანთ მკვლრების სისხლი არ აუღიანთ და კოდმანელებს ნ მკვლარი, ე. ი. ნ კაცის სისხლი მართებთო. მაგრამ თვით მეთოლი სწორება და ეს გარემოება სწორედ საყურადღებოა.

ვახუშტს ისიც-კი აქვს აღნიშნული, რომ ზოგიერთი ხალხური წყნე-ჩვეულება განზრახ იყო მოშლილი და ამოფხვრილი. მაგ. მიცვალებულად დატყობისა, გლოვისა და დასაფლავების ბევრი ძველი წესი თურმე „მოქალაქე (91) შეფუძან გიორგიმ, რაჟამს მოვიდა მისა პატრიარქი იერუსალიმისა“-ო (იქვე, ბრძ. 24, პაქ. 10, ჯან. 13).

დიდებულ ისტორიკოსის გონებაბახვილმა და ღრმა აზროვნობამ ქართველ ერის წარსულ ცხოვრების ისეთ სფეროსაც-კი მიაქცია ყურადღება, როგორცაა ქართველთა სამოსელისა, თავსაბურავისა და ფეხსაცმელის ისტორია. ქართულ მწერლობაში წინათ ამ საკითხსათვის არავის უყვადება არ მიუქცევია. ამ საქმეშიაც ვახუშტმა თავონობა გამოიჩინა, ამ შემთხვევაშიც პირველობა მას ეკუთვნის. მას ჯერ მოკლედ, მაგრამ მაინც მკაფიოდ და ნათლად ქართველთა თავის-ღროინდელი ჩაცმულობა აქვს აღწერილი, შემდეგ ძველებური საბურავ-ტანთსაცმელ-ფეხსაცმელი აქვს დახასიათებული. ვახუშტმა კარგად იცის, რომ ქართველებს „პირველ, ერთმეფობასა შინა, სცმიათ სხვა-გვარ“, ვიდრე მის ღროს ეცვათ (იქვე, ბრძ. 64, პაქ. 27, ჯან. 37). ამის გამო ძველებური ჩაცმა-დახურვაც მას შესაფერის სიტყვადითა და დაკვირვებით აქვს დასურათებული. მკითხველს ააბად უნებლიედ ააფში აზრი გაუფლავს, შერე საითგან უნდა სკოდნოდა ვახუშტს ქართველთა ძველი ტანისამოსი და თავსაბურავ-ფეხსაცმელიო? მართლაც-და ეს საკითხი საყურადღებოა და მეთოდოლოგიურადაც დიდმნიშვნელოვანი არის.

როგორც ყოველთვის აქაც ვახუშტს დაუსაბუთებლად არა აქვს რანათქვამი და თავის აღწერილობის სიმართლის დასამტკიცებლად იგი ამბობს: ძველად ქართველებს ამგვარად ეცვათ და ეხურათო, „ვითარცა იცნობიან ნახატებთა ზედა“-ო (იქვე, ბრძ. 64, პაქ. 27, ჯან. 37). მაშასადამე შენეიერ ბატონიშვილს ქართულ ისტორიულ ჩაცმა-დახურვის გამოსარკვევად საისტორიო მხატვრობისათვის მიუმართავს, ეკლესიების კედლებზე და ხელთნაწერებში შენახულ ძველ სურათებისდა მიხედვით გამოურკვევია მას ეს დიდმნიშვნელოვანი და საგულისხმიერო საკითხი. საუცხსოვო და ამასთანავე ათთქმის ერთად-ერთი მეთოდოლოგიური სმუჯლება არის!

ვახუშტის ღვაწლი მეცნიერების ამ დარგშიაც იმაში მდგომარეობს, რომ მან პირველად მიაქცია ამ საკითხს ყურადღება და მერმინდელ მკვლევართ თვით ის გზაც უჩვენა, რომლითაც სიარული მათ დიდს და ძვირთასს მასალას შესძენდა. მაგრამ ქართული მერმინდელი საისტორიო მწერლობა (XVIII-XIX საუკ.) იმდენად სუსტი იყო, რომ ამ დიდ საქმის განგრძობა ვერ შესძლდა. ჯერ კიდევ 1885 წელს დ. ბაქრაძე ამ საკანზე ამბობდა: იგი „აქამომდე არ არის შესწავლული და ამისათვის რა გვარი ტანსაცმელი უფთვია «ერთმეფობის დროს», ანუ უწინ, ამაზე ჯერჯერობით ვერას ვიტყ-

ვით“-ო (ვახუშტის სჯ. ისტორიის გვ. 27, შენ. 1). ქართულ თანამედროვე მწერლობაში იმ გამოკვლევის გარდა, რომელიც ამ წიგნის ავტორის ჯერ დაუბეჭდავ „ქალ ხელთნების ისტორია“-ში არის შეტანილი, მეტი ჯერ-ჯერობით არაფერია გაკეთებული. ეს გარემოებაც საუცხოვოდ ამტკიცებს ვახუშტის სიღიადეს და იმასაც, თუ რამდენად უსწრო მან თავის დროს და ხვანს.

ბატონიშვილ ვახუშტის დიდ ღირსებად აგრეთვე უნდა ჩაითვალოს, რომ ის ყველა თავის საისტორიო წყაროებს ასახელებს. მის წყაროების ნუსხას აქვს შედგენილი და „სახელნი წიგნებთა“ (sic) მოყვანილია საისტორიო თხზულების ბოლოში. იგი ამბობს: „ქორონიკონები ჩვენ მიერ ჰოვნილნი წიგნებთა შინა და სახელები წიგნებთა არიან ესენი: იმერულია ძველი კარიგების წიგნი, დავითნი მესხური ხუთ წიგნად განყოფილი, იმერული სიძღისშირი ეტრატისა, ტლამაძის აღმოწერილი ქორონიკონები, გუჯარნი ბარათანთა, თუმანანთა და სხვათა, ქართლის ცხოვრებათაგან ძველთა და ახალთა და სხვათა ჟამნ-კანონთაგან, სახარებათა და სიკვლეისო წიგნებთაგან (sic) და სხარულთა ქორონიკონებთაგან აღმოწერილთა არიან ესენი, თათრული შიგ უწერია“-ო (ქცა II, ჩუბ. გვ. 237, ჭიჭ. გვ. 360).

თუმცა ძველ ქართულ საისტორიო მწერლობაში ზოგს ისტორიკოსს თავისი წყაროები მოხსენებული აქვს (მაგ. გიორგი მთაწმიდელს; ეფრემ მცირეს), მაგრამ წყაროების სრული ნუსხა ცალკე და საგანგებოდ მხოლოდ ვახუშტს აქვს მოყვანილი. ამასთანავე განახლების ხანის ისტორიკოსთა შორის ამ მხრივ იგი სხვებზე მაღლა სდგას იმიტომ, რომ ფ. კორკიჯანიძეს და ვახტანგის სწავლულ კაცებს მართა დარგები აქვთ აღნიშნული, ვახუშტს-კი თავისი ნუსხაში თვით წყაროების სათაურებიც მოუხსენებია. მიუღ ქართულ საისტორიო მწერლობაში იგი მხოლოდ გიორგი მთაწმიდელსა და ეფრემ მცირეს ჩამოუვარდა ამ მხრივ, რომ მათ წყაროები უფრო ნიშანდობლივ აქვთ დასახელებული იქვე, სადაც ამა-თუ-იმ წყაროთაგან ამოღებული ცნობა მოყვანილი, ვახუშტს-კი ამგვარად თავისი თხზულება მხოლოდ აქა-იქ და უფრო იშვიათად აქვს დასახულებული და ამის მაგიერ მას თხზულების ბოლოში წყაროების საზოგადო ნუსხა დაურთავს.

ვახუშტის მეორე დიდ ღირსებად უნდა ვიცნათ, რომ მან ყოველგვარ საბუთებს განსაკუთრებული მნიშვნელობა მიანიჭა და საქართველოს ისტორიისათვის უხვად სარგებლობდა. თუმცა ამ ხრივ თანხრობა მას-კი არ ეკუთვნის, არამედ თვით ვახტანგ VI და მის „სწავლულ კაცებს“, რომელთაც სიკვლ-გუჯარები შეჭრების და იქითგან ამოღებული ცნობები თავიანთ შრომაში შეიტანეს, მაგრამ სიკვლ-გუჯარების არსებითი მნიშვნელობა XIV-XV სს-ების საქართველოს ისტორიისათვის მხოლოდ ვახუშტმა გამოარკვია: მხოლოდ მან სწრაფ საბუთები კანსაკუთრებულ ნდობის დიხსად, როდესაც სხვა წყაროების ცნობებს ცხადი შეუთანხმებლობა ეტეობოდა.

საკმარისი იყო სახელგანთქანს ქართველს მტრნიერს კიდევ ერთი ნაბიჯი გადაედგა, რომ მას სრულ ჭეშმარიტებაშიდის მიეღწია. მაგრამ მას ეს ნაბიჯი არ გადაუდგამს და სწორედ ეს იყო, რომ ვახუშტის მუშაობას ამ მხრივ ზოგჯერ სასურველი შედეგი არ მოჰყოლია და აქა-იქ შეცდომაც ჩაუდენიბია. ვახუშტი საბუთებისადმი ვადამეტებული ნდობით იყო ვამსჭვალული და თითქოს ფიქრადაც არ მოსდიოდა, რომ საბუთი შეიძლება ან ყალბი იყოს, ან მერმინდელ ვადამწერის მიერ, თუ რომ ისტორიკოსს საბუთის დედნის მაგიერ მხოლოდ მირი ჭქონდა ხელთა, დამახინჯებული და უვარგისი ყოფილიყო.

ძველ საქართველოშიც რომ ყალბი საბუთები მოიპოვებოდა და მათი მატონები ამ საბუთების სამდეოდ და „მიუდევარ“ სიგელ-გუჯრებად ასალებდენ, ამის შესახებ ცნობებიც მოგვეპოვება. თ. ჟორდანიას „ქრონიკებ“-ში ერთი მე-XX-ე საუკ.; ალბად ვახთა მეფის აღქსანდრეს ქართლისა კათოლიკოსის შიოსადმი ნახაძები „სიგელი და ნიშანი“ არის გამოქვეყნებული, რომელშიაც ნათქვამია, რომ მცხეთის საკათოლიკოზო საყდრის მამულების მოსამზადგენი შემოსცილებიან და მიწების დაჩემებს ღამობდენ და მათ შორისაო „ჭავჭავაძესა ფარადინს ზეკნელის ძისა პროკოპისთვს ნატყუარი სიგელი დამწერიანა ვახთისა, ვარცისა და დუმსაუბნისა და რაგვარცა ტყუილი იყო, აგრე გავადუდეთ“-ო (ქვები II, 244). მასასადმე ყალბ საბუთს მამინ „ნატყუარი სიგელი“ რქმეკია და ამგვარ საბუთების მატონნი სასამართლოს არ მოჭრადებიაან და იქნე წარუდგენათ, რომ ამ გზით საქმე მოკგათ.

საქართველოში ყალბი საბუთების არსებობა ვახტანგ VI კრონებითგანაც ნათლად სჩანს. აქ საკანგებოდ განსაზღვრულია კიდევ, რომ სასამართლოში მოტანილი საბუთები მოსამართლეებმ: თავდაპირველად უნდა გუელდამით განიხილონ, საბუთს „გაუსინჯონ ბეჭედი, ქორონიკონი, დამწერი და მოწამე ამიტომ რომე ბევრს ტყუილადაც მოიგონებენ“-ო (§ 143, შეად. აგრეთვე § 213).

რავი შემომოყენილ ცნობებითგან ცხადად მტკიცდება, რომ ძველ საქართველოშიაც „ნატყუარი“ საბუთები მოიპოვებოდა, ამიტომ ჩვენთვის დღესავით ნათელი უნდა იყოს, რომ მკვლევარმა საბუთებითაც ფრთხილად უნდა ისარგებლოს, მიინც-და-მიინც თავდაპირველად მათი ღირსება უნდა ვამოარკვიოს, ხოლო შემდეგ მათ ცნობებით ისარგებლოს. ვახუშტისკი ამ ვარემოებისათვის ჯეროვანი ყურადღება არ მიუბყრია და საბუთებისადმი ვადამეტებულს ნდობას წაუტყუებია. იგი ხშირად სასრებლბს და უტყუარ საბუთად მოჭყყუს მაც. ბართაანთ გუჯარი (იხ. უწებულება მკითხველთაჯვს, ჩუბ. გვ. 3, 5, 8 და სხვაგან. ჭიჭ. 6, 9, 12 და სხვაგან). ეს საბუთი ე. თავაიშვილამ ვამოსცა (იხ. *Еще одинъ изъ источниковъ «Исторіи Грузіи» царевича Вахушта ЗВОРАО, в. VIII, гв. 113—127*) და

თუმცა ვახუშტს ბრატანთ ბეთანიის გუჯრის თვით დედანი ქქონია: სელთა, რომელიც უეჭველია შენახულ პირზე უკეთესი უნდა ვოფილიყო, მაგრამ ამ გამოცემულ პირთგანაც ნათლად სჩანს, რომ ეს გუჯარი თუ პირდაპირ „ნატუყარი“ საბუთი არ არის, მაინც ნამდვილ და უტყუარად ვერ ჩაითვლება და ისტორიისთვის სრულებით გამოუდგება, რაგან ზღაპრულს ცნობებს შეიცავს.

თუ გავიხსენებთ, რომ ესლაც-გი ქართულ საისტორიო მწერლობაში საბუთების სინამდვილეს და უეჭველობას არაფერს უურადლებას და ესლაც არა ერთი და ორი „ნატუყარი“ სიკვლე-გუჯარი ნამდვილ და ჭეშმარიტ საბუთად არის ცნობილი, მაშინ ცხადი იქმნება ჩვენთვის, რომ ვახუშტს ეს ნაკლი უფრო მიეტყვებოდა.

ზემოთაყენებულ ვრცელ განხილვის შემდგომ ვახუშტის დიადი დეაწლი სსქართველოს და ქართულ საისტორიო მეცნიერების წინაშე თავაღწინ წარმოგვადგება. ქართულ საისტორიო მწერლობაში პირველმა მან შექმნა მძლავრი კრიტიკული მიმართულება. წყაროებისადმი წინანდელ სრულ და განუსაზღვრელ ნდობის მაგიერ, იგი გაბედულად მათ კრიტიკულს განხილვას შეუდგა, მათი სხვადასხვაგვარი ნაკლებეყვანება გამოაშკარავა და შეძლებისდაგვარად შეასწორა. ვახუშტის თამამმა და საფუძვლიანმა კრიტიკულმა განხილვამ ქართველ იმდროინდელ მეცნიერებსა და ისტორიკოსებს დაინახა, რომ ქცა და ვახტანგის სწავლულ კაცთა ნაშრომი არც ყოველის მხრივ იყო სრული და არც უაღრეს ქეშმარიტების განხორციელებად ჩაითვლებოდა ყველგან და ყველაფერში, არამედ რომ ქა-იქ ცნობებიც აკლდა (ქცა-ს) და შეესებაც ესაჭიროებოდა, ბევრგან ისეთი შეცდომებიც იყო შეპარული (ქცის გაგრძელებაში), რომელთა გაუსწორებლობა მიუტყვებულ ცოდვად უნდა ჩათვლილიყო. თუ ამასთანავე გავიხსენებთ ვახუშტის სწორუბონარს საქართველოს გეოგრაფიულს აღწერილობას და მის შესანიშნავს საქართველოს ისტორიულ-ფილოსოფიურ საზოგადო მიმოხილვას, მაშინ მისი სიდიადე უცილობელი იქმნება ჩვენთვის და XV III-ს. ქართულ მწერლობაში ნამდვილ უმბრო ბუმბერაზად წარმოგვიდგება.

ქცის ვაგრაქულის გადაკითხვა.

სახელოვანმა მეცნიერმა ბატანიშვილმა ვახუშტმა, როგორც უკვე ვიცით, „სწავლულ კაცთა“ მიერ შედგენილი შრომა მკაცრად განსჯა და სრულებით უგარჯისად სცნო: იმდროინდელ განათლებულ ქართველ საზოგადოების ნათლად

დაანხვავა, რამდენი შეცდომები იყო შეზარული ამ შრომაში. ამის გამო ვახუშტმა როგორც ვიცით თითონ შეადგინა საქართველოს ისტორია გიორგი ბრწყინვალეთგან მოყოლებული თავის დრომდის, რომელშიაც მატინისიური ელფერი და თვით წყაროების ცხადი კვადი თითქმის სრულებით წასწორცილია და ისტორიის სახით არის შედგენილი.

უკველია, ვახუშტის მკვეთრი და სამართლიანი კრიტიკის ზეგავლენით აისინება ის გარემოება, რომ ვილასაც ჯერ ჩვენთვის უცნობს ისტორიკოსს ქცის გაგრძელება თავითგან ბოლომდის სრულიად გადაუკეთებია და ხელახლად დაუწერია. ეს ის თხზულებაა, რომელიც ზარველ და მეორე ქცის გაგრძელება, აგრედვე შედეგ ქცად არის ცნობილი და ე. თაყაიშვილმა ხელახლად დაბეჭდა მშ დფ ლ ქცის დამატება (გვ. 850—973), სოლო „ზარიზის ქრონიკის“ სახელით ცნობილი მატინე პროსეს გამოცემითგან ზ. ტიქინაძემ გადმობეჭდა (ტფილისი 1903 წ.).

ქცის გადაკეთებული პირველი და მეორე გაგრძელება 1605 წლამდე არის მოყვანილი და ამასე სწელება (ОИИ. I, 91 და დამატ. 972). „ზარიზის ქრონიკა“-კი ვახტანგ VI-მდე, 1703 წლამდე არის მოყვანილი (იქვე 91 და ზარი. ქრ. გვ. 76).

როგორც უკვე აღნიშნული გეჟინდა (ის. აქვე ქცის გაგრძელება), ამ ორისავე გაგრძელების აღმწერი ერთი კაცი უნდა ყოფილიყო და არა მეცნიერთა ჯგუფი. თვითოეულს თხზულებას ცალკე შემდგენელი ჰყოლია. მასსადამე თვით მუშობაც „სწავლულ კაცთა“ ნაწარმოებისგან არსებითად განსხვავებოდა: იქ ჯგუფობრივ ერთობლივ მოდგვარების ნაყოფი იყო, აქ-კი თითო ადამიანის შირადი შრომაა. ამას გარდა სკამარისა „სწავლულ კაცთა“ თხზულება და (ზირველი და მეორე) გაგრძელებას გუდდასმით გადაიეთხოს დამიანმა, რომ ცხადად დაწმუნდეს, თუ რა არსებითი განსხვავებაა მათ შორის. ამიტომ ეთაყაიშვილი შემცდარი უნდა იყოს, როდესაც მსურს ეს გაგრძელებანიც ვახტანგისეულად აღიაროს და ამტკიცებს. ვითომც აქ მხოლოდ აქ-აქ ტექსტი ყოფილიყოს ვახუშტის ბრძანებისეებრ გადაკეთებული¹⁾ (ОИИ I, 132). პირიქით, როგორც ქვემოთ გამოჩვეული იქმნება, აქ თავითგან ბოლომდის ყველაფერი ხელმოტრედ არის გადაკეთებული.

ეს ორი გაგრძელება ნამდვილად ერთ თხზულებს, ერთ გაგრძელების ორი ნაწილია. მის შემდგენელს უმეტესად იგივე წყაროები ჰქონია, რაც „სწავლულ კაცებს“.

1) იგივე სმარსთა და სომხსთა „ცხოვრებანი“, სმარსულ და სომხურ საისტორიო თხზულებათგან ამოდებული და კდმოთარგმნილი ცნობები ლანგთემურის სომხეთში და საქართველოში შემოსევის შესახებ (შეად. ნაშრომი, გვ. 18—20 და 33 დამატ. გვ. 856, 857). თუ „სწავლულ კაცებს“

¹⁾ „Текстъ отчасти передѣланъ по указаніямъ Вахушти“.

ნათქვამი აქვთ: ღანგთემურის „ცხოვრება... ვრცლად წერილ არს ცხოვრებ-
სა შინა სმარსთასა, ხლო წყენ აღვსწერეთ უოველივე მოსულა შინა ქათ-
ლად და ახრება ქართლისა“-ო (ნაშრომი 33), ქციის გავრძელების ხელო-
მეორედ გადაშეკვთებელიც იმავე წყაროს ასახელებს: „ვრცლად ცხოვრება
შინა (ე. ი. ღანგთემურის) წიგნთა შინა სპარსთასა განმარტებით წერილ
არს და სომეხთაცა სხეებრ რადმე აღუწერიათ“-ო (დამატ. 856), „ესრეთ...
ცხოვრებასა სომეხთასა განმარტებით წერილ არს“-ო (იქვე 857).

სამწუხაროდ ვახტანგის, „სწავლულ კაცთა“ ნაწარმოებს ხელთაწერში
ფურცლები სწორედ იმ შესატყვისის ადგილს აკლია და ამის გამო ჯერ არაფ-
რის თქმა არ შეიძლება იმის შესახებ, „სწავლულ კაცებს“-აც ქციის ხელმო-
რედ გადაშეკვთებულებსავეთ სმარსელ ისტორიკოსის ისკანდერ მუნშის თხზუ-
ლებით უსარგებლიათ, თუ არა?

2) სწავლულ კაცებსავეთ (ნაშრომი 36—41) ქციის გავრძელების ხელ-
მეორედ გადაშეკვთებულსაც ბაგრატი და კონსტანტინე მეფეთა „ცა“-ც ხელ-
თა ჰქონია (დამატ. 892, 899, 900—903). იმათსავეთ (ნაშრომი 47—50)
ამასაც (დამატ. 905—912) ცნობები კახეთის ისტორიისათვის რომელი-
ღაც კახურ მატრიანთგან უნდა ამოეღოს. იმათსავეთ (ნაშრომი 46—47)
ამასაც (დამატ. 905) ხელთა ჰქონია გელათური მატრიანე. სამწუხაროდ „სწავ-
ლულ კაცთა“ ნაწარმოებს ხელთაწერში შესატყვისი ფურცლები აკლია და ამის
გამო ჯერ არ ვიცით, მათაც ქციის გავრძელების გადაშეკვთებულსავეთ მესხური
დავითნის მატრიანთ უსარგებლიათ, თუ არა?

ის მაინც ცხადია, რომ სწავლულ კაცებსავეთ ქციის გადაკეთებულ
გავრძელებისა და ე. წ. „პარიზ. ქრ“-ის შემდგენელთ იგივე მესხურ
დავითნის მატრიანე ჰქონიათ წყაროდ, რომელიც შესაძლებელია ამ მა-
ტრიანის დაკარგული ნაწილი იყოს (იხ. აქვე გვ. 222—230, მესხურ და-
ვითნის მატრიანე). ამ აზრს შემდეგი შედარება დაამტკიცებს:

„სწავლულ კაცთა“ ქციის გავრძ.:
„მერმე ვითარცა წესი არს და

ჩვეულება ეშმაკისა, აღძრნა ეშმაკ-
მან მოძულემან კეთილისმან თათარნი
ქრისტიანეთა ზედან: და შეკრბა სი-
მრავლე ურიცხვი თურქმანთა და მო-
მართეს სამცხეს... და ახლო ევენ-
მანცა ერთი თავადი და მისი ღაშ-
ქარი: ჩაუდგეს სამცხეს და იავარ ეუქს
ქვეყანა მათი: მოადგეს ციხესა ახალ-

ქციის გადაკეთებული გავრძელება:
„მერმე ვა წესი არს და ჩვეულებ-
ა ეშმაკისა, აღძრნა ეშმაკმან მოძუ-
ლემან კეთილისმან თათარნი ქრის-
ტიანეთა ზედა, შეკრბა სომრავლე ური-
ცხვი თურქმანთა და მომართეს სამ-
ცხეს... და უბრძანა ერთს თავადსა
და ღაშქარსა მისსა რათა ჩაუდგეს
სამცხეს: ჩაუდგენ და მოიცვეს სრუ-
ლიად და იავარ ეუქს ქვეყანა სამცხი-

ციხეს ბრძოლეს დიდხანს: და ვერ-
ღარ დაუდგნა სიმაგრეჲს, გატყუეს
და დაწვეს ქალაქი და დაიბურეს ხელ-
თა მესხნი დარბაისელნი ციხოვანნი“
და შემდეგი (ნაშრომი 38).

სა: და მერმე მოადგეს ციხესა და
ქალაქსა ხალციხისასა, ჭბრძოლეს დიდ-
ხან და ვერღარ დაუდგნა სიმაგრე-
მან, გატყუეს ციხე და დაწვეს ქალა-
ქი და იბურეს მესხთა დარბაისელნი
ციხოვანი“ და სხვა (დამატ. 898).

დასასრულად, „სწავლულ კაცთა“-სავით, რომელთაც აღექვანდრე მეფისა და
„მის ჟამისა“ ისტორიისათვის „ძველთა გუჟართა“ ცნობებით ისარგებლეს
(ნაშრომი 36 და 34—35) ქცის გაგრძელების გადამკეთებელსაც აღე-
ქვანდრე მეფის საბუთები ჰქონია წყაროდ (დამატ. 888—890).

მაგრამ ამ საერთოდ მასალებს გარდა ქცის გაგრძელების გადამკეთე-
ბელს სხვა ახალი წყაროებიც შეუგროვებია და თავის შრომაში შეუ-
ტანია, მაგ. „ძველი ერისთავთა“, რომლისაგან ამოღებულ ცნობათაც იწ-
ყობს სწორედ ქცის გადაკეთებული გავრძელება (შეად. დამატ. გვ. 850—855,
857 და 858 ქცის II, 5—11 და 15).

მხოლოდ თავდათავს განსხვავებას „სწავლულ კაცთა“ თხზულებასა
და ქცის გადაკეთებულ გავრძელებას შორის წყაროების სხვაობა-კი არ შეა-
დგენს, არამედ თვით სამწერლობო მუშაობის თვისების სხვაობა: „სწავლულ
კაცთ“ საისტორიო წყაროებითაგან და საბუთებითაგან უმეტეს შემთხვევაში მხო-
ლოდ ცნობები აქვთ ამოკრებილი, თვით ამონაწერებში საბუთების დედნის ენა-
კი დაცული არ არის, არც ერთხელ დამახინჯებულია კადეც. ქცის გაგრძე-
ლების გადამკეთებელსა და შემავსებელს მთელი ეს შრომა ხელმეორედ
გაუწევია: იგივე მასალები და საბუთები აუღია, თვით საბუთების რი-
ცხვიც გაუმრავლებია, უფრო მეტი ცნობებიც ამოუღია, ამასთანავე ამო-
კრებილიც ცნობებიც დედნებიდან სიტყვა-სიტყვით გადმოუწერია. ეს
ჩვენთვის ცხადი იქმნება, როცა განვიხილავთ, თუ როგორ არის ამ ორ თხზუ-
ლებაში აღწერილი მეფე აღექვანდრე I-ის მოღვაწეობა.

„სწავლულ კაცთა“ ცნობებიც ამ მეფის შესახებ საბუთებითაგან არის ამო-
ღებული, მაგრამ ჯერ ერთი რომ მეტად ცოტა არის მოთხრობილი, მეორე
ის რომ თვით ცნობებიც ისე სიტყვა-სიტყვით არ არის მოთხრობილი, რო-
გორც დედანშია, აი აღექვანდრე მეფას შესახებ იქ რა სწერია: „დაჯდა...
აღექვანდრე ქრისტეს აქათ ჩუბი (1412): და იყო მას ჟამსა შინა კოწხი და-
ვით: და მოკუდა კოწხი დავით და დაჯდა ელიოზ: მოკუდა ელიოზ კოწხი: და
დაჯდა თეუოდორე: მოკუდა კოწხი თეუოდორე და დაჯდა შიო: და ამა აღექ-
ვანდრე მეფემან მატა სხვათა მეფეთა ქართლისათა სიკეთითა: რამეთუ აყო
კაცი მეცნიერი და მოშიში დვთისა და ელმობა გული მოახრებისათვის წმი-

ღის კათოლიკე ეკლესიის: და არა ჭქონდა ღონე აღშენების: ამისთვის რა-
მე ქუეყანს დასჯთე მურისაგან მოხრებულა იყო: საუნჯე აღდარა ჭქონდა: მო-
პოვა ღონე ესეითარი და დაზღვა (sic) იმერთა და ამერთა, ზემო-ქართლისა
და კახთა კომლზედ ექუსი შაური. უოველს წელიწადს ზა მალს გამართვე-
და: და ამათ იწყო შესებად მცხეთის: და რუის (sic) ღვთაებისს საყდრისს:
და დაშერებდა დიდად: და ხანს რადენსამე შინა აღსრულა და შეამო
ყოვლითა სემკაულითა: და შესწირნა სოფელნი და აჯარანი. იმერთა და ამერ-
თა, ზემოქართლის და კახთა: და იმეფა კეთილად და მშვიდობით: და ხანს
რადენსამე შინა გარდაიცვალა: ამიერ სოფლით“ (ნაშრომი გვ. 34—35).

ქცის გადაკეთებულს გაგრძელებაში ალექსანდრე I მეფობა ვერცლად
არის აღწერილი და მრავალ საყურადღებო ცნობებითაა სადგე, რო-
მელიც, როგორც უკვე თ. ჟორდანიასაც აღნიშნა (ქცები II, 219), ამ მე-
ფის სიგვლებითგან არის ამოღებული. რომ ამ აზრის სიმართლე სრულე-
ბით ცხადი იქოს, ქვემოთ მოყვანილი იქმნება ქცის გადაკეთებულ გაცრქლე-
ბის ცნობები ალექსანდრე მეფის შესახებ და გვირდით თვით იმ საბუთებითგან
ამოღებული შესატყვისი ამონაწერები იქმნება, რომლებითაც თვით გადამკეთ-
ებელს უსარგებლია. ალექსანდრე I მეფობის დასაწყისი მას ისევე სიტყვა-სიტ-
ყვით ამოუწერია „სწავლულ ვაგთა“ თხზულებითგან, როგორც ზემომოყვანილს
ამონაწერშია. შავრამ შემდეგ-კი სურათი იცვლება. აი ამის დამატეციებული
რამდენიმე მაგალითიც:

ქცის გადაკეთებული გაგრძელება.

...„დაჟდა... ალექსანდრე ქცეს რა
(გვ. 887)... იყო მამის უოველი ესე
საქართველო უსჯულოსა თემურისაგან
უნიკეპისცემოდ განსრული და სრუ-
ლიად აოკრებული დედა-ქალაქი მცხე-
თა, დიდი წმიდა კათოლიკე ეკლესია
და ატრთევი უოველივი ეკლესიანი,
საყდარნი და ციხენი უოველივი ს^რდ
საფუძელითურთ დაქცია: და მოყო-
წერებინა და უოველინი სუღნი ქრის-
ტიანენი დედაწულითურთ ტყევი ექმ-
ნა... ესე (მეფე ალექსანდრე) იავარ
ნაქმარ ქართლზე მეფე იქმნა: ამის
მეფობამდე მუდმივი ტყევივა, რბევა
და მოკრება ჭქონდა ქვეყანას ჩუენ-
სა, რომელ ქართლი დიდად შემცი-
რებულიყო მრავლის ტყევივისა და
რბევისაგან და არა სადათ აღუხნდა

ალექსანდრე I სიგვლები:

...„ქცეს რა: მეფედ დაჯგუდ [ყო-
ველი საქართა]ველო თემურისაგან [აღ-
კრებული] და ქართლი უნიკეპისცე-
მოდ განსრული დაჯკაულა, ესრეთ
რომელ უსჯულო [იგი] შემოვიდა: სა-
ქართველოს ქცეს: მცხ: და ვიდრე
ჩნდა მეფობისა დაჭირვადმდე ესრეთ
განსრულ[იყო]:... თავად დედაქალა-
ქი მცხეთა და რადენნი საქართვე-
ლოსა საყდარნი და ეკლესიანი და
ციხენი იუენეს უოველინი დაქცივიგნეს
საფუძელითურთ და ს^რდ საქართველო
ტყევი ექმნეს და ჩუენის მეფობისა
დაჭირვადმდე მუდმივი ტყევივა და რბევა
იყო საქართველოს: და მოკრდა და
იავარ იქმნა და უოვლადგე ძალი და
ნუკეპისცემი: არსით ჭქონდა: და...
ვიწყე ბრძოლად უსჯულოთა და გან-

ნუგეშინის მტემელი. ვუშდის არა მუგე იქმნა დიდი ალექსანდრე: ამან იწყო ბრძოლა უსჯულოთა მათდა მრავლის ბრძოლითა და ზეკარდამო შემწეობითა განასხნა უოველი უსჯულონი საზღვართაგან საქართველოსათჳს“ (დამატ. გვ. 888).

... მეფის ალექსანდრეს აღმზრდე- ღმარ მრავლის ჭირანხულებითა ბებია მისმან ქუცნა ამირკვიბის მეუღლე უოვილმან რუსს, ამან იწყო მრავლის დგაწლითა და გულისმოდებინებითა აღშენებდა წმიდისა სვეტის ცხოვე- ღისა: შირველად მოკაზმა და იწყო შენებდა სვეტისა სუდრისათა დერ- დარა სრულყო აღშენება მისი, ეგრეთ მიიტყალა ამიერ სოფლით: და ვითარ მეფე ალექსანდრე, ეგრეთვე იტულა და იტულისმოდგინა. ოცდა ოთხისა წლისმან იწყო აღშენებდა სვეტისა ცხოველისა. და აწახლად აღაშენა და განაგრცო და განასრულა და უოველი- თა მოკაზმულობითა შეამკო და განა- შუენა და დაადგინა: ზატრარქად მი- ქაქელ“ (დამატ. გვ. 888—889).

„ქკსა რით: მეფემან ალექსანდრე ღორე აიღო:

და კად ინება აღშენება უოველთა საქართველოს ციხეთა და საუდართა. აღაშენნა და განაგრცნა: მას ჟამსა შემოსავალი არსათ იყო სახლის მისისათვის და ამით საქართველოსა კვამლსა ზედა ორმოცი თეთრი მს- ლად განაჩინა: ასოცდარგა ქკნხე სა- ქართველოს ციხენი და საუდარნი და მონასტერნი ს- დ ახლად აღაშენნა

ვასიენ მზღუართაგან სუენთა“... (ალექ- სანდრე მეფის 1440 წ. სიგელი; ქკბი II, 247—248. ის. გვ. 247 ამ სიგელისადმი შესავალი, სდაც თ. უორდინას აღნიშნული აქეს, რომ ქტას და „ზარბ. ქრ.“ აქეთაგან აქვთ ცნობები ამოღებული).

... „სუენ... მეფეთ-მეფემან ალექსან- დრე... შეესწირეთ... სადაწმოდ ზატ- რონისა სულგურთხუელისა ბებოისა ხემისა ჩემსუდა მრავალგორად კალ- დებულისა და ჭირანხულისა რუსსა: სუელისათს... რომელმან გულმოდგი- ნედ და სურვილით კელყო სამისხუ- რებულად და აღშენებდა კათალიკე სუდრისა დედაქალაქისა მცხეთისა. რ- ლ და აქციეს ტომთა ავარისათა... ამა ჟამსა შემდგომად გამოგზავნა სა- უდარი და იწყო შენებდა სვეტისა სა- დრისათს... და ამის (სიკვდილის) მიერ ვერდარა: სრულ იქმნა“ (ქკბი II, 220, სიგელი 1413 წ.).

... „მე მეფეთ-მეფემან ალექსანდრე ოცდარონისა წლისმან სურვილით და წადიერად კელ- ვეჟე შენებდა საუ- დრისა მცხეთისა... და ამავე ჟამსა დაიდგინა ზატრარქად... ქკსი მი- ქაქელ“ (ქკბი II, 226, სიგ. 1420 წ.).

... [სახელითა] დთასთა [ღორე ციხე]... მიტაცებულია... ხუენ ვიშოგ- ნეთ და დავიჭირებთ“ (სიგ. 1435 წ., ქკბი II, 242).

რაკი ჩვენ სამეფოში სრული მეუ- დროება გამოვდაო, მეფე ალექსანდ- რე ამბობს, „ვითარ ჩუენგან სთახ- დო იყო, ეგრეთ ვინებუ და ვიგულის- მოდებინ უოველთავე საქართველოსა ციხეთა და საუდართა აღშენებდა. მას ჟამს, შემოსავალი ჩუენისა სახლისა არსით რა იყო და ამაღ საქართველოს კვამლსა ზედა ორმოცი თეთრი მს-

და შეამკვნა: და კვალად მისგან და-
დებული შადი ამხანგე ამოგვეყვითა“ (და-
მატ. 889).

ლად განვაჩინე და ასოცდარგად ქტანმ-
დე რაოდენნი საქართველოს ციხენი,
საუღარნი და მონასტერნი არიან, ყო-
ველნივე სუდ ახლად აღვაშენენ და
შევაშენენ, და აწ ჩუენსავე უამსა ში-
ცან ამოგვეყვითა“—ო. (სივ. 1440 წ.,
ქები II, 248).

ზემომოყვანილ შედარებითგან ცხადად სჩანს, რომ ალექსანდრე მეფის დიდი მოღვაწეობის დახასიათება, რომელიც ვახტანგის „სწავ-
ლულ კაცთ“ ათიოდე სტრიქონში მოუმწყვედევითა, ქცის გაგრძელების
გადამკეთებელს თავთვან ბოლომდის ხელახლად შეუდგენია: საბუთებიც
მეტი აულია და ცნობებიც დიდის გულმოდგინებითა და ზედმიწევნით
ამოუკრებია. ამ გზით „სწავლულ კაცთა“ თხზულებაში დახატული მკრთა-
ლი სურათი მან გასაოცრად გააცხოველა და ალექსანდრე მეფის მო-
ღვაწეობის სიდიადე შესაფერისი სიცხადით წარმოგვიდგინა.¹⁾

ამგვარისავე თვისებისაა ქცის გაგრძელების გადამკეთებელის ნამუ-
შაგარი სხვა შემთხვევებშიაც, მაგ. კახეთის ამბებისათვის მასაც იმავე კა-
ხეთში, კვანბე ალაგერდში, აღწერილ მატეანთ (დამატ. 905—912) უსარ-
გებლად, რომელიც რასაკვირველია „სწავლულ კაცებს“—აც ქტანათ ხელთა
(ნაშრომი 47—50). მაგრამ გადაშკეთებელის მოთხოვნი უფრო ვრცელია, ამა-
ვე მატეანთგანაც და სხვა წყაროებითგან ამოდებული ცნობებით შეესაბუთა
არის, თვით ამავდენ ორგად სხვანაირადაც აღწერილი (შეად. ნაშრომი გვ. 49
და დამატ. გვ. 909 და 912).

განსაკუთრებულ ყურადღების ღირსია ის საგულისხმეო გარე-
მოება, თუ რა სისწორითა და სეინიდიისიერად გადმოწერილი აქვს ქცის
გაგრძელების გადამკეთებელს ცნობები ალექსანდრე მეფის სიგელებით-
გან: დედანი მას მხოლოდ იქ შეუცვლია, სადაც აუცილებლად საჭირო
იყო, და მოსაუბრეს კალთაში აღწერილი სიგელების ცნობები სისაუბრო კი-
ლოდ გადაუკეთებია. იგივე თვისება აქვს მის ნამუშევარს სხვა შემთხვევებ-
შიაც, მაგ. სადაც მას ცნობები შესხურ დაფითნის მატეანთგან ამოუღია:
იქაც დედნის ენა საუცხოვოდ არის დაცული.

1) მეტად საგულისხმეოა, რომ თუმცა ვახუშტი ზოგიერთში თითქმის „სწავ-
ლულ კაცთა“ დედანს მისდევს („კვათლხა ზედა სამი კირმანაული, რომელ არს უქვისი
შაური“, ვახუშტი, საქ. ისტ. ბაქრაძის გამ. 299—„კომლ ზედ ექუსი შაური“,
ნაშრომი 35) და მეფე ალექსანდრეს აღმაშენებლობითი მოღვაწეობა ისე ვრცლად
და საბუთების მიხედვით არა აქვს აღწერილი, როგორც ქცის გაგრძელების გადამ-
კეთებელს, მაგრამ მეფის პოლიტიკურ მოღვაწეობის შესახებ ვახუშტს ისეთი საყურა-
დღებო ცნობებიც მოუპოვებია, რომელთა ხსენება არც „სწავლულ კაცთა“ თხზულება-
შია და არც ქცის გადაკეთებულს გაგრძელებაში.

ქცის გაგრძელების გადაწყვეტილების ნამუშევარის სწორედ ეს თვისება შეადგენს იმ თვალსაზრის განსხვავებას, რომელიც „სწავლულ კაცთა“ და ქცის გაგრძელების გადაწყვეტილებს შორის არსებობს. და თუმცა კომპილტარობა და კომპილტაცია ღირსებით საისტორიო თხზულებაზე დაბლა სდგას, მაგრამ როდესაც საისტორიო მატარებელი თანამედროვეს მიერ დაწერილი არ არის, არამედ სხვადასხვა წინადროინდელი წყაროებითგან უხერხულად შედგენილია, ამგვარს ნაწარმოებს რასაკვირველია ყოველთვის კარგად და სწინადისიერად შედგენილი კომპილტაცია სჯობია იმიტომ, რომ იქ თვით წყაროების დედანი მანაც კარგად არის სიღმე დატული.

ქცის გადაკეთებულს გაგრძელებას მით უმეტეს აქვს ესა და ჩვენთვის მნიშვნელობა, რომ იქ ისეთი მატარებლის ცნობებია შეტანილი, რომელიც ან სრულებით დაკარგულად ითვლება ან ნაკლებად ან არის შენახული. რაკი შემომავალია შედარებამ დაგვაჩვენებს, რამდენად სწინადისიერად და სისწორით აქვს ქცის გაგრძელების უნაბრუნებელს სხვადასხვა საბუთებითგან და წყაროებითგან ამოღებული ცნობები ამწერილი სხვა შემთხვევებშია. როდესაც მის წყაროების დედანი ან ჯერ დამოჩენილი არ არის ან დაკარგულია, უფლება გვაქვს მის ნაღვაწს მეტის ნდობით მოვეუბნოთ.

შემთხვევით აღნიშნული იყო, რომ ქცის გადაკეთებული გაგრძელება 1609 წ. სწავლება, ხოლო ეგრედ წოდებული „პარიზ. ქრონიკა“ 1703 წ. მდებარე მოყვანილია მაშასადამე უკანასკნელი მატარებელი თითქმის ასი წლის ზედმეტს ამბავს შეიცავს. საერთო ნაწილში „პარიზ. ქრ.“-საც თითქმის იგივე წყაროები ჰქონია, რაც ქცის გადაკეთებულს გაგრძელებას, მხოლოდ თვით წყაროებითგან უფრო მოკლე ცნობებია მოყვანილი, თანაც გადაწყვირსაგან აქა-იქ დამახინჯებულია.

ხოლო უკანასკნელ ნაწილში იმ ასი წლის ამბებისათვის, რომელიც მხოლოდ „პარიზ. ქრ.“-შია აღწერილი, მემატარებელს რასაკვირველია ზედმეტი წყაროები უნდა ჰქონოდა.

ერთს მათგანს ე. თაყაიშვილი ეხება თავის გამოკვლევაში „სამი ისტ. ხრონიკა“, რომელშიც შემდეგს ამბობს: „პარიზის ხრონიკა მოყვანილია 1703 წლამდე. ცნობები უკანასკნელი ხრონიკისა, რომელიც ეხებიან მენფიდმეტე საუკუნეს, უფრო ვრცლად არიან მოთხრობილი და ეტვი არ არის, რომ ესენიც უცვლელად არიან ამოღებული ისეთ ხრონიკიდან, რომელიც მოთხრობილ ამბების თანამედროვე ჰიროებს უწერიათ. ერთი წილი ამ ცნობებისა უსათუოდ შეიცავს დიდ შოურავის საკაძის წერილებს ან დიოქრს. ეს ცხადად სჩანს იმ ადგილიდან, სადაც მოთხრობილია მეფე ლუარსაბის გამარჯვება თათარხანზე 1609 წელს. თათბირის შესახებ ამ ბრძოლის წინ ჩვენს ხრონიკაში ვკითხულობთ: «რჩევა დავიწყეთ, რა დროს შევიბნეთ, ზოგათა თქვეს, ახლაც მიუხ-

დეთ; 'ხოვთა თქვეს, 'სევით მიუხდეთ; ნუგ'ზარ თქვა, დამით დავესხნათო, მთის კაცი ასე არსეყო, ბევრჯერ გავმარჯვებიაო; სხვათა თქვეს, დღა'სუდ დაუსდეთ; დიდმან მოურავმან ვარჩიე: «ძმანო დამიჯერეთ, ეს რამი შე დამადგეითო, ჩემი საქმე იქით ანდა'ზად დაიჭირეთო» და სხვა: "... (პ ქ რ კ ა, გვ. CXLV). .. ეს და 'ხემათმყოფანილი სიტყვანიები ეტყეს ადარ უნდა ბადავდენ ჩვენიში, რომ ავტორი ამ მოთხრობისა დიდი მოურავია, მაგრამ სად იქება მისი მოთხრობა: ზარავის ხრონიკაში და სად თავდება, გადაჭრით არ შეკვიდ- ლია თქმა. შევნიშნავთ მხოლოდ, რომ ჩვენი მისაზრებით, ის ცნობები, რომელიც ზარავის ხრონიკაში დიდ მოურავის თავგადსაფადს უბებან, თვით დიდი მოურავის დღიურიდან უნდა იყვნენ ამოღებულინი. ამიტომაც ეს ამბები დაწერილებით და უფრო დიდი მოურავის სასარგებლოთ არიან მოთხრობილ- ნი" —ა, ბრძანებს პატრივტიული შველევაი (იქვე CXLVII).

მართლაც იმ ამბებს, რომელიც დიდ მოურავის ცხოვრებასა და მოღვაწეობას მოგვითხრობენ, ისეთი ვიღო აქვს, თითქოს თვით სააკაძის ნალაზარაკევი უოფილიყო ჩაწერილი, იგი პირველი პირით, მეომით გვაშობის. ამიტომ ბ. ე. თაყაიშვილის აზრი, რომ ამ ადგილას ზარიზის ქრონიკის შემდგენელს წყაროდ დიდი მოურავის ან წერილები, ან დღიური უნდა ჰქონდა, გულისხმობს ახლათ. მაგრამ თვით ქრონიკის ამ ადგილები ტექსტის შესწავლამ დამარწმუნა, რომ ე. თაყაიშვილი ამ შემთხვევაში სცდება: ქრონიკის შემდგენელს ხელთა ჰქონია სააკაძის დღიური-კი არა, არამედ უეჭველია იოსებ ტფილელისის ისტორიული შოქმა „დიდ-მოურავიანი“. რომ ეს სრული ტექსტი-ტება, ამის დასაზარად ამ ორ თხზულების ზოგიერთ ადგილები შედარებად სრულებით სავარისა.

ზარიზის ქრონიკაში მკაალითად ზოგიერთი ადგილი უმოზა უროზად არის ჩაწერი, მაგრამ ნამდვილად-კი ლექსია, იგივე ლექსი თითქმის სიტყვა-სიტყვით, რომელიც დიდმოურავიანიშია. ორს მკაალითს მოვიყვან, მხოლოდ ზარიზის ქრონიკითგან ამოღებულს ჩაწევტებს ლექსის სახედე დავალაკებ: შეფეშ რომ მოურავის გიორგი სააკაძის დის ცოლად შერთვა მოიწადინა მოურავში.

ზარიზის ქრონიკით:

„შეუთვალა: «ნუ დამკარგავ აგრე ადვილ ნუ დამთმობო როდეს განახვენ დიდნი კაცნი შეგიკვეთენ დაგდებასა ჩემსა ცუდად დაქერასა და სუბუქად აგდებასა შადიმან მყაჟის მტერი, გეტყვის სიკვდილსა და გაგდებასა და ახლავ მიჯობს ჩამომხსნა ბოლოს ქირში ჩავდებასა» (გვ. 32)

დიდმოურავიანიით:

„შესთავაღე, თუ 'ნუ დამკარგავ, აგრე ადრე ნუ დამთმობდი ოდეს განახვენ დიდნი კაცნი შეგიკვეთენ დაგდებასა ჩემსა ცუდად დაქერასა და სუბუქად აგდებასა შადიმან არს ჩემი ქიშში გირჩევს სიკვდილს გაგდებასა ახლა მიჯობს, ჩამომხსნენ, ბოლოს ქირში ჩავდებასა» (იმედაშვილის გამ. გვ. 17)

ან კიდევ:
 „კახთა მეფისა, ეს მეც ვიცი არა
 გერგების-რა შესართავად
 სხვა ბატონნი ვინც არიან თავმომ-
 წონე გვარად თვად
 სიხარულით ქალს მოგცემენ“...
 (იქვე გვ. 32)

„კახთ მეფისა, ეს მეც ვიცი, არ
 გხედების-რა შესართავად
 სხვა ბატონნი ვინც არიან თავმომ-
 წონე გვარად თვად
 სიხარულით ქალს მოგცემენ“...
 (იქვე 18)

პარიზის ქრონიკის და დიდმოურავიანის ზემომოყვანილი ნაწყვეტები ლექსად არის ნაწერი და თუ ჩვენ დავასვენით, რომ ქრონიკის ავტორს ამ აღვას თვით დიდი მოურავის დღიურით ან წერილებით უსარგებლია, მაშინ ისიც უნდა დავასვენათ, რომ მოურავის დღიური ან წერილები ლექსად უფიქრად თვით მოურავის მიერ შედგენილი, ან არა და, რომ დღიურის ცნობები თვით ქრონიკის ავტორს გაუღეჭია. ოთხეუ დასვენა სრულებით შეუსაბამო და გასაცხარი იქნებოდა. ამის გამო ერთად ერთი წყარო, საითგანაც ქრონიკის ავტორს მოთხრობაში ლექსად ნაწერი სტრიქონები უნდა შევპარვოდა, იოსებ ტფილელის „დიდმოურავიანი“-ა. იქნებ ამ უკანასკნელს დიდ მოურავის დღიური ან წერილები ხელთა ჰქონოდაც კიდევ, მაგრამ ქრონიკის აღმწერელს გაუღეჭიალი ჰოქმა აუღია წყაროდ და არა ჰმოხდა შედგენილი დღიური. მაშასადამე ცხადია, რომ „პარიზ. ქრ.“-ის შემდგენელს იოსებ ტფილელის საისტორიო პოემით უსარგებლია.

„პარიზ. ქრ.“-ის მეორე წყაროდ, როგორც თ. ჟორდანიასაც აღნიშნული აქვს ქების II წიგნის „შინაარს“-ში (გვ. IX, CXXI) როსტომ მეფის 1648 წ. ვრცელი და საყურადღებო გუჯარი ყოფილა. ეს შინაარსიანი საბუთი თ. ჟორდანიასაც აქვს დაბეჭდილი (ქება II, გვ. 461—464). ამ გუჯარისა და „პარიზ. ქრ.“-ის შედარება მართლაც ამტკიცებს, რომ შემატანიეს სიტყვებითავე „სოფელმან მისი წესი არ დაიშალა და ამ სოფლით ბატონი ბატონად მიიწვავდა“ მოყოლებული (გვ. 47,8 სტრიქ. ქვემოთგან) მე-5-ე კვარდამდე როსტომ მეფის სწორედ ეს 1648 წ. გუჯარია ნაწილ-ნაწილ შეტანილი. ამასთანავე სადაც-მე შეიძლება ქრონიკის შემდგენელს დედანი სიტყვა-სიტყვით გადმოუწერია. მხოლოდ იქ, სადაც როსტომი ამ გუჯარში მოსაუბრე კილოთი ღაშარაკობს, მოთხრობა სსაუბროდ გადაუკეთებია. მაგრამ ერთგან შემთხვევით ღედნის ენა მინც შენახულია, მაგ.:

... „როსტომ მეფემ რომელიც საფიცარიც მისცა ან ჰირობა და ფიცი უკვლა გაუთავა. და კახმა ბატონმა რაც ჰირობა მოგვცა (sic) არც ერთი არ გაუთავა“-თ (პარიზ. ქრ. 53).

... „ჩუენც რომელიც საფიცარი მივეცი და ან ჰირობა დაუდგეგაო, უკვლავა გაუთავაო, და კახმა ბატონმა რაც ჰირობა და ფიცი მოგვცა, არც ერთი არ გაუთავა“-თ (როსტომ მეფის 1648 წ. გუჯარი, ქება II, 463).

მას კარდა „პარიზ. ქრ.“-ის შემდგენელს ერთ-ერთ წყაროდ ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორიის უკანასკნელი ნაწილიც უნდა ჰქონოდა, ეს ცხადი იქნება ვეველასათვის, ვინც „პარიზ. ქრ.“-ის ცნობებს როსტომ მეფის მიერ დებუდაზე კატეხიდ ზიდის აქნებისა, იქ მოწვეობილ ნადირბისა, ბატონიშვილის ლუარსაბის სისიკვიდილოდ დაჭრისა, სმალში გაწვევით კასამართლების ამბაყს და სხვას (გვ. 58, 11 სტრიქ.—60 კვ.) ფარსადან გორგიჯანიძის თხზულების შესატყვისის ადგილს შეადარებს (ზუბ. გვ. 533 § 15—გვ. 536 § 16, ტიპ. გვ. 323 § 15—327). ფარსადანის თხზულებითგან ამოდებული ცნობებიც ქრონიკის შემდგენელს თითქმის სიტყვა-სიტყვით გადმოწერილი აქვს. ერთი სიტყვით, „პარიზ. ქრ.“-ის შემდგენელი თავის ნაშრომის უკანასკნელ ნაწილში ეოველეკვარ მასალებით (ზოემა, ფ. გორგიჯანიძის ანოტარია და სხვა) განუწუხვლად სარგებლობს და მეტად ტლანქ კომპილატორად მოსჩანს. ხოლო რაკი მისმა წყაროებმა ჩვენამდის მოაღწია, ამიტომ ამ უკანასკნელს ნაწილს თითქმის არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს.

რაკი დავწმუნდით, რომ ქცის გავრძელების გადაწყვეტბლს და „პარ. ქრ.“-ის შემდგენელს ბატონიშვილ ვახუშტის მკაცრი კრიტიკული განხილვა, რომელიც მან „სწავლულ კაცთა“ ნაწარმოებს უძღვნა, უნდა სცოდნოდათ და უხელმძღვანელიათ კიდევ, ხოლო თვით ვახუშტს ქცის გადაკეთებული გავრძელება და „პარიზ. ქრკა“ ნახაზი არ უნდა ჰქონდეს და იმ მრავალ საყურადღებო ცნობების შესახებ, რომელიც ქცის გადაკეთებულს გავრძელებაში სხვადასხვა წყაროებთან არის შეტანილი, არა სცოდნია რა, ამის გამო ცხადია, რომ ქცის გადაკეთებული გავრძელება ვახუშტის თხზულების დამთავრების შემდგომ ანუ 1745 წლის შემდგომ უნდა იყოს დაწერილი, დაახლოვებით 1745—1760 წლებში.

როგორც ქცის გადაკეთებულს გავრძელებას, ისევე „პარიზ. ქრკა“-ს ეხლა მხოლოდ იმდენად აქვთ მნიშვნელობა, რამდენადაც ამ ორ თხზულებაში ვრცელი ამონაწერებია შენახული სხვადასხვა ძველ მართიანებითგან, რომელნიც ან დაკარგულია, ან ჯერ აღმოჩენილი არ არიან. სანამ ისინი აღმოჩნდებოდნენ, მანამდის ამ ორ მატანეს, განსაკუთრებით-კი ზირველს, ქართულ საისტორიო მეცნიერებისათვის, მეტადრე საქართველოს XIV—XVI სს. ისტორიისთვის მნიშვნელობა არ დაეკარგება.

სეხნია ჩხეიძე.

სეხნია ჩხეიძეს ეკუთვნის საისტორიო თხზულება, რომელსაც ავტორმა უწოდა „ცხოვრება მეფეთა (Histoire de la Géorgie II-me partie ჩუბინაშვი-

ლის გამ., გვ. 307, ტიპ. გვ. 1). ეს ნაწარმოები დაწერილია იმ დროს, როდესაც ქტა გასწორებული და შევსებული იყო, და მისაც ქტის გაგლება ნათლად ტყუილია.

თვით ავტორი თავის თხზულებაში ბევრჯერ აღმარაკობს თავის თავზე, ამიტომ, რამდენადაც ეს მის ისტორიის შესასწავლად საჭიროა, მის ვინაობის და თავგადასავლის გამოკვლევას შევუდგებით.

სეხნია ჩხეიძე გიორგი XI-ის ძმის „ლევანის გაზრდილი იყო და მერმე ქაიხოსროსთან შეზდილი“ (იქვე, ხუბ. 312, ტიპ. 9). სოლო შემდგომ, როგორც ეტყობა, მეფე გიორგი XI-ის კარის კაცი უოფილა. შირველად იგი თავის თავს მამის ასხენიებს, როცა გიორგი მეფემ არაგვის ერისთავის ასრანის განდგომის გამო არაგვის ხეობაში გაილაშქრა. როგორც სჩანს, სეხნია ჩხეიძეს ამ დაშქრობაში მონაწილეობა მიუღია: „გასწორა მეფე და შევეყარა ქართველი და შეუხდა სჯერისთოს, გარდაიარა მჭადის-ჯგარი, დაეგებინათ ტინსა, დაგვიწვიეს სროლა, შეგვექმნა ტემა და სროლა... შევქმინით წვა და დაგვა“-ო (ხუბ. გვ. 309—310, ტიპ. გვ. 5). ეს ამბავი 1687 წელს (იქვე) მომხდარა. მამასადაშე ამ დროს იგი დედაუკაცბული უოფილა და მეფის სამსახურში ითვლებოდა. 1696 წელს, როცა ყაენის ბრძანებით ბატონიშვილი ქაიხოსრო სხარეთში „გაისტუმრეს ბატონითა, მაგრამ კანთი მტირედნი გაატარეს“ (იქვე, ხუბ. 312, ტიპ. 8). ამ მტირერიცხოვან ამალმა სხვათა შორის „გაყვას სეხნია ჩხეიძე“, ჩვენი ისტორიკოსი (იქვე). ისმჯანში რომ უაენმა ქაიხოსრო ბატონიშვილს „უაუყუა“ არ გაყინა, ქონებრივად დიდს გაჭირვებაში ჩაცვივნულან, „მოსდა სიღარიბე დიდი“-ო (იქვე). ამიტომ ეგელა მსლებელნი ბატონიშვილმა სამშობლოში გაისტუმრა, „მაგრამ ჩხეიძემ სეხნიამ არად იხება მოშორება მათი, თავად ლევანის გაზდილი იყო და მერმე ქაიხოსროსთან შეზდილი“-ო (იქვე). მოგვეთხრობს ისტორიკოსი თავის თავზე 1697 წელს: 5—4 მარტს რომ გიორგი მეფე ისმჯანში მიბძანებულა და მიეგებნენ „ძმანი და ძმისწულინი“ (იქვე, ხუბ. 313, ტიპ. 9), როგორც ეტყობა, ქაიხოსროს ს. ჩხეიძეს თანა ჰხლებია. 1699 წელს ყაენმა „დაუძასა ბატონიშვილს ლევანს, უკუა წყალობა და ნაიბობა ქირმანისა“ მისცა (იქვე, ხუბ. 313—314 ტიპ. 11). ბატონიშვილი ლევანი რომ წაბძინდა ქირმანში, „თან ახლა ჩხეიძე სეხნია“ (იქვე, ხუბ. 314, ტიპ. 11). ისტორიკოსს მხურვალე მონაწილეობა მიუღია „ბუაუჯთა“ წინააღმდეგ ომებში უდაბნოში (იქვე, ხუბ. 314—315, ტიპ. 12). სხვათა შორის მანაყაის დეღეში ბატონიშვილმა ორას გამოჩეუელს თათრის ჯარს „უთაჟა ჩხეიძე სეხნია“, მტრის წინააღმდეგ საბრძოლველად გაზავნა (იქვე, ხუბ. 315, ტიპ. 13). ძღვეამოსილნი 11 თებერვალს 1700 წ. ქ. ქირმანში დაბრუნებულან (იქვე). იმავე წელს იენისში ყაენმა გიორგი მეფეს მიანდა ქაიხანოტან შემოსულ „ბაუჭთა და ავანთა“ უკუქცევას. მეფემ „გაყენა ბატონიშვილი ლევან“ (იქვე, ხუბ. 316, ტიპ. 14). ამ დაშქრობა-

შიაც სკენის ისტორიკოსის სეხნია ჩხეიძეს დიდი მონაწილეობა მიუძღვა და აუ
მას დავუჯერეთ, დიდი მამაცობაც გამოუჩინია და სხიფათო განსაზღვრელს გა-
დარჩენია: „ერთი მხნე და მომადლო ვატი... მოუხდა ჩხეიძეს სეხნიასა, შემოკ-
რა ქარქაშისა, გაუწვევია ბოლო ქარქაშისა, მაცრამ მიუხლს ვერა ჯნო, აიჭრ-
ვითარცა ვეფხი და ჩამოაგდო“—ო (იქვე, ჩუბ. 317, ჭიჭ. 15—16). 1701
წელს შავმა ბატონიშვილს ლევანს ერანის მდივანბეგობა მისცა (იქვე ჩუბ.
319, ჭიჭ. 19), ხოლო მეფე გიორგის ქართლი უბოძა, აგრეთვე „ერანას
სმასლარობა, უნდარის ბეგლარბეგობა, ვიროშვი“ (იქვე, ჩუბ. 320, ჭიჭ. 19).
1703 წელს ლევან ბატონიშვილი „წაბრძანდა ისხაჭანიდამ სქართველთს ნაი-
ბად“ (იქვე ჩუბ. 320, ჭიჭ. 20) და მას თან გაჰყოლია ისტორიკოსი სეხნია
ჩხეიძე. 1704 წელს ლევანმა თავის ძმას მეფეს გიორგის ფეშქაში აახლო და
მიმართევიდა „გაცხადნა ჩხეიძე სეხნია“ (იქვე). მეფეს კარგად მიუძღვა მოცი-
ქელი და ქირმანოვან ერანდარს წაუყვანია (იქვე, ჩუბ. 321, ჭიჭ. 21). ის-
ტორიკოსის სმარსეთში 3 წელიწადს მოჰგვანებია. 1707 წელს 4 თებერვალს
მეფე გიორგიმ „გაისტუმრა ჩხეიძე სეხნია“ საჩუქრებით დატვირთული ძმისა
და ძმისწულისათვის. ავით „სეხნიას უბოძა სამოცარო მრავალი და ქართ-
ლის მოლარეთ-ხუცობა“ (იქვე, ჩუბ. 322, ჭიჭ. 23). ჩხეიძემ მეფის გა-
მონაცხადნა ლევან მდივანბეგსა და მის შვილს ქახოსროს მამასა მირთფა
(იქვე). რა-კი ისხაჭანში ამ დროს შიმშილის გამო ხალხი ჯანყდა; გაჩნდა მ-
ბოხების ჩასაქრობად ბატონიშვილი ქახოსროს გაცხადნა, ხოლო მან „ჩაფრად
თან წაიყვანა სეხნია“ (იქვე). ქახოსროს რომ ვაჭრების გაფიცვას ისხაჭანში
საზარელ სიმაკრით დაუთრგუნვია, ჩვენი ისტორიკოსი როგორც სჩანს ს-
ქართველში დაბრუნებულა და იმავე 1707 წელს ვახტანგ მეფის თრიალეთ-
სა და შანბანში დიდს ნადირობაში მონაწილეობა მიუძღვა (იქვე, ჩუბ. 324,
ჭიჭ. 25—26). 5 წელს როგორც ეტყობა ს. ჩხეიძეს სამშობლოში გაუტარე-
ბია და მხოლოდ 1712 წელს 28 თებერვალს მეფე ვახტანგი რომ 300
კაცის თანხლებით გაჩნდა გამცხადებულა, სხვათა შორის მოლარეთ-ხუცისი
და ისტორიკოსი ს. ჩხეიძე თან გაჰყოლია (იქვე, ჩუბ. 326, ჭიჭ. 29).
1714 წლამდე იგი სმარსეთში შავის კარზე დარჩენილა და ამავე წლის 10
მარტის-კი, როცა ვახტანგმა მამუქადიანობასზე უარი სთქვა და ამის გამო იგი
ჩამოაჭვეითეს, ხოლო მის მავიერ „ქართლის ბატონობა“ იმის ძმას (აღიუყ-
ლი ხანს) მისცეს, ვახტანგის ამდგაც უკან გაისტუმრეს „ახალეს მეფის იე-
სეს“ (იქვე ჩუბ. 326, ჭიჭ. 29). გამამუქადიანებულმა და ქართლში გაფეხებულ-
მა ვახტანგ 1722 წელს კახსა მეფედ დამტკიცებულს ერეკლე მეფის შვილს
კოსტანტინეს (მამად ეული ხანად წოდებულს), რომელთანაც უსიამოვნობა ჰქონ-
და, „გაუგზავნა მეფემ ვახტანგ მოლარეთ-ხუცისი სეხნია, ფეშქაში შერიგ-
ბისა-თფინ“ (იქვე, ჩუბ. 329, ჭიჭ. 33). ისტორიკოსის მოციქელობას უს-
ჯოფოდ არ ჩაუვლია: მეფენი შეარბოა. თუმა საბოლოოდ საქმე მანინ ვერ

გასწორდა (იქვე). იმავე წელს ს. ჩხეიძე ვახტანგ მეფემ ხელმოკრედ გავზანა ჯლანად, ეხლან-გა შაჰ-თამაზთან. ამ შემთხვევაშიაც მან მეფის მონღოლობა შინადათლად აასრულა: ყანმა „ყო წყალობა მეფეს ვახტანგს და გამოეზანა საჩუქრები“. მაგრამ რაკი მეფე ვახტანგი კახმა ბატონმა ყანთან დასმინა: „ყო ხელმწიფეს რუსეთისსა, ამოსწვიტა რჯულისა თქვენისა მოსაგნი“-ო (იქვე, ჩუბ. 330, კიგ. 35), შაჰი 1723 წელს 10 ანგარს „გაუწერა მეფეს ვახტანგს“, ჩამართვა მეფობა და „დაუჭირეს ჩხეიძე სენია, დატყვევეს“ (იქვე). ამის შემდგომ ავტორს თავის თავის შესახებ აღარავითარი ცნობები არა აქვს მოყვანილი, ამიტომ მისი ცხოვრების მიმდინარეობა და თავგადასვლიც გამოურკვეველი რჩება.

სენია ჩხეიძემ ერთი საისტორიო თხზულება დაკვიტოვა, რომელსაც სათაურად შემდეგი გაუკეთა:

„ძლიერებითა ღუთისათა, ვიწყოთ ცხოვრება მეფეთა, მსმენელთაგან არა უნდომი, ამბითა უცხოთა ქვეყანისათა, არა მარტივად ქართლისა, ჩემის თვალთ-ნახული, ზოგიერთი მნახეთაგან სმენითა“ (იქვე, ჩუბ. 307, კიგ. 1).

ჩხეიძეს თხზულება 1653 წლის ამბავით იწყობა და სწყდება 1739 წ., მასწავლავე 86 წლის ისტორიას შვიცავს და სულ 35 დაბეჭდილი გვერდია (ჩუბ. 307—312).

თავის ისტორიას სათაურად ავტორმა „მეფეთა ცხოვრება“ დაარქვა იმიტომ, რომ მასში მოთავსებულია ქართლ-კახეთის მეფეთა თავგადასვლი 86 წლის განმავლობაში. რაკი ავტორმა დიდ ხანს სპარსეთში დაჰყო და სპარსეთის საქმეები უფრო ვრცლად და უკეთესად იცოდა ვიდრე თავის სამშობლოს ამბავი, ამიტომ მის ნაწარმოებში ერანის სახელმწიფო საქმეებს საპატიო ადგილი უნდა ჰქონოდა. ასევე მოხდა და თვით ისტორიკოსს თავის თხზულების სათაურში აღნიშნული აქვს, რომ მისი ისტორია არის „არა მარტივად ქართლისა“, არამედ „ამბითა უცხოთა ქვეყანისათა“ შემკული. ამ გვარად ს. ჩხეიძეს ისტორია ისე ქართლის ისტორია არ არის, როგორც მართლაც ქართლის „მეფეთა ცხოვრება“. სოლო რაკი ბედის უკუღმართობის წყალობით ქართლის მეფეები იძულებულნი იყვნენ თავიანთ მეფობის უმეტესი ნაწილი საქართველოს გარეშე გაეტარებინათ და სპარსეთში „ბეკლარბეგობისა და ამირ-სპასალარობის“ თანამდებობითაც დატვირთულნი სპარსეთის ურს ქვეშევრდომთაგანს შეედიათ თავიანთი ძალდონი და დღეი, ამიტომ მათი „ცხოვრება“ უნებლიედ ისტორიკოსს უნდა დაეწერა „ამბითა უცხოთა ქვეყანისათა არა მარტივად ქართლისა“.

„ჩარგანხლომით სმა კახეილი, ეოველთა მებრძოლთა ზედან დიდად მძლეველა და თვით არავისგან ძლეული, თვით-მპყრობელი საქართველოსი, რომელი არს ახოვან ტანითა, ძლიერი ძლითა, უძლიერესი სიმახვილითა, სა-

წაღელ დიმილითა, უსაწადილეს ჭმუნვარებითა, მადლიერ-სედვითა, საზარელ-
დობიერ მერთომლობითა, ბრძენ ცნობითა, უბრძენ გამარჩევითა, მარტივ
სახითა, მრავალ-სახე მართებითა, შემრისხველ ყუდროებითა, მამებულ განსწავლ-
ულებითა და არც ერთისა კეთილისაგანისა შემაშთობელი, უსომეხობითა
თავთ მათ მტერთაგ სწადელ და საყვარელ, სათნობითა მისთაგან შეკადიმე-
ბულთა.—და ვითარცა ვინ აღრაცხნეს, რადენი საქმენი ეთხოებიან შეფუის
მეფეთასა, რადენი მართებანი და გასაგებელნი: კიდეთა ზერობანი, ნაზირთა
ჭერანი, განსეთქილებათა კრძალვანი, სამეფოსა წყნარობანი, ლაშქართა მეტრიეგ-
ბანი, მთავართა ზაკვისა ცნობანი, მხედართა განწესებანი, სახლთა ნაბოჭთა საჯანი
(sic), სჭურჭლეთა შემოსულთანი (sic), მოტიქულთა შემთხვევანი, შეძენეთა
ჯეღოვანი (sic), შეცდომათა წყალობითა წურთნანი, სხათა წვეობანი, დანიერ-
თა მიმართებანი“ (იქვე, ხუბ. 307, ქიჭ. 1—2), ასე ასსათყვებს თავის თხზუ-
ლებასი სენია ჩხეიძე თავის გმირს. მთლად ეს ნაწყვეტი, —როგორც მე-
ფის ღირსების აღწერილობა, ისე მეფის მოვალეობათა ნუსხა, —მცირეო-
დენის ცვლილებით და დამახინჯებით დავით აღმაშენებლის ისტორიით-
გან არის ამოღებული.

ს. ჩხეიძეს სათაურშივე აღნიშნული აქვს, რომ მისი ნაამბობი, უმეტეს
შემთხვევაში მისი „თვალნახულია“, ხოლო ზოგიერთი „მნახვეთაგან სმენი-
თა“ დაუწერია. მართლაც 1687 წლითგან მოყოლებული 1723 წლამდე
ჩხეიძე მოგვითხრობს, ვითარცა თანამედროვე და მონაწილე, უფრო
ხშირად ვითარცა თავის თვალთ მნახველი, დანარჩენი როგორც
ეტყობა განაგონია. ყურადღების ღირსია, რომ ეს გარემოება ჩვენს ისტო-
რიკოსსაც განსაკუთრებით აღნიშნული აქვს, გავიხილო ჩვენთვის „მნახვეთა-
გან“—ა. მასსაღამე არც მას დაჰვიწყებია, რომ „სმენით“ მოთხრობას მხო-
ლოდ მაშინ აქვს ფასი, როცა მოამბე „მნახავია“. ს. ჩხეიძეს არა აქვს
განმარტებული, რამდენად სანდო ზირები იყვნენ მისი მოამბე „მნახავნი“.

ს. ჩხეიძეს საზოგადოდ ეტყობა, რომ მას ქართული საუკეთესო
საისტორიო თხზულებები წაკითხული ჰქონია, მეტადრე დავით აღმა-
შენებლისა და თამარ მეფის ისტორია. უეჭველია მას ხელთ ექნებოდა
უკვე შესწორებული და შევსებული ქცა და ამ წყაროს ს. ჩხეიძეს თხზუ-
ლებასზე თავისი კვალი დაუჩნევია. მის ნაწარმოებს განსაკუთრებით დავით
აღმაშენებლის ისტორიის ზეგავლენა ეტყობა, ეს ცხადდა სწახს იმ შესავლით,
რომლითაც ს. ჩხეიძე თავის თხზულებას იწვამს და რომელიც ზემოთ იყო
უკვე მოყვანილი. მთელი ეს ადგილი დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის თხზუ-
ლებითგან არის ამოღებული (იხ. ცხ. შეფეთ მეფისა დავითისი *563, გვ. 331).

იმავ თხზულებითგან ამოუღია ს. ჩხეიძეს მეფის მოვალეობის ზემომოყვ-
ნილი განმარტება: „და ვითარ ვინ აღრაცხნეს, სწერდა დავით აღმაშენებლის
ისტორიკოსი, რადენი საქმენი ეთხოებიან მეფობასა, რადენი მართებანი

[და] განსაკუთრებით: კიდეთა ზერობანი, ნაპირთა“ და სხვა და სხვა (იქვე *551, გვ. 319).

თუმცა დაყთ ადმაშენებელის ისტორიკოსის ნაწარმოებთაგან ს. ჩხეიძის ამ ორ ნაწივეტის გარდა არა მთყუყას რა და მთელი მისი თხზულება სულ სხვა რიგზეა აგებული, სხსელდობრ ქრონოლოგიურზე. მაცრამ აქაც ვგონებ იგი ქრისტიანთა გავრძელებას უნდა ჰბაძავდეს: როგორც იქ აქაც აუტორი თვითთვეუღს ამბავს თარღიდის აღნიშნით იწყობს. ამჟყარად მის ისტორიას უფრო მატინანს ხასიათი აქვს და თვით მოთხრობაც ქრონოლოგიურად რიგზეა დალაგებული და არა ლოგიკურზე.

როგორც სჩანს, ს. ჩხეიძის ქრონოლოგიურ ცნობების აღნიშვნა მეოლოლოგიურ, მიუცილებელ მოთხონილებად მიიჩნდა. ეს იქითგანა სჩანს, რომ იმ შემთხვევაშიაც, როცა მას თარიღი არა სცოდნია, ან არა ხსომებია, მაშინაც მას თურმე საკიროდ მიიჩნდა თარიღი გამოერკვია და თავის თხზულებაში შეეტანა: ამისთანა შემთხვევებში მას სიტყვა „ქრონიკონს“ შემდგომ ცარიელი ადგილი დაუტოვებია, იმის იმედით, რომ შემდგომ ჩაეწერა. ზოგიერთ შემთხვევის შესახებ მას როგორც სჩანს შემდეგ ეერ გამოურკვევია ქრონიკონი და აქა-იქ ცარიელი ადგილი შეუესებული დაჩჩინა (ჩუბ. 308, 309, ჭიჭ. 3,4). სწორედ ქრონოლოგიურ ცნობების სიუბევე შეადგენს სენნია ჩხეიძის ისტორიის ლირსებას.

მისი თხზულება სხვაგვარად შინაარსის მხრივ მეტად ერთფეროვანია: მოთხრობა თითქმის განსაკუთრებით მეფეთა პოლიტიკურსა და სალაშქრო თავდადასავალს ეხება. ავტორი ომისა და ვაჟაკობის დიდი მოტრფიალეა და თვითთვეუღის შემთხვევით სარკუბდობს, რომ დაწვრილებით და აღტაცებით აგვიწეროს ისეთი დაშქრობაც-კი, რომელიც სხარსეთში მომხდარა და საქართველოსთან არავითარი კავშირი არა აქვს (იხ. ჩუბ. გვ. 314—315, 316—317, 322—323, ჭიჭ. გვ. 11—13, 13—16, 22—25). საქართველოს შესახებ-კი მისი ცნობები განსაკუთრებით მეფეთა გამოცვლას მოგვითხრობს.

სეჩნია ჩხეიძის კიდევ ერთი ნაწილი აქვს: როცა იგი იმდროინდელ საქართველოს პოლიტიკურ მდგომარეობას გვისურათებს ხოლომე, მისი მოთხრობა მუდამ უშფოთაყელი არის, ზარაქით მოღიმარი და მხიარულიც-კია, თითქმის იგი ყველაფერს გამყოფილი იყო. პოლიტიკური უკუღმართობა მას არ აღელვებდა, ამისთანა შემთხვევებში მისი ცნობები მოკლე და მარტივია. სამაგიეროდ მას ლხინისა, ლოთობისა და განცხრომის ამბავის მოთხრობა არ ავიწყლებოდა (იქვე, ჩუბ. 312, 313, 319, 320, 324, 326). სხვაგვარად მის ნაწერს უღარდებლობისა და ქარაფშეტობის ელფერი ადევს: საქართველო დიდს განსაცდელში იყო ზოლიტიკურად და ეკონომიურადაც, ს. ჩხეიძე-კი სწერდა „მტერი არსით აუხდაინ“ -ო (იქვე ჩუბ. 308)

და ქართლის მეფეების ისტორიას ისე მოგვითხრობს, თითქოს მათზე ძალიერად ქვეყნიერობაზე არაფერი უფიქროს: „თხთხავე კადეთა ქვეყანისათა ზარგანსდომით სმა განიფილი, ყოველთა მებრძოლთა ზედან დიდად მძლეველი და თვით არავისგან ძლეული, თვით-მპყრობელი საქართველოსი“ -ო (იქვე, წიგ. 307, ჭიკ. 1). სსოგადოდ მისი აღწერილობა ხშირად გზავიადებულია და ამ მხრივ უფრო სპარსელ ისტორიკოსებს მიაგავს, ვიდრე ქართველ ისტორიკოსებს: „მზემინ ღმთისმან, მას ბძანებდი ამისთანა არა ნასულა რ:ო. ჩამოგდის კაცი ყითარცა კატა“ (იქვე წიგ. 309—310 ჭიკ. 5), „მზემს ღმთისმან და თავ-მან მით-მან, ეს ორნივე ერთად გენახსთ, მას ბძანებდით, მათ-თანა კაცთა შვილი უკეთესი არ იქნებაო“ (იქვე, წიგ. 313, ჭიკ. 9). „შე წეე ვჭგონებ დედათა ნაშობი მჯობი ამის არა იყოს ქვეყანის ზედან“ (იქვე წიგ. 321, ჭიკ. 21, ამგვარივე წინადადებანი იქვე წიგ. 315, 317 და სხვა, ჭიკ. 13, 16 და სხვა).

ამასთანავე ს. ჩხეიძე გულქვა და შეუბრალებელი ადამიანი სჩანს: სწორედ გასათვრია, რა აღტაცებით აღგვიწერს სოფელში იგი სოციალ-ფელტას: რაც უნდა სსზარელი და შემდარწუნებელი სურათი იყოს, იგი წარმუყურებულად და ძლიერ-მოსილობის აღფრთოვანებით და სიხარულით მოგვითხრობს. თვითოეული ომის ამბავს ყოველთვის მისდევს ცნობა, ამდენი და ამდენი თავი მითარეეს მეფის ან ბატონიშვილისა (იქვე, წიგ. 315, 318 და ყველგან, ჭიკ. 13, 17). ერთ ლაგან მას აღნიშნული აქვს განსაკუთრებით: ბრძოლის შემდგომ „გარდავ-ხედით მოსვირებად, დეყავით მას დამესა იქი, რა გათენდა, მითარეეს თავი 540, აქაც და იქაც აშენებინა თავების მინარა, თითო ოც-ოცი წერთა“!!! (იქვე წიგ. 318, ჭიკ. 17). ან კიდევ, რა სიამაყით მოგვითხრობს ისტორიკოსი, თუ როგორ მოხვო ბატონიშვილმა ქაიხოსრომ ისმანჯანის ვაჭრების გაფიცვა: „ქნა ნასადი უცხო და საკვირველი, ზოგი დახიავა მუცელზე და, ზოგი ყორით მიამა დარბასა, ზოგი დასჭედა ნალ-ლურსმითა, თქვენა მზემს, მეორეს დღეს გენახსთ ქუჩა-და-ქუჩა ხარბდით აიოს... შეაქნა ისმანჯანში სიმ-შვიდი და იეფობა“-ო (იქვე წიგ. 321—322, ჭიკ. 22).

სწორედ გასათვრია აგრედვე, რომ ს. ჩხეიძე, რომელიც საქართველოს თანამედროვე პოლიტიკურს განსაღდელს და დაუძღურებას თითქოს ვერც-კი გრძობდა, ასეთის გასხვადებით ამობდა ქართლის მეფეთა ვითომდა ძლიერებას, რომ გამოუცდაელ მკითხველს შეუძლიან იფიქროს, ალბად ამ დროს საქართველო იმგვარადვე ძლიერი იყო, როგორც ამაღრ მეფის დროსაო. იგივე ისტორიკოსი თითქოს ვერ ხედავდა, რომ ქართველ ერის პოლიტიკურ დაუძღურების და საშინელ განსაღდელისდა მიუხედავად ქართველთა მეთაურ საზოგადოების საუკეთესო ნაწილი ასეთი მეღვარისა და დაუღალავის შრომით თავის სახელმწიფოსა და სამშობლოს გონებრივ, სახელმწიფოებრივ, სამოსამართლო და ეკონომიურ ყოფა-

ცხოვრების განახლებისა და აყვავებისათვის იღვწოდა!... სეხნია ჩხეიძის დროს ცხოვრობდნენ: საბა სულხან ორბელიანი, რომელმაც თავის შესანიშნავს თხზულებას, ქართულ ენის საუნჯე—ლექსიკონის შედგენას მრავალი წელიწადი შეაღია, მეფე ვახტანგ IV, რომელმაც „დასტურდა მადლი“ შექქმნა, ქართულ სამართლის ყველა ძეგლები შექკრება და თითონაც ახალი სასამართლო წიგნი შეადგინა, „ქტა“ განახლებინა, შეასწორებინა და შეავსო. სხვა რომ არა უოფილიყო რა, ესეც იმდენად დიადი განმაცვიფრებელი შრომა იყო, რომ ამის დანახვა და შექმნევა, ბრძანა და ურუსაც შექძლო. ს. ჩხეიძეს-კი მთელს თავის თხზულებაში ამ მოღვაწეობაზე კრინტი არა დაუძრავს, თუმცა მას, როგორც ქართლის სამეფოს „მოღარეთ-ხუცესს“, ბევრი-რამ საყურადღებოს მოთხრობა შეეძლო.

როდესაც იგი ვახტანგ მე-IV-ის ბედის უკუდმართობას მოგვითხრობს, როცა იგი გვიამბობს, რომ მეფე ეოველმხრივ მოტყუებული იძულებული იყო სამშობლოსთვის თავი მიენებებინა და უცხოეთში შეეფარებინა თავის მრავალტანჯული თავი, მას, მეფის მოღარეთ-უხუცესს და ისტორიკოსს, ერთხელაც არ წარმოსცდენია მწუხარების გამომხატველი სიტყვა, მუსთაღ იღბლისადმი მანაც წვევლა-კრულვა, რომელმაც ასეთი ნიჭიერი და საქართველოსთვის ჭირისხულევი მეფე სამშობლოს უღრმოდ მოსტაცა. მას კადმოსანი ხელი არც-ცა გაუჩმრევი, რომ თანამედროვეთა და ჩამომავლობისთვის მისი დიადი ღვაწლი სამშობლო ქვეყნის წინაშე ორიოდე წინადადებით მანაც გამოეთქვა და დაეხსინათებინა. ამ შემთხვევაშიც ს. ჩხეიძე, როგორც ჩვეულებრივ, ცივი და გულგრილია, მისი ბაგე სდუმს, მის მარჯვენას კალამის მოსმა ეზარება... საზოგადოებრივი და მამულიშვილური გრძნობა მას მოღუნებული აქვს!..

ს. ჩხეიძის ნაწარმოები ჰირეულად გამოცა დ. ჩუბინაშვილმა მ. ბროსისეს ქტას კრებულში წ. II, გვ. 307—342. ამ გამოცემითგან ზ. ჭიჭინაძემ გადაბეჭდა 1913 წ. (საქართველოს ცხოვრება, გვ. 1—52).

საბუნა ორბელიანი.

მაშუნა ორბელიანის დავერილი აქვს საისტორიო თხზულება: „ამბავნი ქართლისანი“, რომელიც ავტორისავე სიტყვით სეხნია ჩხეიძის მოთხრობის გაგრძელებას შეადგენს. თუმცა მაშუნა ორბელიანის ისტორიის 1773 წ. გადაწერი ხარების სეუდრის დეკანოზის ძე დავით ამ წიგნს „მცირე ქართლის ცხოვრება“-ს ეძახის, მაგრამ თვით ავტორი თავის თხზულებას უწოდებს „ამბავნი ქართლისანი“, ანუ „ამბავი ქართლისანი“. ეს თვით თხზუ-

ლების ქვემოთაყვანილ შესავალითგანაც სწანს და შემდეგ ლექსითგანაც, რომელიც ისტორიას წინ უძღვის:

„შეუღვექ ამბავს ქართლისას ჰაზუნა ორბელიანი...“

ადგწერე ეოფლი ეოფილი“—თ (ქტა II, დ. ჩუბინაშვილის კამ. 343, ჭიჭ. 53).

ისტორიკოსი ამბობს „ვიხიავან ვიდრე აქამომდე აღწერილ-ეოა ამბავნი ესე ქართლისანი, აღმწერელსა ამისას ჩხეიძე სეხინასა დაშთამოდა შემდგომნი ეოფილნი და ეოფადნი და მე ჰაზუნამ ორბელიანმა ხელ-უჭყეუ აღწერა“—თ, (ქტა II, დ. ჩუბ. გვ. 343, ჭიჭ. 53), მართლაც მ. ორბელიანი თავის მოთხრობას სწორედ იქითგან იწყობს, სადაც სეხინია ჩხეიძეს თხზულება სწყულება. უკანასკნელი ცნობა, რომელიც ს. ჩხეიძეს აქვს აღწერილი, 1739 წ. „თვესა მასისა გ(3)“ მომხდარს ამბავს (იქვე, ჩუბ. 342, ჭიჭ. 52), ხოლო ჰაზუნა ორბელიანი თავის თხზულებას ასე იწყობს: „ქორთიკოსის უკ(3) (427=1739 წ. ქ. შ.) თვესა ივლისსა“ ესა-და-ეს მოხდაო (იქვე, ჩუბ. 342, ჭიჭ. 54).

მაგრამ ეს მხოლოდ გარეგანი მსგავსებაა და როგორც ქვევით გამოჩვენებული იქმნება, შინაგანი ათვისებებით ამ ორ ისტორიკოსს საერთო თითქმის არა აქვთ რა.

რა საქმის გაცე იყო, ან რა თანამდებობა ჰქონდა ჰაზუნა ორბელიანს, მის თხზულებითგან არა სწანს. მხოლოდ რომ ის სამეფო კარის მახლობელი კაცი უნდა ყოფილიყო და სამხედრო მოქმედებისა და ომების მონაწილეც, ეს-ვი სრულებით ცხადია. როდესაც 1747 წ. სპარსეთის შაჰის თავგასულობაში და მისგან დადებულ დიდძალ ფულას ჯარიმში ქართველები ისე შეაწყუსა, რომ იმოდენა ფულის გადახდას ისევე უჭანებდა ირჩიეს, შეეფ თეიმურაზი, ქართლის სამეფო მთავრობა, გათლიეოზნი და სამდღელოება აიყარენ, ტფილისითგან კახიზენ და ცხიკებში შედგნენ, მასინ აგინც ორბელიანთ სახლისშვილნი იყენეს, ეოფელნი სასლექულით ბატონს (თეიმურაზს) გაყენენ... ქვეყანა ისე ირყეოდა ყაენის შიშისაგან, რომ ქართლის ქვეყანაში გამავრების იმედი აღარავის ჰქონდათ, მაგრამ პაპუნამ ორბელიანმა და ყაფლან თავის მამულის დაკარგვას ისევ თავისი წახდენა ირჩიეს. გამოსთხოვეს ბატონს თარმანი და წარვიდნენ თვისსა მამულსა შინა. მოვიდნენ შირყელ ხრამისა ხეობასა შინა და სადა ცისე იყო ანუ გაღაფანი, გაამავრეს და საღის მისცეს იმედი: «თუ რომელი ამბავი მოხდეს მტრისაგან, თქვეითან დაგისტეებითა»—თ. მის მეტი ღონეც აღარა ჰქონდათ: რადგან ბატონს მოშორდნენ თავისის მამულის გულისათვის, უსიკვდილოდ გაშვება აღარ ეგებოდა... იყენენ ჰაზუნა და ყაფლან ორბელიანი დღე-ღა-ღამ მატებასა სიმავრეთა ცხიხასასა“ (იქვე, ჩუბ. 395—396, ჭიჭ. 128). როგორც ამ სიტყვებითგან სწანს, ისტორიკოსი პაპუნა მეფეს უნდა ხლებოდა და თავის მამულის დასაცავად

რომ წასულიყო და მეფეს მოშორებოდა, ამისათვის მეფის საგანგებო ნებართვა: „ფარმანი“ იყო საჭირო.

ორბელაინთა საგვარეულოს წევრებს სარდლობა და სხვა დიდი მოკვლეობა ჰქონდათ ხელში. მაგრამ ჩვენი ისტორიკოსი ზაზუნა ორბელაინი არც სარდლად სწანს, არც ვაზირად. ამ დროს ორბელაინთაგან დიმიტრი — მანდატურთუხუცესად იყო, ზაზად — მეფის მეთოფეთა წინამძღოლად, ქაიხოსრო — სარდლად ამირსპასალარად (იქვე, ჩუბ. 384—386, ჭიჭ. 112—114).

თვით ჰაზუნა-კი არცაღ თავის თანამდებობას არ ამტკიცებს. მანდატად-მანდატ არც ვაზირთა შორის სწანს, არც ქვეყნის გამგე დიდ მოკვლეობში. ამისდა მიუხედავად ჩვენი ისტორიკოსი მანდატ ჩვეულებრივ მეფეს ჰხლებია და ხშირად აღწერილ ამბების მონაწილე და თანადამხუდარი ყოფილა. თავის თხზულების შესავალშიც ზაზუნა ორბელაინი ამბობს: ქვემოთთხრობილი ამბები „რომელნიმე ვიხილე თვალითა ჩემითა და რომელნიმე მამეთრინეს სარწმუნოთა კაცთა-გან“ (იქვე, ჩუბ. 343, ჭიჭ. 53). თვით ისტორიკოსი მოთხრობასა და კილოსაც ხშირად ეტყობა, რომ ისტორიკოსი მართლაც თითონ მონაწილე და თანადამხუდარი არის.

საუურადღებოა, რომ ზ. ორბელაინი ომშიც მეფესთან ერთად ეოფილა. მაგ. 1744 წ. ურუმუხთან მომხდარ ომის შესახებ იკა ამბობს: „მას დღეს რომ გენახათ ბატონი შვილი ერეკლე, ამას ბრძანებდით, თუცა ღომი ეგრე იბრძვისო. ზასაყთა იყო შვირე. მაგრამ რასაც საქმეს იქმნდა, ფაღანის შესადარისი იქნებოდა“ (იქვე, ჩუბ. 363, ჭიჭ. 82). იმავე წელს სეკურამოს მახლობლად მომხდარ ომის შესახებც ზაზუნას ნათქვამი აქვს: „ბატონი შვილი ერეკლე რომ გენახათ იმ დღესა, ასე ბრძანებდი, არა თუ ფაღანისა, თვარემ ესე ვის შეუძლია სათვისოს: ომსა გარდა, ვითა ისარღლა, შებაბა ჯარი, განუკვირდებოდათ უოველთა“ (იქვე, ჩუბ. 368, ჭიჭ. 88).

1747—1748 წ. ტფილისის ტიხის სპარსთა ხელთგან ეპროსტავლად მომხდარ მედვარ ბრძოლაში სომ ზაზუნა ორბელაინი თვითაც მონაწილე ეოფილა თავის ემბოთურთ: ჯერ თაბორის კოშკზე აღწით თავი ისხელავა ზაზუნას ემამ მანუერდა მღებრიშვილმა (იქვე 410), მერე ორბელაინი მღვიანბეკი ითანე და თვით „ჰაზუნა თავისის მსახურ ახნაურ შვილითა გარდაუცვივდნენ ტიხეში... დაეყენეს მუშა და კარის გაღებას ეცადნენ“ და მოახერხეს კიდეც (იქვე, ჩუბ. 412, ჭიჭ. 151).

დასარჩენ ამბებში და დაშქრებშიც ჩვენი ისტორიკოსი თავის თანადამხუდრობასა და მონაწილეობას მოთხრობის კილოთა მიუდავლებს, როგორც მაგ.: „გავედით იქით, რა ერთსა დაჯგსა გავიარეთ, კამოხნდა ჯარი ფანახანისა“ (იქვე, ჩუბ. 425, ჭიჭ. 169); „შეგვიკრეს გზები, ჩვენ არ ვიტოვდით, წავედით სიღნახიდაში“ (იქვე); „რაც ჯარი მიგვედევდა, ნახევარი ვეღარ ამოგვეყა“ (იქვე); „გავიარეთ ორი დღე“ (იქვე ჩუბ. 427, ჭიჭ.

163); „მივეწივენით აღაზნის ზირზე... ლეკნი ასე უწინ შემოგვებნენ“-ო (იქვე, სუბ. 431, ჭიჭ. 179); „შეიქმნა ომი ფიტყელი რომ ამისთანა ომი არ გვენახა“-ო (იქვე, სუბ. 441, ჭიჭ. 193); „იმ დღეს გენახათ მუხრან-ბატონი, ფალაგნისა მსგავსად იბრდა“-ო (იქვე, სუბ. 451, ჭიჭ. 207).

მაგრამ ჩვენი ისტორიკოსი პაპუნა ორბელიანი მარტო ომების თანადამსუდარი და თავადით მხილველი-გი არა ყოფილა, იგი მშვიდობიანობის დროსაც, დღესასწაულებში მეფის მახლობელი კაცი ყოფილა. მაგ. 1745 წ. თეიმურაზის მეფედ კურთხევისას დასწრება და დიდებულ და სისხლარყოფილ სანახაბით აღტაცებული გაიძახის: „თქვენმა მსემმა, ერთი უკეთესი სანახავი კაცის თვალთ აღარ ინახებოდა“-ო (იქვე, სუბ. 382, ჭიჭ. 109). 1751 წელს ისტორიკოსი ერეკლე მეფის ქორწილსაც დასწრება და ამ ამბავის აღწერა-ბას ამგვარად ათავებს: „ერთი ამისთანა სისხრული არ გვენახა“-ო (იქვე, სუბ. 433, ჭიჭ. 181). ერთი სიტყვით, მრავალი კარგობა ცხადად ამტკიცებს, რომ ზანუნა ორბელიანი სამეფო კართან დახლოებული ყოფილა.

თავის სისტორიო ობსულებით თავის მის ერთი ლექსად გამოთქმული ტაქტიკა წაუძღვანება წინ, რომელშიაც ამბობს:

„შუუღექ ამბავს ქართლისს ზანუნა ორბელიანი,
განმადლიერა მეფემან, ვინ არის გვირგვინიანი,
აღუწერე ყოფილი ყოფილი მრავალგზისი სისივრანი“-ო.

(იქვე, სუბ. 343, ჭიჭ. 53).

ეს ლექსი ამტკიცებს, რომ პაპუნა ორბელიანის ისტორიკოსობისათვის მეფესაც ხელი შეუწყვია. სამეფო კარის ისტორიკოსი იყო თუ არა, ამის შესახებ ზარდაზარი ცნობები არა მოგვეპოვება რა, მხოლოდ რომ მეფეს მისი ისტორიკოსობა სკოდნია და მის მოღვაწეობისათვის ხელი შეუწყვია და „გაუძლიერებია“ კიდევ, ეს სემომოკინად ტაქტიკისაც ცხადად სჩანს.

რასაკვირველია შუუღელია პაპუნა ორბელიანი ყველა მოთხრობად ამბების თანადამსუდარი და თავადით მხილველი ყოფილიყო, ამიტომ უკუყვლია ჩვენი ისტორიკოსი არა ერთხელ და ორჯერ იძულებული იქმნებოდა სხვის ნახული და ნაამბობიც შეეტანა თავის თხზულებაში. აი თვით პაპუნა ორბელიანიც ამბობს: „რომელიმე მომიხრნეს სარწმუნოთა კაცთან“-ო (იქვე, სუბ. 342, ჭიჭ. 53). ეს უკანასკნელი ცნობა ყურადღების დიარსია. ჩვენ ესაა ვიცით, რომ სეზირ წყარების თვისებებსა და დონებსა უკვე ძველ ქართულ სისტორიო მწერლობაში ვეროვან ყურადღებას აქცევდნენ. გორგი მთაწმიდელს როგორც ვიცით დნიშნული აქვს, რომ მისი სეზირი წყარო და მთაშვი თანადამსუდარი და თავადით მხილველი იყო, ამისთანავე „უცხო... ყოფილიყოთ ტუუვიდისაცან“ და სრულებით „სარწმუნონი“

იყვნენ (იქვე გვ. 77). მე-XVII—XVIII-ე ს., ქართულ საისტორიო მწერლობის აღორძინების ხანაშიც, როგორც ვხედავთ, ქართველ ისტორიკოსებს ამ მეთოდოლოგიურ მოთხოვნილებებისათვის კვლავ მიუქცევიათ ურთაღობა, მაგრამ მაინც იმ ხარისხამდე ვერ მიუღწევიათ, რომელსედაც გიორგი შთაწმიდელი იდგ. თუმცა სენია ხსენიქსაც აქვს აღნიშნული, რომ „სოციალური მხარხარისაგან სმენითა“ შეუტყვია და საუწყრისა თაგის თხსულებაში, მაგრამ მის დავიწყებაა აღნიშნა, რამდენად სანდო ზიბრები იყვნენ მისი მომთხრობელი „მხასვანი“. ზაზუნა ორბელიანს მართალია ეს მეთოდოლოგიური გარემოება არ გამოჭზნარვია და აღნიშნავს „რომელნიმე მომთხრობნი სარწმუნოთა კაცთაგან“—ო, მაგრამ იმის თაგის მხროვ დავიწყებისა და არაფერი აქვს ნათქვამი: მისი მომთხრობელი „სარწმუნო კაცნი“ თანდამსუდარნი და „მხასვანი“ იყვნენ თუ არა? უფლისოდ ცხადია სარწმუნო კაცთა ცნობებსაც დიდი ფასი არ ექმნებოდა. შესაძლებელია ზაზუნა ორბელიანს ეს მეთოდოლოგიური მოთხოვნილება თაგისდათავად ნაკულისხმივე ჭქონოდაც, მაგრამ ამ გარემოების მოუხსენებლობა მაინც ნაკლია. თუ რომ ეს გარემოება მე-XI-ე სუუკ. გიორგი შთაწმიდელს არ დავიწყებისა და სავანებოდ აღნიშნა, მით უმეტეს ს. ხსენიქსა და ზ. ორბელიანს უნდა სსომებოდათ. ამისდა მოუხედავად მარტო ის გარემოებაც, რომ ეს ორი ქართველი ისტორიკოსი თაგინთ სეზირ წყაროების შესახებ დაზარაკობენ, თაგისდათავად საკულისხმიერთა და უეჭველია ძველ ქართულ საისტორიო მწერლობის შესწავლისა და გავლენის შედეგი უნდა იყოს. ეს გარემოება ქართულ საისტორიო მწერლობის გამოცატონებისა და აღორძინების დამატკიცებელია.

3. ორბელიანის თხზულებას აქა-იქ მართლაც ემჩევა, რომ მოთხრობა ზოგან ზებირ წყაროებზე არის დაფუძნებული. მაგ. 1739 წ. ახმეტას ბოლოს ამოწვეტილ დეკ-მტარცველთა რიცხვის შესახებ ნათქვამა აქვს: „იტყოდენ ათას სუთასი ათავი მოიჭრა“—ო (ამაგანი ქართლისანი, იქვე, ხუბ. 344, ჭიჭ. 55). 1747 წ. კართთკან ტფილისში სამოტონიდ მავნადირისეულ დიდი სარბაზნის შესახებაც სწერია: „იტყოდენ, ორითას ათასი (sic) დიტრას არისო“ (იქვე, ხუბ. 410, ჭიჭ. 148). ცანჯა-ერგვანსა და სქართველოს სხვა მოსამზდვრე ქვეყნებში 1750 წ. დავლად და ფეშქაზად ნამოვან ქონების რაოდენობის შესახებაც ისტორიკოსი ამბობს: „სიმრავლისა რდა მოკასსენო? ასე იტყოდენ, ორასი ათასი ცხვარი იყოთ, რაც სულ ჯარმა იშოვას და ამისა შედეკათ ძრთას ანუ კიდებული საქონელი“—ო (იქვე, ხუბ. 428, ჭიჭ. 174). 1752 წ. ყარაღადის მფლობელის კულუსე მასწინძლობის შესახებ ქართლ-კახეთის დამატკიცებელი ჩანებულნი თაგადნი „ასე იტყოდენ, თუ არ ეყინისავან, სხვისა ამგვარისა კაცისავან ასეთი დახდომა ძნელად შესაძლებელი არისო“ (იქვე, ხუბ. 440, ჭიჭ. 191). დასასრულ, 1754 წ. ლეკთა წინაღმდეგ მომხდარ ომის შესახებ ისტორიკოსის აღნიშნული აქვს: „ქისიეის მოურავი ძველა

და სახლი ორივე მოსაწონად შეიბნენ, რომე იმ დღეს მათი ქება ბევრისაგან მოგვესმნეს“—ო (იქვე, ხუბ. 456, ჭიჭ. 214).

სუეით უკვე აღნიშნული იყო, რომ ჰაშუხა ორბელიანის ისტორია თავის შინაგანი თავისებებით ს. ჩხეიძის თხზულებისაჯნ ანსებითად განსხვავდება ამ გვარადვე, როგორც თავით ავტორებიც სულ სხვა-და-სხვა სულიერ და გონებრივ ავლადიდების ხატრანებზედ მოსჩანან. საგმარისია მარტო ის გარემოებაც გავისწინოთ, რომ ჰაპუნა ორბელიანი თავის თხზულებას 1739 წლის ამბებით იწყობს და 1758 წლის ამბებით ათავებს, ესე იგი რომ მისი ნაწარმოები მხოლოდ 19 წლის ისტორიას შეიცავს, მაგრამ აღმოსავლეთ საქართველოს ამ 19 წლის თავგადასავალს 131 დაბეჭდილი გვერდნი უკავია (იქვე ხუბ. 343—474, ჭიჭ. 53—240), და ჩვენთვის მასწავლე ნათელი იქმნება, რამდენად ვრცელია ზ. ორბელიანის შრომა ს. ჩხეიძის თხზულებასთან შედარებით, რომელსაც 86 წლის საისტორიო ამბებისათვის 35 (ნაბეჭდ) გვერდზე მეტი ვერ გამოუმეტნია.

შინაარსის მხრივაც ამ ორ ისტორიკოსს შორის დიდი და ანსებითა განსხვავებაა: ს. ჩხეიძემ თუ „მეფეთა ცხოვრება“ დასწერა, ზ. ორბელიანს აღწერილი აქვს „ამბავნი ქართლისანი“, ესე იგი აღმოსავლეთ საქართველოს თავგადასავალი, მარტო მეფეთა-კი არა, არამედ მთელი ქვეყნისა და მცხოვრებთა ისტორიაც. ამ მხრივ სწორედ ყურადღების ღირსია, რომ ზ. ორბელიანს სურდა აწერა და აღწერა კადეც „ამბავნი ქართლისანი“ ერთ რომელიმე გვირგვინოსნის მეფობის დროს-კი არა, არამედ განსაზღვრულ (19 წლის) ხანის განმავლობაში, როდესაც აღმოსავლეთს საქართველოში ვერ ოსმალნი და სხარელები აარეშობდნენ, შემდეგ ქვეყანა ნადირ-შაჰმა ჩაიგდო ხელში და შერქე თანდათან თეიმურაზ და ერეკლე მეფეები გადადიერდნენ, ქართლ-კახეთი ზოფიტიკურად გაერთიანდა და ერეკლემ თავის ბრძნულასა და წინდახედულის მოქმედებათ მოსამხდვრე სანები ყმად-ნაფიცად გაიხადა.

ისტორიკოსი უმთავრესად აღმოსავლეთ საქართველოს მდგომარეობას აქცევდა ყურადღებას, — „უამთა, ვითარებათა და ქცეულებათა“. მჭკვრემტველებით აღწერილი აქვს მას ყოველი „ნიწროვანი ქართლისანი და მალიაღი ცვალებანი დამპყრობელთანი და განმგეთა ქვეყანისა ჩვენისათანი, მწარენი და ძნიაღნი მოხარკეობანი“, რომელიც აღმოსავლეთს საქართველომ თურქ-სპანსთა ბატონობის დროს გამოიარა (იქვე ხუბ. 343, ჭიჭ. 53). თუმცა მას მასთანავე დაწვრილებით და სუფხოვოდ მოასწობილი აქვს ყველა ამბები, რომელიც აღმოსავლეთ საქართველოს აღორძინების ხანს ეხება თეიმურაზ და ერეკლე მეფეების დროს, მაგრამ თვით ისტორიკოსს სწადიან, რომ მკითხველში თავისი ყურადღება ჩვენი ქვეყნის სწორედ იმ პირველ გაჭირვებულ მდგომარეობას მიიქციოს, როდესაც ჩვენ ქარ-

თველებს „ესეოდენნი ჰირნი და იწროებანი წარგუხდიან“, რომ წინაღ თითქმის, „კნინლა და არაოდეს ყოფილ-არიან ესევეთარნი იწროებანი“ (იქვე). ეს გარემოება ამტკიცებს, რომ ჩვენი ისტორიკოსი შორსგამსჭვრეტელი და ღრმა აზროვნობის პატრონი ყოფილა. მერმინდელს აღორძინებას მისთვის თვალები არ აუხვევია და აღმოსავლეთ საქართველოს მამინდელს გაძლიერებას მისთვის თავბრუ არ დაუსხამს.

რასაკვირველია ზაზუნა ობზელიანი ქართლ-გახეთის გაერთიანებით, ქვეყნის მოდინიერებით, მტრების ძლევათა და განდევნით, თემურლანისა და განსაკუთრებით ერეკლე მეფეთა ნაყოფიერ საქმეებში და სიტყვადურ მოდგაწერებით გულწრფელად ჩრის განსრებული და აღტაცებითა მოკავთხრობს ამ ამბებს, — მაგრამ სამშობლო ქვეყნის წინანდელს უკიდურესს ზულიტიკურსა და ეკონომიურს გაჭირვებასა და განსაცდელს ჩვენი ისტორიკოსი ღრმად და წარუხტველი შთაბეჭდილება მოუხდენია და ამიტომ მას საჭიროდ მიაჩნდა, რომ მერმინდელ თაობათაგან „არა დავიწყებულ-იქმენ ესევეთარნი ამბანი“, რომ საქართველოს „ესეოდენნი ჰირნი და იწროებანი“ გამოუვლია (იქვე ჩუბ. 343, ჭიჭ. 53).

ზ. ობზელიანი დაწმუნებული იყო, რომ რაკი მისი თხსულება და წერილი იქმნებოდა, მომავალი თავობა წაიკითხვდა, „შემდგომნი ჩვენნი მოიხსენებდენ ესეოდენთა ჟამთა“ (იქვე). მას ჰსურდა, რომ უთვალს ქართველს, განსაკუთრებით-გი მოზარდ თავობას სკოდნოდა, თუ რა მიზეზით და როგორ დაატყდა საქართველოს ეს საშინელი განსაცდელი (იქვე 343) და ამგვით „მოზარდულნი ქართლისანი განეკრძალნენ ქვეყანათა თვსთა სიმტკიცისათვის“—ო (იქვე), მამულიშვილური გრძობა გავლევებოდათ და თავიანთ ქვეყნის კეთილდღეობასე იქიქნა და ზრუნვას შესწევდნენ.

აღმოსავლეთი საქართველო იმ დროსაც, როშელიც ს. ჩხეიძეს აქვს აღწერილი, თუ უარეს მდგომარებაში არ იმყოფებოდა ვიდრე 1739—1743 წ.წ.—ში, უკეთეს ზირობაში მანც ცხადია არა ყოფილა: მანც ჩვენი ქვეყანა და ეროვნება უკიდურეს განსაცდელში იყო. მაგრამ ს. ჩხეიძე, როგორც ეტყობა, ამას ვერც ხედავდა და ვერც გრძობდა: უდრდებობა, ერთგვარი ყაღბი შედიდურობა და ბაქიობა ატყუია მის მოთხრობის კილოს. ეს გარემოება სურსნოვოდ ახსიათებს ამ ორ ისტორიკოსის სულიერ და გონებრივ თვისებას. ზ. ობზელიანი ცხოვრებაში ჩახედული, ღრმა-მოზრე და ეროვნულ-სახოგადობრივ გრძობებით გამსჭვალული ისტორიკოსია. მისი მამულიშვილური გული თანამომქმთადმი სიყვარულით სიტკენს, მისი გონება და აზრი საქართველოს მომავლად დასტრიალებს და ქვეყნის სიმტკიცესე ოცნებობს. მის მშენიერად ესმის, რა განსაცდელშიც იყო ქართველობა და კარგად იცის, რომ მომავალშიც მას ჯერ კიდევ ბევრი სიზრუნავი და მუშაობა მჭირდება, რომ საქართველოს სიმტკიცე და ძლიერება უსრუხველ ყოფილიყო და ოდინდელი განსაცდელი კვლავ თავს არ დასტელომოდა.

შეტად სკულისხმიერთა, რომ ზ. ორბელიანი თავის თხზულებას პირველ სტრუქტურებში ცოტა არ იყო თითქოს ჩვენს დიდებულს მოღვაწეს და ისტორიკოსს გიორგი მთაწმიდელს ვბახავს. გიორგი მთაწმიდელსავით, რადესაც იგი ამბობდა, რომ ბერძენთა მიერ მოყენებული ბორცუბა და ღვიძის-შევიწროება ქართველთა მომავალ თავობის მიერ „არა დავიწყებულ იქმნას და კვალად შემდგომად ჩუენსა მომავალნი ესევეთარსავე ჭირსა შთანთქმადენ“, „არა დავიწყებულ იქმნას და გაკეწარ ესევეთარი ესე მრავალფერი დღე-გამ (ის. აქვე ვ. 75), ზაზუნა ორბელიანსაც სომ უნდადა, რომ მომავალ თავობის მიერ „არა დავიწყებულ-იქმნენ ესევეთარნი ამბანი“-თ და მათი მიხეცხი და ვითარება სტოდნოდათ. მაგრამ რასაკვირველია აქ უფრო სუფიერი მსგავსებაა ვიდრე შიშხაძეკლბა.

ზაპუნა ორბელიანის მოთხრობის წეს-რიგი საისტორიო თხზულებაში მატინისებური აქვს: ამბები ქრონოლოგიურად არის დალაგებული, მაგრამ იგი ყოველთვის ისტორიულ მოვლენათა თვით გარემოებასა და მიზეზებსაც აკვირდება და ისტორიასაც ხომ ისე სწერდა და მისი მიზანიც არ იყო, რომ წამკითხვეთ შეეგნოთ და „იუწყებოდენ, თუ ვისგან და ვითა [და] რომლისა მიზეზითა იქმნეს ესე ყოფილნი“-თ (ამბავნი ქართლისანი, ჩუბ. 343, ჭიჭ. 53).

3. ორბელიანი ჭკვიანი და ცხოვრებაში ღრმად ჩანებული ისტორიკოსი იყო. მის ყურადღებას იპყრობდა და იზიდავდა ცხოვრების ფართო ასპარეზი და მრავალმხრივი მოვლენა. პოლიტიკურ ამბებსა და ომიანობას გარდა იგი საქართველოს ქნებრივსა და ეკონომიურს მდგომარეობასაც გვიხატავს: მშენიერად აქვს მას დასურათებული „მწარეხი და ძნადნი მოხარეკობანი“, ყოველგვარი „ჭირნი და იწროებანი“, რომელიც მის დროს, ქართველებს გამოუვლიათ. საყენო სარკისა და უკანონო ჯარიმების რაოდენობა გნებავთ, თუ ის შედეგი, რომელიც საქართველოში სპარსეთის შაჰების სავინანსო პოლიტიკის მოქვეა, ან ცნობები ხალხისა და შემოსავლის აღწერის შესახებ აღმოსავლეთს საქართველოში სპარსთა და ოსმალთა ბატონობის დროს გინდ სააღებმცემო ცხები და ვაჭრობა; ან სასმელ-სარეგავისა და საქონლის ფასები, თუ ფულების მოჭრა, საკუთარ ზარათხანის დაარსება და ფულების ფასები, — ყველა ამბების შესახებ ჩვენს ისტორიკოსს თავის თხზულებაში ძვირფასი ცნობები აქვს შეტანილი.

3. ორბელიანის თხზულებაში უხვი მასალბია ჯრედეგი იმდროინდელ აღმოსავლეთ საქართველოს სასელმწიფო და საკლეისო წესწებობების შესასწავლელად. განსაკუთრებათ სკულისხმიერთა და დიდმნიშვნელოვანი მის ისტორიის ის ადგილები, სადაც მოთხრობილია, თუ როგორ ცდილობდნენ მეფენი თემიურაზი და ერეკლე და მათი თანამშრომლებნი საქართველოს ძველ წესწებობების შესწავლას, გამორკვევას და აღდგენას.

საუცხოოდ არის აღწერილი აგრედეე შეუვის კურთხევისა და დარბაზობა-
შეჯღლისის წესები. ძვირფასი ტნობები მოიხავება მამინდელ აღმოსავლეთ
საქართველოს მოსახლეობისა და კარდაკარდმოსახლეების შესახებ. ერთი სი-
ტყვიით, პ. ორბელიანის ისტორია მეტად შინაარსიანი თხზულება.

სოლო თუ ამასთანავე გავიხსენებთ, რომ ყველა ცნობის შესახებ მას
ზედმიწვევით თარიღიც აქვს აღნიშნული, მაშინ ჩვეთვის ცხადი იქნება,
რომ მე-XXIII-ე საუკ. აღმოსავლეთ საქართველოს შესასწავლეოდ პ.
ორბელიანის თხზულება ძვირფასი და დაუშრეტელ საისტორიო წყაროდ
უნდა ჩაითვალოს.

პ. ორბელიანის ნაწარმოები დაწერილია იმ დარბაზისდურ ქართულ სა-
საუბრო კილოთი, რომელიც თავის დირებით ძველ ქართულ საუკეთესო
ისტორიკოსთა მშეენიერს ენას უახლოვდება. თამამად შეგვიძლიან ვთქვათ,
რომ აღორძინების სანახ ქართულ საისტორიო მწერლობის მშეენებად ვასუშტის
შემდგომ სწორედ მამუნა ორბელიანი უნდა ჩაითვალოს.

პ. ორბელიანის ისტორია პირველად დ. სუბინაშვილმა გამოსცა შ.
პროსსეს ქტის ვრებულში (II ნაწილი, გვ. 343—474), სოლო მეორედ
იმავე გამოცემითგან უცვლელად გადაბეჭდა ზ. ჭიჭინაძემ (საქართველოს ცხო-
ვრება, ტფილისი 1913 წ. გვ. 53—240).

ოზან მდივანგები ხარხაულიკი.

ოზან მდივანგ ხერხეულიძეს ვალამს ეკუთვნის საისტორიო ნაწარმოე-
ბი, რომელსაც ეწოდება „მეფობა ირაკლი მეორისა მეფისა, თეიმურაზის
ძისა“ (ის. ქტა II, დ. სუბინაშვილის გამოცემა, გვ. 475—500, ზ. ჭიჭი-
ნაძის გამ. 241—276). ავტორისავე სიტყვით ეს თხზულება არის „შემო-
კლებული ისტორია ირაკლი მეორისა-თვის“ და მოგვიხსრობს იმას, „თუ
ვითარითა შრომითა მიიღო მან მეფობა ქართლისა, რომელსაცა კარდა-
მეტებულისა-თვის სიმხნისა მისისა პირველად მიუბოძა შტინადირ კასთა მეფობა
და შემდგომად შეაერთა მან სკიპტრა ორმეფობითი“—ო (იქვე, სუბ. 475,
ჭიჭ. 241). ამგვარად ოზან ხერხეულიძე მამუნა ორბელიანისგან განსხვავდება
და თუ ამ უკანასკნელს აღმოსავლეთ საქართველოს მდგომარეობის აღწერა
ჭსურდა და ავგაწერა კიდეც, ოზან ხერხეულიძეს მეფის მოღვაწეობის („შრო-
მანი და ლეწლინი“) დახასიათება ჭქონდა განზრახული. მას უნდოდა, რომ
მკითხველის ყურადღება ერეკლე მეუფის სახელმწიფო მოღვაწეობის განსაკუთ-
რებით ორ მოვლენისათვის მიაქცერა: ჯერ ერთი იმისათვის, „თუ ვითარითა
შრომითა მიიღო მან მეფობა ქართლისა“ და მერე იმისათვის, თუ რო-
გორ „შეაერთა მან სკიპტრა ორმეფობითი“, ანუ ქართლ-განეთის სმე-
ფოთა კურთხევის ამბავისთვის.

როდის არის ომან მდივანბეგის საისტორიო თხზულება დაწერილი, ამის შესახებ თვით ნაწარმოებში გარკვეული ცნობები არ მოიპოვება, მხოლოდ ცხადია მაინც, რომ „მეფობა ირაკლი მეორისა“ უეჭველია 1795 წლის შემდგომ და ახლო ხანებში უნდა იყოს შედგენილი. ეს იქითგან სჩანს, რომ ჩვენი ისტორიკოსი 1749 წლის ამბებს ქვეშე ამბობს: „მიერ დღით იყო ერეკანი მოხარკეობასა ქვეშე შეფეთასა (თეიმურაზისა და ერეკლისა) ვიდრე მოსვლადმდე საქართველოსა შინა ყაჯარი მაჰმად ხანისა, ვანა ვერც მან მოშალა სრულიად ერეკნის სამსახური საქართველოსადმი“-ო, (იქვე, სუბ. გვ. 483, ჭიჭ. 252). მაშასადამე როდესაც ომან სერსუელიძე იმ ამბავს სწერდა აღა-მაჰმად-ხანი უკვე საქართველოში შემოსეული ეოფილა და უკან გაბრუნებულა კიდეც. ამისდა მიუხედავად ჩვენს ისტორიკოსს თავისი მოთხრობა მაინც 1795 წლამდე არ მოუყვანია, არამედ შეწყვეტილი აქვს 1780 წლის „შემდგომად რამდენისამე წლისა“ მომხდარ ამბებით (იქვე სუბ. 496, 498, ჭიჭ. 271—275).

ერეკლეს მეფობის უკანასკნელ წლების ამბების მოუხსენებლობის მიზეზი ისტორიკოსის ამგვარად აქვს განმარტებული: „ხოლო რომელნიცა მოიწია მასზედა ყამსა ღრმად მოხუცების: მისისა (ე. ი. ერეკლე მეფისა) საქმე უბედურებითი და მოვიდა აღა-მაჰმად-ხან და აღახანა ტფილისი, მისთვის არა რა დამიწერიეს ჯერეთ, ვინათგან მიზეზნი და ვითარებანი განვრცელდებიან“-ო (იქვე, სუბ. გვ. 500, ჭიჭ. 276). მაშასადამე ამ ხანის ამბების აღწერილობა ომან სერსუელიძეს იმიტომ არ შეუტანია თავის თხზულებაში, რაკი მაშინ ჯერ კიდევ პოლიტიკური მდგომარეობა საბოლოოდ გამორკვეული არ ყოფილა, თვით ვითარებაც ჯერ საბოლოოდ ჩამოყალიბებული არ იყო და ის პოლიტიკური „მიზეზნი“, რომელმაც საქართველო უკიდურეს განსაცდელამდის მიიყვანა, „ვრცელდებოდნენ“.

ომან მდივანბეგე ხერხეულიძეს თავისი საისტორიო თხზულება 1722 წლის ამბავით დაუწყებია და 1780 წლის შემდგომ მომხდარ ამბებით დაუმთავრებია მოთხრობა, ესე იგი 60 წლის მატრიანე აქვს აღწერილი. ამ სამოტი წლის ამბებისათვის მას მხოლოდ 25 გვერდი (სუბ. გვ. 475—500, ჭიჭ. 241—276) გამოუმეტნია. მაშასადამე ამ მსრფე ომან სერსუელიძე სხინია ჩხეიძეს უფრო მიაგავს, რომელმაც 86 წლის საისტორიო ამბავი 35 გვერდზე მოათავსა, ვიდრე ზაზუნა ორბელიანს, რომელმაც აღმოსავლეთ საქართველოს 19 წლის თავგადასავალს 131 გვერდი უძღვნა. თვით ომან სერსუელიძეც აღბად კარვად გრძნობდა, რომ 60 წლისათვის 25 გვერდი მეტად ცოტა იყო და ამიტომაც არის, რომ თავის ნაწარმოებს „შემოკლებული ისტორია“ უწოდა.

სეხნია ჩხეიძისა და ზაზუნა ორბელიანსავით თავის თხზულების წყაროები ომან სერსუელიძესაც აღნიშნული აქვს. შეუფე ერეკლეს მოღვაწეობაო, ამბობს ისტორიკოსი, „სმენითა და მეხსიერებითა და სარწმუნოთა კაცთაგან ცნო-

ბითა აღესწერე“—ა (ჩუბ. გვ. 500, ტიპ. 276). მაშასადამე, ისე გამოდის თითქოს თვით შემატანე მოთხრობილ ამბების არც თანდასიუღარი და არც თვითმისილველი უოფილა და უქლავფერი „სარწმუნოთა კატაგან“ „სმენითა და ცნობით“ აქვს ნაამბობი. მაგრამ ამგვარი დასკვნა ვგონებ შემდგარი იქმნებოდა და „მეხსიერებითა“—ს რომ ამბობს, თავისი თავი აქვს აღბად ნაგულისხმევი: ვგონებ მას უნდოდა ეთქვა, ზოგი „სმენითა“ და „სარწმუნოთა კატაგან ცნობით“, ზოგი კიდევ „მეხსიერებითა“ მაქვს აღწერილით. მაინც და-მაინც საკულისსმიერობა, რომ ჩვენს შემატანეს თავისი თანადამზულდარობა და თვითმზილველობა სხვებსავეთ საგანგებოდ აღნიშნული არა აქვს. თვით მოთხრობის კილოსაც არსად ეტყობა, რომ მისი მომთხრობელი შემატანე რისიშე მონაწილე და თანდასიუღარად ჩანდეს.

საკუდადებოა მხოლოდ, რომ თავის ზეზირ წყაროს შესასებ, მოამბებზე განსაკუთრებით მოხსენიებული აქვს, რომ ისინი „სარწმუნო კაცნი“ იყვნენ. მაშასადამე, ომან მდევანსაც არ დაჭვიწვიება საისტორიო მწერლობის უტუურობისათვის ეს აუცილებელი მოთხრობილება, მაგრამ სხვათაზე ჩვენი ისტორიკოსი სესტობს.

ერთი კარგიშეა: არის განსაკვირველი: ომან ხერხეულიძის სიტყვებით-გან ისე გამოდის, თითქოს მას არც ერთი წერილობითი საისტორიო წყარო არა ჰქონოდა და არ ეხელმძღვანელოს თავის მატანის შედგენის დროს. მაგრამ მისი მოთხრობა 1722 წლის ამბებით იწყობა, რომელიც 1739 წლამდე უკვე სენია ჩხეიძეს ჰქონდა აღწერილი და 1739 წ. შემდეგ ხომ 1758 წლამდე ზაზუნა ორბელიანმა აღსუსს აღმოსავლეთ საქართველოს ზოდიტიკურ და საკულტურ ცხოვრების უკვლავ დიდმნიშვნელოვანი ამბები. ერთი სიტყვით, როდესაც ომან მდივანბეგმა თავის მატანის წერას ხელი მიპყრა, აღმოსავლეთ საქართველოს თავდასავალი 1722 წ. მოყოლებული 1578 წლამდე უკვე აღწერილი იყო. თუ მის თხზულების ამ ნაწილს სენია ჩხეიძის და ზაზუნა ორბელიანის ნაწარმოებების შეატყვისის ადგილებს შევადარებთ, ხვენთვის ცხადი აქმნება, რომ ომან ხერხეულიძეს წინამორბედ ისტორიკოსთა თხზულებებით უსარგებლია. მაშასადამე ომან მდივანბეგის ზემომოყვანილი ცნობა მის მატანეს წყაროების შესახებ სრული არ არის: წერილობითი წყაროების აღნიშვნა დაპიწვიება.

ომან ხერხეულიძეს თხზულება ნამდვილი მატანია: ქრონოლოგიურად აღსუსული ამბები ერთი მეორეს მისდევს. მოთხრობა მოკლეა და მშრალი. შემატანეს თავისი გულისყური განსაკუთრებით პოლიტიკურ ამბებისათვის მიუპყრია და მოვლენათა მხოლოდ გარეგან მხარეს ეხება. ამასთანავე თუშტა თვით ავტორისავე სიტყვით მას ჰსურდა მკითხველისთვის დაენახებინა „თუ ვითარითა შრომითა მიიღო (ერეკლემ) მეუობა ქრონოსის“ და „შეაერთა მან სეპტრა ორმეფობით“, თვით ომან ხერხეულიძის მატანე-ში-კი ეს ორი გარემოება დანარჩენ ამბებზე მაინც-და-მაინც განსაკუთ-

რებულის გულმოდგინებითა და დაკვირვებით არ არის გაშუქებული. ზირაქით, ორივე შემთხვევაში სკაითხი ჰაზუნა ორბელიანის უფრო ცხოვრებად და უფრო მკაფიოდ დაქვემდებარებული და აღწერილი.

უკვე აღნიშნული იყო, რომ თავით შემთხვევათა თვისებების „შემოკლებული ისტორია“ უწოდებს. შესაძლებელია აქ ავტორს თავის წყაროების შემოკლებულ ჰქონდეს ნაკულისში, მაგრამ მაინც ცხადია, რომ ისედაც მას საჭიროდ არ მიიჩნდა თავის მატერიაში ყველა ცნობები შეეტანა, რადგან ერეკლე მეფის მოდგმის შესახებ იცოდა. ერთგან ჰარდაზარ ამბობს კიდევ: „ესევეთაჲნი გამარჯვებანი ირაკლი მეფისაგან უანგარიშორი არიან და ამად ყოველივე ვერ მოვიხსენეთ, არამედ იგი აღვრიცხეთ, რომელი ღირსად-ხსოვისა იყო და სხვანი მრავალნი გამარჯვებანი დაეიდუმეთ“-ო (იქვე, წიგ. 495, ჭიკ. 269). მაშასადამე ომან ხერხეულიძეს მხოლოდ მსხვილისა და „ღირსად-ხსოვისა“ ამბების აღწერის მიზნად სჯეროდა.

ომან მდივანბეგის ნაშრომი ს. სიციხისა და ჰაზუნა ორბელიანის თხზულებებისაგან თარიღებით უხვად არის შემკული. სხვათა შორის სკულის-ხშირთა, რომ თარიღები ხერხეულიძეს ნაწარმოებში ათთ-ათლას კარდა ქრთიანთ-კი არ არის აღნიშნული, ანამედ „შობითგან ქრისტიანთ“.

მის ენაში უკვე შესინჯულია რუსული სიტყვები: „ვერსი“ (იქვე წიგ. 484, 487 და 491, ჭიკ. 254, 258 და 269) დაჯის მაგიერ და „ურეგულო ჯარი“ (იქვე, წიგ. 484, ჭიკ. 254). გასაცხადია აგრედვე, რომ ომან მდივანბეგი „ახალციხეს“ მაგიერ „დისის“-ს სწერს (იქვე წიგ. 478, 491 და 493, ჭიკ. 246, 264 და 266). ამიტომ შეიძლება აღნიშნულ ეთიქს კიდევ. იქნებ ჩვენ შემთხვევათა ამ შემთხვევებში სხარულ, ან ოსმალურ წყაროებით სარგებლობდა, მაგრამ აქ სულ სხვა მიზეზია: თუმცა უსაკვირველია, მაგრამ ერთგან ომან ხერხეულიძე ახალციხეს ისევე უძახდა, როგორც თურქები უძახდნენ.

შემოთქმულიათგან ირეკლე, რომ ომან მდივანბეგ ხერხეულიძის მატია-ნე, ვითარცა საისტორიო ნაწარმოები, მაინცდამაინც დიდი არაფერია და პაპუნა ორბელიანისა ხომ ძალიან ჩამოუვარდება. მხოლოდ ერეკლე მეფის მოღვაწეობის შესასწავლელად, როგორც საისტორიო წყაროს, მასაც რასაკვირველია თავისი მნიშვნელობა აქვს, განსაკუთრებით 1758 წლითგან მოყოლებული ბოლომდის.

„შემოკლებული ისტორია“ ზირაქელ და წიგნისაში აღნიშნულ მ. ბროსის ქრისტიანთა კრებულში (II ნაწილი, გვ. 475—500), ხოლო აქეთგან ზ. ჭიჭინაძემ გადაბეჭდა (საქართველოს ცხოვრება, ტფილისი 1913 წ. გვ. 241—276).

ზომიერული საკორექტურო შემდგომის განწორება.

გვ. სტრ.	უნდა იყოს:	გვ. სტრ.	უნდა იყოს:
127	ქრისტიანეთა	2135	შენ. მარკვარტის
329	მარტულობა	247	თავდაპირველს
3	შენიშვნა	2723	სომხეთი
410	სენაკისარი	284	უკუნიქტეს
56	(TP. V),	2815	ქღვასო
56	ქსიტვია—	2914	თსხულებას
57	წმიდანი	3034	დმერთმან
523	დაწკრილსა	3317—18	შეუძლებელიც
524	ასურელ	3337	მოიპოვება
528	აგროთეე	340	განზრას
529	ცსორებათა	3514	უთველ
616	ქარტაჲ	3717 (bis).	უგუნას
622	განდებად	3721	უჯმარ
630	ასკენისათვის	3737	ტელიშ.
715	ტელიშისეული	380	ნაწარმოებად
717	”	3910	შემთხვევას
83	გარდაცდეს	402	ანაკრიფული
89	თსხულებას	407	ერისთავობას
810	ჭქობრდა	4024	შეთსხვის
8	შენ. 3	412	მამათა)
933	ხელნაწ.	4110—11	შემ—თხვევასში
134	ამბა	4115	იხილანა
1523	ტყუით	4221	მოქცევაჲ
1526	განცვიფრებული	4227	დასაგლეო
1611—12	სიმდაბლს	447—8	სახელად
1613	სარკინოზიფე აბო	4423—24	ისმით
1616	პერობილს სჯულს	4424	შეტკმენეს
1616	პერობილს	4436 (შენ.)	კასაჲ
1715	მცენარისათვის	4513	ლაშქრითურთ
1810	იყუნენ	484-5 და 28--29	მოღვაწეებაჲ
198	სიბანისძქსეით	491	დაფუძებას
1920	und	498	დაბადებადი
1926	ამგვარ	490	ეკლესიასში
1930	ურმა-და	4923	ადუწერელობით
200	Abriss		
200	Kaisergeschichte		

გვ. სტრ.	უნდა იყოს:
547—8	უფრო
5423	კაშივრძელედესო
555	თანაწარგვჯედ
5512, 52 —20	ესთეტიური
5526	სასწაულთმოქმედება
5629, 31	terminus
5834	საძთელმა
5938	ასეთია
6024	ვითომც
6028, 32	ისწაკ
6034	მუთასიმის
614	ეოფილიყო
6129	დიდედის
629	მომითხრნენ
6217	მერსულმა
6218	კამორკვეული
6237	აქამომდე
633	მისისათაჲ
6535	„კასტი“ მეტი
6535	მის
6535	კვკვრდა
665	კატა
6610	ხორჩინელი
6622	ვიტუჯ
6632	სმენილი
675	დანარჩენთ
6832	კარემოება
6814	სხუა[დ]
691	იძულეებული
4	სხუა[დ]
6914	მსმენელისა
702	მოწადინებული
703	შემთხვევასში
711	სხუა
7136	ზარზმელის
725	კლდოანსა
726	მოხსენებული
7319	დასხნენ
747	კარემოება
7511	მრავალფერო
761—2	მთაწმიდელის
7615	განაწესა
7937	ვთქუა

გვ. სტრ.	უნდა იყოს:
8235	ეფრემისნი
843	უაგო
8633	ეკლესიისათვის
8710	მრავალჯერ
8730	თსხულებაში
8827	მეთოდით
9012	ისტორიკოსის
9121	ეფრემის
9131	ისტორიის
9331—32	თარგმან[ება]ნი
969	კარეუნისა
9625	საბერძნეთშიც
9820	ძველისავე
1033	თანაშეტყუებისაგან
10612	საყურადღებო
10625	ენაწელიანობა
10918	საეკლესიოდას
10935	Patr.
1115	საძიებელი
1115	კამოგვეფას
11111	ესმა
1132	აგრეთვე
11421	მროველს
11430	მროველს
11431	ზირველთაგანთა
115	ძის წული
11533	შთამომავლობით
11536	„მქრდა ქრ“-ს
11538	ისტორიის
1166	იაფეტის
11724	მოუკვეცია
11724	კან-ონ
1202	დაბადებისთვის
12014	მწერლობაშიც
12023	ბიბლიოფონს
1226	სეთის
12221	ზგდა
12311	მიმსგავსებულად
12610	კამოუღკარია
12613	ეურადღებას
12730	მინაწერში
12810	ჯუანშერსაც
12822	ვოლკასა და

გვ. სტრ.	უნდა იყოს:	გვ. სტრ.	უნდა იყოს:
1315	თუმცა	18037	მეთოდლოურ
13523—24	ბორცისლისათა	18235	რუქნადდინის
13610	ბაგრატი III-მდე	1835	წინამორბედს
14526	თავდაპირველად	18331	სახელგანთქმულს
1485	მემატიანი	18510—11	რა-ადენ
1491	აფხაზეთისათა	1866	ენამბრობისა
14918	ქუთათის[ი]სა	18613	გელმწიფეთა
1536	ცნობისაკებრ	18634	ქცევითა
1541	მრავალგზის	18636	ამბობს:
15428	მდაბალ	18714	როგორღა
15526	მკვდრ	18722	რომ
15810	ბუნებით	18730	მბრალბედეს
15828	ისტორიკოსსავით	1883	ქსევითარნი
15915	აღქმანდრე	18918	გმა
1632—3	ნადირობისა	1908	სიუყარულის და
1647	ბრძლისათა	19011	განსაკუთრებით
16417	მრავალთა	19228	გვრჯახოსანი
16513	უნებლიედ	19334	გადაბმული
16613—14	ისიბლუბა	19419	მოკერებისანი
167	უღმბოვლობა	19422	ქვემოთმუყანად
16713	რუქნადდინ	19428	დაწვრილებით
16830	ინდიკტიონს	19420	სიტყუამან
1693	სწუთროსამან	19619	უმწვერვალეს
16924, 29	რუქნადდინ	19710—11	<i>ქიძისადავროსქის</i>
16912—13	ძვევემოხილმა	19727	დოვლს
1716	რუქნადდინის	19813	ამბობს
1719	და	1998	დავითის
17312	ბუნებით-მეტყუელებსა	20124	გადაწყვი
17419	ამირსხასარი	20132	მისცნა
17430	უკთლუარსლანის	20228	წრეების
17516	მკისისხლობისა	20230—31	იქარვებს
17522	გვრჯახისამან	20514	ნიშამბურისა
17523	ადფროთოვანებულთა	2064	სიტყუაცა
17533—34	მიქქიდრიკა	2067	დიმიტრი
17523—24	სიოთაქიზითა	2072	მოსხმალვსა
1761—2	გლასკეთა	20932	გათავდების
17828	სხასხეტიისაგან	2109	სარკებლობს
17915	ხლუტარსოსს	21022—23	მეუწუნარებლობის
17917	ადქეგლნა	21117	ჩინგის უანისათა
17920	კეთილ	21530	იუსტინიანეს
17923	სახუგო	2166	მეუფნი
17929	ისტორიანს	21624	უდროობას
1805	რუქნადდინის	2172	ქრონოლოგოური

გვ. სტრ.	უნდა იყოს:	გვ. სტრ.	უნდა იყოს:
218 ₁₀ —11	აზღვარა	265 ₂₆	სხვა და სხვა
218 ₂₈	ბავრატ	268 _{31,36,38}	1724
219 ₁₈	ბავრატ	277 ₄	B.,
225 ₁₇	სემომთყუანელი	280 ₄	წელთაღრიცხვით
227 ₁₀	შინაარსს	281	საგანს
228 ₃	ღამატ.	282 ₂₇	კომპილტორები
233 ₆	შეიძლება ამ წიგნითგან	282 ₂₉	სამეთოდოლოგიით
234 ₅ —6	ქორთიკონის	284 ₄	მწიგანიფულობას
234 ₃₀	მუსულმანი	288 ₁₂	სუნქორნიზმის
243 ₂₈	ცამალაშქრება	295 შენ. 2	ეურადღების
244 ₁₅	ჭქინლას	302 ₂₇	ვაზირობა
246 ₁₀	Vazd	304 ₂₀	სხვა გვარ
248 ₈	სარზიმის მონასტრის	321 ₂₀	ისტორიკოსი
248 ₁₂	ლითოკრაფიული	324 ₁₈	„ოგალანახული“-ა
248 ₂₃	ქკს რუ	325 ₃₂	იყო
250 ₂₉	(მდივანთუხუცესობა)	326 ₃₃	თუ იყო
254 ₃	ცხოვრება	328 ₁₂	ამბავს ეხება
255 ₉	სრულებით	331 ₃₀	ფიქს შად
256 ₂₇	წიგნთსაცავის		

ამ წიგნის ზანდუკი.

წინასიტყვაობა	გვ. VII—VIII.
ქართვან და შემოკლებულ სიტყვების განმარტება	გვ. IX—X.
შესავალი	გვ. XI—XXXVI.

ამ გამოკვლევის მიზანი XI. ქართულ საისტორიო მწერლობაში წყაროების შესწავლას ჯეროვანს ყურადღებას არ აქცევენ XI. ქცის საკითხი და მისი მხოლოდ გარეგანი განხილვა XI. ქ. თანამედროვე მწერლობამ ქართველ ისტორიკოსთა პიროვნებისა და მიმართულების მიზნისა და მეტოდების გამოკვლევას და გათვალისწინებას უნდა მიაქციოს ყურადღება XII. ჩვენ მწერლობაში გაბატონებული მეწე ჩვეულება წყაროების დასახელების დროს XII. ქართ. თანამედროვე საისტორიო მწერლობის ცალმხრივობა და სრული გულგრილობა ქართ. მარტკლთა და წმიდათა ცხოვრებათადმი XII—XIII. ამის სამწუხარო შედეგი XIII. რატომ არის რომ ამ წიგნში ქართ. საისტორიო მწერლობის ეს დარგი სხვა დარგებთან ერთად და თანასწორად არის განხილული XIII. ქართველ საეკლ. ისტორიკოსების თხზულებების განსაკუთრებული მნიშვნელობა ქართ. საისტორიო მწერლობის განვითარების შესწავლისათვის XIV. რომელ საუკუნოების მწერლობაა განხილული ამ წიგნში XIV. საისტორიო მწერლობის სხვა და სხვა სახის ქართული ტერმინები XIV—XVII. აზრი საისტორიო მწერლობის მთავარ დარგებად დაყოფის შესახებ XVII. ქართველ ისტორიკოსთა აზრი მის შესახებ თუ რის შეტანა შეიძლებოდა ისტორიაში XVIII. ისტორიის მთავარი მიზანი XVIII—XIX. ქართულ მწერლობაში მიღებული მოძღვრება იმის თაობაზე, თუ როგორ და რაგზით უნდა დაწერილიყო სამაგალითო საისტორიო თხზულება XVIII—XIX. მოძღვრება წყაროების შესახებ XIX. ზებირ წყაროების აუცილებელ თვისებების შესახებ და შესაფერისი ტერმინები XIX. მოძღვრება საისტორიო-სამწერლობო ტენიკის შესახებ და კარგად შემუშავებული შესაფერისი ტერმინოლოგია XX—XXVII. საისტორიო თხზულებები წინდაწინვე შემუშავებული გვემისდა მიხედვით ყოფილა დაწერილი და ამის დამამტკიცებელი მაგალითი XX. სამწერლობო გვემა და თბრობის წესრიგი და მათი შესატყვისი ტერმინოლოგია XXI—XXII. სიტყუაჲ და ლექსი, მათი თაღაპირეული და მერმინდელი მნიშვნელობა XXII—XXIII. საისტორიო თხზულებათა ნაწილების აღმნიშვნელი ტერმინოლოგია XXIII. საისტორიო

თხზულებათა შემოქმედების გამომხატველი და აღმნიშვნელი ტერმინები XXIII—XXVI, საისტორიო სხვადასხვა თხზულებათა ავტორების სხვადასხვა სახელები XXVI, საისტ. ნაწარმოების აღწერის ტენიკა XXVI—XXVII. მოძღვრებანი საისტორიო თხზულებათა შესაფერ ენის შესახებ XXVII—XXVIII, რიტორობის კელოვნება ისტორიაში XXVIII, მოძღვრება საისტორიო ნაწარმოებების სიგრძე—სიდიდის შესახებ XXVIII—XXIX, საისტ. თხზულებათა გარეგანი სახე XXIX, წიგნის ანდერძი და ზანდუკი XXIX—XXX, რა არის გადარჩენილი ქართ. საისტ. მწერლო-ბითგან და რა არის გამოკემული XXX, შენახ. ქართ. სამოქალაქო საისტორიო წყაროების ცალმხრივობა და ამის მიზეზი XXX—XXXI ქართ. საისტ. მწერლომის საზოგადო მიმდინარეობა XXXI—XXXII, ელი-ნურობის გავლენა XXXII, სპარსულ წყაროებით სარგებლობა XXXII, რამ შეუწყო ხელი ძველ ქართულ საისტ. მწერლობის მაღალხარისხოვან განვითარებას XXXII—XXXIII, ქართ. საისტ. აზრისა და მწერლობის მოკლე საზოგადო მიმოხილვა და დახასიათება XXXIII—XXXIV, ქართ. ისტორიკოსთა აზრი ადამიანისა და კაცთა ნათესავის სულიერ-გონებრივ ბუნებისა და თვისებებზე XXXIV—XXXV, აღზრდის ყოვლად შემძლებლობა და ჩველი ბავშვის ტვინის თვისება გიორგი ხუცეს-მონაზონის აზრით XXXIV—XXXV, დავით აღმაშენებელისა და თამარ მეფის ისტორიკოსების შეხედულება „თანამართამთავლობა“-ზე და მოძღვრება „წინათგანჩინებულების“ შესახებ XXXV—XXXIV, საკელმწიფო მოღვაწის მოქმედების ნაცოფიერებისათვის საჭირო პირობები XXXVI, ნიკოლოზ კათოლიკოსის აზრი ეროვნებათა თანდაყოლილი სულიერ თვისებების შესახებ XXXVI.

მარტკლობანი და წმიდათა ცხოვრებანი გვ. 1—11.

საითგან წარმოიშვა ქართული საისტორიო მწერლობა 1. მარტკლობანი საეკლესიო—საისტორიო მწერლობის უძველესი დარგია. მარტკლთა აღსასრულის ხსოვნის დღესასწაული მსოფლიო ეკლესიაში 1—2. წმიდანი მსოფლიო ეკლესიაში და წმიდათა ცხოვრებანი პირვანდელი და გადაკეთებული 2. წერილის სახედ აღწერილი მარტკლობანი: წა შუშანიკისა 2—3. საკითხავის და ქადაგების სახედ აღწერილი მარტკლობანი: აბო ტფილელისა 3, არ ჩილისა 3, დავით და კონსტანტინესი 3, რაქდენისა 3, ქართული უძველესი მარტკლობანი 3—4: შუშანიკისა 3—4, ევსტათე მცხეთელისა 4, ცნობა წა ნინოს წამებათა შესახებ 4, ცხრათა ძმთა კოლაკლთა 4. ქართველ მარტკლთა და წმიდათა ძველ ცხოვრებათა ხელმეორედ დაწერა და გადაკეთება 5 და ამის მიზეზი 5: ძველის დაკარგვა 5, ძველის უფარგისად მიჩნევა 5. ათსამეტ ასურელ მამათ გადაკეთებული და ხელმეორედ დაწერილი 6ანი 5. ფილოსოფიურ და საღვთისმეტყველო საკითხებით გატაცების კვალი წმიდათა გადაკეთებულ ცხოვრებებში 5—6. იოანე ზედაზნელის ცნის „განმანახლებელი“ არსენი კათოლიკოსი და მისი მიწერმოწერა ამის თავობაზე 6—7. როდის ცხოვრობდა არსენი კათოლიკოსი 7—8. მქა ქა-ს და ჯუანშერის შეცდომები 7—8. მარტკლობათა და

ცათა განმებასლებელნი და განმავრცელებელნი ისტორიულს ამბებს ნაკლებ ყურადღებას აქცევდნენ და უფრო ფილოსოფიურ და საღვთისმეტყველო საკითხებით იყვნენ გატაცებულნი. ამის ნიშნუში არსენი კზის თხზულებითვან 8—9. პირველი თხზულებები ძველი მოძღვრებისა და მდგომარეობის კვალის წარბოცის სურვილის გამოც ყოფილა გადაკეთებული, ამის მაგალითი ასამეტ ასურულ მაცათა გადაკაზმულ ცხოვრებაში 9—10. განახლებულ და გარდაკაზმულ თხზულებათა მნიშვნელობა 10—11.

იოანე ძე საბანისი. გვ. 11—19.

იოანე საბანის ძის განსაკუთრებული მნიშვნელობა 11—12. მისი თხზულების გვემა 12. მისი სამწერლობო მოღვაწეობის დამახასიათებელი თვისებები. პოეტური ნიჭი და ღრმა აზროვნება 12—13. იოანე საბანის ძე აბო ტფილელის არც პირად სათნოებით იყო გატაცებული, არც აღმსარებლობით მოღვაწეობით 13—14. იოანე საბანის ძის მთავარი მიზანი იყო იმდროინდელ პოლიტიკურ და სარწმუნოებრივ მდგომარეობის დასურათება 14—15, რომ ამით აბოს მარტკლობის მნიშვნელობა ქართულ ეკლესიისათვის გამოერკვია 15—16. იოანე საბანის ძე ეროვნულ—სარწმუნოებრივ თვითშემეცნების მქადაგებელი იყო 16—18. იოანე საბანის ძის ღვაწლი 18—19.

ცხოჩება და წამება კონსტანტინე-კახასისი. გვ. 19—24.

ავტორის თანამედროვეობა და ცნის დაწერის წელიწადი 19—20. ავტორის აზრი საეკლესიო—საისტორიო მწერლობის გაჩენისა და განვითარების შესახებ 20. ცნის სიმოკლე და ცნობათა სიმცირე 21. მოწამე კონსტანტინე-კახაძის ვინაობა და პიროვნება 21—22. ბულა თურქის შემოსევა საქართველოში, კახას შეპყრობა და წამება 22—23. კახას შეპყრობისა და წამების თარიღები 23—24. ამ თხზულების ღირსება—ნაკლის საზოგადო დაფასება 24.

ქართული საეკლესიო ისტორიის ორი მთავარი საკითხი ქართველ—სომეხთა სარწმუნოებრივ განყოფისა და საქართველს გაქრისტიანების შესახებ 24—25.

არსენი კათოლიკოსი. გვ. 25—29.

როგორ გაჩნდა არსენ კათოლიკოზის ნაწარმოები 25—26. არსენის ძირითადი შეხედულება ქართველ—სომეხთა განყოფის შესახებ და კირიონ კათოლიკოზის აზრი 26—27. არსენის აზრი განხეთქილების პოლიტიკური მიზეზის შესახებ 27—28. ეროვნული თვალთს აზრისი და ელფერი სარწმუნოებაში 27. სომეხთა დღალტი მართმადიდებლობისათვის წინასწარ იყო აღნიშნული 28. სომეხთა ავტოკეფალიის უკანონობა და დოგმატიკური ცოდვა არსენის აზრისამებ 28. არსენი კათოლიკოზის დუმილი საქართვე-

ლოს განმანათლებლის შესახებ 28—29. არსენის თხზულების მოკლე დაფასება 29.

წა ნინოს ცხოვრება გვ. 29—38.

წა ნინოს შატბერდისეული ცა და სხვადასხვა ცნობები წა ნინოს შესახებ 29—30. რა დანიშნულება ჰქონდა შატბერდისეულს ცას 30—31. საქართველოს ეკლესიას თავისი საკუთარი განმანათლებელი ჰყავდაო 31. წა ნინოს ძველ ციფან შერჩენილი კვალი შატბერდისეულს ცა-ში 31—32. შატბერდისეული ცის ყალბსათურიანობა და ამის მიზეზი 32—34. შატბერდისეულ ცის მინაწერი და სხვადასხვა აზრი მის შინაარსის შესახებ 31—35. ამ მინაწერის ნამდვილი და ალღეგორიული შინაარსი 35—36. წა ნინოს მოღვაწეობის მნიშვნელობის შეუგნებლობა წინათ, შეგნება შემდეგში და მის განსაკუთრებული თაყვანისცემასზე ზრუნვა 35—37. შატბერდისეული ცის დაფასება 37. ცის ზოგიერთი წყაროები 37. შატბერდისეულ-ქელიშისეულ ცათა გამოცემანი 37—38.

მოქცევაჲ ქართლისაჲს მატიაჲ გვ. 38—45.

როდის უნდა იყოს შედგენილი 38. ამ მატიაჲს ორი ხელთნაწერი 38—39. ცნობები მატიაჲს წყაროების შესახებ 39—40. მატიაჲ გამოკრებულად აღწერილი ყოფილა 39. მქცჲ ქა ერთად ერთ და უძველეს ქართულ სამოქალაქო ძეგლად ვერ ჩაითვლება 39. მატიაჲ მე-IX-ე საუკუნეშია შედგენილი 40—41. მემატიაჲს მიზანი და აზრი ქართველთა კავკასიაში დასახლების შესახებ 41—42. მატიაჲ ვიწროდ არის შემოფარგლული და ერთფეროვანია 42. მისი ნაკლი და ღირსება 42—43, გამოცემანი 43.

სტეფანე მტკეჲარი ეპისკოპოსი გვ. 43—47.

როდის არის დაწერილი გობრონის წამება 43—44. კაცთა ნათესავეისათვის განკუთვნის ღვათების სხვადასხვა საწურთელი საშუალება 44. რა მნიშვნელობა აქვს სტეფანოსის აზრით წარსული ცხოვრების მოთხრობას 44—45. აბულკასიმის შემოხვევა სომხეთში 45 და საქართველოში 45. ჯავახეთისა, აქარისა, შავშეთისა და არტაანის მდგომარეობა იმ დროს 45. ყველის ციხის გარემოდგომა, აბულკასიმის სამხედრო მოქმედება და ციხის აღება 45—46, გობრონის შეპყრობა და გამაჰმადიანებად იძულება და მოწამებრივი სიკვდილი 46. სტეფანე მტკეჲარის სხვადასხვაგვარი მსჯელობა გობრონისა და სამბატ სომეხთა მეფის მარტკლობათა შესახებ და ამის მიზეზი 46—47. სომეხთადმი სიძულვილი და ამის მიზეზი 47. გობრონის „წამების“ მნიშვნელობა 47.

გიორგი მერჩუღი გვ. 48—61.

გიორგი მერჩუღის პიროვნება, ნაწარმოები და მის აღწერის თარიღი 48. ისტორიკოსის მიზანი 48—49. მის თხზულების დანიშნულება 49.

გრიგოლ ხანთელის ცნის შესავალი 49. გიორგი მერჩულის თხზულების მთავარი ჰანგი და დედა აზრი 49—52; მონაზონურ ცხოვრებით აღტაცება და მღვდელობის უპირატესობა 49—50. ეკლესია, როგორ ესმოდათ გრიგოლს და მერჩულს ეს სიტყვა 50—51. სამონასტრო ეკლესიების უპირატესობა 51. მონაზონთა დამოუკიდებლობა და ბატონობა საქართველოში 51. გრიგოლ ხანთელისა და მის მოწაფე-მომღვაწთა, მათ შორის ისტორიკოს გ. მერჩულის მაღალი ესთეტიკური გრძნობა 52. ბუნების სილამაზით აღტაცება და გ. მერჩულის აღფრთოვანებული აღწერილობა 52—53. გ. მერჩულის პოეტური აღმწერლობითი ნიჭი 53. გ. მერჩულის ზეპირი წყაროები და მათი დახასიათება 53, წერილობითი წყაროები: გრიგოლის მიერ დაწერილი ნაწარმოები და წერილი 53—54. თხზულების აგებულება: როგორ არის მოთხრობაში მომქმედ პირთა მოღვაწეობის აღწერილობა განაწილებული 54. ავტორს ყველა ცნობები არ შეუტანია თავის ნაწარმოებში და მოთხრობა შემოკლებია 54—55. სასწაულთმომქმედების აღწერილობა გ. მერჩულის თხზულებაში 55—56. გრიგოლ ხანთელის ცხოვრების „განმანახლებელი“ ბაგრატ ერისთავი-ერისთავი და მის მიერ შეტანილი სასწაულთა აღწერილობა 56. როდის „განუხლებია“ მას გ. მერჩულის ნაწარმოები 56—57. თხრობის წესი გრიგოლ ხანთელის ცნაში 57—58. გ. მერჩულის თხზულების ცნობების ქვეშეპირტება 58—60. ისტორიული შეცდომა ერთს სასწაულთმომქმედების აღწერილობაში 60—61.

ბასილი ხარზშემლი წინამძღვარი გვ. 61—72.

ბასილი ხარზშემლის ვინაობა 61. როდის არის დაწერილი სერაპიონ ხარზშემლის ცნა 62. ცნა ხელუხლებლივ არ არის შენახული 62—63. ბასილ ხარზ. შეხედულებანი საეკლესიო ისტორიაზე: თვითოეულს ხანას ჰყავს მოღვაწეები 63, მათ ცნათა აღწერა სათანადო საქმეა 63, საცილობელი აზრი თანამედროვე მოღვაწეთა ღირსების შესახებ და ბასილის შეხედულება 63—64. სერაპიონი ყოფილიყო მსგავს არს პირველ წანამათაო 64. რა მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა სერაპიონის ცნას 64. ცნა ეკლესიაში წესაკითხად ყოფილა დაწერილი 64. სერ. ცნის წყაროები 64—66: რა ეკუთვნის პირადად თვით ავტორს 64—65 და 66, ხარზის კედლის წარწერა 65. მიქელ პარეხელის ცნა 65, სერაპიონის თანამგზავრის და თანამშრომელ ძმის ნაამბობი 65—66, გიორგი მაყუყურელი ეპისკოპოსი 66. ზეპირ წყაროების თვისებათა დახასიათება ავტორის მიერ: მათი თვთმზილველობა და უტყუელობა 67. ბასილი ხარზ. როგორც ისტორიკოსი 67. მისი თხრობის გეგმა და წესი 67—68. თხრობის გეგმისა და წესის შესახები ტერმინები 68—70. თხრობის წიადსღვის მიზეზები 69—70. ბასილი ხარზ. თხზულების ღირსება 70—71. ზოგიერთ სასწაულთა დაუჯერებლობა 71. ბასილ ხარზ. ნაწარმოების დიდი ნაკლიუთარობა 71—72. სერაპიონ ხარზ. ცნა როგორც საისტორიო წყარო 72.

გიორგი მთაწმიდელი. გვ. 73—84.

გიორგი მთაწმიდელის საისტორიო თხზულება 73. გიორგი მთაწმიდელი როგორც ეფთჳმეს მოღვაწეობის განმავრცელებელმა. იესი და ეფთჳმის ცა და მოღვაწეობა თავის მომავალ შრომის ნაყოფიერებისათვის შესწავლა 73—74. რა გარემოებამ წარმოშვა გიორგი მთაწმ. საისტორიო შრომა 74—75: ბერძენთა ბრძოლა ქართველ ბერების წინააღმდეგ და ბერძენ-ქართველთა გამწვავებული ურთიერთობა და ეროვნული სიძულვილი 74—75. გიორგი მთაწმ.—ის საზოგადო ოპტიმისტური შეხედულებანი კაცობრიობის ცხოვრებაზე: ღვთაებას კაცთა ნათესავის წარმატება ჰსურს და ყოველს ხანას ღირსეულს სასარგებლო მოღვაწეებს მიუვლენს სოღმეო 75—76. სასულიერო საისტორიო მწერლობის წარმოშვა და მისი აუცილებელი საკიროება 76. გიორგი მთაწმ. აზრები საისტორიო მწერლობის მეთოდებზე. 76—79: რა პირობები უნდა აესრულებინა არა თანამედროვე ისტორიკოსს, რომ მისი საისტორიო შრომა სარწმუნო ყოფილიყო 76—77, თავით თვისით არა რაას მოთხრობა 77, ზეპირ წყაროების აუცილებელი თვისებები 77—78. ნივთიერი წყაროები: საქმენი, რომელნიც დუმილით წამებენ და ემამაღლა ქადაგებენ ღვაწლთა, რადარა მიაჩნდა გიორგის ნივთიერ წყაროდ 78—79, ნუსხა და მის უტყუველობის პირობები 79. გიორგი მთაწმ. საისტორიო მეთოდების საზოგადო დაფასება 79. აეტორს წინდაწინვე გვგმა ჰქონია შედგენილი 97—80. ვეგმის დარღვევის მიზეზი 79—80. გიორგიმ გაცილეთათ მეტი იცის გიღრე მოთხრობილი აქვს 80. მოთხრობა მოკლითა სიტყვთა და ამის მიზეზი 80. თავისი მეთოდოლოგიური მოძღვრება აეტორს სინდისიერად განხორციელებული აქვს 80—81. გიორგის თხზულების ცნობების უეჭველობა და სიმართლე, წყაროებით ზედმიწევნით უსარგებელია 81—84: იოანე მთაწმიდელის ღვაწლი და მნიშვნელობა თავის შვილის სამწერლობო მოღვაწეობაში სწორედ არის დახასიათებული 81, ეფთჳმის ნათარგმნ წიგნების ნუსხის უტყუველობა 81—83, ეფთჳმის დაუტხრომელი სამწერლობო მოღვაწეობის დახასიათება და მისი სრული სიმართლე 83—84.

გიორგი ხუტეს-მონაზონი. გვ. 84—91.

მისი ენაობა და თხზულება 84. მრავალმხრივ გამოთქმული სურვილი, რომ გიორგი მთაწმ. ცა აღწერილი ყოფილიყო და სხვადასხვა გვგმა 84—85. რა მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა აეტორის აზრით გიორგი მთაწმ. ცას 85. გიორგი ხუტეს-მონაზ. თხზულების გვგმა: ცა ორ მთავარ ნაწილად იყოფება და თვითოეული მათგანი განსაკუთრებულ საკითხს ეხება 85—86. რა საკითხებს ეხება სიტყუათა სარბიელი ამ ორ მთავარს ნაწილში 86. თხრობის წესი 86—87. აეტორს თავის თხზულებაში ყველა ცნობები არა აქვს შეტანილი რომელიც-კი მან იცოდა, მხოლოდ უმთავ-

რესი აქვს მოთხრობილი 86—87. გიორგი ხუტ.-მონ-ის წყაროები და დახასიათება 87. თავის თხზულების მეორე ნაწილში ისტორიკოსი მოთხრობილის თვითმიწველი და თანადაძმუდარია 87. თავის მასწავლებლის ღვაწლის შედარებითი დაფასება და მეთოდი 88. თხზულების ენა და ისტორიკოსის პირადი გრძნობა 88—90. გიორგი მთაწმ.-ის უკანასკნელ წუთების საუცხოველ აღწერილობა და მის პიროვნებისა და ღვაწლის მშვენიერი საზოგადო დახასიათება 89—90. გიორგი ხუტ.-მონ.-ის თხზულების საზოგადო დაფასება 91.

ეფრემ მცირე გვ. 91—111.

ენობები ეფრემ მცირეს შესახებ, სადაურობა, თხზულებები და მასწავლებელი 91—92. მისი თანამშრომელი 91—92. ეფრემის სიკვდილი 92. ეფრემის მრავალმხრივი ნიჭი 92. ეფრემი როგორც მეცნიერი ფილოლოგოსი და მთარგმნელი 92—93; მისი აზრი დედნიდან თარგმნის უპირატესობისა და ღრა უეჭველობის შესახებ 93, მთარგმნელმა დედანი ხელუხლებლივ და სისწორით უნდა დაცესო, არც ზედწარწერილის შეცვლა შეიძლება და არც თხზულების მთლიანობის დარღვევა 93, სხვადასხვაგვარი თარგმანი და რანაირი უნდა ყოფილიყო სამაგალითო თარგმანი 93—94, რა უნდა სცოდნოდა კარგს მთარგმნელს 94, ძველ თხზულებების თარგმნის დროს დედნის ღრმა სიტყვების აზრის შეგნების აუცილებლობა და ამის ხელშემწყობი საშუალებანი 94. რა არს ლექსიკონი 94—95, ეფრემის მთარგმნელობითი მოღვაწეობის დამახასიათებელი თვისებები 95.

ეფრემ მცირეს შემსწორებლობითი და სარედაქტორო მოღვაწეობა 95—99: ეფრემის აზრი ძველ თარგმანთა ღირსება-ნაკულევენების სხვადასხვა მიზეზების შესახებ, მსმენელთა სისწრაფე, დედანი და გადამწერალთა მიერ განყენა 95—96, სამწერლობო ნაწარმოებების სხვადასხვანაირი სახელი, სრული, გამოკრებული შემოკლებული და ერთ წიგნად შეკრებული თხზულებები 96—97, ტექსტის სხუებრობაჲ 97 და ამის სხვადასხვა მიზეზი, ძველისივე წაყოლება და მიყენა 97—98, ძველ თარგმანის ტექსტი ჯერ ისტორიულად უნდა განხილული და აღდგენილი იქმნეს და შემდეგ დაფასდესო 98—99, ეფრემ მცირეს სიფაქიზე და მეცნიერული სიმკაცრე სამწერლობო მოღვაწეობის დროს 99.

ეფრემ მცირე როგორც მთარგმანებელი და ლექსიკოგრაფი 99—104: განსხვავება თარგმანსა და თარგმანებს შორის 99—101, ეფრემის თარგმანებანი 101, როგორც ესმის ეფრემს თარგმანება 101—102, განმარტებითი და სახისმეტყველებითი თარგმანება 102, ეფრემი განმარტებით თარგმანებს საუკეთესოდ სთვლიდა 102, წინასწარი კვლევა-ძიება თარგმანებისათვის, ცნობათა მსგავსება-არა-მსგავსებისა, განყოფისა და წინააღმდეგობის გამორკვევა 102—103, დედნების ღირსებისა და შეწყნარებულების განხილვა 103, თარგმანებისა და სხვაგვარ თხზულებათა სხვადასხვანაირი შედგენა: ვრცელი, სრულებითი და შემოკლებულ-ლიტონი ნაწარმოებნი 103—104.

ეფრემ მცირე როგორც მეცნიერი ისტორიკოსი 104—111: ეფრემის აზრი საისტორიო მწერლობის სხვადასხვა დარგის შესახებ 104—105, საისტორიო ნაწარმოებთა აღწერის ორგანიზაცია წესი 105, ლიტონოზა და სიმბოლური თხრობისა, ვინ სწერდა სოფლურთა სიტყვითა 105—106, გარდაკაზმა — მეტაფორა ასი და ეფრემის აზრი გარდაკაზმის მეთოდების შესახებ 106—107, ეფრემის ამ სამეთოდოლოგია მოძღვრების მნიშვნელობა და გავლენა პერმინდელ ქართულ საისტორიო მწერლობაზე. არსენი კათალიკოზი და წა ნინოს გადაკეთებული ცა 107—108. ეფრემ მცირეს საკუთარი საისტორიო გამოკვლევა „უწყებაჲ მიხეზისა ქართველთა მოქცევისაჲ“ და მისი მაღალი ღირსება 108—110: მისი წყაროები, მათი ნიშანდობლივი დასახელება და ზედმიწევნითი გარდმოცემა 109—110, ორი აზრი საქართველოში ქრისტიანობის პირველად გავრცელების შესახებ და ეფრემის თეორია მათ შესათანხმებლად 110. ანალოგიის მეთოდი 110. ეფრემის მსჯელობა იმაზე, თუ როდის მიიღეს ქართველებმა მირიონის კურთხევის უფლება, და მისი შეცდომა 111. ანალოგიის მეთოდი 111. ეფრემ მცირეს ღვაწლის მოკლე საზოგადო დახასიათება 111.

ლეონტი მროველი. გვ. 112—126.

ლეონტი მროველი და მისი საისტორიო თხზულება „ცა ქართველთა მეფეთა და პირველთაგანთა მამათა და ნათესავთა“ 112—113. ლეონტის თხზულების დამაზიანებელი გადამწერთაგან და მისი პირვანდელი სახე 113—114. ლეონტი მროველის საზოგადო წადილი, ქართველთა უძველეს ხანის ისტორიის აღწერა 114. ლეონტის თხზულების უმთავრესი მიზნები: კავკასიაში მცხოვრებთა და განსაკუთრებით ქართველთა ჩამომავლობისა და ნათესაობის გამოვლენა 114—119, ძველ საბერძნეთისა და ბიზანტიელ მწერალთა ცდა ამგვარ საკითხის გამოსარკვევად 115. მქცა ქჷ ამ საკითხს სრულებით არ ეხება 115—116. ლეონტი მროველის აზრი კავკასიის ყველა ერთა ერთმესლოვანი ჩამომავლობისა და ერთობის შესახებ 116. კავკასიის ერთა საზოგადო განსაკუთრებით-ი ქართველ ტომთა მამათმთავრები და ლეონტი მროველის „მეთოდი“ მათ სახელების გამოსარკვევად 116—117. ლ. მროველის აზრი ქართველ ტომთა ერთიერთმანერთ შორის ნათესავურ დამოკიდებულების შესახებ 118—119. ეს საკითხი იმდროინდელ ქართველ განათლებულ წრეებისათვის საგულისხმეო ყოფილა 119. საკითხი ქართული ენის შესახებ, ლ. მროველის თეორია მის გაჩენის თეობაზე 119—120: ქართლოსითა ენა თავდაპირველად სომხური იყო 119, როგორ და რად მოუვიდა ფიქრად ლეონტი მროველის ამგვარი აზრი 119—120, ყალბ ეფრემ ასურის წიგნის გავლენა ეფრემზე 120—121, რა მხრივ არის ლ. მროველს აზრი ქართული ენის შესახებ საყურადღებო 121. საკითხი საქართველოში მეფობის დამყარების შესახებ, ლეონტის შეხედულება და ყალბ ეფრემ ასურის გავლენა 121—122. ძვირფასი ცნობა მამასახლისობის შესახებ საქართველოში 122 და 123. ფარნავაზი, მისი უფლება, მის სამეფოს

სამზღვრები და მის მიერ დაწესებული სახელმწიფო წესწყობილება 123. ლეონტი მროველის ფარნავაზის შესახები ცნობების ღირსება 123. ქართული მწიგნობრობა ფარნავაზმა შექმნა 123. ქართლისიანთა თავდაპირველი სარწმუნოება ლ. მროველის სიტყვით და ამ ცნობების ღირსება 123—124. საიტიზო წოდებრივობის გაჩენის შესახებ და როდის და როგორ დამკვიდრდა პირველად უსწორ-შასწორობა 124—125: თავდაპირველად ქართლისიანნი ყველანი თანასწორნი და თავისუფალნი იყვნენ 124, ვინ იყვნენ აზნაურნი 124—125, როგორ და როდის მოიპოვეს მათ წოდებრივი უპირატესობა 125, რა მხრე არის ლ. მროველის ეს თეორია საყურადღებო 125. ლ. მროველის თხზულების წყაროები 125—126. ლ. მროველის საისტორიო შრომის ნაკლი და ღირსება 126: უძველეს ხანის ისტორიისა თვის თითქმის სრული უგარვისობა 126, საგულისხმეოთა XI-ს. ქართულ საზოგადოებრივ აზრისა შესასწავლელად 126 და ძვირფასია საქართ. საისტორიო გეოგრაფიის აღსადგენად 126.

ჯუანშერი გვ. 127—134.

ჯუანშერის შრომა „ცა და მოქალაქობა ვახტანგ გორგასარისა“ 127. ამ თხზულებას შესავალი და თავი აქვია 127. როდის ცხოვრობდა ჯუანშერი და როდის არის დაწერილი მისი ნაწარმოები 127—130: ჯუანშერი შეუძლებელია მე-VIII-ე საუკ. ისტორიკოსი ყოფილიყო 127—128, იგი სარგებლობს ბასილ კათალიკოსის X—XI-ს. დაწერილი თხზულებით 128, მისი ცნობა პაქანიკებისა და ჯიქების მოსახლეობის მდებარეობის შესახებ ამ ერთა XI საუკუნის მოსახლეობის მდგომარეობას გვისურათებს 128, ჯუანშერი მე-XI-ე საუკ. ისტორიკოსი იყო 128—129, მისი ცნობა წინასწარმეტყველების შესახებ თუ აგარიანთა სამეფოს შემუსვრა როდის მოხდებოდა 129, მწერალი ილარიონ ჯუანშერი 129, ჯუანშერის თხზულების ზღაპრული კილო და თ. კორდანიას აზრი ჯუანშერის თანამედროვეობისა და მის თხზულების წინაუქმო ცნობების შესახებ 129—130, ჯუანშერის მოთხრობა ბოლო ნაწილში სინამდვილეს თანდათან უფროდაუფრო უახლოვდება 130. ჯუანშერის სპარსული სტოდნია 130, იქმნებ ბერძნულიც 131. ჯუანშერის ცნობები მსოფლიოსა და ციხ ავებულების შესახებ 131. ჯუანშერის წყაროები 131. თხზულების სლაპრული ხასიათი და ნამდვილი ვახტანგ გორგასარი 131—132, ცნობებისა და რიცხვების მეტისმეტად გაზვიადება 132, სხვადასხვა საყურადღებო ცნობები ჯუანშერის შრომაში 132—133. ჯუანშერის თარიღები და მათ აღნიშვნის წესი და საფუძველი 133—134. ჯუანშერის თხზულების მოკლე საზოგადო დაფასება 134.

სუმბატ ძე დავითისი გვ. 134—137.

„ცა და უწყება ბაგრატონიანთა“ და ავტორის ვინაობა 134—135. მისი მიზანი 135. სუმბატი აზნაურთა მოწინააღმდეგე ყოფილა 135—136.

მისი მხურვალე მამულიშვილური გრძნობა 136. სუმბატის წყაროები 136. ბაგრატიონიანთა საგვარეულო მატიაზე და მისი დიდი მნიშვნელობა 136—137. ავტორის ცნობების სიმართლე და კეშმარტება 137.

მატიანს ქართლისაჲ გვ. 138—152.

სად იწყობა და სად თავდება ეს თხზულება 138. მას შესავალი და დასაწყისი აკლია 138—139. ამ ნაწარმოებში თავითან ბლომდის საქართველოს მხოლოდ პოლიტიკურსა და სახელმწიფო ყოფა-ცხოვრებაზეა ლაპარაკი 139. რაც უფრო ავტორი თავის დროს უახლოვდება მისი მოთხრობა უფროდაუფრო ვრცელი ხდება 139. თხზულებას სათაური აკლია 139. მისი შესაძლებელი სათაური და დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის ცნობა ძველ მატიაზე ქართლისაჲს შესახებ 139—140. რა ხნოვანების ნაწარმოები ითვლებოდა მაშინ ძველად? 140—141. მეორე მისი შესაძლებელი სათაური და ამ ორ სათაურის იგივეობა 141—142. ავტორის ვინაობაზე არაფერია შენახული 142, ქართლელი ყოფილა 142—143 ამის დამამტკიცებელი ნიშნები მოთხრობის ენაში 143. როდის ცხოვრობდა მემატიაზე და როდის არის მისი თხზულება დაწერილი 143—145: ბაგრატ IV-ის თანამედროვე ყოფილა, გიორგი II მეფეობასაც მოსწრებია დავით აღმაშენებლისაჲს-კი არა 143—144, მატიაზე 1072—1073 წ. არის დაწერილი 144—145. თავდაპირველად მტნე ქა ბაგრატ IV სიკვდილით თავდებოდა, გიორგი II მეფეობის აღწერილობა დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსს ეკუთვნის 145—146. მემატიაზე წყაროები 146—148: თხზულების დასაწყისში-მასალები ჰქოვებია 146, წყაროები ტფილისის ამირებისა და ქართლის შესახებ 147, კახეთის მატიაზე 147, ისტორიკოსი თავის თხზულების პირველ ნაწილში რიგრიგობით სარგებლობს წყაროებით 147. მისი წყაროები აფხაზეთის შესახებ 147—148, წა გობრანის ცხარება 148ჲ სუმბატ დავითის ძის თხზულებით არ უსარგებლია 148, ბაგრატ IV-ის შესახებ უხვად ჰქონია ცნობები, მაგრამ ყველა არ ამოჰყავს 148. ისტორიკოსის მარტივი და ბუნებრივი ენა, თავდაპირილობა და მოკლემდმოუბრობა 148. პოლიტიკურსა საკლემწიფო ამბების აღწერა მთელს თხზულებაში და ამ გვერდის დარღვევა 4 საყდრის აგების მოთხრობით 148—149. ერთფეროვანება მოაწარმეფეთა ღვაწლისა და პირად თვისებების დახასიათებაში 149—150. ისტორიკოსის სრული პირუთვნელობა 150. ავტორის სიძულვილი სელუკიან სულტანებისადმი 150. უხვი ქრონოლოგიური ცნობები და თარიღების აღნიშვნის წესი 150—151. ამ თარიღების სისწორე 151. მტნე ქა ღირსებისა და მნიშვნელობის საზოგადო დახასიათება 151—152.

დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსა გვ. 152—165.

ცნობების უქონლობა დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის სახელისა და ვინაობის შესახებ 152. მის თხზულებას შესავალი და დასაწყისი აკლია

152. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსს აუწერია შესავალის მსგავსად გიორგი II მეფობა 158—153. ისტორიკოსი მეფე დავითის თანამედროვე ყოფილა 153, ამასთანავე მეფის მახლობელი კაცად სჩანს, ნადიროზისა და მგზავრობაშიაც და სასახლეში გვირგვინოანის თანმხლები და შინაური 153—154. მეფის ალტაცებული თაყვანისმცემელი ყოფილა 154. ისტორიკოსი 45 წლის ამბების თვთმზიველი თანამედროვე ყოფილა 154. მოხიბლულია მეფის პიროვნებით 154. თ. ჟორდანისა აზრი, რომ ისტორიკოსი სამღვდლო პირია და ვითომც მოთხოვბას ღვთისმეტყველური ბეჭედი აზის, ამ აზრის უსაფუძვლობა 154—155. ისტორიკოსის ფართო და დაწინაურებული აზროვნება 155. იგი მხოლოდ სომეხთა მოწინააღმდეგეა, მაგრამ ეს გრძნობაც სარწმუნოებრივი თვისებისა არ არის 155. ღვთისმეტყველების მაინცდამაინც მოტრფიალე არა ყოფილა 155. და საერისკაცო მწერლობა და განათლება ჰქონია შეთვისებული 155. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის ნაწარმოები 1123—1126 წლებში უნდა იყოს დაწერილი 155. ისტორიკოსი მეფის პოლიტიკის მომხრეთა ჯგუფს ეკუთვნის 155—156. მისი მიზანი იყო, რომ მეფის დიდებული მოღვაწეობა ღირსეულად აეწერა და მის მოწინააღმდეგეთა ცილისწამება და უსაფუძვლო ბრალდებანი დაერღვია 155—156. იგი მეფის მოწინააღმდეგე დიდგვარიან აზნაურთა დასს ეკამათება და ამტკიცებს, რომ დავით აღმაშენებლის მიერ შექმნილმა მუდმივმა ჯარმა საქართველოში ქვეყანას მტრის მოსაგერიებლად დიდი სარგებლობა მოუტანა 156. მუდმივ ჯარის მნიშვნელობა ურჩ დიდგვარიან აზნაურთა ასალაგმავად 156—157. ისტორიკოსი ეკამათება იმათ, ვინც შეეფს აბრალდება წიგნების კითხვით არის გატაცებულიო, და უხსნის, რა მნიშვნელობა ჰქონდა მეფის ფართო ისტორიულს განათლებას მის მოღვაწეობის ნაყოფიერებისათვის 157. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსს შესავალში სხვა ქართ. ისტორიკოსებსავე ცნობები ექმნებოდა თხზულების მიზანისა, მეთოდების და საზოგადო საკითხების შესახებ 157—158. ნიკოლოზ კათალიკოზის აზრები თვითოველ ერის განსაკუთრებულ; თანდაყოლილ ნიჭის შესახებ 158. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის შეხედულება მოვლენილ და შემთხვეულ უბედურებათა ორგვარ მიზეზის შესახებ 158—159. მისი აზრები საისტორიო ხელოვნებისა და მათ მეთოდების შესახებ. 159.—160. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის გეგმა, თხზულება ორ ნაწილად იყოფა 160. პირველი და უდიდეს ნაწილის შინაარსი 160. მეორე ნაწილის შინაარსი 160—161. რასა ნიშნავს სულიერნი სათნოებანი. თ. ჟორდანის შემცდარი აზრი 160—161. ისტორიკოსს თავის შრომაში ყველაფერი არ შეუტანია რაც იცოდა არამედ შემოკლებით აქვს მოთხრობილი 161—162. ისტორიკოსს მოკლედ და მკაფიოდ დახასიათების უნარი შესწევდა 162. ოდნავი რიტორული მჭევრმეტყველება 162. შედარებითი ისტორიული დახასიათება უყვარდა 163. შედარებითი მეთოდით თავისუფლად სარგებლობა მეფის ღვაწლისა და ბუნების სიდიადეს გამოსარკვევად 163.—164. ისტორიკოსმა იცის, რომ უძლიერეს საისტორიო პიროვნების მოღვაწეობის ნაყოფიერება მის ქვეყნისა და ერის იმდროინდელი მდგომარეობითა და საზოგადოებრივ

პირობებით არის შეზღუდული 164—165. ისტორიკოსის სამაგალითო ენა. მისი თხზულების ცნობების სრული ქეშმარიტება 165.

თამარ მეფის ისტორიკოსი. გვ. 165—190.

თამარ მეფის ისტორიკოსის სახელი და გვარი დაკარგულია 165. შენახულია სპეციალურად მის თხზულების დასაწყისი 165—166. რა სათაური უნდა ჰქონოდა, ან შეიძლება ეწოდოს ამ თხზულებას 166. სათაური „ისტორიანი და გზმანი შარავანდღეთანი“ ვითარცა გამომხატველი იმ ორმაგ საკულტურო მიმართულებისა, რომლის შემთვისებელი და შემაერთებელი ყოფილა ავტორი 166. ისტორიკოსი თამარის თანამედროვე ყოფილა 167. თხზულების პირველი და უმეტესი ნაწილი 1196 წ. უკვე დაწერილი ჰქონია 167—178. სად უნდა თავდებოდეს ეს პირველი ნაწილი 168—170. მეორე ნაწილი კარგა ხნის შემდგომ არის დაწერილი 170. თხრობის წესის იგივეობა ორთავ ნაწილში: რა სიტყვებს წარუძღვანებს ხოლმე ისტორიკოსი მწუხარებისა და დიდმნიშვნელოვან შემთხვევათა აღწერას 170—171. მეორე ნაწილი ჟამითი ჟამად უნდა იყოს აღწერილი 171. თამარ მეფის ისტორიკოსის თხზულებას ბოლო დამახინჯებული აქვს და ბევრიც უნდა აკლდეს 171. თამარის მეფობის ბოლო შევსებული ქცა და ამ ცნობების სიდაურობა 171—172. თამარის ისტორიკოსის წარჩინებულობა 172, მაგრამ სამეფო კარის კაცი არ უნდა ყოფილიყო 172. თამარის შინაური ცხოვრება მან თითონ-კი არა, სხვათა ნაამბობით იცის 172—173. ისტორიკოსის აზრით ადამიანთა და სამეფოთა ბედობა ღმრთის განგებაზე და მოკიდებული 173. კაცთა საწურთელი სხვადასხვა საშუალება და მიშვების სხვადასხვა მიზანი 173—174. ისტორიკოსმა იცის, რომ ადამიანთა შორის თანდაყოლილი მემკვიდრეობითი თვისებები არსებობს 174. ისტორიკოსი ერთმთავრობის მოტრფიალე ყოფილა 174, ქართველ მეფეთა პოლიტიკის მომხრე იყო, არც დიდგვარიან აზნაურთ თანაუგრძნობს და არც ყუთლუარსლანს და მის დასს 174. ისტორიკოსის აზრი მეფეთა წინააღმდეგ განდგომის შესახებ 175. ავტორი ღრმად განათლებული ადამიანი ყოფილა, ლომობიერ და მშვიდობის მყოფელი საკულტურული პოლიტიკის მომხრე ყოფილა 175. აღტაცებულია თამარის კაცთმოყვარეობით და ზნეობრივ სიფაქიზით მისი თავდაბლობითა და სათნოებით 175—176. ისტორიკოსი რთულ პიროვნებად მოსახსნის მის აზროვნობის ორგვარი. ხასიათი 176. ზოგიერთ მის მსჯელობის ეფრო ეკლესიური თვისება 176—177: გარკვეული შეხედულება ადამიანის უპირატესობაზე 176, ქართველ-სომეხთა სარწმუნოებრივი პაექრობა და შეცილება და ისტორიკოსის თანაგრძნობა. მებრძოლ კათოლიკოსისადმი 176—177. ისტორიკოსის კანდიერი და თავისუფალი ენა: გიორგი III იესო ქრისტესთან შედარება, ხოლო თამარისა ღვთისმობელთან, ლაშა-გიორგის. ღმრთის ძის სწორად წოდება 177—178. ისტორიკოსს ელღინური წარმართული მწერლობა სცოდნია 178. და გატაცებული ყოფილა. გიორგი III-ეს ელღენთა სარდალსავით ალაპარაკებს 178. ავტორის ცნობა ზორასტრის შესახებ 178—179. ისტორიკოსი ერის კაცად,

სამეგრეო კაცად მოხანს 179. ავტორის აზრი ქვეყნისმპყრობელთა და მათ შემატყუანეთა შესახებ 179. ისტორიკოსი მოთხრობილის თვთმხილველი ყოფილა 179, განსაკუთრებით ომები და დარბაზობა აქვს დაწერილებით და კარგად აღწერილი 179—180. ავტორის ზეპირი წყაროები 180—181 და წერილობითი წყაროები ქართული საერო, საეკლესიო და ბერძენთა ძველი მწერლობითგან 181. ავტორის შეხედულება თავის მოვალეობაზე, ისტორიათა აღმწერლობა და შემასხმელობა 182. ავტორის რიტორულ ენაწყლიანობა და მოქარგულობა 182. სამაგალითო მისაზაძავი ისტორიკოსები სიტყვსმოქმედნი 182—183. მათი ვინაობა 183. ავტორის შესავალი და თხზულების გიორგი III მეფობის ამბებით დაწყება 183—184, რამდენი ადგილი უჭირავს გიორგი III მეფობას და თამარის მეფობას 184. გიორგის მეფობა მარტო პოლიტიკურ ამბების მოთხრობას შეიცავს 184. ისტორიკოსის თხრობის წესი 184. მის თხზულებების ორი ნაწილი 184. ავტორს თავის შრომის გეგმა წინდაწინვე შედგენილი ჰქონია, წინამდებარე სიტყვა 184—185. საგანგებოდ აღნიშვნა, რომ იგი თხრობის საგანს სცვლის და ახალს დიდმნიშვნელოვანს რამეს იწყობს 185. ისტორიკოსი რიტორულ ენაწყლიანობისა და პოეტურ მიმსჯავებათა დიდი მოტრფიალე ყოფილა 186—187 ამ გარემოების მაგნი შედეგი 187. ისტორიის განგრობის შიშით ავტორი მოთხრობის სამზღდერებს ზღუდავდა, განსაკუთრებით თამარის საკულტურო მოღვაწეობისა და ზნეობრივ თვისება აღწერის დროს 188—189, თამარ მეფის ისტორიკოსის თხზულების მოკლე საზოგადო დაფასება 189—190.

აბუსერიძე ტბელი გვ. 190—191.

აბუსერიძე ტბელის ნაწარმოების განსაკუთრებული ხასიათი 190. ნამდვილი საისტორიო თხზულებად ვერ ჩაითვლება, მაგრამ საგულისხმეირო ცნობებს შეიცავს 190—191. ავტორის ვინაობა, ღვაწი, მის შრომის შინაარსი და წყაროები 191. აბუსერიძე ტბელის ნაწარმოების მნიშვნელობა 191.

ლაშა-გიორგის-დროინდელი უცნობი ქართული შემატყუანე . . . გვ. 191—193.

სად არის ეს მატყუანე შენახული და მისი მოკლე შინაარსი 191—192. როდის არის მატყუანე დაწერილი 192. მისი ღირსება—ნაკულტურენება 192—193.

ქამთახლმწერელი გვ. 193—213.

ლაშა—გიორგის მეფობითგან მოყოლებული გიორგი ბრწყინვალეს მეფობამდე ერთი ისტორიკოსის თხზულება არის და ამის დამამტკიცებელი

საბუთები 193—195. ავტორს განზრახვა ჰქონია გიორგი V ბრწყინვალეს მეფობაც აეწერა, მაგრამ ესლა აკლია 195. როდის უნდა ეცხოვრა ისტორიკოსს 195—196. თხზულებას თავი აკლია 196—197. სათაურიც დაკარგული აქვს 197. რა არის ეპითაღმწერელობა და რა სახელი შეიძლება ვუწოდოთ ავტორს? 197 საისტორიო მწერლობის სხვა დარგების სახელები 197. ეპითაღმწერელი მოკრძალებული მწყურალია, მისი აზრი ისტორიის მიზანის შესახებ 197—198. ავტორის ეროვნულ-სარწმუნოებრივი თავმოყვარეობა 198—199. ეპითაღმწერელის ცრუმორწმუნეობა და გულუბრყვილობა როგორც ქართ. საისტორიო მწერლობის დაცემის გამომხატველი 199—200. ეპითაღმწერელის აზრი საქართველოს დაცემის და მოკრების მიზეზების შესახებ 200—203: უდარდებობა, გასართობებისა, ვენებათა ღელვისა და გულისთქმებათა შეუკავებელი მიდევნება ლაშაგორგისა და რუსუდანის მეფობაში 200—202, მრავალცოლიანობის შემოღება და საეკლესიო კონებათა მოტაცება 202. ეპითაღმწერელის აზრი რომ საქართველოს მოკრების მიზეზად თვით ქვეყნის გათახსიერებული ცხოვრება იყო 202. ცნობები მონღოლთა ბატონობის დამღუბველი გავლენის შესახებ საქართველოში 202—203, დიდებულ მოკვლეთა შორისი შური და შეუზრახებელი მოქმედება—საქართველოს დაცემისა და დაუძღურებისა ერთი მიზეზთაგანი 203. ეპითაღმწერელის სასოწარკვეთილებით გამსჭვალული აზროვნება, როგორც საქართველოზე მოულოდნელ დაცემის შედეგი 203—204. ეპითაღმწერელის წყაროები 204—206: წერილობითი 204—205, ზეპირი 205—206. ეპითაღმწერელი ნაკითხი და განათლებული ისტორიკოსი ყოფილა 206—210: მას ბერძნული საისტორიო მწერლობა და ამბები სცოდნია 207—208, მონღოლთა და მათ შერთმეთა ისტორიაც შესწავლი ჰქონია 208, მონღოლთა კვლოსის მონღოლური სახელები 208, მონღოლური ენა და მწერლობაც სცოდნია 208, მონღოლური ლექსი ეპითაღმწერელის თხზულებაში 208—209, მისი აზრი უძღურთა საგვარეულო გარდმოცემათა შესახებ 209, ცნობები მონღოლთა წელთაღრიცხვის შესახებ 209, ეპითაღმწერელს სპარსულის სცოდნია 210. ეპითაღმწერელი თავის წყაროების ცნობებს კრიტიკის თვალთი უყურებს და ისე სარგებლობს 210. მისი მსჯელობა ცნობათა შეუწყნარებლობის დასამტკიცებლად და საბუთებით სარგებლობა 210. საგვარეულო საგმირო გარდმოცემანი ისტორიისათვის უჯეროაო 210—211. ეპითაღმწერელის თხზულების გეგმა და თხრობის წესი 211. ეპითაღმწერელის ღირსება: მიუდგომელობა და მტერთა შესახებ ლაპარაკის დროს სრული პირუთენელობის დაცვა 211. მისი თხზულების მოკლე საზოგადო დაფასება 211. ავტორს გაცილებით მეტი სცოდნია, ვიდრე მას მოთხრობილი აქვს 212—213. ეპითაღმწერელის ნაწარმოები სანდო საისტორიო წყაროა და მოსხანს 213.

ძველი ერისთავთა გვ. 213—218.

ძველი ერისთავთა კერძო საგვარეულო მატიანა 213—214. ცნობები ამ თხზულების შესახებ 214. სად არის დაწერილი და ავტორის ვინაობა

214. მემბტიანეს ვიწრო და ცალმხრივი აზროვნება; ცნობები სამკედრო ამბებისა და მღვდელმსახურთა პატივისცემის შესახებ 214—215 მატია-ნეს თავი აკლია 215. პირველი ნაწილის შინაარსი 215—216. თავში მემბტიანეს მცირედი ცნობები ჰქონია 216, სად იწყობა ისტორიული ამბების დალაგებული მოთხრობა და სადა სწყდება 216. რაც უფრო მე-მატიანე თავის დროს უახლოვდება, მოთხრობაც უფრო ცხოვლის და სი-მართლით ხორკუესხმული ხდება 216. თარიღები 217. მატიანის ენისა და შინაარსის ერთფეროვანება 217. რა მხრივ აქვს მას მნიშვნელობა 217. ძველი ერისთავთა ქსნისა და არაგვის კეობათა მთელ სურათს ვერა ხატავს 217—218.

ცნობები ბაგრატიანის (sic) გვ. 218—220.

ცნობები ბაგრატიანისა და კონსტანტინეს მეფობათა შესახებ 218—219. მისი ეხლანდელი სახე 219. ამ ნაწარმოების ავტორი 219—220. ავტორის ბარათიანთ საგვარეულო თავემომწონეობა ეტყობა 220. თანამედროვე იყო იგი თუ არა და ეხლანდელ დედნის წინაუქმობა 220.

მესხურ დავითნის მატიანე (ქრონიკა) გვ. 221—231.

მესხურ დავითნის მატიანეს თავდაპირველი დედნისა და შენახული ნაწი-ლის რაოდენობა 221. ე. თაყაიშვილის ცნობები და აზრი მატიაანის შე-ნახულ ფურცლებისა და ნაწილის შესახებ 221. მკვლევართა მსჯელობანი მემბტიანის ვინაობის თავობაზე 222. ვახუშტის საისტორიო შრომის მნიშვნელობა ამ საკითხის გამოსარკვევად, ვახუშტს მესხურ მატიაანით უსარგებლია 222—224. მის თხზულებაში მესხურ დავითნის მატია-ნის დედანი უკეთ არის დაცული ვიდრე შენახულს ხელთნაწერში, ტექსტის შედარებითი შესწავლა 223—225. შენახული ხელთნაწერი გვონებ უსა-ფუძვლოდ ითვლება თავდაპირველ დედნად 225. ვახუშტს სხვა ხელთნა-წერი ჰქონია წყაროდ 225—226. მესხურ დავითნის მემბტიანის ვინაობა 226. რა არის მესხურ დავითნის მატიაანითგან დაკარგული და რის აღდ-გენა შეიძლება 226—227. რა მეთოდით და რომელი წყაროებისდა მიხედვით შეიძლება ამ მატიაანის დაკარგულ ნაწილის აღდგენა 227. მე-სხეთის შეს. ხუბი ტექსტების შედარებითი შესწავლა ვახუშტის ისტორია-სა და ქკის გაგრძელებაში 228—229. იგივე ცნობა. პარიზის ქრონიკა-ში 229. საერთო ცნობები სამცხეს შესახებ ვახუშტის შრომაში, ქკის გაგრძელებაში და პარიზის ქრონიკაში 229. მათი საერთო თვისება. მათი ავტორი მესხია 229—230. მესხურ დავითნის მატიაანის დაკარგულ ნაწი-ლების აღდგენის საქმე, მისი სიბნელე და სახელმძღვანელო მეთოდები 230. ამ მატიაანის მოკლე საზოგადო დახასიათება და დღესაქება 230—231.

გელათურა ქრონიკანი გვ. 231—234.

გელათური ქრონიკანის შინაარსის მთავარი საგანი 231. სად და რო-მელ წიგნში უნდა ყოფილიყო მოთავსებული 231—232. მატიაანე რომ

მე-X საუკუნეს ეკუთვნის და რამდენი წლის ამბებს შეიცავს 232. ქცის გადაკეთებულს გაგრძელებაში და პარიზის ქრონიკაშია შეტანილი 232—233. საღ იწყობა და საღ თავდება 233, საღ უნდა იყოს უკეთესად შენახული გეოლოგიური ქარონიკონის სახე 234. საღ არის დაწერილი ეს მათიანი და როდის 234.

ფარსადან გორგიჯანიძე გვ. 234—251.

ფ. გორგიჯანიძის ვინაობა 234—235. ფარსადანის დაბადების წელიწადი და უმთავრეს თხზულებების დაწერის თარიღები 235—236. ფარსადანის თავდადასავალი და საკვლამწიფო სამსახური საქართველოსა და სპარსეთში 236—237. მისი სულიერი მღვდმარეობა და აზროვნება, ზნობრივი მოძღვრებანი 237—238: ოჯახობრივი დამოკიდებულება და დამოკიდებულება უცხოთან 237—238. ფარსადანის ბედის ჩარხის უკუღმა დატრიალება და ამის მიზეზი 238. მისი დიდი გაჭირვება და ძმის გაუტანელობა 238—239. განსაცდელის თავითგან მოშორება 239. როდის რა პირობებში და საღ აქვს მას თავის საისტორიო შრომა დაწერილი 239. რამდენ ნაწილად უნდა დაიყოს ფარსადანის შრომა 240. პირველი ნაწილის შინაარსი და სრული უვარგისობა 240. ამ ნაწილის წყაროები წერილობითი და ზეპირი 241—242. ფარსადანის გასაოცარ უვიცობა საქართველოს ისტორიაში თამარის მეფობამდის 242. საღ თავდება ფარსადანის შრომის პირველი ნაწილი 242. აქვს რამე მნიშვნელობა მის და რა მხრივ არის იგი დამახასიათებელი 243. თხრობის მიმდინარეობა პირველს ნაწილში 243. საღ იწყობა და საღ თავდება ფარსადანის ისტორიის მეორე ნაწილი 243—244. მისი წყარო 244. მეორე ნაწილის ღირსება 244. ფარსადანის შრომის მესამე ნაწილი, საღ იწყობა და საღ თავდება 244. მესამე ნაწილი ორად იყოფება 244. ლანგთემურის ამბავი და ლაშქრობა საქართველოში, ამ ამბავის შინაარსი 244—245. ეს ცნობები ფარსადანს სპარსულ ერთ-ერთ საისტორიო თხზულებითგან აქვს გადმოთარგმნილი 245—246. მესამე ნაწილის მეორე ნახევარ „ერანის კემწიფების ანბავი“ და მისი შინაარსი 246—247. რომელ სპარსულ თხზულებებითგან არის ეს „ანბავი“ ამოღებულ და გადმოთარგმნილი 247—249. ზეპირი წყაროები 243—249. ფ. გორგიჯანიძის ისტორიის მესამე ნაწილის ღირსება და მნიშვნელობა 249—251. ფარსადანის ღვაწლი 249—250. ისკანდერ მუნში ვითარება ისტორიკოსი და მის ცნობების ღირსება 250—251.

ქართლის ცხოვრება გვ. 251—273.

უთანხმობა მკვლევართა შორის ქცის წარსულისა და მერმინდელ შევსების თავობაზე 251—252. დ. ბაქრაძის აზრი 252. ე. თაყაიშვილის აზრი 252—253; თ. ეორდანიას აზრი, განსაკუთრებით ქცის შემადგენელ ნაწილების შესახებ 253—254. თ. ეორდანიას მსჯელობის ღირსება—

ნაკლულევანება 254—256. მმ დღლ ქცის ხელთნაწერი 256. ანა დფლი. ქცის ხელთნაწერის აღწერილობა 256—258. ხელთნაწერის ანდროძი 258. ცნობები ალექსანდრე მეფისა და ანა დედოფლის შესახებ 258—260. ანა დფლი ქცა მე-XV-ე საუკუნის მეორე ნახევარს არის გადწერილი 260. ამ ხელთნაწერის დედანი, რომლითგანაც ვადმოწერილია, 1222 — 1223 წ. ყოფილა დამთავრებული 260—261. მე-XIII-ე საუკ. პირველ მეოთხედში ქცა დავით აღმაშენებლის მეფობით თავდებოდა 261—262. რატომ თავდებდა ქცის სომხური თარგმანი დავით აღმაშენებლის მეფობით 262. თავდაპირველ ქცის შემადგენლობა 262. როდის იყო თავპირველად ქცის კრებული შედგენილი და რა ეწოდებოდა? 262—263. როდის და როგორ შეიტანეს ქცაში „მატიანე ქა და დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის თხზულება 263. როდის ეწოდა კრებულს სახელი ქართლის ცხოვრება 263—264. როდის არის შეტანილი სუმბატის „ქცა და უწყება“ 264. თამარ მეფის ისტორიკოსისა და ეპითაღმწერელის-საისტორიო თხზულებანი ქცის კრებულში. შეტანამდე უკვე შეერთებული ცალკე წიგნად ყოფილა 264—265. როდის არის ეს ორი თხზულება ქცაში შეტანილი 265—266. რა მიზეზია, რომ სტ. ორბელიანმა მე-XIII-ე საუკუნეში ქცაში ორბელიანთა შესახებ თითქმის ვერაერთარი ცნობები ვერ იპოვა 265—266. რა მნიშვნელობა ჰქონდა ქცის კრებულის შედგენას და რა შედეგი მოჰყვა-266. ქართველთა მოწიწება ქცის წინაშე 266. საკითხი ქცის შევსების შესახებ 267. დ. ბაქრაძის აზრი 267. ე. თაყაიშვილის აზრი 267. თ. ყორღანის აზრი 267. მ. ჯანაშვილის აზრი 267—268. დანარჩენ ქცის ხელთნაწერების თარიღები და აღწერილობა 268—269. ე. თაყაიშვილის აზრი ქცის ხელთნაწერების სამ ჯგუფად დაყოფის შესახებ ვახტანგის კომისიის შრომის განვითარების და მიხედვით და ამ აზრის განხილვა 269—270. მეთოდოლოგიური მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც ქცის შევსების დროას შესახებ საკითხის გადაწყვეტა შეიძლება 270—271. განსხვავება შინაარსის მხრივ ვახუშტის საისტორიო თხზულებისა და ქცას შორის და ამ განსხვავების მნიშვნელობა 271. ქცის შევსება ვახტანგის კომისიის საქმე არა ყოფილა 271. თ. ყორღანის აზრის შეუწყნარებლობა 271—272. რა ეკუთვნის ვახტანგის კომისიის შევსებულის ქცაში 272. როდის არის შევსებული ქცა 272—273.

ქცის გაგრძელება გვ. 273—283.

საითგან იწყობა ქცის გაგრძელება 273. ე. თაყაიშვილის აზრი ქცის გაგრძელებათა შემადგენელების ვინაობის შესახებ 273. ქცის რამდენი გაგრძელება არსებობს, მათი საზოგადო დანასიათება 273. რომელი გაგრძელებაა შედგენილი ვახტანგის სწავლულ კაცთა კომისიის მიერ 273—273 სწავლულ კაცთა ნამუშავეარს ენას მრავალ თანამშრომელთა მონაწილეობა ეტყობა 274. სხვა გაგრძელებათა ენა ამეღანებს, რომ შემდგენელი ერთი იყო და არა რამდენიმე 274. ქცის ცნობილი შესავლის შინაარსის სიმართლე 274. ვახტანგის სწავლულ კაცთა შრომის უმთავ-

რესი მიზანი 274—275. მათი დანარჩენი კერძო მიზნები 275. რამდენ ნაწილად ჰყოფენ სწავლული კაცნი თავიანთ თხზულებას 275—276. ფ. გორგიჯანიძისა და ვახტანგის სწავლულ კაცთა ნაშრომი ქრთვეარი მიზანი და მუშაობის შედარებითი განხილვა 276. სწავლული კაცნი სრულიად საქართველოს და არა კუთხებრივი ისტორია შეადგინეს, ამ გარემოების მნიშვნელობა 276. მათ წყაროების ორი ჯგუფი და ორი დარგი 276--277. სპარსული წყარო ლანგთემურის საქართველოში შემოსევის ხანისათვის, ფარსადან გორგიჯანიძის წყაროსა და სწავლული კაცთა წყაროებს სხვადასხვაობა 277. სომხურ საისტორიო თხზულებით სარგებლობა იმავე საგანზე 277—278. სპარსული წყაროები სწავლულ კაცთა შრომის შესამე ნაწილისათვის 278. განსაკუთრებული წყარო ბერძენ-ოსმალთა ბრძოლის შესახებ 278. ბაგრატის და კონსტანტინეს მეფობის აღწერილობითაც უსარგებლიათ 279. ქორინიკონნი ვითარცა სწავლულთ კაცთა ერთი წყაროთაგანი 279. დედნებითგან ამოღებული თარხილები ქორინიკონით—კი არ მოუყვანიათ, არამედ ქრისტეს აქათი წელთ აღრიცხვით 280. მათი წყაროები მესხეთისა და კახეთის ისტორიის აღსადგენად 280. სხვა და სხვა საბუთებითა და გუჯრებით უხვად სარგებლობა 280. როგორის სისწორით არის დედნის ცნობები გადმოცემული 280. ზეპირ გარდმოცემებით სარგებლობა შრომის მეოთხე ნაწილში 280. ზეპირ წყაროების დახასიათება სწავლულ კაცთა მიერ და ქართული საისტორიო მეთოდოლოგია რამდენად აკმაყოფილებს მის მოთხოვნილებას 280—281. სწავლულ კაცთა ნაშრომის სახეობად დაფასება 281—283: რა შეადგენს მის ღირსებას 281—282, რა შეადგენს მის ღირსებას 282. სწავლულ კაცთა კრიტიკული მუშაობა, ჩვენთვის უხილავი დარჩა 282. მათი მარცხი ამ მხრივ 283. სწავლულ კაცთა მთავარი ღვაწლი 283.

ბატონიშვილი ვახუშტი გვ. 283—310.

რით არის ვახუშტი შესანიშნავი 283. ვახუშტის საისტორიო და საგეოგრაფიო შრომის დაწერის თარიღები 283—284. ვახუშტის აზრი ისტორიის საეკლესიოდ და სამოქალაქოდ ვაყოფის შესახებ 284. ისტორიის ოთხ დარგად დაყოფა ვახუშტის მიერ და ამის მნიშვნელობა 284. რას უნდა შეიცავდეს მის ფიქრით უნაკლულ საისტორიო თხზულება 284. ქართულ მთელ საისტორიო მწერლობის განხილვა ამ თვალთსაზრისით და ღირსება-ნაკლულევენების გამოკრევეა ვახუშტის მიერ 285. ვახუშტის შრომის მთავარი მიზანი 285. ქართული საგეოგრაფიო რუკების შესწორება და ახლის შედგენა 285. ვახუშტის საგეოგრაფიო შრომა, რა გეგმით და რა წყაროების და მიხედვით არის შედგენილი 285—287: ვახუშტის შეცდომები დასაყვამთ საქართველოებსა და მესხეთის აღწერილობაში და ამის მიზეზი 286. მისი თხზულება საისტორიო წყაროების საფუძვლიან შესწავლასა და დამყარებელი 286—287. მის საქართველოს გეოგრაფიულ აღწერილობის ღირსება და მნიშვნელობა 287. ვახუშტის საისტორიო

ტორია შრომის პირველი ნაწილი, რა ცვლილება შეუტანია მოთხრობაში 287. მისი უმთავრესი საზრუნავი თარიღების გამორკვევა იყო 287. წყაროები და მეთოდები თარიღების წარმოჩენისათვის 287—288: საჭირო ცნობების ამოღება სხვადასხვა შესატყვის წიგნებითან და ქორონიკონებითან 287, შემოწმებითი, თანამედროვეობისა ანუ სკანდონიზმების მეთოდი 287—288. მიღებულ თარიღების განხილვა და შესწორების მეთოდები „შეთანასწორება“ და „სწორიციხეულება“ 288—289, საკალენდრო მეთოდი 289 291. ვახუშტის საისტორიო შრომის პირველ ნაწილის მოკლე საზოგადო დახასიათება 291. ვახუშტის შრომის მეორე ნაწილი და მისი აზრი ვახტანგის სწავლულ კაცთა ნაწარმოებზე 291—292. წყაროები 292. შათი განჩიევა და ქორონოლოგიური და გენეალოგიური მეთოდები 292—293. რა იყო საჭირო წინადროინდელ ამბების მომთხრობელ მემბტიანეთა ქეშმარიტებისათვის 294. ქართველთა ერთიანობის დამამტკიცებელი თვისებები ვახუშტის აზრით 294—295. ვახუშტის შეხებულება ყველა ქართველთა საერთო საკელმწიფო და სამეფროლობა ენისა და იმერულ კილოას, მეგრულ ენაკაეისა, თუშურისა, სვანურისა და აფხაზურის შესახებ 295—296. სრულიად საქართველოს შ სამეფოდ და სამთავროებად გაყოფისა და განხეთქილების მიზეზები 296. იმერთა მეფეების ჩამომავლობა 296—297. განხეთქილების ხანის გამორკვევა 297. კახთა განდგომილების თარიღისა და კახთ-ბატონების ვინაობის შესახებ 297—298. ვახუშტის „ზენი და ჩვეულებანი საქართველოსანი“ და მისი მნიშვნელობა 298—299. როდის არის დაწერილი 299. როგორ აქვს ვახუშტს ნახმარი ზენი, ჩვეულებანი და წესნი 299. ვახუშტის მიმოხილვის შინაარსი სათაურზე უფრო ვრცელად 299—300. ვახუშტს თავის მიმოხილვაში ყველა საკითხები ისტორიულად აქვს შესწავლილი 300. საქართველოს საკელმწიფო წესწყობილების ისტორიის სამ მთავარ ხანად დაყოფა და ამ დაყოფის სხვადასხვა საფუძველი და ტერმინები 300—301. საქართველოს სამოკლესო წესწყობილება და ისტორია 302—303. ვახუშტის შეცდომა და ამ შეცდომის მიზეზი 302—303. ვახუშტის მიმოხილვის სხვა საგულისხმეო და სწორე ცნობები 303. რაგვარ მეთოდებისა და წყაროების საშუალებით არის მიმოხილვა დაწერილი 303—306. ამ მიზნით საისტორიო წყაროებისა, კარის გარიგებისა დასტურლამალისა, სიგელ-გუჯარებისა შესწავლა 303—304. ვახუშტი ხალხის თანამედროვე ზნე-ჩვეულებებისა მიხედვით ქართული საისტორიო წყაროების ცნობების სიმართლეს არკვევდა 304—306. თანამედროვე ხალხური ანდაზები ვახუშტს ერის ძველის ძველ მდგომარეობის სიტყვიერ ნაშთად მიანდა 306. ვახუშტის ცნობა ზოგიერთ ზნე-ჩვეულებათა განზრახ ამოკვეთის შესახებ 307. ვახუშტის თავისნობა ქართველთა ტანისამოსისა, თავსახურებისა და ფეხსაცმელის ისტორიის შესწავლაში 307. რა ღვაწლი მიუძღვის მას ამ სფეროში 307—308. ვახუშტის ღიდი ღირსება, რომ თავის წყაროების ნუსხა დართული აქვს 308. ვახუშტმა ყოველგვარ საბუთებს განსაკუთრებული მნიშვნელობა მიანიჭა 308. განუსაზღვრელი ნდობა საბუთებისადმი და ამის მაგნე შედეგი ვახუშტის შრომისათვის 309—310. ნატყუარ საბუთების არსებობა ძველ საქართველოში 309. ვახუშტის ღვაწლის მოკლე საზოგადო დაფასება 310.

ქრისტიანული გავრცელების გავრცელება გვ. 310—320.

რა მიზნის გამო გადაკეთებული იყო ქრისტიანული გავრცელება 310—311. ქრისტიანული გავრცელება და „პარიზის ქრ.“ 311. ქრისტიანული გავრცელების გადაკეთებულს იგივე წყაროები ჰქონია, რაც „სწავლულ კაცებს“ 311—313. ზედმეტი წყაროები ქრისტიანული გავრცელებაში 313. რა შეადგენს ქრისტიანული გავრცელების შემდგენელის არსებობას და დამახასიათებელს თვისებას 313—317: საბუთებისა და წყაროების დედნის დაცვა 313—316. საბუთებით უხვად სარგებლობა და საბუთების მიხედვით საისტორიო სურათის აღდგენა, ალექსანდრე I მეფობა 314—416. ქრისტიანული გავრცელების გადაკეთებულის სვინიდისიერი და ფაქიზი მუშაობა 316—317. სწავლულ კაცთა ნაშრომისა და ქრისტიანული გავრცელების შედარებითი ღირსება და მნიშვნელობა 317. „პარიზ. ქრ.“-ის უკანასკნელ ნაწილის წყაროები 317—320: რამდენად შესაწყნარებელია ე. თაყაიშვილის აზრი გ. სააკაძის დღიურის ვითარება ერთერთ წყაროს შესახებ 317.—318. გ. სააკაძის დღიური-კი არა, არამედ იოსებ ტფილელის „დიდმოუხარავიანი“ იყო „პარ. ქრ.“-ის წყაროდ, 318—319. რუსულ მფეფს გუჯარი ამ მატეიანის ერთი წყაროთაგანი 319. დ. გორგიჯანიძის თხზულებითგან შეტანილი ადგილი „პარ ქრ.“-ში 320. როდის უნდა იყოს შედგენილი ქრისტიანული გავრცელება და „პარ. ქრ.“-კა 320 პარ. ქრ.-ის უკანასკნელ ნაწილის ღირსება და მნიშვნელობა 320. ქრისტიანული გავრცელებისა და „პარ. ქრ.“-ის პირველ ნაწილის მოკლე დაფასება 320.

სენიანი ჩსვიცი გვ. 320—327.

ს. ჩხეიძის შრომა და მისი ზინაობა 320—323. მისი შრომის რაოდენობა 323. ამ თხზულების სათაური და მისი ერთი დამახასიათებელი თვისება 323. ავტორი დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსს და ქრისტიანულ 323—325. ს. ჩხეიძის ნაწარმოების წყაროები 324. ს. ჩხეიძის ქრონოლოგიურ ცნობების აღნიშვნა მეთოდოლოგიურ. მოთხოვნილებად მიჩნდა 325. ს. ჩხეიძე პოლიტიკურ და საზოგადოებრივ ამბების მატეიანა მხოლოდ 325. მისი ზედარდობა, ქარაფუტობა 325—326. გაზვიადებული და შეუფერხებელი კილა 325. ს. ჩხეიძის გულქვეაობა და შეუბრალებლობა 326. საქართველოს აღორძინებას თითქოს ვერ ამჩნევდა 326—327. ს. ჩხეიძის გულგრილობა 327.

მამუნიანი ორბელიანი გვ. 327—335.

3. ორბელიანის თხზულების სათაური 327—328. ქრონოლოგიურად იგი ს. ჩხეიძის ისტორიის გავრცელება 328. 3. ორბელიანის ვინაობა 328—329. ისტორიკოსი მოთხოვნილის თანამედროვე და ხშირად მონაწილე

ყოფილა 329, ამისი კვალი თვით მოთხრობის ენაში 329—330. მეფეს მისი ისტორიკოსობა სცოდნია და მფარველობაც ვაუწყებია 330. პ. ორბელიანის ცნობა ზეპირი წყაროების შესახებ 330—331. ზეპირ წყაროების კვალი მის თხზულებაში 331—332. პ. ორბელიანის ისტორიის რაოდენობა 332. პაპუნა ჩხეიძესავეთ მეფეთა მემბტიანე-კი არ იყო, არამედ ქვეყნის და მცხოვრებთა თავგადასავალის აღმწერი 332. მისი მთავარი მიზანი 332—333. პაპუნას ღრმა აზროვნობა და შორს გამსჭვრეტელობა 333. რა მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა მის ისტორიას შთამომავლობისათვის 333. არსებითი განსხვავება ს. ჩხეიძესა და პ. ორბელიანს შორის, პაპუნას ძლიერი მამულიშვილური და საზოგადოებრივი გრძობა 333—334. მატინისებური მოთხრობის წესრიგი პ. ორბელიანის თხზულებაში 334. მოვლენათა მიხეზისა და გარემოების გამორკვევა 334. პ. ორბელიანის ისტორიის მრავალმხრივი შინაარსიანობა 334—335. თარიღები 335. ამ ნაწარმოების ღირსება 335.

ომან შდივანბეკი ხერხეულიძე გვ. 335—338.

ო. ხერხეულიძის თხზულების სათაური და დასახული მიზანი 335 როდის არის დაწერილი 336. რა მიზეზია რომ ერეკლეს მეჯობის აბბები 1780 წ შემდგომ ხერხეულიძეს აწერილი არა აქვს 336. ო. ხერხეულიძის ნაწარმოების სივრცე და ხასიათი 336. მის მიერ აღნიშნული წყაროები და დახასიათება 336—337. წერილობითი წყაროების მოუხსენებლობა 337. ო. ხერხეულიძის თხზულების საზოგადო დაფასება 337—338. თარიღები კონიკონით-კი არა, ქრისტესით არის აღნიშნული 338.

ტერმინების სარჩევი გვ. V^{III}

შეტდომების გასწორება (წიგნის ბოლოს). გვ. I.

ამ წიგნის ზანდუკი გვ. V

9560 2 855. 6 50 433.